

201
11 F
20

P. VIRGILII

MARONIS

OPERA

P. VIRGILII
MARONIS

OPERA

EX RECENSIONE

CHR. GOTTL. HEYNE

RECENSITORIBVS

WVNDERLICHII ET RVHKOPFII

CVRIS ILLVSTRATA

TOMVS TERTIVS.

AVGVSTAE TAVRINORVM

EX TYPIS IOSEPHI POMBA

ANNO MDCCCXXXII.

P. VIRGILII MARONIS
AENEIDOS

LIBER SEXTVS.

ARGVMENTVM

*C*umas advectus Aeneas antrum Sibyllae petit, peractoque de more sacrificio Phoebi oraculum consulit. Ibi et instantia pericula et futuri belli eventum discit 1—106. Misent cadaver in litore inventum comburit reliquiasque sub proximo monte sepelit, qui Miseni nomen ab illo obtinuit — 235. Inde columbarum ductu ad aureum ranium pervenit, quo decerpto mactatisque hostiis deos inferos veneratus Sibylla duce per Averni fauces ad inferos tendit — 336. Palinurum, quod sepulcri honore careret, circa Stygiam paludem oberrantem invenit eumque una in ulteriorem ripam traicere cupientem Sibylla prohibet cenotaphiique et exsequiarum spe consolatur — 383. Post haec Stygem traiectus Aeneas Cerberoque medicatis ossis sopito per loca infantium eorumque, qui falso crimine damnati capite supplicium luerant, iter faciens pervenit ad sedem eorum, qui amoris impatientia manus sibi consciverant — 449. Ibi Elisam conspicatus quum ei se purgare vellet, illa indignabunda conspectum eius effugit — 476: inde progressus Neiphobum in sedibus eorum, qui bello aliquando claruerant, multis vulneribus lacerum conspicit necisque eius indignum modum ab ipso edocetur — 534. Relicto deinde ad laevam Tartaro sceleratorumque poenas a Sibylla edoctus — 627 ad Ditis ipsius noenia contendit aureumque ramum in ipso regiae limine defigit — 636. Post haec ad fortunatorum sedes iter instituit et a Musaeo ad patrem suum perducitur — 678. Ibi Anchises Aeneam animarum originem, purgationem et consummationem edocet, Albanorum Romanorumque regum recensum facit nobiliumque aliquot Romanorum nomina percurrens ad Iulii Caesaris et Augusti laudes descendit — 860, Marcellumque Octaviae filium immatura morte ereptum niris in coelum laudibus effert — 888. Inde per eburneam portam ad Superos egressus socios revisit relictisque Cumis Caietam petit.

Sic satur lacrimans classique inmittit habenas
Et tandem Euboicis Cumarum adlabitur oris.
Obvertunt pelago proras; tum dente tenaci

Etiam hoc episodium libri sexti ab argumenti Aeneidis summa alienum paulloque longius petiitum esse et in magna suavitate, tamen narrationis et quam illa habeat delectationis cursum sistere, impetum inhibere Homini censebat. Hoc vero est poëtam in ordinem cogere, ad annalium formam revocare et omnes ingenii vireas infringere. Est enim hoc inter poëtae epici artes, cum in una actione detexenda earmen epicum coëreatur, ut variandae narrationis depellendique fastidii causa ad alia ornamenta, etiam ad seriores historias descendere possit et debeat. Animadvertendum porro est, primum Aeneae ad Italiam aditum hae narratione dignitatis et maiestatis religiose vim et honorem accipere nec alienum ab Aeneidis argumento posteritatis recensum haberi posse, imprimis ex Romanorum, quibus Aeneidem condebat poëta, animis et iudiciis. Videntur autem Homeri in Odyssae exemplo Necyiae a multis passim poëtis epicis fuisse frequentatae; hae enim narrationes magnam debent habere vim ad animos mirarum rerum specie tenendos. Vidit praeterea Virgilius pro heroibus, quos Homerus commemorat, se Platonis commentis de animabus, antequam hanc vitam Ingredierentur, in alio loco degentibus commode uti posse, ut Aeneae posteros et res Romanas carmini intexeret. Neque vero nihil, quod ad hunc descensum ad inferos duceret aut eius expectationem faceret, antecessit. Annon meminimus ab Aeschylae umbra hunc

descensum filio fuisse mandato et monitu iniunctum? (lib. V, 734 sqq.) Et aditum ad Sibyllam multo ante iam Heleni monitu lib. III, 441 sqq.? Cum autem totum poëma et dignitatis epicae plurimum et gratiae ac delectationis ex vaticiniis habeat, quae, ut alio loco (Disq. II. de rebus in Aen. tract. invent. §. 6. pag. 454 T.) observatum, ab obscurioribus ambagibus progressa mox ad disertiora et clariora effata procedunt, praeparatur etiam hoc libro legentis animus ad casus et res mox in Latino eventum habituras, primum Sibyllae responso, 84—97, tum Anchisae oratione et recensu animarum, quae progenies Aeneae esset futura.

1—9. Ως ποῖτο ὁ πόντος Homericum. — Novum clavum ei, quem Palinurus in mare praecipis secum avellerat (sup. V, 858, 859), substitutum fuisse non dubito; sed hoc non est *classi immisit habenas*; verum excepto velis expansis vento cursum urgebat classis Aeneas. Nota metaphora ab aurigatione, ut sup. V, 662 de flamma vidimus: *fuit iunxis Voleanus habenis*. — 2. Euboicis Cumarum oris, ad litus Cumanum. Liv. VIII, 22, *Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt*. V. Cluver. Ital. ant. lib. IV, p. 1102. De conditoribus locus classicus ap. Strabon. V. p. 213. Urbis origines antecessisse videntur colonias Ionicas et Aeolicas, v. Vellei. Patere. I, 4. A seniore certe tempore Cumas a Chalcidensibus conditas ad Aeneae aetatem retraxit Virgilius. Conf. Gell. X, 16, 3. (*Obvertunt proras*; puppis quippe litori obversa,

Ancora fundabat navis, et litora curvae
 Praetexunt puppes; iuvenum manus emicat ardens⁵
 Litus in Hesperium: quaerit pars semina flammae
 Abstrusa in venis silicis; pars densa ferarum
 Tecta rapit, silvas, inventaque flumina monstrat.
 At pius Aeneas arces, quibus altus Apollo
 Praesidet, horrendaeque procul secreta Sibyllae,¹⁰
 Antrum inmane, petit, magnam cui mentem animumque
 Delius inspirat vates aperitque futura.
 Iam subeunt Triviae lucos atque aurea tecta.
 Daedalus, ut fama est, fugiens Minoïa regna,

ibi enim gubernaculum fuit (conf. Grotius et Elsner ad Act. Apost. 27, 40), et remis inhibitis puppis appellitur. Remiges proram post se habebant (Plut. Vol. XIV, pag. 499 Hulten.): quare plerumque puppi appellebatur, imprimis tempore heroleot: prora in mare spectabat, ut facilius caset abitus. Plura suot petenda a Gronov. Obs. IV, 26, cui Hematerhus ad Lucian. l. p. 239 sq. bip. alique assensi sunt, cf. III, 549. R.) *denti tenaci*. sup. I, 169, *unco non adligat ancora morsu*. — *fundabat exquisitius quam: firmabat, tenebat*. — 5. *praetexunt, tegunt litora, quis curvae*. — 6. 7. Cf. I, 174 sqq. et Ge. I, 135. *σπέρμα φύλης* ap. Homer. — *pars densa ferarum Tecta rapit, silvas*. Quid est rapit? si corripit, colligit, comportat, nihil potest ieiunius dici grandibus istis et turgidis verbis: *densa ferarum tecta*. Igitur poeta necessario ita accepit: rapit curam, rapido cursu perlustrant silvas, ut vel fontem aquae investigent vel ferarum praedam ad epulas exquirant, ut lib. I, 192 sqq. Sic *campum rapere* dicitur equus, et *aquora rapere* navis, ita eadem est sententia, quas

infra v. 479: *Iur in antiquam silvam, stabula alta ferarum*.

9—12. Ad templum Apollinis, quod antiquissimum fuit in monte ad Cumas, et inde ad subsiciens Sibyllae antrum tendit Aeneas. Id autem facit ex Heleni (III, 441 sqq.) et umbræ Anchissae monita V, 731 sqq. — *arces*; erat templum in montium iugis; hinc *Apollo altus et praesidet* templum et orbem luas, *παισὶς ὄρεσσι* Porro *Sibylla horrenda* dicitur, epitheto translato; erant *secreta* (h. e. secretum) horrenda. Cf. VII, 172. — *mentem animumque* Homericomore κατὰ φύσιν καὶ κατὰ Σούδην: *inspirat*, indit ei, *mentem magnam*, commotam et ἐκδυσωμένην, aut, quod malim, *magnam eius mentem allat*, ineitat, movet, *inspirat*. — 13. Iter ad Apollinis templum (*aurea tecta*) erat per lucum, quo illud ambiabatur ex mors vetere. *Hecatae* autem ille lucus cum toto Averno sacer vel, ut loquuntur alii, Proserpinae.

14—19. Apparet fuisse famam antiquam, templum Apollinis Cumaeum a Daedalo esse constructum. Videntur Siculi et Itali, quicquid apud eos mirum vel praeciae artis erat, ad Dae-

Praepetibus pennis ausus se credere coelo , 13
 Insuetum per iter gelidas enavit ad Arctos
 Chalcidicaque levis tandem super adstitit arce.
 Redditus his primum terris tibi, Phoebe, sacravit
 Remigium alarum posuitque inmania templa.
 In foribus letum Androgei; tum pendere poenas 20
 Cecropidae iussi miserum! septena quot annis
 Corpora natorum; stat ductis sortibus urna:

dalum retulisse. Colligas hoc vel ex Diodori lib. IV, 78. Horum igitur poëtarum ars aedificandi et sculpendi originem suam e Creta habuisse videtur. Communis saltem narratio est Daedalum ex Creta profugum in Sicilia a Minos fuisse oppressum. At poëta, aliam famam sequutus, Daedalum ex Sicilia quoque fuga evasisse statuit. Praefatur Servius: *Daedalus vero primum Sardinium, ut dicit Sallustius lib. II Historiarum, post delatus est Cumas et, templa Apollini condito saceratisque ei alis in foribus, haec universa pinxit. Ceterum totum, qui sequitur, locum copiosius persequutus est Silius XII, 89—103. Ornamenta ibi comparent studiosi. — v. 15. Horat. I Od. 3, 34: *Expertus vacuum Daedalus aëra Pennis non homini dat's.* Verba ex antiquiore sermone poëtico servata. Cic. de Divin. I, 47 ex Mario suo: *Hanc ubi praepetibus pennis lapsaque volentem Conspexit*, conf. sup. V, 254. *Praepes*, celer, velox. — 16. *ad Arctos*. Cf. Ge. I, 245, 246. Sive ex Creta sive ex Sicilia sive ex Sardinia, ut modo e Sallustio traditum vidimus, proliquis Daedalus volatu versus septentrionalem plagam contendit, dum Cumas advolavit. Est tamen, quod haud neges, valde tumidum hoc *gelidas enavit ad Arctos*,*

si non nisi de tali itinere accipitur. Enimvero longius olim Daedali errores fuisse narrationibus producti, ita ut etiam remotiores septentrionales plagas adhasse ferretur; unde redux tandem Cumis Apollini templum ex voto posuit. *enavit* (respexit ad hoc Quinctil. VIII, 6, 18), quata illa metaphora iuter volatum et navigationem. Conf. Ge. IV, 59. Sic mox *remigium alarum*, ut sup. I, 301. — *Chalcidica arce*, v. ad v. 2. — *levis*, ornat epitheton volentem. — *sacravit* tamquam donarium ex voto. Cogita notum morem eorum, qui ex mari erant servati. Etiam templum ex voto factum videri potest.

20 sqq. Possunt haec, si paullo severius agas, a re aliena videri, et videtur poëta argumenta multis Graecis poëtis tractati, quorum et fuisse *Thucydes*, dulcedine et copia abreptus esse. Sed observa, quam callide narrationem in sculpturae argumentum mutaverit et ad hoc cognoscendum otium fecerit Aeneae, praemisso Achate ad arcessendam Sibyllam. Talia autem anaglypha in templorum foribus ex metallo pretiosiore, h. l. ex auro (v. inf. 32), antiquitas probare solebat. Conf. Ge. III, 26—29. Imitationem loci vide apud Silium lib. III, 32. Fabulam cognoscant, quibus opus est, ex Ovid. Met. VII,

Contra clata mari respondet Gnosia tellus.
 Hic crudelis amor tauri subpostaque furto
 Pasiphaë mixtumque genus prolesque biformis 25
 Minotaurus inest, Veneris monumenta nefandae;
 Hic labor ille domus et inextricabilis error;

456 sqq. et VIII, 453 sqq. aut ex Catulli Epithal. Pelei v. 76 sqq. Apollod. III. 45, 7 et Obas. p. 344 sqq. — *septena corpora natorum* pro *natos*, elegantius, ut saepe, Argutantur in numero Interpretes. Cum pueri septem septemque puellae mitterentur, quidni alterutrum tantum poni potuit? *stat*, adstat, *urna*, graphice hoc ad sortitionem eorum, qui quotannis mittendi erant, declarandam. A v. 20—22 in alterius forium valvis expressas puts Athenas, Androgei necem et sortitionem puerorum; a. v. 23 sqq. autem in alteris valvis Cretam, taurum, Pasiphaë, Minotaurum, Labyrinthum, Ariadnen, Daedalum. Porro poeta servat morem veterum anaglyphorum, quae plura argumenta deinceps posita cumulabant; nam de unitate argumenti parum solliciti erant antiquiores. Sunt tamen h. l. res inter se cognatae et ad eundem historiarum ordinem spectantes. II. Ex decoro autem res Criticas celebrat, unde prima incubula exstiterunt gentis Troianae, et narratio contra Graecos dirigitur, ut Troiae eversores: incipit ab Androgeo: fuit hic Ninois filius: interfecerunt illum Athenienses. Minos in illos arma convertit; vicit, iussitque, ut quotannis praeberent quatuordecim corpora adolescentium devertenda a Minotauro. Ergo ibi sculptus erat Androgeus morte affectus; ibi Athenienses solventes poenam pro scelere; ibi urna; sortibus enim miseri ad supplicium ibant. *Stat ductis sor-*

tibus urna, dictum est hac sententia sculpta est urna, et uox sortes, quae ducebantur. Maluit *natorum*, quam adolescentium, ad excitandam commiserationem: inde et in parenthesi *misericum*, ubi debes scinus subaudire; inde *corpora*, quum ne reliquiae quidem superessent ad tumulum. C. — 23. *Gnosia tellus* ut *Gnosia regna* III, 415 *clata mari*, perpetuum insularum epitheton, *alta*, quod sibi vidimus (cf. sup. V, 588). *respondet*, in alteris valvis ex adversa, opposita, parte expressa est. *crudelis amor*, violentus, ut *aliss saevus*, h. e. magnus, nimius. *subpostaque furto* pro supposito tauro adultero pro furtum, *καρπώσις γάμος πυγισα*, ex notis Musaei formula. Nolim tamen putare ipsam vaccam ligneam ipsumque flagitium expressum fuisse; sed Pasiphaë v. e. demulcentem taurum; cf. anaglyphum ap. Winckelm. *Mou. ined. tab. 94.* — *inest*, tanquam pars argumenti erat expressa. *Veneris monumenta nefandae*, partus nefandi amoris. Non aliter. Nota est de Minotauro fabula, in cuius interpretatione argutantur passim veteres, etiam ad h. l. Simplicissimum est statuere ex noto Cretae, Siciliae et Italiae emblemate ductam eam esse, quod figuram tauri cum capite viri barbati exhibet; sive id patrii fluvii symbolum sit, id quod probolitus, sive, quod alii putant, Bacchi seu Ebonis, h. e. Solis. Sunt quoque qui ad arationem et fertilitatem agrorum referant. Adhuc

Magnum reginae sed enim miseratus amorem
 Daedalus ipse dolos tecti ambagesque resolvit,
 Caeca regens filo vestigia. Tu quoque magnam 30
 Partem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes.
 Bis conatus erat casus effingere in auro;
 Bis patriae cecidere manus. Quin protenus omnia
 Perlegerent oculis, ni iam praemissus Achates
 Adforet atque una Phoebi Triviaeque sacerdos, 35
 Deiphobe Glauci, fatur quae talia regi:
 Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit;
 Nunc grege de intacto septem mactare iuencos
 Praestiterit, totidem lectas de more hidentis.

Talibus adfata Aeneas (nec sacra morantur 40
 Iussa viri) Tencros vocat alta in templa sacerdos.
 Excisum Euboicae latus ingens rupis in antrum,

sub Iudice lis est, cf. Obs. ad Apollod. p. 247. — 27. Labyrinthus Daedali opus in Pasiphaë gratiam susceptum, ut Minotaurus in eo absconderetur. Sic Ovidius VIII Met. 457. Hygin. f. 40. Apollod. III, 1, 3. 45, 8. Apud Homerum Daedalus in Ariadnae gratiam chorum seu saltationem Labyrintho similem effinxisse narratur II. 6, 595 sqq., quem locum respicit Virgilius h. l. et sup. V, 588 sqq., quem confer. At nunc in reginae, regis Minos filiae Ariadnae, gratiam Daedalus Theseo iter per Labyrinthum filo monstravit, quod inventum alii poëtae ad Ariadnae sollertiam referunt. *doli* et *ambages*, flexus viae et errores Labyrinthi. *Hos resolvit*, reditu et egressu monstrato. *caeca*, etiam h. l. obscura, ambigua, *διωρόντα*. Regit ille gloriare per incertum. Versum 30—33 de Icaro suavitatem et vim facile sentis ex affectu ei ex apostrophe ad Icarum proficiaci. Verba Ausonius imitatus

est in Mosella v. 300 sq. II. — 34. *sineret dolor*; dolor enim patrem novissimè lapsum Icaro in auro effingere; nam his conatibus hoc facere, his dolor a proposito revocavit, et paternis manus ab opere repulit. C. — *Quin protenus*. *Καὶ μὲν οὐκ*, et vero sane reliqua quoque signa perlustrassent omnia. — Mox v. 38 *grege de intacto*, grege boum iugo intactorum; Ge. IV, 540, *intacta totidem cervico iuencos*. Deiphobe autem Glauci filia non male editur, quoniam ille inter deos fatidicos habebatur.

42 sqq. Locorum situm et faciem plane legentis animo eripiunt interpretes, dum hic antrum in adyto templi in Cumaei collis latere positum esse putant. Templum Apollinis erat monti inpositum, qui mox urbi pro acropoli fuit. Quod nunc memoratur *antrum Sibyllae*, in latere eius montis exelsum non longe ab eo loco abesse poterat. Ad hoc iam ex Apol-

Quo lati ducunt aditus centum, ostia centum;
 Vnde ruunt totidem voces, responsa Sibyllae.
 Ventum erat ad limen, quum virgo, Poscere fata 43
 Tempus, ait; deus, ecce, deus! Cui talia fanti
 Ante fores subito non voltus, non color unus,
 Non comtae mansere comae; sed pectus anhelum
 Et rabie fera corda tument; maiorque videri
 Nec mortale sonans, adflata est numine quando 50
 Iam propiore dei. Cessas in vota precesque,
 Tros, ait, Aenea? cessas? neque enim ante dehiscunt
 Adtonitae magna ora domus. Et talia fata
 Conticuit. Gelidus Teucris per dura cucurrit
 Ossa tremor, funditque preces rex pectore ab imo: 55

finis templo abducit Sibylla Aeneam. Fallunt viros doctos *alta templa*, quae nunc non sunt Apollinae aedes, sed antrum Sibyllae, *μυστήριον*. — 42. *Euboicae rupis*, montium Comanorum, v. ad v. 2, in quibus est antrum. Ornate dixit *latus montis excisum esse in antrum ingens*. — *aditus*, puta, subterranei meatus, *σπηγγες*, ut in Aegypto appellabantur. Vbi itaque in interiore antro, adyto, Sibylla vaticinia effaretur, remeabat vox per infinitos hos canalículos seu spiramina et exitus; quae res ad religiosum horrorem valde accommodata esse debuit.

45. Tempus ad oraculum precibus poscendum, ut ex v. Si apparet. Sentit Sibylla statim in aditu antri dei afflatum. Locus de furore vaturn egregius. — *Non comtae mansere comae*: atqui erant illae resolutae, ut in sacris mos erat; igitur nunc factae sunt horrentes, cf. Seneca Agam. 712, 713; seu *inotatae*, ut Tibull. II, 5, 66, quod malim ex Val. Fl. I, 208, 209 imitatione, — *maiorque videri*,

μειζων σταδερν, ut solent maiora visu esse, quae sensus animumque miratione percellunt. Natum ex hoc ipso naturali sensu phantasma poeticum, ut dii, si hominibus in primis ad terrorem appareant, maiores maioresque fieri dicantur. — *nec mortale sonans*. v. V, 649; I, 328; h. e. divinum quid. *cessas in vota*, ad vota, exquisitis dictum quam: cessas facere vota? quid fac vota. — 52. *enim; τί γάρ*; ut alias, pro *vero*, enim *vero*. Intell. nisi vota feceris. — 53. *adtonitae magna ora domus*, interioris maioris antri tanquam adyti fores. *adtonitae*; ut rei inanimatae tribuatur sensus idem, qui eorum est, qui repente revelli fores audiunt. Nec tamen male Serv.: *facientis adtonitos*, stupendae. Videtur autem antiqua religio fores templorum nonnunquam ita machinis instructas, ut nulla hominum opera aperiri viderentur; in primis in oraculis. Eo spectabat nota Serviana, cuius fragmentum habemus: *Trahit hoc de Matris Deum templo, quod non manu sed precibus*

Phoebe, gravis Troiae semper miserata labores,
 Dardana qui Paridis diréxiti tela manusque
 Corpus in Aeacidae, magnas obeuntia terras
 Tot maria intravi, duce te, penitusque repostas
 Massylum gentis praetentaque Syrtibus arva; 60
 Iam tandem Italiae fugientis prendimus oras.
 Hac Troiana tenus fuerit fortuna secuta.
 Vos quoque Pergameae iam fas est parcere genti,
 Dique deaeque omnes, quibus obstitit Ilium et ingens
 Gloria Dardaniae. Tuque, o sanctissima vates, 65
 Praescia venturi, da (non indebita posco
 Regna meis fatis) Latio considerare Teucros
 Errantisque deos agitataque numina Troiae.
 Tum Phoebo et Triviae solido de marmore templum
 Insituum festosque dies de nomine Phoebi. 70

aperiebatur. — 56-62. Semper a Troianorum partibus stal Apollo in Homero. — 57. Fundus II. x, 339. Verum copiosius haec exsequuti erant poetae cyclici, primo loco Arctinus in Aethiopide; nunc Quintus lib. III pr. Veneris et Apollinis precibus id dedisse Iovem praeculare exponit Horat. IV, 6, 21. — 58. *Aeacidae*, Achilles, ab avo Aeacæ. — 58-60. Omnia in maius aucta: pro Poenis *Manylos*, vicinos, et *Syrtes*, Africae adiacentem oram. — 59. *penitus repostas gentes*, positas, habitantes in Africa interiore. Silius III, 325, *nec non totus adest vespas populi que reposti: Cantaber aut omnes.* — *praetenta*, ut III, 692, *Sicanio praetenta sinu insula*...

61. *Italiae fugientis*, v. sup. V, 629. (Vid. etiam Not. ad IV, 346. Add. III, 496. R.) — 62. *Troiana fortuna*, adversa sc. — Mox 64 dii Troianis infesti apud Homerum memorantur; in his Iuno, Minerva,

Nepheus. *obstitit*, invisa fuit; quae consiliis nostris obstant, repugnant, ea invisa sunt, ἀνοσέμεια. — 65-68. Vide v. 81 sqq. *Da*, fac, effice, ut passim, v. c. XII, 97. Tribuit autem superstitioni hoc vatibus; ut, quae praedicunt, videantur ipsi quasi efficere et pro arbitrio constituere; unde etiam cum obiurgatione ab iis postulatum videmus, in ipsis sacris nostris, ut laetiora vaticinentur. Iam pro nos considerare quam graviter ista dicta sunt v. 67, 68! *da Latio considerare Teucros*... *Troiae*. — 69-74. Ad templum in Palatio ab Augusto factum respici, ut Aeneas ex posterorum persona vota faciat, iam Servius notavit; conf. Sueton. Octav. 29. Ex Virgilii verbis vix aliter iudices, quam cum Apolline Dianae quoque sorori fuisse id consecratum; ut iudicis saecularibus aliisque sacris consociatae fuere utriusque dei religiones. Ex Propert. I, 31, 45 apparet Apol-

Te quoque magna manent regnis penetralia nostris;
 Hic ego namque tuas sortis arcanaque fata,
 Dicta meae genti, ponam lectosque sacrabo,
 Alma, viros. Foliis tantum ne carmina manda,
 Ne turbata volent rapidis ludibria ventis: 75
 Ipsa canas oro. Finem dedit ore loquendi.

At, Phoebi nondum patiens, inmanis in antro
 Bacchatur vates, magnum si pectore possit
 Excussisse deum: tanto magis ille fatigat
 Os rabidum fera corda domans fingitque premendo. 80
 Ostia iamque domus patuere ingentia centum
 Sponte sua vatisque ferunt responsa per auras:
 O tandem magnis pelagi defuncte periclis!

linis signum in eo templo medium inter Latonam et Dianam stetisse. — *festos dies*, ludos Apollinares ab Augusto institutos. — 71-73. libros Sibyllinos et XV viros iis inspiciendis. Servati autem illi libri primum in Capitolio, ab Augusto vero sub Apollinis Palatini basi conditi, ut ex Suetonio notum Octav. 31 et Tibullo II, 5, 1: *Phoebe fove, novus ingreditur tua templa sacerdos*, Quindecimvir Messala; haec igitur sunt *penetralia*. Neque Ovidius intelligendus aliter, etsi rem ita effert, quasi templum et sacra habuerit Sibylla, Met. XIV, 428: *Templa tibi statuam, tribuam tibi turis honorem*. — 74-76. Exsequitur Aeneas Heleni praeceptum, sup. III, 443, 444 et 457. *Ipsa canat*. Nunc igitur more suo relicto non foliis oraculum inscribit, sed ore profert. — Tum v. 75 ornat: ne dissipentur, (De foliis, materia scribendi, cf. not. ad III, 444. Addeas, Athenis ἐκφυλλοποιεῖν, et Syracusis περὶ αὐτῶν docere, foliis oleagineis usos esse antiquissimis temporibus pro charta. R.)

77-80. Ornate omnia, a domandis equis translata verba (conf. v. 400-404) ad vatem, quae nollet deum recipere, ἐξουσιάζειν, cum divina vis crederetur corpus mortale tamquam sui non capax graviter vexare. — *bacchatur* pro simplici discursu, v. sup. IV, 304. *Fingitur* equus a magistro *premiendo*, h. e. dum premitur, pressus frenis, compressus, coercitus. (cf. sup. I, 63); ergo Phoebus domans Sibyllam, vi divinatricem mentem versans, ut ea incaleat, *fingit premiendo* pro premit. Est etiam brevitas laus in verbis *tanto magis*. Intell. verum, quanto magis illa bacchatur ideoque reluctatur, tanto magis ei instat, ut furorem concipiat et vaticinia effundat. Non solum nisi cum spasmis et convulsis inter dolores membris vates, quippe ecstatici, insaniebant. — 81, 82. Aditus ad interiores recessus antri. V. sup. ad v. 45; cf. Callim. In Apoll. 3, 6, 7. *Fu-landa* autem est Sibylla adytum ingressa, deo plena, ex adyto haec vociferari, voce per cava antri resonante. Conf. v. 98 et 44. — 83 seqq.

Sed terra graviora manent. In regna Lavini
 Dardanidae venient (mitte hanc de pectore curam!) 85
 Sed non et venisse volent. Bella, horrida bella
 Et Thybrim multo spumantem sanguine cerno.
 Non Simois tibi nec Xanthus nec Doriça castra
 Defuerint. Alius Latio iam partus Achilles,
 Natus et ipse dea. Nec Teucris addita Iuno 90

secundum Heleni praedictionem sup. III, 458 sq. Conf. praeclarum locum Tibulli II, 5, 39 sqq. ubi Sibyllae oraculum alio quidem tempore ac loco datum et latius expositum est. in regna Lavinii, ad Lavinium hoc tandem manifestum de loco aditus ad Italiam vaticinium. Reliqua egregie ad horrorem partim rerum exemplis et verborum ornatu, partim comparatione cum rebus Troianis, quarum quanta vis ad Aeneae recordantis animum esse debebat! — 87. Iam Homero frequentata rei imago II. η, 329. *Dorica castra*, sup. II, 27—88 sqq. Eadem calamitatum series renascetur. Cf. inf. X, 60, 61, 62. *Alius Achilles*, Turnus Veniliae f. v. inf. X, 76. Nec hoc sine veterum exemplo; v. c. Eurip. *Troad.* 613, 615 πρὸ πρὸ Ἀλλοῦ Ἀἴας, ὧς δούρι, διότρεος Ἡλίου; πλεῖστα σῆς, et sup. Ecl. IV, 34, *Alter erit tum Tiphys* etc. etiam in vaticinio. Neque aliter in praedictionibus vatum Hebraicorum Davides, Elias et alii excitantur tamquam reduces. — 90. *Nec Teucris addita Iuno* *Uxquam aberit*. Interpretatio loci e veteribus nobis servata est. Macrobi. VI Sat. 4 unum ex iis locis esse docet, in quibus vetustatum verbum servaverit poeta. « *addita*, id est *affixa*, et per hoc, *infesta*. Hoc iam dixerat Lucius lib. XVI his verbis: Si mihi non praetor siet addita atque agitot mē, Non male sic

ille, ut dico, me extenderat una. » Servius: « *addita Iuno*, inimica. Est autem verbum Lucili et antiquorum; ut Plautus *Aul.* III, 6, 20: *Argus*, quem quondam Ioni Iuno custodem addidit. » Sed alterum hoc Plauti ex iis potius exemplis est, quae doceant, quomodo voc. *additus* in hunc significatum transire potuerit. Scilicet custodem *duri*, *additi* voc. proprium est; v. c. inf. IX, 629, *Tum comitem Ascanio pater addidit*; et Horat. Od. III, 4, 78, *nequitiae additus Custos*, vultur, qui Tityi iecur observat. Iam autem, qui custodes *additi* sunt, in primis peccare volentibus iidem molesti sunt, difficiles, odiosi, infesti. Conf. Gesneri Thesaur. LL. h. v. Virgilium imitatus est in vocis usu Silius II, 595, *agit addita Erinys*. Paulo aliter comparata sunt exempla, in quibus *addi* vel *additi* esse dicuntur, qui non sine molestia aliqua accedunt ad nos, vel quae nobis contingunt ingrata, v. c. ap. Stat. II Theb. 320, *Et, qua non gravior mortalibus addita cura*, *Spes*. Ad hoc genus referenda loca, quae afferunt Drakenb. ad Silium I, c. Gronov. ad Senec. Herc. fur. 4237 et al., non ad prius. Adde Val. Fl. VI, 181. Aliter rem expedire voluisse videtur Burmannus, qui ita ordinat verba: « *Nec Iuno aberit Teucris*, *addita* scilicet aliis hostibus, Turno et reliquis. » Hoc vero ieiunum et multo durius, etiam

Vsqum aberit; quum tu supplex in rebus egenis
Quas gentis Italum aut quas non oraveris urbis |
Causa mali tanti coniunx iterum, hospita Teucris,
Externique iterum thalami.

Tu ne cede malis; sed contra audentior ito, 95
Qua tua te fortuna sinet. Via prima salutis,
Quod minime reris, Graia pandetur ab urbe. X

Talibus ex adyto dictis Cumaea Sibylla
Horrendas canit ambages antroque remugit
Obscuris vera involvens; ea frena furenti 100
Concutit et stimulos sub pectore vertit Apollo.
Ut primum cessit furor et rabida ora quierunt,
Incipit Aeneas heros: Non ulla laborum,
O virgo, nova mi facies inopinave surgit;
Omnia praecepi atque animo mecum ante peregi. 105

si iungere velles: *nec aberit addita*, h. e. addetur, accedet sc. nova hostis. Si quis nondum ullo interprete inspecto locum legat, is haud dubie ita accipiet: *nec decrit in Italia Iuno*, *addita Teucris*, quae semper Troianis adesse, iis iustare, eos urgere, persequi solet. Eas res infesti animi esse quis dubitet? *quum tu* pro vulgari: tum tu. — 94. *oraveris*, v. lib. VIII Evandrum et Agyllinos Etruscens. in rebus egenis, angustis, periculosis. Noli eum Servio et aliis de fame accipere. *coniunx*, Lavinia, ut olim Helena. — 96. *qua via et ratione*, ὅ, quantum per satum licebit, quantum fieri poterit. Sic II, 387, *Oscei, qua prima, inquit, fortuna salutis Monstrat iter, quoque ostendit se dextra, sequamur*. Et sup. I, 418, *Corripere viam, qua aemula monstrat*. — 96. *via prima salutis*. Comparant Apoll. II, 388. *Graia ab urbe*, Pallanteo Evandri, veniet auxiliis inde acceptis.

100. Eventa rerum obscuris verbis prodit. Imitatur locum Lucanus I, v. 637, 638. — 100, 101. Adeo concitaverat eam Apollo. Conf. v. 79, 80, *ea frena*, τοῖα, tam valida. *stimulos sub pectore vertit*, h. e. in pectore figit, pectori subdit. Sed. plus inest alteri verbo continuato ictu. *Frena et stimulos* ad furorem declarandum a Tragicis habet poëta; fortasse ex εἰς τὸν ποταμὸν nata. Inter loca, quae interpr. laudant, unus est accommodatus Euripidis (Iphig. in Taur. 941) de Furis; ἡλόστροφον Ἰταί, ὅστ' αἰχμητὸν στόμ' ἐπεμβαλὲν ἐμοί. Mox v. 104 *facies* est species, genus; *surgit*, exquisite, occurrit, est. Scilicet audierat Aeneas omnia a patre V, 730, 731 et Heleno III, 458; itaque iam ante animo conceperat, παρὲς λελῆσθαι. Non male Aeschylus comparatur Prometh. 101 — 103, πᾶσα πᾶσι κρίσταται etc. — *peregi* pro vulgari: exegi, perpendi.

Vnum oro. Quando hic inferni ianua regis
 Dicitur et tenebrosa palus Acheronte refuso,
 Ire ad conspectum cari genitoris et ora
 Contingat: doceas iter et sacra ostia pandas.
 Illum ego per flammās et mille sequentia tela 110
 Eripui his humeris medioque ex hoste recepi;
 Ille meum comitatus iter maria omnia mecum
 Atque omnis pelagique minas coelique ferebat
 Invalidus, vires ultra sortemque senectae.
 Quin, ut te supplex peterem et tua limina adirem, 115
 Idem orans mandata dabat. Gnatique patrisque,
 Alma! precor, miserere; potes namque omnia, nec te

106. *Ianua regis*, hoc est, palatii vel regni aditus. — *tenebrosa palus Acheronte refuso*. Cuius Acherontem mox in inferis locis poni a poeta videmus, Servius et ex eo Pomponius pronuntiant: *Avernus significat, quem vult uari de Acherontis aestuariis*; ut Avernus sit Acherontis (cui aestus tribuitur inf. v. 296, 297) ex inferis partibus exundantis et supra crateris sui labra exuberantis (*refusi*) aqua, emissarium: ductum id ex Platone, in cuius Phaedone p. 112 B. Steph. c. 62, Tartarus omnes recipit, aqua autem *εὐραίστραι δὲ καὶ κρηναὶ αἶω* etc. Apud Valer. Fl. IV, 594 *illuc* (iuxta Heracleam Paphlagoniae) *Acheron* — *vastoque exundat hiatus Fumens*; et de eodem Apollon. II, 747, *καὶ δὲ πόρῳ κατὰ γῆν πῦρ αἶωσεν*. Ipse enim Acheron in imis terrae radicibus: *Καὶντὸν δ' Ἀχέρων*, δὲ ἔγχε βίζοντα γαίης Orph. Hymn. XVII, 10; unde tanquam effervescens et ebulliens erumpit in superas oras. De his ipsis locis Vlyssis aditu celebratus agens Lycophr. v. 695, καὶ ἤρποντο πόρῳ κατὰ γαίης αἶωσεν; γῆν, et sun-

dem in sensum Silius *eructare* dixit in loco ex Marone expresso XIII, 425: *specus eructat acerbum Coecli luxu spirans ore paludem*. Docta haec sunt; quis negat? Si quis tamen ipsis poetae verbis insistat, ea vix aliter accipiet, quam *paludem Acheronte refuso* dictam esse pro *paludem Acherontis refusi*, h. e. exaequantis: *ἀναχυσίνας*. Ita ex communi usu *ἀναχυσίνας*, in illo Strabonis V, pag. 243 D. de Acherasia palude ad Cumas ita exponentis: *Ἀχέρουσις λίμνη, ἀναχυσίς τε τιναγώδη; θαλάσσης*, h. e. aestuarium maris per aestum exundantis supra litora. Fuit scilicet in his ipsis locis ad Cumas *palus Acherusia* (Plin. III, 5 med.), quam Maro intelligere videri potest et memorare ad declaranda haec loca, in quibus aditus est ad loca infera; nec tamen per lacum, sed per antra vicina. — *Mox sacra ostia*, ut Homericum *οἶα*, et inf. 573 (non ut Serv.), cuius vocis significatus latissime patet, ut in nostris linguis nihil sit, quod satis respondent; h. l. quae cum horrore adimus. — 116. *mandata dabat* sup.

Nequidquam lucis Hecate praefecit Avernis;
 Si potuit Manis arcessere coniugis Orpheus
 Threicia fretus cithara fidibusque canoris;
 Si fratrem Pollux alterna morte redemit
 Itque reditque viam toties. Quid Thesea, magnum
 Quid memorem Alciden? Et mi genus ab Iove summo.

Talibus orabat dictis arasque tenebat,
 Quum sic ora loqui vates: Sate sanguine divom;
 Tros Anchisiada, facilis descensus Averno;
 Noctes atque dies patet atri ianua Ditis;
 Sed revocare gradum superasque evadere ad auras,
 Hoc opus, hic labor est. Pauci, quos aequus amavit
 Iuppiter aut ardens evexit ad aethra virtus,

V, 734 sqq. Mox 418 *Hecate*: nam sup. v. 35 *Phoebe Triviaeque sacerdos* dicta erat. — 419, 420. Aut supplendum alterum membrum: quidoi et mihi adire inferos liceat? aut iunge: *miserere...* Si potuit. Statii imitationem vide Silv. V, 3, 274 sqq. *fretus*, usus Homericum *πρωτοῦ* vel *πρώτος*; et in hac ipsa re Orph. Arg. 42, *ἡστρίφῃ πρωτοῦ κισσῶν* simpl. pro ope citharae. Cf. Aen. IV, 245.

421, 422. Vt eum Castore, qui mortali patre Tyndareo natus erat, immortalitatem communicaret Pollux, Iove patre natus, hoc a diis impetravit, ut, quoties ipse ad inferos se contulisset, fratri interim ap. deos versari liceret. Hinc alternis sedes mutatae. Fabula varie a poetis tractata et ornata. Fundus Odyss. λ, 302, 303; ut v. Pindar. Nem. X, 403. Etiam Theseus et Hercules memorantur, quatenus inferos adire, v. inf. 392 sqq. Aliter hoc ipso libro secto v. 617 fabula de Theseo tractata; unde reprehensus poeta iam olim ab Hygion; vid. Gell. X, 16.

Enimvero poeta non Theseum esse et rediisse narrat, sed Pollucem; Theseum autem tantum sic memoravit, ut de solo inferorum aditu sgeret.

424. *Aras tenebat*. Notissimus precantium mos. Si tamen teneas animo Aeneam in ipso limine templi vel atri substituisse (cf. mox v. 451; et is perpetuus velerum mos, si deum consulerent), dum vates penetraret ad adytum, v. 98, ara difficultatem habere potest quo loco sita fuerit. Scilicet, si ad limen substititerunt consulentes deum, de tota ea parte intelligendum, quae usque ad adytum patebat, ideoque *πρό-υαος* et ipse *υἱός* sub limine et aditu intelligendus. Erat autem aram prooas; nam omnis sacrificii ritus factus passim ante aedem memoratur.

426. *Avernis* h. l. simpl. pro locis inferis; non lacus, ut inf. 237 sqq. sed, ut in *Ἀχέρων διστίξος* vel *δι-ξόδος*. — 427. *patet*, accessu libero et expedito. — 429. *Pauci* *ἥρωες* *διό-γενεις*, si fuerint *διογενεῖς* et *παλο-κίγαροι*. Sententiam v. 426-429 in-

Dis geniti potuere. Tenent media omnia silvae,
 Cocytusque sinu labens circumvenit atro.
 Quod si tantus amor menti, si tanta cupido est
 Bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
 Tartara et insano iuvat indulgere labori; 435
 Adcipe, quae peragenda prius. Latet arbore opaca
 Aureus et foliis et lento vimine ramus,
 Iunoni infernae dictus sacer: hunc tegit omnis
 Lucus et obscuris claudunt convallibus umbrae.
 Sed non ante datur telluris operta subire, 440
 Auricomos quam quis decerpserit arbore fetus.

terpretatur Seneca Herc. fur. 675 sqq. — *aquas*, propitius h. l. — 431. *silvae* memoratae tenebrarum et caliginis signifiandae causa; ducta imagine ab Averni lacus situ sup. 448 *laci Averni*. — *Cocytum*, *Stygem*, *Acherontem* promiscue ponit poeta. — *sinu* praeclare de cursu fluvii, qui ambit locum, sinuoso. — 434. *Bis*. Nata rei perceptio haec ex Homericis Odyss. μ, 24, Ἑχέλιος — Διδάσκει; etc. Sed Pollio admiratur, quom Aeneas esset futurus deus, cur dicat bis. Solvitur hoc, quia apud Homerum (Odyss. λ, 604 sq.) *Ulysses* vidit umbram Heredis apud inferos. Recte hoc, quandoquidem et heroum inter deos receptorum umbrae in locis inferis habentur. Etsi nec hoc necesse. Nam Sibylla Aeneae, viventis tum, fata post mortem ignorare potuit. Licet autem poetis locis diversis et in narrationibus argumentisque diversis diversam famam mythumque amplecti et sequi. Ceterorum Grammaticorum argutias nemo moretur. — *innatus labor* pro vulgari: suagium animum, coemptum, ardua res.

436 sqq. Locum respexit Claudian, de R. Pros. II, 290 sqq. — 437-439

ornate pro ramus aureus cum foliis aureis, et latet in densa silva: *ut* *men* est ipsius rami, virga. Male aliter. Nec tamen ipsam arborem auram credere lret; non magis quam Hesperidum arbores mela aurea ferentes. Vnde poeta ramum aureum hunc traduxerit, varia coniectare licet, nihil tamen ad liquidum perducere. Symbolici aliquid inesse, saltem in primo invento, dubitare vix licet; et videtur aliquid subesse ex initiis s. mysteriis petatum, ubi in pompa eran ταλαοδόροι, θαλλοδόροι et περιόλαντρες illustrationesque, frondibus aqua pura humentibus factae. Expeditior est ratio, si ramum iuxtaq recorderis, quem Aeneas praeferebat ad Proserpinam supplex accedat. Simplicius hoc est virga aurea, qua Mercurius ad inferos animas deducere narrabatur. Deorum autem omnia sunt aurea. *Iuno inferna*: Proserpina alias Stygia, ut *Iupiter infernus*. κατ' ὕψος, de Plutone. *Avernani Iunonem* Ovidius dixit hac ipsa in narratione Met. XIV, 444.

440. *telluris operta*, simpl. loca infera, quatenus sub terra. — 443, 444.

Hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus
 Instituit. Primo avolso non deficit alter
 Aureus et simili frondescit virga metallo.
 Ergo alte vestiga oculis et rite repertum 445
 Carpe manu; namque ipse volens facilisque sequetur,
 Si te fata vocant: aliter non viribus ullis
 Vincere nec duro poteris convellere ferro.
 Praeterea iacet exanimum tibi corpus amici
 Heu nescis! totamque incestat funere classem, 450
 Dum cónsulta petis nostroque in limine pendes.
 Sedibus hunc refer ante suis et conde sepulcro.
 Duc nigras pecudes; ea prima piacula sunt.
 Sic denum lucos Stygios, regna invia vivis,
 Adspicies. Dixit pressoque obmutuit ore. 455
 Aeneas, maesto defixus lumina voltu,
 Ingreditur linquens antrum caecosque volutat
 Eventus animo secum. Cui fidus Achates
 It comes et paribus curis vestigia figit.
 Multa inter sese vario sermone serebant, 460

Ornate; in rami avulsi locum alius
 succrescit. *Mox rite carpe... si te fata*
vocant, si fatale est inferos pñire. —
 449 aq. ante oculos Iliad. χ, 386
 Κείται πᾶρ νήεσσι νέκυσ ἀχλυστος;
 ἄθαρτος ἡάρπονδος. Observa verbo-
 rum proprietatem: *pendes* pro vul-
 gari *laeres*. — *sedes* de sepulcro.
 Alii de terra, hoc quidem admodum
 dure, accipiunt. Cur non locum
 comparant inf. v. 374, *Sedibus ut sal-*
tem placidis in morte quiescam; et
 v. 328, *quam sedibus ovis quierunt*?
 Errant Manes insepulti vel circa cor-
 pus vel circa Stygem. (Notissima res.
 V. Obs. ad Tibull. III, 2, 45); im-
 pertitis autem iustis ad loca infera
 admissi quietem recipiunt. Pisculare
 autem sacrum v. 453 non tam ad

purgandam classem a contactu insep-
 pulti cadaveris valuisse videtur, quam
 ad placandos inferos, quos erat ac-
 cesurus; omnino enim ad inferos
 nonnulli expiati et placatis Manibus
 accedunt heroës apud ceteros quoque
 poëtas. *prima* v. 453 est pro *prius*,
ante.

456-214. Corpus Miseni sepelitur;
 et quaesitus tandemque repertus ra-
 mus aureus ab arbore revulsus ap-
 portatur. — 457, *caecos eventus*, ob-
 scuros, ignotos animo versantes Ae-
 neas et Achates ante oculos sistuntur.
 — 460, 461 pro vulgari: sermones
 serebant super variis rebus. Ceterum
 mireris, cur non in Palinuri insep-
 pultum corpus incidat Aeneae cogi-
 tatio; qua tamen nulla prior esse

Quem socium exanimem vates, quod corpus humandum
 Diceret. Atque illi Misenum in litore sicco,
 Ut venere, vident indigna morte peremtum;
 Misenum Aeoliden, quo non praestantior alter
 Aere cicre viros Martemque adcondere cantu. 165
 Hectoris hic magni fuerat comes, Hectora circum
 Et lituo pugnas insignis obibat et hasta.
 Postquam illum vita victor spoliavit Achilles,
 Dardanio Aeeneae sese fortissimus heros
 Addiderat socium, non inferiora secutus. 170
 Sed tum, forte cava dum personat aequora concha
 Demens et cantu vocat in certamina diuos,
 Aemulus exceptum Triton, si credere dignum est,
 Inter saxa virum spumosa inmerserat unda.
 Ergo omnes magno circum clamore fremebant; 175
 Praecipue pius Aeneas. Tum iussa Sibyllae,
 Haud mora, festinant flentes aramque sepulcri
 Congerere arboribus coeloque educere certant.

debebat: nisi quod Miseni cadaver in proximo litore iacet eiusque celebritas fuit magna propter promontorium ab eis appellatum — 170. non inferiora, docle et Graecorum more pro inferiorem, τὰ ἑττω pro τὸν ἑττω. Aeneam Hectori aequiparat, ut inf. XI, 289 et al. — Mox 174 concham paullo durius pro tuba vel lituo posuit; nam nec in *litui* (v. 167) proprietate est haerendum. Sic *lituum* et *tubam* paucos intra versus memorat Statius VI Theb. 228-230. *Tubicinem* Misenum vocat Propert. III, 48, 3. *Liticinem* Stat. IV Silv. 6, 49. — *demens*, Homericum Νέμω; Iliad. β, 38 et saepe al. — *exceptum*, cf. sup. III, 332, ut ἐποδίζεσθαι, insidiis. Ductum autem hoc ex mythica ratione praestantiae designandae, ex qua provocare deum is, qui aliquo

arte excellit, eiusque iram lacescere narratur. — 177. *aram sepulcri* exquise, quod v. 215 *ingentem pyram* a formae similitudine, quum in arae modum exstructa esset, alta et quatuor lateribus. *Ara* enim est omnis basis aut quod eius formam habet usumque, ut aliquid imponatur, ut h. l. rogos, cui corpus exanime comburendum inponitur. Sic et Servius, qui tamen addit: *Probus tamen et Donatus de hoc loco requirendum adhuc esse dixerunt*. In Donati fragmentis interpolatis, quae habemus, nihil occurrit. At de altero Pompon. Sab. *Dicit aram, quia rogos, id est pyra, non fiebat sine aris, ut ait Probus*. Perperam. In sqq. ante oculos Odys. μ, 41 sqq.; II. ψ, 414 sqq. Adde II. π, 417, 428 sq.; ω, 662 sq.; 787 sq., et locum infra XI, 482 sqq. Con-

Itur in antiquam silvam, stabula alta ferarum :
 Procumbunt piceae; sonat icta securibus illex, 180
 Fraxineaeque trabes cuneis et fissile robur
 Scinditur; advolvunt ingentis montibus ornos.
 Nec non Aeneas opera inter talia primus
 Hortatur socios paribusque adcingitur armis.
 Atque haec ipse suo tristi cum corde volutat 185
 Adspectans silvam intensam et sic voce precatur :
 Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
 Ostendat nemore in tanto! quando omnia vere
 Heu! nimium de te vates, Misene, locuta est.
 Vix ea fatus erat, geminae quum forte columbae 190
 Ipsa sub ora viri coelo venere volantes
 Et viridi sedere solo. Tum maxumus heros
 Maternas adgnoscit avis laetusque precatur :
 Este duces, o, si qua via est, cūsumque per auras
 Dirigite in lucos, ubi pinguem dives opacat 195
 Ramus humum. Tuque, o! dubiis ne defice rebus,

gerere ex νῆϊς; v. c. Apollon. l. I, 403, Νῆϊος αὐτόθι θυμὸς, et Il. ψ, 439. (cf. Ecl. I, 69. R.) Poëta multum ornatus (expende singula) in re tenui cumulavit; hoc quidem iam Ennii exemplo: locum servavit Macrobi. VI, 2. Ad horum ductum sequiores poëtae pigmenta sua in simili re profuderunt, Silius X, 528 sqq.; Statius Theb. 88 sqq., hic quidem ea cum copia, quae fastidium faciat. Cf. Columna ad Ennium p. 67. Mox piceae proprie in regis locum habent. Cf. Plin. XVI, 10, s. 18. — 182. de montibus int. et v. 181, accingitur, ἀπλῆσται, accingit se (se instruit, cf. IX, 71. R.)

187. Si nunc, utinam nunc, ut Gr. εἴ, εἰ γάρ, v. c. qui locus in manibus est, Hymn. Homer. in Apoll.

51, ἀεὶ, εἰ γάρ κ' ἐβδασ; quem si ita acceperis, emendatione non egere videbis, nisi ut ἐβδασ scribes. Add. Aesch. Sept. 262. infr. VIII, 560. se ostendat, adpareat etc.; nec tamen dubitandum, arbore hac inventa, aliteram etiam valicioſi partem eventum esse habituram, quando etc. — 190 sq. Dignus tali vindice nodus. Ostento vel augurio aliquo res profecto nunc cum maxime erat expedienda. Quale autem aliud accommodatius Veneris matris avibus? etsi omnino fustum et lactum hoc auspiciū. Sed poëta haud dubie in animo habuit Apollonium lib. III, 540 sqq. cf. 926 sqq. Nec Dodonaeum oraculum ex columbis obscurum est. Hoc augurio conspecto substitit et precatur, ex more. Praeit ille Homerus Iliad. x. 274, 278 sq. — 195. ubi... humos

Diva parens. Sic effatus vestigia pressit,
 Observans quae signa ferant, quo tendere pergant.
 Pascentes illae tantum prodire volando,
 Quantum acie possent oculi servare sequentum. 200
 Inde, ubi venere ad fauces grave olentis Averni,
 Tollunt se celeres liquidumque per aëra labssae
 Sedibus optatis geminae super arbore sidunt,
 Discolor unde auri per ramos aura refulsit.
 Quale solet silvis brumali frigore viscum 205
 Fronde virere nova, quod non sua seminat arbor,
 Et croceo fetu teretis circumdare truncos:
 Talis erat species auri frondentis opaca
 Illice; sic leni crepitabat bractea vento.
 Conripit Aeneas extemplo avidusque refringit 210
 Cunctantem et vatis portat sub tecta Sibyllae.
 Nec minus interea Misenum in litore Teucri
 Flebant et cineri ingrato suprema ferebant.

ornale, aureus ramus est. — 198. quae signa, quale augurium, quid ostendunt.

201. Arbor stabat in ipsa valle. Vide v. 139. *Sedibus optatis* eleganter de arbore, quam volatu petierant. *auri aura*, splendor. *Aura* de laminis reverberatione exquisita, v. ad Ge. II, 47, ubi *luminis aurae*, cf. h. l. Serv. Sic ignis fulminis aura, *φάρος ἀστρῆς* Callim. in Dian. 117 de vapore ignis, qui etiam longius dissita adurit. Proprie in odore locum habet. — 205 sq. De visco, Druidarum superstitionibus nobilitato frutice glutinoso in querno arborum genere nec minus tamen in aliis quoque arboribus ramis nasci solito, unde glutinum paratur, ex historia naturali notio petenda. Ex antiquis v. Plin. XVI, 44, s. 93 et XXIV, 4, s. 6 — quod non sua se-

minat (producit. R.) arbor: ex vetere opinione, falsa tamen. Plin. l. c. *Omnino aurem satam* (viscum, ἰξός) nullo modo nascitur, nec nisi per alvum avium redditum maxime palumbis ac tardis. Cf. Theophr. III, 9, 16. Diosc. III, 103. B. Satis hunc constat plantam esse parasiticam (viscum album Linn., Mistel. B.), cuius semina aves appetunt et rostro abscortata in ramis arborum et cortice deponunt. Male Heins. et Burm. ad aucupium delabuntur. — *brumali frigore*, tunc enim maturum est. — 207, *croceo fetu*, ex natura visci. Plin. XXIV, 4, s. 6: *Optimum est. . . extra fulvum, intus porraceum*. — 211. *cunctantem* ornat; ut tenax; et v. 137, *leno vimine ramus*, quippe ex auro. Sic II Ge. 236 *glebas cunctantes* dixerat.

212. *ingrato*, malum ut Servius al-

Principio pinguem taedis et robore secto
 Ingentem struxere pyram : cui frondibus atris 215
 Intexunt latera et feralis ante cupressos
 Constituunt decorantque super fulgentibus armis.
 Pars calidos latices et athena undantia flammis
 Expediunt corpusque lavant frigentis et unguunt ;
 Fit gemitus. Tum membra toro defleta reponunt 220
 Purpureasque super vestis, velamina nota,
 Coniiciunt. Pars ingenti subiere feretro,
 Triste ministerium, et subiectam more parentum
 Aversi tenere facem. Congesta cremantur
 Turea dona, dapes, fuso crateres olivo. 225
 Postquam conlapsi cineres et flamma quievit,

tero loco ponit, gratiam nec sentienti
 nec referenti. Est ἀναισθητος σῶμα,
 et Il. ω 54, κατὰ γαῖαν. — 215 Ro-
 gum struxerunt taedia pinguibus et
 lignis fissis, cf. Iliad. ψ, 164 sqq. *fron-*
debis atris Intexunt latera, ornate, fa-
 ciunt latera ex ramis et lignis arborum
 nigricantium, ut tristis adspec-
 tus esset, et *cupressos Constituunt*. Vo-
 lunt arbores ante rogam positas fuisse
 et ad Romanorum morem alludi, quo
 cupressi ante domum funestam sta-
 tuebantur. Quantum equidem video,
 parte sui et facie exteriori rogas stru-
 ctus erat truncus cupressinis prominen-
 tibus in Iropaeorum vel ferculorum
 morem, quibus affixa arma. Habet
 etiam sic Varronis apud Servium in-
 terpretatio locum: *Varro dicit pyras*
ideo cupresso circumdari, propter gra-
vem astrinae odorem. Imitationes loci
 notarunt ex Statio IV Theb. 460. —
 218. *latices calidos*, cf. Iliad. σ, 349
 sqq.: Odys. ω, 44 sq. — *expediunt*,
 ut I, 177, *Cererem expediunt*, profe-
 runt (parant. R.) — Ad v. 219 Ser-
 vius laudat versum Ennianum: *Tār-*

quini corpus bona femina lavit et unxit.

220—225. Corpus collocant in lecto;
 veste tegunt, repositum in feretro ad
 rogam portant, (222) rogo imposi-
 tum cremant; cf. Il. ω, 785 sqq. *Ve-*
lamina nota, ex loqu. usu (cf. inf. XI,
 495, 496) aliter vix accipias, quam
 quibus ipse, dum vivebat, usus erat.
 Etsi poëta ad suorum popularium mo-
 rem respicere potuit cum purpura ere-
 mandi mortuos, de quo laudant Intpp.
 nota loca Cie. de Legg. II, 23. Liv.
 XXXIV, 7; tamen magis probabile
 sit Homerum ante oculos poëtae fuisse
 Odys. ω, 59 — *subiectam tenere*,
 h. e. subiciunt, subdunt; *more pa-*
rentum Servius: « propinquioribus
 « enim virilis sexus hoc dabatur offi-
 « cium. » Sed dictum puto pro more
 patrum, maiorum. Mox in ignem
 comici puta tus, oleum; sed quid *dap-*
es? verbo, puto, sacrificati corpora
 boum, auum, ovium (v. inf. XI, 197
 sq.), victimarum caesa et in ignem
 iniecta significat poëta. Cf. Il. ψ, 466
 sq.: Odys. ω, 65.

226 sq. cf. Il. ψ, 250 sqq.: ω,

Reliquias vino et bibulam lavere favillam;
 Ossaque lecta cado texit Corynaeus ahenò.
 Idem ter socios pura circumtulit unda,
 Spargens rore levi et ramò felicitis olivæ, 230
 Lustravitque viros dixitque novissima verba.
 At pius Aeneas ingenti mole sepulcrum
 Inponit suaque arma viro, remumque tubamque,
 Monte sub aërio, qui nunc Misenus ab illo
 Dicitur aeternumque tenet per saecula nomen. 235
 His actis propere exsequitur praecepta Sibyllae,
 Spelunca alta fuit vastoque immanis hiatu,
 Scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris:
 Quam super haud ullae poterant inpune volantes
 Tendere iter pennis (talis sese halitus atris 240
 Faucibus effundens supera ad convexa ferebat!)

791 sq.: Odys. μ, 43 sq.: ω, 71 sq.
 Verba ex Iliad. ε, 212: *Αὐτὰρ ἐπεὶ
 κατὰ πῦρ ἔκλιν, καὶ φλόξ, ἑμπερὶνθη.*
 — 227. Rogum et cineres conspergunt
 vino ex more, quem nidor et calor
 suadere debuit. eadum dixit pro urna:
ψάλλον memoraverat Homerus II. ψ,
 253 et *ῥάβδακ*, ω, 795 de Achillis
 cineribus, *χρῆστον ἄμμι πορῆα* Od. ω,
 74. *Corynacum* vero nominal quoniam
 poëtae omnia definite etiam per per-
 sonas efferenda sunt. Nota usnam h.
 l. ex aere: cuius generis non pauca,
 in primis per Italiam inferiorem, re-
 perta sunt in sepulcris, olim falso
 Etrusca dicta. — 229. Exquisitius
circumferre socios unda, quam *unda*
circa socios. Lustratio haec facto fu-
 nere sollemnis. *felix oliva*, quia etiam
infelix oliaster Ge. II, 314 sterilis
 et infestus. *novissima verba*; nota
 res: *Vale, Ave*. — 232. *Inponit* pro
 ponit, facit tumulum terra aggesta in
 illo loco; fortasse heroico more, *ἀπὸ*

πυρὶν, in locum, quo rogos arserat;
 ut videtur res apud Homerum animo
 repraesentanda, ut tumulus fiat in
 eo loco, in quo rogos fuerat. v. c. II.
 ψ, 255, 256; η, 434. *ingenti mole*,
 more veterum populorum plerorum-
 que; unde disputata sunt tam multa
 de tumulis barbarorum. — Tum huic
 tumulo imponit *sua arma*, *remum-*
que tubamque, solemani more a multis
 illustrato, etiam ex sepulcris. Conf.
 Fabretti, ad Columam. Trai. p. 374.
 Postea pro instrumentis his facile pu-
 trescentibus et pereuntibus cippi ex
 saxo istis instrumentis insculpti po-
 siti. — 231. *monte sub aërio*: *Iliaco-*
que iugum memorabile remo, de Mi-
 seno Statius III Silv. 5, 98 et de El-
 penore suo Hom. Od. μ, 14, 45.

236 sqq. Nunc ad sacrum Manibus
 faciendum se accingit Aeneas ex prae-
 cepto. — v. 453. *spelunca Averno im-*
minens (hinc *tuta lacu*) et alia, quam
 quae supra v. 42 memorata est. v.

Vnde locum Graii dixerunt nomine Aornôn.
 Quatuor hic primum nigrantis terga iuvencoſ
 Constituit frontique invergit vina ſacerdoſ
 Et ſummas carpens media inter cornua ſaetas 245
 Ignibus inponit ſacris, libamina prima,
 Voce vocans Hecaten Coeloque Ereboque potentem;
 Supponunt alii cultroſ tepidumque cruorem
 Suſcipiunt pateriſ. Ipſe atri velleriſ agnam
 Aeneas matri Eumenidum magnaſque ſorori 250
 Enſe ferit ſterilemque tibi, Proſerpina, vaccam;
 Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras
 Et ſolida inponit taurorum viſcera flammis
 Pingue ſuper oleum infundens ardentibus extis.

lautes, volucres. Sic III Ge. 147, *Plurimus volitans*. — Verſus 242 epica gravitate indignuſ et ſuſpectuſ (cf. ad I, 169, ubi ſimile iudiciuſ vides. Quum medic. codex a prima manu hunc verſum habeat, epicam gravitatem non curo verſumque pro genuino habeo: quare obelo expuoxi. R. Idem ſtatuo. B.) Sacrum parat ſub ipſum ſpeluncæ ingreſſum. — 243 ſq. Totuſ hic ſacrificii diſ inſeris facti apparatus apud pluſes pœtaſ occurrit, ductuſ ex Homero pluſibus lociſ: imprimiſ Od. x, 317; λ, 25. *invergit* ſignantiuſ et elegantiuſ quam *infundit*; nihil ampliùſ. *Et ſummas carpens* pertinet ad Homericuſ: *Ἀλλ' ὅ, τ' ἀπαρχόμενος· τιμὰν δ' ἐπίχας ἐν πυρὶ βάλλα*. Iam inter victimæ conſecrationem, quæ ſit vino in caput libato et pilo tamquam pro ἀπαρχαῖſ evulſo et eremato, concipiuntur preceſ, v. c. Od. γ, 445, 446. Itaque h. l. ſubiicitur: *Voce vocant Hecaten*. — 248. *Supponunt cultroſ*, ſubiectiſ, adnotiſ infra ſub iugulo, ut Ge. III, 492, *ſuppoſiti cultri*, ex

religione in ſacriſ Inferiſ notiffima, ut prona et cernuſ maculareſ victimæ diſ inferiſ. *Mox ſuſcipiunt Pompon.* Sab. « antiquuſ verbuſ eſt » ſcilicet pro *excipiunt* vulgari. Sic I, 475. — 250. *Mater Eumenidum*, Nox (inf. XII, 846. Aſchyl. Eumen. 322) et Noctiſ ſoror, Terra, ut Serviuſ notavit; ideoque ex Chao. Iſiſ Eumenidiſ ſacruſ facit Scipio loco hinc expreſſo Siliuſ X, 429 ſq. — *sterilem vaccam*, ex religioniſ præſcripto, *στυγνὴ βοῦν* Od. λ, 30. — 252 *nocturnas aras ſimpliciter*, quia ſacruſ noctuſ ſit; ut diſ inferiſ fieri ſas erat. — *Inchoare* verbuſ ſacroruſ eſſe Serviuſ tradit; ſaltem exquiſite poſituſ pro *facit*. *Aras* autem puta in ſcrobo exciſſam, ut in ſacriſ inferiſ; hinc *humileſ aras* diſiſ Valer. El. III, 426. — 253. *ſolida viſcera*, totam victimam. *Viſcera* pro carniſ et crudiſ partibuſ etiam aliaſ occurrunt; mox pro liſdem exta: diſ enim inferiſ ſunt *holocausta*. Itaque ad flammam alendam oleuſ infunditur. Cf. Apollon. III, 1030 ſq. 1190 ſq.

Ecce autem! primi sub lūmina solis et ortus 255
 Sub pedibus mugire solum et iuga coepta moveri
 Silvarum visaeque canes ululare per umbram,
 Adventante dea. Procul o! procul este, profani,
 Conclamat vates, totoque absistite luco;
 Tuque invade viam vaginaque eripe ferrum; 260
 Nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo.
 Tantum effata furens antro se innisit aperto.
 Ille ducem haud timidus vadentem passibus aequat.
 Di, quibus imperium est animarum, Vmbraeque si-
 Et Chaos et Phlegethon, loca nocte tacentia late, (lentes

255. Tempus a nocte media usque ad noctem extremam intelligendum esse et res et sacri huius mos docet. v. Silius XIII, 405, 413, 419. Apollon. III, 4190, 4028. cf. inf. ad 535. Quae autem sequuntur, terrae motus et inferarum canum Istratus alias signa esse solent Hecates adventus in sacris, quae ad Manes evocandos fiunt. Hic omne hoc rei miraculum non alio pertinere videtur, quam placatam esse sacro Hecaten Aeneamque adeo ad loca infera admitti; uti ap. Orpheum ad solvenda claustra luci, quo aureum vellus servatur, v. 983 sq.; et omnino ad placandam Hecaten ap. Apollon. III, l. c. Neque aliter quam de deorum infernorum venia acceptum esse locum a Fene- lonio, docet snarissima imitatio in Telemacho lib. XVIII, p. 423. Imitatus quoque locum est Dantes Infern. Cant. III, 430 sq. — *adventante dea* de Hecate esse intelligendum nihil est quod dubites, si modo caetera de his sacris loca poetarum consulas, v. c. Apollon. III, 4211 sqq. Theocrit. Idyll. II, 35, 36, 40—43. Quod *canes* nonnunquam de Furiis dictae sunt, huc non vocandum erat ab Intpp. Sunt canes Hecaten comitan-

tes, et passim in sacris magicis memoriali. Ad iuga silvarum offendunt Intpp., sed sunt iuga montium silvis consita; nihil amplius. Sic *dorsum nemorum* ap. Horat. *silvas iugosae* dixit Ovid. Am. I, 4, 9. 258. *Procul o! procul*. An formula hac initiorum satis sollerter hic poeta usus sit, dubito. Nemo enim aderat, qui amoveri posset, praeter socios Aeneae. De monastris infernis intelligit Cerda. At quis ea per *profanos* designata credat! Warburtono quidem res erat salis espedita, dum (quod verum. B.) initia Eleusinia hic expressa volebat. (Si haec verba pro formula exordii sacri sollempni accipere licet, quia nihil aliud nisi audientiam sibi vates facere velit, vix est quod poetae solertiam reprehendas. Nec vates nosse forsitan poterat, an in Aeneae sociis nullus βίβλος κ. ἀλτήριος, profanus versetur. B.) — Quae sequuntur de ense nudato, ea Homero mutuata sunt Odys. 2, 48 sq.

264 sq. Habel insignem vim ad animos excitandos et horrore quodam sacro imbuedos subita haec deorum inferorum et Mānium appellatio. Ad sententiam cf. Senec. Herc. fur. 658 — 664. *Chaos* bene invocatur, ex quo

Sit mihi fas audita loqui; sit numine vestro 266
 Pandere res alta terra et caligine mersas.
 Ibant obscuri sola sub nocte per umbram
 Perque domos Ditis vacuas et inania regna:
 Quale per incertam lunam sub luce maligna 270
 Est iter in silvis, ubi coelum condidit umbra
 Iuppiter et rebus nox abstulit atra colorem.
 Vestibulum ante ipsum primisque in faucibus Orci
 Luctus et ultrices posuere cubilia Curae,
 Pallentes habitant Morbi tristisque Senectus 275
 Et Metus et malesuada Fames ac turpis Egestas,
 Terribiles visu formae, Letumque Labosque;
 Tum consanguineus Leti Sopor et mala mentis

Nox nata et Erebus. *Phlegethon* omnino pro lucis inferis, sed ad terrorem nominatus prae ceteris. Cf. inf. 550 sqq. *Sit numine vestro*, voluntate, *pandere*, liceat per numen vestrum; quantum ad vos attinet; h. e. cum venia vestra. — 268. *obscuri*, poetico ornatu translatum epitheton ab umbra vel nocte. *domos simpl.* pro locis. *incertam lunam*, nubilo coelo, unde lux maligna, parca, infirma. ac tenuis; ut contra *benignus* interdum largus, multus. *Incerti soles* sup. III, 203, 204. ἀέθνη σελήνη apud Apollonem IV, 4697.

273—287. Ingeniose in faucibus et aditu locorum inferorum constituta ea, quae vel morti sunt vicina vel in morte sunt. Cf. Serv. Imitatores loci iam excitavit Cerda Silium (XIII, 579 sqq.), Senecam in Herc. fur. (680 sqq.), Claudian. in Ruf. (1, 29 sqq.); et e recentioribus Spencerum, ubi Mammonae antrum describit (*Fairy Queen II B. Canto VII. XXI*), et Miltonam (*Paradise lost B. I, 624*) Spencius. Iuge-

niosa Fencelonii est ratio, qui Plutonis throno assidentia haec monstra exhibet. Praeivit Hesiod. in Theog. 744 sq. Observemus porro ex eodem Servio ad h. l. *Orcum*, h. a. Plutonem, ut Ἀΐδην pro loco poni sic, ut Iovem pro sēre. Curae, angores, conscientiae, ut bene Serv. laudato noto Ioven. XIII, 491 sq. *quos diri conscia fusti mens habet attonitos et nardo verberare caecidit.* — Tum 276 *malesuada Fames*, quas suadet rapinas, scelera. Eurip. Electra 375: ἀλλ' ἔχει νόστον πένιν διδάσκει δ' ἀνδρα τῇ χρεῖαί τανόν. Et huius generis plura ap. Enripidem. Silium in l. c. XIII, 585. *Et deforme malum ac* (quod melius abest) *sceleri proclivis Egestas*, Praeivit Homerus Od. ρ, 286, 287 et σ, 53, 54. *turpis Egestas*, deformis, sordida; node *Terribiles visu formae* adiectum. Imitator loci Seneca Herc. fur. 691 *Famesque tabido rictu*. Comparant Intpp. Lucret. (III, 65 sq.). — 278. *consanguineus Leti Sopor* ex II. ξ, 231. ὕπνος κασιγνήτης Θανάτου. Etiam Hesiodo Theog. 756 sqq.

Gaudia mortiferumque adverso in limine Bellum,
Ferreique Eumenidum thalami et Discordia demens,²⁸⁰
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.

In medio ramos annosaeque brachia pandit
Vlmus opaca, ingens, quam sedem Somnia volgo
Vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus haerent.
Multaque praeterea variarum monstra ferarum, ²⁸⁵

*Somnus et Mors Nocte matre editi-
mola mentis Gaedia* ideoque talis
mentis, quae et ipsa mala et scelesti
est, quae gaudet sceleribus. Argu-
tatur in epitheto Seneca Ep. 59, 2.
(qui tamen Stoicam ad significatio-
nem haec revocat ac indicat. R.) —
adverso in limine. Bellum in ipsa
limine (cum Furiis et Eride), quo-
niam nulla maior est causa, ait Serv.
nimis argute; repetit poëta, quod
supra posuerat: *primis in faucibus
Orei.* — 280. *thalami*, ut apud Ho-
merum, *θάλαμοι*, cubicula, ferreis
claustris seu foribus. Ita *Νυκτὸς πα-
ιδὲς ἱερῶν;* *οἶκ' ἔχοντι* in foribus
Tartari, ap. Hesiod. loco modo laud.
v. 758. Cogitandum autem de servo-
rum ianitorum *oculis.* Enimvero *Tisi-
phane eum Sororibus* non minus infra
v. 570 sq. in aditu Tartari collocata
memoratur. Non habeo, quod satis
commode ad hanc difficultatem re-
spondeam. Dicere enim eas hic ha-
bere suas sedes et per alia loca discur-
sitare fortasse ieiunum sit. An Eu-
menides alias esse voluit quam Fu-
rias? Id sine exemplo fieret. Expeditioni
ratum apud Ovidium est IV Met. 452
sq., ubi illae etiam ante fores, sed
Tartari, sedent. Tertia aliqua earum
sedes occurrit, inf. XII, 819, 850,
ubi in *limine regiae Iovis* eadem
satellitum loco excubare dicuntur,
aliorum poëtarum more. Sed poëtae

licet diversis in locis diversa sequi
mythos, modo nihil inest, quod prae-
sentem fructum et voluptatem loci,
in quo lector versatur, turbet et in-
tercipiat.

282 sq. Mirum phantasma, quod
Somnia sedem assignat in ulmo. Sed
diis alatis, levibus, vagis bene ea
convenit, et commentum subnatum
poëtae suspicor ex Homero II. ε, 286
— 291, ubi Somnus a Iunone addu-
ctus in arbore considet; donec Iovem
poscit opprimere. Alias in aditu Orci
Somnia collocare solenne est poëtis.
Odys. ω, 12, *παρ' Ἠλίου πύλας* (oc-
cidentis Solis) habitat *Θῆμος Οὐρίων.*
volgo, passim, catervatim, ut bene
Serv. (fortasse volgo melius cum
ferunt iunxeris. R.) — Eandem arbo-
rem satis commode in taxum et se-
dem hubonum, strigum et *Ἰαρπύια-
rum* mutavit Silius XIII, 595 — 600:
item Seneca Here. fur. 690. — 285.
A Somnium ludibriis facilius fuit
poëtae ingenio progressus ad phan-
tasmata et monstra. Sed ea iam anti-
quiores in his locis collocasse ex Ari-
stophane colligo in Ranis 143, *Μετὰ
ταῦτα* (Charontem narraverat) *ὄρεται
καὶ Ἄνθρωποι ὅπως μάλιστα ἀντιόηται.* Est
locus de Bacchi descensu ad inferos.
Adde v. 280 sqq. 475 sq. cf. de Her-
culis descensu inf. Aen. VIII, 296 sq.
(Nec abludivit ab hoc more monstra
talibus in locis inferis collocandi etru-

Centaury, in foribus stabulant, Scyllaeque biformes
 Et centumgeminus Briareus ac bellua Lernae
 Horrendum stridens flammisque armata Chimaera,
 Gorgones Harpyiaeque et Forma tricornis umbrae.
 Conripit hic subita trepidus formidine ferrum 290
 Aeneas strictamque aciem venientibus offert,
 Et, ni docta comes tenuis sine corpore vitas
 Admoneat volitare cava sub imagine formae,
 Inruat et frustra ferro diverberet umbras.

Hinc via, Tartarei quae fert Acherontis ad undas: 295
 Turbidus hic coeno vastaue voragine gurgis

sca et graeca antiquior per Italiam religio. Cf. Bottigeri Vasengermalde I, 3. pag. 89 R.) — 286. in foribus stabulant, accommodat ad feras, prout in primo aditu. *Scyllae biformes*, superne specie puellari, quae in belluam marinam desioit. v. ad Ecl. VI, 74. Ergo h. l. plures Scyllae ponuntur? recte; plura monstra Scyllae, ut Statius eloquitur Silv. V, 3, 280. Nec assumenda est altera, Nisi fil. Praeivit Lucret. V, 890, 894. IV, 737. Locum videbis expressum a Tasso *Gerusal. lib. IV, st. 5.* — 287. *Briareus centumgeminus*, ut *trigemi* pro trinis, centuoplex; sive ut *ἑκατόγχιπτος* dicere vellet ex II, α, 402—404, sive centum manuum respectu, ut Aegaeonem inf. X, 565 sq. — 289. *Gorgones* in Ilade iam in Odys. λ, 632, ubi Ulysses metuit, ne Gorgon sibi occurrat. Fugat Gorgonem Hercules ap. Apollod. II, 5, 42. p. 424. Unde apparet, simpliciter terroris symbolum forma ac specie aliqua expressum Gorgonem fuisse. — *Forma tricornis umbrae* ornat, pro tricornis Geryone: *τρισώματος* ap. Aeschylum Agam. 819. Imitatorem etiam hoc in loco habuit Virgi-

lius Silium XIII, 587 sq. *Harpyias* fugandis Ariostus ad Orci ingressum adduxit Astolphum saum. (*Orlando furioso*, canto XXXIII et XXXIV.) — 290 sq. ad duellum Homeri l. c. Od. x, 535 sq. λ. 48 sq. cf. ibid. 218 — 221. add. Apollon. I, 1250. — *offert*, exquisite pro *intental*, et *tenuis vitas*, *ἰσθὺλα* vita uolentia, animas. Non admodum diuise *tenuis vitas* dixit in ortu animarum Ge. IV, 224. — *sine corpore* vero; habebant tamen corporum speciem; corpora tenuia, umbratica, *ἰσθὺλα*: hinc max. v. 303 *corpora*; sed non *corpora viva* v. 394. — *cava sub imagine formae*, sub cava forma corporis, h. e. inani, non solida. Sic lib. II, 360, *cava umbra*.

295 sq. Non subtiliter et ad historici diligentiam nomina fluminum inferorum posuit Virgilius, sed poeticae more ea variavit. *Acherontem* appellat, qui fere Styx esse solet; etiam flumen mox lacum et paludem. (Fortasse Sophocli. Antig. 810 sq. nostrum obversabatur. R.) Porro Acheron h. l. in Cocytum immittit se; contra quam Homer. Odys. x, 513 sq. facit. coeno, mox arena; non diuer-

Aestuat atque omnem Cocyto eructat arenam.
 Portitor has horrendus aquas et flumina servat
 Terribili squalore Charon, cui plurima mento
 Canities inculta iacet; stant lumina flamma; 300
 Sordidus ex humeris nodo dependet amictus.
 Ipse ratem conto subigit velisque ministrat
 Et ferruginea subvectat corpora cymba
 Iam senior; sed cruda deo viridisque senectus.
 Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat, 305
 Matres atque viri defunctaque corpora vita
 Magnanimum heroum, pueri innuptaeque puellae
 Inpositique rogis iuvenes ante ora parentum:
 Quam multa in silvis autumnii frigore primo
 Labsa cadunt folia aut ad terram gurgite ab alto, 310

sup. *Aestuat* simpl. pro fluit; nisi, quia voricosus amnis est: conf. v. 107. — *Cocyto eructat*, in Cocytum. Ex h. l. Statius IV Theb. 522, *livescentes Acheron eiecat arenas*. — 298-304. Ornate singula; et ex h. l. alii Charontem exhibuerunt, ut Seneca Herc. fur. 764-769. — *stant lumina flamma* pro vulgari: flamma stat, est in oculis: sunt lumina flammea. Vestitum nauleci v. 301, lacernam, pallii genus, Plautinus locus illustrat in *Militis* (Act. IV; Sc. 4, 41-45), ubi palliolum ferrugineum connexum in humero laevo expapillato brachio. — *nodus* est seu proprie seu fibulae. Cf. ad Aen. I, 320. IX, 776. — 302. *subigit*, ut Ge. I, 201, 202. — *velis ministrat* etiam inf. X, 218, h. e. ministerium praestat, operatur, velis; vela curat. *Ministerium* omnino voc. servile et nauticum. Heinaius mavult iungere: *ministrat ratem velis*, ut ap. Valer. Fl. III, 38. *ferruginea cymba* est *κρυαία*, colore ni-

gricante ex imbribus aquisque contracto (Sophocl. Antig. 954 *κρυαία* *υδρς* conferantur. R.) *erula* (vigens) *senectus* frequentatum iam Graecis *αἰών γῆρας ἐμφορπύων*. — 305-308. Iucunda enumeratio, in primis v. 308, adumbrata ex Odys. λ, 38-41, in quo suaviore *Παρθέναί τ' ἀπαλὰι, νεκρὸν δὲ θυμὸν ἔχουσαι*. Occurrit eadem Ge. IV, 475-477; sed ornata ibi comparatione paullo immutata v. 473, 474: *Quam multa in foliis avium se millia coudunt, Vesper ubi aus hibernus agit de montibus imber*. — 309 sqq. Comparatio duplex multis post Virgilium frequentata, veteribus et recentibus, fuit ex Homero, altera Odys. I, 51, 52. Iliad. β, 491, 492 et 800; cf. Apollon. IV, 216, 217, altera ex Il. γ, 3 sqq. et Il. β, 459 sqq. Ad *quam multa* supple animo *tanta turba* ex vs. 305. *ad terram* v. 310 de calidiore plaga accipe, quam volatu trans mare petierant; ut v. c. de Ae-

Quam multae glomerantur aves, ubi frigidus annus
 Trans pontum fugat et terris inmittit apricis.
 Stabant orantes primi transmittere cursum
 Tendebantque manus ripae ulterioris amore;
 Navita sed tristis nunc hos nunc adcipit illos, 315
 Ast alios longe submotos arcet arena.
 Aeneas (miratus enim motusque tumultu)
 Dic, ait, o virgo! quid volt concursus ad amnem?
 Quidve petunt animae? vel quo discrimine ripas
 Hae linquunt, illae remis vada livida verrunt? 320
 Olli sic breviter fata est longaeva sacerdos:
 Anchisa generate, deum certissima proles,
 Cocytî stagna alta vides Stygiamque paludem,
 Di cuius iurare timent et fallere numen.
 Haec omnis, quam cernis, inops inhumataque turba est;

gypto narratur, quo sub hiemis initium ingentia agmina avium e nostris terris advolant. — 311. *frigidus annus*, χειμὴρ, frigida anni pars, autumnus hiempsque.

313. *transmittere cursum*, h. e. transire. De hoc nemo dubitet. Sed quomodo dictum hoc? Figura graeca est, ait Servius. Scilicet vulgari more: *transmittimus* (nos trans) *amnem cursum*, h. e. navigatione, ποσις, tum vero doctius: ipse *cursum* *transmittitur*. Ita ποσίδευσεν τὸν ποταμὸν. *submotos arcet* in litore, plenius pro *summove*. — 320. *Ripas hae linquunt*, recedunt non admissae in cymbam. Necesse non est, ut ipsae animae remigent, quod apud Lucianum faciunt aliquoties animae Charontis iussu; nam simpl. dictum esse potest pro: navigant trans fluvium, ut et inf. 411, *per iuga longa sedebant animae* tamquam vectores locis assignatis. — *longaeva*: nota fabula de Sibylla ab Apolline amata, dei munere tot annos, quot arc-

mulas manu hauerat, nacta. — 322. *certissima*, quod concessio adit ad inferos cognitum; sup. 430, 431. *Nam pauci diis geniti ex inferis redire potuerunt*. — 323. *Cocytum* et *Stygem* appositione sermonis usus dixit, etiam vere diversi amnes. Iam v. 324 *Di cuius* ex Od. s, 185, 186. — *iurare et fallere*, perierare. — 325-336 Bona religio ex Orphica disciplina ad innectendos ferorum hominum animos inventa, ut humanitatis sensum iustorum persolvendorum necessitas consecrata excitaret; qui primus humanioris cultus gradus est. — 325. *inops*, cui nemo opem tulit, iusta perolvit. Nam videtur arguari Servius, qui ab Ops terra ductum *insepultum* apud veteres significasse narrat. *ripas et fluentia transportare*, ut vulgare traicere, scilicet navem trans amnem. De re Il. φ, 71-74 — *Centum errant annos*. Nescio, an de suo posuerit Virgilius animas insepultorum per C. annos errare non admissas,

Portitor ille Charon; hi, quos vehit unda, sepulti. 326
 Nec ripas datur horrendas et rauca fluenta
 Transportare prius, quam sedibus ossa quierunt.
 Centum errant annos volitantque haec litora circum:
 Tum demum admissi stagna exoptata revisunt, 330
 Constitit Anchisa satus et vestigia pressit,
 Multa putans sortemque animo miseratus iniquam.
 Cernit ibi maestos, et mortis honore carentis
 Leucaspim et Lyciae ductorem classis Orontem,
 Quos simul a Troia ventosa per aequora vectos 335
 Obruit Auster aqua involvens navemque virosque.

Ecce gubernator sese Palinurus agebat,
 Qui Libyco nuper cursu, dum sidera servat,
 Exciderat puppi mediis effusus in undis.
 Hunc ubi vix multa maestum cognovit in umbra, 340
 Sic prior adloquitur: Quis te, Palinure, deorum
 Eripuit nobis medioque sub aequore mersit?
 Dic age. Namque mihi fallax haud ante repertus
 Hoc uno responso animum delusit Apollo,
 Qui fore te ponto incoluinem, finisque canebat 345
 Venturum Ausonios. En, haec promissa fides est?
 Ille autem: Neque te Phoebi cortina fefellit,
 Dux Anchisiada, nec me deus aequore mersit:

ut traiciantur. *stagna revisunt*; cum ante relecti, summoti recessissent; nunc admissi et recepti visunt stagna, traiciuntur. Mox ad v. 332 miro acumine Servius: Bene animo, quasi rei praesago; ipse enim Aeneas insepultus iacebit, ut IV, 620, *mediaque inhumatus arena*. — 333-336. De his v. sup. I, 413 sqq.

337 sqq. Palinurus manifeste ex Homérico Elpenore adumbratus Od. λ, 51 sqq. *Libyco cursu*, navigatione de Cerithagine, post discorsum tamen

e Sicilia; haud longe a Sirenussis insulis. v. sup. V sub f. — 340. *in umbra*, quod v. 452 *adgnovitque per umbras*. — 341. Ἀπόλλων ἀπρόβητος τὸ πῶς ex Aeschylō laudant. — 346. cf. Iliad μ, 464. *promissa fides*, eventus. *Fides* apud poetas de certo eventu oraculorum, quibus deus fidem suam obstrinxit; quae praestita in veritatem et eventum certum abit. — 348. *deus* s. idem Apollo s. omnino numen, deus aliquis, *me non mersit*, submersit, quia ad Italiae litus enota-

Namque gubernaculum multa vi forte revolsum ,
 Cui datus haerebam custos cursusque regebam , 350
 Praecipitans traxi mecum. Maria aspera iuro
 Non ullum pro me tantum cepisse timorem ,
 Quam tua ne spoliata armis , excussa magistro ,
 Deficeret tantis navis surgentibus undis.
 Tris notus hibernas inmensa per aequora noctis 355
 Vexit me violentus aqua ; vix lumine quarto
 Prospexi Italiam summa sublimis ab unda.
 Paullatim adnabam terrae : iam tuta tenebam ,
 Ni gens crudelis madida cum veste gravatum
 Prensantemque uncis manibus capita aspera montis
 Ferro invasisset praedamque ignara putasset. 361
 Nunc me fluctus habet versantque in litore venti.
 Quod te per coeli incundum lumen et auras ,
 Per genitorem oro , per spes surgentis Iuli :
 Eripe me his , invicte , malis ; aut tu mihi terram 365
 Iniice , namque potes , portusque require Velinos ;
 Aut tu , si qua via est , si quam tibi diva creatrix
 Ostendit (neque enim , credo , sine numine divom

rem , ut v. 356 addit. De reliquis cf. V, 857 sqq. — 349. Cogitandum Palinurum gubernaculo secum avulso insidentem natasse. Sus in autem fidei et amoris affectus in sqq. *Maria aspera iuro* etc. — 352. *pro me* , de me. — 353. *armis* pro gubernaculo h. l. , *excussa magistro* exquisitior ratio pro vulgari : *magistro excusso* , translato verbo ad locum ; unde molio fit. — 355. Comparat locum de Vlyse Od. ε, 388 sqq. *summa sublimis ab unda* , ibid. 393. *μυζέλου ὑπὸ χύματος ἀρβύτης*. 359 sqq. Palinurus navi excussus ad litus Lucaniae enataverat ; sed a barbaris occisus promontorio nomen Palinurum dedit. *cum veste* : aut ut ea

et ipse undis haustis gravaretur , aut ut *cum* abundet , ut interdum in poetis solet.

360. Ab Homérico Vlyse Odys. ε, 428, 434. Quod hic Lucani faciunt , idem Laestrygonibus circa Formias tribuerat Homerus Odys. ε, 418. — 362. *me corpus esse facile vides*. Notissimum αὐτοῦς δὲ εὐώπεια τοῦτο κούρωσι. — 363 sqq. adumbrati ex H. λ, 66 sqq. de Elpenore. — 364. *surgentis Iuli* ut iam IV, 274. *portus Velinos* per prolepsin dictos a Velia in iisdem locis ad Palinurum prom. aliquando condenda. — 367. *Divā creatrix* etiam VIII, 531 mater Aeneas , Venus ; ut *creare* pro *parere* ,

Flumina tanta parās Stygiamque innare paludem),
 Da dextram misero et tecum me tolle per undas, ³⁷⁰
 Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.
 Talia fatus erat, coepit quum talia vates:
 Vnde haec, o Palinure, tibi tam dira cupido?
 Tu Stygias inhumatus aquas amnemque severnm
 Eumenidum adspicies ripamve iniussus obibis? ³⁷⁵
 Desine fata deum flecti sperare precando.
 Sed cape dicta memor duri solatia casus.
 Nam tua finitimi longe lateque per urbes
 Prodigis acti coelestibus ossa piabunt
 Et statuent tumulum et tumulo sollemnia mittent, ³⁸⁰
 Aeternumque locus Palinuri nomen habebit.
 His dictis curae emotae pulsusque parumper
 Corde dolor tristi; gaudet cognomine terra.

Ergo iter inceptum peragunt fluvioque propinquant.
 Navita quos iam inde ut Stygia prospexit ab unda ³⁸⁵
 Per tacitum nemus ire pedemque advertere ripae,
 Sic prior adgreditur dictis atque increpat ultro:
 Quisquis es, armatus qui nostra ad flumina tendis,
 Fare age quid venias iam istinc, et conprime gressum.
 Vinbrarum hic locus est, Somni Noctisque soporae;

369. *innare*, doctius quam ingredi flumen, adire; navigare per flumen. — 371. *sedibus* de recepta in locis inferis umbra: v. ad v. 452. nunc *saltem*, quia nautae semper vagantur, ut Servius bene monet. Versus 370 ex Iliad. φ, 75 subnatus: *αὐτὸς μὲν δῖος τὴν χεῖρ', ἀποφύσσει*, Patrocli umbra. — 374. *amnem severnm* (h. e. tristem, horrendum) Eumenidum ducite dixit, eodem modo ac si deorum inferorum, Proserpinae vel Beratae, appellaret. — *ripam obibis* pro accedes, pervenies ad ripam alteram. — 377. *cape memor*, tene

memoria. — 378. *Nam*, ut γὰρ ab initio orationis pro δὲ, sane, scilicet. Cum à barbaria, Lucanos edunt, qui serius ea loca incoluerunt, occisus esset Palinurus, postea ii pestilentia laborantes a deo consulto responsum acceperunt planandos esse Palinnri Manes. *sollemnia* mittent, *πρόσθεσι χεῖρ', ἵπᾱ* et similia; inferias fecerit. — 384-416. Charon umbras, non corpora vahere solitus aegre, ut Aeneam transtulit, adducitur. — 384. (Ergo. Tali modo re perfecta, ab-soluta. R.) — 385. *ab unda*, medio amna. cf. 410. — 392 sq. Homeri-

Corpora viva nefas Stygia vectare carina. 391
 Nec vero Alciden me sum laetatus euntem
 Adcepiſſe lacu, nec Theſea Pirithoumque,
 Dis quamquam geniti atque invicti viribus eſſent.
 Tartareum ille manu custodem in vincla petivit 395
 Ipsius a ſolio regis traxitque trementem;
 Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.
 Quae contra breviter fata eſt Amphryſia vates:
 Nullae hic inſidiae tales (aſiſte moveri)
 Nec vim tela ferunt. Licet ingens ianitor antro 400
 Aeternum latrans exſanguis terreſcat umbras;
 Caſta licet patrui ſervet Proſerpina limen.
 Troius Aeneas, pietate inſignis et armis,
 Ad genitorem imas Erebi deſcendit ad umbras.

cum: Οὐ δ' ἔρα τὰ γε ἰδὼν γάθῃ-
 σιν Ἀχιλλεύς. Servius: «Lectum eſt
 et in Orphæo, quod, quando Her-
 cules ad inferos deſcendit, Charon
 «terribus eum ſtatim ſuſcepit. Ob
 «quam rem anno integro in compe-
 «dibus fuit. Ideo, ergo non laetatus,
 «ſcilicet propter ſupplicium ſuum.»
 Bona nota. Modum loquendi ab Ho-
 meri petiit. Od. μ, 88 de Scylla:
 Οὐδ' εἰ τίς μιν, ἰν' ἄστῃν ἰδὼν,
 οὐδ' εἰ Διὸς ἀντίοικον. Similitudinem
 habet aliquam excuſatio Somni cum
 ſubiuncta narratione ap. Hom. Il. ξ,
 249 ſqq. — (Laus, i. e. in Styge, in
 cymba mea. R.) — 392. euntem,
 ἰόντα pro ἀδόντα, adeuntem loca in-
 fera, (et quidem adhuc vivum. R.)
 — Dis geniti. Theſeus a Neptuno,
 Pirithous a Iove; vide. v. c. II, ξ,
 317, 318 et ſl. — 395, 396. Fundus
 fabulae Il. β, 367 ſqq. Variè autem
 a poetis tractatus fuit Herculis ad in-
 feros deſcenſus. Cf. v. c. Il. ε, 395
 ſqq. Apollod. Il. 5, 42 et ibi Not. —
 397. dominam; δέσποιναν, proprie de

Proſerpina. Alias dictum eſſet, ut
 apud Homerum paſſim ἀλφειὸς δέσ-
 ποιναν. — 398. Amphryſia vates. Longe
 petiit epitheton cum Servio vocat
 Barmannus. Eoimvero cur tam longè
 petunt, ab Amphryſo, Theſſaliae ſt.,
 ad quē Apollo pavit greges? (v.
 Callim. H. in Ap. 48. et ſup. Georg.
 III, 2), cum alia eſſet Amphryſus
 (v. Steph. Byz. h. v.) vel Ambryſus
 in Phocida in Delphorum vicinis ut
 ideo idem ſit ac Delphica vates, Cir-
 rhæa vates. aſiſte, noli moveri. —
 Mox 402 nec, ne Cerberus abducatur
 aut Proſerpina rapiatur, verendum
 tibi eſt. ſervet limen. Mira commin-
 ſcitur Cerda. Servat domum, limen;
 thalamum ex veteri (inprīſtis Grae-
 corum, ubi mulieres κούραιες et
 θαλαμῶνες laudantur. R.) vivendi
 ratione mulier caſta, ſrugi, quatenus
 conſpectum vitiorum fugit, intra do-
 mum ſe continet, in publicum non
 prodit. Conf. inf. VII, 52, 53. licet
 terreſcat, ſervet; per nos, per Aeneam
 licet; Cerberus intus maneto. cum

Si te nulla movet tantae pietatis imago; 405
 At ramum hunc (aperit ramum, qui veste latebat)
 Adgnoscas. Tumida ex ira tum corda residunt.
 Nec plura his. Ille admirans venerabile donum
 Fatalis virgae, longo post tempore visum,
 Caeruleam advertit puppim ripaeque propinquat. 410
 Inde alias animas, quae per iuga longa sedebant,
 Deturbat laxatque foros: simul adcipit alveo
 Ingentem Aenean. Gemit sub pondere cymba
 Sutilis et multam adcepit rimosa paludem.
 Tandem trans fluvium incolumis vatemque virumque 415
 Informi limo glaucaque exponit in ulva.

Cerberus haec ingens latratu regna trifauci
 Personat, adverso recubans inmanis in antro.
 Cui vates horrere videns iam colla colubris
 Melle soporata et medicatis frugibus offam 420
 Obiicit. Ille fame rabida tria guttura pandens

Proserpina: h. e. nec cum Hercule Cerberum abduci nec cum Theseo Proserpinam descendimus. — *pietatis imago*, cogitatio. — 407. Viso ramo aureo Charon placatur; nec illa plura his addidit.

409. *fatalis*, quam nemo decerpere poterat, nisi cui fato concessum erat; v. sup. 146, 147. *longo post tempore*: igitur Hercules et Theseus cum ramo aureo venerant. — 411. *iuga longa*, ζυγά, transtra; h. l. vectorum, ἑμψάρων, sedilia, *laxatque foros*, ταβητὰ vacuit. Serv. uti multitudine dicitur artari locus. Egregie autem Charontis ferox ac durum ingenium declaratum. — *Ingentem Aenean*: quis dubitari posse putet, an ad corporis magnitudinem referendum sit? Ita de heroibus ubique Homerus et poetæ, ut ipsa exempla a Cerda allata satis declarant.

(Levibus umbris destinata cymba pondere Aenese vix sufficit, gemit. R.) — 414. *cymba utilis* sive ex cortis sive vitilis et iuncea (cf. Plin. H. N. XXVII, 40. bip. R.) Si Charontem Aegyptiorum in animo habuit, de papyracea cymba, δάρια Aegyptii vocant, obitare potuit. (V. Herodot. II, 66. B.)

417-423. Orci et Proserpinae palatio priscæ vitæ more canis additus est custos iam apud Homerum II. 2, 366, ubi ille ex Erebo ab Hercule abductus, et ap. Hesiod. 9, 769 sq. Apud eundem nomen ipsum Cerberi occurrit v. 311, non apud Homerum. Commenta de illo pleraque Heraclitis debere videntur: vid. Apollod. II, 5, 42 et not. pag. 428 sqq. Schol. II. 2, 368. Dixit *trifaucem*; ut fuerit similia *trifax*, *trilix*, *triceps*: ergo et trifaucis fuit. Insurgit

Conripit obiectam atque inhumana terga resolvit
 Fusus humi totoque ingens extenditur antrō.
 Occupat Aeneas aditum custode sepulto
 Evaditque celer ripam inremeabilis undae. 425
 Continuo auditae voces vagitus et ingens
 Infantumque animaque flentes in limine primo,
 Quos dulcis vitae exsortis et ab ubere raptos
 Abstulit atra dies et funere mersit acerbo.
 Hos iuxta falso damnati crimine mortis: 430
 Nec vero hae sine sorte datae sine iudice sedes.

nunc ille in Aeneam tamquam nondum fato defunctum, novo templo loca infera adeuntem; itaque ille placatur. Diverse Cerberi placatio tractata est post Hesiodum Theog. 769 sqq. a Statio II Theb. 26 31. Meturculi enim virga contactu sopitur. At Virgilius Argonauticos scriptores ante oculos habuit, apud quos draco anrei velleris custos ossa obiecta domatur, ut iam sup. IV, 486 vidimus, ubi ea draconis Hesperidum apponitur. Ossam 420 intellige *μυλτρούτταν*, globulum ex pulve factum, sed admixto melle et papavere aliisve seminibus et succis ita temperatum, ut vim soporificam haberet; hinc soporata ipsa ossa, melle et frugibus medicatis: has de papavere plarumque vides exponi. Sunt tamen omnino grana et semina succis herbarum, quae vim aliquam v. c. in magicis rebus habent, perfusa. Hinc resolvitur somno corpus, *ἀναλύεται*, ut is, quem toto hoc loco ante oculos habuit, Apollon. IV, 450 *δολεχὴν ἀνελύει* *ἄνακταν*, et v. 424 *custode sepulto*, sc. somno. — Ad v. 423 cf. sup. III, 634, *iacuitque per antrum Immanus*, id Polypheмо. In ultimo versu *inremeabilem undam* eo referunt

interpretes, quod non eadem via reditorus Aeneas. Cf. inf. 899. Argutius hoc quam necesse. Naturam Stygis communem exprimit epitheton *inremeabilis*. (Transiro, non redire hac unda animae possunt. R.)

426 sqq. Hinc ad 540 de prima locorum inferorum regione agitur. Sedem in ea habent umbrae, quae maturiore, quam natura ferebat, morte inferos adierant. — 430-433. Quid in his sedibus assignandis sequutus sit poeta, non liquet. Inter infantes et iniquo iudicio aut sua manu interemptos commune hoc intercedere videtur, quod mortem fatalem antevertent et immatura morte obierunt innocui et insontes. Si eos adhuc haberemus auctores, fortasse Pythagoreos, quos poeta in R. I. sequutus est, melius nobis de toto hoc philosophemate constaret. De infantibus nonnulla *οὐκ ἔστι μνήμη* in mytho suo praetermittere se dicit Plato de Rep. XI sub fin. Hoc graviter subiicitur, iudicia horum insontium damnatorum retractari a Minōe. — Nec vero hae sine sorte datae sine iudice sedes; non sine iudice sortito dato, sed iudicium sortito datorum sententiis. Non enim

Quaesitor Minos urnam movet; ille silentum
Conciliumque vocat vitasque et crimina discit.

Proxima deinde tenent maesti loca, qui sibi letum
Insontes peperere manu lucemque perosi 435
Proiecere animas. Quam vellent aethere in alto
Nunc et pauperiem et duros perferre labores!
Fas obstat, tristisque palus inamabilis unda
Adligat et novies Styx interfusa coercet.

Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem
Lugentes campi; sic illos nomine dicunt. 441

sortem de ipsa sententia accipi posse, docent sequentia. Sedet *quaesitor* seu iudex quaestionis ut Romae in causa capitali praetor, cui ea quaestio obigit, vel is, cui ille delegavit quaestionem; adsident ei *iudices selecti*, qui sortitione nominum o decuriis a iudice quaestionis facta causae cuique contigerunt. Hinc h. l. *quaesitor urnam movet*, sortitur iudices; tum citat reos ad iudicium: *silentum concilium* vocat, improprie pro iis, qui die dicto in iudicio adesse debent, ut de iis cognoscatur; *vitasque et crimina discit*, audita utriusque partis oratione et testibus interrogatis. Locus haud dubie inter eos numerandus, quibus poeta Homerum (v. Od. 1, 568-71) eo vicit, quod suorum temporum morem carmini intulit. Claudiani, Statii et Senecae Here. fur. obviae sunt imitationes et a Cerda notatae.

434-439. Magnam ad miserationem extulit sortem miserorum, qui sibi ipsi violentas manus intulere; sed insontes, nullo crimine polluti, sed vitae tedio propter aerumnarum molem, quos oppressos se videbant. Gravius illi puniuntur in *Dantis inferno*. v. *Cant. XIII*. — *proiecere animas*,

cum dilecto, quasi rem vilem, ut bene Servius. Convenit notum illud Ovidii: *Sanguinis atque animae prodige Gallo tuae*. At illi facti poenitentiam declarantis: *Quam vellent aethere in alto*, ex nota illa et a Luciano exagitata sententia Achillis ducta Odys. 1, 489-491 vim habent nescio quam ad animi affectum. — 438. *Fas* h. l. iura inferorum; cum alias omnino ad iura divina et naturae spectet. *Styx novies* h. e. saepius flexibus suis regna infera ambire dicitur. Cf. Georg. IV, 480, ubi duo versus 438, 439 leguntur, et sup. ad v. 295 sq.

440. Omnino invito poeta assertum est non nisi amantes feminas haec loca tenere. Ceterum de Eriphylos et Cenei amoribus in deperditis poetis fuisse videntur fabulae; quas nunc ignoramus (et, nisi hoc statuas, dicere sufficit miseram et miserum amore et misere vita defunctos itaque fugentes h. l. produxisse poetam, qui elegit, quae ipsi et suo saeculo placuerint, ut poeta, non ut historicus. R.). Iam in his primo locis misere amantes: *Hic primo, quos durus amor*, Tum vero *His Phaedrum P.* etc. Ante oculos vero habuit et expressit

Hic, quos durus amor crudeli tabe peredit,
 Secreti celant calles et myrtea circum
 Silva tegit: curae non ipsa in morte relinquunt.
 His Phaedram Procrinque locis maestamque Eriphylen
 Crudelis nati monstrantem volnera cernit, 446
 Evadnenque et Pasiphaen; his Laodamia
 It comes et iuvenis quondam nunc femina Caenis,
 Rursus et in veterem fato revoluta figuram.

Inter quas Phoënis recens a volnere Dido 450
 Errabat silva in magna, quam Troius heros,
 Vt primum iuxta stetit agnovitque per umbras
 Obscuram, qualem primo qui surgere mense
 Aut videt aut vidisse putat per nubila lunam,
 Demisit lacrimas dulcique adfatus amore est: 455

locum Homeri *Odyss.* 2, 224 sq., 320 sq., ubi promiscue heroinae ex inferis prodeunt. Claras mulieres etiam Polygnosus in tabula sua *Naxos* exhibente pinxerat, apud Pausan. X, 28, 29, in his Phaedram, Procrin, Eriphylen. Praestant quoque verius Tibulli 1, El. 3, 57, *Sed me quod facili.* Virgilianum locum disertius exornavit Ausonius in *Cupid. crucif.*, sed desideres, ut alibi, in eo iudicii subtilitatem. Conf. quoque Propert. IV, 7, 59 sqq. Late vero patentes (partem fuso in omnem) campos facit, non, ut Intpp. volunt, multitudinis causa, quam excepturi sunt, sed ut solitudinem in his, quam quaerunt, habeant amantes. — 445. Alias nunc subiungit poëta heroínas. *Odyss.* 2, 320 *Φαίδραν τε Πρόκριν τε Ἰφύλην*, et vers. 325 *στυγερὴν τ' Εριφύλην*, ἢ *χρυσὴν φίλον ἀνδρὸς ἰδέσθαι τιμωμένην*. De his omnibus Apollod., Hygin., Diodor. Sic., Ovidii *Metam.* praeter Servium ad h. l., consulendos esse ut moneretur necesse non est.

(*Phaedra*, Thesei uxor, quae ob amorem in privignum Hippolytum se ipsa interemit. Cf. Ovid. *Heroid.* VI.) Praeter illos tamen apponemus loca saltem classica. De *Procride* a marito suo auspice Cephalo invito interfecta v. *Met.* VII sub f. De *Eriphyly* v. *Od.* 2, 244 sq. Stat. II *Theb.* 299 sqq. IV, 487 sqq. occisa ab Alcmaeone filia; v. Apollod. III, 6, 2, 7; 2 et 5. cf. ibi Not. et de *Evadne* Capanei uxore Eur. *suppl.* 990 sqq. *Laodamia* Protesilai uxor vel ex Laisoi DD. Mort. et ex Ovid. Ep. XIII nota est; et de *Caeneo* v. *Met.* XII Ovid. 471 sqq.

450 sqq. Episodii de *Didone* merito suo laudatissimum ad Homerum ductum de *Aiace Iliad.* 2, 542 sqq. effinit. — 452. Suavis comparatio Didonis aegre per umbram visae cum nova luna, petita ab Apollon. IV, 4479, 4480: Visus est Lynceus Heculeum procul videre, *ὥς τις τι νέη ἐνὶ ἡμέρῃ* (noster: primo mense, nova luna) *μήνην ἢ Ἰδὲν, ἢ ἀνιόντι ἡμέρῃ*.

„ Infelix Dido, verus mihi nuntius ergo
 Venerat extinctam ferroque extrema secutam?
 Funeris heu tibi caussa fui? Per sidera iuro,
 Per superos et, si qua fides tellure sub ima est,
 Invitus, regina, tuo de litore cessi. 460
 Sed me iussa deum, quae nunc has ire per umbras,
 Per loca senta situ cogunt noctemque profundam,
 Imperiis egere suis; nec credere quivi
 Hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.
 Siste gradum teque adspectu ne subtrahe nostro. 465
 Quem fugis? extremum, fatis quod te adloquor, hoc est.,
 Talibus Aeneas ardentem et torva tuentem
 Lenibat dictis animum lacrimasque ciebat.
 Illa solo fixos oculos aversa tenebat,
 Nec magis incepto voltum sermone movetur, 470
 Quam si dura silex aut stet Marpesia cautes.
 Tandem conripuit sese atque inimica refugit
 In nemus umbriferum, coniunx ubi pristinus illi
 Respondet curis aequatque Sychaeus amorem.
 Nec minus Aeneas casu percussus iniquo 475

χλόνουσαν ἰδέσθαι. — 456. nuntius ex
 flammis lucentibus sup. V, pr. —
 459. si qua fides, si quid apud in-
 feros aliud, quod fidem facere iu-
 ranti potest; id enim et ipsam fides
 dici solet, ut sup. II, 142. — 460.
 Virgilius comparat non male quoad
 verba Catulli verum de Coma Bere-
 nices: *Invita, o regina, tuo de ver-
 tice cessi.* — 462. situs est incultae
 telluris horror; itaque h. l. αὐχμηράν
 χλόνουσαν intelligit; exprimit enim Ho-
 mericum Ἀΐδου θόμον εὐρώεντα —
 465. *Siste gradum.* Hoc vero prae-
 clare ex Od. 2, 566 et omni oratione
 disertius mox silentium ex v. 562,
 quem iam Longini § 9 iudicium no-

lilitavit. Ad v. 466 facile in mentem
 veniat Sophocleum illud: *οἱ δ' ὦ φ.*
 — *προσεννέπω Πανύστατον δὴ, καὶ*
πορ' αὐτῆς ὕστερον (Aiac. 771 sq.)
 — 467. *torva tuentem*, ὑπὸ δρᾶ ἰδοῦσαν,
lenibat animum, lenire studebat eam
 iratam et torvis obliquisque oculis
 adspicientem; iam pro *lenire eius ani-*
num, dici poterat *lenire eam animo*
 et (quoad) *animum*, κατὰ θυρόν,
lacrimas ciebat, ipse fundebat Ae-
 neas. — In 469 Euripidis *Medea* v.
 27: *Οὐτ' ἔμα' ἐπαίρουσ' οὔτ' ἀπαλ-*
λάσσουσιν γὰρ πρόσσωπον obversata Vir-
 giliū animo videbatur Walkenprio ad
 Hippol. p. 197 — *cautes Marpesia*,
 in insula Faro.

Prosequitur lacrimans longe et miseratur euntem.

Inde datum molitur iter. Iamque arva tenebant
Ultima, quae bello clari secreta frequentant.

Hic illi occurrit Tydeus, hic inclutus armis
Parthenopaeus et Adraſti pallentis imago.

480

Hic multum fleti ad superos belloque caduci
Dardanidae: quos ille omnis longo ordine cernens,
Ingemuit, Glaucumque Medontaque Thersilochumque,
Tris Antenoridas Cererique sacrum Polyphoeten
Idaeumque etiam currus etiam arma tenentem.

485

Circumstant animae dextra laevaue frequentes,
Nec vidisse semel satis est; iuvat usque morari
Et conferre gradum et veniendi discere caussas.

At Danaum procures Agamemnoniaeque phalanges

Vt videre virum fulgentiaque arma per umbras,

490

Ingenti-trepidare metu: pars vertere terga,

Ceu quondam petiere ratis; pars tollere vocem

Exiguam: inceptus clamor frustratus hiantis.

477—534. Aeneas nunc peragrat
Campum priscorum heroum. Proce-
dit, qua via ducit. *datum*, qua via pa-
lat, ducit. *molitur iter*, peragit, ait
Serv. Scilicet ut apud poetas *moliri*,
movere et agere, facere, est primum
de re magnae molis, tum de qua-
cunque re. — *arva ultima*, in his lo-
cis, quae citra Plutonis regiam, Ely-
sium et Tartarum, sunt. cf. 540.
— 479, 480. Sunt hi tres ex numero
τῶν ἐντὶ ἐνὶ Θέσσεϊ. *pallentis*, tam-
quam umbrae; ideoque pro: et Adra-
stus. Male etiam cum Adraſto con-
fundunt inertem illum Troianum Il.
ζ, 37 sqq. — Iam 481 *fleti ad su-
peros*, apud vivos, inter homines. *ca-
duci* pro πρὸς οὐτῶν. Nescio, an primus
novaverit Virgilius; eius exemplo
certe multi. Etiam *longo ordine* pro
vulgarī: ingenti multitudine, ut Il.

766. Serv. — 483. Sunt Troianorum
nomina in Il. β, 216: ut tres Ante-
noris filii, Polybus, Agenor, Acamas
Il. λ, 59. *Polyphoetes* Il. ν, 791 in-
ter Troianos est; at Polyphoetes in-
ter Achaivos ideoque ab h. l. alienus.
Idaeus Priami auriga, Iliad. ω, 325,
nisi de Dareis filio accipere malis
Iliad. ε, 11, 20. *etiam ... etiam* simpl.
pro etiamnum. — 487, 488 ad animas
referenda esse quis dubitet? 489-493.
Inter feliciores huius libri locos nu-
merare soleo hunc. Opinionem pro-
fecto de Aeneae virtute facil sum-
mam. Nec tamen Virgilius aliter quam
Homeri imitationē in praeclarum hoc
ἐκπαιδευτικὸν incidit. v. Od. λ, 604, ubi
de Hercule inter Manes. *Ceu quon-
dam*, v. Il. β, 75. o, 320 sqq. — *exi-
guam vocem*, τρισηνὸν intellige, v.
Odys. ω, 5 sqq.

Atque hic Piriamiden laniatum corpore toto
 Deiphobum vidit, lacerum crudeliter ora, 495
 Ora manusque ambas populataque tempora raptis
 Auribus et truncas inhonesto vulnere naris.
 Vix adeo agnovit pavitantem et dira tegentem
 Supplicia et notis compellat vocibus ultro:
 Deiphobe armipotens, genus alto a sanguine Teucris, 500
 Quis tam crudelis optavit sumere poenas?
 Cui tantum de te licuit? Mihi fama suprema
 Nocte tulit fessum vasta te caede Pelasgum
 Procubuisse super confusae stragis acervom.
 Tunc egomet tumulum Rhoeteo in litore inanem 505
 Constitui et magna Manis ter voce vocavi.
 Nomen et arma locum servant. Te, amice, nequivi

494. Sequitur episodium de Deiphobo, in quo argumenti dilectum, nostro asstem sensu, desideres; quam enim suavitatem habet videre aut cogitare hominem mortalis membris nec virtute aut alia re miserationem moventem? (At post Hectorem Deiphobus praestantissimus fuit Troianorum atque Aeneae amicus, ut ex b. l. et e Lycophrone patet et e poeta nunc deperditis Virgilio notissimum erat: deinde factum Deiphobi egregiam ad describendum poetae obtulit occasionem. Lectoribus tandem suis haec placitura scivit poeta et Tuca Variusque. R.) Verum de Helenae perfidia prodentis urbem Achivis narratio insigniter accommodata erat personae Aeneae et per se memorabilis expositionique poeticae accommodata; insigniter quoque a poeta ornatum est hoc episodium. Sed imitator Homeri Virgilius et hic deprehenditur, si locum de Agamemnonis umbra conferras Od. 2, 386 sqq. Deiphobum in Helenae thalamo a Menelao oppres-

sum etiam videas ap. Quintum XIII, 354 sq. Adde Dietyon lib. V, p. 116. — 499 sqq. Vi se a Deiphobo esse raptam Helena conqueritur in Troad. Eurip. 966, at ἀποσταλὴς praemium, datam in ludis funebribus Paridis caesi Lycophron 468 sq. Schol. ad Il. ω, 251. — *Supplicia*, int. illum ipsam ἀποσταλὴς, vulnera. *vix agnovit et compellat* noto narrandi more Homérico, qui ex prisca aevi neglectu orationis ducendus est, pro: eum compellaret. *notis*, ornans epitheton, quales notorum, familiarium esse solent. Sic inf. 688, *genus, γένος*, oriundus, ut et supra. — 501. *optavit*, ex προαίρετο, puto, h. e. statuit, induxit in animum, ausus est (opo, opito, h. e. praefero, malo. R.) 503, 504 quam ornatè! pro te occubuisse pugnando. — 505-508. Sane consentaneum hoc Aeneae pietati. Nec tamen ulterius inquirendum, unde Aeneae tempus et locus suppetere ad hoc canotaphium potuerit, si lib. II fin. et III princ. animo repetas. — 507. *Nomen* loco

Conspicere et patria decedens ponere terra.
 Ad quae Priamides: nihil o! tibi, amice, relictum;
 Omnia Deiphobo solvisti et funeris umbris. 510
 Sed me fata mea et scelus exitiale Lacaenae
 His mersere malis: illa haec monumenta relinquit.
 Namque, ut supremam falsa inter gaudia noctem
 Egerimus, nosti, et nimium meminisse necesse est.
 Quum fatalis equus saltu super ardua venit 515
 Pergama et armatum peditem gravis adtulit alvo:
 Illa chorum simulans evantis orgia circum
 Ducebat Phrygias; flammam media ipsa tenebat
 Ingentem et summa Danaos ex arce vocabat.
 Tum me confectum curis somnoque gravatum 520

inditum, et arma in tumulo consti-
 tuta et fixa ex more (v. sup. 233) *lo-*
cum servant, insigniunt, ita ut ille
 pro monumento tibi sit. Fuit itaque
 in Rhoeteo locus *ἀντίφθον σῆμα* aut *σῆ-*
μα poeta illud fuisse — 507. *te h. e.*
corpus, ut sup. 362, *ponere*, h. l. hu-
 mare. — 509, 512. *funeris*, cadaveris
 (sic inf. IX, 491); *umbræ*, non ipsi
 cadaveri. Ceterum locum respicit Au-
 son. in noto epitaphio n. XLII. — *La-*
caenae. V. sup. II, 601. De Helenae
 excidio Troiae satis omnino vid. II,
 567. sq. — *monumenta*, *δαίματα*, in-
 dicia, in me, sceleris sui. — 513. *Nam-*
que ut s., v. sup. II, 25, 248 sq. —
 515. *saltu venit super*, h. e. super-
 gressus est, parte murorum deiecta,
ὑπερβάντων, ὑπερβάντων. *gravis*, ut
feta armis. v. sup. II, 234 sqq. In h.
 l. ante oculos Poetae fuit locus ex
 Eunoia a Macrobi. VI, 2 servatus: Nam
maximo saltu superavit Gravidus ar-
metis equus, Qui suo partu ardua
 perdat Pergama (aut ut scriptum
 fuisse coniectes: Nam maximo saltu
 superat gravidus armatis Equus, qui

s., ut *gravidus armatis* eloquaris, et
 suo una syllaba). Cf. Laetretii locum
 ex eodem adumbratum lib. I, 477,
 478. — Illa v. 517 sqq. ingeniosum
 poetarum decent. Flamma seu facies ab
 Helena sublata Achivis signum datum
 esse narraverant etiam alii; at h. l.,
 quomodo fecus ea fieri poterit, pro-
 babilitas adfertur maior, institutis in
 publica laetitia sacris Bacchiis, thiaso
 bacchantium ducto. Cf. sup. IV, 302
 sq. inf. VII, 376, 385, 580. Et si ad
 chori phantasma facile deduci potuit
 Euripideo loco Troad, 542-554. He-
 lena igitur circumducebat Troianas ma-
 tronas evantes orgia, ex orgiorum
 more, *ἐκαστὴς τὰ ὄργια*, evandæ
 celebrantes, h. e. *ἐργαζομένης*, inter
 facies iactatas. Locus Od. δ, 277. sq.
 frustra huc vocatur a viris doctis. —
 519. *summa ex arce* ad Helenam re-
 fer. — 520. *confectum curis somnoque*
gravatum. Comparant Intpp. Od. ζ,
 2: *Ἰνυρ καὶ χαμῆτος ἀρπαίνος*. Aliis
 locis *χαμῆτος ἀδδὴ καὶ ἡδὴ καὶ ἔνυρ*
 II, x, 98. — *placidæque similissima*
mortis. *ἔνυρ*. .. *Νήγριτος, ἡδίστος*.

Infelix habuit thalamus pressitque iacentem
 Dulcis et alta quies placidaeque simillima morti.
 Egregia interea coniunx arma omnia tectis
 Emovet et fidum capiti subduxerat ensem:
 Intra tecta vocat Menelaum et limina pandit, 525
 Scilicet id magnum sperans fore munus amanti
 Et famam extinguere veterum sic posse malorum.
 Quid moror? inrumpunt thalamo; comes additus una
 Hortator scelerum Aeolides. Di, talia Graiis
 Instaurate! pio si poenas ore reposco. 530
 Sed te qui vivum casus, age fare vicissim,
 Adtulerint. Pelagine venis erroribus actus
 An monitu divom? an quae te Fortuna fatigat,
 Vt tristis sine sole domos, loca turbida, adires?
 Hac vice sermonum roseis Aurora quadrigis 535
 Iam medium aetherio cursu traiecerat axem,

Σαυάτω ἄγγωστὰ τοιούτῳ. Mox 524 *Emovet et subduxerat*, etsi non grammalice, tamen ad sententiam saltem vi possent aequali. — 528, 529. Suave hoc et Homericum vel in hac ipsa re (v. *Odys. 3*, 517, 518), quod nec ab hoc facinore Uliesses abest. *Aeolides* ille, quatenus ejus genus a nonnullis a Sisypho ductum, Aeoli f., a quo Anticlia mater ante nuptias cum Laërte factas fuerat compressa, *instaurate*, docte, cum a sacris petitum sit, retribuite, rependite. *prio ore*, si poenas iustas peto. — 531-533. Adumbrati ex HomERICA ratione *Od. 1*, 154 sq., ubi Ulysses mater simili modo alloquitur. Mira autem videri potest appellatio: utrum errore maritimo ad loca infera delatus sit? Sed cogitandum est de aditu, qualis Aeneae fuit per Avernum, postquam ad Cumanum litus spulserat. — 533. *an quae te Fortuna f.* paullo durius

dictum pro: *an fortuna* (sexio esu) *venis*, quae te fatigat h. e. casu adverso; fortuna infesta hoc adductum? — *sine sole domus*, ἀνῆλιος οἶκος vel πυρρός Euripidis. — *loca turbida*. Cogitandum est Chaos ad loca infera referri solitum; et *aër turbidus* pro obscuro.

535. *Haec vice sermonum* Homericum Νῦν μὲν δὲ πρὶν αὖτις ἀπαύσιμα, sermonis vicibus. add. Apollon. II, 450. — Ex altero versu se non expedit Bernmannis, neque ego me neque alius, quem quidem norim. Poëta de critica nostra parum sollicitus, ut nec aliis in locis, imprimis in temporibus definiendis, tempore descensus ad inferos non ad horarum intervalla constituit; temporum notationem non nisi binis locis subiecit; sup. 255, *primi sub lamina solis et ortus iter* ad loca infera ingreditur Aeneas; quantum

Et fors omne datum traherent per talia tempus;
 Sed comes admonuit breviterque adfata Sibylla est:
 Nox ruit, Aenea; nos flendo ducimus horas.
 Hic locus est, partis ubi se via findit in ambas: 540
 Dextera, quae Ditis magni sub moenia tendit;
 Hac iter Elysium nobis: at laeva malorum
 Exercet poenas et ad inopia Tartara mittit.
 Deiphobus contra: Ne saevi, magna sacerdos;
 Discedam, explebo numerum reddarque tenebris. 545

temporis in itinere consumserit, nusquam apposuit poeta. Iterum h. l. 535 diluculo iam exacto dies tantum non illucescebat; et nox rubeat, in eo erat ut abiret, v. 539 orta iam luce (Fortasse omnis difficultas tollitur, si poetam sequendo statuamus, una noctis parte citissime rem peragi, et quidem ea, quae diluculo proxima est (sub lumbina solis): deinde Aurora ab occasu iter suum perficit, non ab oriente, et proxima est ortui, quem mox sol sequitur. R.). Ipse reditus ex inferis 594 nullam temporis notam adiectam habet. Iam in promptu est videre, quicquid attuleris ad haec declaranda, non nisi suspitione et opinione contineri posse, nullo iudicio certo. Neutrum satis facit, sive eadem nocte omne iter peractum esse dixeris, sive per unum pluresve dies noctesque; quicquid posueris, manent in poeta, quae parum conveniant; unde appareat poetam tempora nec satis constituisse nec constituta esse voluisse. Equidem grammaticae verborum rationi obtemperans ad unam noctem omnia revocabam. *Axix* hand dubie poëta pro coelo omnino dictus, ut et alibi. Facit autem Aurora quadrigis suis ab oriente evecta decursum per coeli convexum versus occidentem eodem modo atque is,

qui subsequitur illam, Sol, et ut Nox, interdum ab astris rotata, et ipsa Luna. In poëta omnia haec ad idem fere exemplum descripta sunt. Quo modo autem talia iter confici et ad eodem carceres rediri possit, parum laborant. Iam Aurorae decursum puta fieri intra tempus diluculi et ortu Solis. Nocti factum erat sacrum. Ingressi erant iter ad infera loca iam sub diluculi tempus, *primum sub lumbina Solis et ortus* v. 255. Igitur Aurora iam coeli partem aliquam (nam vulgari poëta sermonis usu et id *medium coelum* poëtae dici potest) cursu exegerat, ut nox iam fere esset pulsa. Itaque poëta: *Nox ruit, Aenea*. De reditu ad superos tempore nil memorat poëta. Itaque nec de eo laborandum. Sed ex sacrorum Manibus factorum more orto die Aeneas infera loca relinquere debuit; sicut vicissim cum ortu Solis Manes ad infera loca redire solent, v. c. sup. V, 739-739. — 537. *Ilomericos verum compara* Odyss., π, 220. φ, 226.

540. Inter haec ad bivium erant constituti; altera via preter Ditis regiam ad Elysium, altera ad Tartarum ducente. — *ambas*, simpliciter, pro duabus; bivium scilicet. Plutonis regiam intellige per *Ditis moenia*. cf. inf. 630 sq. — 502. *ut laeva* (via) *malorum*

I decus, i, nostrum; melioribus utere fatis.

Tantum effatus et in verbo vestigia torsit.

Respicit Aeneas subito et sub rupe sinistra

Moenia lata videt triplici circumdata muro:

Quae rapidus flammis ambit torrentibus amnis 550

Tartareus Phlegethon, torquetque sonantia saxa.

Porta adversa, ingens, solidoque adamante columnae,

Vis ut nulla virum, non ipsi excindere ferro

Coelicolae valeant. Stat ferrea turris ad auras;

Tisiphoneque sedens, palla subcincta cruenta, 555

Vestibulum exsomnis servat noctesque diesque.

Hinc exaudiri gemitus et saeva sonare

Verbera; tum stridor ferri tractaeque catenae.

Exercet poenas, h. e. ducit ad sum locum, in quo sunt, qui constituunt poenas; ideoque bene dicitur et *ad impia Tartara mittit*: Exercere autem esse id quod occupari constat. — 544. *Ne saevi pro vulgari*: ne irascere. — *explebo numerum*. Piget Servianarum nugurum. Haud dubie de redivit ad umbras, a quibus discesserat quarumque ideo discessit sub numerum diminuerat, est intelligendum. *reddat tenebris*, puta eos confubulando processisse via versus Elysium. Galiginosa autem haec cliteria loca esse salia vidimus. *in verbo ut in ante*, pro *ante*.

548 sqq. De Tartaro, qui omnino Carceris faciem habet. Cura eius mandata Rhadamantho, v. 566; pro carnifice est Tisiphone v. 571, pro ianitore Hydra 576. *sub rupe*. rupem ex Homero trahit, ubi inter Stygam et Cocylum *Ἠέρη τε ξόνυτις τε δ'ὐν ποταμῶν ἐριδούσῃ*, Od. x, 515. — *Moenia* h. l. series domuum. *triplicem murum* suppeditavit Hesiodus Theog. 726; sed ibi sublimior rei

species, *χάλκῳ ἔργῳ*, et *ἀπὸ δὲ μιν νόξ Τρωάων καὶ χίχνηται παρὶ δούρην*, h. e. fauces Tartari. Ex utroque profecit Miltonus *Parad. lost* B. II, 642 sqq. — 554. *ambit torquetque* Homericæ forma paullo rudior pro *ambit amnia torquens*. — 552. *coelumnas de postibus accipio*. Imitatur Homericum *Ἰλιάδ. 3, 45*: *Ἐνθα οὐδ' ἔσταις τε πύλαι καὶ χάλκῳς οὐδός*. — 554. *stat ferrea turris ad auras*, educta est; in *auras* hic et v. 561 argutati sunt veteres iam inde a Pollione. Poëtico sermone hoc ita proprium putandum, ut altitudinem exprimant *in auras*; in *coelum*, ut plane locum non habent illa subtilitas, *an aura* in locis inferis sit. — 555. Vt idem nullus inde sit reditus. Quod *turrim* appellat, puta esse ædificium ingens, in altum eductum pro carcere aut ergastulo habendum; *δορυκτίστῃ*. — 555. Tisiphones vestem cruentam ex Homero petit *Il. 6, 538*, cf. *Stat. I Theb. 409, 410*. — 556. *vestibulum* simpl. pro *aditu*. — 557, 558 numerosissimi versus; sed et mirus

Constitit Aeneas strepitumque exterritus hausit.
 Quae scelerum facies? o virgo, effare; quibusve 560
 Vrguentur poenis? qui tantus plangor ad auras?
 Tum vates sic orsa loqui: Dux inclute Teucrum,
 Nulli fas casto sceleratum insistere limen;
 Sed, me quum lucis Hecate praefecit Avernis,
 Ipsa deum poenas docuit perque omnia duxit. 565
 Gnosius haec Rhadamanthus habet durissima regna
 Castigatque auditque dolos subigitque fateri,
 Quae quis apud superos furto laetatus inani
 Distulit in seram commissa piacula mortem.
 Continuo sontis ultrix addincta flagello 570

dilectus rerum, quae auditu mentem percellunt, factus est. Miltonum hos versus expressisse lib. VIII, 240 sqq. iam alii notarunt.

563. *insistere* exquisito pro ingredi; et *limen* pro limini vel in limine. *sceleratum*, v. Ovid. Met. IV, 455 et ad Tibull. I, 3, 67. *sceleratum* est sceleribus contaminatum ideoque impurum, incestum; itaque *pili*, puri, casti arcentur ab hoc loco. — 564. Sibylla praestitit lucum Averno ut Sacerdos. Nam Sacerdotes praefici, praesae, ut sacris, ita templa dicuntur. — 565. *deum poenas*, quas dii nocentibus statuerunt. Hoc ex Servio tenendum. *me per omnia duxit*, putes, narrando et percensendo singula: ut ipsi *percurramus*, *perlustramus* singula, ita alii nos ducunt per partes: enim vero ab Hecate Sibyllam vere per Tartari recessus ductam esse patet ex illis: *vidi* — *vidi*. 562 sqq. Quod Rhadamanthum in Tartaro constituit, suo iudicio facit posita. Est autem is non tam iudex aut magistratus, qui causas capitales persequitur, cuiusmodi supra iam erat Minos v. 432; sed qui Triumvirorum capitalium

more iudicum sententias exsequitur, supplicium sumit et de inferioris ordinis hominibus furti, grassationis, sacrilegii etc. reia ipso cognoscit. Omnino in toto loco Tartarus carceris faciem habet. — 567. *dolos*, scelera dolo malo commissa. Porro cogit fateri *piacula*, crimina, *commissa apud superos*, in vita, *quae quis distulit* sc. fateri ideoque occultavit et effecti, ne in iudicium adduceretur et puniretur, *in seram mortem*, h. e. non reus factus est neque ideo poenam eorum persolvit, dum viveret, *furto laetatus inani*; quod latere deos et imponere sibi abire putabat commissa; sed temere. Ita puto haec expellenda esse. Seneca Herc. fur. 729 addidit novum auctarium: *oblitos sui sceleris nocentes debitas poenas dare*. Propius ad Maronem Statius IV, 531: *Minoas... odigitque expromere vitas* *Usque retro et tandem poenarum luctra fateri*. Rhadamanthus autem triumviri capitalis more supplicia sumit et quæstionem tormentis admotis ad exprimendam scelerrum confessionem in reos habet. — 570. Tisiphone carnicis seu servi publici loco reus

Tisiphone qualis insultans torvosque sinistra
 Intentans anguis vocat agmina saeva sororum.
 Tum demum horrissono stridentes cardine sacrae
 Panduntur portae. Cernis, custodia qualis
 Vestibulo sedeat? facies quae limina servet? 575
 Quinquaginta atris inmanis hiatibus Hydra
 Saevior intus habet sedem. Tum Tartarus ipse
 Bis patet in praeceps tantum tenditque sub umbras,
 Quantus ad aetherium coeli suspectus Olympum.
 Hic genus antiquum Terrae, Titania pubes, 580
 Fulmine deieci fundo volvuntur in imo:
 Hic et Aloïdas geminos, inmania vidi

damnatos ad supplicium raptat. *qualis sotes flagello*, docte. Proprie *quantitur flagellum*, quo aoutes percutiuntur; *agmina* a. solenne de Furis, ut sup. IV, 469. Imitatur locum Statius I Theb. 412, 413.

573. Dum loquitur Sibylla, porta Tartari aperiri vulgo putatur. In hoc iam Servius praeiit. Si tamen rerum ac sententiarum ordinem accuratius consideres, rationem vulgarem non satisfacere sentias. Sed alia incedendum est via. Tisiphone servat vestibulum, aditum Tartari, v. 555. Ea dementis a Rhadamantho statim manus iniicit et ad Tartari portam, quae semper clausa habetur, eos agit (*ἄγεται πρὸς Ἐγέρωνος ἐκ' Ἐρεβός* xxi *Ἄλφης* *ὅτι* *Ταρτάρου*, sunt verba Socratis in Asiocho) iuculamatque sororea. Tum demum (v. 573) aperitur porta. Videamus singula. Cernis, pergit Sibylla, *custodia qualis*, quae custos (sc. Tisiphone, non Megaera nec Hydra) *vestibulo*, ad aditum, *sedeat*; *facies quae limina servet*; nam *intus*, intra portam, *saevior facies*, Hydra, *sedem* habet etc. — 576. At *Hydra*, inquis, in vesti-

bulo orci v. 287 inter cetera monstra fuit recensita. Ita Servius monuit hoc. Expeditur varie. Equidem Hydram non de una illa ab Hercule dormita, sed simpliciter pro serpente monstroso dictam accipio. — 577-579. *quantus prospectus est a terra ad coelum*, *ὅσον οὐρανὸς ἐστ' ἀπὸ γαίης*: Iliad. 9, 16 et Hesiod. Θ, 720-725, cf. ibid. 740-745, notissimis locis; sed in maius aucta re. — *coeli suspectus*, h. e.: prospectus per aërem (male enim iungunt *coeli Olympum*), a *terra ad Olympum, ad coelum*; nam ex Tartaro prospectus ad coelum esse nequit, cum infera loca sint sub terra et subter iis demum Tartarus depressus iaceat. Talis etiam Tartarus sub Hade ap. Homer. Il. 9, 13-16. — 580. 581 v. Hesiod. Theog. 429-431. Titaeas *γυναικῶν* designat. — *fundo volvuntur in imo*. praeclare, ut ad imum Tartarum detruos exhiberet. — 582-584. De Oto et Ephialte Aloeï filius videndus Homer. Od. λ, 304-319. Apollod. I, 7, 4 ibique Notae. Expressus is est li. I. a Marone, nec tamen, ut sublimitate cum Homero

Corpora, qui manibus magnum rescindere coelum
 Adgressi superis Iovem detrudere regnis.
 Vidi et crudelis dantem Salmonea poenas;
 Dum flammās Iovis et sonitus imitatur Olympi.
 Quatuor hic invectus equis et lampada quassans
 Per Graium populōs, mediaeque per Elidis urbem
 Ibat oyans divomque sibi poscebat honorem,
 Demens, qui nimbos et non imitabile fulmen
 Aere et cornipedum pulsu simularet equorum.
 At pater omnipotens densa inter nubila telum
 Contorsit (non ille faces nec fumea taedis
 Lumina) praecipitemque inmani turbine adegit.
 Nec non et Tityon Terrae omniparentis alumnum
 Cernere erat, per tota novem cui ingera corpus
 Porrigitur, rostroque inmanis voltur obunco
 Immortale iecur tondens secundaque poenis

contendere vellent. Spectat autem haec et sequens fabula ad mythos stirpis Aeolicae, quos rudiores ceteris et antiquiores esse constat. v. Apollod. I, 7, 3 sqq. et Not. et tab. VIII. Manifestum id in his ipsis fabulis, quae h. l. subiiciuntur. — 585. De Salmoneo v. Apollod. et Hyginum cum Schol. Pind. Pyth. IV, 253. Vidi *dantem Salmonea poenas*, dum imitatur, quod imitatus erat; Scilicet pro deo haberi voluerat. *sonitus Olympi*, tonitrua. *Elidis urbem*, novam urbem a Salmoneo conditam Salmoneiam, ad Alpheum in media Elide sitam, intellige. v. Strabon. VIII, p. 856 D. Apollod. I, 9, 7. — 590. *Demens*; ex *Συγχαλός*, &c. etc. Iliad. ε, 403 de Hercule, qui Pholonem sagitta percussisset, *aere et pulu equorum*, curru aereo, aerato, et fortasse, quod additum ab aliis, invectum eum esse laminis aereis in solo substratis, quas equorum ungulae

pulsarent. — 593. *non ille* (Iupiter) *faces*, hoc suave ad deprimendum Salmoneum. Tres erant dicendi formulae, ex quibus exquisitiorem praeterea vides: *taedas lumine fumeo* et *lumen fumum taedarum et lumen fumum taedis*. — *turbine* pro fulmine, ut solent nimbi, turbines, procellae cum eo coniunctae. — 595-600. Sunt hi versus ornatissimi quidem; sed praeverat Homerus loco nobili Od. λ, 575-580 et in verbis Lucret. III, 997 sqq. et Aetia in Prometheus pp. Cic. Tusc. Qu. II, 40, quae loca comparanda sunt in singulis. *alumnum* aetiam pro filio, ut Homer. γὰρ; ἰπνίδιος; υἱόν. Voluit tamen Intpp. poetam alteram narrationem sequi, qua ex Elara susceptus a Tellure, utero fuit gestatus. Praeter Apollod. I, 4; 4 ibique Not. v. Apollod. I, 761 sqq. — *voltur*; in Homero duo vultures ad terrorem finalitatem. — In 598-600 laboravit poeta

Viscera rimaturque epulis habitatque sub alto
 Pectore, nec fibris requies datur ulla renatis. 600
 Quid memorem Lapithas, Ixiona Pirithoumque?
 Quos super atra silex iam iam lapsura cadentique
 Inminet adsimilis? Lucent genialibus altis
 Aurea fulcra toris epulaeque ante ora paratae
 Regifico luxu; Furiarum maxima iuxta 605
 Adcubat et manibus prohibet contingere mensas.
 Exsurgitque facem adtollens atque intonat ote.
 Hic, quibus invisi fratres, dum vita manebat,
 Pulsatusve parens et fraus innexa clienti;

forte, ut Homericum ἀδύπεον ὄρω δύνοντες exprimeret. *immortale* iecur, Hesiodi de Prometheus ἄνθρωπος ἀθάνατος, Theog. 523, *secunda* pornis viscera, praecclare, iecur, quod renascitur ad novum supplicium, ut rursum erui possit. *epulis* ad epulas, *rimatur viscera*, Ge. I, 384, *volucra rimantur prola*, cygni pabulum e terra eruendo.

601-607. Duo Homeri loca ante oculos habuit, Od. 1, 581 de Tantalo et 592 de Sisyphe; fabulam tamen offert a vulgari narratione diversam: Ixionem et Pirithoum ex Lapitharum gente oriundos assidere epulis, saxo supra caput minante rogam. Ad Phlegyam Statius I Theb. 743, et ad Phlegyam et Thesca Valer Fl. II, 492, 495 hoc idem supplicium transulere, Tantali capiti imminere saxum alii commentarii erant interque eos Pindarus Ol. I, 88, sq. et Euripides in Oreste 6 et 980 sq., ubi cf. Schol. iisque antiquiores Alcaeus et Aleman, v. Schol. ad Pind. l. c.: adde Cic. Tusc. IV, 46 et Lucret. III, 953 sqq., cum eum Homerus in laqueum constitisset. Sed lucum Tantali eleganter in mensam opiparam

mutavit Maro seu is, quem sequutus est poeta. Assidet Furiarum maxima (quae et ap. Val. Fl. I, 817 occurrit, dicta ut maxima natarum; sup. ad I, 521; apud Eurip. Iphig. in Taur. 963: πλεσιπύρα Εφρίβου. Statius Theb. VII, 477 Eumenidum antiquissima) seu Megera seu Aleto (nam Famem vls bene huc advocat Servius, laudato loco lib. III, 252) et vetat epulis frui; hoc plus dignitatis habet, quam fuga pomorum et aquae in Tantalo. Atrocius rem extulit Aeschylus Euinen. 264 sqq. *genialibus tortis*, positis ad epulas geniales, opiparas, lautas habendas, quae ad hilaritatem invitant. Sic *genialis hiems* Ge. I, 302, ubi vid. not. *lucent fulcra aurea*: pro sunt. De fulcris quaeritur. Scilicet pro toro fulcra memoravit poeta; et pro fulcra tororum, *fulcra toris*. Pro lecto aurea poeta *fulcra* posuit. Sunt autem *fulcra* pedes vel alia lecti basis. Quod fabulam de Ixione Ge. III, 38, 39: AY, 484 allatam nunc deserit, quod mirantur viri docti aliquot, id poetae haud dubie licet facere, quippe qui nullam doctrinae systema condere velint.

608-613. Hos versus equidem sen-

Aut qui divitū soli incubuere repertis :
 Nec partem posuere suis, quae maxima turba est ;
 Quique ob adulterium caesi, quique arma secuti
 Impia, nec veriti dominorum fallere dextas ,

610

tentiarum et verborum gravitate commendatissimos esse velim. Sunt nonnulla in Platonis locis, quae aequi potuit. Probabile fit in teletis per machinas scenicas haec ipsa sceleratorum tormenta fuisse exhibita; docet hoc Aristophanes, qui exagitat seu philosophos seu initiatos in Ran. 445-451. Homerus etsi Tantalum, Tityum ne Sisyphum poenas scelerum luere in locis inferis monuit; non tamen aut loca poenarum discreta aut aelera definit, quorum poenae exigantur, praeter unum periturum, Iliad. γ, 279. τ, 258, 259. Scilicet temporum antiquiorum simplicitas erat tanta, ut super moribus ac virtute nondum subtiles initae essent rationes; de gravioribus sceleribus monere satis tum erat, inque illa habebantur caedēs, iniuria in supplices et in hospites; periturum. Nec aliter in decalogo a Mose prodito factum vides; atrociora tantum flagitia ille affigit, quibus qui vocet, parum adhuc ad honestatem profecisse videri debet. At Maro ex philosophorum scriptis suum Tartarum constituit, idemque scelerum, quibus in illo supplicia constituta sunt, recensum facit paullo ampliore. Ex vitae philosophia profecit Auctor Teletachi lib. XVIII, pag. 139 egregio loco! Ingratos ille, mendaces, adulatores nominat. Filium impium (ut v. 609) etiam Polygantum in sua tabula expresserat, v. Pausan. X, 28. — 609. *Pulsaturus parva*, αἰνέουρας, omnino male habitus, mulcatus: ante oculos erat Plato de LL. IX; aut f. p. 940. G. ed. Eif. p. 381. D. Steph.

— et *fraus innoxia clienti*, pro vulgari, illata, uti *fraude* aliquis illaqueari soletur. Comparata iam ab Isipp. Lex XII Tabb. a Patromus a clienti fraudem faxit, sacer esto et et Horat. II. Carm. 28, 23 sqq. *incubere*, ut Geb. II. 507, *reperitis* pro partis, paratis, accipe; nec *nus*, cognatis et affinis, *posuere partem*, ex *divito*, statuerunt, tribuerunt, ut solent homines ex vita humili magnas opes consequuti erga cognatos pauperes esse duri et avari. Ad sententiam praeclaros Horatii versus laudat Servius II Serm. 2, 193: *inde eundem I, Serm. I, 75 sqq. 84. sq. ob adulterium caesi* gravius posuit pro adulteris simpliciter. — *arma impia*, haud dubie bellorum civilium; sed de iis accipiendum, qui patriae bellum inferunt, non qui propulsant. Itaque caecidit Servit aliorumque metus, ne in Augustum peccet poeta. *nec veriti dominorum fallere dextas*. Arguitur Isoppus et hic, Servit exemplum. *Domini* non modo servorum sunt, sed et de libertorum patronia bene idem dixit poeta. Servorum autem poenis hic commemorare indignum esset poetae epici gravitate, multo magis Romani. Tum, qui fidem fallit, is et *suam* et *alterius dextram* fallere dici potest. Itaque necessario accipiendum de libertorum impietate et fraude in patronos suos. An Pompeium Menam, Cn. Pompei libertum, qui Sextum prodidit, animo designaverit poeta, affirmare quis audeat? Nec tamen ale in Augustum poscasset; nam et is, ut ceteri ho-

Inclusi poenam expectant. Ne quaere doceri,
 Quam poenam aut quae forma viros fortunave mersit.
 Saxum ingensvolvunt alii radiisve rotarum
 Districti pendent; sedet aeternumque sedebit
 Infelix Theseus, Phlegyasque miserrimus omnis
 Admonet et magna testatur voce per umbras:
 „Discite iustitiam moniti et non temnere divos.” 620

mines, proditionis fractum amplecti, proditorem abhorrere debuit (Servius tamen de servis intellexit, quos saepe tempore bellorum civilium in dominos suos fuisse infidissimos constat, e. c. ex Appian. B. Civ. I, 72. IV, 22, 29, 39, 51. Nec dominus de patrono libertorum in usu fuisse videtur, nec epica gravitate indigna haec servorum mentio fuerit. R.)

614—615. Vulgare est: hi inclusi variis modis puniuntur. Noli quaerere quam poeniam metuendam habeant; aut quae poenae forma fortunae, quod miseriae genus, virus iniecit (ut sup. v. 512), illos exceperit, manserit. Ductum hoc ex vulgari: *mergi miseris*. — 616. Iterum poëta ad veteres mythos redit. Non necesse est, ut solum Sisyphum et Ixionem respexerit; hanc quoque v. 601 iam memoraverat, ideoque enallage numeri, quam inferunt viri docti, carere possumus. *radiis rotarum districti pendent*, ornatè, rotae illigatis membris disinentur, *in i spous katastasvras*, petiit ab equuleo tormenti genere, quod ipsum pro supplicio interdum fuit, cui illigati erant tergo verberibus et ignitis lymnis patente. At Ixionis rota in poëta ita describitur, ut ille modo exteriori orbi alligatus, modo ipsis radiis illigatus, perpetuo rotae vertice circumageretur; ita ut poena in motu nunquam intermissio spectanda esset. Contra Theseus sine

omni motu sedet saxo affixus. — 617. Multis modis fabula de Theseo fuit tractata et ornata, vide v. c. Ovid. Met. VII, 433 sq. nec mirum; fuere enim plures, qui res Thesei, non modo attingerent, verum etiam Theseides conderent. Actum etiam de Thesei et Pirithoi descensu in Minnyade, v. Pausan. X, 29, etiam in Heracleis. Nam Hercules in descensu ad inferos liberavit Theseum, v. Apollod. II, 5, 12. Apud Homerum Od. x, 630 sq. Theseus cum Pirithoo in inferis subsulterat. Poëta noster hoc sequitur, ut Theseus ob raptum Proserpinae *sedeat*. Hoc habitu poëtaentiae et summi maeroris sensum prodi putat. Ita sedebant Theseus et Pirithous in tabula Polygnoti ap. Pausan. X, 29. Et talem Theseum sedentem in Sarda expressum vides ap. Winckelm. n. Cl. Sed miraculum rei additum est, quod Theseus saxo insidet nec inde levare corpus potest. Cf. Schol. Apollonii I, 101. Inter auctores huius narrationis fuit Panyasis. V. Pausan. I. c. *προσπεύς οἱ (χρηματὶ) ἀπὸ τοῦ χροτὸς ἀντὶ διαπύον οὐρανὸν ἐπὶ τὰν κίτταν* cf. 422. De regressu Thesei vs. 393 non meminerat poëta et licuit ei h. l. aliam sequi fabulam. — *Phlegyas* de Phlegyarum gente alii acceperant, quae Minyadem Boeotiae inhabitavit et propter impietatem a deo abolita fuit (v. Pausan. IX, 36. Adde II. in Apoll. 278, 279. Nam

Vendidit hic auro patriam dominumque potentem
 Inposuit, fixit leges pretio atque refixit.
 Hic thalamum invasit natae vetitosque hymenaeos.
 Ausi omnes inmane nefas ausoque potiti,
 Non, mihi si linguae centum sint, oraque centum,
 Ferrea vox, omnis scelerum comprehendere formas, ⁶²⁶
 Omnia poenarum percurrere nomina possim.
 Haec ubi dicta dedit Phoebi longaeva sacerdos:
 Sed iam age, carpe viam et susceptum perface munus;
 Adceleremus, ait. Cyclopum educta caminis ⁶³⁰

Phlegyas Thessalicae, de quibus Strabo videndus IV, p. 442 B., hoc ad-
 vocare non licet.) Vepum non de
 Phlegyas Maro, sed de Phlegyas Ixio-
 nis et Coronidis, e qua Aesculapium
 Apollo suscepit, patre, qui Apollinis
 templum Delphis incendit (v. Serv.)
 accipiendus est; idem iam docuerunt
 Intpp. ex Statii imitatione Theb. I,
 712 sqq. et Val. Fl. II, 493 sqq.
 Phlegyas igitur dedrum contemnitur
 apud inferos ad iustitiam et pietatem
 colendam exhortetur omnes nobilis-
 simo illo versu: *discite iustitiam*, qui
 magnis viris multis in ore habitus
 fuit et Munehbusio, immortali viro,
 frequenter. Nota quoque fabula de
 deemone interrogato, quis ex omni-
 bus Virgilii versibus esset praestan-
 tissimus. Non male autem eugurantur
 viri docti ductum colorem ex loco
 illustri Pindari Pyth. II, 39 sq. *Θεὸν*
δ' ἐπεμύχων ἱστοῖά παντὶ τὰυτὰ βρο-
τοῖς λέγειν, ἵς περιόοντι τροχῷ Παντῶ
κυνιδόμενον. Τὸν εὐεργέταν ἀγαναῖς
ἀμοιβᾷς Εὐχομένους τίττεται. —
monuit, h. e. exemplo meo, quod
 pro monitu est. Nec importunum et
 inutile monitum putandum hoc inter
 eos; quibus nullus poenitentiae locus
 est, cum in Tertaro inclusis poeni-
 tentiae locus nullus sit. Poenae enim

loco haberi potest heec ipsa edmoni-
 tio, et vere ita exclamasse putanda
 est Phlegyas. — Vs. 621, 622 ex J.
 Vario paene integros traductos esse,
 Maerob. IV, I testatur: *Vendidit hic*
Latium populis agrosque Quiritum Eri-
psit, fixit leges pretio atque refixit.
 Quod adiecit: *dominumque potentem*
 patriae *imposuit*, eo pertinet, quod
 tyrannum liberae civitati induxit. *po-*
tentem ornat. leges fixit pretio cor-
ruptus, atque refixit, recte Scrvius,
quia insitae in aeris tabulis leges
effigebantur parietibus. Minus bene
 alii, esse: in-aes incidere. Idem bene
 laudant legem Venuleii, quae est T,
 8 D. ad E. Iuliam peculatus: *qui ta-*
bulam aeram legis... refixerit vel
quid inde innotaverit, Lege Iulia
peculatus tenetur. Sequitur §. I: *Ex-*
dem lege tenetur, qui quid in tabulis
publicis delaverit vel induxerit; quod
 ideo diversum ab illo esse necesse est.
 Latent quoque Intpp. Ciceronis lo-
 cum, qui est Philipp. XII, 5 f. Haec
 omnie ad certos antiquitatis homines
 referre velle Inanis est opera. — 625
 sqq. Ex Iliad. β, 488 notissimo loco.
 cf. Ge. II, 103 sqq. *ferrea vox*, nulla
 clamoris intentione fracta.

630—636. Plutonis regiam non lo-
 trat Aeneas cum comite, sed tantum

Moenia conspicio atque adverso fornica portas,
 Haec ubi nos praecepta iubent deponere dona.
 Dixerat, et pariter gressi per opaca viarum
 Conripiunt spatium medium foribusque propinquant.
 Occupat Aeneas aditum corpusque recenti
 Spargit aqua ramumque adverso in limine figit.

His demum exactis, perfecto munere divae
 Devenere locos laetos et amoena vireta
 Fortunatorum nemorum sedesque beatas.

a limine salutat, aureo ramo in foribus deposito. Ramum Proserpine pro munere ferendum praedixerat Sibyllis sup. 140, 141; 142. Regia ista habet muros aereos vel ferreos. Solent poëtae hac munitionis notione uti ducta a ferreis et serratis portis, et translato ferre opere ad Vulcanum vel Cyclopes. Sic Argorum moenia ap. Statium l Theb. 630, quem locum Servius laudat, et Mycenarum ap. Senec. Thyest. 406. v. Wass. ad Thucyd. VIII, 26 et Schol. Eurip. Orest. 964. Itaque multo magis in inferis h. l. 630 sunt moenia educta Cyclo-pum oculis, h. v. ferro procuso et ferruminato in Cyclo-pum fabricis. — 634. *adverso fornica portas*, ornate: porta proprie ipsius erat adversa, et ea quidem in fornecem ducta, structa. — 629. *perfice munus*, sic poëtica sermo fert: proprie doni deportatio perficiebatur; etiam sic mox 632, *munus perfectum*. — 632. *haec dona* incl. de eodem munere Proserpine dicendo. — 635. Videri potest Aeneas hoc ipso ramo aureo se adspersisse. Adumbratum, haud dubie ex eoritu, quo, qui templa intrant, se lustrant, *παραβαλόμενοι*; quod purificationis symbolum fuisse facile intelligitur. Adeundum autem Aeneae nunc erat Elysium, locus, si quis alius,

sanctus et castus: non igitur aliena re-lustratio. *ramumque figit*. In templorum aditu *παραβαλόμενοι*, aqua lustralis et rami lustrales notae res sunt Quod tamen ramum in pariete seu poste figit, ad dedicationem doni spectare videtur (quod ibi tamquam in ars deposuit R.). Ceterum Warburtoni opinatio, quae Eleusinia initiis ante oculos poëtae fuisse vult, hac utique parte placere potest, cum lustrationem in adeundis maioribus Eleusiis h. l. invenisse sibi vi-vis est.

637 aqq. Transducti sunt ad Elysium sive sub terra, ut hic, sive in Insulis Fortunatis (ut ab Homero et Hesiodo eum Pindaro factum) collocatum omnia, quae sub initiore coelo amoenitatem loci facere possunt, iam ab Homero Odyss. 8, 563 aqq., et ab Hesiodo Epy. 470 aqq. Ex hoc ipso, quod omnis felicitas Elysii talis est, qualem Heroum vita subiicere sensibus poterat, vetustas huius mythi intelligitur. Accessero ornamenta ap. Pindarum pulcherrimo loco Olymp. II, 109—119 etc. Doctior vita et philosophicis studiis exulta Graecia serenae et placidae mentis gaudia ex purae et constantis virtutis conscientia mox adiecit: quo melioris sapientiae placito egregie usum videas inter

Largior hic campos aether et lumine vestit 640
 Purpureo, solemque suum, sua sidera norunt.
 Pars in gramineis exercent membra palaestris,
 Contendunt ludo et fulva luctantur arena;
 Pars pedibus plaudunt choreas et carmina dicunt;
 Nec non Threïcius longa cum veste sacerdos. 645

alios Gloverum in Leonida X, 456 sqq. in those happier fields... Where never-gloom of trouble shades the mind, Nor gust of passion heaves the quiet breast, Nor dews of grief are sprinkled, et uno verbo Statius V Silv. 3, 286, nentis quo nulla irripit Erynnis (cui similis in terrarum oris locus est nullus); sed philosophicas rationes Maro in alium locum v. 724 sq; servavit et b. l. in primis Homerum ante oculos habuit et Asiochum Socraticum, qui circumfertur nomine Aeschinis sub Sn., multoque magis Pindarum locis laud. Adde locum de Olympo Odys. 5, 42 sqq. Communis etiam sunt nonnulla Elysio cum aurea hominum setate; iam ab his tamquam elementis profectus ad quantam amplitudinem Paradisum suum extulit Miltonus IV, 432 sqq. Nunc verba videamus. — *perfecto munere divae*, aureo rampe ei dedicatae v. 629, — 640. *Largior aether* (αἰθήρ, purior aër; et, etiam. R.) patentior, liberior. Sicilius hinc lib. XIII, 550, *laxata lucida nocte Claudia nitent*, dixit de Elysio: *Ὅφρα τὴ φῶς πᾶλλιστον ὥσπερ ἐνθάδε* Aristoph. Ran. 455, 457. — *lucem purpuream*, pulchrum, ut sup. I, 594. — *solemque suum*, in Pindari loco altero est Sol, qui in nostro orbe occidens ad infera loca progreditur; in altero Sol perpetuus noctu aequè ac die (sere ut ap. Val. Fl. I, 844, ubi Sol totiusque per annum durat aprica dies. Sed poeta suavius solam

Elysio suum, praestantiorē puta nostro Sole, ut cetera, assignat. Pro commentario haberi potest Telemachus lib. XIX. Inter alia: *c'est plutôt une gloire céleste, qu'une lumière*, Imitatus Claudianus de R. P. lib. 292 sqq. nocui, vident, qui in Elysiis sunt, habent. — 642-644. Haec nunc ad Pindari ductum l. l. καὶ τοῖς μετὰ τοῖς γυμνασίοις, τοῖς δὲ χοροῖς τε καὶ τῖπτονται. Expressa scilicet vita antiqua heroum Graeciae; ut unaquaeque gens eum aliarum rerum inlectarum tum vero Elysi beatam sortem ad suos mores descripsit etque, quae beatam vitam suo sensu constituebant, eo transulit. — *pedibus plaudunt choreas*, ut χοροῖς χοροὺς, χοροῖς, elegantius quam ducunt, sc. cum pedum plausu; Odys. 5, 264: Πάλλων δὲ χοροῦ δῖον ποῖον. quod Maro itaque κατὰ χορὸν accepit; non ut χορός pro loco dictus sit, ut alibi apud Homerum occurrit. — 645-647. Dandus erat choreis saltantium et cantantium suus αἰθῆρ, lyricen, qui seu accimeret seu munere veteris chori praeiret cantu et saltatione, ut thoragus. Quis vero magis conveniens quam Orpheus? qui de locis inferis plurima erat fabulatus, h. e. veterē phibothorum more ac aerydne poëtae exposuerat. *longa cum veste*, antiquioris αἰὲς αἰσῶν, satum, postea aitharodorum habitus ποδῆρης, palla, ut nota res est. Adi vel Tibull. III, 4, 35, 36. Sacerdos autem h. l. vates,

Obloquitur numeris septem discrimina vocum,
 Iamque eadem digitis iam pectine pulsat eburno.
 Hic genus antiquum Tencri; pulcerrima proles,
 Magnanimi heroës, nati melioribus annis,
 Illusque Assaracusque et Troiae Dardanus auctor. ⁶⁵⁰
 Arma procul currusque virum miratur inanis.
 Stant terra defixae hastae, passimque soluti
 Per campos pascuntur equi. Quae gratia curraum
 Armorumque fuit vivis, quae cura nitentis

propter instituta orgia et teletas. Sacerdotes enim, ut accepto; ita etiam palla uestis constat, ut ipsi dii ea veste occurrunt, sed et reges. Nam vestis demissa ac fugis ad dignitatem ei religionum maiestatem facit, ut unusquisque facile intelligit; vel ex nostrarum religionum ritu. Orpheus illis saltantibus et cantantibus accinit lyra; quod ita exstolit poeta: *obloquitur*. (transitiva h. l. dictum, facit loqui, *ὀλοῦντο*; sonare, h. e.) pulsat septem discrimina vocum (i. e. sonorum, quos septem diversos edit haec lyra, quippe quae septem chordis est praedita. R.), fides, lyram *ἐντάζοντος*, eademque discrimina vocum, eas fides, modo digitis modo pectine aut plectris pulsant, dum temperatur cantus. Numeris potest esse casus tertio, numeris saltantium et cantantium s. melodiae cantus accommodatae; nam sexto casu accipere et ad ipsum vatem referre; *obloquitur*, facit loqui, sonare, fides numero, *ὀλοῦντο*. Illa *mune*, *nunc* excludunt interpretationes aliorum: neque ideo de cantu ipsius Orphici hic quaeritur; sed, si quaeratur, nemo facile, qui Homerum legit, dubitet, fueritne alius, qui Orpheo lyram pulsanti accinuit, Heroico aevo utrumque facit vates.

619 sqq. partim Hesiodi ductu Epy,

459, 467. sqq. *pulcerrima proles*: pulcherrimi, h. l. de corporis dignitate. Sed insederat forsam Virgilio hoc epitheton ex loco Hom. quem expressit Iliad. v. 231 sqq. Δός τ' Ἀσάρωνος το καὶ ἀντίστοιχ' Ἰανυμῶντος, ὅς δὲ κάλλιστος γένητο θυγῶν ἀνδρῶνων etc; *nati melioribus annis*, secundum Hesiodum hoc, l. e., et sic alii de heroum atque etiam de iure aetate. Laudatur Catull. LXX, 22: *O nimis optato saeculorum tempore nati Heroës; saluete: deum gentis.* — 651-655. Rursus ad Pindari ductum l. e. Paulo aliter haec tractata a Platone sub l. lib. X de Rep. Retinent animae studia et artes prioris vitae: unde nata sunt tam diversa felicitatis in vita futura commenta per omnes populos ac doctrinas religiosas. Ad sui temporis negotia haec revocavit Ovid. Met. IV, 444 sqq. Mellis Moro Heroicam vitam servavit. Describit autem otia castrensis v. c. II. γ, 435. Heroibus Homericis magna gratia ideoque amor est militiae curulis. Ad meliorem nostri aevi philosophiam Elysii voluptates accommodatae sunt in Telemacho lib. XIX. — 651, *procul miratur*, cum miratione prospicit. Heroicum *currus inanes*, simpl. quoniam adstant vacui dominis s. potius tenues ἀνύμνῃ ἀρματα, ut in inferis.

Pascere equos, eadem sequitur tellure repostos. 655
 Conspicit, ecce, alios dextra laevaeque per herbam
 Vescentis laetumque choro Paëana canentis
 Inter odoratum lauri nemus: unde superne
 Plurimus Eridani per silvam volvitur amnis.
 Hic manus, ob patriam pugnando volnera passi, 660
 Quique sacerdotes casti, dum vita manebat,
 Quique pii vates et Phoebæ digna locuti,
 Inventas aut qui vitam excoluere per artis
 Quique sui memores alios fecere merendo;

R.) — 655. *tellure repostos*, ut alibi, conditos, mortuos. — 656-659. Hoc cum Axiacho h. e. comparandum. — *Vescentis*, epulas celebrantes: etiam sic inf. VIII, 182, 183, *lidem choro*, in choro, chorum ducendo, ἀνδρών τε; ἑταίρων, ut Iliad. χ, 391, Ἀχί-
 νη, et quidem in grato nemore, per quod, ut amoenitas loci maior esset, descendit amnis. Amnes sub terra ferri vidimus idem Ge. IV, 366, 367. *Eridanum* autem quod potissimum appellat, suspexit fabulis poetarum, qui Argonautica scripserunt, abberi, a quibus plura videntur fabulose de Eridano tradita esse; fortasse etiam hoc, quod ad loca ille infera defertur. Conf. Apollon. IV, 627 sq. Nam hoc, quod ad inferum mare tendit aut quod non longe a fontibus suis cuniculum subter terram per duo milia subit, poetam adducere vix potuit, ut ad inferos eum relegaret. Sed Eridanus est fabulosus ille antiquorum poetarum amnis, quem ad geographicas rationes referre velle non minus vana esset opera, quam Oceanum, Hyperboreos, Iudos, Nysam et similia geographicè constituere velle, cum ex certo locorum ac terræ situ ea definita non sicut, sed ex vaga aut falsa

opinionē; multo minus ex nominum similitudine, Rhodanū, Rhenū ac similibus veri aliquid elici potest. *superne*, h. e. ex editiore loco, *volvitur*, venit, *plurimus*; dictum eleganter ad magnam aquarum copiam designandam: ut I Ge. 187, *lux plurima*. Apud Servium sup. ad v. 603 Tantalus in *Eridano Inferorum stare* narratur, quo liquere videtur etiam ab alijs poetis Eridanum simili ratione in inferis fuisse celebratum; hactenus sequendum est, quod inter Serviana habetur: v. Alii Eridanum pro quocunque accipiunt, et dicunt καὶ ἑξ ὧν dictum, nam legimus I Ge. 482, *Fluviorum Rex Eridanus*. Et amant poetæ pro appellatione ponere magnæ et in suo genere præclaræ rei proprietatem, ut I Ge. 9; *poëla Acheloia* a Esiam Callimachus fragm. p. 473 e Strab. IX, 608 Eridanum ita dixerat pro flumine oëpino. Nobilitatur res vulgaris splendido nomine.

660 sqq. Locus de piorum turba in nobilioribus facile princeps est, quem a generosiore animo vix puto legi posse, quin incalcescat et magnæ virtutis studio inflammetur: imitatione expressus a Silio XIII, 533 sqq. et a Valer. Fl. I, 836 sq. Referen-

Omnibus his nivea cinguntur tempora vitta. 668
 Quos circumfusus sic est adfata Sibylla;
 Musaeum ante omnis et medium nam plurima turba
 Hunc habet atque humeris exstantem suspicit altis;
 Dicite, felices animae tuque, optime vates,
 Quae regio Anchisen, quis habet locus? Illius ergo 670
 Venimus et magnos Erebi tranavimus amnis.
 Atque huic responsum paucis ita reddidit heros:
 Nulli certa domus; lucis habitamus opacis
 Riparumque toros et prata recentia rivis
 Incolimus. Sed vos, si fert ita corde voluntas, 675
 Hoc superate iugum; et facili iam tramite sistam.

duo autem est animus in tempora antiquiora heroica, in quibus per vates melior vita constituta est responsis ac deorum monitis, ritibus religiosis, legibus institutisque et morum praeceptis. Nihil ista aetate actum est, nisi ab animis divino numine assistis. Sacerdotes casti, qui sacra caste, pure ac pio curaverant, dum vivebant. — Vates Silius ib. v. 538: *quod... nec dedignanda parenti Carmina fuderunt Phoebus*, de poëtis accepit. *pii*, qui Phoebus digna loquuntur, grandia, sublimia, praeclara canunt. At post inventores artium et commodorum vitae tunc Quique sui memores alios facere merendo, qui de aliis meruerunt, pulcherrimo versu 664 ornate pro magnae illae et divinae animae, quas bene de genere humano merita sunt; quibus vel una haec meritorum conscientia in altera vita perennem voluptatem allatura est. *merendo*, idem quod in vulgari sermone: *demerendo*, promerendo, bene merendo de aliis. — 665. *Omnibus his*, Servius: a per quod eos ostendit metuisse divinos honores. a Certe declarat hoc insigne esse viros sacros et sanctos,

Nam vittatos fuisse sacerdotes, vates, deos, satis notum est. *confer* Val. Flacc. lib. 1, 836, 840. — 666 sqq. Quod Musaeum potissimum nominat poëta, mirantur *Interp.* Homerus sane Aeneae in inferis occurrere non potuit: turbatae fuissent temporum rationes. Cum autem de antiquioribus aliquis esset laudandus, Orpheus aeternam sup. 449 memoratus esset; vix alius praeter Linum vel Musaeum interrogari potuit. Magna autem Musaei auctoritas propter religiosas et teleas institutas. Ceterum ad Homerum in simili loco rem transtulit praefare Silius XIII, 789 sqq. — 667, 668. *medium nam plurima turba*. Bene hoc ex heroum aetate et opinione. Nam ad Platoneum eungr respexisse apud Servium levis coniectura est. Ad verba cf. lib. 7, 226, 227. — Mox 674 ornate, pro altis mollioribusque, ut V. 388. *R.* tipis; recentia sunt rivis, h. e. virentia propter vicinas aquas: ut Serv. 1 et v. 676 *sistam*, vos ad eum deducam facili et expedita via, quales in Elydo omnino esse vias credere fas est. Antequam tum Musaeus ipse ubi ex summo collis ver-

Dixit et ante tulit gressum camposque nitentis
Desuper ostentat; dehinc summa cacumina liſquunt.

At pater Anchises penitus convallē virenti
Inclusas animas superumque ad lumen ituras 680
Lustrabat studio recolens, omnemque suorum
Forte recensebat numerum carosque nepotes
Fataque fortunasque virum moresque manusque.
Isque, ubi tendentem adversum per gramina vidit
Aenean, alacris palmas utrasque tetendit; 685
Effusaeque genis lacrimae et vox excidit ore:
Venisti tandem, tuaque spectata parenti
Vicit iter durum pietas? datur ora tueri,
Nate, tua et notas audire et reddere voces?
Sic equidem ducebam animo rebarque futurum. 690

tice locum ostenderat, tum Aeneas et Sybilla altera parte colli descendunt, discessu scilicet Musaeo facto. — 677. *campus nitentes* pro amoenis nunc dicit. Ge. I, 153 de cultu dictum erat *nitentia culta*.

679 sqq. De occurſu matris Vlyssis nonnulla in similem rationem sunt apud Homerum Od. λ, 131 sqq., sed locus hic de Anchisa praeclare a Virgilio est tractatus. Artificium egregium in hoc, quod Anchisis hoc ipso tempore in fecerant animarum in hanc vitam transitoriarum occupatus ab Aeneas, apprehenditur. Traduxit enim poëta et convertit in rem suam velut illud philosophantium placitum, quo animae iam ante huius vitae ingressum existere putantur. Iam iis certus locus erat assignandus, cui inclusae essent; docendum porro, unde in eum locum essent deductae, itaque opportunitas data novis opinionibus, hoc est mythis, partim ut locum accuratius declararet, partim ut probabile foret animas eas iam antea hu-

mana corpora animasse vitaeque functas in ea loca descendisse. Atqui hic rursus nova coniectandi necessitas, quomodo animae corporis contagio contaminatae villis et erroribus liberari possint, aut in iisdem locis aut antequam in ea loca pervenerint. — 680. *Inclusas*, collectas in hunc locum. v. inf. 705 sqq. — *Recolimus* animo proprie praeterita, li. c. v. 681 simpl. recensere, exquirere et addiscere futura facta et res fortiter gestas. — 683. *maius* seu virtutem seu facta intellige; nam ieiunium esset de numero acturba accipere. — 687. *Vicit iter*: fecisti iter victus, motus, pietate mihi iam probata; seq., ut Servius, tua mihi probata pietas vicit, effecit, ut difficile hoc iter ingredi auderes. — 690. *Sic equidem ducebam animo*. Aeneam vivum ad loca inferi descendurum esse Anchises iam ante praevidisſe putandus; nam idem nocturnis monitis filii pietatem permoverat, ut ad se videndum descenderet. cf. VI, 415. — *Libyae reginas*

Tempora dinumerans, nec me mea cura fefellit.
 Quas ego te terras et quanta per aequora vectum
 Adcipio! quantis iactatum, nate, periclis!
 Quam metui, ne quid Libyae tibi regna nocerent!
 Ille autem: Tua me, genitor; tua tristis imago ⁶⁹⁵
 Saepius occurrens haec limina tendere adegit;
 Stant sale Tyrrheno classes. Da iungere dextram,
 Da, genitor; teque amplexu ne subtrahe nostro.
 Sic memorans largo fletu simul ora rigabat.
 Ter conatus ibi collo dare brachia circum: ⁷⁰⁰
 Ter frustra comprehensa manus effugit imago,
 Par levibus ventis volucrique simillima somno.

Interea videt Aeneas in valle reducta
 Seclusum nemus et virgulta sonantia silvis
 Lethaeumque, domos placidas qui praenatat, amnem.

iustus de Didonis amoribus metus, ne iis ab Italia retineretur filius. — 696. *Saepius occurrens*; sup. V, 731 sq. Nam semel memorari satis erat. conf. IV, 351, et VI, 415. — 700-702. Nota imitatio ex Od. λ, 303 sq. II, ψ, 99 sq. cf. Ge. IV, 499; et de Hercule simile quid ap. Apollod. II, 5, 42, p. 421. — 703 sqq. Haec iam manifeste ex Platoniciis mythis, quorum fundus in Pythagoreorum opinionibus substructus erat. Etiam enim opinio de reditu animarum in vitam communis antiquitati fuit, non ab una hypothesis, ut putatur, sed a variis illa argumentis et indicis docte indocteque petita (v. c. a mutuo interitu, utique omnium rerum) aut in subsidium adsumta aliis doctrinis fulciendis: Platoni tamen, si non doctrina de subeundis ante transitum in novum corpus inferioris, quam et Aegyptii tenuere, ac de purificatione, quae initiis ac ritibus frequentata fuisse videtur, Platoni tamen, in-

quam, peculiaris, non fallimur, fuit doctrina de bibenda ante reditum Lethae: v. de Rep. X p. 765. Frf. p. 624 A. Stephani. Ingeniosum utique commentum, cum nova vita, nova infantia ineunda sit. Anterorem cum inversa fabula nonnulli ad hoc ipsum dogma non male traduxerunt, etsi is proprie ad amoris oblivionem spectabat. v. Ovid. A. Remed. 551 sqq. — 704. *virgulta sonantia silvis*. Inter plures modos, quibus accipias, probabilior est hic, ut sint dicta pro virgultis silvarum sonantibus, si vento sint motae; ut XII, 522 sunt *virgulta adumata lauro*. Paulo diverso modo dictum supra III, 442, *Averna sonantia silvis* h. e. silvae circa Avernum sonantes. Habet autem Elysium suas auras, suos Zephyros; conf. Od. δ, 567; Pind. Ol. β, 129 sqq. At Ge. IV, 484 noli eo vocare. — 705. *Lethae in sinibus Elysii praenatat*, praeterfluit. Servius: « Enniam seculus est, qui ait: *fluctusque natantes*, »

Hunc circum innumerae gentes populique volabant;
 Ac, veluti in pratis, ubi apes aestate serena
 Floribus insidunt variis et candida circum
 Lilia funduntur, strepit omnis murmure campus.
 Horrescit visu subito caussasque requirit 710
 Inscius Aeneas, quae sint ea flumina porro
 Quive viri tanto conplerint agmine ripas.
 Tum pater Anchises: Animae, quibus altera fato
 Corpora debentur, Lethaei ad fluminis undam
 Securos latices et longa obliviae potant. 715
 Has equidem memorare tibi atque ostendere coram,
 Iampridem hanc prolem cupio enumerare meorum:
 Quo magis Italia mecum laetere reperta.
 O pater, anne aliquas ad coelum hinc ire putandum est
 Sublimes animas iterumque in tarda reverti 720

Paullo aliter, *campi natantes*, Ge. III, 398. — 706. *gentes* maius sunt. Nam ipse *gentes populi*. cf. inf. X, 202. v. Gronov. ad Liv. V, 34. — 707-709. Optime illa: *strepit omnis murmure campus*, ex animarum discursitatione, veluti in pratis ubi apodasin faciunt. Ornata vero et suavis comparatio ex Apollonii ducta loco cum hoc omnino comparanda lib. I, 879 sqq., etsi et illa adumbrato ex Homericq. II. β, 87 sqq. Cf. sup. I, 430; Ge. IV, 488 sqq. 51 sqq. — Max 714 porro simpliciter potest iungi: *caussasque requirit porro*; vel porro, sc. rogat, quae sint etc. Sed doctior ratio est: *quae sint ea flumina porro*, πρὸς ποταμὸν, h. e. πρὸς ποταμὸν Διὸς, παραρρέοντα, longo inde cursu praetextentis campum. — 713. Cum aliae animae primum corpus intrent, aliae iam purgatae in novum corpus intrare cogantur; nunc de hoc altero genere cogitandum est. — 714. Haec est. *Lethae*, ad quam

confluent animae in corpora migraturae. *potant ad undam*, pro: latices potant ad amnem, in litore constitutae; procumbentes. — 715. *securas*, ab effectu, ut morbos pallidos dicunt. Serv. Nam ex oblivione malorum tranquillitas nascitur; cuius comes securitas. — 716. sup. V, 737: *Tum gentes omnes tuas et quae dentur moenia, disces*. Desideratur in verbis copula: *memorare, ostendere et enumerare tibi cupio*. — *Italia reperta*, h. e. ad Italiam accessu; post longos sc. errores. — 719 sqq. Inest nescio quae vis et δύσωρς eximia in hac Aeneae praetione cum indignatione aliqua roganti; suavis autem tanto maior, si Homericus Achilles (Odys. λ, 487) indignum vitae amorem memineras. Videi in hoc quoque progressum philosophiae factum inde ab Homericæ aetate, *ire sublimes*, ex inferis, *ad coelum*, h. e. ad vitam. Sic iam supra: *ad curas impetus*; et alibi.

Corpora? quae lucis miseris tam dira cupido?
 Dicam equidem nec te suspensum, nate, tenebo;
 Suscipit Anchises, atque ordine singula pandit.

Principio coelum ac terras camposque liquentis.

Lucentemque globum Lunae Titaniaque astra. 725

Spiritus intus alit, totamque infusa per artus

Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.

Inde hominum pecudumque genus vitaeque volantum

Et, quae marmorea fert monstra sub aequore pontus.

Ignis est ollis vigor et ooelestis origo 730

724 sqq. De totò hoc illustri loco, in quo fere interpretum subtilitatem desideras, Servius, verò neoplatonicas argutias affert partim et grammaticas nugas, ita agere, ut sententiarum vis, causae et rationes exponantur, a consilio huius recensiois alienum est. Hic sententiae et verba interpretanda sunt. *Spiritus* et *mens*, ut $\Psi\upsilon\chi\eta$ et Νοῦς , h. e. anima mundi, quae omnia permeat; cumque universo corporis speciem induisset poeta, recte pro partibus *artus* posuit. Sic de Terra Ge. II, 325-327. Commentarii loco esse possunt Ciceronis verba ex Consulat., lib. II, in de Divin. I, 11. Comparant alii Il. 10, 483-485. — *coelum* pro aëre dictum vix dubites, et *campos liquentes* pro mari, ut peiores aquarum. In quarto tamen elemento exundando laborarunt Grammatici; perperam. Docta ex vet. comment. servata nota est apud Pomponium, ubi inter alia: *Ridendum est intelligere coelum pro duplici elemento, id est aëre et aethere*. Aemilius Asper, quum hunc locum annotaret, sic ait: *Membris naturae sic solet iungere Virgilius, ut in tria dividat; nam et sibi maria ac terras coelumque profundum*, Ennium secutus, qui ait: *Qui tuo lumine mare, terram, coe-*

lum continet. — *Titania astra*. Ex his, quae apud Diodorum exponuntur (altero loco V, 66 fabula Cretica, altero III, 57 Libyca), nihil facile huc revocari potest; nec sidera ad Titones referri scriptorum usum est cognitum. Igitur Servius sequendus, qui altero loco *Solem* interpretatur. Dictum scilicet poetico more pro *astrum Titanium*, h. e. *Titania* (ut IV, 419) seu *Solis*, ut *Titania Luna* vel *Diaia*, saepius memoratur Apollonii exemplo: *Τίτανις* lib. IV, 54, ubi v. Schol. — 727. *magno se corpore miscet* doctius quam *corpore se miscet*. — 728 sq. Inde, ex hoc mente Mundi, omnia sunt, h. e. animarum et vitam habeant. Cf. Georg. IV, 224-226: *Deum namque ire per omnes Terrasque tractusque maris coelumque profundum*. *Ille* ne peculca.... viros.... *Quemque sibi tenuis nascentem acciseret vitas*. — 729. *marmoreo aequore*, quod splendet solo, ex Homericò $\alpha\lambda\alpha \mu\alpha\rho\mu\alpha\rho\iota\eta\nu$ Iliad, 5, 273; et Aea. VII, 28. Praeiverant iam Ennius apud Gell. II, 26, *Verrunt ex templo mare marmore flavo*; Lucret. II, 766; Catull. 63, 88. — 730-731. *Illis seminibus*, h. e. his animabus ex anima mundi, tamquam ex igni scintillae, pe-

Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,
 Terrenique hebetant artus moribundaque membra.
 Hinc metuunt cupiuntque; dolent gaudēque; neque
 Dispiciunt clausae tenebris et carcere caeco. (auras
 Quin et sopremo quum lumine vita reliquit, 735
 Non tamen omne malum miseris neo funditus omnes
 Corporeae excedunt pestes, penitusque necesse est
 Multa diu concreta modis inolescere miris.
 Ergo exercētur poenis veterinque malorum

titis et in humanum corpus traductis
 inest igitur vis (qualis aestheris est, et
 aetherea natura). Verba Stoles quoque
 disciplina frequentata. — noxia cor-
 pora, praecclare, quandoquidem viam
 divinae flammæ obtundit trestre
 natura corporis. moribunda, pro vul-
 gari mortalia. — Hinc metuunt cu-
 piuntque, a corporis contagio animo-
 rum perturbationes et cupiditates pro-
 ficiuntur, ex bonis malisque opi-
 natis. Corporis famquam carcere in-
 clusæ lucem non dispiciunt, prospici-
 unt, pro carcere includuntur. Nam
 corpus vinculis animi tenebrisque as-
 similatur, quibus ille offuscatur et a
 libera rerum contemplatione refra-
 hitur. Cic. Somn. Scip. sub f. *Sunt*
optimae vires de salute patriæ; quibus
agitatus et exercitatus animus ve-
locius in hanc sedem et domum suam
pervolabit, idque citius faciet, si iam
tam, cum erit inclusus in corpore, emi-
nebit foras et eo, quæ extra erant,
contemplans quam maxime se a cor-
pore abstrahet. (cf. Cic. Tuscul. disp.
 I, c. 49; §. 44, 45. B. γ — 734. clau-
 sæ: subiectum repetendum paullo
 longius ex vs. 720 animæ, quum
 intervenissent vs. 730 iam semina. —
 735-739. Adhuc materiae s. terrestris
 corporis pordes inolescunt animabus,
 ut iis ne dissolutis quidem a corpore

illas elui facile possint. Itaque pur-
 gationes sunt operosae vires, aëre,
 igitur in locis inferis. Contagium cor-
 poris dictum: malum, corporeae pe-
 stes, vetera mala, scelus; intelligen-
 dae autem perturbationes, cupidita-
 tes (v. 733), metus, iræ, alia. (cf.
 Cic. Tuscul. disp. III, 4 et alibi. B.)
 Secundum semel inaltitatem rei adu-
 rationem eadem animorum dicuntur
 esse morbi seu labores, sordes, maculae,
 ætates, ulcera, cicatrices, malarie,
 ocellæ, ætymata; hinc animis illis
 mythus seu involutum fabulosa nar-
 ratioque philosophema apud Platon.
 Gorg. extr. p. 356, 357 de animabus
 coram Rhadamantho mudandis; quo
 in mytho suo Plutarch. de his, qui
 aëre a Nym. pun. T. II, p. 564, 565,
 et Lucianus aliquoties felicissime vel
 apud. Virgilius quum semel per sor-
 des et maculas animorum vitia et cu-
 piditates animales designasset, emenda-
 tionem earum per purgationis genus
 bene exhibuit; quum iam in sacris
 et initiis lustrationibus et expiation-
 ibus adjecti essent veterum homi-
 num animi. Eadem purgatio mox
 vocatur per poenas, supplicia vel
 Platonis auctoritate in Gorgia extr.
 l. c.; quod non observatum misere
 vexavit Intpr. — 738. inversa est
 oratio. Debebat sequi: nec excedunt

Supplicia expendunt. Aliae panduntur inanis 740
 Suspensae ad ventos; aliis sub gurgite vasto
 Insectum eluitur scelus aut exuritur igni.
 Quisque suos patinur Manis; exinde per amplum

....*spl* penitus inoluerunt, concreverunt: unde 746: *concreta labe*. Hoc ita extulit: nec mirum hoc; quin necesse est multa, multum vitii, diu, per tam longum vitae tempus, concreta inolescere penitus modis miris.

740-742. A solemnibus purgationibus et lustrationum ritibus haec sunt petita. Fiebat enim lustratio aëre, aqua, igni. Nec aliter sermone humano efferrî animarum purgatio poterat, ne a philosophis quidem subtilioribus, si fuerunt, forte qui animo corpusculum suum omnino detractum esse vellent, aut qui animum sine corpore existere vel, valere supersitem cogitatione anqui possent; quod dubito. Purgationem animarum in sole, et in sideribus fieri statuisse Aegyptios viri docti passim aiunt; vide Musheem. ad Cudwepth. p. 366. Sed ex loco Porphyrii de Abst. IV, 40, testis parum idonei, nisi talem opinionem iam animo attuleris, id non facile elicias. — 743, 744. *Quisque suos patinur Manis*. Vexatus locus. Simplicitissima tamen est ratio: patimur supplicia: haec omnes, non quidem quales nunc sumus, aequae corpori inclusae, sed quoad (κατά) suos quisque Manes, pro vulgari; nostrum omnium Manes patiuntur; omnibus Manibus ista patienda sunt; purgatio ista subeunda est omnibus. Soli ad inferos perveniunt Manes; hi sunt qui purgantur, qui patiuntur, h. e. subeunt pro sua cuiusque parte, purgationes illas tormentorum similes. Firmat quoque hanc rationem Appuleius Florid. lib. II, p. 231 Colv. de

Pythagora: *Brachmanas autem pleraque philosophiae eius contulerunt: quae mentium documenta corporumque exercitamenta, quot partes animi, quot vices vitae; quae Manibus diis pro merito suo cuique tormenta vel praemia*. Quo loco nihil ad rem disertius esse potest. Manes pro suppliciis ac poenis vulgo accipiunt; quae ratione aut analogia, non vides: etsi sic Ausonius (quamquam hoc mihi non satis exploratum) videri potest et ipse interpretatus esse, imitatus versum hunc in Ephemer, 57, si poenitet atque sensus Formido exerceat, tormentoque sera gehennae Anticipat, patiturque suos mens patitur Manes. (Etiam Slat. Theb. VIII, 81. At tibi quos, inquit, manes etc. pro poenis ponit. R.) Sanctii interpretatio in Minerva p. 825; 826, ut, quemadmodum mali patiuntur Lemures et Larvae eorum, quos laeserunt, vel necarunt, sic boni patiuntur proprios Manes, contorta est. Certe pati Manes dictum vult, uti pati Furias. Sed hoc nihil expedit, nec si deos inferos esse h. l. dixeris Manes, ut Georg. IV, 489 et alibi. *Pati aliquem, pati deos, pati Manes*, vix latine dicitur. Ad duas Genios, qui homini adsunt, referebat altero loco Servius; sed alienum id ab h. l. Melius Ruens daemodas huic vocat ex Platone (v. c. in Phaedone p. 80 B. Frf.); sed nusquam ab hoc memorari video cruciatum animabus inferi ab ullo daemone. Valer. El. III, 389, qui h. l. ante oculos habuit, interpretationem in neutram partem inducti; nam

Mittimur Elysium et pauci laeta arva tenemus,
 Donec longa dies perfecto temporis orbe 745
 Concretam exemit labem purumque reliquit
 Aetherium sensum atque aurai simplicis ignem.
 Has omnis, ubi mille rotam volvere per annos,
 Lethaeum ad fluvium deus evocat agmine magno:
 Scilicet inmemores, supera ut convexa revisant 750

aliam plane ille rationem iniit: Animae violenta morte vita expulsae ap. Plutonium de iniuria conqueruntur: tum illae, una Furiarum comite adidiis, redeunt; ut a sordibus poenas expellant: *Quisque mos sordibus inimicaeque pectora poenis Implicat; et varia meritos formidius pulsant.* — 744. *per Elysium.* h. e. ad. Alii distinguunt *laeta arva* ab *Elysio*: sed perpetuo usu loquendi de eodem loco haec dicta inveniuntur.

745-747. Igitur aut nova in Elysio fit aut iocunda ante purgatio animarum in Elysio absolvitur: et tum post mille annos in vitam redeunt, post ante Lethae aqua. Nisi forte versus hos tres ante 743 retrahere praestat, aut versus 743, 744 suppositi situs sunt. Teoct et moratur nos, quod pauci in loca laeta mittantur; quid igitur fit de ceteris? Eorumne purgationes absolvuntur nullo tempore? Nam ii, qui ad Tartarum relegantur, ne ad purgationes quidem admitti nec admitti posse videntur. — 745. *perfecto temporis orbe*, definitum post tempus, h. e. mille annos. *purum Aetherium sensum*, mentem illam (sensus pro perceptione et iudicio animi, et hinc pro animo) ex aethere deductam, quumque idem aether sit ignis purissimus, explicative subiicit: *atque aurai simplicis ignem*. De igni auram proprie dici, ut de luce, supra v. 204 vidi-

mus. Itaque anima tandem ad pristinam puritatem aetheream restituitur. — 748-751. *ubi mille rotam volvere per annos*. De sensu constat ex v. 745: *perfecto temporis orbe*. Verba ex vulgari ratione sic constituerentur: *ubi mille annorum rota voluta*, h. e. circumactus orbis est. *Rotam dixit absolute pro orbis, κύκλος*. Annorum volubilitatem interpretatur Servius et Enniam esse monet. *volvete rotas* est: exegerunt tempus in orbem rediens. Non minus ornate in similem modum Cic. in Somn. Scip. 2: *quam aetas tua septenos octies solis anfractus relictusque converterit*. Mille annos a Platone sumit de Rep. X, p. 761 Ed. Frf. p. 545 A Steph., ubi *ποστέν χιλιάτης* animarum iniustarum subter terram, quasi in poenam decupli; R. in Phaedro p. 4223 D. In *lustra* annos mutavit Silius XIII, 558: *Huc* (decima porta) *animae coelum repetunt ac mille peractis Oblitas Ditem redeunt in corpora lustris*. Omnino multa saecula memoravit Cic. in Somo. Scip. sub f. Pindarus novem annos steterat in praeclearo fragm. ap. Platonem Menon. p. 415 B Frf. (in Fragm. Pindari ex Threnis III, p. 36, 37). Animam non interire, sed tantum mori ac reviviscere; sancte igitur esse vivendum: οὐκ γὰρ ἄν (h. e. ἄν' ὄν) Φερσφόνη πάλαιον πένθος (h. e. παλόν, idem est *vetus malum* Maronis, *corporea pestis* seu

Rursus et incipiant in corpora velle reverti.

Dixerat Anchises natumque unaque Sibyllam
Conventus trahit in mœdios turbamque sonantem
Et tumulum capit, unde omnis longo ordine possit
Adversos legere et venientum discere voltus. 735

Nunc age, Dardaniam prolem quae deinde sequatur
Gloria, qui maneant Itala de gente nepotes,
Inlustris animas nostrumque in nomen ituras
Expeditam dictis et te tua fata docebo.

morbus) δέξεται, ἐς τὸν ὑπερθεὺς ἄλιον (ad superas auras, ad coelum, h. e. in vitam). κείνων ἐνάτην ἔται ἀνδράσι ψυχῶν πάλιν... ἐκ τῶν βασιλῆες ἀγαυοὶ καὶ σθένει κραταιαὶ σοφίᾳ τε μέγιστοι ἄνδρες αὖθις... ἐς δὲ τὸν λατὴν χρόνον ἔρωτες ἀγνοί πρὸς ἀνθρώπων καλεῖνται. Idem in Olymp. β, 423 eos, qui vitam ter exegissent sic, ut iustitiam colerent, ad Beatam insulam deferri narraverat. *Ter mille annis circuitum animarum fieri per animalium corpora statuerant Aegyptii* ex Herodoti fide lib. II, 423: quod tamen dogma tantum ad animas spectare potuit sceleribus ac vitiis inquinatas. Neque sana potuit in mythis his ulla esse constantia; de rebus futuris, de Hade a re nata fingit quilibet consentanea. Suae autem aetatis sensus et opiniones reddere solent poëtae. Ita etiam in Messide animarum in vitam proditurarum sors, sedes, facta, dicta ad puriorem de anima humana sapientiam attemperata sunt sub f. I. 1 et al. ut VIII. — *deos evocat*, non hic de Mercurio agitur, quod putant Intpp., sed est ἁ δαίμων, indefinita v. Platon. de Rep. X, p. 765 E.

752 sqq. De hoc animarum, quae in nova corpora transitoriae sunt, recensu hoc alitem tepeamus, quam

opportunos ille sit in hoc ad inferas sedes aditu ad posteritatem tam elaboram commemorandam, quamque inviduos hic locus fuerit Romanis, quam commendabilis genti Iuliae; tandem quo animi iudicio poëta receptum ab ipso stirpis progenitore in gratiam filii, eiusdem stirpis auctoris, factum esse voluerit. — 752–755, *conventus in mœdios*, in praedium turbam. *sonantem*, de strepitu, ex Od. ω, 5: τὰ δὲ τρεῖς ἄνθρωποι ἴππους. cf. Horat. I Serm. 8, 41 et sup. γ. 707 sq. *adversos*, ex adverso incidentes animas legit, recenset, cognoscit.

756. *Gloria Dardaniae prodis*. Enarrabo clara facta et fata posterorum tuorum .... *nepotes* .... *animas* ... enarrabo. *qui maneant*, expectandi sint, *nepotes Itala de gente*, de nova stirpe in Latio ex Lavinia suscipienda. *nostrum in nomen ituras*, pro vulgari: futuras ex nostra gente. Sic ire, saepe et ἵππευσαι. Quod autem Anchises haec exponere et futuras res praedicere potest, ad divinandi munus pertinet, quod ille a Vanere acceperat. V. sup. lib. II, 687 sq. et al. Ceterum ex Servina nota haec apponemus: *et cetera, quae hic intermissa sunt, in dardaniensis commemorat.* (lib. VIII, 728 sqq. et

Ille, vides, pura iuvenis qui nititur hasta, 760
 Proxima sorte tenet lucis loca; primus ad auras
 Aetherias Italo conmixtus sanguine surget
 Silvius, Albanum nomen, tua postuma proles:
 Quem tibi longaevq; serum Lavinia coniunx
 Educet silvis regem regumque parentem: 765
 Vnde genus Longa nostrum dominabitur Alba.
 Proximus ille Procas, Troianae gloria gentis,
 Et Capys et Numitor et, qui te nomine reddet,
 Silvius Aeneas, pariter pietate vel armis
 Egregius, si umquam regnandam adceperit Albam.

haec de causa multa utique poetae in hoc recensu praetermittenda fuisse, ne his eadem asserret): unde etiam in antiquis invenimus opus hoc appellatum esse non Aeneidem, sed Geste populi Romani; quod ideo mutatum est, quia nomen non a parte sed a toto debet dari. En cerebrum Grammatici!

760 sqq. Gens Julia ex Ascapio seu Iulo ducta, qui patri successit et Albam Longam condidit; cf. sup. Aeu. I, 267 sq.; sed reges Albani a Silvio, qui ex Lavinia postumus Aeneae natus erat. Haec est fama, quam h. l. poeta sequitur. Alii Ascanii filium et successorem Silvium faciunt. Alii aliter tradunt. V. Liv. I, 3. Victor. O. G. R. 46, 47. Dionys. Halic. I, 70. Ovid. IV Fast. 40 et Serv. ed. h. l. Fabulae de Silvio in silvis educto locum fecisse videtur nomen ipsum, uti fabulis de Romulo et Remo ficus Ruminalis et similitudo vocis *ruminis*, hoc est, mammae. *hostam puram*, δόρυ ἀτίδρον, idem quod antiquioribus sceptrum, regum et heroum insigne vel ex Homero notum. *Albanum nomen*, h. e. Albanus, Albae Longae rex. Nec inane tamen sic

accipias: nomine inter Albanos domestico appellatus Silvius. Quo ducere potest Livius ibid. mansit Silvius postea omnibus cognomen, qui Albae regnarent. — Argulus vet. Grammaticorum super postuma proles, v. apud Gell. II, 16 et Cerdam. Alia est subtilitas Servii et ceterorum in longaevq; quia Aeneas annis statibus nondum expletis perit; esse videri dictum pro deo, cuius eevum, h. e. aeternitas, proprium sit. Enimvero potest aliquis etiam senex factus liberos suscipere et senex violentia morte perire. — 764. Quem tibi longaevq;. Expressit Homericum, παῖδ᾽ ἐνλόγετον. — 767 sq. Nec omnia Albanorum reges nec ordine suo recitat: poeta est, non historicus; ipsa nominum antiquitate carmini dignitatem et gravitatem parare bene intelligebat; altius in animum descendunt et potentius movent ea, quae antiquiora sunt. proximus ergo, qui adstat. Meminit Capys, quod Capys Assarrei f. Aeneae fuerat avus. Itaque Anchises reficit in hoc gramam patriae sui memoriam. Procas Troianae gloriae gentis, ut Homero μῆλ' ἀρχαῖον. — 770. si umquam.

Qui iuvenes quantas ostendant, adspice, vires ! 774
 At, qui umbrata gerunt civili tempora quercu,
 Hi tibi Nomentum et Gabios urbemque Fidenam,
 Hi Collatinas inponent montibus arces,
 Laude pudicitiae celebres, addentque superbos 775
 Pometios Castrumque Inui Bolamque Coramque.

Servavit illustrationem ex antiquioribus Servius: *Recepit autem a tutore, qui rursus invadit imperium: quod ei vix anno quinquagesimo tertio restituit: Et rem plenam historiae per transitum tetigit.* — 772. Qui memorati adhuc fuerunt, erant rebus bello gestis clari; qui sequuntur, artibus pacis; quae declarantur per colonias deductas et novas urbes conditas. Coronam itaque civicam, hoc est querceam, gestant, scilicet ob cives servatos et de rep. bene meriti. *Atque legebatur; pro quo nunc receptum at, qui, ex eo, quod in bonis codd. et edd. legitur, Atque umbrata; praeiverat* Lucret. II, 628: *niaguntque rosarum Floribus, umbrantes Matrem comitumque catervas.* — 774. *ostendant vires, sunt viri fortes, forti et valido corpore virtutem animi prodentes.* — 773-777. Ab Alba Longa XXX colonias in Latium et extra Latium deductas esse nota res est et in primis ex Dionysio constat lib. III, 34, p. 472, plerasque saltem novis colonis frequentatas, ut Byckium quoque monuisse video in Diss. de pr. Ital. col. p. 455, quem vide. Liv. I, 34. *Ab eo (Latino Silvio), coloniae aliquot deductae Prisci Latini appellati.* Et Victor O. G. R. c. 47: *igitur regnante Latino Silvio coloniae deductae sunt Praeneste, Tibur, Gabii, Tusculum, Cora, Pometia, Lanvi* (viciosum, f. Corioli. v. Dionys. V, 64. Plin. III, 5. s. 9), *Cru-*

*stium, Cameria, Bovillae ceteraque oppida circumquaque. Nomentum quidem et Fidenae cum Crustumio tres fratres conditores habuere: Dionys. II, 53, p. 446; idque multis annis ante Romam conditam; ibid. lib. II, 36 (p. 404); Gabii inter Latinos, ibid. V, 64; et Albæ Longae colonia IV, 53. — Collatia in iis collibus sita, qui inter viam Praenestinum et laevam Aeniens ripam videntur. V. Cluver. Ital. ant. p. 663 (775 a D. L. Fabricio Lampugnano I. C. V. Mediolanensi illatus esse dicitur, quare asterisco notatus est. R.) Pometii s. Pomentini eorumque urbs Suessa Pometia communi scriptorum consensu Volscorum, non Latinorum, nomini acceosentur. Itaque Cluverius p. 4018. p. 4024, lib. III, 4 et 8 alique Virgilium poetica liceotia in hoc usum esse omninoque vetus Latium finibus latioribus ad Circelos usque ex sequiore sevo definiisse. Livio sane lib. II, 46: *dunc coloniae Latinae* (iure Latii Roma deductae) *Pometia et Cora.* Enimvero, etsi Volscorum facta est urbs Suessa una cum Cora, tamen urbes inter Latinas eam aliquando fuisse dubitari nequit. V. Plin. III, 5. s. 9. Latent inter nomina populorum foederi adscriptorum ap. Dionys. V, 64 *βουβεντάων* leg. Πουμπενίων, et pro *Κόρρων* leg. Κοράων. — Castrum Inui, qui antiquis Italis inter Faunos et Panes erat, etsi in Rutulis situm,*

Haec tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terrae.
 Quin et avo comitem sese Mavortius addet.
 Romulus, Assaraci quem sanguinis Ilia mater
 Educet. Viden? ut geminae stant vertice cristae, 780
 Et pater ipse suo superum iam signat honore?
 En, huius, nate, auspiciis illa incluta Roma
 Imperium terris, animos aequabit Olympo
 Septemque una sibi muro circumdabit arcēs
 Felix prole virum: qualis Berecynthia mater 785
 Invehitur curru Phrygias turrata per urbis,
 Laeta deum partu, centum complexa nepotes,
 Omnis coelicolas, omnis supera alta tenentis.
 Huc geminas nunc flecte acies; hanc adspice gentem

* tamen Latinorum fuit colonia vel Virgilio teste; ut etiam *Bolae*, Aequorum oppidum. Sunt Bolani etiam foederi Latinorum modo memorato adscripti apud Dinoy. l. c. Adde locum Victoris supra laudatum. — 778. *avo comitem sese addet*; secundum Servium: *avito sese iungit imperio*, h. e. una cum avo regnabit, donec Romam condet. Sed vix hoc loquendi usus fuit; socium regni dixisset. Erit saltem: una cum ipso in vitam prodibit: suo scilicet tempore. Verum praestat cum edit. *Veneta legere addit*; una cum patre incedebat anima Romuli.

779. Quem Rhea Silvia Troiana stirpe oriunda partu edet. *Assaraci*, v. sup. l. 284. *Educet*, ut modo v. 765, cum nunc deberet esse: pariet: — 780. En bellicosum viri ingenium iam nunc militaris viri habitus (galea duplici crista, *διπλῆς* vel *διπλῶν* dices) declarat. *sunt*, sint, ut alibi quonque. — 781. Ex variis ordinis verborum ac sensus faciendi modis verior hic est: *Et pater superum,*

Iupiter, ipse tum iam signat suo honore, dignitate viri et corporis virtute arguit, cum aliquando in numerum immortalium adscriptum iri. An duplex crista in galea Martis aliquod peculiare insigne, dubito, nec ex Val. Max. l. 8, 6 doceri posse puto. Ornant una, binae, trinae, quaternae cristae. At ipsa galea perpetuum, quantum memini, Romuli insigne est. — 282-788. Versus ornatissimi. — Præmus 782 ex Ennio translatus ap. Isidor. XVIII, 4. *Huius auspiciis* non est h. l. dictum ut, si bellum geritur alicuius auspiciis, ductu: sed, per haec prima urbis initia et fundamenta a Romulo læta. — 783. quam significat pro: condetur Roma! Imperium ad terrarum fines proferet, virtute et magnanimitate superabit omnes mortales et animos diis virtute pares habebit. Obvium hoc, et similia Romae praeconia apud veteres congestit multa Cædus; etiam de septem colliis. — 785-788. Augusta imago Cybeles per Phrygiam invecitae (ex ritu sacrorum), quae est *Deum ma-*

Romanosque tuos. Hic Caesar et omnis Iuli . . . 790
 Progenies, magnum coeli ventura sub axem.
 Hic vir, hic est, tibi quem promitti saepius audis,
 Augustus Caesar, Divi genus, aurea condet
 Saecula qui rursus Latio regnata per arva
 Saturno quondam; super et Garamantas et Indos 295
 Proferet imperium; iacet extra sidera tellus,
 Extra anni Solisque vias, ubi coelifer Atlas

ter; confusa cum Rhea et Terra. Assimulatur Roma; quae tot magnos ac divinos viros tulit; nam de divinis honoribus in Caesarea delatis non agitur. *supra alta tenentes*, Homerikum *ὐμίστρατα δώματ' ἔχοντες*. Etiam ordinem rerum facit admirabilem, quod primo loco gentem Iuliam memorat, cum in Marcello gratia summi affectus pleoa substituta sit. — *Huc converte oculos* etc. omnia cum verborum dignitate extulit. *ventura sub axem*, sub coelum, in vitam, ut iam toties vidimus in hoc libro. — 792 sqq. In Augusto vero representando se ipsum superavit poëta. En pacem terrarum orbi redditam, prolatos imperii fines, vaticinio, quibus terra promissus fuit, expeditiones in terras longinquas et itinera ad constituendas provincias in iis ipsis annis, quibus haec scripsit Maro (V. G. 732 sqq. v. Vitam Virgilii hb. aa.), suscepta; quam gravia haec omnia laudum argumenta et quam splendide verbis et rerum phantasmatibus declarata! — 793. *Divi genus*, ex illo sollemni: Caesar Augustus, Divi filius. — 794. *Latio*, debebat sequi per appositum: *arvis regnatis*, sed variavit: *per arva regnata quondam Saturno*, quae sunt ipsam Latium v. f. inf. VIII, 319 sqq. — 795-798. Fines imperii in Africa et Asia dila-

tatos intellige; etiam rebus in maius auctis. — *super* (ultra) *Garamantas* victi hi sunt a L. Cornelio Balbo, cuius triumphum Pauli Capitolini VI Kal. April. a. 285 memorant. Cf. Plin. V, 5. Solin. c. 31. In extrema igitur vitae Virgilii et haec incidunt. *super Indos*, spectat pactum ad signa a Phraate reddita V. C. 734, partim ad Indorum legationem ad Augustum missam, cum in Syria verarentur. V. Strab. XV, p. 719 C. D. adde Dion. LIV, et Vit. Virg. a. 734. Loci imitationem in tpp. notant in Silio VIII, 409 sqq. de Ciceronis laude. — Iam debebat sequi: *proferet imperium*. . . et *super eam terram, quae iacet extra sidera*; sed inverso facta enthusiasmum adiuvat. In sqq. australes Africae plagas designari manifestum est; sed res ad *ὑπερῶδες* deflecta. *Solis vias* proprie sunt intra Tropicos Cancri et Capricorni per eclipticam. Sic apud Aratum *ἡλιόιο κλισίους* et *ἄλκιος*, Phaenon. 319, 321. Sertius laudat Lucani locum III, 253, in quo Aethiopes extra Zodiacum positi esse dicuntur. Iam Romani quidem ab una parte vix ad Tropicum Cancrī pervenerunt, multo minus ab altera parte arma ultra aequatorem protulerunt; tantum abest, ut processerint ad alterum tropicum. Sed poëtae licuit haec amplificare et loca *ultra*

Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.
 Huius in adventum iam nunc et Caspia regna.
 Responsis horrent dixom et Maeolia tellus,
 Et septemgemui turbant trepida ostia Nili.
 Nec vero Alcides tantum telluris obivit,
 Fixerit aripedem cervam licet aut Erymanthi
 Pacarit nemora et Lernam tremefecerit arcu:

tropicos memorare, ideoque ultra sidera, hoc est, Zodiacum, ultra Solis vias et ante, qui illo solis decursu conficitur, ad eas Africae plagas designandas, quae ultra notas terras usque ad Atlantem et lineam ab hoc per Africam ductam procurrentes versus austrum tum erant repertae. Similiter altera ex parte versus arcticum polum navigantes diem post terga solemque reliquias dicti sunt ab Albinovano in-fragm. de navigatione a Germanico in Oceano tentata ex Amisiae ostio/ Respici autem a Marone Candacei viciniam et Aethiopiensem supra Aegyptum a C. Petronio copiis peragratam probabile fit; quae de re v. Strabon. XVII, p. 826 sq. et Vitam Virgilii ad a. 732. — ubi Atlas axem, coelum, humero torquet, sustinet torquentem se et vertentem, stellis ardentibus aptum, ex quo axe seu coelo stellae aptae sunt, in eo fixae. Cf. sup. IV, 481, 482. — 799-804. Splendide et hoc eventavit; quod futura Augusti magnitudo multis signis ac praesagiis fuit ostensa; quasi in remotissimis quoque terris eiusmodi signa animadverta fuerint; nimirum populi circa mare Caspium, in primis Hyrcani et Bactriani sub Parthis degentes, Scythae ad paludem Maeotidem et Aegyptii — turbant, trepidant; nam et ipsi turbam faciunt, qui perturbantur, ut saepe alibi. Fundum rei videbis

ap. Sueton. Octav. 94, ubi ex Julio quoque Martho fabula astringitur de prodigio ante paucos, quam Augustus nasceretur, menses Romae facti, quo denuntiabatur, regem populi Romani Naturam parturire. Scilicet stultissima superstitione laborabat Augustus. V. Sueton. c. 92. Vbi autem sunt, qui tali superstitione doceantur, ibi nec desunt, qui fraudem faciant et praedictiones egregie inventas in medium proferant. Quod nunquam frequentius quam a bellis inde elvilibus factum. V. argum. Ecl. IV: Solent enim bella, animis ad barbariam effertis, novas superstitiones gignere. Adulationis genus isto tempore non obscurum erat, venditare imperatoribus vaticinia ac praesagia, quibus ipsis iam olim imperium aut insignis aliqua felicitas fuisset ostensa. Ipse Iosephus Vespasiani voluntatem tali commento captabat. Si quod aliud melioris philosophiae bonum nostra aetas videt, hoc in primis memorandum esse arbitror, quod divinationum ac praedictionum vanitate liberantur hominum animi. — 802 sq. Tandem expeditiones et itinera Augusti commemorat, v. sup. ad v. 792, Horat. III Carm. 14 pr. comparatione facta cum Iugo (apud Horat. III, Od. 3; 9) Hercule et Baccho. In Hieronem paullo iniquior esse videtur poetam, quod ex eius erroribus tantum laudat eos, qui per Arcadium facti

Nec, qui pampineis victor iuga flectit habenis, 805
 Liber agens celso Nysae de vertice tigris.
 Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?
 Aut metus Ausonia prohibet consistere terra?
 Quis procul ille autem ramis insignis olivae
 Sacra ferens? nosco crinis incanaque menta 810
 Regis Romani; primus qui legibus urbem

sunt; Augusti comparati magnitudo, eo ipso attenuata esse videtur, etiam si dicas elevandi Ilerculis causa cervae, suis et hydrae venationem esse memoratam. *Cerynitis cervae* etiam Graecis γαιζήμωνος, qua voce pedum robur ideoque velocitatem prisci homines declarabant; poetae, rei miraculum ut servarent, epitheton retinuerunt *aeripodem*. Ad Arcadism illa spectat, uti etiam Erymanthus aper et Hydra Lethaea. *Fixerit* haud dubie ad telum pertinet; atqui debuit cervae viva capta esse; v. Apollodor. II, 5, 3. Aut igitur alium auctorem sequutus est poeta aut loquutus est minus accurate: *figere* pro: capere. — 805, 806; De Bacchi ex India triumpho agit; in ea Nysa urbs cum monte Mero, qui et ipse Nysa dictus, infinitae de his fabulae, collectae a Nonno in Dionys. Praeter Diqdor. II, 38 cf. Strab. XV, p. 687. *qui flectit iuga*, biuges tigris ex v. sq. *pampineis habenis*, pampino circumvolutis et implexis. — 807, 808. Et potes adhuc dubitare virtutem strenue exercere per facta? *Virtutem extendere* pro vulgari: virtutem exserere, exercere, ea uti, dici videtur is, qui ea constanter utitur, tam quasi amplificat transferendo eius usum ad multa, ideoque *per facta*; ut si quis orationem dicatur, verbis extendere, pro facere. *Extendere* enim modo ad tem-

poris intervallum, modo ad numerum, modo ad res refertur, cum plura ad unum referimus aut unum ad multa. Amant igitur poetae hanc vocem, ut ornent notionem simplicem. Sic pro *exigere vitam*, *aetatem*, malunt: *extendere vitam*. Aeschyl. Prometh. 357: Ἥδ' ὅτι, χαρπαλίαις τὸν μακρὸν τείνειν βίην Ἑλπίων pro: bonam inter, spem vitam *exigere*. Convenit cum hoc more loquendi alter ille: *noctem proferre*, *producere vino*, *sermonibus*, et ipsum tendere. Horat. I, Ep. 5, 44, *impune licebit aetivam sermone benigno tendere lucem*, *exigere*, quam longa ea est. Bona Servii nota: *dubitamus pro dubitatur*. *Miscuit personam quam*. Est autem sensus: cum tibi tanta ut praeparata posteritas, *dubitas, virtutem factis extendere? id est gloriam*. Bene porro firmatus Aeneae animus ad sedem in Latio Sigeodam. Ceterum cum sequenti enumeratione comparari potest nec sine fructu locus Manilii de animabus magnorum virorum in sideribus viae lacteae constitutis lib. I, 766 sqq.

808—813. Numa rex, pacis tutela religionumque cura insignis. *Quis procul*. Servius arguitur: *mira autem nititur phantasia, ut quasi ostendat se non agnoscere eum, qui de gente Romana non fuerat*. *Aeneides* et hanc et reliquas animas prospectabat

Fundabit, Curibus parvis et paupere terra
 Missus in imperium magnum. Cui deinde subibit,
 Otia qui rumpet patriae residuesque movebit;
 Tullus, in arma viros et iam desueta triumphis 615
 Agmina. Quem iuxta sequitur iactantiq; Ancus,
 Nunc quoque iam nimium gaudens popularibus auris.
 Vis et Tarquinius reges animamque superbam
 Vltoris Bruti facisq; videre receptos?
 Consulis imperium hic primus saevasque securis 820
 Adcipiet; natosque pater nova bella moventis
 Ad poenam pulcra pro libertate vocabit,
 Infelix! Vt cumque ferent ea facta minores:
 Vincet amor patriae laudumque immensa cupido.
 Quin Decios Drusosque procul saevumque securi 825
 Adspice Torquatum et referentem signa Camillum.

longinquo, 754. — *sacra ferens*, proprie de sacerdotibus, v. ad Ge. II, 476, h. l. bene de sacrorum et religionum conditore: *crines incanque menta*. Talis eius imago occurrit in numis gentis Calpurniae, Marciae et Pomponiae, ut fama sic acceptum esse appareat. Cf. Varinj Imagg. n. 95 et Dionys. II, 58: ἀξιώσας πομπῆς βασιλευσάσης fuisse narrat. in imperium magnum, certe satorum decreto tale futurum aliquando. — 813. Cui deinde subibit, Liv. I, 22. Tullus Hostilius: *Ille non solum proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit*. — *deserta triumphis*, opus aliud quam bellis. — 816, 817. De Anco Marcio, quasi is favorem populi captaverit ideoque superbiore in patres fuerit, alios auctores habuisse Maronem necesse est, quam quos Livius et Dionysius ceterique sequuntur, qui ad nos pervenerunt. Ex Servio servatum videtur, quod Pomponius Sabinus adscripsit: Ancas Marcius... vivente

Tullo aegre ferebat, cum e stirpe regia se iactaret (erat Numa nepos ex filia), praetatum sibi Tullum. Itaque statuerat favore populari Tullum regem cum tota familia occidere. — 818, 819. Vltor Brutus, qui Tarquinii superbiam et Sexti libidinem ultus est. *favores receptos*, regiam dignitatem et imperium a Regibus in Cons. translatum. — 820. V. Liv. II, 3, 4. 5. Bruti factum qui reprehenderent, iam Virgilio tempore fuisse credendum est; itaque ab Anchise adiectum: *ut cumque ferent*, in quamcumque partem hoc factum interpretaturi sint posteri, ipse in sumendo a filiis supplicio sequetur id quod patriae amor et gloriae cupiditas suadebunt. — 825, 826. Decii, pater et filius, qui se pro patria devoverunt, alter bello Latino, alter Gallico, Drusi, Liviae causa laudati; ex iis M. Livius Salinator b. Punico II clarus et M. Livius Drusus Trib. pl. At Drusum Livio f. eiusque victorias de Germanis male

Illae autem, paribus quas fulgere cernis in armis,
 Concordes animae nunc et dum nocte prementur,
 Heu quantum inter se bellum, si lumina vitae
 Adtigerint, quantas acies stragemque ciebunt! . 830
 Aggeribus socer Alpinis atque arce Monoeci
 Descendens; gener adversis instructus Eojs.
 Ne, pueri, ne tanta animis adsuescite bella!
 Neu patriae validas in viscera vertite vires!
 Tuque prior, tu parce, genus qui ducis Olympo; 835
 Proicié tela manu, sanguis meus.
 Ille triumphata Capitolia ad alta Corinθο

in tempora Virgillii advocant Intpp. De T. Manlio Torquato Imperioso v. Liv. VIII, 7. — *referentem signa Camillum; retulit, reepit signa in Gallis capta in pugna Allfensi.* cf. Liv. V, 37 et 40. — 827—836. De Caesare et Pompeio. *paribus armis*, utpote uterque Romanus: ut Ge. I, 489 *paribus concytere telis Romanos videre Philippi.* Lucan. I, 7, *infestisque obvia signis signa, pares aquilas et pila, minantia signis.* — nocte, ante ingressum vitae, quae supra lux erat, v. 761; — et mox v. 829 *lumina vitae.* — 834. Iulius Caesar in Pompeium arina movebat Gallias. Elji vero Ravennae tunc subnatebat cum una legione; tamen, cum ceterae legiones ex hibernis (v. de B. Civ. I, 7) ideoque maior copiarum pars ex Gallia Transalpina esset arcescenda, augusta rerum specie ab Alpihus descendere eum narrat. Alpes declarat per aggeres Alpinae et vocem Monoeci, h. e. promontorium cum templo et portu Herculis Monoeci sub Alpihus maritimis non longe a Nicaea sitis, qui nunc Monaco est. Alienum igitur est non magis ab historice veritate quam a poetae consilio aut cogitare Caesarem

ipsum per haec loca in Italiam descendisse, aut ad reditum Caesaris ex Hispania haec referre. Videas tamen audacter haec in descriptionibus et historiis Italicae repeti et monstrari turrim super monte Turbia, qua transitu facto Caesar iter in Italiam elauscit; quam Tropaeorum Augusti ruinas alij esse prouuntiant. — 832. Pompeium copias ex Oriente contraxisse quis nescit? — 833. *adsuescere bella animis*, pro vulgari adsuescere bellis. *Ne pueri, ne.* Color orationis, qui Iliad. II, 279 de Hectore et Aiace singulari certamine pugnantibus Menelaus, παῖδες φίλοι, πολυπύκτα πύκτα πύκτα. — 834. Initiatio Lucani est I, pr. *populumque potentem In sua vietriui conversum viscera ferro:* et v. 835 Stalii Theb. III, 239: *vos, o superi, incus ordine sanguis, Ne pugnate odiis.* Argutum autem magis quam verum esse arbitror, quod ad clementiam Caesaris v. 835. et 836 referunt. Cur Caesarem potissimum appellet, causa allata est in hoc ipso: *genus qui ducis Olympo*, sc. per Iulum seu Ascanium, *genus neuum.*

837 aqq. Duo versus 837, 838 ad L. Mummiū Achaeicum pertinere

Victor aget currum, caesis insignis Achivis.
 Eruet ille Argos Agamemnoniasque Mycenae
 Ipsumque Aeciden, gentus armipotentis Achilli, 840

dubitari nequit, cum autem potissimum commemorat non tam insigniore aliquo inter alios magnos viros merito, quam quod *Achivos*, Graecos, bello Achaico confecto profligavit: quae res ad Troiani hominis sensum grata auditu esse debuit. At, qui vis sequuntur, ad quem ex Romanis ducibus referendi sint, obscurum videtur. Ad eundem Mummium ne referas, vel tamen ille intercedit, quod diversum aliquem designat. Veteres Pyrrhum Epiri R. respici crediderunt a Curio et Fabricio victum, qui in noto Ennii versus *Aecides* dictus: nam genus ille ab Achille et Aeaco ducebat. Sed reliqua in his versis memorata: *Eruet ille Argos et Mycenae*, in eum non cadunt; unde vana Virgilii reprehensio nata apud Gell. X, 16. Iniquior est Grammaticorum strictura apud Pompon. Sab. *Hoc carmen putant e textu delendum esse; nam Virgilius procul dubio, si correxisset, fuisset eximius; nisi aliquid adaperit nobis incognitum.* Redditur lyco sua dignitas, si *L. Aemilium Paulum*, Persei victorem, victamque Graeciam Aeneae ab Anchisa ostendi videris. Cogitandum autem nos in rei futurae praedictione versari, neque ideo, quod in sacris Iudaeorum vaticiniis fere interpretes faciunt, ad proprietatem orationis et historiae ambiguitatem omnia esse revocanda; quin posita vaticiniorum ambiguitatem et obscuritatem studio affectasse videri debet. Graeciae opes iam ante Corinthum caesam fractas Macedonia devicta indicaturus *Argos ac Mycenae* nominat in veterum historiarum me-

moriam iucundam simul et augustam: ut iam lib. I, 283-285 factum vidimus, quem locum cf.; item Ovid. Fast. VI, 47. Aeneae autem, cui haec a patre memorantur, omnem Graeciam designantia nomina erant *Argos* et *Mycenae*; ut aliquoties in Homericis. Quantopere autem victoria de Macedonum Rege Perseo affluerit Graeciam, ex Livio intelligas XLV, 34 sq. Ad eadem tempora belli Troiani a poeta accommodata auni reliqua, praeflare utique, si haec Aeneae representata memoriae huiusque Perseus victum appellare potuit. *Aecidem* ab Achille oriundum; quid enim ad Troianorum sensum laetius cogitari poterat, quam Achillis posterus aliquando Troianis esse poenas daturus castitatis Troianis illatae et eversionis urbis ideoque templorum Troiae violatorum et direptorum? Ingeniosius adhuc vs. 841 usum aliquod facinus, ut poeta, et in primis Aiacis impietatem in Cassandrae memorat tamquam nefandum in primis scelus, quo Achivi deorum irae et vindictae sese obtrinxerant. Conf. sup. I, 39 sqq. Augustior adeo rerum species redditur etiam hic religione illata. Quod autem Persei genus ad Achillem referri sit solitum, ex Propertio illustratum est IV, eutr. 39; ubi e Santenii partim emendatione: *Te, Perseu, promi. simultantem pectus Achillis; Quique tuas proavo fregit Achille domus*, h. e. proavum Paulum testor, qui Persem vicit et Macedoniam subegit; pro qua memorat gentem regiam ab Achille originem petentem; et ex Silio XV, 291, 292

Vltus avos Troiae templa et temerata Minervae.
 Quis te, magnæ Cato, tacitum aut te, Cossæ, relinquat?
 Quis Gracchi genus? aut getminos, duo fulmina belli,
 Scipiadas, cladem Libyæ, parvoque potentem
 Fabricium vel te sulco, Serrane, serentem? 845
 Quo fessum rapitis, Fabii? tu Maximus ille es,
 Vnus qui nobis cunctando restituis rem.
 Excudent alii spirantia mellius aera

de Philippo Persei patre? *Ille gente egregius, veterisque nobis origines regum Acæidum acceptis proavæque tumebat Achille.* Quomodo Macedonum reges ab Achille genus ducere potuerint, qui Heraclicæ erant, in tanta commentariorum in utrumque locum mole neminem vidi docere. Videtur ad maternam stirpem ab Olympiade esse redeundum, quæ erat Neoptolemi, Epiri R. filia. V. Justin. VII, 6. (Manifesto præstat testimonio Iustini 28, 1 uti in derivanda hac cognatione a Pitia matre Philippi V, quippe ipsæ genus suum ab Achille duxit: Olympias autem his Macedoniæ regibus nullæ prognationis vinculo erat iuncta. Vnde patet *Acæidem* esse Persem, ultimum Macedoniæ regem, nec de Epiro eiusque devastatione a Paulo Aemilio iussu Senatus Rom. facta, ut notissima ita foedissima, ærmonem esse posse, quod Heynius egregius ipse postea sensisse videtur, adiecto: Si tamen, qui *Acæides* sit, definiendum est, simplicissimum est de Perseo cogitare: tunc eruet est, prosterne, vincet Acæ. R.) Per solitas vaticinii ambages vs. 839, 840, 841 hoc ipsum declaratur: »ille alter, Pullus Aemilius, Græciæ opes iam ante priorem illum Mummiū franget.«

842—845. Notissimi in rebus Romanis viri. Cato est maior, M. Por-

cias, qui et ab aliis inter magnos viros memoratus est; et hic inter Cossū et Gracchos bene locum habet, etiam Vlicensem in Augusti gratiam omisisse videri non debet. V. Horat. I Carm. 12, 35 et inf. VII, 620. De A. Cornelio Cossō spoliis opimis claro v. Liv. IV, 49, 20. *Gracchū genus* respicit maxime Ti. Sēmpromiū Gracchū, b. Punico II clarum. — *Scipiadas*, int. Africaonū maiorem et minorem; nam adiectum: *clades Libyæ*, Carthaginis alter victor, alter eversor. — *fulmina belli* de Scipionibus proprio aliquo modo dictū. Imitatus est Silius VII, 106, ubi nunc iunt fulmina gentis Scipiadae? Prævit Lucret. III, 1047: *Scipiadæ belli fulmen, Carthaginis horror*, *Ossa dedit terræ proinde ac fumū infumū esset*. Fulmini assidulavit bellatorem iam Homerus Iliad. v. 242, βῆ δ' ἵππῳ ἀντιπῶν ἐπ' ἀλκῆς. Tragicum hoc, quod ipse hos ἀντιπῶν πόλιν appellatur. — *parvo potentem Fabricium*, iō parva re domestica divitem; uti contentus parvo aliquis dicitur. De C. Atilio Serrano v. Plinium XVIII, 3, s. 4: Perizon. Animadv. Hist. c. 1. — 816: *fessum me longa oratione*, cum de Fabiis tot dicenda reitent. — 847. De Fabio Maximo Cunctatore versum deberi Ennio constat.

818—854. Locus haud dubie e nobilissimis, quo Romanorum ingenia

(Creo equidem) vivos ducent de marmore voltus,
 Orabunt caussas melius, coëlique meatus 850
 Describent radio et surgentia sidera dicent:
 Tu regere imperio populus, Romane, memento;
 Hae tibi erunt artes: pacisque imponere morem,
 Parcere subiectis, et debellare superbos.

Sic pater Anchises, atque haec mirantibus addit: 855
 Adspice, ut insignis spoliis Marcellus opimis
 Ingreditur victorque viros supereminet omnis!

et laudes cum Graecis. (nam ad hos potissimum respicit) comparantur. Graeci praestabant actum elegantis; ex iis poeta aëris fundendi marmorisque sculpendi artem memorat; felix idem est in verborum dilectu: aera spirantia, statuæ, quæ vivos viros reddere videntur; et mollius, nam proprium in signis hoc. V. Quipetil. XII, 10, 7. Non male præclarum Pindari de Rhodii locum compares Olymp. VII, 91—99. Graeci porro præstant eloquentia et quidem forensi, *Orabunt caussas melius*, et philosophicis mathematicisque studiis; at enim, id quod poetam decebat, ex iis unum genus posuit Maro, astrorum scientiam. — *coeli meatus*, h. e. siderum cursus, *describent*, deficiunt in sphaera coelesti, *radio*, virga, petatum a geometricis figuris, quæ in pulvere ducebantur, ut Ecl. III, 41, *descripsit radio totum quæ gentibus orbem*. At Romanis proprias artes esse contendit, ut imperent terrarum orbi et aut in foederum æquas leges recipiant, qui se ad earum amicitiam applicant; aut eos, qui arma sumunt, debellant. Tantum verba subiciunt, *pacis morem imponere*, h. e. legem, foederum leges et conditiones; *parcere subiectis*; nam volebant Romani videri clementes et

moderati erga victos et erga socios benigni et liberales; scilicet si nihil ab iis metuerent et ab opibus eorum auxilii utilitatem sibi ipsis promittere possent. Ad Augustum id transtulit Horat. C. S. 51: *bellitudo prior, iacentem Lenis in hostem*. — At viri docti in his versu. sciētiā civilem, seu politicā, legum ferendarum et militarem expressam a poeta, verbo, studia pacis et belli Romanis tributa tamquam propria voluit; satis argute, si modo vere. Saltem sic *pacis imponere morem* est, leges ponere, scribere. populis servandas in pace; sere ut Aen. I, 264: *populosque feroces Comundet moresque viris et moenia ponet*.

755 sqq. Sequitur locus summa cum arte et ingenii venustate elaboratus de C. Marcello, Octaviae f., ad quem ut deduceretur oratio, M. Claudium Marcellum bello Punico II clarum induxit. Narrationem de loco hoc coram Octavia lecto habet Pseudodonas in Vita Virgilii §. 47 et Serv. ad v. 862. Add. Seneca Consol. ad Marcianum 2. — 856. *Spoliis opimis*, occiso Insubrium Gallorum ducte Victorio Liv. Epit. XX. V. Perizon. Animadv. c. VII. Eadem sunt v. 860 *tertia arma capta*, h. e. tertia spolia optima post Romulum et Cassum,

Hic rem Romanam magno turbante tumultu
 Sistet, eques sternet Poenos Gallumque rebellem
 Tertiaque arma patri suspendet capta Quirino. 860
 Atque hic Aeneas (una namque ire videbat
 Egregium forma iuvenem et fulgentibus armis,
 Sed frons laeta parum et deiecto lumina vultu):
 Quis, pater, ille, virum qui sic comitatur euntem?
 Filius anne aliquis magna de stirpe nepotum? 865
 Qui strepitus circa comitum! quantum instar in ipso est!
 Sed Nox atra caput tristi circumvolat umbra.
 Tum pater Anchises lacrimis ingressus obortis:

suspendet Quirino, h. e. Romulo. Atque ex Romuli-instituto Iovi Feretrio ferebantur spolia opima; §. Liv. I, 40. Sed potius aetioris aevi religio Romulum Iovi adiungere. Potest quoque dictum esse, quia urbis conditori omnia posterorum facta praeclara in laudem cedunt. Cum his manet tamen illud certum, in Iovis Feretrii templo spolia opima reposita fuisse. Propert. III, 10 f. *Nunc spolia in templo tria condita*. — *tumulu* de imminente bello Gallico in Italia. V. Cic. Phil. VII, 1. Serv. inf. ad VIII, 4. — *eques*, ex poetico aermone ad rursiorem dignitatem pro bellator, dux. Occurrit et alibi. — 861. Imitationem vide apud Silium XIII, 778 sqq., ubi de Homeri umbra. Comparari quoque potest recens simulis apud Eurip. Phoeniss. 420 sqq. 447 sq. Summa populi R. de M. Marcelli, Augusti ex soroce nepotis, virtutibus suscepta erat expectatio. V. Dio Cass. L. III, 30. Cf. Vita Virgillii ad m. 731. Est idem, de quo Horatius: *Crescit occulto velut arbor aëvo Fanta Marcelli*. Elogia alla Intpp. notarunt ex Velleio II, 93, et Seneca Consol. ad Marciam c. 2. *frons laeta parum*, omen mortis immaturae. — *quantum instar in ipso est*: verisimile fit, si id cogites, quod

sententiae vis postulare videtur, nove h. l. *instar* positum esse pro exemplo magnae dignitatis, specie augusta corporis. Nam non salis acquiescit legentis animae, si nihil assumas quam: quanta similitudo eius est sc. cum patre; in primis eum praecedenscit: *Qui strepitus circa comitum!* quod sine dubio ad popularem favorem referendum; expectas nunc aliquid, quod dignitatem oris et mentem corporis commendet. Vs. 867, *Sed Nox atra caput tristi circumvolat umbra* haud dubie pulcherrimi phantasmatia. Graviter dictum erat ab Homero Od. v, 351: *Αἰόλοι, τί κλονέσθης πάροςτιν: νύκτι μὲν ὄψουσ' Εὐρώπην κρηάδαί τε πέφρονά τε ὕπνῳ τε γαῖαν*. At ornatus Nox (pro Morte) circumvolat caput. Nocti, Somno, Morti alas tribui nunc nota res est. conf. ad Tibull. II, 4, 89. — 868 sqq. Quotopere omnia haec ad affectum accommodata et dicta sint, monere necesse non est. — *propria*, perpetua; ut iam Ecl. VII, 31 vidimus. — 868. *ingressus*, infit. cf. IV, 307. — 874. *Campus aget gemitus virorum*: noto more pro: in campo agetur, erit, gemitus (ut ἄγεται pro ἔχεται, ἔχει) in funere Marcelli. De publico hoc in Marcelli funere

O nate, ingentem luctum ne quaere tuorum;
 Ostendent terris hunc tantum fata neque ultra 870
 Esse sinent. Nimum vobis Romana propago
 Visa potens, superi, propria haec si dona fuissent.
 Quantos ille virum magnam Mavortis ad urbem
 Campus aget gemitus! vel quae; Tiberine, videbis
 Funera, quum tumultum praeterlabere recentem! 875
 Nec puer Iliata quisquam de gente Latinos
 In tantum spe tollet avos, nec Romula quondam
 Villo se tantum tellus iactabit alumno.
 Heu pietas, heu prisca fides invictaque bello
 Dextera! Non illi se quisquam inipune tulisset 880
 Obvius armato, seu quum pedes iret in hostem
 Seu spumantis equi foderet calcaribus armos.
 Heu, miserande puer! si qua fata aspera rumpas,
 Tū Marcellus eris. Manibus date lilia plenis:
 Purpureos spargam flores animamque nepotis 885
 His saltem accumulem donis et fungar inani.
 Munere. Sic tota passim regione vagantur
 Aëris in campis latis atque omnia lustrant.
 Quae postquam Anchises natum per singula duxit

luctu v. Dio l. e.; fuus autem in Campo Martio factum est ingenti cum apparatu. V. ibid. — 875. *tumultum recentem*, Mausoleum Augusti in Campo Martio ad ripam Tiberis, quod sexto sup. Consulatu (Y. C. 726) exstruxerat. Sueton. c. 100. cf. Strabo. V, p. 236. — 876, 877. pro. vulgari: Non alius puer in tantam spem tollet Romanos; tantam de se spem faciet. Sic et Gr. *Ὁξέτω ἰναξέτω*. — 879, 880. Egregia inversio, dum post illa, neminem Romanorum eius ipso posse comparari, perendum erat: *non iactabit se tantum ullo alio alumno Roma nec pietate nec fide nec virtute*. — 881, 882. Comparari solet Odys. ε, 49, 50; sed ornatio Virgilii. — 883.

Si qua via ad ratione futa rumpas, factorum ordinem dissolvere; tam durum fatum effugere tibi liceat, tu ad M. Marcelli b. Punico II clari nomen ac gloriam es. pervecturus. Nomen autem sub finem est memoratum, pleo iam erumpente animi affectu. Illa 884-886 *Manibus date lilia etc.* molliora forsau sunt quam pro Anchisae herois personae et temporibus: Virgiliani potius aevi habenda talis luctus testandi elegantia. Sunt tamen per se pulcherrima. — 885. *animam accumulem donis nota elegantia pro vulgari dona, flores, in animum acc.* — *inani munere*, eo sensu, quo lib. XI, 51, 52.

887. *Aëris in campis* spectis Gram-

Incenditque animum famae venientis amore : 890
 Exin bella viro memorat, quae deinde gerenda,
 Laurentisque docet populos urbemque Latini
 Et, quo quemque modo fugiatque feratque laborem.
 Sunt geminae Somni portae, quarum altera fertur
 Cornea, qua veris facilis datur exitus umbris; 895
 Altera candenti perfecta nitens elephanto;
 Sed falsa ad coelum mittunt insomnia Manes.
 His ubi tum natum Anchises unaque Sibyllam
 Prosequitur dictis portaque, emittit eburna :
 Ille viam secat ad navis sociosque revisit; 900
 Tum se ad Caietae recto fert limite portum.
 Ancora de prora iacitur; stant litore puppes.

maticorum, argutis, putabam graece dictum pro campis aëris h. e. locis caliginosis h. e. inferis. Sic ἀἴρη ἀπὸς αἴθρης saepe. Occurrit tamen hic nova difficultas, quum in Elyso caligo non esse debeat et vs. 640. lectum sit: *Largior hic campos aether et lumine vestit purpureo solusque nebulam, sua sidera norunt.* Ereptum huius est coelum nostrum; nam in inferis sunt: at habent aërem suum, aetherem illum purum et apertum. Campi aëris, qui tali aëre, pro coelo, fruuntur. (Fortasse in regione Aëris melius coniungeris: Sic regio viarum vidimus II, 737). — viro pro ei. — 892. *Laurentesque docet populos.* Nota inversam orationem, pro: quae, bella gerenda cum Laurentibus h. e. Latinis ad Latini urbem.

894. sqq. Quum emittendus esset Aeneas e locis inferis porta alia quam qua ingressus erat, incidit in duplices Somni portas, quibus veteres Somnia prodire luserant. Fundus Odys. τ, 562 sqq. Somnia sedem habere in Orci vestibulo supra vidimus v. 274, 282 sq. veris umbris pro somniis, vi oppositi; scilicet somnio-

rum genus est, quo mortuorum umbrae somniantibus offerunt se, interdum ut Fufiarum loco poenas expellant. V. ad Propert. IV, 7, 87 et al. hae sunt verae umbrae, vera nomina: nitens, ornat; perfecta, τετυγμένη, vel ut Hom. αἰ δ' ἰδὲ πᾶν τετέλεσται. Sed: altera porta meliore quidem materia est, scilicet eburna, sed ex ea etc. Manes, h. e. inferi mittunt; ex inferis ad homines (nam id est. ad coelum) procedunt hae altera porta non ipsae umbrae, sed phantasmata umbrarum sep. Larvae; Horatii vana imago, quae porta fugit eburna, somnium ducens III, 27, 41; ita, vi oppositi, intelligi debent falsa insomnia; non somnia, quae falsa rerum specie illudunt. Nec vero ad pietatis consilium ullo modo referenda sunt, quae hic mythici tantum ornatus causa de somniis s. umbris veris ac falsis earumque ex locis inferis origine adiecit. — viam secat, τίμωρον ἐὼς, nota res; quasi sulco pedum dueto. recto limite, ut recta via. Tandem Pompon. Sab. Sic finit Homerus lib. XI (Odys. λ.) et Silius XIV.

P. VIRGILII MARONIS
AENEIDOS

LIBER SEPTIMVS.

ARGVMENTVM

Caietam nutricem suam Aeneas sepelit locumque ipsum ab eius nomine Caietam appellat — 5. Inde Circeis sedem praetervehitur — 24 secundoque vento ad Tiberis ostia desertur adversoque flumine subvectus in Labrentem agrum egreditur — 36. Digressionem de prisco Latii statu et de prodigiis, quibus Troianorum adventus denuntiatus fuerat, facta — 106, pergit narrare poeta aliud ostentum comesarium mensarum; ubi cum ex Ascanii verbis Aeneas cognovisset eam esse terram salis sibi debitam, ad Latinum regem, qui eius tractus regnum obtinebat, centum oratores mittit, qui et suo nomino illi munera offerrent et urbis condendae locum peterent. Interea castra metatur — 159. Latinus legatione benigne audita praeter postulata Laviniam filiam suam, quam et ex Fauni patris sui oraculis et augurum responsis externo viro tradere iussus fuerat, ultro Aeneae coniugem offert — 285. Interim Iuno prosperis Troianorum rebus offensa Alecto ad disturbandam pacem ab inferis evocat — 340, quae primum Amatam Latini uxorem — 405, deinde ipsum etiam Turnum furiis suis implet — 474 atque inde ad Troianorum iuventutem conversa, quae tum forte venationi operam dabat, mansuetum illis corvum obicit Tyrrhi, armentarii regii, liberis imprimis carum; quem cum Ascanius sagitta vulnerasset, rustici, accepris armis, in Troianos impetum faciunt — 510. Alecto ex superiore loco classicum canit: cadent in eo tumultu Almon, Tyrrhi filius natu maximus, et Galemus, agricola regionis totius locupletissimus: qui cum in urbem mortui essent relati, Turnus et Amata regem Latinum ad bellum suscipiendum iniuriarumque iniuria vindicandam exstimulant — 590. Verum, cum ille et fatotum et foederis nuper cum Troianis initum memor adduci non posset, ut illis bellum indiceret, Iuno ipsa Belli portas aperit — 622. Turni auspicio ad bellum sequitur

VIRG. TOIN, III

F

Mezentius una cum Lauso filio — 654, item Aventinus Hercules ex Rhea filius — 665, Catillus et Coras Tiburtini fratres — 677, Camilla e Volscorum gente virgo fortissima (803–817) aliique complures; quorum inde a v. 687 ad finem libri recensio factus est.

De sex posterioribus Aeneïdis libris solent viri docti fere ita disputare, ut acceptum quisque hoc ab aliis tradat: inferiores esse eos libris sex prioribus inventionis laude, spiritu poetico et ornamentorum copia ac varietate; itaque multo minorem voluptatem eos legentibus asserre; remitti animum et vix episodiis aliquot idoneis excitari ac languore absterso recreari; nec mirum esse, si haec his se habeant, cum ultimam manuum poetae curam solum inviderit. Quod ne frustra a veteribus traditum et a se ipsis assumptum sit, circumspexerunt viri docti euriome, quidam inchoatum in his libris, non absolutum habendum ait.

Omni licet cupiditate ac studio in poetam, ut mos meus est, deposito, tamen iure meo me hoc pronuntiare arbitror. In argumentationibus his pauca esse, quae viro intelligenti se probare possint. Aded a poetae consilio, carminis argumento, heroicæ vitae indole, Augustei aevi sensu ac iudicio, communi naturæ humanæ lege ac more; carminis epici interioribus causis aliena sint pleraque, ut illa eenties recocta iterum perlegere, iterum refellere molestia omni molestius sit.

Vt tamen interpretationis hoc genus meum, quod non desultorium esse ab initio decrevi, sibi constet, non plane has argutias praetermittere liceat. Perstringam igitur brevissime potiora reprehensionum vel laudum capita et tanquam levi digito attingam ea, quae causis idoneis in utramque par-

tem destituti equidem arbitror. Actionem aiunt ab hoc libro procedere carminis alteram a priore diversam, res in Italia gestas, idque ipsum poetam non ignorasse, eum sic ordiatur narrationem v. 44, 45: *Malor rerum mihi nascitur ordo: Maius opus mo-vo*: eum autem in hunc errorem inducitur, quod sex prioribus libris Odyseam, his alteris sex Iliadem redhibere et exprimere voluerit. Quod, si quid aliud, frustra sumitur, etiam inter Serviana nugamenta (ad lib. VII, 1) venditatum, nec, si in singulis partibus vel episodiis Homeri vestigiis insitit Maro, eum ita iudicatus esse credi debebat, ut eius corpus in partes dissectum novo exemplo conglutinetur. Antequam ad Italiam accederet Aeneas, iter Troia factum commemorandum erat. Quod in Africam deferretur classis, quod, cum Iuno fraudibus hoc suis consequuta non esset, ut Didonis amore irretitus Aeneas Carthagine desideret, neque consensu navibus Siciliam advenit Troiani et inde profecti tandem Tiberis ostia invehuntur: ea omnia ad unam illam actionem non minus pertinent quam difficultates, quae exsensus in Latinum litus facto suboriuntur quibusque verendum erat, ne a sedibus in Latium occupandis et nova colonia huc ducenda prohiberentur Troiani advenae. Invocatio Musae non per se partem operis constituere potest novam; sed ad excitandos et inflammandos sub magnae rei exordium tum poetæ tum lectoris animos valere debet. Quod autem

diversa sunt rerum in his ac superioribus libris narrandarum genera, hoc ipsum ad varietatis ac copiae laudem pertinet. Quis in Homaro recensum navium novam carminis partem constituere dixerit, quoniam poeta Musis invocatis illam addidit? *Matis opus se movere, ingredi, dicit poeta rerum naturae respiciens, bella ac pugnas, cum erroribus maritimis comparatas: Dicam horrida bella, Dicam acies etc. v. 41, 42.*

Reprehendunt alii poetam, quod hoc opus sex librorum argumentum intra bella ac pugnas contingeret: hac rerum semper ad idem genus redeuntium turba nasci legentis taedium. Atenim sic ab omni narratione epica, quae in rebus gestis magnis ac mirabilibus factisque audacine ac virtutis heroicæ specie animos moventibus versatur, erit abstinendum. Nam et magna est omnium similitudo, et magna pars rebus bello gestis continetur. Tum bello ad ipsam historiarum fidem paratae fuerunt Troianis sedes in Latio; et variati sunt a poeta pugnarum casus, mixtae, aliam episodica sula distincti. Bellum aiunt propter puellam Aeneae numquam visum geri: quod ne verum, quidem est. Geritur bellum de Troianorum sedibus in Latio; accedit Laviniae coniugium tanquam pignus foederis cum Latino super his sedibus in Latio concessis facti: VII, 269 sq. 267 sq.; neque vero Laviniae amorem qualem nostra aetas probat, ab Aenea in herpica vita expectari posse per se patet, neque Aquatae reginae, Latini uxori, partes, quales Mariæ Mediceae vel Annae Austriacae, ea aetate dari potuisse. Praeterea ictu iam cum Latino foedere causas belli aiunt (Macrobii exemplo Sat. V, 17) nimis esse esiles ac tennes; cervam, puellae Silviae delicias, casu a Tro-

ianis casam. At vero haec causa belli non fuit, sed exacerbatis iam Latinorum animis prima, qua erumperent iras, occasio (cf. ad VII, 475); etque ad priscae vitae morem non male attemperata; in primis si Latium cogites, quale illo tempore fuit, per vicos et tuguria sparsim inhabitatum, cum una urbs Laurentium esset; etsi poeta tenuitatem rerum diligenter ex oculis legentium removit reisque visis heroicis pauperes ac exiles epico splendore summo ornavit. Sed omnino belli exordia non ad cervam interceptam, sed ad lunonis artes et ad avocatas Alectis fraudes referenda sunt, quibus exasperati Latino et Turni affini a novis in Latio sedibus Troianos prohibent.

In Latino tamen multa subit, quae personam epicam dedecant. Recte hoc muneratur, si epicam ille, quam volunt, personam sustineret, hoc est, si in hoc rege summa rerum videretur. Nec vero omnia cum par erat, si Turnus in medium erat adducendus isque cum Aenea comparandus; non magis quam Priarum, cum Hectori belli summa esset tradenda; aut enim duo futuri erant. Turni aut simplicitas actionis et argumenti unitas deserenda. Adumbratum est in Latino veterum regum exemplum, quorum vis alia auctoritas, quem ut consiliorum populi principes bellicus duces essent. Latinus igitur non audet bellum gerendum detrectare, postcedit populis, lib. VII, 391 sqq. Cum autem Turno summa belli esset mandanda, Latinus angis gravis a rerum actu erat removendus. Itaque Turnus copias cogit, agmen ducit, ad eiusque voluntatem in ipsa urbe novae copiae conscribuntur lib. VII, 367 sqq. Turni autem ferox ingenium ac violentia multo magis elucescit cum Latini

miti se mansuetis mente compotata. At ipse Turnus plus audaciae se viduae virtutis habet, quam Aeneas. Recte utique, ne duo essent Aeneae. Et dignus erat adversarius Aeneae obiciendus. Cum autem habet semel esset tributa virtus cum prudentia et constantia animi, quam res adversae et rerum usus et experientis offerre solet: violenta illa et temeraria fortitudo in Aeneam non cadebat. Turno relinqui poterat. Annon Laviniae, si liberum erat puellae, arbitrium, praefereendus fuisset Turnus, quæstio est ex nostris moribus ingeniique accessita, non ex heroicæ vitæ severioribus in femineum sexum instituta. Dabatur puellis maritus, quem ille in quorum manu erant, vellent; non quaerebatur nec petebatur a puellis. Nec vero Latino displicebat Turnus, immo probatus eximie (v. c. XII, 49 sq.); prodigiis tantum et monitis deorum æternum genus sibi adscribendum esse Latinus intellexerat.

Potnere utique esse in Aeneide, quæ minus se probarent Varro, Tuccæ, Mæcenati vel Augusto; sunt quoque passim notata a nobis nonnulla, in primis in deorum ministris, parum subtiliter digesta; alia, maxime in sermonibus; rhetorici argutiis inquinata, quæ displicere possunt: sed hæc profecto, quæ nostri sævi critici reprehendenda putarant, ista ætate vix in vituperationem venerunt; nec omnino eum naturæ integritate et simplicitate coniuncta, verum ex nostræ vitæ fastidio et stomacho ducta sunt. Quod si sex posteriores libri non aequè dele-

ctatione tenent animos magnæ lectorum partis, se priores: causas eius rei facile equidem assequer cum aliis tum hæc, quod ad sex posteriores libros intelligendâ doctrinæ hæc vulgaris copia rerumque antiquæ Italiæ scientia requiritur, quæ ab interpretibus adhuc parum diligenter exposita erat; is autem, qui in rebus versatur obscuris ideoque difficilibus, ubi laboris molestia voluptatem intercipit et ingravescentis tandem tedium librum manu excutit, non facile eius rei causam in se latentem agnoscit, sed in auctore rei, quæ tardium afferebat, reperit. Adeo difficilis est in se descendere, et iudicii sui causam exquirere occultas. Qui tamen antiquarum rerum lectione delectatur et tam ingeniose a poetis et solerter innumera ex Italiæ antiquitate commoda loco posita et ad finem epicum attenuata animadvertit, is non minus recordari debet magnam huius voluptatis partem etiam a doctrinæ copiis, difficultatis superstitæ sensu, antiquitatis studio et amore et, quæ alia, proficisci.

Mihi quidem inventi et doctrinæ iudicii in dilectu et ornatu multo maiorem tandem habere videtur Maro in sex posterioribus libris, quam Homerus in cæmiceis sædis; nam versabatur hic in argumento molis iam earminibus vulgato; et Virgilius non nisi rerum temulum, exilium et obscurarum sensum popularem, forsitan a Catoe et Varrone docta diligentia cognisitam; unâ oculos habebat, quæ ipse erat ita constituenda et ornanda, ut earmine digna et narratu memorabilis satis videri posset.

Tu quoque litoribus nostris, Aeneia nutrix
 Aeternam moriens famam, Caieta dedisti;
 Et nunc servat honos sedem tuus, ossaque nomen
 Hesperia in magna, si qua est ea gloria, signat.
 At pius exsequiis Aeneas rite solutis,
 Aggere composito tumuli, postquam alta quierunt
 Aequora, tendit iter velis portumque relinquit.
 Adspirant aurae in noctem nec candida cursus
 Luna negat; splendet tremulo sub lumine pontus.
 Proxima Circae raduntur litora terrae,
 Dives inaccessos ubi Solis filia lucos
 Adsiduo resonat cantu tectisque superbis

1. 4. Caietae memoria in Aeneae erroribus non obscura erat; et promontorii portusque et urbis nomen in Latii et Campaniae finibus ab ea ductum vulgo ferebatur. Tu quoque, praeter Misenum, VI, 232 sq. — 3. Etiamnum servat honos sedem tuus, acquisita praeter honos est adhuc, superest, servatur seditione, tumultu; nam sedes pro sepulchro, ut v. 152, lib. VI. Honos autem ei habetur titulo et nomine seu inscripto, seu famae vulgato; unde filii, ut is titulus ipse appelletur honos. Idem erat supra VI, 507, nomen et arma locum servant. — Quod sequitur: nomen signat ossa, eodem fere redit; nomen est titulus sepulchri signatque idcirco ossa, quae in eo condita sunt. — Hesperia magna epitheton ornans, v. 1, 569 et IV, 345 Italia magna. — tendit: si qua est ea gloria. Interpretes a Servio inde accipiunt, quasi dictum sit: si quis sensus eius gloriae in morte est. Bonus sensus. Verba tamen hoc tantum subiungunt: quantaunque ex gloria est.

79. tendit iter velis, per vela

vento data, docte, ut cursum, gressum, tendere aliquis dicitur, pro vulgari tendere cursu, l. e. contendere, properare. Sic I, 656, iter ad navis tendebat Achates, l. e. ibat. VI, 290 tendere iter pennis, l. e. volare. — In, l. e. sub noctem, intransiens aëra, ut saepe Apollonius, ventus et luna favet navigationi. tremulo sub lumine, epitheton a natura radiorum lucis petito. Nota rei imago expressa didum ab aliis e. o. ab Eanio: Lumine sic tremulo terra et caeca caecula cantant, ap. Macrobi. VI, 4.

10. 14. Circae insula denique Geographiae studio ignota, et falsa expellente facta terra continens, Circeii, notum Latii promontorium. Petita est fabula ex Odyssea, ubi adhuc est ignota, indeque illustranda. raduntur: nam praetervehuntur. Treiani: sic III, 690, 700. Diademum autem appellat Circeam, causam, puto esse domus opulentiam (unde mox tecta aeterna), quam Homerus quoque ei tribuit l. l. v. 210, 211, et 311, 314, 315, in primis 338 sqq. cf. Ovid. Met. XIV, 260 sqq. — inaccessos lu-

Vrit odoratam nocturna in lumina cedrum,
Arguto tenuis percurrens pectine telas.

cos, h. l. silva, ad quam raso accesserunt homines; solitarius, Servius: *ad quos nullus debeat accedere, sc. veneficiorem metu*. At lucos memorat secundum Homerica. ibid. 149, 150, ubi silvam in insula et in ea Circeas aedes memorat. Esse autem Circeias demons silvis, *ἄρχαν ὕψηλόν, βασίλειαν δὲ ἀπὸ θαλάσσης, καὶ ἔχον θρόνον θαλάσσης πολλῆν καὶ μυρίαν, ποδῶν ποδῶν* porro Elpenoris (Od. μ, 44) tumulum et in ea nasci myrtum etiam Theophrastus acceperat Hlistor. Plant. V, 8, et Plinius porro XV, 29 myrtum in Europae citeriore solo... *primam Circeia in Elpenoris tumulo vitam tradi notavit. resonat, resonare facit, more Graecorum postiarum verba neutra in activum sensum deflectentium. Luci resonant cantu et cantum; Georg. III, 838, Isoraque aleyonem resonant, acalanthida dum et Ecl. I, 5, Tityrus docet silvas resonare Amyrtilida. Et sonare aliquid simpliciter passivum, loqui, XH, 529 simili modo: Murrani, atavos et avorum antiqua sonantem Nomina.* Tam varias videri esse formas in poeta. Cantus Circeas notus ex Odys. x, 221 aeq., qui iidem versus quum de Calypso quoque ab Homero positi sint Odys. s, 61; 62, ex eodem loco, v. 57-61 repetit Maro reliqua de loco et de textura. Nam Πύρ, μὲν ἐν ἰσχυρίῳ μύτα καὶ στρόβιλον δ' ὄψιν Κέβρου γ' ὑπὸ καίτοι δὲ οὐκ ἔστιν ὁδὸς οὐδ' αὖτις, δακρυόεντων. Cf. Plin. XIII, 16, 30. Priscas vitae et Orientis nunc quoque communes esse lautitiam hominum deliciae, quas vel laxiorum nimio aestu corporum effluvia suadere possunt, ut suffimenta vel odores accendant. Hic igitur ad

Nympham ab Homero bene traductum. Est autem et hoc ex eadem vita, ut posito in mediis aedibus foco ignis lumen per noctem praebeat. Sic v. c. Odys. τ, 63, 64 et alibi. *urit in lumen*, ut pro lumine esset; Ita et pro ad. Cedrus autem Graecorum et Romanorum, ut iam ad Georgica notavimus lib. II, 443, e iuniperorum genere est, etiam oxycedrus (iuniperus oxycedrus Linn. B.) dicta. V. Bodeaem a Stapel ad Theophr. H. Plant. III, 12, ubi iohannes visuntur, et post alios Cebium in Hierobot. P. I, p. 77, qui diligenter eam a cedro Libani, quae ex abietino genere est, distinguit; etsi ne sic quidem expeditis satis res est. Sufficit *Θύαν, Θύον; cedrum*, esse aliam orientalem, aliam occidentalem, hanc quidem Theophrasti appellatam. (Sed *Θύα s. Θύον* est Thuia cupressoides Linn. B.) Homericis loco quoque versus 14 illustrandus: *ἰστὸν ἐκαστοῦ πρὸς χροστήν κρητὴν ὕφανεν; telae h. e. pro stamina vel trama, quam textrix ἐκαστοῦ πρὸς κρητὴν; (non sedens illa, sed circumiens. R.) percurrit radios, navicula, adducta subinde, ad constipandum septem in aertum spatha formae a nostro instrumento hoc diversa. argutus pecten, navicula, quae per tramam means stridorem illum facit: qui si similis fuit pectini, quo lyra pulsatur, quumque ille radii atram nomine declaretur; forma eius a nostrorum textorum navicula admodum diversa esse debuit. Cf. sup. Georg. I, 294. Egit nunc de his uberrima cum doctis Schneider. in Indice Scriptor. R. R. sub v. tela.*

Hinc exaudiri gemitus iraeque leonum 15
 Vincla recusantum et sera sub nocte pudendum:
 Saetigerique sues atque in praesepibus ursi
 Saevire ac formae magnorum ululare luporum,
 Quos hominum ex facie dea saeva potentibus herbis
 Induerat Circe in voltus ac terga ferarum. 20
 Quae ne monstra pii paterentur talia Troës,
 Delati in portus, neu litora dira subirent,
 Neptunus ventis inplevit vela secundis
 Atque fugam dedit et praeter vada fervida vexit.
 Iamque rubescebat radiis mare et aethere ab alto 25
 Aurora in roseis fulgebat lutea bigis,
 Quum venti posuere omnisque repente resedit
 Flatus et in lento luctantur marmore tonsae.
 Atque hic Aeneas ingentem ex aequore lucum
 Prospicit. Ilunc inter fluvio Tiberinus amœno, 30
 Vorticibus rapidis et multa flavus arena
 In mare prorumpit; variae circumque supraque
 Adsuetae ripis volucres et fluminis alveo

15-18. Admodum ornate singula, si cum Homericis compares Od. x, 212 sq. et Apollon. IV, 672 sqq. formae luporum simpl. pro lupis, forma dicendi poetica, quam iam alibi vidimus, et praesepia paullo ante pro caveis. Sic iam Servius explicuit. Discessit autem Virg. ab Homero, qui mutatas has ferarum humanam mansuetudinem servantes exhibuerat l. c. v. 214 sq. — 20. *induerat in voltus ac terga*, h. e. corpora, *ferarum*; pro vulgari *induerat eos formis ferarum*, conf. Georg. I, 187, 188. *pii*, *Dispositis*, *omnis curae sunt Troiani*; sup. III, 265: *Id placidi servare pios*. — Mox 24 fuga pro celeri cursu et navigatione: et praetervexi eos per vada fervida; mare

aestuosum, ut circa promontoria esse solet.

25-28. (Aurora V, 533 roseis quadrigis invchitur, h. l. bigis: nulle igitur cursus discrimine facto e licentia poetica. cf. Tibull. I, 3, 91 not. R.) 27. *quum venti posuere*, sc. se, quievire, ut X, 403. *In lento*, immoto a ventis, *marmore*, ut sup. VI, 729, ubi vid. not., pro mari, *luctantur remi*; vento cessante, qui navem ageret. Causam ornatus horum versuum in eo invenire libet, quod de ortu memorabilia et magni istius diei agitur, quo primum Italiam illam a fatis promissam adhibent Troiani. — *tonsae* pro remis. — 29-36. Simili cum iudicio ornata sunt haec ac praegressi versus, quum iam

Aethera mulcebant cantu Incoque volabant.
 Flectere iter sociis terraeque advertere proras 35
 Imperat et laetus fluvio succedit opaco.

Nunc age, qui reges, Erato, quae tempora rerum,
 Quis Latio antiquo fuerit status, advena classem
 Quum primum Ausoniis exercitus adpulit oris,
 Expediam et primae revocabo exordia pugnae. 40
 Tu valem, tu, diva, mone; dicam horrida bella;
 Dicam acies actosque animis in funera reges.
 Tyrrhenamque manum totamque sub arma coactam
 Hesperiam. Maior rerum mihi nascitur ordo;
 Maius opus moveo. Rex arva Latinus et urbis 45
 Iam senior longa placidas in pace regebat.
 Hunc Fauno et nympha genitum laurente Marica
 Adcipimus. Fauno Picus pater: isque parentem
 Te, Saturne, refert; tu sanguinis ultimus auctor.

de rerum summa, de accessu ad Italiam, agatur; haeque locorum faciem exhibet poeta iucundissimam. — 34. *lucosque per lucum.* — 35. *flectere iter*, cursum, ut V., 23. Facit vero haec Aeneas, ut ad ipsa Tiberis ostia cursum pegat, ad Creusae montana lib. II, 781, 782: *Et terram Hesperiam venies, ubi Lycius arva Inter opima virum leni fluit, agmine Thybris.* Escensus factus ad ripam fluminis in agrum Laurentinum. Erat autem ille olim lauris consitus; unde *lucus* et *sternus opacus*.

37 sqq. Ad legentium animos excitandos invocationem novam valere nota in poetis res est. Erato ponitur a poeta pro Musa quacunque, ut recte Servius. Apollonii exemplum bene laudatur ab aliis lib. III, 4: *Εὐ δ' ἄγε νῦν, Ἐρᾶς* etc., ubi tamen Erato proprio suo iure ad amorem Medae exponendum advocari puta-

tur. Mox quae tempora rerum fuerint, non tam quibus temporibus, quam quo rerum statu ac conditione Aeneas advenerit. (Quod rerum adiectum, prima, qua poeta hic utitur, vocabuli vis postulabat, quae est positio, status. R.) *exercitus* pro populo, turba, navalibus copiis. Sic apud Graecos tragicos στρατός, τάγμα, τάξις, στόλος et alia populum et eives, πολεμίας, declarare notum est. *exordia pugnae*, venatione cervi inf. 479 sqq. — 42. *reges*, Latinum, Turnum, Mezentium, hinc Tyrrhena manus.

* 45-49. Latini gens ad Saturnum refertur, deum Aboriginum indigentem eum Crono comparari solitum. Ab hoc Picus procreatus, ex hoc Faunus, Latini pater. Faunus nomen fuit antiqui Latii, idque satidicum. v. inf. VII, 82 sq. — *Marica*, nympha Latii, cuius religio apud Minturnenses servata est, et lucus ad fl. Liris con-

Filius huic fato divom prolesque virilis 50
 Nulla fuit, primaque oriens erepta iuventa est.
 Sola domum et tectas servabat filia sedes,
 Iam matura viro, iam plenis nubilis annis.
 Multi illam magno e Latio totaque petebant
 Ausonia; petit ante alios pulcherrimus omnis 55
 Turnus, avis atavisque potens: quem regia coniunx
 Adiungi generum miro properabat amore;
 Sed variis portenta deum terroribus obstant.
 Laurus erat tecti medio in penetralibus altis,
 Sacra comam multosque metu servata per annos: 60
 Quam pater inventam, primas quum conderet arces,
 Ipse ferebatur Phoebo sacrasse Latinus
 Laurentisque ab ea nomen posuisse colonis.
 Huius apes summum densae, mirabile dictu!
 Stridore ingenti liquidum trans aethera vectae 65

scrutus. *Laurentem* eam appellat, quod Aborigines, *Laurentes* et nomen Latium ad *Larim* usque, ut poeta insinuat, pertinuisse videtur.

§2-58. De Lavinia scribat *soles*, eodem modo, ut *divare domum* puella dicitur, proprie intra domum de continens, *εὐκλειστες*, ex more principae vilae erat itaque in domo paterna unica filia et heres. Dixit *tantas sedes*, tantam sedem, domum, quia domus regia erat. (Praesat patrimonium satis amplum et laetum intellegere: sedes enim de possessionibus in usum esse constat. R.) — Et petere solenne pro procurare, ut *aireis*. Bene autem ad prodigia et deorum ostenta rem revocavit poeta; primum, ut totius carminis color et indoli a religione ducere etiam haec pars conveniret; huius, ut Turnum praestantissimum adolescentem cum ratione aliqua Aeneae posthabitu narraret.

Sed haud dubie fuisse etiam veteres schulae super ambabus prodigiis, quas 59, 60 exposuit.

59 sq. Revocandae in animum arbitres et luci in impluvii veterum. Cf. IV, 494, 504. Tibull. III, 3, 15. — *Sacra comam*, frondibus intectis, metus pro religione, ut *horror* et similia. — 61-63. *Laurentes* dicit Aborigines, qui haec loca ad orientalem Tiberis partem incolebant, rege Latino. Inde *Laurentum*, Latini regia, eo loco situm, qui nunc Paterno et Torre di Paterno appellatur: ager ejus usque ad mare se Tiberim. *Laurens* vel *Laurentinus* dictus; quod nomen interdum ad totum Latium transiit poeta, ut modo in *Laurente Maria* vidimus. *primas arces*, cum primum urbem Lauretiam conderet. Quod iurum Phoebo consecrat, ingeniose poeta adiecit, respectu ad suorum temporum religionem habito.

Obsedere apicem; et, pedibus per mutua nexis,
 Examen subitum ramo frondente pependit.
 Continuo vates; Externum cernimus, inquit;
 Adventare virum et partis petere agmen eadem
 Partibus ex isdem et summa dominarier arce.
 Praeterea, castis adolet dum altaria taedis,
 Ut iuxta genitorem adstat, Lavinia virgo
 Visa (nefas!) longis comprehendere crinibus ignem
 Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari,
 Regalisque adcesa comas, adcesa coronam
 Insignem gemmis; tum fumida lumine fulvo
 Involvi ac totis Vulcanum spargere tectis.
 Id vero horrendum ac visu mirabile ferri:
 Namque fore inlustrem fama fatisque caneant.
 Ipsam; sed populo magnum portendere bellum.
 At rex sollicitus monstris oracula Fauni

Examen apum laurum *βασανίζω* insi-
 dens praeculare ornavit v. 64—67.
 Conf. Ge. IV, 535—558. Est autem
 illud inter dicta omnia; vide vel Plin.
 IX, 17, 18; superatillione, ut proba-
 bile sit, ab iacurus magnae multi-
 tudinis ingruentis opinione profecta
 — 70. *partibus ex isdem*, a mari
 infero.

74—80. Prodigium hoc ex flamma
 petiitum quacunque frequens: supra
 vidimus (hoc et simile quid ex ele-
 ctroicitate, quam vocamus, explican-
 dum. R.) lib. II, 680 sq. Cogita
 vero sacrum facere Latium adstante
 filia, dum accendit ligna, in altari.
 — 73. *nefas* de prodigio h. l.; res
 dira et abominanda, quae praeter
 naturam sit; contra *fas* de naturae
 more et constantia. *comprehendere* h.
 l. concipere, arripere flammam quasi
 ex foco ad proxima mansentem. Vul-
 gari oratione ignis comprehendit cri-

nem; h. l. Lavinia ignem comprehen-
 dit crinibus. Verba v. 74 sunt ex Lu-
 cret. VI, 154: *Terribili sonitu flam-
 ma crepitante crematur*: de lauro. At
 hic visus est virginis ornatus cremari
 flammis: pro quo dixit *visa* est *cre-
 mari* (*κατά*) *ornatum*. — *coronam*
insignem gemmis, regium insigne, v.
 lib. I, 655. Corona egum sacrificantis
 intelligi nequit: quippe quae vittis
 et infulis sacrisque frondibus impleta
 est, non geminis ornata.

81 sqq. Fauni oraculum in loco
 Albanese poeta narrat sive ex vatore
 memoria sive ex loci natura et fama
 de Sibylla Albana rem ingeniose
 commentus. Scilicet in agro Tibur-
 tino ab occasu in Anienem deferun-
 tur Albulae aquae, sulfureae illae et
 medicatae; v. Cluver. Ital. pag. 715;
 nunc *Aequa Tolfu*, vel *Solfatarum di
 Tivoli*. Ex Albulae fluminis fontibus
 maior Albana, Iona et Nympha ex

Fatidici genitoris adit lucosque sub alta
 Consulit Albunea nemorum, quae maxima sacro
 Fonte sonat saevamque exhalat opaca mephitim.
 Hinc Italiae gentes omnisque Oenotria tellus
 In dubijs responsa petunt. Huc dona sacerdos

83

Horatio nota I-Carm. 7, 42: *domus Albunea resonantia*; ut h. l. quae *fonte sonat*; etsi nunt, post tantas rerum vicissitudines, natura fontis et loci facies est diversa. Subiacebat autem fonti *lucus Albunea sacra*. — 83. *alta Albunea*, fons in lacu inexploratae altitudinis; cf. Cluver. l. c. — *nemorum quae maxima sacro Fonte sonat*, h. e. quae Albunea maxima, admodum magna, manat, larga aquarum vena fluit fonte suo. Sic VI, 659 plurimos apertis est, magna aquarum vi et copia profluens, *nemorum*, graece dietum; *κρήνη, δὴα τοῦ ἔλκεος*, pro *ἐκ ἔλκεος*: difficiliorem dicendi modum ita constitues. Forma orationis non dissimilis illa Tibulli III, 5, 3: *Rivum maxima silvis*, ubi cf. obs. Póssis et *lucos nemorum* iungere; sed tum parum mixtae voces istae essent disiunctae; saltem collocari debebant sic: *nemorumque sub alta Consulit Albunea lucos*. Simpli- cissimum et optimum est coniungere *lucos nemorum*. Sic saepius iunguntur: e. c. *memoria sacri lucus tenetis* ap Senec. Herc. Oel. 950. Quare interpuncta post *nemorum*. R.) Nec melius procedit, si *fonte nemorum* iungas. A sulphure aquarum exsurgit gravis odor, quem v. 84 *mephitim* appellavit. Hinc dea Mephitis, cuius aedes cum aliis locis tum in Hirpiois erat ad Amsancti castrum, v. Plin. II, 93 et inf. VII, 564, 565: ut in tecta eius fuisse videntur aquae sulfureae. Fortasse huius vaporis sulfu-

rei vim aliquam divino spiritu afflandi esse crediderunt veteres Abo- rigines; quod factum esse videtur, ut oraculum in illo loco concedent. Albunea autem inter Sibyllas quoque memoratur a Tibullo II, 5, 69, 70. et Lactantio I Inst. 6, ut Sundam taceam, nec constat, utrum eadem cum Nymphis habitis fuerit an di- versa.

85—91. Oraculum Fauni per incu- bationem peti solitum, ut tot glie in vetere Graecia. Fortasse posita doctis- simus ad Amphiarai (v. Pausan. I, 34) potissimum exemplum hoc Fauni oraculum assignaverit; nam Tibur- tus cum Catillo et Cora infra v. 670— 672 commemoratus Tiburis conditor et Amphiarai filius habitus est. v. Plin. XVI, 445, a. 87. Nec tamen video; cur non veteres Pelasgi hunc incubandi morem et in Latium una cum aliis suis religionibus intulerint. *Incubare* autem, *ἐκκρυβεῖν*, voces proptiae de his, qui in locis sacris dormiebant ad accipienda responsa. Cf. Davis. ad Cic. de Div. I, 43 (Si- milis incubatio ferebat in Aesculapii templo Athenis, in cuius vicinia etiam fons fuit. Aristoph. Plat. 653 sq. cf. Paus. Attic. c. 21. Post multos egit egregie de hac incubatione. F. A. Wolf. R.) Notatu autem dignum, quod *sacerdos* v. 86 ipse *incubavit*, et is qui consulebat; tum quod v. 91 *necromantiae* speciem aliquam illud oraculum habuit. — 85. *Oenotria tellus*, latiore sensu h. l. v. lib. I,

Quum tulit et caesarum ovium sub nocte silenti:
 Pellibus incubuit stratis somnosque petivit:
 Multa modis simulacra videt volitantia miris
 Et varias audit voces fruiturque deorum 90
 Conloquio atque imis Acheronta adfatur Avernis.
 Hic et tum pater ipse petens responsa Latinus
 Centum lanigeras mactabat rite bidentis,
 Atque harum effulsus tergo stratisque iacebat
 Velleribus. Subita ex alto vox reddita luo est: 95
 Ne pete connubis natam sociare Latinis,
 O mea progenies, thalamis neu crede paratis!
 Externi veniunt generi, qui sanguine nostrum
 Nomen in astra ferent, quorumque ab stirpe nepotes
 Omnia sub pedibus, qua Sol utrumque recurrens 100
 Adspicit Oceanum, vertique regique videbunt.
 Haec responsa patris Fauni monitusque silenti
 Nocte datos non ipse suo premit ore Latinus:
 Sed circum late volitans iam Fama per urbis
 Ansonias tulerat, quum Laomedontia pubes 105
 Gramineo ripae religavit ab aggero classem.
 Aeneas primique duces et pulcer Tulus

532. — 86. *dona*, victimam, sacrificium. — 91. *Acheronta*, deos inferos et Manes, ex *huc*. *A.* Quod 95 ex *alto luo* reddita vox est, Italici religionibus convenit, in quibus voces ex luo additae ut h. l. auctoritatem habebant. cf. *L.N.* 29, 38.

96—101. Oculum multa cum verborum dignitate expositum est. Ad dignitatem quoque facit multitudinis numerus pro unitate. *connubis*, *thalamis*, *externi generi* (*Connubis* scribendum est: sunt enim tres syllabae, cf. I, 73. Sic vitium Catull. 62, 57. Infra VII, 333. *R.*) Omnia sub pedibus vertique regique videbunt h. e.

esse; simpliciter dictum oral. Ed. V, 57: *sub pedibusque videt nubes et aethera* *Daphnia*. — *Sol recurrens*, oriens et occidens.

107 sqq. Sequitur eventus valicini de mœp̄sis comesis, v. sup. III, 215—258. Observandum autem, quantum verborum dignitatem rei tenui et levi adhiberit pœ̄sa vitatis verbis propriis, quae exillora erant pro carmine, v. c. panis. — *adorea liba*, plantae, proprie de farre, quae pro panibus erant prisca hominibus, antequam fermento, et inliore panis coquendi arte uterentur. Haec liba nunc mensarum vicem praestant, quibus opu-

Corpora sub ramis deponunt arboris altae
 Insistuntque dapes et adorea libra per herbam
 Subiiciunt epulis (sic Iupiter ille monebat) 110
 Et Cereale solum pomis agrestibus augent.
 Consumtis hic forte aliis ut vertere morsus
 Exiguam in Cererem penuria adegit edendi
 Et violare manu malisque audacibus orbem.
 Fatalis crusti patulis nec parcere quadris; 115
 Heus! etiam mensas consumimus? inquit Iulus
 Nec plura adludens. Ea vox audita laborum
 Prima tulit finem, primamque loquentis ab ore
 Eripuit paten ac stupefactus numine pressit;
 Continuo, Salve satis mihi debita Tellus, 120
 Vosque, ait, o fidi Troiae salvet Penates!

lai, cibos, imponunt; poma agrestia, sic Iupiter monebat, animis, ut libi facerent, subiciebat. Eadem libra mox Cereale solum, quatenus substeruantur pomis: hoc augent Troiani pomis, imposita pomorum stirpe (ut augentur, custulantur, utae dicitur); eadem paullo post exigua Cereri, verbis fatalis crusti et patulae quadrae; cf. Moretum v. 46, 47; mox penuria edendi est penuria ciborum; violare eo refert Cerda, quod mensa inter res sacras habebatur. Potest ferri; potest etiam huc advocari locus ex Senec. Aurelio Vict. O. G. R. 48: consumitque quod fuerat eibi crustum etiam de sacris mensis, quae sacras secum habebat, comedisse, secundum quae fuisse videntur, qui liba sacra diis penatibus offerri solita in hac fabula memoraverint; cf. ibid. c. 44. In poetica tamen oratione violare h. l. ut laedere, omnino esse potest frangere, comminuerere.

116—120. Bene certo hominū et maxime Iulo partē dicentis dat; etiam

inter ceteri hoc quoque traditum accipere potuit. *adludens*, *arridens*, *subridens*, aut simpl. ludens, iocans, ad iocum. — 118. *tulit*, attulit, finem, significavit Troianis finem adedae. Sed vacillatio (videtur perturbatae sunt hominum notiones) dicuntur efficere ea, quae mox futura esse, multo magis tum, eam exitum habent. — 119. *Eripuit simpliciter dicti, quod subiicit Aeneas; celeritatem declarat; excepit, ac pressit, vocem Ascanii repressit eumque loquentem interpellavit. stupefactus numine*, h. e. deusculo, ut iam alibi, cf. II, 703, vidimus. — 121. *o fidi Troiae salvet Penates!* Haec perpetuus est Aeneae religio; ut Penates primo loco appellat. Promiserant tamen et illi, unde fidi Penates, per somnum Aeneas Italiam esse aditum lib. III, 447, 462, 467: *Hae nobis propriae sedes; hinc Dardania ortus etc.*, unde nunc v. 422: *Hic domus, haec patria est vestra*, unde olim Troiam esse advechi. Tum *Genitor mihi Italia etc.*

Hic domus, haec patria est, Genitor mihi talia (namque
 Nunc repeto) Anchises fatorum arcana reliquit :..
 Quum te, nate, fames ignota ad litora vectum
 Adcisis coget dapibus consumere mensas, 125
 Tum sperare domos defessus ibique memento
 Prima locare manu molirique aggere tecta,
 Haec erat illa fames; haec nos, suprema manebat.
 Exitiis positura modum.
 Quare agite et primo lacti cum lumine solis, 130
 Quae loca quive habeant homines, ubi moenia gentis,
 Vestigemus et a portu diversa petamus.
 Nunc paternas libate Iovi precibusque vocate
 Anchisen genitorem et vina reponite mensis.

Tribui h. l. Anchisae vaticinium supra a Celaeo, Hæpyrisum una, acceptum (III, 255 aqq.), mox ab Heleno confirmatum (lib. III, 394) omnes Intpp. movent. At variis ad interpretandum et excusandum afferri possunt: Anchisae omnino partes vaticiniorum interpretandorum dantur a poëta et ab aliis; igitur is Celaeus quoque verba disertius exposuit et saepe in ore habuit atque ad animum revocavit. Alii ad ea referre volunt, quae Anchisen natum in locis inferis docenti lib. VI, 891, 892, 893. Omnino necesse non erat, ut, quaecumque ab Anchisae dicta accepit Aeneas, iam ante memorarentur a poëta (Locis laud. III, 256 sq. 394 aqq. recte inspectis facile intellectus est Anchisen fatorum ibi fuisse interpretem; ideoque cum oraculis recte explicatis bene dici *fatorum arcana* explicita Aeneas reliquisset. Nemo h. l. excusationem poëtae recte intellecti desideraverit. R.) — 125. *notiis dapibus*, exquisite, pro consumptis. *moliri aggere tecta*, ornate, urbem

aedificare, quod fit vallo ducto. — 129. *exitiis*, aerumnis, ut οἴσος, λαιγός, *clades*, graviores pro levioribus.

133 aqq. Expectabas hoc ab Aeneas, religioso homine, ut a religione initium faceret, in primis cum hoc solenne sit, ut preces et aera faciant cum omni accepto, tum ex consensu vel editu in locum optatum facto. Conf. in primis Odys. v, 253 aqq. Anchisen a filio consecratum Lactant. I Inst. 15, 12 ex h. l. 133, 134 probat. Factum id iam lib. V, 58 sq. vidimus. — 134. *reponite* pro apponite, ponite, poetica ratione, cf. III, 333 not. ut Ge. IV, 378, et *paternas* libare magis poeticum, quam verum. In precibus, quae v. 136 aequantur, augustam religionem faciunt et venerationem movent nominum deorum ex antiquiore religione desumpta, qua usuram, naturae partes, vires et elementa fere in precum, foederum vel iurium iurandorum formulis ponunt, ut tot Homeris, Apollonii, nam ei in veteres religiones sectatur, Pindari (P. IV, 343 sq.),

Sic deinde effatus frondenti tempora ramo 135
 Implicat et Geniumque loci primamque deorum
 Tellurem Nymphasque et adhuc ignota precatur
 Flumina; tum Noctem Noctisque orientia signa,
 Idaeumque Iovem Phrygiamque ex ordine Matrem
 Invocat et duplicis Coeloque Ereboque parentes. 140
 Hic pater omnipotens ter coelo clarus ab alto
 Intonuit, radiisque ardentem lucis et auro
 Ipse manu quatiens ostendit ab aethere nubem:
 Diditur hic subito Troiana per agmina rumor,
 Advenisse diem, quo debita maenia condant; 145
 Certatim instaurant epulas atque omne magno
 Crateras laeti statuunt et vina coronant.

Postea quum prima lustrabat lampade terras
 Orta dies, urbem et finis et litora gentis
 Diversi explorant; haec fontis stagna Numici, 150
 Hunc Thybrim fluvium, hic fortis habitare Latinos,
 Tum satus Anchisa delectos ordine ab omni

Aeschylī et ceterorum Tragicorum, etiam Herodoti loca docent. In v. 139 domestica numina subicit, ex ordine, ipsi; deinceps, ut iam Ge. IV, 507 vidimus. v. 140, duplices Coeloque Ereboque parentes, utrumque parentem, Venerem Iater deos, Anchisen Ioter Manes.

141—147. Angurium laetum, tonitru coelo sereno, ex nube cornuea, quam ardentem dixit radiis lucis aureae. Hoc v. 146 omnia magnum, quo laeti iterum libationum satiant et potant. De v. 147 vinum coronant cf. sup. I, 724 not.

148—154. Diversi, secundum illa v. 132: a porta diversa petamus. Hinc igitur ad Tiberim, illinc ad Numiciū, usque proturrunt, habitari loca a Latinis resciscunt. Numiciū fontis stagna seu orlate pro fonte dicta,

seu quod tardo ac tacito motu annis ferebatur, ulva ipse et limo oblitus, ut ex Ovid. XIV Met. 598, 599 intelligitur. Fluctuant de eius loco virorum doctorum indicio, nisi forte lotus fluvius munc exaruit. Ceterum ab hoc inde loco observandam, quomodo in summa rerum et hominum tenuitate legationem missam et exceptam ornaverit et ad dignitatem militiam extulerit partem rerum descriptionibus et adiunctis, partim verbis amplioribus.

152—156. *delectos ordine ab omni*, ex omnibus ordinibus; non est urgendum. — *ramis velatis Palladis: inceptis*, frondes oleaginosas vittatis manibus praeferebat putandi sunt, unde inf. v. 236, 237, *ne ponne, quod ultro Praefereamus manibus vittas ac verba precantia*. Res ipsa satis nota; cons.

Centum oratores augusta ad moenia regis
 Ire iubet, ramis velatos Palladis omnes;
 Donaque, fœtre viro pacemque exposcere Teucris. 155
 Haud mora: festinant iussi rapidisque feruntur
 Passibus. Ipse humili designat mœnia fossa
 Molitorque locum; primasque in litore sedes
 Castrorum in morem pinnis atque aggere cingit.
 Iamque iter emensi turres ac tecta Latinorum 160
 Ardua cernebant iuvenes muroque subibant.
 Ante urbem pueri et primaevæ flore iuventus
 Exercentur equis domitantque in pulvere currus;
 Aut acris tendunt areus aut lenta lacertis
 Spicula contorquent cursuque ictuque lacerant, 165
 Quum praeffectus equo longaevi regis ad auras

inf. VIII, 416, 428; XI, 401, 332; et apud Graecos v. c. Sophocl. Oed. I, 3: ἱερώεσσι ἀνδράσιν ἐστὶν ἀπὸ τοῦ τοῦ: sed de modo loquendi quaerat aliquis. Scilicet velari ex ovipis. Ita proprie de corollis et vittis (v. ad V, 72), quae ambiunt ideoque tegunt frontem, tempora. Transulit hoc poeta ad ramos vittis et infulis involutos, qui praeferebantur a supplicibus et tenebantur manibus. Sed infulis et vittis dependentibus a ramis manus ipsae obtegebantur, unde manus velatae; et dicta hinc velamenta ipsi rami vittati. Igilur velati rami, habentes ramos vittatos manibus. pacem, fœdus et amicitiam, ut ad alibi.

457—159. Castrum hoc Troiae est seu Troia nova Tiberim praeciogens; ita ut moenia ad agnem pertinerent; IX, 469, *quam dextera cingitur anvi*, adstantibus subduatque a tergo pavibus; IX, 68 sq. a sinistra campus mare prospiciens IX, 238 et ad mare pertinens; in quo infra lib. IX. Ru-

tulos, qui castra oppugnant, consistere videbimus: va. 468. cf. ad IX, 195. *molitur locus*, exquisite poetico more pro moliri tecta in loco h. e. construere, ut sup. v. 427 et 290 dictum erat. *primas sedes*, int. in prima litoris parte: mox *primas* pro iunioribus et *aggere* pro vallo, quod fossam ab interiore parte ambit, dicit.

460—165. Laurentum missa legatio. Non modo Romanae militiae more, quod Servius putat, sed Graeco quoque et omnino praeae vitae ritu, ut in loco Hesiodi (Scut. 285, 286), ante urbem in campis exercet se cursu ac ludit armis iuventus urbana. Poeta autem eo more egregie usus est ad narrationis suavitatem, *domitant currus* pro equis, ingalibus, ut alibi *Asi* pro illis: notè poetarum more. Mox *spicula*, int.acula et epi- theton *lenta* ad materiem refer, flexibilia. *lacerant*, exquisite pro contendunt, certant: quandoquidem proferant se et lacerant, qui pugnant,

Nuntius ingentis ignota in veste reportat
 Advenisse viros. Ille intra tecta vocari
 Imperat et solio medius consedit avito.
 Tectum augustam, ingens, centum sublimes columnis,
 Vrbe fuit summa; Laurentis regia Pici; 471
 Horrendum silvis et religione parentum.
 Hic sceptrā adcipere et primos adtollere fascis
 Regibus omen erat; hoc illis curia templum,
 Hae sacris sedes epulis; hic ariete caeso 475
 Perpetuis soliti patres considerare mensis.
 Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum
 Antiqua e cedro, Italusque paterque Sabinus
 Vitisator, curvam servans sub imagine falcem,

470—476. *Pici* haec regia in arce Laurenti pro curia et templo erat Latina, diversa utique a Latini regia v. 59 sq. descripta et improprie nunc va. 471 regia dicta, h. e. aedificium magificum. Quid quod iuncta haec esse solebant, ut in Palatio Augusti erat templum Apollinis Palatini. Imitatus locum est multo cum verborum tumore Seneca Thyest. v. 644 ad 664. — *urbe summa*, *ἐν πόλει ἀποτάτῃ*, ut II. χ. 472, h. e. *ἐν ἀρχὴ πόλει*. Circa aedem illam locus erat (v. 473), more veterum in templis et in principum aedibus. Alterum hoc ex lib. II, 299, 300 de Anchise domo meminimus, — 473, 474. Hic regum auspiciari solebant, reges. omen egregie pro more, cui bonum omen inerat, ut maiorum fortuna sequeretur regnum auspicantem. Auspicia regni a summis regni insignibus declarat. *avollere fauces pro eo*, quod sequitur, ut praesentur novo regi. — 475, 476. Multa docile comminisci licet in h. l. interpretando. Sed sequi praestat id, quod simplicissimum est.

Est hoc templum pro prytanes, curia aut simill aede publica, in qua sacrificia publica cum epulis sacrorum habentur. *ariete caeso*, proprio aliquo Latinorum more delecta vicinia epulae sacrae instituntur; quia publicum sit sacrificium, exhibent primorū gentis iique epulis excepti aedent *mensis perpetuis*, h. e. longa et multum procurrense mensa, ut *perpetuam tergum* et alia.

477—483. Etiam haec signa in vestibulo collocata sunt, ut in curia vel templo mos erat in aditu et porticu signa inter columnas ponere. *Italus* et *Sabinus* h. l. inter Latini maiores memorantur post illa; quae v. 45-49 edixerat poëta, tanquam agnitione iuncti: *Sabinus* Sabinorum gentis, quae Ausonum vetustissima fuit, auctor. *Italus* proprius ad Oenotriam in extrema Italiae parte spectavit; de quibus cf. ad I, 532. Antiquitatis genus exhibet etiam in materia cedros; nam vetustiora signa lignea erant vel scitilia. *Vitisator*. . . *falcem*: elsi Satureus fere cum falce exprimitur;

Saturnusque senex Ianique bifrontis imago,
 Vestibulo adstant, aliique ab origine reges.
 Martiaque ob patriam pugnando volnera passi.
 Multaque praeterea sacris in postibus arma,
 Captivi pendent currus curvaeque secures
 Et cristae capitum et portarum ingentia claustra 185
 Spiculaque clipeique ereptaue rostra carinis,
 Ipse Quirinali lituo parvaque sedebat.
 Subcinctus trabea laevaue ancile gerebat

ex sermonis tamen rationibus haud dubie ad Salinum spectant haec, quem nobis posita ex prisca aliqua eruditione declarat vinearum colendarum auctorem fuisse: sub signo fortasse ad hermae morem in stipitem desinente *folx*, puta ad amputandas frondes (v. Ovid. Met. XIV. 628. 634 et 649), adiecta; qua specie Silvani hermae occuparunt. Vocem *vitissator* ex Accii petiit, in cuius fragmentis ap. Macrob. VI, 5 occurrit: *O Dionysae, pater optime, vitissator, Semela genitus, Evie*, ut beae Vossius legit. *aliique ab origine reges*, h. e. priaci. Molestum est, quod cum Servio spectari Aboriginum nomen volunt.

183-186. Haec veterem donariorum et ἀναθηματων in templis titum referre facile intelligitur: hoc tamen loco, ut sup. II, 504, respiciuntur maxime *antefixa*, i. e. fictilia signa quadrigarum, apollorum, armorum in foribus templorum et fastigiis, post haec etiam in aditu domus triumphantium. Alterum genus hoc passim memoratum a poetis; Tibull. I, 154: *Vt domus hostiles praefert exuvias*. Propert. III, 7, 26: *Atque onerare tuam fixa per arma domum*. v. Not. ad utrumque locum. Ad *antefixa* templorum spectat locus Ma-

ronis cum alijs a Cerda congestia. Videntur eo nomine ipsa signa deorum in fastigiis comprehensa esse, ut ap. Livium XXXIV, 4, *antefixa fictilia deorum Romanorum ridentes*: adde XXVI, 23; proprie tamen sunt diversa. Sed praestat imitationem cognoscere Statii lib. VII Theb. 55-59 et Sili I, 617 sqq. *currus*: cogitandum est de forma cursum bellicarum priscae aetatis parvorum et humilium. *rostra* v. 186 subiicit, fortasse ex navibus ἡγεμωναίς in litore.

187-191. Inter signa veterum heroum Pici in primis statua conspicua. Erat is e Latini maioribus; ac fortasse eius signum non infrequens illa nepte occurrerat Virgilio. Status erat sedentis habitus. Fortasse etiam regiam condidisse dictus erat: sup. 171 *Laurentis regia Pici*. Prisca aliqua gravitas imagini inest; trabeatus est Picius, qui veterum regum erat habitus (cf. Plin. IX, 39, s. 63), quo Romulum quoque conspicuum narrant (*trabeatum Quirinum* vocat Ovidius Met. XIV, 528 et al.), cum *lituo* (ut ideo augurali scientia clarum fuisse necesse sit) et prisco armorum genere *ancile*. — *subcinctus trabea et lituo*, nota forma, qua verbum binis adaptatur, cum de altero tantum proprie dicatur; *lituo instructus* saltem

Picus, equum domitor: quem capta cupidine coniunx
 Aurea percussum virga versumque venenis 490
 Fecit avem Circe, sparsitque coloribus alas.
 Tali intus templo divom patriaque Latinus
 Sede sedens Teucros ad sese in tecta vocavit;
 Atque haec ingressis placido prior edidit ore:

Dicite, Dardanidae (neque enim nescimus et urbem
 Et genus; auditque advertitis, aequore cursum) 496
 Quid petitis? quae caussa rates aut cuius egentes
 Litus ad Ausonium pot per vada caerulea vexit?
 Sive errore viae seu tempestatibus acti,
 Qualia multa mari nautae patiuntur in alto, 200
 Fluminis intrastis ripas portuque sedetis;
 Ne fugite hospitium neve ignorate Latinos
 Saturni gentem haud, vinclo nec legibus aequam,

erat vel insignis, conspicuus. Indoctae sunt. Gellii V, 8 et inde repetitae a Macrobi. VI, 8 argutiae de h. l. *Quirinalem lituum* ornate dixit, quo Romulus aliquando usus est, in primis in urbe condenda: augurandi scientia ille exercebat. Conf. Plutarch. in Romulo p. 31 E. et Serv. *Picus equum domitor* Homericum ἐπιπόρευος. Eius mutationem in picum exponit Ovid. Met. XIV, 320 sqq. coniunx h. l. amans, ut et alibi vidimus Ecl. VIII, 48. Nam Circe, cum amorem solum ab eo spectum vidisset, in picum seu picumnium avem eum mutavit, quam prisca Italica inter sacras et augurales aves fuit. Mox. v. 492 templum est ipsa illa curia inde a v. 470 descripta. Excepit legati in templo ex more; ut Romanae plerumque factum: et sic sup. a Didone I, 505.

495-211. Simplicitate et proprietate commendabilis oratio, ut altera Ilionei fide et probabilitate cum gravitate, auditque advertitis aequore

cursum, eleganter pro: noti estis. Sequentia v. 496 sqq. his similia, quae apud Homerum occurrunt Odys. 7, 74 sqq. i, 252 sqq., sed λεπτὰ κῆρ mentionem bene omisit Maro pro suo aevo. — 200. *qualia multa*; sic apud Homer. et alios οἷα τε πολλὰ. (Sic Sophocli. Phil. 306. — πολλὰ γὰρ τὰδε ἐν τῷ μικρῷ γένοιτ' ἀνθρώπων χρόνῳ, R.). v. 201 ornate, pro: huc pervenatis, portum simpl. de appulsus loco et statione accipe. — 202, 203. Diets sunt secundum hos versa. illa Ovidii Met. I, 89 de aurea aetate: *Aurea prius sata est aetas, quae vindice nullo, Sponte sua, sine lege, fidem rectumque colebat. Poena mutataque aberant.* Itaque Latini iusti nea necessitate ulla nec legibus, sed tenent se, continent se, moderate et iuste vivunt, sponte sua et more h. e. iustitiae ac moribus a Saturno sancitis. Ita se tenent, qui se erant, intra fines, praescriptum, legem, morem subsistunt. — 205.

Sponte sua veterisque dei se more tenentem.
 Atque equidem memini (fama est obscurior annis) ²⁰⁵
 Auruncos ita ferre senes, his ortus ut agris
 Dardanus Idaeas Phrygiae penetrarit ad urbis
 Threiciamque Samum, quae nunc Samothracia fertur.
 Hinc illum Corythi Tyrrhena ab sede profectum
 Aurea nunc solio stellantis regia coeli. ²¹⁰
 Adcipit et numerum divorum altaribus addit.

Dixerat. Et dicta Ilioneus sic voce secutus:
 Rex, genus egregium Fauni, nec fluctibus actos
 Atra subegit hiems vestris succedere terris,
 Nec sidus regione viae litusve fefellit; ²¹⁵
 Consilio hanc omnes animisque volentibus urbem
 Adferimur pulsī regnis, quae maxima quondam
 Extremo veniens Sol adspiciebat Olympo.

Longo tempore obscurata est fama, ut a paucis senilis adhuc teneatur eius rei memoria. *Auruncos* dixit tamquam communis cum Aboiginibus stirpis homines; assert tamen vel sic antiquitatis notionem animis ipsum nomen. De Dardani ex Tyrrhenia originibus v. sup. ad lib. III, 462sqq. E pluribus de Dardano mythis poëta utilis hoc, cum e Tyrrhenis profectum Samothraciam inde Troadem obtinuisse. *his agris*, paullo, latius dictum: nam Dardanus ex Corytho seu Cortona Etruriae oriundus ferebatur; *ubies Phrygiae* memoravit; h. e. loca ad incolendum idonea: et a Teuero passim inhabitata, sub Idam; nam proprie dictae ubies tum in regione ea nullae erant. — 210, — 211. *hinc*, ex hac urbe ille oriundus pro deo nunc colitur. — *stellantis* ex *ἀστράτοις οὐρανός*; quod Homericum est. — *coelum accipit*, pro vulgari accepit idemque pro habet, pretio

more, et *addit*, eo recepto inter deos, *numerum altaribus decorum*, h. e. aram in eius honorem extructam cumque ea templum; quo ipso novum sacrum adicitur prioribus, h. e. conditur et instituitur. Vulgare est, *augere numerum decorum*; ut in Ciri 202 venit *cognatos augens reges numerumque suorum Ciris*. Pro hoc dictum: *augere numerum altarium*; et pro *augere*, *addere numerum altarium decorum*.

212-227. Ilioneus etiam lib. I, 521 ad Didonem verba facit. — 215. *sidus* pro tempestate, *litus fefellit*, ignoratio lituum ac terrarum, *regione viae*, linea viae, pro simplici via et navigatione instituenda ac regenda. Variavit verba versus 499: *Sive errore viae seu tempestatibus notis*. Illud regio vide iam ante Virgilium frequentavit Lucretius lib. II, 249: *sed nihil omnino recta regione viam desiliare, quis est, qui possit cernere*

Ab Iove principium generis; Iove Dardania pubes
 Gaudet avo. Rex ipse, Iovis de gente suprema, 220
 Troius Aeneas tua nos ad limina misit.
 Quanta per Idaeos saevis effusa Mycenis
 Tempestas ierit campos; quibus actus uterque
 Europae atque Asiae fatis concurrerit orbis,
 Audiit et, si quem tellus extrema refuso 225
 Submovet Oceano, et, si quem extenta plagarum
 Quatuor in medio dirimit plaga Solis iniqui.
 Diluvio ex illo tot vasta per aequora vecti
 Dis sedem exigua patriis litusque rogamus
 Innoquum et cunctis undamque auramque patentem.
 Non erimus regno indecores, nec vestra feretur 234
 Fama levis tantive abolescet gratia facti;

esse? Item lib. I, 1040. Et sup. Aen. II, 737: et iota excedo regione viarum. *Adferimur* pro exiliore accedimus. In sqq. 216 sqq. multum dignitatis inest et magnifica oratio, in primis v. 222 sqq. Troiano bello per tempestatem adumbrato; unde v. 228 *diluvium* pro excidio et vastitate. Iovis f. Dardanus v. II, v, 245. — 220. *de gente suprema*. Ennium laudatur ex Ann. V nomine *Purhus*, uti memorant, a stirpe suprema, de prima origine et stirpis exortu a Iove. — 223. *quibus fatis* pro successu rerum et eventu fatali; et acti h. l. est vexati, calamitatibus afflicti. — 225, 226, 227 ornate pro omnibus gentibus. si quem *submovet dirimit* separat simpl. de habitatione in loco longinquo et remoto: et poetico more signato extremas terrarum oras ad Oceanum et deserta Libyae nominat. — *refusum Oceanum*, qui de aestu et recessu maris proprie dicitur, accipies simpliciter diffusum late et extensum. Sunt enim tellus extrema refuso Oceano

finis terrarum, quos ambit Oceanus, qui etiam Homero ἀπὸ τοῦ Ὠκεανὸς II, σ, 399 et al., quatenus annis insular terrarum orbem ille includit. — *plaga solis iniqui*, zona torrida nimia magno, infesto solis aestu, *extenta*, patens propter camporum arenas, in medio quatuor plagarum, zonarum.

228, 229, 230 sqq. Magna suavitas in extenuatione eius, quod petunt (*pia* et *verecunda petitio* bene ait Servius), tum in sui commendatione modesta ac gravi. *Dis patriis* a religione Penatium praeclara facit initium ad movendos animos: *feretur* pro tenni voc. erit. *Troiam* magnacum vi pro Troianis, ut toties *Troiam*, *Ilion*, in *Italiam* inferri vidimus. In v. 235 *Fides* ad foedera spectat, in quibus servandis et exsequendis constantia et strenuo fortisque animi ac magni opus est. Simile saltem est, quod Cicero VII ad Div. *h. manum tuam istam* (ad Caesarem scripta epistola) et *victoria et fide praestantem* dixit. — 237. Lau-

Nec Troiam Ausonios gremio excepisse pigebit,
 Fata per Aeneae iuro dextramque potentem,
 Sive fide seu quis bello est expertus et armis; 235
 Multi nos populi, multae (ne temne, quod ultro
 Praeferimus manibus vittas ac verba precantia)
 Et petiere sibi et voluere adiungere gentes;
 Sed nos fata deum vestras exquirere terras
 Imperiis egere suis. Hinc Dardanus ortus 240
 Huc repetit, iussisque ingentibus arguet Apollo
 Tyrrhenum ad Thybrim et fontis vada sacra Nymici.
 Dat tibi praeterea Fortunae parva prioris
 Munera, reliquias Troia ex ardente receptas.
 Hoc pater Anchises auro libabat ad aras; 245
 Hoc Priami gestamen erat, quum iura vocatis
 More daret populis, sceptrumque sacerque tiaras

dant omnes notum illud ex II. a, 14: *Ἐξίπνατ' ἴχθυος ἐν χερσὶν*. De re cf. sup. v. 154. — 210. *imperia deorum* sunt monita, quod iam alibi vidimus, ut mox iussa. *Huc repetit ad Dardanum* referunt Intpp. post Turnebum: in hanc nos terram, unde orti sumus, revocat Dardanus et quasi vindicat; neque aliter Donatus. Atqui hoc durum est et ignavum; multo deterior Servii ratio, ut Dardanus nunc Aeneas sit. Saltem Apollo is esse debet, qui *repetit* Troianos *huc*, in hanc terram retrahit, revocat, Italiam repetere iubet et urget ad Tiberim, h. e. retrahit, adire iubet; ideoque interpungendum: *Hinc Dardanus ortus; Huc repetit iussisque ingentibus arguet Apollo*. Etsi et hoc durum: *Apollo repetit huc...* et *urget ad Thybrim*. Locum laborare suspicor (Donati explicatio haud dubie optima est, nec quidquam duri et ignavi invenire licet. Tum hereditatis iure, quod Dardanus nobis reliquit, tum Apollinis

iussis, ait, huc pervenimus. Omnia bona et sana sunt. R.) *Nymicium* v. ad 150. Poniit, ut poeta, fluvium ad designandam terram. Nota ratio; sed in Nymicii tamquam sacri fluminis notione religio aliqua inest.

243—249. *Dat quis?* Aeneas ex v. 224. Dona commendat iterum a personis, quod alibi vidimus poetam decere; cf. I, 647 sqq. — 245. *Craterem* vel *pateram* designat. Virtutem habet oratio, quod *δρακτινός* s. dramatice res representatur, non ficta narratur. *Hoc Priami gestamen erat*: cum his verbis sceptrum tradere putandus est, quod proprie inter gestamina est: nam Servium diadema interpretantem quis audiat? mox tamen adiunxit alia, quae proprie gestari non dicuntur, sed ornant tamen, *tiaram* et *vestes* pietas. Summam subtilitatem in his sequi poeta noluit. — 246, 247. *iura daret*: v. sup. I, 507. Ius dicere praecipuum munus veterum regum fuisse notum est; itaque ab

Iliadumque labor vestes.

Talibus Ilionei dictis defixa Latinus
 Obtutu tenet ora soloque immobilis haeret;
 Intentos volvens oculos. Nec purpura regem
 Picta movet nec sceptrum movent Priamēia tantum,
 Quantum in connubio natae thalamoque moratur:
 Et veteris Fauni volvit sub pectore sortem.
 Hanc illum fatis externa ab sede profectum
 Portendi generum paribusque in regna vocari
 Auspiciis; huic progeniem virtute futuram
 Egregiam et totum quae viribus occupet orbem.
 Tandem laetus ait: Di nostra incepta secundent
 Auguriumque suum! Dabitur, Troiane, quod optas;
 Munera nec sperno. Non vobis, rege Latino,
 Divitis uber agri Troiaeve opulentia deerit.
 Ipse modo Aeneas, nostri si tanta cupido est,
 Si iungi hospitio properat sociusque vocari,
 Adveniat voltus neve exhorrescat amicos.
 Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.

hoc munere eorum dignitas declarari solet. Sedit autem Ius dicturi cum sceptro; res ex Homero satis obvia. *tiaras* improprie, nempe Phrygum pileus, quem alibi loca *mitram* dixit. V. sup. IV, 216. Conf. inf. IX, 616. sacer tantum ad venerationem Priami valere videtur, ut angustum significet ornatum. *Vestes* autem sunt Phrygiae vulgo dictae; a Troianis mulieribus acupictae, *ἱστὴν γυναικῶν*. Mox eadem *purpura picta*.

249—258. In primo versu Iliad: γ, 217 de Ulysse verba faciente expressum esse voluit; nimis docte. Communis is est oris habitus eorum, qui stant vel sedenti cogitabundi. Ita inf. v. 294. cf. sup. I, 226, 228. — 254.

Fauni sortem v. sup. v. 95 sqq. — 256. *paribus auspiciis*, communicato regno. Vide inf. XII, 490, 494. Sic IV, 402: *Communem hunc ergo populum paribusque regamus Auspiciis*. — 258. *quae viribus* h. e. fortitudine et virtute bellica, ut sit *βίβλη* Homericum; saepe sic et alterum, et pro imperio dictum sit.

259—267. *Augurium suum* h. e. sortem, Fauni oraculum. *Munera nec sperno*, pro lubens accipio; ut *sceptrum*, ubertas, h. e. agri uberes; abstractum pro concreto; v. sup. Aen. I, 531. — 266. *pacis*, foederis, et *tyranni regis*, cf. IV, 320, utrumque docte dixit, ut poeta. *Pars erit pro signo*, pignore.

Vos contra regi mea nunc mandata referte.
 Est mihi nata, viro gentis quam iungere nostrae
 Non patrio ex adyto sortes, non plurima boelo
 Monstra sinunt: generos externis adfore ab oris. 270
 Hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
 Nomen in astra ferant. Hunc illum poscere fata
 Et reor et, si quid veri mens augurat, opto.
 Haec effatus equos numero pater eligit omni.
 Stabant ter centum nitidi in praesepibus altis. 275
 Omnibus extemplo Teucris iubet ordine duci
 Instratos ostro alipedes pictisque tapetis
 (Aurea pectoribus demissa monilia pendent;
 Tecti auro sulcum mandunt sub dentibus aurum),
 Absenti Aeneae currum geminosque iugalis, 280
 Semine ab aetherio, spirantis naribus ignem,
 Illorum de gente, patri quos daedala Circe

268—273. Heroicæ vitæ mores ita ferre, ut virorum fortium nuptias orant aut filiae aut patres, iam Servius notavit. Exemplum illustre Alcinoi Odys. η, 314 sqq. *plurima boelo monstra*, ostenta divinitus tuissa. Sunt quæ vs. 58 sq. 71 sq. exposita sunt. — 271. *Hoc Latio restare*, verbis in medio posita puta, Latinos manere hanc fortunam, ut gener filiam meae advena sit. — 273. *Et reor et opto*, si quid veri mens augurat. *Opto* h. l. nihil aliud est, quam: eligo, amplector, generum probō, quia eum fateri esse destinatum auguror.

276—285. Ut dignitatem rebus per se exilibus addere posset, omnia in maius ducta et amplificata apponit, dissimillimam in hoc ratiōnem sequutus, quam Homerus; quia alio aëvo, aliis hominibus carmen tuum commendatum ibat. Itaque alter rerum veritate placet, alter dignitate, gravitate ac splendore. — 276. *ordine*, princeps,

omnibus et singulis; sic v. 439. Erant oratores centum: sup. 453. — *ostro pictisque tapetis* h. e. vestibus stragulis purpureis puro intextis vel acupictis: unde mox *tecti auro* equi: habet hoc ex Homero, in quo τὰντας ποπύλους inter munera Il. ω, 230. *Monilia* non tam ex unionibus ac gemmis, quam omnino torques aurei vel phalerae intelligendae. Neque Orientis factum in hoc adaptasse putandus est poeta; Verius ex antiquae Italiae vel Etruscae luxu rem petiit. Nam monilium et torquium inter Etruscos frequentissimum usum fuisse docent Etrusca monumenta. *Mox aurum sub dentibus* quis non videt esse frenam? — 280 sqq. Aeneae mittit equos, quorum genus adumbratum est ex Il. ε, 263 sqq., ubi equi a Iove Troi donatis Anchises submisserat equas; nunc Circe, ingeniosa Solis filia, cui in fabulis Italicis proprius aliquis locus est, uni equorum patris submisit

Subposita de matre nothos furata creavit.
 Talibus Aeneadae donis dictisque Latini
 Sublimes in equis redeunt pacemque reportant. 285
 Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
 Saeva Iovis coniunx aurasque invecta tenebat;
 Et laetum Aeneam classemque ex aethere longo
 Dardaniam Siculo prospexit ab usque Pachyno.
 Moliri iam tecta videt, iam fidere terrae; 290
 Deservisse rates. Stetit acri fixa dolore.
 Tum quassans caput haec effundit pectore dicta:
 Heu stirpem invisam et fatis contraria nostris
 Fata Phrygum! Num Sigeis oecumbere campis,
 Num capti potuere capi? num incensa cremavit 295

mortalem equam, hinc *nothos furata creavit*, hoc est, furtim susceptam progeniem, pullum, nacta est. Nihil autem in poetarum fabulis nobilius est Solis equis. *Sublimes in equis* 285 iungenda; ut saepe dictum; et *donis dictisque*, ut Graeci poetæ, absolute, pro: post ea dicta, cum his donis.

286 sqq. Nova *παγμένη* et rerum conversio inexpectata, cum iam sedibus in Italia captis ad eventum perducta videntur Troianorum fata. Iterum Iunonis odio et ira usitur poetæ, etsi in toto loco ante oculos fuit Neptunus *Odys. x.* 282 sqq.: etiam multum similitudinis huic Iunonis orationi est cum illa lib. I. 36 sqq. A Pachyno usque Siciliæ promontorio prospicit Latium; scilicet supra illa loca in æreis regione invecta, non monti insistens. Iter autem facere putanda Argis versus Carthaginem. Permutant enim dñ loca, quæ amant. Mox v. 291, *fixa dolore*, transfixa, ex Homérico *ἀπὸ πόντος*, ut vulgo dolor infixus animo dicitur.

293 sqq. Nolim poetæ nimis arguti dictionem defendendam suscipere; multo magis ea placet in dea irata. Verum est hoc acumen illud tragicorum, quod Graeci in scena probaverunt et Maro in epos transtulit. Veram illud: *fata contraria fatis nostris* h. e. ei, quod fatale est a nie constitui et nostri in Troianorum fortunis posse; est autem in fatis Iunonis, ut fata Troianorum interciperi haud possit: cf. inf. IX, 133. 136, 137; sed, quæ sequuntur, *num oecumbere, num capti potuere capi, num incensa cremavit Troia viros?* annon luxuriantis sunt ingenii? etsi reprehensio hactenus retractanda est, quod veritas tamen sua sententiae subest. Exemplis alii defensionem pagant, ut loco Ennii, quem expressit Maro, ut iam Macroh. VI, 1 monuit: *Quæ neque Dardaniis campis potuere perire, Nec, cum capta, capi; nec, cum combusta, cremari.* Sed, ut in ceteris, si recte Virgilium novi, tragicorum, in primis Euripidis rhetoricos spiritus æmulatus est.

Troia viros? Medias acies mediosque per ignes
 Invenere viam. At, credo, mea numina tandem
 Fessa iacent, odiis aut exsaturata quievi:
 Quin etiam patria exoussos infesta per undas
 Ausa sequi et profugis toto me opponere ponto; 300
 Absumtae in Teucros vires coelique marisque.
 Quid Syrtes aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis
 Profuit? optato conduntur Thybridis alveo
 Securi pelagi atque mei. Mars perdere gentem
 Inmanem Lapithum valuit; concessit in iras 305
 Ipse deum antiquam genitor Calydonia Dianae,
 Quod scelus aut Lapithas tantum aut Calydonia me-
 rentem?

Ast ego, magna Iovis coniunx, nil linquere inausum
 Quae potui infelix, quae memet in omnia verti,

297—303. At fortasse taedio victa vel odiis expletis a persequendis Troianis post Troiam excisam destiteram: ut adeo mirum non sit, si illi excidium effugerant. Immo vero etiam a patria digressos omnibus modis vexavi (299, 300, 301). Cuncta tamen; quae tentavi, nihil profuerunt; Italiam nihilominus tenent (202, 203, 204). Nunc orationem, moneo, poeticam exortus.

304—309. Cf. l. I, 30-49 non satis variata re (v. paullo ante ad v. 286). Viroque loco ad maiores iras se exaudivit luno exemplis aliorum deorum, qui idem felicius ausi sint, propositis. De Lapitharum cum Centauris pugna in Pirithoi nuptiis e Met. XII Ovidii narratio petenda est. Vulgo tamen causa ab ebrietate ducitur: sic quoque Ge. II, 457. cf. Hygin, f. 33. At de Martis in Lapithas odiis obscurior est fabula, exposita h. l. a Servio; cf. Lucian, ad Stas. Theb. II, 563; verbo: Mars in Pirithoi sacris interce-

teros deos solus praeteritus in Lapithas exarsit et furorem immisit, quo illi cum Centauris infestis armis concurretunt. Magis nota est fabula de Dianae ira, cum Oeneus ea secula omnia ceteris diis omnibus primitiis sacrificasset; hinc immissus apud Calydonium, ortaque super eius exuviis contentione. Pleuronii Calydonem oppugnavit. Locus classicus H. t, 529 sqq. et Schol. ad 525. add. Apollod. I, 8, 2. Nostri Maronis vestigiis institit Statius VH Theb. 203 et 204. — 305. concessit in iras, ad poenam et vindictam. — 307 pro vulgari: Quod lamen scelere aut Lapithae aut Calydonii tantam poenam meruerant? Scilicet poenam scelere merere ad exquisitiorem formam revocatum est: scelus merere; ideoque poenam, scelus: ut sup. H, 229, scelus expendisse merentem. Sic Arn.

308—319. quae potui, b. e. sustinui, semel in eum locum me demisi, ut omnia auderem. Haerent Intpp.,

Vincor ab Aenea! Quod si mea numina non sunt ³¹⁰
Magna satis; dubitem haud equidem inplorare quod
usquam est.

Flectere si nequeo Superos, Acheronta movebo!
Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis,
Atque inmota manet fatis Lavinia coniunx:
At trahere atque moras tantis licet addere rebus; ³¹⁵
At licet amborum populos excindere regum.
Hac gener atque socer coeant mercede suorum!
Sanguine Troiano et Rutulo dotabere, virgo!
Et Bellona manet te pronuba. Nec face tantum
Cisseis praegnans ignis enixa iugalis;
Quin idem Veneri partus suus et Paris alter
Funestaeque iterum recidiva in Pergama taedae.

sed posse et sibi olivum hoc sensu. Supra v. 300 idem hoc sic eloquuta erat: *Quin etiam patria excussos infesta per undas ausa sequi, et profugis lato me opponere ponto.* — In v. 312 cum Aeschylī Supplic. 460, 468 sententiae similitudo quaedam occurrat. Etsi displicet fortasse animi impotentia in dea ad tam humilia consilia progressa, in verbis tamen multum virium et δυνάμειος, in primis v. 317, 318, 319, est. — 314. *inmota manet fatis coniunx* exquisitius pro: *manet inmota fata de Lavinia ab Aeneae coniuge ducenda*, ut lib. I, 237, *marcent inmota tuorum fata tibi*, coniugium haec interverti nequit. — 317. *merces* pro *gratio et perniciē*, etiam alibi frequentatum. *coeant* est coniungantur foedere et matrimonio Aeneae et Laviniae. — In v. 318 Euripidem expressum putant. Hippol. 550. Est saltem similitudo aliqua. — 319. *Bellona pronuba*. Graviter dictum, si e lunonis persona proferri

memineris; nam proprie *Iuno pronuba* est, v. c. sup. IV, 166.

319—322. Docta et cum arte elaborata oratio secundum plura tragicorum graecorum loca. Non tum modo Hecuba, Cissei f., *praegnans* fuit, cum facem utero gerere somniaret (cf. inf. X, 704, 705 et versus ap. Cic. de Div. I, 21). *enixa est ignes iugales*, conjugales, peperit matrimonio filium, qui Asiae incendiū erat futurus; veram simili modo facem edidisse partu credenda erit Venus; simili ignis erit Veneri filius suus, Aeneas (exquisitius: *quis idem Veneris partus suus*), et erit ille alter Paris, et erunt iterum funestae taedae in Pergama recidivae, h. e. nova haec Troia seu restructa Troianorum fortuna iterum experietur tamquam alterum Iliacum excidium. *recidiva Pergama*, cf. ad IV, 344. Multum tragici spiritus huic loco inest. Versus 318 sententiam similibus Tragicorum locis illustrat Guel-

Haec ubi dicta dedit, terras horrenda petivit :
 Luctificam Allecto Dirarum ab sede sororum
 Infernisque ciet tenebris : cui tristia bella , 325
 Iraeque insidiaeque et crimina noxia cordi.
 Odit et ipse pater Pluton, odere sorores
 Tartareae monstrum : tot sese vertit in ora,
 Tam saevae facies, tot pullulat atra colubris.

lins : Aeschyli Agam. 416; 417, Euripidis Ippol. 550-3.

323 sqq. Sequitur locus de *Allecto* Furiarum una ex inferis excitata a Junone et Amatae Latini uxori, mox Latinis quoque matribus familias, tum Turno, Teucriis quoque et Aboriginibus immixta, egregie quidem ille tractatus et ornatus, Iuvenalis quoque iudicio VII, 66 sq. commendatus. Excogitatu certe facillimum videtur, oditis et inimicitiis ex ipsa re natis, Furiis hoc negotium dare, ut tumultus et bellum excitetur. Poetae simul ea in hoc contigit felicitas, ut non in allegoriis personis ipsi esset acquiescendum. Sunt enim Furiarum ex poetica ac mythica doctrina verse deae apud inferos collocatae, ut supra vidimus VI, 280, immissae Orestis et Herculi. *Αἰσχύνη* Herculi a Junone immixta in scenam protulit Euripides Here. fur. 822 sqq. Ceterum invento hoc, etsi per se haud difficili, certatim usi sunt poetae sequiores. Sic Ovid. IV Met. 422 sqq. (quo comparato Virgilii sapientiam intelligas; nam hic rerum summam persequi contentus *terras*, inquit, *petivit*, et *ciet*; at apud illum ipsa Juno descendit ad inferos et evocat Furiarum, ut Athamantem in furoribus concitarent) : Statius I Theb. 89 sqq., Silius II, 526 sqq. Nonnum lib. XXXI et Claudian. in Rufin. I, 25 sqq. excitat Cerda. Partem loci in Laïi umbram

transtulit Statius Theb. II, 94 sqq. Semina prima rei sunt apud Homer. H. I, 565, 567, 568; in ceteris Eris Homericis exemplo esse potuit.

323—329. *horrenda*, ut *saeva*, pro irata. — 327, 328. Habes similia Aeschyli verba Eumen. 69, 70, ubi post alia tandem de Furiis: *Μῆτις ἀνδρῶν καὶ θεῶν Ὀλομνίσων*. cf. ibid. v. 490 sqq. et 414, 415. Sed Maro Allecto ad Martia Homericis exemplum adumbrasse videtur. II, 2, 890 sq. *Εχθρὸς δὲ μοι ἐστὶ θεὸς ἢ Ὀλομνος Ἰχθυήτης*. *Αἰὼν γὰρ τοῖς ἱερεσι καὶ πάλαιος καὶ νέος ἐστὶν* et si rent variavit feliciter. Quid enim Furiae faciem horribilem et abominandam gravius deesse possit, quam ipsi patri ipsaque sororibus tam detestabilem haberi. Sed et locum in Ennio fuisse coniectare licet huc non dissimilem, unde fragmentum a Probo et a Varrone servatum est (Enn. Frag. p. 120 sq.) : *Corpore Tartarino* (horrendo, terribili, ut Festus interpretatur) *prognata paluda* (paludata; etsi Probi lectio *palude* probare se potest) *virago*. Pergit, ei par nihil esse in tota rerum natura. Imitationem Lucani vide lib. X, 645 sqq. — 328, 329. *tot sese vertit in ora*, ad declarationem *tot monstrum* pertinere putandum. Nec vultus mutationis pro vario mentis habitu ac sensu (nam id nimis tenue foret) nec in varias species et figuras mu-

Quam Iuno his acuit verbis ac talia fatur: 330
 Hunc mihi da proprium, virgo sata Nocte, laborem,
 Hanc operam, ne noster honos infractave cedat
 Fama loco, neu connubis ambire Latinum
 Aeneadae possint Italosve obsidere finis.
 Tu potes unanimos armare in proelia fratres 335
 Atque odiis versare domos; tu verbera tectis
 Funereasque inferre facies; tibi nomina mille,
 Mille nocendi artes. Fecundum concute pectus,

talium os velim intelligere (nam id Foris non solenne est; etsi novas formas assumere Furias dubitari nequit; quod in h. l. quoque Allecto facit inf. vers. 415, ubi Turnam adit, in vultus sese transformat aniles etc. *Fit Chelybe*. Et similem formae mutationem videbis ap. Claudian. in Ruf. I, 134. etc. et Siliam II, 553 sqq.): sed in tot ora, sc. saeva, tot horrendos vultus, terribiles ac minaces ora habitus, ex eo quod subiicitur: *Tam saevas facies*. Saepe enim sic epitheta ex sqq. retrahenda sunt ad priora. Solent scilicet Erinnyes varias oris species et vultus ad terrendum idoneos sumere, ut inf. v. 447, cum Turnus obtemperare nollat. In hunc sensum *αιολομένης* eas dici arbitror apud Orpheum H. LXVIII, 8. Nec diversum est, quod Ge. III, 553 Tisiphone . . . *Intra dies avidum surgens caput altius effert*. — 327. *Pluton pater*. Sensit cum Orpheo eod. l. *Αἰδῶν χθόνια, ποσειδά, γόρρα*.

330—340. *acuit*, cum dilectu pro alloquitur, hortatur. *virgo sata Nocte*, cf. VI, 250. Eumenides aut *παρδίωνος* esse nota res. *Hunc mihi da proprium* pro vulgari: singulare hoc mihi praesta, mea gratis suscipe. *infracta*

cedat loco, cumulate pro infringatur, labefactetur, convellatur; hocque vulgatis diceret: ne ego vincar. — *connubis ambire Latinum* docte; translationem ad socerum, quod puellae debebatur. Nam *ambire puellam, coniugium puellas*, propria sunt; doctius: *ambire puellam connubio*: nunc, ipsum *patens*. Prohibe, ne Aeneas matrimonio iungatur Laviniae. Aliens a sermone genio videtur interpretum illa ratio, ut *ambire* sit circumvenire (Fortasse *ambire* est h. l. *adire*, se applicare: sic IV, 283. *Horat.* Od. I, 35, 6. Nec opus erat, ut Aeneas h. Latris connubium illud peteret, quod ille ultro iam 270 sq. obtulerat. *R.*) — 336. *versare aliter* hoc loco dictum quam sup. II, 62 *versare dolos*. Nunc est exagitare, vexare. Porro tu in ipsis aedium penetralibus flagris et facibus insequeris sceleratos. Hoc est *inferre verbera* (pro flagris, quod perpetuum poëta, etiam de Furiis, ut et inf. 561) et *faces tectis*, quibdoquidem aenal hoc in usum venit, ut scelerum commissorum terrores et conscientiae peccatorum stimuli per Furiarum faces et stimulos declaretur. *tibi nomina mille, παύσημος*. Deorum enim potestates, vires, proprietates, facta per tot nomina declinantur. →

Disiice compositam pacem, sere crimina belli;
Arma velit poscatque simul rapiatque iuventus. 340

Exin Gorgoneis Alelecto infecta venenis
Principio Latium et Laurentis tecta tyranni
Celsa petit, tacitumque obsedit limen Amatae,
Quam super adventu Teicrum Turnique hymenaeis
Femineae ardentem curaeque iraeque coquebant. 345
Huic dea caeruleis unum de orinibus anguem
Coniicit in quo sinum praecordia ad intima subdit,
Quo furibunda domum monstro permisceat omnem.
Ille inter vestis et levia pectora labsum

339, *Disicere* fortius quam *dirimere*,
rumpere, et crimina quam causas.
Et paullo ante *conscute te*, sere ut
apud Aristoph. Nub. 701: ἰκνύτω ἐπὶ
νοῦν, καὶ σωτὴν Στρίβοι. πρὸς τὴν
ἐκείνην ab eo loquendi usu, eum mo-
vetur, versatur, agitur animum et
cogitatio. Non abimile Horatianum I
Serm. 3, 34 *denique te ipsum con-
scute*; pro vulgari excute.

341—405. Alelecto primo adit Ama-
tam reginam, Latini coniugem. Om-
nes hoc poëtas sequi vident, ut man-
datis datis, inprimis a potentiore,
non verbo, sed ipsa res statim sub-
iiciatur. Et mento; quis dubitet? In
Virgilio igitur hoc nihil magnum.
Gorgoneis Alelecto infecta venenis ac-
cipiunt sic, ut venena secum afferat;
quomodo apud Ovidium in simili
loco Met. IV, 499: *Attulerat secum
liquidi quoque monstra veneni* etc. Sed
sic *infecta* parum placere potest, et
in nostro loco venenum non ipsa dea
misceat; sed 354 ex afflatu serpentis
illud corpori se insinuat. — At v.
346 anguem illa de capite detractum
inmittit Amatae. Ergo illa caput an-
guis cinctum habebat: scilicet ex
poëtica ratione *venena* pro serpenti-

bus dicta, quibus Faria comas habet
implexas: cum semel *venena* posu-
isset, *infecta* quoque bene dicebat.
Nihil igitur amplius cogitandum,
quam Exin Alelecto, quae caput an-
guis hostidum habet, petit etc.
Gorgonei angues, quales Medusae ca-
put cingunt. — 343, *tacitum* limen
aut pro tacite obsedit, ut Servius,
aut quatenus de matris familiae cubi-
culi agitur in secretiore domus parte.
Certa ad curas retulit; sc. ut *tacita*
sit Amata. (cf. Georg. II, 247. Aen.
IV, 363. R.). — 344, 345. Proprio
dicimur *coquere iram pectore*, ut
πύρρον, πύρρον, sic Silius II, 327:
*impatiens asperque coquebat iam du-
dum inmites iras*, ubi v. Drakenb.;
tum vero exquisitè ipsa ira dicitur
coquere nos vel pectus nostrum, h. e.
agitare, vexare. Haec ratio iam En-
nio frequentata in noto illo apud
Cicéronem versu: *curam*.... Quae
nunc te cogit et versat sub pectore
fixa. — 346. *Huic*, in haec, — mox
349 *levia* epitheton egregie delectum,
ut serpentis lubricum lippum adiu-
vet; alias est molle, tenerum. —
fallitque furentem, huiusmodi, dum
volvitur. Bene Serv. *utne nocivus*

Volvitur ad tactu nullo fallitque furem
 Vipeream inspirans animam; sit tortile collo
 Aurum ingens coluber, sit longae taenia vittae
 Innectitque comas et membris lubricus errat.
 Ac, dum prima lues indo sublabſa veneno
 Pertentat sensus atque ossibus implicat ignem, 355
 Necdum animus toto percepit pectore flammam,
 Mollius, et solito matrum de more, loquuta est
 Multa super nata lacrimans Phrygusque hymenacis:
 Exsulibusne datur ducenda Lavinia Teucris,
 O genitor? nec te miseret nataeque tuique? 360
 Nec matris miseret, quam primo aquilone relinquet
 Perfidus, alta petens, abducta virgine, praedo?
 At non sic Phrygius penetrat Lacedaemona pastor

sensu. Nisi malis iungere: *fallit inspirans, ἄλδεν σπινόμεν.* Afflare autem putandus est serpens halitu venenato, tanquam furoris aura antiqua, pectus reginae, circa quod errat, nondum illapsus, ut è sqq. patet. Halitu autem, spirito, afflatu, dicimus fieri ea, quae per sensus animos attingere et efficere videntur. — Illa v. 351-353, *fit tortile collo* etc. nescio no pro-epica dignitate nimis ingeniosa sint. Ovidio fortasse ea condones. Is tamen, cum superiora ad verbum fere expressisset (Met. IV, 485, 489-499), haec intacta reliquit. Torques autem, etiam in antiquis operibus, videmus gestatos saepe serpentibus similes. *taenia vittae*; h. e. vitta; nisi propria h. l. oras et vincula vittarum vel fasciarum deponentia *taeniae* dixit, tortiles et serpentibus similes.

354—357. Primo furoris accessu in lamenta fertur Amata. *lues*, ut *tabes*, *sanies*, pro veneno, h. l. est halitus ille venenatus et humidus,

unde *lues indo veneno*, quo afflatum Amatae pectus. Ovidius modo non dissimili *scorpionum nigri madidum sudore venenat* dixit II Met. 498, non quasi exsudare eum venenum crediderit; sed *sudor veneni*, humor, potest est elegantior ratio pro veneno, quod humidum diceret: *madidus* autem omnino ad profluentem oris sanies spectat. Insinuat ille se in praecordia et animum: *Pertentat sensus*, subit et ossibus implicat ignem, quateous flamma circumvolvitur; eadem vulgari oratione ambire et involvere rem dicitur.

359—372. Oratio bene morata et argumentis instructa probabilibus et gravibus sed breviter enumeratis. Cum primis veras locum Euripidis (Supplic. 219 sqq.) comparat Cerda. — *Exsulibus Teucris* gravius quam Teucro, ut sup. 98: *Externi venient generi et alia.* Quantam vim habent illa: *nec matris ... praedo!* — 363. *At non sic*; ut vulgo: quasi non simili modo Paris Helenam avexerit. *penetrat*;

Ledaemque Helenam Troianas vexit ad urbes!
 Quid tua sancta fides? quid cura antiqua tuorum 365
 Et consanguineo toties data dextera Turno?
 Si gener externa petitur de gente Latinis,
 Idquò sedet Faunisque premunt te iussa parentis;
 Omnem equidem sceptris terram, quae libera nostris
 Dissidet, externam reor et sic dicere divos. 370
 Et Turno, si prima domus repetatur origo,
 Inachus Acrisiusque patres mediaeque Mycenae.
 His ubi nequidquam dictis experta Latinum
 Contra stare videt, penitusque in viscera labsum
 Serpentis furiale malum totamque pererrat; 375
 Tum vero infelix, ingentibus excita monstris,
 Immensam sine more furit lymphata per urbem:
 Ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,

praeterita res in praesens adduci potest, in prius a poeta. Hinc enallage illa, quam vocant, pro penetravit. — In v. 365, 366 epithetorum bonus est dilectus fictus. *consanguineo*; filius enim est Veniliae, sororis Amatae. — 367 aq. Callide elevat id, quod tantam ad mariti animam vim habebat, Fauni oraculum, dum id non minus ad Turnum referri posse ait; esse enim externos habendos omnes, qui non Latini regno subsint. Tum vero Turnum originem quoque habere a gente peregrina et extra Italiam agente, ab Argivis. — *mediae Mycenae* accipien- dum ut in illo: Ex media Graecia eius stirps ducta est. Dedit autem hoc poeta seu famae seu ingenio, ut Turni originem a Danaë Persei matre. peteret, quae, cum fratrem patris Acrisii inueneret, navi in Italiam est delata ibique Ardeam condidit. Conf. iof. 408 aq.; contra quam vulgaris inter Graecos fabula ferebat, qua in arcam

cum phœro inclusa mari ad insulam Seriphum enatisse narrata est.

373—377. Tentato ita Latini animo, cum eum videt *contra stare* (pro vulgari resistere), cumque venenum (docte: *serpentis furiale malum*) interea in intima Amatae praecordia penetravit etc. — *monstra sunt terrores et phantasmata furientis animo obiecta*. — 377. *sine more*, sine modo ac lege ideoque *ἀνόμους, ἀπεινούς*; (cf. ad V, 604; Burm. ad Ovid. I, A. A. 419) discurrit per totam urbem. Locum hunc ante oculos habuit Statius IV Theb. 378 aq.

378—381. Lineas ornatisimi loci in Iliad. ζ. 413 invenire sibi videntur viri docti; sed ibi Ajax rotat saxum *ὡς στροβίλον*. *turbo* lignum illud conoïdes, quo pueri ludunt, diversorum a trocho, qui aeneus vel alterius materiae circulus est. At *turbo* est *στρόβιλος* vel *ἐστρόβιλος* ex Epigr. I Callimachi notus; ubi et *ὡς πλόγῃ*

Quem pueri magno in gyro vacua atria circum
 Iptenti ludo exercent; ille actus habena 384
 Curvatis fertur spatiis; stupet inscia supra
 Inpubesque manus, mirata volubile buxum;
 Dant animos plagae. Non cursu segnior illo
 Per medias urbis agitur populosque feroces:
 Quin etiam in silvas, simulato numine Bacchi, 385
 Maius adorta nefas, maioremque orsa furorem
 Evolat et natam frondosis montibus abdit,
 Quo thalamum eripiat Teucris taedasque moretur,
 Evoc Bacche! fremens, solum te virgine dignum
 Vociferans; etenim mollis tibi sumere thyrsos, 390

Ἰπτάσθαι βίβλας ἔχοντες Εὐαίρετον, ut h. l. torto sub verbere; flagello, mox habena. — vacua circum atria, ornate, ante domum. Callimachi. ὑπὸ τῇ ἰνὶ τριπόδῃ. exercent, agunt, versant, δοροῦσι. turbini dant animos (conciatorem motum) plagae, verbera ingeminata. Ad pueros minus bene hoc referas. Verum est eorum animos incendi ipso ludo: sed hic de motu turbinis agitur. Comparatio ex Tibullo nota est lib. 1, 3: *Namque agor, ut per plana citus sola verbera turbo, quem celer adsueta versat ab arte puer.* Sed, ne res ex puerorum lusu ducta epicae dignitati detraberet, tractatione et dictionis gravitate efficit Maro. Versatur autem comparationis vis in discours rhombi.

385. Praeclarus locus est, qui sequitur; sed, ut eius praestantiam sentias, sacrorum Bacchicorum ritus a nostris sensibus tam alieni notitia aliqua, ex Euripidis v. c. Bacchis, imbutum habere animum necesse est. Inter eos homines, qui orgia Bacchi frequentabant, facile hoc in animum veniebat feminae, ut ira furore acta,

cum invisio genero subducere vellet filiam; Bacchico se teneri futura simularet, quo filiam iisdem sacris iuvaret ideoque in silvas abduceret. Eiusmodi furoris Bacchici, qui totam Thebarum civitatem invasit, exempla in tragicis occurrunt. Solent autem iidem saepe consilii dramatum suorum adhibere furores Bacchicos, ut per orgiorum opportunitates efficiantur nova ac mira, ut in Antiope Euripidis. — 390, 391. *Etenim tibi, oī γὰρ δὴ et οἱ γὰρ τοι*, non ignota forma, docta tamen et variandae orationi commoda. Certe quidem tibi, in tuum honorem, Bacche, ait illa filiam Bacchicis orgiis se initiare (Servius infinitivum pro indicativo positum esse volebat: ita esset infinitivus narrationum). Hoc extulit per attributa Baccharum: *thyrsos sumere*, Bacchum *lustrare choro* (ut inf. X, 224 *agnoscunt longe regem lustrantque choreis*) h. e. choreas ducere circa eum medium stantem tamquam choragum: quem sequatur il, qui chorum celebrant, ut ideo Bacchae furere correptae deum tamquam praesentem

Te lustrare choro, sacrum tibi pascere crinem.
 Fama volat; Furiisque adensas pectore matres
 Idem omnis simul ardor agit, nova quaerere tecta.
 Deseruere domos; ventis dant colla comasque.
 Ast aliae tremulis ululatibus aethera complent 395
 Pampineasque gerunt incinctae pellibus hastas.
 Ipsa inter medias flagrantem fervida pinum
 Sustinet ac natae Turnique canit hymenaeos
 Sanguineam torquens aciem torvumque repente
 Clamat: Io matres, audite, ubi quaeque, Latinae: 400
 Si qua piis animis manet infelicis Amatae
 Gratia, si iuris materni cura remordet;
 Solvite crinalis vittas, capite orgia mecum.
 Talem inter silvas, inter deserta ferarum,
 Reginam Allècto stimulis agit undique Bacchi. 405
 Postquam visa satis primos acuisse furores
 Consiliumque omnemque domum vertisse Latini,

ducere potent. — *pascere crinem*. In sacris Bacchiis comam promissam et solutam haberi et iactari solitam notum est. Cf. inf. 394, 403: (Laudat ex Catulli Gallimbo locum Cerda: *Tibi spargimus capillum, Tibi verticem rotamus*. Sed is est Mureti Gallimbus, in eius Catullo pag. 86, quod idem carmen pro Catulli fetu habuit Gellius ad Ge. II, 392). Rarius occurrit, quod comam quoque Baccho alunt Bacchae; sed Euripidis versum iam alii laudarunt *ἰσὸς ὁ πλέκτρος, τῷ θεῷ τ' αὐτὸν ὑπὸν* (Bacch. 493. cf. Barnes ad v. 450). — 392 sq. Idem furor Bacchiens ceteras Latinas matronas invadit. — *nova tecta*; silvarum recessus. — 396. *pellibus*. Pelles sunt nebrides. Haestas *pampineas*, pampinis tectas, ut bene Serv. monet; thyrsos (cf. Ecl. V, 34), qui hinc *molles* dicti supra v. 390, et *pinum*, faciem pi-

neam, cf. ap. Eurip. Bacch. 145 sqq. Omnia enim hic a. sacris Bacchiis petita sunt; non a nuptialibus ritibus, *Sanguineas* (cf. IV, 643) *torquens aciem*, *δρακτόπους κόρυς ἰλίσσουσα*, Eurip. Bacch. 4120. — Ad v. 400 conferunt Intpp. II, 5, 52 sq. de Thetide ad Nymphas, nec tamen quicquam inde proficere potuit Maro. *piis animis*, pro vobis. — 402. Si cura est, ac ius maternum in filias tuendum vobis putatis. — *capite orgia*, exquisite, ut suscipere sacra, hoc est celebrare, agere. At dicat: quo consilio? qua spe? scilicet, ut sibi adsint filiamque a nuptiis cum viro alieno vindicent.

406—413. Ad Turnum nunc Allècto procedit, postquam consilia Latini ab ea turbata et causae belli astae erant; qua ipsa re viderendum erat, ne domus Latini everteretur. *acuisse*, cum di-

Protenus hinc fuscis, tristis Dea tollitur alis
 Audacis Rutuli ad muros, quam dicitur urbem
 Acrisioeius Danaë fundasse colonis 410
 Praecipiti delata noto. Locus Ardea quondam
 Dictus avis, et nunc magnum manet Ardea nomen;
 Sed fortuna fuit. Tectis hic Turnus in altis
 Iam mediam nigra carpebat nocte quietem.
 Allecto torvam faciem et furialia membra 415
 Exuit; in voltus sese transformat anilis
 Et frontem obscenam rugis arat; induit albos
 Cum vitta crinis; tum ramum innectit olivæ;
 Fit Chalybe Iunonis antis templique sacerdos
 Et iuveni ante oculos his se cum vocibus offert : 420
 Turne, tot incassum fusos patiēre labores
 Et tua Dardaniis transscribi scepra colonis?
 Rex tibi coniugium et quaesitas sanguine dotes
 Abnegat, externusque in regnum quaeritur heres.

lectu pro exultasse. — 408. Videt Furiam alatam ut et alibi: v. c. apud Euripid. Orést. 317. — 410. Danaë Igitur Acrisii f. cum Argivis fugae comitibus navi vecta ad Rutulorum litus appulsa et Ardentem exultasse dicitur. — 411, 412. Verbs olim dicta a maioribus, avis, Arden; manet ea urbs etiam nunc magnum nomen, h. e. loci nomen adhuc nobile est propter veterem Turni et Rutulorum famam; sed, opibus antiquis delotis, iam Maronia tempore Ardes cum vicinis locis solo aequata fuit. Vid. Strabo V, p. 232.

415. Observa dictionis ornatum in hoc, quod vulgare: assumit formam anas, rugosae, canae etc., in verba illa resolvit: arat, induit, innectit; h. e. habet innexas, et sic reliqua. — 417. obscenam simpl. pro turpem. —

419. Fit Chalybe, anus sacerdos Iunonis templique. Si aliter iungas verba, minus commode fit; etsi nec hoc satis commodum. Est ut ἀνὴρ ἱερεὺς, γυνὴ ἱερεῖα. Igitur sacerdos Iunonis tali erat habitu, ut vitta et oleaginea corona vinetas haberet comas. Imitatus est in Tiresia Statius II Theb. 97, 98, 99 et in Amphiarao VII, 83, 89. Iunonem autem merito ponit, quippe quae Turni rebus studet, et cuius templum fuisse Arden ex locis Plinii constat, in quibus antiquissimas Ardeatis templi picturas miratur XXXV, 3, s. 6, et 140, s. 38. — 421. patiēre fusos, graeco, pro patiēre effundi — et transscribi. De voce transscribi v. sup. V, 730; h. l. transferri ait regnum Latini dotale cum Lavinia ad externos. — 423. coniugium et dotes, dotem, regnum dotale, paratum sanguine.

I nunc, ingratis offer te, inrise, periclis; 425
 Tyrrhenas, i, sterne acies; tege pace Latinos.
 Haec adeo tibi me, placida quum nocte iaceres;
 Ipsa palam fari omnipotens Saturnia iussit.
 Quare age et armari pubem portisque moveri
 Laetus in arma para et Phrygios, qui flumine pulchro
 Consedere, duces pictasque exure carinas. 431
 Coelestum vis igna iubet. Rex ipse Latinus,
 Ni dare coniugium et dicto parere fatetur,
 Sentiat et tandem Turnum experiatur in armis.
 Hic iuvenis, vatem inridens, sic orsa vicissim 435
 Ore refert: Classis invectas Thybridis alveo
 Non, ut rere, meas effugit nuntius auris:
 Ne tantos mihi finge metus, nec regia Iuno
 Inmemor est nostri.
 Sed te victa situ verique effeta senectus, 440
 O mater, curis nequidquam exercet et arma
 Regum inter falsa vatem formidine ludit.
 Cura tibi divum effigies et templa tueri;

Nam pro Latino saepe pugnas auscisse putandus est ex v. 425, 426. — *tege pace Latinos*, sc. avertendo et repellendo hostes. — 427. Comparant Intpp. *iliad.* σ, 184: *ἔργον μὲν ποσειδάωνος* etc. — 430. *laetus* poetis est. simpl. *alacer*. *flumine pulchro*, est *καλλιφόρος*, orans epitheton. Sic sup. 30 *amoenum*. — 432. *Coelestum vis magna*, magnum deorum numen, τὸ ζῶον *θεῶν* *κρείττονος*. *Phrygios duces et carinas exure*, nota dicendi forma: alterum improprie. — 433. *dicto parere*, pro vulgari: premissio alare se velle profiteretur.

435—444. Nota *vatem* simpl. pro sacerdote. *orsa* pro vulgari dicta; ut *solio* sic *ornus* ab aliq. — 440, 441, 442. Per senectutem vanis rumoribus captandis indulget. Docte ornata res.

— *Senectus te exercet curis nequidquam* ideoque curis vanis, et *ludit te falsa formidine*. Addit *inter arma regum*, ut appareat, qua super re cura illa suscepta sit; *Senectus* autem dicta *victa situ*, desidis et inertia; *verique effeta*, procullo audacius dicta, cui nihil veri iudicii adest, vanis inhians, proclivior ad amplectendos falsos rumores quam ad vera exploranda. Vi *frugibus* vel *frugum effectus* ager, inhabilis longo usu et parum idoneus ad ferendas fruges; sic aetas illa inhabilis ad videndum verum et ad veros rumores diiudicandos et a falsis discernendos. *Irac, belli, Martis, feta* praecordia passim apud poetas occurrunt. — 442. *Vatem* iterum, ut v. 435. — 443. *Aeditum* *παράπορος* designat. Forma increpandi Ho-

Bella viri pacemque gerent, quis bella gerenda.

Talibus Allecto dictis exarsit in iras.

445

At iuveni oranti subitus tremor occupat artus;

Deriguere oculi: tot Erynnis sibilat hydrys.

Tantaque se facies aperit. Tum flammae torquens

Lamina cunctantem et quaerentem dicere plura

Repulit et geminos erexit crinibus anguis

450

Verberaque insonuit rabidoque haec addidit ore:

En, ego victa situ, quam veri effeta senectus

Arma inter regum falsa formidine ludit;

Respice ad haec: adsum dirarum ab sede sororum;

Bella manu letumque gero.

455

Sic effata facem iuveni coniecit et atro

Lumine fumantis fixit sub pectore taedas.

Olli somnum ingens rumpit pavor, ossaque et artus

Perfundit toto proruptus corpore sudor.

Arma amens fremit, arma toro tectisque requirit.

460

Saevit amor ferri et scelerata insania belli;

Ira super: magno veluti quum flamma sonore

Virgea suggeritur costis undantis aheni,

mero iam frequentata est Iliad. 2, 428 sqq.; 7, 490 sqq.; πόλεμος δ' ἀνδρῶν μελέων: add. II. 6, 137 sq.

446 sqq. Exiit iam Erinny's anum, ut solent interdum dī, et vera forma adstat. Praeclara autem rei exponendae ratio affectu ab initio statim posita: Turnum ita loquentem horror invadit etc. — 447. tot Erinny's sibilat hydrys. Nam horrendi angues ex capite sibilant et dira deae facies vera apparet. — 448. tanta pro talia. — 454: verbera insonuit, concussit, flagello increpuit. Proprium hoc Furis, ut monitum sup. ad v. 366, ut verbera tectis funditque inferre facies. VI, 537 a Tisiphone caeva sonare verbera.

456. facem iniecit in iuvenem et in pectus infixit. — 460. arma fremit plus est quam: deponit, clamat. — 461, 462. Elaborata oratio! pro belli cupiditate et ira incenditur. amor ferri et insania belli unum idemque declarant. scelerata insania, quoniam ad caedes, rapinas et scelera rapit, quae proprie de bello dicuntur; at super ira, non satis expeditio: an eodem modo positum, ut τίσις, pro νεπέσει? eminet? Magis adhuc, quam amor pugnae, saevit, furit ira.

462—466. Fundus comparationis in Homero II, 7, 362 sqq., qui legendus est, ubi de Kantho Vulcani gammis submissis ebulliente agitur;

Exsultantque aestu latices; furit intus aqua;
 Fumidus atque alte spumis exuberat amnis;
 Nec iam se capit unda; volat vapor ater ad auras.
 Ergo iter ad regem polluta pace Latinum
 Indicit primis iuvenum, et iubet arma parari,
 Tutari Italiam, detrudere finibus hostem;
 Se satis ambobus Tencrisque venire Latinisque.
 Haec ubi dicta dedit divosque in vota vocavit,
 Certatim sese Rutuli exhortantur in arma.
 Hunc decus egregium formae movet atque iuventae;
 Hunc atavi reges, hunc claris dextera factis.

Dum Turnus Rutulos animis audacibus inplet,

sed primum ornatu verborum in re tenui superat Virgilius, ut facile expectabatur ab imitatore Marone. conf. Macrob. Sat. V, 44; tunc vero etiam aliud comparatum idque elegantius, suavior et doctiore metaphora, substituit, animum ira aestuantem. — *Flammam utqueam* pro virgine, et *coctas ollae* (sed gravius nominavit *ahenum*) dixit, ut γάρπην ῥέτορος Homerus Odyss. 9, 437; et ex utroque loco Quintus Cal. lib. V, 384 sqq. de Aiacis ira. Ornate reliqua quoque: *Fumidus amnis aquae*, vapor, *furit intus atque alte spumis exuberat*, spumat.

467—474. *polluta pace*, violata iam: sc. consilio, conatu et voluntate Turni. Videtur hoc verius esse quam alterum: ut a Latino pax sublata sit, erepta Turno coniuge. — 470. *venire* est gravius quam *esse*, ut alibi monitum. — 471. *divos in vota vocavit*, invocavit vota, cf. ad lib. V, 234. ἱκετεύω. — 472. *se exhortantur*, ὁρᾶν, ἐνύπνυν, Homerium. — 472—474. Rutuli se accunt ad bellum, alii pulchritudine, alii nobilitate Turni, alii virtutis fama

erecti. Et sic Servius. Mala Pomponi et alii *Hunc se*. Turnum accipiunt.

475 sqq. Principium belli inter Latinos et Troianos certus venatione intererimus. Reprehensum hoc iam apud Macrob. V, 17; et hinc a multis tamquam lenius et vi epica destitutum. Enimvero haudquaquam certa belli est causa; sed occasio tantum et initium. Haec ipsa caedis cervae et concursus propter eam factus pro illis temporibus narrationem hanc facit probabilem, cum res non consilio, sed animorum impetu committendi essent Latini cum Troianis et res ad manus deducenda. Tum poeta agnitalis putatur belli Iliaci initia et tentat in Aulide clamis Aehivorum causas, intererit ab Agamemnone cervae Dianae sacra. Omnino invento hoc poetae strenuus usus, ut pugnarum et odiorum causas ab occisis casu sacris amnaptibus, quae (ἀναιμία, ἀπειρία) libere vagarentur, arcescerent. Exempla sunt ap. Cerdam, sed ex imitatoribus Virgilii, Statio VII Theb. 564 sq. et Valerio Fl. III, 45 sq. petita. Insignis est illud exempl. cervae Dianae ab Agame-

Allecto in Teucros Stygiis se concitat alis,
 Arte nova speculata locum, quo litore pulcer
 Insidiis cursuque feras agitabat Iulus.
 Hic subitam canibus rabiem Coeytia virgo
 Obiicit et noto naris contingit odore. 480
 Vt cervum ardentes agerent: quæ prima laborum
 Causa fuit belloque animos adcendit agrestis.
 Cervus erat forma præstanti et cornibus ingens,
 Tyrrhidae pueri quem matris ab ubere raptum
 Nutribant Tyrrheusque pater, cui regia parent. 485
 Armenta et late custodia credita campi.
 Adsuetum imperiis soror omni Silvia cura
 Mollibus intexens ornabat cornua sertis,
 Pectebatque ferum puroque in fonte lavabat.
 Ille, manum patiens mensaque aduetus herili, 490
 Errabat silvis rursusque ad limina nota.
 Ipse domum sera quamvis se nocte ferebat.
 Hunc procul errantem rabidae venantis Iuli.
 Commovere canes, fluvio quum forte secundo

mione in Aulide easse, qua navigatio
 classis retardata est.

475—483. *animis Ritulos audaci-*
bus implet: Homericum *ἄλκιμονος* πλε-
ονος ἄλκιμονος, ut II. p. 573 animos au-
 dacia. Facit nunc Aleto, quod Eris
 Homerien II. d. 444: *ἄλκιμονος* ἄλκιμονος
ἔμψαλα etc. — 477. *arte nova*, alia
 fraude, novo dolo. Supra I, 657: *At*
Cytherea novas artes, nova pectore
versat Consilia. — 481. *prima labo-*
rum causa fuit. Comparant II. s. 63.
 χ, 116. Est primum initium calachi-
 tatum, quæ insequentæ sunt.

483 sqq. Molles et bucolicis pro-
 piores versus sunt, qui sequuntur.
 Similes deliciae Cyparissi cervus apud
 Ovid. Met. X, 109 sqq. occurrunt;
 sed iuvenili carminis luxuria expoli-

tas. Calpurnii quoque imitatio Ecl.
 VI, 33 sq. et Statii locus de tigris
 Bacchi mansuetis (Theb. VII, 564
 sqq.) a Cerda notatur. De id genus
 animalibus cf. not. ad Lucian. pro
 Merc. Cond. c. 4. — 484. *Tyrrhidae*
pueri pro Tyrrhei filiis. Fuit autem
 nomen hoc in historia Albanorum
 regum non ignobile. Tyrrheus enim
 erat regii armenti magister, apud
 quem Lavinia Silvium enixa est: v.
 Victor. O. G. R. 46. — 487. *soror se-*
puerorum, Tyrrhei filia. — *mollibus*
sertis, sen vittis, sen corollis. — 490.
χρυσάδα et *ἄμωρπύκτωρ* fulse dicit.
 — 492. *Ipse, Autós* pro *αὐτομάτως*.

493—495. Cervus post natationem
 (elegantèr *defluere* pro *matere*) in
 ripa se ab aestu recrebat, cum canes

Deflueret ripaque aestus viridante levaret. 495
 Ipse etiam, eximiae laudis succensus amore,
 Ascanius curvo direxit spicula cornu;
 Nec dextrae erranti deus afuit, actaque multo
 Perque uterum sonitu perque ilia venit arando.
 Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit 500
 Successitque gemens stabulis questuque cruentus
 Atque inploranti similis tectum omne replebat.
 Silvia prima soror, palmis percussa lacertos,
 Auxilium vocat et duros conclamat agrestis.
 Olli, pestis quim tacitis latet aspera silvis, 505
 Improvisi adsunt: hic torre armatus obusto,
 Stipitis hic gravidi nodis: quod cuique repertum
 Rimanti, telum ira facit. Vocat agmina Tyrreus,
 Quadrifidam quereum cuneis ut forte coactis
 Scindebat, rapta spirans inmane securi. 510
 At saeva e speculis tempus dea nacta nocendi
 Ardua tecta petit stabuli et de culmine summo
 Pastorale canit signum cornuque recurvo

eum se rescipientem (sagientes procul et persecutae, R.) excitant. Ergo cum defluerat, ut bene Cerda accipit deflueret. — 498. *dextrae deus adesse* dicitur ad eam regendam. Nunc negatio addita: *Nec absuit deus*, h. e. adfuit fortuna *dextrae*, quo minus ea aberraret; mutatum hoc in epitheton, *dextrae erranti*. At Servius ad Alecto refert, ut ait in *Stic.* *acta venit* plenius pro *adacta* est. — *nota tecta*, rē § 21a. In miseratione cecvae, placidae se mansuetae ferae, vs. 500 sqq. notabilem artis sagacitatem adhibuit poeta.

505. *pestis*, Furia. Conf. sup. 376, 477. Latet enim illa in silva ad speculandam nocendi rationem et viam; neque inde nisi v. 511 discedit. —

Torrem oñustum quis non videat esse similem *præustam*? cf. inf. 524; ut mox stipites nodosos memorat. — *capris coactis*, adacto cuncto, *accurrit* pater ira azevius, *spirans inmane*, μέγα πένον.

511. *stabilum*, pastoris tugurium, ut et abibi. — 513. Fuit scilicet idem, qui nunc in agris est, mos buccina convocandi rucicolas repentino aliquo metu, periculo vel incursu. Idem mos in prisca civitatibus. Itaque Romae primis aetatibus Comitija non aliter convocari solebant. *Per cornu* *centuriata* sp. Gell. XV, 27. Subnata autem Maroni Furiae buccina videri potest ex Eridis horrendo clamore *Iliad.* λ, 5, 41. — In 514-518 expressus Apollonii locus, pri-

Tartaream intendit vocem : qua protenus omne
 Contremuit nemus et silvæ intonuerè profundæ 515
 Audiit et Triviae longè lacus ; audiit amnis
 Sulfurea Nar albus aqua fontesque Velini ;
 Et trepidæ matres pressere ad pectora natos.
 Tum vero ad vocem celeres , qua buccina signum
 Dira dedit , raptis concurrunt undique telis 520
 Indomiti agricolæ ; nec non et Troia pubes
 Ascanio auxilium castris effundit apertis.
 Direxere acies. Non iam certamine agfessi ,
 Stupitibus duris agitur sudibusve praeustis ;
 Sed ferro ancipiti decernunt , atraque late 525
 Horrescit strictis seges ensibus aeraque fulgent

num quidem III, 4217. Hecates canum latratu : *Ἡέκατα δ' ἰσχυρὰ πᾶντα*, et multo magis draconis sibilo IV, 427-429. *ἀκούει δὲ μακρὰν Ἥέκατα ; ποταμὸς καὶ ἄσπετος ἰαχὴν ἄλλος*. *Ἰαχὴν*, et *καὶ πολλὰν ἰαχὴν* etc. *Ἀσπῆρατι δ' ἐξυπνοῦτο λυγρῶδες*, *ἀκούει δὲ πᾶσι Νηϊάχῃς*, et *τὸ σῆμα ὅν' ἀγχαλίδεσσιν ἔχουσιν*. *Πολλὰς παλλομένης χυῖρας βάλον ἀγχαλίδεσσι* : unde poster : *Et trepidæ matres pressere ad pectora natos* ; non iam ornate, sed meliore iudicio : nam a Furia inflatam buccinam iam horrendum sonitum edidisse probabilius est dictum, quam draconis sibilum tam longe esse auditum. Virgilii imitatore habes Statium I Theb. 418 de anguium Tisiphones sibilo : *Audiit et medius coeli Parnassus* etc., ubi omnia multo magis portentosa videbis — 515. *profundæ* cum dilectu. In infimis magnæ silvæ recessibus audiebatur vox. — 516. *Triviae lacus* est Lacus Ariclosus cum nemore et templo Dianæ nobilissimo. cf. inf. v. 761. Nunc *Lago di Nemi*, non longe ab vico *Genzano*. Paullo remotior ab his lo-

cis versus septentrionem est *Nar*, qui inter Sabinos et Umbros ad Tiberim descendit, *sulfureis aquis* satis notus, de quo iam Ennii versus VI Annal. *Sulfureas ponunt spiramina Naris ad undas* (V. Cluver. p. 705), quarum natura candorem facit. In proximo *Lacus Velinus*, amne Velino inter montium inga super Rente stagnante : in Narem ille quoque aliquando a M. Curio exciso monte emissus. Cic. IV ad Att. 15. Conf. Plin. III, 42, s. 47.

520. Ennii Ann. III. versus sunt ap. Macrobi. VII, 3. *Postquam defessi sunt stantes spargere viri Hastis : anasit concurrunt undique telis*. — 521. *Indomiti agricolæ* ; simpliciter accipio : duros, asperos. Sunt enim *ἄσπετος* : quod primo loco est, qui atteri nequeunt aut frangi ac fatigari laboribus et aerumnis ; altero *ἄσπετος* etiam invictus, hinc validum, magnum, ingentem simpliciter denotat. — *uro nois et Troia pubes*. Castrorum portis *ῥυσσῆται* militum auxilium Troiani. Vulgari oratione : copiae effundunt se, effunduntur, *ἐξυπνοῦται*. — Mox vs. 525, 326, *seges atq. horrescit ensibus*.

Sole lacessita et lucem sub nubila iactant :
 Fluctus, uti, primo coepit quum albescere vento,
 Paullatim sese tollit mare et altius undas
 Erigit, inde imo consurgit ad aethera fundo. 530
 Hic iuvenis primam ante aciem stridente sagitta,
 Natorum Tyrrii fuerat qui maximus, Almo
 Sternitur (haesit enim sub gutture volpus et udae
 Vocis iter tenuemque inclusit sanguine vitam);
 Corpora multa virum circa seniorque Galæsus 535
 Dum paci medium se offert: iustissimus unus
 Quî fuit Ausoniisque olim ditissimus arvis:
 Quinque greges illi balantum, quina redibant
 Armenta, et terram centum vertebat aratris.

aeges pro agro isque ideo pro acie: eleganter autem *acies* statim per segetem effertur et reliqua ad eam attemperantur; qui comparandi modus exquisitae est venustatis. Locus similis inf. videndus lib. XI, 601, 602. Primae autem lineae sunt Iliad. v, 338, ubi *horret pugna hastis, ἔπειτ' ἄλγος ἐγγύθεν μακρόθεν*. Itaque h. l. proprie diceret *enses strictos horre*, eductos et elatos ad ictum inferendum; quandoquidem horrent omnia aspera et acuminata et erecta; tum *horret ensibus acies, ager, seges*. Atra propter soli naturam, sive refertur ad oculorum sensum in campo longam hominum seriem prospicientium. — At 527 *acra sole lacessita* venuste pro percussa radiis. Debetur hoc Lucretii exemplo lib. IV, 218: *Corpora quae feriant oculos visumque lacessant*: unde patet, ut ex aliis locis, ubi *visum, aures, lacessere* occurrit, *lacessere*, quod proprie est irritare, provocare, esse simpliciter ferire, percutere; cf. inf. ad lib. X, 40.

528-530. *Vti mare ... quum fluctus coepit*. Saepius ornata a poetis. comparatio, primum quidem ab Homero Il. d, 422 sqq. Eandem elaboratius extulerat Maro Ge. III, 237 sq. *primo vento*; cum primum aura mare impellit fluctusque eiet spumens.

533, 534, *volup* pro sagitta, ut II, 529, et *inclusit* pro vulgari *linterclu* sit, *iter vocis udae*, *tractato* *epitheto* a gutture, per quod vox emittitur; proprie *iter udae*. Sic *tenuis vita* est anima. Quomodo Virgilius ornatu praecellat Homerum, vide in hoc Iliad. v, 338; o δὲ μιν βῆλε δουρὶ Λαίρην (κατὰ λ.) ὅτ' ἀντιπαύνα, διὰ πρὸ δὲ χαλκὸν ἔλασσε. — 536-539. Homerica arte Galæsi memoriam nobis commendat et miserationem facit. CL II. s, 612, 613, 644. Quod *ditissimum* eundem et *iustissimum* exhibet, ad primae vitae mores comparatum est. Illud vero ad miserationem praecellare: *Dum paci medium sese offert*, ut iam Macrobius IV, 4 monuit. corpora v. sternuntur.

Atque, ea per campos aequo dum Martē geruntur;
 Promissi dea facta potens; ubi sanguine bellum 540
 Inbuit et primas commisit funera pugnae,
 Deserit Hesperiam et coeli convexa per auras
 Iunonem victrix adfatur voce superba:
 En, perfecta tibi bello discordia tristi
 Dic, in amicitiam coeant et foedera iungant,
 Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros.
 Hoc etiam his addam, tua si mihi certa voluntas:
 Finitimas in bella feram rumoribus urbis.
 Adcendamque animos insani Martis amore,
 Undique ut auxilio veniant; spargam arma per agros.
 Tum contra Iulio: terrorum et fraudis abunde est.
 Stant belli caussae; pugnatur comminus armis.
 Quae fors prima dedit, sanguis novus inbuit arma.
 Talia connubia et talis celebrent hymenaeos 555

540—571. Alecto Iunoni mandata peracta nuntiatis in sedem suam inferis relegatus, quam illa petit per lacum Amsanctum. aequo Martē, pari utrinque belli fortuna, pugna in neutram partem inclinata. Comparant transitus formosum H. s. 84: Ω; ο; μὲν etc. *Promissi potens*, promissis expletis, ἔκπλητος γενόμενος ὡς ὁμοχρῶτο. Cf. ad 341. *sanguine bellum inbuit*; Servius, instituit. Scilicet propriae Latini imbuuntur sanguine (ut v. 554, *sanguis novus inbuit arma*), inducebantur, trahebantur prima caede facta ad bellum. Conf. inf. 547, *Doctius ipsum bellum inbuitur*, instituitur, sanguine. Ex copiis, quae apud Cerdam habentur, unum hic referas Propertii IV, 41, 5: *Imbuus exemplum primae tu, Romule, palmarum*: hoc est inferi exemplum, quo imbuuntur, moveantur, ad similem constum alii. — 542. *signera pugnae* pro pugna sim-

pliciter; quae hinc quoque poetis *funeraria* dicta. — 543. *per auras*, coeli convexa, impendenda; si modo vera lectio est. Tum subint. verbum *molus*, *evecta*. — 546. cf. 316, 317. *Dio*, ironice, tamquam ἀδύνατον τι χρῆμα. — 548. *hoc addam*: in *bella feram*, *rapiam*, doctius quam: ad bellum accendam.

552 sq. Dignitatem orationi Iunonis inesse facile agnoscas. *Stant belli caussae*, facta sunt belli auspicia manibus senel consertis. Burmannus: *causas*, *fixae* sunt. *Stare* omnino poetae pro *esse*, ut Graeci ἰστανόμαι, usurpent, ne exilitate vocis poeticam vim frangant. *Stant ea*, quae cum maxime aguntur, in aetui sunt. Eo referendum: *stant praelia* et similia. — *Iude stare* etiam dicitur illud, quod constitutum, paratum, effectum est. Sic *stat sententia*; si *stat* h. l. *causa belli* gerendi pugna *senel facta*; et hinc *stare*

Egregium Veneris genus et rex ipse Latinus.
 Te super aetherias errare licentius auras
 Haud Pater ille velit, summi regnator Olympi.
 Cede locis. Ego, si qua super fortuna laborum est,
 Ipsa regam. Talis dederat Saturnia voces. 560
 Illa autem adtollit stridentis anguibus alas
 Cocytique petit sedem, supera ardua linquens.
 Est locus Italiae medio sub montibus altis
 Nobilis et fama multis memoratus in oris,
 Amsancti valles; densis hunc frondibus atrum 565
 Vrguet utrimque latus nemoris, medioque fragosus
 Dat sonitum saxis et torto vertice torrens.
 Hic specus horrendum, saevi spiracula Ditis,

pro decretum, fixum, certum esse. — 556, 557. cf. 317, 318. Pronuntiantium autem conoubja, trinis syllabis. — 559. Comparant Iliad. α, 522, 523. Reliquos belli casus ipsa moderabor: et sanc inf: 572, extremam bello imponit manum.

561—574. Nova Furiae species, quod non modo alata est (ut sup. 476), verum quod serpentes alis implicitos habet. Locum descensus eius ad inferos non dicam an primus protulerit poeta; est tamen ille rei admodum accommodatus. Est enim in Hirpinis non longe ab Aculano (nunc Fricenti in Principatu Neapol. R. ulteriore) lacus tetro colore at odore et inter spiracula referri solitus, quae Plutonia vel Charonea (*Moffete*) appellant, v. Plin. II, 93. Cic. de Div. I, 79; hinc v. 569 *spiracula Ditis*. Dictus ille lacus *Amsanctus*, quod nomen etiam Plin. II, 95 et Cic. de Div. I, 36 in Hirpinis memorant. Nec urgendum: *Italiae in medio*; aliter enim geographus, aliter poeta et popularis scriptor loquitur. Faciem qui-

dem loci nunc paullo diversam reperit Cluver. Ital. pag. 1201; silvae aatem decant. Montes siti paullo remotiores sunt: sed silva olim inde a montibus ad plantitiam protendi debuit. In vallis medio, ut quidem Maro locum describit, fons ex rupe ortus interque saxa progressus cum strepitu et fragore scrobatur. Lacum et vallem amb colle illicibus consito, qui utrinque vallem claudit; vidit nuper Swinburne; et Cluverius facum videret media sui parte aquam magnam cum vi ebullientem et resorbentem. Mutata tot annorum intervallu loci facies Maronis fidem non labefactat. — 566. *latus nemoris* eleganter collis nemorosus, qui latus vallis et lacus facit. — 567. *saxis et vertice*, h. e. vortice aquarum inter saxa fundi, vorticoso amne. — 568. *Hic specus*: non addit, an amnis illud fecerit. Potuit olim specus esse odorem sulfuris exhans eodem loco, qui nunc lacum recepit, torrente in stagnum mutato. Hoc docet descriptio loci, quam Abbas Fortis dedit, ut qui loca adiit et ipsam vim mephiticam

Monstratur, ruptoque ingens Acheronte vorago
 Pestiferas aperit faucis; quis condita Erinny's, 570
 Invisum numen, terras coelumque levabat.

Nec minus interea extremam Saturnia bello
 Inponit regina manum. Ruit omnis in urbem
 Pastorum ex acie numerus caesosque reportant,
 Almonem puerum foedatque ora Galaesi; 575
 Implorantque deos obtestanturque Latinum.
 Turnus adest medioque in crimine caedis et ignis
 Terrorem ingeminat: Teucros in regna vocari;
 Stirpem admisceri Phrygiam; se limine pelli.
 Tum, quorum adtonitae Baccho nemora avia matres 580
 Insultant thiasis (neque enim leve nomen Amatae)
 Undique conlecti coeunt Martemque fatigant;
 Illicet infandum cuncti contra omnia bellum,
 Contra fata deum, perverso numine poscunt.
 Certatim regis circumstant tecta Latini. 585
 Ille velut pelagi rupes inmota resistit,
 Vt pelagi rupes, magno veniente fragore
 Quae sese, multis circum latrantibus undis,

expertus est. — 574. *numen invisum*, μυστήρ, levabat eleganter pro relinquebat. Res enim, quas abominamur, gravant nos.

573—600. Narrat poeta quae alia accesserint ad exacerbandos Latinorum animos, ut arma moterent. — 577. Medias inter criminationes, quas in Troianos iacit, metum inlicit fore, ut caede et igni omnia misceantur; ideoque terrorem caedis et ignis (sic enim legendum est, non igni) facit. — *se limine pelli*, pro regno, domo, regia.

580—582. Auctoritate reginae commoti filii seu propinqui feminarum, quae Baccharum more thiasis, choreis Bacchicis, insultant nemora, thiasos

in silvis agunt (v. sup. 395, 396), coeunt et Latinum bellum poscunt. Proprie fatigant Latinum clamoribus ac precibus super Marte seu bello faciendo. Hinc fatigant, expiscunt, ipsum bellum. Solet enim poetae fatigare de his actionibus dici, in quibus quis fatigatur: est igitur precibus flagitare, cf. ad VIII, 94 et ad I, 280.

583, 584. *contra omnia*, respectu ad apes et ardentes Laviniae comas, sup. v. 64 sq. *contra fata deum*, Fauni oraculum v. 81 sq. — *perverso numine* pro adverso, irato, Serv. cf. Burm. Nescio tamen annon potius esse debeat: perversa, contrabata et infirmata deorum voluntate. — 586 — 590. Imago rei ad sensum obvia et a

Mole tenet; scopuli nequidquam et spumosa circum
 Saxa fremunt laterique inlisa refunditur alga. 597
 Verum, ubi nulla datur caecum exsuperare potestas
 Consilium, et saevae natu Iunonis eunt res:
 Multa deos aurasque pater testatus inanis,
 Frangimur heu fati, inquit, ferimurque procella
 Ipsi has sacrilego pendetis sanguine poenas,
 O miseri. Te, Turno, nefas, te triste manebit
 Supplicium, votisque deos venerabere seris.
 Nam mihi parva quies, omnisque in limine portus;
 Funere felici spoliis. Nec plura locutus
 Sepsit se tectis rerumque reliquit habenas. 600

multis frequentata, ut exempla conservare pigeat. Virgilius tamen Homericum locum II. 6; 618-621 ante oculos habuit et exornavit.

591 sqq. Latius rex, cum diu resistisset, tandem victus rebus gerendis se abdicat easque partes Turno concedit. — 593. *auras*, coelum manibus sublati obtestatur. *inares*: epitheton perpetuum *sicris* et *aetheris*, iam Lucretio frequentatum. — 594. Fato se vinci ait, quatenus non sum sed caecum turbae consilium, b. e. temerarium impetum et furorē sequi cogitur. — *Sacrilego... sanguine*, quatenus ipsi Aborigines sacrilegi, impii habendi sunt, qui contra deorum voluntatem bellum suscipiunt foedusque ictum violant. *has poenas*, docte, *pro scelere haec poenas*. — 598, 599. Sibi rex paratum esse ait refugium in morte vicina, nec sibi eripi aliud, praeterquam ne, ut felix vixerit, ita felix beatusque moriatur. Sententia verborum, expedita est, concinnata illa ex vulgari dicto: ante obitum neminem dicendum esse beatum, et posse aliquem felicem vivere, mori infelicem; itaque fuisse multos, qui

nō die ceteris vita discedere debuissent; hos *spoliatos* dixeris *fluere sceleris*. Sed de verbis ambigi potest: ego *omnis*, totus sum in *limine*, aditu portus, in portu iam tantum non navigo. *solus* pro ipsa morte, baud dubie; non de exsequiis (Fortasse simplicior haec ratio est: omnisque portus est in limine, i. e. omnia auxilium mihi ante pedes et paratum est seni; lumen enim vitae ut de initio ita de fine ponitur: cf. Burmann. ad Val. Flacc. I, 823. R.).

599, 600. Ne quis temere factum arbitretur Latinum regni munia deserere (cf. ad VIII, 1), tenendum est ad Turni nomen illustrandum ita res attemperatas esse, ut is summam imperii teneret. Nam, cum semel Turnus ad Aeneae virtutem illustrandam insigniore laude celebrandus esset, fieri hoc non recte potuisse, si secundas is partes ageret et alterius auspiciis res gereret. Eodem spectant alia, quae a Marone sollemniter provisae sunt. Continentur Rutuli nomine Latino, et Turnus, licet Regis nomine ornatus, Latii tamen principatus paret; nunc autem in Latini

Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes
 Albanae coluere sacrum, nunc maxuma rerum
 Roma colit, quum prima movent in praelia Martem,
 Sive Getis inferre manu lacrimabile bellum
 Hyrcanisve Arabisve parant, seu tendere ad Indos 605

locum succedit: quemadmodum apud Etruscos factum videmus aut inter Achivos, ut plurimum civitatum reges principatum uni, Agamemnoni, deferrent. Ex dictis intelligitur, quomodo Maro saepe *Romanorum* nomen pro *Latinis* ponere, alias discernere potuerit: scilicet ut Hernicos, Aequos, Volscos. Hinc quoque apparet, cur Turni matrimonium *connubia Latinis* designaretur VII, 96. et idem *Laurens Turnus* VII, 650.

601-622. Bellum indicitur: Egregium poëtae commentum bellum motum et illatum narraturi primum moram patrium lani reserandi arcessere; tum ad deae ministerium eam rem referre, unde augusta res species exoritur. Quod poëtam v. 601, 602 ab historica fide recessisse contendunt iutpp. post Servium, cum Livius ib. I, 19 a Numa demum Ianum, indicem pacis bellique factum, mœnaret; id vanum est. Nam, si nos historiam Romanam nunc ex Livio potissimum haurimus, secus res se habuit illo tempore, quo multi praetari scriptores in manibus erant, a quibus Romae origines diversis modis traditae fuerunt; e quibus unum vel alterum Livius delegit, idque parum curiose in antiquioribus. Antiquissima autem per Latium fuit lani religio et a maioribus haud dubie tradita Romanis inter instituta cetera, quae propter obscuram vetustatem a Romulo Numoque vel alio rege vulgo repetebantur, cum instituta fuissent patria a maioribus Alba

Longa in novam coloniam profectis apportata. Cum itaque semel invalisset opinio Numam religionum auctorem fuisse, etiam Ianum pacis bellique indicem ad eum retulerant, qui avoales populi Romani condiderant.

604-606. *Latium Hesperium*, non aliter quam Hesperia Italia, adscito ut loquendi Graecorum. Male arguitur Servius cum aliis esse antiquum Latium. — *protinus* h. l. iugiter, ut hanc Serv., perpetuo ab eo lade tempore. *urbes Albanas*, colonias. Nam Alba XXX oppidorum Latinorum mater. cf. Dionys. III, 34. — *maxima rerum*, res maxime, *μάλιστα* *χρόνου*. cf. ad Ga. II, 534. (Si compares Ovidiana illa, *caput renon urbs romana, domina rerum* etc., fortasse rerum publicarum praetuleris. R.) *cum prima movent* (ad Romam hoc referendum propter sqq.) *in praelia Martem* nove dictum. Vulgo *Movetur bellum, Mars*; nec quicquam adiecit: tum quoque *moventur arma*, pro quibus *Martem* dialt et adiecit *in praelia*. Quod indicto bello ancilia commovebantur, alienum ab h. l. est. — Vs. 604-606. Splendida est oratio. Belli anim cum extremis othis terrarum populis gerendis imperii R. maiestas praetate declaratur Quod *Getas* narret, non est urgendum; voluit tantum fines imperii ad Danubium declarare, et sic porro in sqq. ; quamquam fuere bella Romanorum et victoriae ea aetate, quae huc revocari possunt, vide

Auroramque sequi Parthosque reposcere signa.
Sunt geminae Belli portae (sic nomine dicunt)
Religione sacrae et saevi formidine Martis:
Centum aerei claudunt vectes aeternaque ferri
Robora; nec custos absistit limine Ianus:
Has, ubi certa sedet patribus sententia pugnae,
Ipse Quirinali trabea cinctuque Gabino
Insignis reserat stridentia limina Consul;

610

Vit. Virg. a. V. C. 724, 725, 729, 731, 734; nec dubitare licet poëtam in Augusti gratiam illa saltem adiecisse: seu *tendere ad Italos Auroramque sequi*. *Auroram sequi*, magnifice, ad extremum Orientem usque progredi. Ferebat hoc multo magis uetus loquendi Romanorum, cum v. c. dicerent, *ad Orientem missum, profectum esse* aliquem. *Bellum autem lacrimabile* est Homericum πολυδάκρυτος ἄρης: πολυδάκρυτος μάχη, δακρυόεις πόλεμος.

607—610. Vides hic exemplum fabulae veteris nova interpretatione interpolatae. Iani religio ab initio haud dubie symbolica fuit ad denotandam rerum naturam variasque eius proprietates. Tractata ea est postea ad alia, et Romae Iani templum a Romulo conditum ex Numae, ut aiunt, instituto clausum vel apertum belli pacisque habebat indicia. Hoc vero ornauit poëta remque ita expressit, quasi in eo templo Bellum et Mars victi tenerentur, custode in foribus Iano. Pecerat hoc idem I, 294—296. Contrario commento Horatius Ianum. ait clausis foribus cohiberi, tanquam pacis auctorem et custodem II Epist. I, 255: claustraque custodem pacis cohabentia Iannum. Pacem includi dixere alii. — *Belli autem portae* proprii nomine dictae

videntur: iterum inf. 622. esse templum Belli binis foribus ait. *ferri robora* ornate. pro ferro simpl. seu ferreis repagulis: Lucretii exemplo lib. II, 249. — *nec custos absistit*. Videri potest Iani signum in ipso templi aditu (ἐν πρὸςῳ) stesisse. Verbo, poëta nobis templum Iani exhibet hac specie: esse aedem Belli gemino aditu, ab antica et postica parte (αὐτὸν ἀμπρόστυλον), clausis foribus feratis, posito ad fores Iani signo: quoties bellum a Senatu decretum fuerit, Consulem reserare fores, bellum indicare; tum cani classicum.

611—615. *Has portas, stridentia limina, reserat Consul trabeatus*. *Trabea*, *Quirinalis*, diela, pito, quod, uti Regibus, ita ipsi Romulo, trabeae fuerat usus. Plin. VIII, 48, s. 74: *Trabeis usos accipio reges*: et IX, 39, s. 63: *Purpureae unum semper Romae fuisse video, sed Romulo in trabea*. Itaque recte Maro antiquissimum Latii regem Picum trabea vestiebat sup. v. 487, 488. *cinctuque Gabino*, a Gabiis translato et sacris seruato. Bene Servius, qui in ceteris arguitur: *toga sic in tergum reiecta, ut ima eius lacinia a tergo revocata hominem circumgret, simul caput tegat et ambiat*. Obvia res in vet. monumentis in primisque in numis. vocat pugnas; ut sup. v. c. III, 253, vocatur venti.

Ipse vocat pugnas; sequitur tum cetera pubes;
 Aereaque adsensu conspirant cornua raucō. 615
 Hoc et tum Aeneadis indicere bella Latinus
 More iubebatur tristisque recludere portas.
 Abstulit tactu pater aversusque refugit
 Foeda ministeria et caecis se condidit umbris.
 Tum Regina deum coelo delabsa morantis 620
 Inpulit ipsa manu portas, et cardine verso
 Belli ferratos rupit Saturnia postes.
 Ardet inexcita Ausonia atque, immobilis ante,
 Pars pedes ire parat campis; pars arduus altis
 Pulverulentus equis furit: omnes arma requirunt; 625
 Pars levis clipeos et spicula lucida tergunt
 Arvina pingui subiguntque in cote securis,
 Signaque ferre iuvat sonitusque audire tubarum.
 Quinque ideo magnae positis incudibus arbes
 Tela novapt, Atina potens Tiburque superbum, 630

velis expansis excipiuntur, ita nunc
 pugnandi potestas datur et admitti-
 tur, indicitur bellum. Mox v. 615
 classicum cantitor. Nec tamen inter-
 eedo, si quis morem reconditum et
 formulam solennem respiciat, qua
 in reserando Iano usus sit Consul,
 ut in ea invocaverit Martem et Bel-
 lum, et adstant multitudo verbis sol-
 lemnibus responderit: etiā ea de re
 aliunde nihil nunc constat. In vs.
 616-619 oratio copiam observa et
 ornatum in singulis. Cf. sup. ad v.
 601. — 620. Succedit in regis locum
 infesta Iano et Ianum reserat seu
 Belli templum. — vs. 622. Ennianum
 exemplum servavit Servius ex Annal.
 postquam *Discordia tetra Belli fer-*
ratos postea portasque refregit; unde
 etiam intelligitur, quomodo Virgilius
 in Ianonis ministerium hoc inciderit.
 Adumbrasse eadem videtur Statius V

Thieb. 446 de Amazonibus ... ubi ar-
 ma. *Indulget pater et sacra movet*
ostia Belli.

623. *inexcita atque immobilis ante.*
 Nam v. 45: *rex arva Latinus et urbes*
Iam semos longa placidas in pace
regebat. pulverulentis; nō frequentius
 hae imagine motae pugnae vel eursus
 concitatoris vel industriae et studii.
 πόντις, ὑγρονόμος, ποταμός. om-
 nis arma requirunt debitum Ennio
 esse notat Macrobi VI, 1. Sed in v.
 626 ad nostros decori sensus exigendus
 non est laevis et splendor ex exungia
 et suillo adipe (ἀργυρεὶ δρυὶ apud
 Homerum) quae sita. Nec tamen per
 se tenuior aut vilior rei est species
 quam neumen ex cote.

629 sqq. Voluntariam hos urbes
 militiam suscepisse putabat Cerda,
 cum ceteris imperatum esset, ut mi-
 litarent. Enimvero Latinus regnabat

Ardea Crustumerique et turrigeræ Antemnae.
 Tegmina tuta cavant capitum flectuntque salignas
 Umbonum cratis; alii thoracas ahenos
 Aut levis ocreas lento ducunt argento.
 Vomeris huc et falcis honos, huc omnis aratri 635
 Cessit amor; recoquunt patrios fornacibus ensis.
 Classica iamque sonant; it bello tessera signum.
 Illic galeam tectis trepidus rapit; ille frementis
 Ad iuga cogit equos clipeumque auroque trilecem
 Lorica induitur fidoque adcingitur ense. 640
 Pandite nunc Helicon, deae, cantusque movete:

Laurentibus, non toti Latii: consueunt igitur e ceteris civitatibus, aut armorum societate iuncti aut, qui armorum studio tenentur. Equidem verbis tantum inesse video hoc: non modo agrestes ex Laurente agro consuevisse (ut 573 sq. narratum erat), verum etiam magnas urbes bellandi studio exarsisse. Quinque autem praeter Laurentum et Ardeam numerat, quarum debuit inter reliquas Latii urbes praecipuum nomen esse antiquissimis temporibus: in finibus quidem occidentem, versus Crustumerium et Antemnae, ad orientem autem Latii, Atinâ in Volscis. *Tibur, superbis* a magnificentia partim ex opibus et cultu, partim ex situ in edito loco Astute, ne metrum repugnat, pro *Crustumerio* cives *Crustumerios* dixit. Quae sequuntur, ad has potissimum urbes spectant. — 632. *alii galeas* cudunt, *umbonum salignas ocreas*, scuta de vimine facta, coriis inductis. — 636. *recoquunt*, liquefactum ferum vomeris et falcis recidunt. — 637. *it tessera*, signum bello, h. e. deditur, distribuitur. *longo fugit ordine. velox Tessera*, Statius Theb. VII, 236. 639. *trilecem*. V. ad III. Aen.

467: *fido ense*, cui quis fedit. Vidimus eum iam VI, 525.

641 sqq. Enumerationem, quae sequitur, copiarum Latinarum ipsa rerum ratio poetæ ingenio obiciebat: ea enim, quae sigillatim exponuntur, multo maiorem mirationem faciunt, quam si sub uno numero quamvis grandi efferantur; porro, antequam res magnae et clarae geruntur, eas cognoscere avertis, per quos eas res gestae sunt. Homérico navium catalogo exemplo eam esse adumbratam olivum est et ab Interpp. observatum. Ab eodem Homero Iliad. §, 484 petita est Musarum invocatio; et recte, ut in rebus a prisca memoria repetitis. Comparisonem autem inter Homericam et Virgilianam rationem a Macrobio iude Sat. V, c. 15 passim instituerunt viri docti; sed partium fere studio et alterutris poetæ amore abrepti. Nobis ea notasse sufficit, quae Virgilio propria sunt. Cum itaque Graecarum urbium et populorum enumeratio, ut in re communi Graeciae consensu suscepta gestaque, ad singulorum oppidorum laudem et gloriam avitam pertinere videretur: multa Homerus simpliciter nomine

Qui bello exciti reges, quae quemque secutae
 Conplerint campos acies; quibus Itala iam tum
 Floruerit terra alma viris, quibus arserit armis;
 Et meministis enim, divae, et memorare potestis? 645
 Ad nos vix tenuis famae perlabitur aura.

Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris

designare potuit. At Latii urbes pleraeque aut solo erant aequatae aut antiquo splendore exciderant. Necesse igitur fuit poëtae commemorare paucas et commendare eas a vetero fama et antiquis fabulis, in primis de iis, qui eas condiderant. Fabulas autem plerumque ad Graecanicæ fabulae naturam accommodavit, originis quoque urbium Italicarum a Graecis repetita. Cum itaque urbium et populorum varietate locorumque et morum diversitate inferior esset Homero; delectationem ex fabulis priscis recte quaesivit. Quod adversam, Troianam inquam, aciem non adiecit ad Homericeum exemplum, nemo facile miretur; quam enim varietatem et delectationem ea enumeratio promittere poterat? Etruscorum auxilia enarrare non obliquit lib. X, 463 sq. Erant enim in genere hoc rerum hominumque, quae animum tenere possent. Quod ad ordinem, quo urbes recenset poëta, attinet, etsi vana ea de re virorum doctiorum est subtilitas, v. Maerob. l. c.; tamen non videntur observasse ab occidente Latii ad orientales usque fines eum progredi. Sunt autem socii Turni ideoque Latini hi fere: Copiae ex Agylla Etruriae duce Mezentio, turma adducta ab Aventino, Tiburtini, Praenestini eum Gabinis Anienis accolis et Hernicis, Fescennini, Falisci alique Etruriae populi Latio finitimi a Messapo ducti, Sabini, Aurunci et

Osci Campaniae, Aequi, Marsi et Aricini. His originem Graecam assignavit poëta veterum scriptorum commenta secutus.

641-646. Quid est *pandere Heliconem*? ut aditus poëtae pateat? nunc demum? utque eas canentes audiat? ut fere Cerda exponit; et est utique proprium de aditu patefaciendo *pandere*: an, ut Musae seu descendenti seu in conspectum veniant, ut in Hesiodi Theog. pr. Hoc equidem malim, *adente et dicite, ἴσατε νῦν μοι, Μοῦσαι*, ut iam rem vetustate memoriae sibi exponant. De Helicone ut scena aulaeae remotis pandendo cogitare non licet. — 643. Sunt haec in laudibus Italiae Ge. II, 467 sq. ubi illa v. 474 est *parens magna virum*. — *iam tum* praecellere dixit ad laudem sui aevi, tacite quidem comparatione. — 644, quos populos bellantes habuerit. — 645, 646 ex Hom. conversi Il. β, 486 sq.; sequuti sunt alii, ut Statius Theb. IV, 32 sqq. Ovid. XV. Met. 622, 623. *ἄλως, fang*, et doctius *famae aura*.

647-654. Quod Mezentium *Agyllae*, mox Caere dictae, Lucumonem inter socios Latinorum memorat, ab antiqua fama mutuatus est, v. VIII, 478 sq. — *Tyrrhenis ab oris Mezentius*, oriundus ex Etruria. Pulsus enim Agylla apud Rutulos tunc agebat, v. VIII, 492, 493. — *Lauus*, quo pulchrior alter sq. Imitationem Homerici Nirei multi notarunt Ilad. β, 673,

Contemtor divom Mezentius agminaque armat.

Filius huic iuxta Lausus, quo pulcrior alter

Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni. 650

Lausus, equum domitor debellatorque ferarum,

Ducit Agyllina nequidquam ex urbe secutos

Mille viros; dignus, patriis qui laetior esset

Imperiis et cui pater hand Mezentius esset.

Post hos insignem palma per gramina currum 655

Victoresque ostentat equos satus Hercule pulcro

674, et similem locum de Euryalo Odys. 9, 416, 417; et de Alodis 2, 309, corpore Turni pro Turno; nota ex Graecis formis. cf. VI, 22. — Idem Lausus equum domitor, ἐπιβόητος, debellatorque ferarum; quod Homericis exemplo in laude viri fortis posuit. v. Iliad. 7, 49-51. — 652. Agyllae seu Caere tyrannidem tenuerat, v. VII, 481 sqq. — nequidquam iungam cum sequentes, qui ei in pugna cadendi frustra erant adfuturi, saltem nullo cum fructu aut ad se ab eis aut a se ad ipsum: exulabant enim patria. — 653. dignus patriis qui laetior esset imperiis, ornate, dignus, qui meliore patre gauderet; ad patrem autem declarandum imperia non minus valent, quam in filio obsequium. Comparant Homerici de Peripheta Eurysthei filio: Τὸς γένει ἐκ πατρός ποτὶ χεῖρσιν ὡς ἀνὴρ πύρρον ἀπαρά. Il. 6, 616.

655 sqq. Aventinum ut unum ex heroibus Homericis inducit cum curru, quo victoriam eurioli certamine obtinuerat. Eundem exhibet clipeum v. 657, quod ferri potest: sed, cum paulo post v. 666 eundem leonis exuvias indutum incedere narrat, in eo fiteor me poetam diligentem et iudicium desiderare; nam diversorum aetate praesae temporum fuit spoliis

ferarum lectum esse et de curru armatum pugnare. Quod primum curru vetusti (v. 655), mox peditem incedere facit (v. 666); in hoc morem Homericorum heroum sequi potuit, qui non raro, exiguo intervallo subsequente curru, pedites incedunt. Aventinum in nonnullis signis agnoscunt recentiores veterum operum interpretes; sed is idem Hercules puer esse potest. Ceterum Aventinus heros Virgilii ingenio debet videtur Homeri exemplo, qui in similibus heroum filiis et nepotibus commemorandis felicissimus est. Herculis autem accessus ad haec loca (v. VIII, 200 sq.) facile poetam animum impellere potuit, ut in Aventinum incederet; cuius nomen Romanis leototibus placere potuit, cum mons Aventinus urbis Romae pars facta esset.

655. insignem palma currum simpl. intelligo νικηφόρον, ἀθλοφόρον quadrigas vel bigas, quae praemium cursus obtinuerat. Lauri vel palmae insigne curru infixum recentioris moris ne sit vereor. satius *Heraclae pulcro Pulcer Aventinus*. Cogitandum est de pulcritudine, qualis esse potest herois, qui robore corporis omnes mortales superabat. — 657, 58. Tragico more clipeum dat Aventino insigne gerentem hydram. *avertum*

Pulcer Aventinus, clipeoque insigne paternum
 Centum angues cinctamque gerit serpentibus Hydram;
 Collis Aventini silva quem Rhea sacerdos
 Furtivum partu sub luminis edidit oras, 660
 Mixta deo mulier, postquam Laurentia victor
 Geryone extincto Tirynthius adtigat arva
 Tyrrhenoque boves in flumine lavit Iberas.
 Pila manu saevosque gerunt in bella dolones
 Et tereti pugnant mucrone veruque Sabello, 665
 Ipse pedes, tegumen torquens inmane leonis

angues cinctamque serpentibus hydram; eleganter variata oratio pro vulgari: *hydram centum cinctam serpentibus.* Ceterum poëtae de parvis et tenuibus parum laborantis generosam incutibim observet in hoc, quod hydram nunc *centum*, at lib. VI, 576 *quingenta* capitis horrendam exhibuit. Consistent delicias harum studiosi praeter Silium II, 458, 459, Eurip. Phoeniss. 1142 sqq.; Quintum Cal. VIII, 349, 350.

659 663. Bellum poëtae commentum a Rhaeae Silviae, quam Mars compressit, exemplo ductum: Hercules, artis per Italiam Geryonis armentis, cum Rhea aliqua sacerdotile consuevisse, unde natus sit Aventinus heros. — *mixta*, physica *deus*, congressa, *furtivum edidit* pro vulgari: *furtivo partu edidit. in luminis oras* s. pro locis s. pro *arvas* dictum, quod malim. conf. Ge. II, 47. *Laurentia arva*, ut poëta, latius dixit; nam apud Evandrum, qui tum loca circa Palatium et Aventinum tenebat, deverterat Hercules: qua de re v. VIII, 200 sq. — v. 663 poëticum ornatum habet commode ab eo petitum, quod in armentorum cura proprium est, lavare gregem; pro: *et armenta ex Hispania adduxit.* —

664. *in bella* l. e. ad usum belli.

664 669. *gerunt* sc. Aventini comites, quos paullo durius intelligi non infitior; etsi eo ducere potest rō *Ipse* v. 666. *Pila* bene memorat tamquam Romanorum et Italorum telum; v. de his Polyb. VI, 24, ubi *ὄσσοι* sp. pelluntur. De *dolone* micæ amplectendum est, quod e Varrone affert Servius: esse *ipgentem* contum cum ferro brevissimo. Tale genus teli illis temporibus accommodatum. Petiit hinc Silius III, 250. — *Mucrone tereti* non nisi de gladio exiguo accipi posse puto, *Sabellum* autem *verum* nullum aliud esse videtur quam verutum, iaculi seu teli missilis genus. Samnitium quidem proprium hoc telorum genus, *σάββιον* dictum, a quo adeo nomen eorum ductum esse volunt Samitarum et Samnitium seu Samnitum, v. Festum voc. *Samnitibus* et qui ad c. l. laudantur et Strabon. V, p. 383. B. 13m, cum Samnites Sabinae gentis propago sint, etiam Sabina idem hastae genus solenne esse aut saltem tribui potuit, unde *veru Sabellum*. Nisi omnino commune fuit populorum Latii et reliquae Italiae: Sic Ge. II, 468, *Foliosos veruos* vidimus. — 666. *tegumen leonis*, cui nunc *sacca* tribuitur, ut inf. 790 bovi, sint

Terribili inpexum saeta, cum dentibus albis
Indutus capiti: sic regia tecta subibat
Horridus Herculeoque humeros innexus amictu.

Tum gemini fratres Tiburtia moenia linquunt, 670
Fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
Catillusque acerque Coras, Argivæ inventus;
Et primam ante aciem densa inter tela feruntur,
Ceu duo nubigenæ quum vertice montis ab alto
Descendunt Centauri, Homolen Othrymque nivalem 675
Linquentes cursu rapido; dat euntibus ingens
Silva locum, et magno cedunt virgulta fragore.

Nec Praenestinae fundator defuit urbis,

exuviae: has torquet, retorquet in
cinctum corporis. VIII, 460: *Demissa
ab Laeva pantherae terga retorquens*.
Easdem exuvias ita accommodat capiti,
ut rictus pellis pro galea sit, ut XI,
680, 681: *caput ingens oris hiatus Et
malae texere lupi cum dentibus albis*.
Cf. mox v. 688, 689. Dentium nito-
rem, ut in apro, sic in leone non
memini usquam praedicatum: itaque
albus tantum ornans esse videtur epi-
theton. In ceteris scabra est oratio.
Idem est *tegumen torquens* et *indutus*
(illud) *capiti* et *humeros innexus ami-*
ctu. Praestat saltem distinguere post
capiti, ut sit: *Ipse pedes* (pugnat)
torquens tegumen, indutus (sc. illud
ille) *capiti*: (caput eo indutum ha-
bens). Sic *regia tecta subibat Hor-*
ridus etc. Vulga post *Sabullo* ponitur
punctum, post *capiti* comma.

670—677. In condenda urbe Ti-
burtiae tres fratres consociasse operas
suas narratur, Amphiarai, qui ad
Thebas ab terra huius interit, Ar-
givi filii. Transfert hos in Aeneae
tempora poeta. — *gentem*, ut poeta
narrat, cum *urbem* in oratione soluta

dixisset; cf. IV, 40 not.: v. 673 *προ-*
μαχovται heroum Hom. exemplo pro-
currentes ante aciem. Comparatio v.
674 splendida est; eadem imitatione
expressa a Statio IV Theb. 139-141:
IX, 220-222. *nubigenas* Centauros
cum prisca loquendi ratio appellasset,
quod altissimos Thessaliae montes, ex
quibus Othrys et Homole sunt (v. de
hoc Steph. Byz. h. v. et Theocr. Id.
VII, 103), inhabitabat, gens fera et
silvestris, *οἰστῆρ*; *οὔρεσσι*, semiferi:
eum montes isti intra nubes conditi
videri ipsique intra nubes habitare
dici possent, genus eorum fabula a
nube repetit, quam Ixion pro lunone
erat amplexus. — 677. *cedunt Virgulta*
sc. perimpentibus; ut apro Calydo-
nio Ovid. VIII Met. 340: *Sternitur
impulsi nenus et propulsa fragorem
Dat silva*. Tum *virgulta* pro silvis,
v. c. Ge. II, 328 et alibi, Lucretii
exemplo; ut *arbuta simpl.* pro ar-
boribus.

678 aqq. De *Proemeste* fabula do-
mestica veterum Latinorum offertur,
de conditore urbis *Caculo*, cum i-
gnans esset, in foco reperto et pro

Volcano genitum pecora inter agrestia regem
 Inventumque focis omnis quem credidit aetas, 680
 Caeculus. Hunc legio late comitatur agrestis;
 Quique altum Praeneste viri quique arva Gabinæ
 Iunonis gelidumque Anienem et roscida rivis
 Hernica saxa colunt, quòs, dives Anagnia, pascis,
 Quos, Amasene pater, Non illis omnibus arma 685
 Nec clipei currusve sonant. Pars maxuma glandes
 Liventis plumbi spargit, pars spicula gestat
 Bina manu fulvosque lupi de pelle galeros
 Tegmen habent capiti; vestigia nuda sinistri
 Instituire pedis; crudus tegit altera pero. 690

Vulcani filio habito, cf. Serv. et Solin. c. 2, ad eumque Salmas. pag. 46. — 679. *genitum inter pecora* longere fas est, non *regem inter pecora*. — 682. *Praeneste altum* a situ. v. Strabon. V, p. 365. A. — 682, 683. *Gabinæ Iunonis*. Pelasgorum religio in Latium illata, unde *Iuno Latioina* et hic *Gabina*. Repetit eam hinc Silius lib. XII, 537: *Iunonis tecta Gabinae*. — 684. *qui Hernica saxa colunt*. Si verum est, quod a Festo et Servio traditur, *Sabinorum* seu (quod Festus habet, quodque eodem reddit; nam Sabina stirpe oriundi fuere *Marsi*), *Marsorum* lingua *hernia*, vocata *saxa* fuisse; docto poeta *Hernica saxa* dixit: erat autem Hernicorum ager saxosus circa *Anagninam*, quam *divitem* cur dixerit, ex Sili i imitatione intelligitur, XII, 532, 533; *surgit suspensa tumenti Doron frugiferis Cercalis Auaquia glebis*. Cf. idem VIII, 392, 393: *ergo fertilis est*. — *Iam roscida rivis* quod ait, rivi esse possunt nulli praeferquam Treveris et Cosa, Cluverio quoque monente. *Amasenus* supra Setiam in Volscis ortus Privernum praetergressus per Volscum agrum in

mare apud Cereios exit. — 686. *sonant* eleganter pro *lis sunt*. — 688. *VI lupi exuviae caput tegunt sup. v. 666*, sic istis e lupina pelle factus *galerus*, pilei genus, pro capitis tegmine est. — 689. *Laevum pedem nudum, dextrum perone*, hoc est corio crudo, *καβαρία*, tectum habent. Facit hoc mirationem; nam laevum pedem seu ocreatum sen alio modo tectum et munitum cum alibi legimus, v. c. Liv. IX, 40, tum vero ipse status pugnantis postulat; quandoquidem pedem laevo insistit eumque anteriore in vestigio ponit is, qui aut funda glandem aut qui iaculum emittit aut arcu sagittam. Dixeris pedem laeva pro munimento fuisse clipeum sinistrae manus gestatum; atqui 686 dixerat eos sine clipeis esse. Statua igitur eorum talis fuisse videtur, qualis in progressu esse solet, ut dexter pes antecederet. *vestigia instituere*, statuere, ponere pedem, de gradu militum pugnantium. Lucretium praecedentem habuit l. IV, 574, *qui capite ipse quo instituit vestigia retro*: qui capiti suo instituit, contra quam debebat pedibus insistere, ita intelligo

At Messapus, equum domitor, Neptunia proles,
 Quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro,
 Iam pridem resides populos desuetaque bello
 Agmina in arma vocat subito ferrumque retractat.
 Hi Fescenninas acies Aequosque Faliscos, 695
 Hi Soractis habent arces Flavinaeque arva
 Et Cimini cum monte lacum lucosque Capenos.
 Ibant aequati numero regemque canebant,
 Ceu quondam nivei liquida inter nubila cycni
 Quum sese e pastu referunt et longa canoros 700

locum. Idem Lucret. I, 407: *Cum
 senel institerent vestigia certa viai.*

691 sqq. *Messapi* obscura est fabula, saltem in his Etruriae ad Tiberim locis, in quibus ille constituitur a poeta. Nam Messapii, conditores et regem Messapiorum in extrema Italia, quae Messopia et Ipygia est, traditum huc vocare non licet. *equum domitor* ut vs. 654 *Lausus*. — 692. *Insictus igni et ferro*, qui laedi non poterat. *fin, orator*, ut interdum apud poetas. 693. *resides* ut I, 721, 722; VI, 814. — 695. Quae sequuntur urbes, in Etruriae parte ad Tiberim vergente quaerendae sunt: *Falisci* seu *Falerii*, nec longe ab his *Fescennia* cum *Flavino* s. *Flavina*, quae mature e medio sublata esse videtur. *Mons Soracte* (cf. XI, 793 sqq.) *Lacus Ciminius* cum Monte et Salto Ciminio, e lly. IV, 367 noto, nunc *Lago di Vico* (una, inquit Pompon. Sab., *illuc oppidulum super dictum appellatur viciis Cimini*) et *Lago di Ronciglione*; tandemque *Capena* Faliscia contermina, cum *laco Ferentinae* in agro Capenate sito. v. Liv. XXVI, 41. I, 30. Dionys. III, 32. Silium XIII, 81 sqq.; qui idem locum nostrum expressit lib. VIII,

491 sqq. Quod autem *Aequos Faliscos* appellat, ad antiquum Faliscorum nomen spectat. *Aequum Faliscum*; ab *Aequis* epum vel *Aequiculis* et *Aequanis*, a quibus tamen diversi sunt, traxerunt illi nescio quid. V. Cluver. Ital. ant. p. 538 ex Strab. V, p. 346 A. *Aequos Faliscos* etiam Silius dixit lib. VIII, 496. — 698. *aequati numero* pro aequotis, aequalibus, numeris h. e. ordinibus. At, si *ibant numero*, h. e. ad numerum s. numero, numeroso incensu ad rhythmum facto, convenit id videri potest cum altero regemque canebant et firmari Silius imitatione lib. III, 345-348. Idem simili exemplo *Sabinos* expressit lib. VIII, 420: *Ibant et lacti pars Saneum voce canebant Auctor eam gentis* (magis hoc consentaneum, quam li. I. Virgil. *regem*), *pars laudes ore ferebant, Sube*, (eius filium) *tunc*. Praefecto tamen prius ut minus argutum. Certe hoc ipsis est proprium, quod *incidunt agmine canentes*.

699. Comparationem ex Homero II, β, 459 sqq. et Apollonio lib. IV, 4300 sqq. adumbratam esse in oculos incurrit. Virgilio propria vis in illis: *cum sese e pastu referunt et dant mores per longa colla. Asia palus*

Dant per colla modos; sonat amnis et Asia longe
Pulsa palus.

Nec quisquam aëratas acies ex agmine tanto
Misceri putet; aëriam sed gurgite ab alto
Vrgeri volucrum raucarum ad litora nubem. 705

Ecce! Sabinorum prisco de sanguine magnum
Agmen agens Clausus magnique ipse agminis instar,
Claudia nunc a quo diffunditur et tribus et gens
Per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis:
Vna ingens Amiterna cohors priscique Quirites, 710
Ereti manus omnis oliviferaeque Mutuscae;

(ἄγος; λαῖσος ap. Hom.), campus palustris ad Caystrum, cf. Ge. I, 381 sqq. *pulsa*, scil. modis, sono, resonans; non remis, ut alii accipiunt. Barmannus ait: a cygnis notantibus vel plaudentibus aquas alis suis. Etiam hoc longius petitur.

703—705. Ut agmen incedebat cum cantu et tripudio, nemo putaret illud ad pugnam faciendam incedere. Pellium ex Apollon. IV, 238. *miscentur acies*, dum congregantur, pugnant: sollenni vocabulo. — 704, 705. An et hoc commode satis ad cygnos referri possit, dubito: malim de avibus, v. c. gruibus, accipere agmine austrinas plagas ultra mare potentibus. Lib. VI, 340: *ad terram gurgite ab alto Quam multae glomerantur aves, ubi frigidus amnis Trans pontum fugat et terris immittit opuscula*. Inest alia difficultas in comparationis ratione et vi: cum comparatio ad *ordines incedentium aequatos* spectet, an ad *modos canoros et carmina*. Scilicet *ut incedebat agmen cum cantu*, e longinquo aliquis volucrum cum clangore volantium gregem, non viros milites accedere putasset. Poëta vix aliam comparationem sequi potuit, si grammaticam ratio-

nem et sententiarum ordinem expendas. Omoins tamen illa: *Nec quisquam putet... sed...* pro variatione formulae comparandi habenda memineris, nihilque aliud voluisse poetam declarare quum: *et erat agmen simile agmini voluerum*.

706—709. Commode gentis Clausus originem ab Atta, vel Atto seu Attio, Clauso ascribit, etsi vulgo auctor stirpis habebatur ille Clausus, qui quinto a regibus electis anno eum clientibus Romam Regillo in Sabinis venerat. Nota res ex Livio II, 16; Sueton: Tiber. c. I. — *prisco de sanguine Sabinorum* iungunt fere post Servium alii: nec male, cum Sabinorum stirpem vetustissimam esse constet. Suavior tamen videtur mihi iunctura: *Clausus, prisco de sanguine agens agmen magnum Sabinorum magnique etc.* Virgili locum expressit Silius VIII, 414-425.

710—717. Situs locorum, qui nunc commemorantur, docet agri Sabini fines a poetâ antiquiora quippe tempora respiciente paullo latius constitui, quam apud Strabonem et Plinium produuntur. *prisci Quirites*, h. e. Curites, Curenses, ex Curibus Sabinis:

Qui Nomentum urbem, qui Rosea rura Velini,
 Qui Tetricae horrentis rupes montemque Severum
 Casperiamque colunt Forulosque et flumen Himellae;
 Qui Thybrim Fabarimque bibunt, quos frigida misit⁷¹⁵
 Nursia et Hortinae classes populique Latini,
 Quosque secans infaustum interluit Allia nomen;
 Quam multi Libyco volvuntur marmore fluctus,
 Saevus ubi Orion hibernis conditur undis,
 Vel quum sole novo densae torrentur aristae⁷²⁰
 Aut Hermi campo aut Lyciae flaventibus arvis.
 Scuta sonant pulsuque pedum tremit excita tellus.
 Hinc Agamemnonius, Troiani nominis hostis,
 Curru iungit Halesus equos Turnoque feroces
 Mille rapit populos, vertunt felicia Baccho⁷²⁵

puta scriptum fuisse olim *Quices*. *Mutua* est Trebula Mutusens; *Nomentum* VI, 773 inter colonias Latinas nominatum: via Nomentana ab eo dicta. — *Rosea* seu *Campi Rosae*, in agro Reatino ad lacum Vellinum fertilitate summa satis celebres. — 716. *Hortinae classes* simpl. pro copiis: a classibus, quae populi partes sunt; contra quam Fontania. de Antiqq. Hortiae I, c. 4, p. 8 statuebat. — *populi Latini*, oppida Latinorum in agro Sabino vel Sabinis accenso. — 718, 719. Ex Apollonio I, 1204 sq. adumbratum. Mare tempestatibus vesatur sub Orionis occisum, qui sitineunte hieme. Cf. Petav. ad auctarium Op. de Doctr. temp. p. 90. Est enim et occasus Orionis matutinus apparens circa Decembris initia. — 720, 721. *sole novo* prima aetatis parte bene Serv. explicat. Nam *Sol* nunc est pro aestivo tempore, solis aestu dictus. *Lycia*, aspera et saxosa regio, nescio analibi fertilitatis laude celebretur. Fidem tamen poeta facit Phrygiae et Lydiae,

quam *Hermus* alluit, vicina. Ceterum, comparationis vis ut teneatur, observandum est sul v. 718 cum superioribus iungi, ut sit: *et hi quidem tam multi incedunt, quam multi fluctus volvuntur vel aristae torrentur, quum torrentur sole novo*. Ita pro epiphonemate est: *Scuta sonant*; et aut diallingui potest 717 post *nomen*. *Quam multi* nova sententia facta, cui apodosis supplenda sit: tam multi erant in illo agmine. Pro quibus subiicitur declaratio: *Scuta sonant* sqq.

723 sqq. *Halesus* adducit populos e priscis Aurincorum et Uscorum aedibus. Iuae *Agamemnonius* seu *Agamemnonis* olim comes et miles seu originem ab Agamemnone ducens; ab eo natus esse non potuit, nam pater X, 417 *vates*. Novat poeta hoc, quod Campanorum ducem facit: nam alias eius memoria ad Faliscos spectat. Cf. Ovid. Fast. IV, 73, 74. — *rapit Turno*, nota elegantia, quam mox et Tacitus aliique sunt secuti, pro *adducit*, Proprie vim et festina-

Massica qui rostris et, quos de collibus altis
 Aurunci misere patres Sidicinae iuxta
 Aequora, quique Cales linquunt amnisque vadosi
 Adcola Volturpi pariterque Saticulus asper
 Oscorumque manus. Teretes sunt acides illis 730
 Tela, sed haec lento mos est aptare flagello;
 Laevas caetra tegit; falcati comminus enses.

Nec tu carminibus nostris indictus abibis,
 Oebale, quem generasse Telon Sebethide nympha
 Fertur, Teleboun Capreas quum regna teneret 735
 Iam senior; patriis sed non et filius arvis
 Contentus late iam tum ditione premebat
 Sarrastis populo et, quae rigat, aequora, Sarnus,
 Quique Ruffas Batulumque tenent atque arva Celennae
 Et, quos maliferae despectant moenia Abellae: 740
 Teutonico ritu soliti torquere cateias,

tionem innuit (Eadem ratione nostri quoque poëtae *raffen* uti coeperunt. R.) *Aurunci* ultra *Lirim* in Campania montium iuga, *Selicini* camporum planitiem tenuisse dicuntur poëtae; nam *aequora* nullis alia sunt, quam camporum, cf. 739, *Vulturmus* Campaniae *vadosus*, saltem nonnullis in locis, fortasse sub egressum in mare: alias *rapax*, *celer*, *sondus* poëtis est; nomen quoque a vulture ductum. *Saticulus*: Saticula, Campaniae urbs, unde Saticulani; ad praestitos Ausones urbs refertur. — 730. *acidas* seu *aclydas* ipse Virgilius satis declarat iacula fuisse *flagello*, semento h. e. loro, aptata, iligata, quae emitti et retrahi possent. Mox *falcati* *cominus* *enses* sc. armant, ex antec. *tegit*; sed simplicius est accipere: *falcati* *enses* ipsis sunt *cominus*, quoties *cominus* pugnatur.

733. *Teleboae* relicta *Tapho*, quae

una ex *Echinadibus* insulis Aearniae obiectis erat, *Capreas* occupasse dicuntur. Rex eorum *Telon* ex Nympha *Sebethi* fluvii ad Neapolin filia suscepit *Oebalum*, qui in continente ex insula transgressus loca circa *Sarnam* in Hirpinis et in extrema Campania occupavit. Quis fama haec acceperit Maro, pene non constat; sed *Silius* et *Statius* eum sequuntur. — 735. *Capreas*, *Teleboun* regna, insulam, quam *Teleboae* iuvenisse dicuntur. — 738. *Sarrastes*, *Sarni* fl. (quem olim *Sartum* pronuntiatum esse apparet) accolae: memorantur quoque *Silio* VIII, 538. *aequora* camporum: ut v. 729. — 740. *quos despectant moenia Abellae*. Videtur altum in monte situm habuisse hoc oppidum, unde prospectus erat in agros et camporum planitiem. Alias *Avellana* nux huic urbi nobilitatem facit. — 741. *Cateis*, tali genus hoc

Tegmina quis capitum raptus de subere cortex,
Aerataeque micant peltae, micat aereus ensis.

Et te montosae misere in proelia Nersae,
Vfens, insignem fama et felicibus armis: 745
Horrida praecipue cui gens adsuetaque inulto
Venatu nemorum, duris Aequicula glebis.
Armati terram exercent, semperque recentis
Convectare iuvat praedas et vivere rapto.
Quin et Marrubia venit de gente sacerdos 750
Fronde super galeam et felici comtus oliva,
Archippi regis missu fortissimus Vmbro:
Vipereo generi et graviter spirantibus hydrys
Spargere qui somnos cantuque manuque solebat
Mulcebatque iras et morsus arte levabat. 755
Sed non Dardaniae medicari cuspidis ictum

loco Teutonibus tributum, quo nunc Serrantes et Ilirpini utuntur. E Virgilio Valerius et Silius eam repetierunt: Vocem Celticam esse, quae longius hastae genus designet, docuere viri docti. Mox 744 *subere cortex* retens detractus in galeam inflecti et formari videtur.

744—749. Sequuntur *Aequi* vel *Aequiculi*, qui ad utramque Anienis ripam habitaverunt. Oppidum eorum obscurum Nersa. — 746. *Aequicula* (sc. gens: nam haec iungenda; sic *Aequicula itura* Silius dixit; adiectiva forma) *duris glebis*, cui est ager asper et aratu difficilis; unde *gens horrida et venatui dedita*. Hinc etiam rapto vivebant, cum, unde viverent, partum et conditum non inhererent, cf. IX, 609 sq. 613.

750. *Marrubiam* gentem exquisite dixit ab urbe praecipua, Marrubio, pro Maris. Ducit hos sacerdos Vmbro, cuius soror fuit Angitia, Nympha v. 759 memorata. Nobiles autem

Marsi serpentum incantationibus, cf. Chiver. p. 739. *Vmbroem*, sacerdotem quæm regem adducero in praelia maluit poeta, quoniam incantationem ei fama prisca tribuerat, qua ille notior erat. *fronde ... et oliva*; nota forma poetici sermonis pro fronde olivæ, qua sacerdos ornatum caput habuit apud Volcos. — 753. *graviter spirantibus*, afflicta nocentibus. — 754. *manuque*. Haerent in tpp. De ossis asperiferis vel herois manu admotis Burn. accipit. Sed res ipsa fert, ut de factu accipiat. Est hoc genus domandi et sapiendi angues sitis notum, quod manuum contactu sibi. Cf. Plin. VII, 2. Etiam Silius in loco ex nostro expresso VIII, 504: *tactuque domare venena*, h. e. serpentes venenosos. Idem I, 444, 442: *nec non serpentes duro examinare veneno Doctus Atyr, tactuque graves sapira chelydros*. Adde III, 302 et ibi not. — 756. Suavis haec rei serius gestae anticipatio, ut et mox orationis con-

Evaluit; neque eum iuvare in volnera cantus
 Somniferi et Marsis quaesitae montibus herbae.
 Te nemus Anguitiae, vitrea te Fucinus unda,
 Te liquidi flevere lacus. 760
 Ibat et Hippolyti proles pulcerrima bello
 Virbius, insignem quem mater Aricia misit
 Eductum Egeriae lucis humentia circum
 Litora, pinguis ubi et placabilis ara Dianae. 761
 Namque ferunt fama Hippolytum, postquam arte nover-
 Occiderit patriasque explevit sanguine poenas (cae
 Turbatus distractus equis, ad sidera rursus
 Aetheria et superas coeli venisse sub auras
 Paeonis revocatum herbis et amore Dianae.

versio v. 759, 760; utraque tamen
 iam in Homero obvia, cf. Il. β, 858
 sqq. in vulnere docte poëtae dicunt
 pro: ad vulnera sananda. *Fucinus la-
 cus* inter Apenninorum montium iuga:
 ad quem *lucus Anguitiae* fuit.

761 sqq. In nemore Aricino Diana
 peregrino more culta, quem Scythi-
 cum esse ediderunt veteres. In eodem
 templo *Virbius* heros indigena divini
 honore habitus. Arcebantur antiqua
 religione ab hoc loco equi; inde fa-
 etum, ut cum Hippolytum, Thesei
 f., interpretarentur ab equis iugali-
 bus dilanatum, a Diana ex inferis
 reductum et in hoc loco collocatum:
 Dianae amor reputendus est a vena-
 tionis studio. V. Ovidi Met. XV, 532
 sqq. At Maro Hippolyti filium facit
 Virbium ex Aricia Nympha susce-
 ptum. *pulcerrima bello* iungunt in-
 terpp. Ergo erit insignis, clara, con-
 spicua, ex *xxiōs*. Praestat fortasse:
ibat bello, ad bellum; multo tamen
 magis malim iungere tertio loco *bello*
insignem: ne insignem nudum fri-
 gest. *Egeria* fons et *lucus*, in quo

educatus fuit Virbius, ad Ariciam
 est; alius vulgo narratur prope Ro-
 mam ad portam Capenam, ubi Ege-
 rice domus, antrum sub Aventino,
 in quo congressa ea esse ferebatur
 cum Numa. — *humentia litora* ad la-
 cum Aricinum, ubi ara Dianae seu
 templum. — 761. ubi *ara pinguis et*
placabilis Dianae est: ieiuna haec,
 nec epitheta bene conveniunt: *ara*
si pinguis bene dicta est propter vi-
 ctimas, non eadem bene est *placabi-*
bilis, sed Diana est *placabilis*; prae-
 stat ergo copulam cicerere: *pinguis ubi*
placabilis ara Dianae est. — 765-
 769. *arte novercae*, dolo, *τῆς γγ* Phae-
 drae. *explevit sanguine poenas* nove
 dixit, ut exsolvere, exhaustire, dare,
 quantum imperatum est, morte luere.
 — *turbatus* pro consternatus. — *ad*
sidera rursus ornate pro revixisse. —
Paeonis herbis simpl: pro medicam-
 tibus, medicis, a Paeone deorum
 medico, Apolline. Il. ε, 401: Παιών,
 Παιώνιος. De Aesculapio Phoebi f. a
 Iove fulmine percusso obvia est fa-
 hula. V. Apollod. III, 40; 3 et Notae

Tum Pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris
 Mortalem infernis ad lumina surgere vitae, 774
 Ipse repertorem medicinae talis et artis
 Fulmine Phoebigenam Stygias detrusit in undas.
 At Trivia Hippolytam secretis alma recondit
 Sedibus et nymphae Egeriae nemorique relegat, 775
 Solus ubi in silvis Italis ignobilis aevum
 Exigeret versoque ubi nomine Virbius esset.
 Unde etiam templo Triviae lucisque sacratis
 Cornipedes arcentur equi, quod litore currum
 Et iuvenem monstris pavidi effudere marinis. 780
 Filius ardentis haud secius aequore campi
 Exercebat equos curruque in bella ruebat.
 Ipse inter primos praestanti corpore Turnus
 Vertitur arma tenens et toto vertice supra est:
 Cui triplici crinita iuba galea alta Chimaeram 785
 Sustinet Aetnaeos efflantem faucibus ignis;
 Tam magis illa fremens et tristibus effera flammis,

p. 704. Pindar. P. III, 96 sq. — 775. Diana Hippolytum vitae restitutum, ut irae Iovis subtraheret, abscondit in silva Aricina. Nemori cum relegat, legal, mandat, tradit, commendat. Alii, relegat ad nemus, segregat; ut Ge. III, 212: *tauros procul atque in sola relegat Pasca*. Tuum ignobilis, in bonam partem, utpote in recessu et solitudine, placide ideo et tranquille: *alias ignobile aevum* effertur. — 778. Religiosus igitur oralmos, ut ad lucem curru vehi nefas esset. Causa ab Hippolyti ab equis consternatis discerpiti pristina fortuna accessit. — 781. *haud secius*, etsi equi a luco parentis arcebantur, haud minus tamen filius eos agitabat.

783 sqq. De Turno eiusque origine v. VII, 371, 372. *vertitur* vertit

se, docte ad animi corporisque vigorem designandum; movet, agit se, pro incedit: ut *σπλύνθαι* supra est, *ὑπέρβην*. Comparat iotpp. II, β, 226; 227. — Mox in 785 sq. manifeste, vestigiis Homeri insidit, ornatis sane verbis, sed ut rei miraculo fidem parum faciat. Nam II, 3, 4 sqq. Diomedis galea aerea, clipeus et thorax in sole coruscans non male ignem effundere narratur, idemque, etsi paullo magis in miraculum conversum; tribuit Achillis galeae Iliad. σ, 205 sqq. Virgilius expressit eum locum lib. X, 270 sqq.; hic vero, vs. 787: *tam magis illa* (Chimera) *fremens*, etiam auxilium prodigium, ut galea Chimera ornata, furente in praelio Turno, inter motus rapidos et multiplices ita comisset, ut Chi-

Quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae.
 At levem clipeum sublatis cornibus Io
 Auro insignibat, iam saetis obsita, iam bos, 790
 Argumentum ingens, et custos virginis Argus,
 Caclataque amnem fundens pater Inachus urna.
 Insequitur nimbus peditum, clipeataque totis
 Agmina densentur campis, Argivaque pubes
 Auruncaeque manus, Rutuli, veteresque Sicani 795
 Et Sacrae acies et picti scuta Labici;
 Qui saltus, Tiberine, tuos sacrumque Numici
 Litus arant Rutulosque exercent vomere collis
 Cırcaeumque iugum; quis Iuppiter Anxurus arvis
 Praesidet et viridi gaudens Feronia luco; 800

maeram, quo magis pugna exardescat, eo magis flammam spirare dicat: motu animi crasso corporis et capitis coruscant sole adverso aeternam galeam metesse est: quod transferitur ad signum Chimaerae in galea et eius naturae accommodata ornatur. Conf. Macrob. V, 13 extr. Est autem galea erinita triplici liba, ἑρμινα τριπλὴ λέπος, quam τριπάλιν dictam volunt pro τριπάλιν. — 787. illa, Chimaera 789 sq. In clipeo expressa Io cum Inacho: nō ab hoc ducebat genus Turnus sup. v. 371 sq. sublatis cornibus Io ornate pro Io cornuta. — tollens cornua, pro habens. Locum perquam similem laudat in pp. ex Europa, quod Moschi est Idyll. II, v. 43, 44. Reddita res ut argumentum anaglyphi. Io iam in bovem mutata, adstante custode Argo, et fluvius Inachus recubans in urna, e qua aqua se effundit. nimbus peditum, νεφέα πεζῶν, Iliad. 8, 274 et al. Argiva pubes pertinet ad originem Turni et colonos Argivos, qui cum Danaë ad Italiam venerant. Aurunci h. l. sunt qui cis Lirim habitabant. Sicanos int.

reliquias Sicavorum, quae ad Tiberim in Rutulorum finibus concessisse videntur. Conf. XI, 317. — Sacrae acies confidenter satis definire non licet. Ardentium fuisse dicuntur, dicti seu a vere sacro, cum gravi pestilentia laborante Ardeates ver sacrum diis vovissent, a quo illi orti; seu quod genus hominum fuit Matri Deum sacratum, Primi Festi auctoritas, posteriori Silli versus VIII, 417 firmare videtur. — 797. sacrumque Numici litus: proprie ipse Numicius amnis sacer, dios. — 799. Anxur vel Anxur, Volscorum nomine Iuppiter appellatus, pueri forma in numis occurrit; cum Veiove comparatur colitus, de quo Ovid. Fast. III, 437 sq. Idem urbi Anxuri, mox Tarracinae nomen dedisse videtur; culus ager h. l. per arva, quae Iuppiter Anxurus praesidet, declarantur. Ad tertium inde lapidem Feroniae lucus, fons et templum. Fuit ea ex diis Latii Indigetibus, modo modo inter Nymphas relata, modo cum Iunone comparata et pro Iovis Anxuris coniuncta habita. Quae Dionys. recitat lib. II, 49, p. 113 et lib. III,

Qua Saturae iacet atra palus gelidusque per imas
Quaerit iter vallis atque in mare conditur Vfsens.

Hos super advenit Volsca de gente Camilla
Agmen agens equitum et florentis aere catervas,
Bellatrix: non illa colo calathisque Minervae 805
Femineas adsueta manus, sed proelia virgo
Dura pati cursuque pedum praevertere ventos.
Illa vel intactae segetis per summa volaret
Gramina nec teneras cursu laeisset aristas;
Vel mare per medium fluctu suspensa iumentum 810
Ferret iter celeris nec tingeret aequore plantas.
Illam omnis tectis agrisque effusa iuventus
Turbaque miratur matrum et prospectat euntem
Adtonitis inhians animis, ut regius ostro
Velet honos levis humeros, ut fibula crinem 815
Auro internectat; Lyciam ut gerat ipsa pharetram
Et pastorem praefixa cuspidem myrtum.

32, Graecanicae argutissae sunt. — *Satura palus* circa Mentem amnem, ad paludes Pomtinas spectasse videtur, quae, viginti trium urbium solo occupato, tamen olim non tam late per agrum Pomietinum ac nunc patebant. V. Cluver. p. 1003 et qui hac de regione egerunt, Adler, Maier, Nicolai al. De Saturae tamen situ nihil notum. Cf. Silius VIII, 382 sq. ubiq. Ruperti.

*803. De Camilla v. XI, 535 sqq. Penethesileae exemplo eam proelia ingenio esse subentam nullus dubito. *fluentes aere catervas* h. e. splendentes, fulgentes. Servius notavit Ennii et Lucretii exemplo hoc factum. Sane Jocus quem laudat e Lucretio (lib. V, 1441), ubi *mare florere navibus* dicitur, non iam commodus erat, quam alter lib. IV, 452: *Bina lucerharum florum lumina flammis*. Sic *ἀνδρός, ἀνδρός* pro *αἰδώς*, fulgens; τὸ *ἀνδρός, ἀνδρῶν* de fulgore auri. Vnde Pind. O. II, 132: *ἀνδρῶν χρυσὸν ἔλκεται*. — (805. Fortasse poetae animo observabatur Euripid. Iphigen. Taur. 221 sq. οὐδ' ἴτροις ἐν πάλινδρόγῳις κίεροις, ἡλκιδὸς Ἀνδρῶς ἵκτο Τίταρον κρι-

στούσας etc. R.) — 806: *sed adsueta pati proelia dura*, virgo cum esset, etc. — *Velocitatis denotationem* v. 808 sqq. Iemere reprehendunt viri docti. Nec illa atque convenit nostris sensibus; sed, cum Maro ea uteretur, a vetustate quasi per manus erat tradita; expressit enim Iliad. v, 226-229 de equabus Eriichthonii. Similiter de Enpbenno Apollon. I, 479 sq. — 811. *volaret, volasset. Ferret iter, docte*, ut *ferre pedes*: cum alias *pedes ferant* aliquem.

812, sq. Ornate, quae simpliciter Homerus dederat: τὸν δ' ἄρα, πᾶντας; Ἀσὶ περὶ χύμαρον σταύρω Od. β, 13; ρ, 61 ut *regius ostro velet*, sc. apud se reputans et cum miratione, memorans. — 814. Indutam illam puta chlamyde purpurea; is est regius honor, qui velat humeros ostro, dum ipse ex ostro est (*levis* i. e. pulchra. Quum non sit Amazon, *laeros*, quae est amici acuta coniectura, non praeferam. R.) Accipio *fibulam* de acu: et *Lyciam* dixit pharetram, ut solent poetae praestantius genus designare: sic *arcus Cretici*. *E myrto* hastilia v. Ge. II, 447, et *pastoralis myrtus* de iaculo, quo pastores utuntur.

P. VIRGILII MARONIS
AENEIDOS

LIBER OCTAVVS.

ARGVMENTVM

Turnus belli signo ex Laurenti arce proposito Latii totius finitimarumque urbium sibi auxilia adiungit, et Venulus Argos ad Diomedem mittitur, ut eum periculi contagione et metu ad belli societatem impellat — 17. Quibus rebus permotus Aeneas copiarumque suarum paucitati diffidens Tiberini monitu adverso flumine in ea loca subvehitur, in quibus postea Roma condita est, Evandrique regis, qui ex Arcadia profugus in Palatino monte oppidum nomine Pallanteuni condiderat, auxilium implorat — 100. Evander Aeneam, adventus eius causa cognita, benigno hospitio excipit sacrisque Herculis, quibus tum intentus erat, adhibitum causam eorum a Caci nece repetitam — 185—267, et ritus sacrificii edocet locaque eius tractus nobiliora obiter hospiti recenset — 310—369. Postridie Aeneas, equitum quadringentorum subsidio adiutus, quibus Pallas unicus Evandri filius praeerat, partem copiarum secundo flumine ad suos remittit; ipse cum reliquis Agyllam florentissimam petit Tyrrhenorum civitatem, cui cum Mezentio ob intolerandam crudelitatem regno expulso internecina odia intercedebant — 454—519. Interim Vulcanus uxoris blanditiis adductus privigno suo arma fabricatur — 370—453, eademque a Venere ad Aeneam deferuntur: qui armorum pulchritudine delectatus cum cetera omnia tum clypeum imprimis, qui res a posteritate sua strenue gerendas habebat depictas, studiose admiratur — 520 ad f.

Etiam hic liber bello parando consumitur in primisque auxiliis arcescendis, dum Turnus per legatos Diomedem, Aeneas ipse Evandrum adit. Quae res episodio viam munit elabo-

ratissimo de Evandra, quo fabulae veteres Italiae et origines coloniae Arcadicae in Palatino monte exponit Romanis cognitu iucundissimas. Qui actum de Aeneidis praestantia recte

VIRG. TOM. III

K

Vt belli signum Laurenti Turnus ab arce
Extulit et rauco strepuerunt cornua cantu,
Vtique acris concussit equos utque inpulit arma:
Extemplo turbati animi, simul omne tumultu
Coniurat trepido Latium saevitque iuventus

5

iudicare vult, non ex nostrorum hominum huiusque aetatis ingenio iudicium facere debet, id quod importunum esset, etsi plerique ita faciunt; sed id respirare animoque assequi, quum delectationem poëtae carmina Romanis potissimum afferre poterant, quibus ille ea meditabatur. Nam origines Latii et Romae ad nostrum sensum formam parum impudae Romanis haud dubie esse delinuerunt cognitum gravissimae; ut, qui delectationem, quae inde capi potest, aestimare velit, ante omnia ipsis illis originibus accurate cognoscendis et evolvens operam impendat necesse sit. Quod idem ut faciat, tanto magis interpreti incumbere recte aliquis iudicet. Succedit aliud episodium, de armis et clipeo Aeneae, quod et ipsum ad Romanorum studia comparatum esse manifestum sit.

1. Miræ res videri debet potuisse Turnum in aliena regèa bellum instituere et copias parare. Talis animàdvertere et poëtam reprehendere in promptu est. Sed poëta ad priscae aetatis singula componere et adornare debuit, non ad sua nec ad nostra tempora. In regnis istis antiqui aevi summa rerum erat apud populum, resque eius voluntatem seu impetum exequiebatur. Bellum adversus Troianos plebis studiis susceptum erat; renitente frustra Latino; tum ille, quod senectutis infirmitas et solitudo suadebant, rerum summam propterea de-

relinquit. *Nec plura loquutus Sepuit se lectis rerumque reliquit habenas*, VII, 600; et, cum Ianus esset reserandus, *Latium foedera refugit ministeria et caecis se confidit umbris*. Itaque Turnus succedere in partes Latini debuit: quo assumpto in carminis argumentum nactus est heroem, quem ornaret poëta et quem Aeneae opponeret. Cf. dicta ad VII, 592, 600. Principium quidem libri parum splendens; repetitur ea, quae iam satis ex libro superiore constabant; per se habet tamen ratio nexum et progressum a superioribus ad alia; narratio poëtae procedit a v. 9. *Mittitur et naquis Venulus Diomedis ad urbem*. In belli signo vexilla ex arce prodeundo Romanum morem adumbrasse videri potest, qui in comitiis superstes mansit, ut vexillum in arce tolleretur; sed puto argutius hoc quam vere dici. *signum* puto per ipsa illa *cornua* vs. alt. explicari. Sic VII, 513. *Pastorale cecinit signum cornuque recurvo Tartaream audivit vocem* (Sed *efferre signum* de cornibus vix intelligi potest. R.)

3. Simplicissimum est de apparatu bellico accipere: ubi Turnus equos et arma excitavit, in medium produxit, extemplo et huius Latium ad bellum est inflammatum. Nam *simul* simp. est copula: *concussit*, concitavit adhuc otiosus. Aliud est, *concedere habenas equorum*. — *impulit*, movit ideoque manu tractavit et protulit. Nam *impellere arma* de percussione clipeorum

Sole percussus aut radiantis imagine Lunae
 Omnia peryolat late loca, iamque sub auras
 Erigitur summique ferit laquearia tecti. 25
 Nox erat et terras animalia fessa per omnis
 Alituum pecudumque genus sopor altus habebat,
 Quum pater in ripa gelidique sub aetheris axe
 Aeneas, tristi turbatus pectora bello,
 Procubuit seramque dedit per membra quietem. 30
 Huic deus ipse loci fluvio Tiberinus amœno
 Populeas inter senior se ad tollere frondis
 Visus; eum tenuis glauco velabat amictu
 Carbasus, et crinis umbrosa tegebat arundo;
 Tum sic adfari et curas his demere dictis: 35
 O sate gente deum, Troianam ex hostibus urbem

expressa est: id quod genus comparandi suavisimum est. Aliam comparationem Homeri cum fluctibus et diverporum ventorum lucta suspensis Iliad. ξ, 46 sqq. conferant studiosi. In imagine Lunae argutantur interpretes, est ea pro ipsa Luna, cuius sane imago in aquae superficiem incidit ab eaque reddatur. Alius, nec magis feliciter: possit verba sub auras calumniari, cum sequuntur *laquearia tecti*: verum poetica formula illam subtilitatem exquirit: *sub auras* est, in altum. Compara Silium VII, 112 sqq.

26 sqq. Iterum per novum visum fatalis rerum ordo declinatur: vide sup. P. I, p. 316 sqq. Noctis declaratio magnam suavitatem habet: copiosorem ornatum IV, 522 sqq. attulit. Nuper in Lexico Homérico Apollonii Sophistae in *πρώδαλον* pag. 490 etiam illi Alemanem praevisse vidimus: *Εὐδουσι δ' ὄρεων χερσὶναι τι καὶ γάρπηγες, πρῶδοντες αὖτις καὶ χερσὶ ὄρει· φύλα δ' ἑ' ὅ' ἰσμετ' ὅ' ὅσσην τρέφει μέλαινα γαῖα, ὁδῶς ὁρίσκει*

τι καὶ γένος μελισσῶν καὶ πρῶδαλ' ἔν θινδισσι παρρηγῶν ἀλόγ' εὐδουσι δ' οἰωνῶν φύλα ταυνοπερέγγων. Sub dio Aeneas obdormiit, *seramque dedit per membra quietem*: ducta loquendi forma ex algeta, qua somnus didi per corpus, spargi per membra, ideoque et *quies duri per membra* dicitur. Monemus hoc, quod plerique verba tenent, causas sermonis ignorant.

31. *deus loci, ἐπιχώριος θεός*. Ripa Tiberis populis erat praetexta, quod nunc aliter ac habere audimus; sed cf. inf. 95, 96 et VII, 29 sqq. — 33. *tenuis carbasus glauco amictu*, glauca palla carbasina humeris vel femori fluviorum iniecta, etiam in signis veterum. Imitatorem verbosum Claudianum vide in Paneg. Olybr. (I, 214 sqq.) Adde de VI Cons. Honorii (XXVIII, 163 sqq.) — 36, 37. *Troianam ex hostibus urbem*, idem orationis color, qui in illis Aen. I, 68, *Ilum in Italiam portans*: sua stirpe et Penatibus sacrisque adluctus cum re-

Qui revehis nobis aeternaue Pergama servas,
 Exspectate solo Laurenti arvisque Latinis,
 Hic tibi certa domus, certi, ne absiste! Penates;
 Neu belli terrere ^{nonis} ~~tuas~~! Tumor omnis et irae 40
 Concessere deum.

Iamque tibi, ne vana putes haec fingere somnum,
 Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
 Triginta caplitum fetus enixa, iacebit;
 Alba, solo recubans, albi circum ubera nati. 45
 Hic locus urbis erit, requies ea certa laborum;
 Ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
 Ascanius clari condet cognominis Albam.
 Haud incerta cano. Nunc, qua ratione, quod instat,
 Expedias victor, paucis, adverte! docebo. 50
 Arcades his oris, genus a Pallante profectum,

liquila Troianorum: *revehis* propter stirpem Dardani fabulosam ex Italia. v. III, 767 aq. — 38. *expectate* propter deorum vaticinia. vide v. 42. VI, 687. Nempe *expectata* dicuntur quae sunt praedicta, ut in libris sacris passim; eadem dicuntur *debita*. — 41. *Concessere* h. e. resederunt. Tument animi ira, et ex ea iterum resident, si placantur.

42. Hoc ostentum iam Helenus vates praedixerat l. III, 388 aq. Vide inf. v. 81 aq. — 46-48. Sententia haec est: Illic, ubi sus invenietur, aliquando urbs Alba condetur ab Ascanio, XXX annis abhinc elapsis. Est ergo: *ex quo* tempore, quando abhinc, cum aliquando, *ὅτε* *ἐκ τοῦτου*, τοῦ παρόντος, et uno verbo *ἔξ οὗ*, sc. *ἔξ οὗ* pro *ὅτε*. Tum vero *hic* non est urgendum, ut sit in loco suis inventae, sed, in sua terris. Durius caset, si ex quo acciperes: secundum quod portentum, *clari cognominis* ab

alba sue nominatam, cuius signum Lavinii ostendebatur (Varro R. R. II, 4, 46), unde Albae Longae conditores profecti sunt, avello isti, ubi sus inventa, condito: Dionys. I, 57 (A candore cupidum, ubi stabat, urbs haud dubie nomen invenit: ut Camirus ἀπὸ καύτης; ap. Hom. II. β, 646. R.)

54 aq. Item per se incredibilem narrare ingreditur ποῦς, Troianis Graecis in armorum societatem esse allegendos: quod iam Sibylla praedixerat lib. VI, 97, *via prima salutis*. Quod minime veris, *Gracca pandetur ab urbe*. Evander cum matre Carmenta seu Nicostrata ex Arcadia profectus Pelasgos suos in loca circa Tiberim adduxit et in monte, qui inde Palatinus dictus, oppidum Pallantium, mox Palantium et Palatium appellatum, condidit. Fuerat iam in Arcadia Pallantium pagus et inter praevos Pallas, a quo h. l. hi Arcades orti dicuntur: *genus a Pallante*, h. e.:

Qui regem Evandrum comites, qui signa secuti,
 Delegere locum et posuere in montibus urbem,
 Pallantis proavi de nomine Pallanteum.
 Hi bellum, adsidue ducunt cum gente Latina; 55
 Hos castris adhibe socios et foedera iunge.
 Ipse ego te ripis et recto flumine ducam,
 Adversum remis superes subvectus ut amnem.
 Surge age, nate dea! primisque cadentibus astris
 Iunoni fer rite preces iramque minasque 60
 Supplicibus supera votis. Mihi victor honorem
 Persolves. Ego sum, pleno quem flumine cernis
 Stringentem ripas et pinguis culta secantem,
 Caeruleus Thybris, coelo gratissimus amnis.
 Hic mihi magna domus, celsis caput urbibus, exit. 65
 Dixit, deinde lacu Fluvius se condidit alto
 Ima petens. Nox Aenean somnusque reliquit.

Pallantis progenies. Idem nomen filio Evandri impertitum. Conf. Dionys. I, 34 sqq. Ovid. Fast. I, 469 sqq. Propert. IV, 4. In Evandro potuisset poeta omnia ad maiorem admirationem struere et parare, si repente Troiani in eum incidissent; Evander gente Pelasgica octundus tunc videtur bonae spei ac fiduciae locum Troianis relinquere. Sed poetae placuit alia ratio, ut per omnium haec denuntiaret utque propter Latinorum in advenas Aeneas odia communi periculi metu Troianos et Arcades in foedus et societatem adduceret. Cf. inf. 129 sqq. — 53. in montibus est in monte Palatino (55. Hi bellum ducunt, non est gerunt, sed nulli anno intermittunt et inimicitias in longum trahunt. Sic Servius et Cerda. R.) — 57. ripis, intra ripas, alveo; recto flumine, recto fluminis itinere. — 59. primisque cadentibus astris, h. e. sub

primum diluculum; nam poëta sidera cunctis noctis exacto occidere dicuntur. Cf. II, 8, 9. *Tanquā fer rite preces*, quod idem Helenus sedulo monuerat lib. III, 435 sqq. — 61. *victor*, omnibus ex voto peractis. — 64. *Caeruleus*. Atqui flavus est Tiberis et huleus, ut satis notum. Cf. IX, 814. Scilicet nunc deo communem fluviorum naturam dat. *coelo gratissimus*, Strophilæ. — 65. Circa has easdem oras surgit aliquando magna urbs, Roma. Quod in vaticiniis facere mos est, res futura effertur ut praesens, *exit pro exhibit*. — *celsis caput urbibus*, nota illa poëtica oratio pro: *caput urbium*. Tum ea urbs dicta *domus dei* Tiberini, quatenus ille in ea consecrabitur et ut deus colitur. — Mox 66 *locus* pro profundo seu fundo fluvii ideoque pro ipso anme.

67. Aeneas aspergfectus, ut visum ratum sit, precatur, ipse γλαυκός ὄντος

Surgit et aetherii spectans orientia Solis
 Lumina rite cavis undam de flumine palmis
 Sustulit ac talis effundit ad aethera voces:
 Nymphae, Laurentes Nymphae, gentis amnis unde est,
 Tuque, o Thybri tuo genitor cum flumine sancto,
 Adcipite Aenean et tandem arcete periclis.
 Quo te cumque laetis miserantem incommoda nostra
 Fonte tenet, quocumque solo pulcerrimus exis,
 Semper honore meo, semper celebrabere donis,
 Corniger Hesperidum, fluvius regnator aquarum:
 Adsis o tantum et propius tua numina firmes!
 Sic memorat geminasque legi de classe biremis
 Remigioque aptat; socios simul instruit armis.
 Ecce autem, subitum aique oculis mirabile monstrum,
 Candida per silvam cum fetu concolor albo
 Procubuit viridique in litore conspicitur sus:
 Quam pius Aeneas tibi enim, tibi, maxuma Iuno,
 Maetat sacra ferens et cum grege sistit ad aram.

ἐκ τῆς ἱστορίας. — 69. *rite undas sustulit*, manus lavit ut interpretatur. — 74. *gens amnis unde est*: quateus Nymphae fontium, qui fluxus faciunt, sunt deae. Aliis potius aliter, ut Nymphae sint fluxuum deae ac fluviorum, *arcete periclis*, h. e. liberate, finem laborum, imprimis in hac mea navigatione, facile; pro vulgari *arcere pericula ab aliquo*. — 74, 75. Quocumque loco fontem habes. Expressit Statius IV Theb. 832, *quocumque damo gelida ora resubit etc. lacus* v. vs. 66. Sedes ac regia fluxionum in fontibus est: cf. ad Ge. IV, 349. Propter aquas in fonte collectas et scalurientes *locus fontis*, ut *stagna fontis*, dici potest. Iode nunc: quicumque fons tenet te, mutatum in: quaecumque fontis aquae, et hinc, quocumque

fonte aqua seu lacus tenet te. — 75 ad formam Odys. 1, 227, 238 structus est, ubi de Enipeō Thessaliā: ἐν ποταμῷ ἑσπέρου ποταμῷ ἐνὶ γαίῃ ἱστὶ (color niger, epitheton desumptum ex fluvii impetu cum Iovis saevitia comparato: unde Oceanus ap. Eurip. Orest. 1386 τρυγόνερος audit. R.) — 78. *tua numina*, tuum monitum per somnium et praesentium. — 80. *arma prope*. Cf. v. 93.

81. Res nova et insolita offertur: vide modo ad v. 62. *Copiosa orationis* in v. 82, 83: *Candida, concolor cum fetu albo; Procubuit, conspiciturque... per silvam, in litore*: paucum placet, nisi memoria praeteritum sic prodigium alte animis oculisque insingere velle. — Max 84 enim asseverative, ut vero, pro utique, *et tunc*

Thybris ea fluvium, quam longa est, nocte tumentem
 Leniit et tacita refluens ita substitit unda,
 Mitis ut in morem stagni placidaeque paludis
 Sterneret aequor aquis, remo ut luctamen abesset.
 Ergo iter inceptum celerant; rumore secundo 90
 Labitur uncta yadis abies; mirantur et undae,
 Miratur nemus insuetum fulgentia longe
 Scuta virum, fluvio pictasque innare carinas.
 Olli remigio noctemque diemque fatigant
 Et longos sperant flexus variisque teguntur 95
 Arboribus viridisque secant placido aequore silvas.
 Sol medium coeli conscenderat igneus orbem,

nec vacat, quod putant grammatici.
 — 87. Potest sane iungi; ita ut. Sed
 fortasse magis potestum, ita substiti-
 tit: eo modo: sic ut erat, cum ita fa-
 ciunt esset, fere sic I, 226, 227. Se-
 quitur: ut ideo mitis etc.

90. *rumore secundo*, optime secun-
 dum Guellium et Gronov. Obis. II,
 17, quibus Donatus praesivit, inter-
 pretabitur de murmuris aquae carina
 et remis percussis, qua navis a puppi
 propellitur, ideoque omnino de motu
 aquae secundo, prospero; X, 687:
Labitur alta secans fluctuque aestuque
secundo; ut sit dictum pro: *cursum se-*
cundo; etsi adverso amne. Cic. de
 Div. I, 46. e veteri poeta: *Solvere*
inperat secundo rumore advenaque
avi, et Auson. Mosella v. 22: *inter-*
lobentis tacito rumore Mosellae. Ex
 ceteris rationibus saltem illa tolera-
 bilis est, ut seu de celsumate remi-
 gum accipiat, seu de pluviae et de-
 clamationibus sociorum bona vota fa-
 cientium, ut V, 338. — v. 91. *unctam*
pice abietem ab Eshiu accepit. — 93.
carinas pictas: ut V, 663 *pictas abiete*
puppis, *μυλὸν ἄβροι*. — 94. *remigio*

noctemque diemque fatigant, non se
renigando, quod proisicum esset;
 sed est epica audacia. *Coelum clamore*,
silvas venatu (IX, 605), *nivem cur-*
su, *annuum remis fatigare passim* in
 poetis occurrit. Est scilicet proprie
salim agere, valde, crebro movere,
 tractare, agitare: hinc omnino in re
 aliqua versari vel eam frequentare,
 ea multum vel nimium uti. Cf. ad
 Aen. I, 280, *terrasque metu caelumque*
fatigat. Sic *Mariem fatigant* VII,
 582, hoc est flagitant. Simili modo
quaterere, *movere*, *impellere silvas*,
exercere. Porro poetae tempore tri-
 buunt tamquam actum ab eo id, quod
 in tempore fit: Sic *noctem product*,
diem frangi ideoque etiam *fatigari*
 dicunt; X, 807 *diem exercere*. Pro-
 pertius lib. IV. Eleg. 11, 81: *Sat tibi*
sunt noctes, quas de me, Pandie, fa-
tiges. Redit ita utique forma haec
 tandem ep., ut *fatigare sit consumere*,
exigere. — 96. *placido aequore*, alveo
 fluvii, *secant silvas*, navigant inter
 ripas silvis consitas, quibus prima
 aetate ripae extremi Tiberis abunda-
 bant. — 97. *Ἥμος δ' Ἠλιος μέτρον εὐ-*
παρὸν ἀμριβεβήκει. II. 9, 68 et al.

Quum muros arcemque procul ac rara domorum
Tecta vident, quae nunc Romana potentia coelo
Aequavit; tum res inopes Evandrus habebat. 102
Ocius advertunt proras ubique propinquant.

Forte die sollemnem illo rex Arcas honorem
Amphitryoniadae magno divisque ferebat
Ante urbem in luco. Pallas huic filius una,
Vna omnes juvenum primi pauperque senatus 103
Tura dabant, tepidusque cruor fumabat ad aras.
Vt celsas videre rates atque inter opacum
Adlabi nemus et tacitis incumbere remis,
Terrentur visu subito cunctique relictis
Consurgunt mensis. Audax quos rompere Pallas 110
Sacra vetat raptoque volat telo obvius ipse
Et procul e tumultu: Iuvenes, quae causa subegit
Ignotas tentare vias? quo tenditis? inquit.
Qui genus? unde domo? pacemne huc fertis an arma?
Tum pater Aeneas puppi sic fatatur ab alta; 115

102 sqq. Egregia carminis oeconomia, qua belli cum Latinis gesti argumento per se tertii et pauperi copiam rerum et migrationum conciliat poeta. Offendit Aeneas Evandrum sua sacra facientem Herculi; rerum speciem obicitur augusta religionibus et hominum saeculique simplicitate placens. Eadem v. 185 sqq. adducit episodinum de exco ab Hercule Caco, tamquam acri iustitiae causae et origine. Observatum esse in omnibus his poetae animo locum. Odyss. V, 32 sqq., ubi Telemachus in Nestorem sacra facientem incidit, negari nequit; etiam ex Pisistrato Nestoris filio Pallas subnatus. Ad talia attendendum est et, qui de sex posteriorum Aeneidis librorum praestantia et de poetae in-

genio pronuntiare vult; ne argumenti inopia fraudi sit ingenio et arti poetae. — 103. Herculi cum ceteris diis. V. Serv. — 105. pauper senatus. Explicuit Silius I, 609, castaque ventos Paupertate Patres. Conf. eund. VI, 631, sqq. — 108. tantis remis, nullum aquarum strepitum in animi placido facientibus. — 111. Sacra sunt h. l. caelestem quod modo mensae, scilicet epulae sacrae, quas peracto iam sacrificio celebrabant quaque mox instaurant v. 172, 175, vetat, quin nefas eas turbare, interrumpi et omitti, ut iterum inf. vs. 123. — 114. Tunc (xτῶν) τοῦ γένους; comparant Odysseum, α, 170 et al. vulgo quo genere, qua gente talis? — 115. puppi. Scilicet, cum v. 104 proras advegerant, ut ad litus accederent, nox navi inhibita et

Paciferaeque manu rammum praetendit olivae:
Troingenas ac tela vides inimica Latinis;
Quos illi bello profugos egere superbo.
Evandrum petimus. Ferte haec et dicite lectos
Dardaniae venisse duces, socia arma rogantis.
Obstupuit tanto percussus nomine Pallas:
Egredere o, quicumque es; ait, coramque parentem
Adloquere ac nostris succede penetibus hospes.
Excepitque manu dextramque amplexus inhaesit.
Progressi subeunt luco fluviumque relinquunt.
Tum regem Aeneas diotis adfatnr amicis:
Optume Graiugenum! cui me Fortuna precari
Et vitta comtos voluit praetendere ramos;
Non equidem extimui, Danaum quod ductor et Arcas

in puppim retroactis remisque acta puppim obvertebant litori.

117. *tela inimica Latinis*, h. e. se cum Latinis bellum facientes, inveni-
rat propter v. 55: *illi bellum assidue faciunt cum gente Latina*. Hinc quo-
que metus conspectis viris animatis
maior esse debuit. v. 109: *Graviter*
et illud: Quos illi profugos egere,
cum Latini tantum violent sedem
Troianis in suo agro concedere; gra-
vis invidiae causa additur superbo
bello, ipsi superbi, superbe, ob-
strepunt. — 119: *ferre haec*, non id
rammum cum Servio et aliis referen-
dum; sed, nuntiare. — 124. *dex-*
tramque amplexus inhaesit: pro dex-
tram amplexus est eiisque inhaesit (ex
Romerico: ἵς εἰς ἄρα οἱ πῦ χερσὶ) et
hoc pro simplici: manum prehendit;
cf. 558, 559. At Rurm. dextram am-
plexus et inhaesit sc. cervicē vel alia
corporis parte.

127. Magna cum arte argumenta
foderis iungendi repetit a cognatio-
ne; tum a communi utilitate, cui

precari, antiquam et exquisitam ora-
tionem captavit, postea pro: cui sup-
plicare, intercessit. — 129. *comtos*
simp. pro ornatos. A religione ritum
extrinsecus ductum esse manifestum sit
e vittis seu infulis laneis obvolvendi
bus rammum olivagineum; cuius usus
erat cum in ieris tum in lastratione
et expiatione. Ideoque is, qui prae-
stebat, inter, supplex factus, aut
erimen expiare se et culpam depre-
cari velle symbolice et religiose si-
gnificabat, aut simpliciter per-sona
et deos se supplicare testatum facie-
bat. Hinc omnia foderis, potis et
legationis symbolum est factum (Sim-
plificissima via ad hunc ritum rudiores
homines pervenisse videntur, quoniam
ramo quocunque atrecto inermes se
esse hae quidquid hostile meditari,
quid, quod auxilio indigere prae se
ferrent). Sic hic. Cookius, R. Forster
et alique itinerum ad gentes rudio-
res Americae etc. descriptores rē se
adhuc habere tradiderunt. Religiosum
Graecis accessit. R.)

Quodque ab stirpe fores geminis coniunctus Atridis; 130
 Sed mea me virtus et sancta oracula divom
 Cognatique patres, tua terris didita fama
 Coniunxere tibi et satis egere volentem.
 Dardanus, Iliacae primus pater urbis et auctor,
 Electra, ut Graii perhibent, Atlantide cretus, 135
 Advchitur Teucros: Eleotram maximus Atlas
 Edidit, aetherios humero qui sustinet orbis.
 Vobis Mercurius pater est, quem candida Maia
 Cyllenae gelido conceptum vertice fudit;
 At Majam, auditis si quidem credimus, Atlas, 140
 Idem Atlas generat, coeli qui sidera tollit.
 Sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.
 His fretus non legatos neque prima per artem
 Tentamenta tui pepigi: me, me ipse meumque

130. ab stirpe geminis coniunctus Atridis. Virumque genus à Iovē ducebatur; tum ab Atlante; nam a sororibus, Atlantis filijsque, et Evander et Altridae oriundi erant. Ab iisdem Atlantis filijs, Pleiadas vocant, cognatio altera v. 134 sqq. inter Evandrum et Aeneam deducta: nam Dardanus Eleira et Iovē natus, Evander autem Mercurii, cui Maia mater, filius perhibebatur. V. Dignys. I, 31. Praeclare autem et ingeniose poeta hac generis coniunctione utilis ad causam amicitiae inter Evandrum et Troianos legendos. — 131. mea virtus respicit illud non extimus, confidentia et animi fiducia ex meae virtutis conscientia, quam eandem confidit apud te loco aliquo et auctoritate habitum iri. Oracula divom a Sibylla accepta: v. VI, 96, 97. cognati patres, per Atlantis filias; Dardanus a Iovē et Electra, Mercurius a Iovē et Maia natus, ut modo vidimus utque mox disertius narrat. coniungere, h.

e. adduxere me, ut me tibi adiungere aludeam.

134. Dardanus. Cf. omnino lib. III, 167 sq. et VII, 206 sqq. — 136. advchitur Teucros h. e. ad Teucros; adit Troadem, quam Teucer tum tenebat; Dardanus ibi Dardanum urbem condidit, illos autem filios Ilium; haec enim igitur poëta dicere potuit: Iliacae primus pater urbis et auctor.

143, 144. Praeclari versus. Hunc auso amplectorque Aeneam! longe: non pepigi tentamenta: tui prima per legatos vix per artem; non prius te tentavi, per legatos et callida consilia, pargera h. l. non est paciſci; sed figere, constituere, facere; et eo, quod pangi, figi dignetur eo, quae decreta sunt, etiam pacta, per artem ad consilia coacta et callida spectare; quibus affectus voluntatem vel exploramus vel captamus, quis non videt? Burm. tamen eo devenit, ut per epistolam interpretaretur. — ausum obici caput. Etiam Gr. ἔπει

Obieci caput et supplex ad limina veni. 145
 Gens eadem, quae te, crudeli Daunia bello
 Insequitur; nos si pellant, nihil afore credunt,
 Quin omnem Hesperiam penitus sua sub iuga mittant
 Et mare, quod supra, teneant, quodque adluit infra.
 Adcipe daque fidem. Sunt nobis fortia bello 150
 Pectora, sunt animi et rebus spectata iuventus.

Dixerat Aeneas. Ille os oculosque loquentis
 Iam dudum et totum lustrabat lumine corpus.
 Tum sic pauca refert: Vt te, fortissime Teucrum,
 Adcipio agnoscoque libens! Vt verba parentis 155
 Et vocem Anchisae magni voltumque recordor!
 Nam memini Hesioneae visentem regna sororis
 Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,
 Protenus Arcadiae gelidos invisere finis.
 Tum mihi prima genas vestibat flore iuventa; 160
 Mirabarque duces Tencros, mirabar et ipsum
 Laomedontiaden; sed cunctis altior ibat
 Anchises. Mihi mens iuvenali ardebat amore
 Compellare virum et dextrae coniungere dextram:
 Adcessi et cupidus Phenei sub moenia duxi. 165

γὰρ παρθέμεται κεφαλὰς Od. β. 247
 et ψυχὰς παρθέμενοι Od. γ. 74 et al.
 Quintus Cal. XII, 63, κατὰ τοὺς δὲ
 τὰς ἑσπερίας ἐνὶ πόλει, ὁπότε θυμὸς
 παρθέμεται στενόντες; ἀπειθήματα
 αἰδέσθων. Cum contenta moesta animas
 obiciunt viri, plurimum valent vi-
 ribus in pugna. — *gens Daunia*, Ru-
 stoli sive a patre Turni, Daunus X,
 616-688; sive a vetero illo Dauno
 Apuliae conditore, a quo ea, Daunia
 dicta. Ad sententiam cf. v. 35 supra.
 — 150. *Adcipe daque fidem fortiusque*
feri bene firmum. Ennius Ann. I,
 apud Maerob. VII, 4, p. 572.

157 aqq. Hoc vero ingeniosum et
 elegans est poetae commentum, quo

Priamum fingit Salaminem Hesioneae
 sororis Telamoni Herculis sodali mu-
 ltae visendae causa hincque Arcadium
 adiisse, ut Evander eius notitiam
 habere posset. Sane quidam, qui
 Homerum legerit, facile is in hoc
 commentum incidit; nam et is re-
 cordationem priorum hominum et
 rerum ex pristino hospitio repetit, v.
 a. II, γ, 205 aqq. et aliis locis; sed
 facere hoc debito loco ac tempore, id
 vero est quod ingenium poetae com-
 mentare debet. — 160. *vestibat flore*,
πρόικεν. A Marone sumserunt multi.
 Cf. Cerda. Fundus in Homero Od. λ.
 318, 319. — 165. *Pheneum* (s. et ἡ
 Φοινίκη; est) posuit priscam Arcadiae

Ille mihi insignem pharetram Lyciasque sagittas
 Discedens chlamydemque auro dedit intertextam
 Frenaque bina, meus quæ nunc habet, aurea, Pallas.
 Ergo et, quam petitis, iuncta est mihi foedere dextra;
 Et, lux quum primum terris se crastina reddet, 170
 Auxilio lætos dimittam opibusque iuvabo.
 Interea sacra hæc, quando huc venistis amici,
 Annua, quæ differe nefas, celebrate faventes
 Nobiscum et iam nunc socorum adnescite mensis.

Hæc ubi dicta, dapēs iubet et sublata reponi 175
 Pocula gramineoque viros locat ipse sedili;
 Praecipuumque toro et villosi pelle leonis
 Adcipit Aeneas solioque invitat acerno.
 Tum lecti iuvenes certatim aræque sacerdos
 Viscera tostā ferunt taurorum, onerantque canistris
 Dona laboratæ Cereris Bacchumque ministrant. 181
 Vescitur Aeneas, simul et Troiana iuventus,
 Perpetui tergo bovis et lustralibus extis,

urbem (Il. β, 605) passimque in salubris; Hercules maxime, metmoratam, ut sedem maiorum.

166. Ex noto ritu τῶν ξενίων, munerum hospitalium, Iliad. ζ, 219 et al., ex quorum pretio et arte tanto maior honor accrescebat ei, qui ea acceperat. — 167. *chlamydem intertextam auro*: vulgare est *auro intertextum*, quod ei h. l. haud pauci boni codd. macr. habent; et ferri hoc potest ut vetustum; decet enim carmen epicum ē τῆς ἀρχαίου τοῦ πύου, aliquid prisci roboris. — 171. *opibusque auxilium et opes*, h. e. ea, quibus ad bellum gerendum Troiani instrui et ornari poterant. — 172 sqq. Color similis narrationis Odys. γ, 34 sqq. et Iliad. δ, 48 sqq.

177. Epulis sacris hospites adhibet

Evander, liquoque similis casum sacri memorat. Nolim iungere *praecipuum* toro, quod impedit reliqua; sed accipit *praecipuum*: reliqua Aeneas socios in gramine collocat, Aeneam autem, *praecipuum* et principem locat eos, collocat in solio ex acere, cui torus est impositus pelle leonis instratus. Cf. inf. 367, 368. — *invitat solio*, ad solium, ut tot alia, v. c. moenibus IX, 676. — 179. *anne sacerdos*: non enim templum erat Herculis, sed ara maxima dicta. Cf. inf. 269-272. — 181. *Onerant canistra dapnis laboratæ Cereris*, frumentis πικρὸν ἔλαιον pro ἐκταρὸν ἔλαιον, elaborati, labore confecti panis. *Viscera autem sunt pro carnibus*. — 183. *Perpetui tergo bovis* expressit Homericum Νύκτα δεινὴν, Iliad. η, 312. Odys. ζ, 437, ubi

Postquam exempta fames et amor compressus edendi,
 Rex Evandrus ait: Non haec sollemnia nobis, 185
 Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
 Vana superstitio veterumque ignara deorum
 Inposuit: saevis, hospes Troiane, periclis
 Servati facinus meritosque novamus honores.
 Iam primum saxis suspensam hanc adspice rupem: 190
 Disiectae procul ut moles desertaeque montis
 Stat domus et scopuli ingentem traxere ruinam.
 Hic spelunea fuit vasto submota recessu,
 Semihominis Caci facies quam dira tenebat,
 Solis inaccessam radiis; semperque recenti. 195

Ajax et Ulysses eodem modo praecipuae portionis haecque excipiuntur: — *lustralibus extis*. Multa perperam Serv. et alii, sed aliter accipi exta vix possunt, quam quod eorum unus aliquis praecipuus in lustrationibus erat: non quidem tum; nam heroicis temporibus exta, ut li. 1., in epulis sacris apponebantur; sequentibus tamen aetatibus, quibus exta inspecta sunt et in aris cremata. A Romanis autem exta immolari solita esse, etiam in sacris expiatoriis, satis constat: v. c. in Fordicidiis Ovid. Fast. IV, 637, 638 sq. *Lustralem faciem* et similia comparat quoque Barili. ad Stat. Theb. I, 507.

184. *amot edendi*. Quis non videt Homerorum ἄρον ἰσχυρόν? cf. I, 216. — 187, *veterum ignara deorum* superstitio, religio, deserta, relinquentia praecursorum deorum cultum et vana, temere ignota, nulla certo animi iudicio. — 189, *novamus* dictum de sacro anniversario. Sacrum igitur fit Herculi Servatori, Σωτήρι, Ἀλκι-
 νάρι. Cum his verbis monstret rupem saxis suspensis, quorum pars

disiecta iacebat et longo proculata, cum ruinis atri.

193 sqq. De Caeco fabula Italicorum domestica fuit: ornata a poetis Romanis variis modis. Conferatur Ovid. Fast. I, 543 sqq. Propert. IV, El. 9, Liv. I, 7: qui locus, huic nostro haud absimilis. Dionys. I, 39. Traxere ex Virgilio suas descriptiones, Amyci Valerius Fl. IV, 177 sqq. et serpentis ad Bagradam a Regula occisi Silius VI, 146 sqq. Ut autem poeta pro episodio fabulam adhibere posset, veniam debet carminis consilium Romanorum originibus et nomini consulti. Nam a Caeco interenato sacri Herculi ad Aram Maximam fieri solis origo repetita. Cf. inf. 269 sq. Liv. I, 1.

194. Interpungitur: *Semihominis Caci facies quam dira tenebat*, ut sit facies Caci praemouiso Caci. cf. inf. 298. VI, 575 et Barili. h. l. ideoque pro vulgari: *Gaeus dira facie, monstrum*. Vi alii interpungunt: *Semihominis Caci: facies quam dira tenebat*, sententia ast: *cuius speluneae facies erat dira*. Quod poeta ornatum

Caede tepebat humus; foribusque adfixa superbis
 Ora virum tristi pendeabant pallida tabo.
 Huic monstro Vulcanus erat pater; illius atros
 Ore vomens ignis magna se mole ferebat.
 Adtulit et nobis aliquando optantibus aetas
 Auxilium adventumque dei. Nam maximus ultor,
 Tergemini nece Geryonae spoliisque superbus,
 Alcides aderat taurosque hac victor agebat
 Ingentis; vallemque haves omnemque tenebant.
 At furiis Caci mens effera, ne quid inausum
 Aut intractatum scelèrisve dolive fuisset,
 Quatuor a stabulis praestanti corpore tauros
 Avertit, totidem forma superante iuencas:
 Atque hos, ne qua forent pedibus vestigia rectis,
 Cauda in speluncam tractos versisque viarum
 Indiciis raptos saxo occultabat opaco.
 Quagrenti nulla ad speluncam signa ferebant.
 Interea, quum iam stabulis saturata moveret
 Amphitryoniades armenta abituque pararet,
 Discessu mugire boves, atque omne querelis
 Impleri nemus et colles clamore relinqui.

extulit quum fides atque tenebat. — 213. — 209, 210. Hoc a Mercurio
 196. *superbus* Maconi est saevus, atrox.
 — 199. *magna se mole ferebat*,
 simpl. ad habitum corporis vastumque
 speciem refero; pro *isordabat*; sed
 assumit notionem vasti corporis; id
 quod ad *isordabat* facit.
 202. Cf. lib. VII, 664 sqq. *Herculis*
 nomen variis Italorum fabulis impli-
 cuit antiquitas; et peragratue ab
 Hercule Italiae vestigia ubique osten-
 tabant. — 208. *Avertit*, abigit, ut I,
 527; tum *intractatum* pro vulgari
 intentatum; nam iunctum *et inausum*,
 — a *stabulis*, a pascuis, in quibus
 procubuerant: ut *av. h.* iterum sic y.

213. — 209, 210. Hoc a Mercurio
 furtis adumbratum. V. Homer. Hymn.
 in Mercur. v. 69 sqq. 75, 76. *versae*
viarum indicia sunt vestigia pedum,
ferebant, se ferebant. — 216. *Hercu-*
lem cum armentis pule progressum
idem ab altera montis parte procedisse,
colles clamore relinqui, h. e. *imporari*
horum mugitus ut bove Bourn. expot
 auit; ita ut ultra colles procederet
 mugitus et. usque ad Caci speluncam
 in altera montis parte perveniret. Ita
 passim reliquimus eum; quem supe-
 ramus, in primis cursum; et locum re-
 linquimus, per quem transimus, ad
 ulterius pergrado, ideoque clamor

Reddidit una boum vocem vastoque sub antro
 Mugiit et Caei spem custodita fefellit.
 Hic vero Alcidae furiis exarserat atro
 Felle dolor; rapit arma manu nodisque gravatum 210
 Robur et aetherii cursu petit ardua montis,
 Tum primum nostri Cacum videre timentem
 Turbatumque oculis. Fugit ilicet ocior Euro
 Speluncamque petit; pedibus timor addidit alas.
 Vt sese inclusit ruptisque inmane catenis 225
 Deiecit saxum; ferro quod et arte paterna
 Pendebat, fultosque emuniit obliice postes:
 Ecce furens animis aderat Tirynthius omnemque
 Adcessum lustrans huc ora ferebat et illuc,
 Dentibus infrendens. Ter totum fervidus ira 230
 Lustrat Aventini montem; ter saxa tentat.
 Limina nequidquam; ter fessus valle resedit.
 Stabat acuta silex, praecisis undique saxis,
 Speluncae dorso insurgens, altissima visu;
 Dirarum nidis domus opportuna volucrum. 235
 Hanc, ut prona iugo laevum incumbibat ad amnem,
 Dexter in adversum nitens concussit et imis
 Avolsam solvit radicibus; inde repente
 Inpulit: impulsu quo maximus insonat aether,
 Dissultant ripae refluitque exterritus amnis. 240

relinquit altos montes, quos superat.
 Haec tamen ratio dura est. Praestat
 cum Servio accipere: *colles relinqui* a
 bubus discedentibus cum clamore. Sic
 I, 549, et *templum magno clamore*
petebant, quidni et relinquebant? —
 219. *furiis*, per furias, iram. — 220.
arma sunt ipsa clava, de qua sqq.

226. *ferro et arte paterna*, catenis
 ferreis a Vulcano elaboratis suspensum
 erat saxum, quod demisit et aditum
 abiecit, *postes fultos emuniit*, ornate

pro munit fores, *obliice*, saxo illo
 obiecto pro obice: quod idem v. 23 f
saxa limina. Catenas ferreas ab una
 istius aetuli alienas bene temperavit
 poeta adfecta artis. Vulcani memo-
 ratione. — 236, 237. Stabat saxum,
 sed prominens, *hervi*, *impingente*,
 in tergo nostri verum Tiberim et in
 ripa ita situm, ut ad laevam ei amnis
 esset: huic ex adverso, ita ut ripa de-
 xtra ei esset, stetit Hercules et saxum
 labefactavit / ut in amnem prolapsum

At specus et Caci detecta adparuit ingens
 Regia, et umbrosae penitus patuere cavernae:
 Non secus ac si qua penitus vi terra dehiscens
 Infernas reseret sedes et regna recludat.
 Pallida, dis invisa; superque inmane barathrum
 Cernatur trepidentque inmisso lumine Manes.
 Ergo insperata deprensam in luce repente
 Inclusumque cavo saxo atque insueta rudentem
 Desuper Alcides telis premit, omniaque arma
 Advocat et ramis vastisque molaribus instat. 250
 Ille autem (neque enim fuga iam super ulla pericli)
 Faucibus ingentem fumum mirabile dictu!
 Evomit involvitque domum caligine caeca
 Prospectum eripiens oculis, glomeratque sub antro
 Fumiferam noctem commixtis igne tenebris. 255
 Non tulit Alcides animis seque ipse per ignem
 Praecipiti iniecit saltu, qua plurimus undam
 Fumus agit, nebulaque ingens specus aestuat atra.

rueret. — 242. regia ut de Aeoli antro
 aeneid. lib. I, 440. ὄρπαυεν αὐτὴν Ἐν-
 νιαίου ἄνδρα: Tum cava sub mon-
 tem late specus intus patebat

243 sqq. Ex II. v. 61 sqq. esse
 adumbratos versus motum satis post
 Macrob. V, 16. Illud addam: Home-
 rica esse longe graviora, quod ibi
 inter effectus pugnae deorum nume-
 ratur hoc, quod Maro tantum in com-
 paratione posuit. Statius hinc Theb.
 VII, 815: Amphiarao a terra hausto:
 ecce alte praeceps humis ore profundo
 Dissiluit, inque viam tremuerunt sidera
 et umbrar. — 245. Dis invisa; argu-
 tatur Burmannus post Ruzem et alios,
 cum interpretatur non vis, ut in-
 visa lib. II Aen. 574. Sed in loco Ho-
 merico, quem poeta expressit, v. 65,
 satis manifesta sunt οὐκ ὄρα... τὰ τε

στυγίους ἀνείκεα, h. e. abhorrent,
 averse, ἀσέβητοι. Mox super est
 desuper. — 248. insueta rudentem,
 insolito et horrendo more vociferan-
 tem. Frequens et obviu apud poetas
 est uniu. vocum salium a clamore ani-
 malium tractatum. Cf. Ernesti ad
 Callim. hymn. in Del. 56, ubi et no-
 stri loci memor sunt. molaribus simpl.
 pro grandibus saxis, sic μύλας II. μ.,
 461; et rami quoque pro stipitibus
 et truncis. Non de clava rogitandum
 erat, secundum molares. Ovidius l. c.
 Fast. I, 570: Remque ferax apsis sti-
 pitibusque gerit.

256. animis, prae ira, ut 238, furens
 animis. — 257. undam, ut Ge. I, 422,
 undantem ruptis fornacibus Aetnae.
 Ornate omnia. — 258. nebula specus
 aestuat: fumus in specu aestuat

Hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
Conripit in nodum complexus, et angit inhaerens 260
Elisos oculos et siccum sanguine guttur.

Panditur extemplo foribus domus atra revolsis;
Abstractaeque boves abiurataeque rapinae
Coelo ostenduntur, pedibusque informe cadaver
Protrahitur. Nequeunt expleri corda tuendo 263
Terribilis oculos, voltum villosaque saetis.

Pectora semiferi atque extinctos faucibus ignis.
Ex illó celebratus honos, laetique minores
Servavere diem, primusque Potitius auctor
Et domus Herculei custos Pinaria sacri. 270

Hanc aram ludo statuit, quae Maxuma semper
Dicetur nobis, et erit quae maxuma semper.

Quare agite, o iuvenes, tantarum in munere laudum
Cingite fronde comas et pocula porgite dextris

aquae ebullientis assurgens et in onras se evolvens (nam aestuat mare, ighla, nunc sumus); est ergo: qua specus parte densissimus est fumus. — 260, 261. Elidia fauces Cacl arto brachiorum nodo constricti, more Herculis, quo leo et Antaeus fuit occisus: aliter Propert. IV, 9, 25 cum Ovid. I Fast. 576, ubi clava interimitur Cacus. in nodum doctius quam per nodum, nodo, complexus corripit, arreptum complectitur; tum angit faucibus compressa sis, ut elidantur ora deficiatque sanguis in venis gutturis coarctati. — 263. abiuratae rapinae; respiciit epitheton rem supra non memoratam, sed intellectui facilem: Cacus periurio negasse se boves apud se habere. — 263. Cf. II. X. 269 sqq.

268. Hinc sacrum in honorem Herculis celebrari coepit, quod posterl traditum servarunt, ita ut adhuc anniversarium solenne agamus. — 269

sq. cf. sup. ad v. 493 sq. Narrata res est. a I, 7 et IX, 29. Dionys. I, 39. Propert. IV, 9, 67, 68. Tacito Ann. XI, 41. — 270. custos, antistes; quae curaret sacrum, domus Pinaria pro Pinario s. Pinariis. — 271. Est haec ara maxima, de qua magna est disputatio, cum de loco, tum de nomine Ovid. Fast. I, 582: Constituitque ubi, quae Maxima dicitur, aram, Hic, ubi pars Urbis de bove nomen habet. Diverga tradit Dionys. Hal. I, 39 extr. p. 31. statuit Hercules.

273. tantarum in munere laudum. Burmannus aliiq. lib. V, 652 huc vocant, ubi munus pro sacro positum est. Laudes dicuntur poësis pro virtutibus et strenue factis, ergo in munere laudum est cum Servio accipiendum: in honorem tanti facinoris, quo de nobis meruit Hercules. Conf. sup. 485-489. — 274. Sequitur locus de libatione. Porgite; non, secundum

Communemque vocate deum et date vina volentes.²⁷⁵

Dixerat, Herculea bicolor quum populus umbra

Velavitque comas foliisque inuixa pependit,

Et sacer inplevit dextram scyphus. Ocius omnes

In mensam laeti libant divosque precantur.

Devezo interea propior fit Vesper Olympo: 280

Iamque sacerdotes primusque Potitius ibant

Pellibus in morem cincti flammisque ferebant.

Instaurant epulas et mensae grata secundae

Dona ferunt cumulantque oneratis lancibus aras.

Servium, ut alter alteri ex ordine poculum praebeat aut omnibus famuli; sed, quod libatio sit manu exporrecta et prolato poculo: proferte, in altam tollite. Mox idem: *date vina, effundite. Communem deum* Troianis et Arcadibus, communi foedere lunetis, hospitibus et amicis. Vid. vs. 172, 173, 174. Sic accipiendum cum Donato; aliena multa cumulant Servius et interpretes. Inf. XII, 418: *Rutulique viri Teucrique In medioque focos et dis communibus aras Gramineis parabant.* — 276, 277. Cum his dictis imposuit sibi Evander coronam populeam et pleno poculo vinum libavit. Cum Romani sacrum facientes espile essent velato: v. III, 403 sq. Herculi sacrum fiebat Graecanico ritu, teste Livio I, 7, qui ab Evandro ita institutum esse ait. Itaque nunc caput cinxit *populea* corona, quod *populus Alcidae gratissima* et quidem *alba*; hoc norunt omnes; *bicolor* tamen, variante scilicet candore in foliorum frontibus et tergis. Poculo successit usus lauri in sacro Herculis. V. Serv. Macrob. Sat. III, 12 et Cerdam. — 278. *scyphus* dictus proprie h. l. in re Herculi sacra; notante Macrob. V, 21.

280. *devezo Olympo*, caelo, circumacto metu diurno, inclinante se, ut II, 250: *Vertitur interea caelum et ruit Oceano Nox.* Haec et sqq. ad mensas secundas atque adeo ad bellaria convivantium referunt interpretes; quod pro temporum heroicorum ratione nullo modo fieri posse arbitror, in primis libatione modo facta; sed religiosum ritum describi arbitror, quo sub vespere sacrum et in hoc sacerdotibus ignis in ara instauratur, in ignem mittuntur partes victimae cremandae, aliae partes in epulis sacris adponuntur et ad aram saltatio cum hymno instituitur. Certe sacerdotes *flammas ferebant*, *cumulant aras*: tum Sali ad cantum circa aram saltant: *incensa altaria circum.* Ergo et reliqua eodem referends, et inter instauratum saltem sacrum epulas quoque instauratas fuisse dicendum; quas easdem inusitato more per *mensam secundam* seu *mensae secundae dona* declarat. Estendum tamen, ne sic quidem vs. 283, 284 sensu et structura satis congruere; ut eos nondum cum ceteris coaluisse intelligas, quia manus secunda desideratur, ubique eos melius abire existimes. — *pellibus cincti.* Mox antiquus mansit in Luperca, ex vita

Tum Salii ad cantus incensa altaria circum 285
 Populeis adsunt evincti tempora ramis,
 Hic iuvenum chorus, ille senum: qui carmine laudes
 Herculeas et facta ferunt: ut prima novercae
 Monstra manu geminosque premens eliserit anguis;
 Vt bello egregias idem disiecerit urbis, 290
 Troiamque Oechaliamque; ut duros mille labores
 Rege sub Eurystheo fati Junonis iniquae
 Pertulerit. Tu nubigenas, invicte, bimembris
 Hylaeumque Pholomque manu, tu Cresia mactas
 Prodigia et vastum Nemeae sub rupe leonem. 295

antiquis, quae pellibus incincti incedebant homines. — *overatis lanceibus* ad turis copiam refert Cerda; sane ius etiam lance apportabatur, non modo agerra. Cf. Ovid. IV. Pont. 9, 33. Servius exta h. l. lanceibus apponi ait: idque sequi praestat. Instauratas epulas vidimus supra lib. VII, v. 133 *erustis iam comesis: Nunc pateras libate Iovi* et 146 *Certatim instaurant epulas*, ubi *epulae* videri possunt de sola libatione dictae esse; ita convenit locus Od. γ, 388 sqq., ubi Nestor domum reditu de sacro cum suis assidet et libationem facit: nulla epularum repetitarum mentione facta.

285. *Salii* apud Romanos Martis erant sacerdotes ex Numa instituto, ut creditum fuit. At h. l. poeta Herculi Salies assignat, quandoquidem in vetere Latio Saliorum nomen commune sacerdotum fuisse videtur a *saliedo*; quoniam olim omnis res sacra cum tripudio et cantu coniuncta erat; cf. Servius. Haeserant in hoc iam veteres. V. Macrobi. III. Sat. 12. — *Chorus* 287 est turba saltantium et conventum circa aram, chorus *πρωβωλιν* et *εγούλιν*, et eamien dixeris esse *ὑπορχηρικόν*. — Quae sequuntur

v. 288 sqq., hymnorum veterum in Herculem argumenta sunt, oratione a poeta praeclara in hymni formulam conversa V. 293 sqq., ut ipsa narratio dramatis naturam induat. Cf. ad eam Apollod. II, 5. — 289. V. supra v. 261. *Elidebantur oculi, alibi fauces*, tum *anima*, nunc, anima elisa, ipsi *angues*. *Oechaliam* seu *Messeniam* seu *Euboeam*, denegata a patre Euryto Iole. — 291. Cf. Iliad 9, 393, τ, 433. Od. λ, 620. — *fata Junonis* infestae sunt esse voluntatem: sic Serv. et alii. Accipio de fati, quae Junonis odium fecerat. Sic IX, 435, *Sat fati Venerique datum*. Fatale enim erat, ut Hercules Junonis ira tot labores perferret, ita ut ne Jupiter quidem iis exsolvere eum et liberare valeret. — *Suavis conversio* ad secundam personam v. 293. obvia tamen in poetis, ut in Horat. II, od. 19, 13, etiam recentioribus, v. c. in Miltono *P. L. B.* IV, 4720 sqq. *nubigenis Hylaeum Pholomque* Centauros, v. Not ad Ge. II, 436, 437. — *Cresia prodigia*, ut *monstrum*, *τίπος*, taurus Guossius, quem vivum ad Eurystheum adduxisse narratur. Ergo *mactas* solito more ita posuit, ut pluribus membris esset

Te Stygii tremuere lacus, te ianitor Orcl
 Ossa super recubans antro semesa cruento;
 Nec te ullae facies, non terruit ipse Typhoeus
 Arduus, arma tenens; non te rationis egentem
 Lernaëus turba capitum circumstetit anguis. 300
 Salve, vera Iovis proles, decus addite Divis:
 Et nos et tua dexter adi pede sacra secundor
 Talia carminibus celebrant: super omnia Caci
 Speluncam adiiciunt spirantemque ignibus ipsum.
 Consonat omne nemus strepitu collesque resultant. 305

Exin se cuncti divinis rebus ad urbem
 Perfectis referunt. Ibat rex obsitus aevo
 Et comitem Aenean iuxta natumque tenebat
 Ingrediens, varioque viam sermone levabat.
 Miratur facilisque oculos fert omnia circum 310
 Aeneas capiturque locis et singula laetus
 Exquirisque auditque virum monumenta priorum.
 Tum rex Evandrus Romanae conditor arcis:

accommodatum, aut aliam fabulam sequutus est. — 296, 297 descensu Herculis ad Orcum facto, ut Cerberum adduceret. II. 3, 368 Od. λ, 622. — 298. *facies*, monstra; quae in inferis Herculi occurrebant. Aen. VI, 285 sqq. *Hydra Lernaëa* iam ibi commemorata: nunc *Typhoeus* additur, quem in Tartarum fulmine detrusum ediderat quoque Hesiod. *Θρυγ.* 853 sqq. 867. Orionem in inferis collocaverat Homerus Od. λ, 574 sqq. Ad communem autem interpretum morem iungimus vs. 298-310 cum antecedentibus, et ad loca infera referimus. Enim vero, si sententias et facta coniungas, alterum ad pugnam deorum cum Gigantibus, quibus Typhoeum accenset, alterum ad hydraem Ler-

naeam apud Nemeam occisam referes. Confunduntur enim Hercules ille antiquae religionis et Hercules Thebanus. — 299. *arduis*, praeclare additum; poterat enim stans erectus vasti corporis specie terrere. *rationis egentem*, consilii inopem, de ἀγὰς ἡνίκ᾽ ἀνόπλᾳ, ex pavore: h. e. terrore perculsum. — 303. *dexter*, propitius ades. — 301. *spirantem ignibus* doctius quam ignes expirantem.

307—369. Evander Aeneam domum suam adducit. Ingeniose poëta opportunitate ulitur ad memorabilem locorum antiquam sanam memorandam. *rex obsitus aevo*: ut alias *gravis* de magna copia, *oppressus*, *obrutus*, *consensu senectute*, *gravis aetate*. — 310. *faciles*, mobiles, vagos

Haec nemora indigenae Fauni Nymphaeque tenebant
 Gensque virum trunciis et duro robore nata, 315
 Quis neque mos neque cultus erat; neque iungere tau-
 Aut componere opes norant aut parcere parto: (ros
 Sed rami atque asper victu venatus alebat.
 Primus ab aetherio venit Saturnus Olympo,
 Arma Iovis fugiens et regnis exsul ademptis: 320
 Is genus indocile ac dispersum montibus altjs
 Composuit legesque dedit Latiniqque vocari
 Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
 Aurea quae pectibent illo sub rege fuerunt
 Saecula; sic placida populos in pace regebat! 325

oculos, volabiles. — 314 sqq. Egre-
 gius locus, quo antiquus Italiae status
 describitur. *indigenae Fauni Nym-*
phaeque non modo *ἐγγεγάται*, sed et
αὐτόχθονες; *αὐτοχθόνες* scilicet desig-
 nantur Genii locorum. Suaviter au-
 tem poeta extulit hoc: *Loca* circa Ti-
 berim olim vastities obtinebat silva-
 rum, per quas feri homines palabantur.
trunciis et duro robore nata pro
 truncis roborum. *Nata* loquendi et
 fingendi forma ex more agrestium
 hominum truncos arborum inhabi-
 tandi. V. Serv. egnf. Stat. IV Theb.
 276 sqq. Nisi eodem modo, quo e
 saxis nati dicti sunt homines, durum
 genus, eodem quoque modo robore
 et quercu nati, facti dicti sunt: cf.
 Hom. Odys. XIX, 463. — 316. *mos*,
 certum vitae institutum, *lex* quae-
 dam vivendi; praeclore autem mitior
 vitae cultus declaratur his: *compo-*
nere opes et parcere parto, τὸ *συν-*
τάττειν καὶ τὰ *τοκῶν* *ἐλάττειν*: quibus
 feroci homines nullius rei providos
 aut in usum perendinum quicquam
 conditum servantis assuefacere diffi-
 cillimum est; id quod historiae vete-

rum et recentium populorum fero-
 rum docent. Conferant erectionis im-
 molis iuvenes Lucretianos versus lib.
 V, 951 sqq. in iisque 956. — 318.
rami, h. e. fructus arborum. Porro
iungere asper victu, non *alebat victu*.
 Est venatus, qui asperum victum
 praebet, h. e. non nisi labore et mo-
 lestia parandum.

319. Antiquus mythus de Saturni
 fuga in has terras, ductus, ut vide-
 tur, ex etymologia voc. Latii a ha-
 tendo. Saturnus tamen numen Lati-
 norum patrium, fortasse a satu s.
 satione rerum, in primis frugum
 (unde factum est, ut homines sedes
 figerent et tum societate tum legibus
 coniungerentur. Graeci hoc tempori
 tribuebant: Cicero Quaes. Tusc. V,
 2, adscribit Philosophiae; Horat. Ep.
 ad Pis. 391 sq. satibus, inpr. Orpheo.
R); sed comparatus ille cum Crano
 fabulis Graecorum hinc derivandi op-
 portunitatem dedit. — 324. *indocile*
 Serv. pro indoctum: malim pro fero
 et agresti accipere. — 322. *compo-*
mit, certis sedibus locavit. *leges de-*
dit, h. e. mores et instituta, cf. VII,

Deterior donec paulatim ac decolor aetas
 Et belli rabies et amor successit habendi.
 Tum manus Ausonia et gentes venere Sicanae;
 Saepius et nomen posuit Saturnia tellus.
 Tuin reges asperque inmani corpore Thybris, 330
 A quo post Itali fluvium cognomine Thybrim
 Diximus; amisit verum vetus Albula nomen.
 Me pulsum patria pelagique extrema sequentem
 Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum
 Illis posuere locis, matrisque egere tremenda 335
 Carmentis Nymphae monita et deus auctor Apollo.
 Vix ea dicta: dehinc progressus monstrat et aram
 Et, Carmentalem Romano nomine, portam,
 Quam memorant, Nymphae priscum Carmentis hono-
 Vatis fatidicae: cecinit quae prima futuros (rem,
 Aeneadas magnos et nobile Pallanteum: 344

203, 204. *aurea saecula* observa v. 325. *per pacem* declarari. — 326. *decolor aetas* respectu auri, colore vitiatu, dum aerea vel ferrea aetas succederet, *manus Ausonia*, h. e. Ausones, quos Livius et alii vulgo Aborigines appellavit. *Sicanos* autem nemo-
 ram poeta, seu quod auctores habebat, qui et hos in Italiam venisse dicerent, cum alias eos a Liguribus ex Hispania pulsos in Siciliam traie-
 cisse constet; sed quod Sicanos cum Siculis confundit, quos loca inter Tiberim et Liriam tenuisse scimus, unde ab Ausonibus et Pelasgis extur-
 bati in Siciliam traiecere. *Saturnia tellus* proprie fuit in clivo Capitolino ad Tiberim, qui Saturnius olim dictus Dionys. I, 34. Poëta inde no-
 men pro Latio et pro Italia frequen-
 tari coepit: ut quibus hoc licuit, quia antiquissima aetate Italiae nomen commune non fuisse constat. Etiam

reliqua Italise nomina a certis tra-
 ctibus ducta sunt. Ipsum Italise et
 Oenotriae nomen ad sola loca circa
 sinum Lametium spectabat. — 330.
 Sumisit et hoc poeta de Tiberi a rege
 ita dicto ex multis aliis commentis
 super nomine Tiberis. Cf. Serv. ad
 h. l.

333. De adventu Evandri in Ita-
 liam v. sup. v. 51. *pelagi extrema*,
 mare ultimum imprimis ex sensu et
 notione praeae Graeciae, cui occi-
 dens inter terras ignotas et invisas
 erat. — 337. *aram Carmentis*, alius
Carmentiae, quam se vidisse testatur
 sub *portam Carmentalem* Dionys. lib.
 I, 32 ad radices Capitolii. — 338,
 339. Interpunctionem mutavi, ne lo-
 cus frigeret. Appositione dicta sunt:
*Carmentalem portam ... honorem Nym-
 phae Carmentis, votis fatidicae.* —
 340. *cecinit quae prima futuros.* Inge-
 niose haec a poeta inserta sunt, et

Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer Asilum
 Retulit, et gelida monstrat sub rupe Lupercal
 Parrhasio dictum Panos de more Lycaeï.
 Nec non et sacri monstrat nemus Argiletî 345
 Testaturque locum et letum docet hospitîs Argi.
 Hinc ad Tarpeiam sedem et Capitolia ducit,
 Aurea nunc, olim silvestribus horrida dumis.
 Iam tum religio pavidos terrebat agrestis
 Dira loci; iam tum silvam saxumque tremebant. 350
 Hoc nemus, hunc, inquit, frondoso vertice collem,
 Quis deus incertum est, habitat deus; Arcades ipsum
 Credunt se vidisse Iovem, quum saepe nigrantem
 Aegida concuteret dextra nimbosque cieret.

instituto præcipitandi Aeneidis argu-
 nientum per vaticinia et fata, Sen-
 tentiam hanc Maronis ornavit Ovid.
 Fast. I, 475. 515 sqq.; Propert. IV,
 4; etiam Tibull. II, 5, 49. *Bollan-*
teum, Palatium, conf. 54.

342—344. *lucum* . . . *Asylum*, cf.
 Liv. I, 8. Dionys. II, 45. *retulit* est
 appellavit. Male aliter Serv. et al. —
acer, ut ὄρεος; est poëta vocabu-
 lum proprium fortium virorum, et
 alias impiger, promptus, animosus. —
Lupercal sub monte Palatino, cf. Liv.
 I, 5. Dionys. I, 32. dictum *Panos*
Lycaeï, nomen gerens Panis Lycaeï,
 quasi is a Λύκος, *lupus*, dictus sit,
 prava nonnullorum etymologia; cum
 verius dictum sit nomen a monte
 Arcadiae Lycaeo (τὸ Λύκιον, ὄρος.
 Diversum τὸ Λύκιον, Athenis, gym-
 nasium). — *de more Parrhasio*, h.
 e. Arcadico, ad exemplum Lycaeï
 Arcadici nominis ab Arcadibus ducto;
 sed doctus hos ab urbe ut eo monte
 declaravit.

345, 346. *nemus Argiletî* sub Ca-
 pitolio, ut docent Donatus et alii

auctores de urbe Roma. *testatur*, mon-
 strat. *hospitîs Argi*, adoptavit poëta
 veterem fabulam de Argo quodam
 hospitio ab Evandro excepto et, eo
 incipio, ab Arcadibus caeso.

347—354. Locum splendidum de Ca-
 pitolio, in quo τὸ ὑπαναμῶδες in
 signis futuræ maiestatis loci in prom-
 tu est sentire. — 348. *Aurea nunc*,
olim. Similis comparatio temporum
 et conditionis ac faciei locorum in
 Capitolio saepius occurrit (V. imprimis
 Propert. IV, 4 et Tibull. II, 5,
 23 sq.); tum et in aliis urbis parti-
 bus 360, 361, aurra simpliciter esse
 multo auro ornata, nemo dubitet.
 Sic *aurea Roma*. — 350. *dira*, magna;
 admirabilis Serv., metuenda, δεινὴ;
 scilicet ea, quæ dira sunt, horrorem
 incutiant, qui idem ex religione seu
 specie augusta et religiosa loci san-
 ctitate venire solet. — 353. *quum saepe*.
 Collocatio verborum poëtica pro:
 credunt se saepe vidisse, quum concu-
 teret (nisi est pro: πῶλλας, vehe-
 menter): sic Ge. I, 354 *quid saepe*
videntes et alibi: se vidisse Iovem

Haec duo praeterea disiectis oppida muris, 355
 Reliquias veterumque, vides, monumenta virorum.
 Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit arcem:
 Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.
 Talibus inter se dictis ad tecta subibant
 Pauperis Evandri, passimque armenta vrbabant 360
 Romanoque foro et lautis mugire Carinis.
 Vt ventum ad sedes: Haec, inquit, limina victor
 Alcides subiit; haec illum regia cepit.
 Aude, hospes, contemnere opes et te quoque dignum
 Finge deo, rebusque veni non asper egenis. 365

conculcentem. — 353, 354. *Aegis* h. l. clipeus sine controversia, cum alibi ambiguum sit, de thorace an clipeo Iovis et Palladis accipienda sit; sic inf. 435. Ceterum haec Iovis aegida inculcentis species manifesta ex Homero est admirata II. 6, 164. — 163 de Troiae excidio: Εἰσὶν αὖτε χαλκῶν Ζεὺς δὲ σπῆν Κρονίων; . . . Αὐτὸς ἐπισείχσθαι ἱερὰν αἰγίδα πάν, Τῆσδ' ἀχάτης κοῖλον. Haec ille de irato Iove ad inculcendum terrorem vilraute aegidem ante ora Troiporum; ut heroes fulgentem aere et radiantem sole clipeum quatere et ingerere bouis hostium finguntur. Similiter Iupiter fugat Achivos II. 9, 59 sqq. καὶ τὰτ' ἄρα Κρονίων; ἔκαστ' αἰγίδα συσπαύσσας Μαργαρίην, ἵδην δὲ κατὰ πρὸς τοὺς χάλυβιν, Ἀστράφης δὲ μάλα μεγάλ' ἐκείνη, τὴν δ' (aegidem) ἐτίναξε Νίκην δὲ Τρώεσσι διδοῦν, ἐρῶνται δ' Ἀχαιοῖς. Simili modo h. l. Iupiter aegidem conculcit et fulminat, et quidem alterum facit *laeva*, fulmen incit *dextra*. Pro fulmine ponit adlunctum *nimbos*, propr. nubes fulminea; et propter hos aegis *nigra*, nube nigra et caligiosa per tempestatem inducta.

355—358. Habet nescio quid religionis veneranda haec antiquitas ruinae duorum antiquissimorum oppidorum, quam hospitii suo monstrat. Evander. Poit animi tanta vetus de Ianiculo et arce Saturnia, duobus antiquis oppidis in montibus Ianiculo et Capitolino, olim Saturnio dicta. V. Varon. de L. L. IV, 7.

359 sqq. Etiam in his vetus simplicitas delectat, imprimis cum magnificentia serioris aetatis comparata. — *lautis Carinis*, qui in IV Regione locus fuit ab Arcu inde Constantini inter Esquilias et Collinum procedens, Pompeii M., Antonii aliisque magnificis amentis domibus ornatus; unde *lautae Carinae*. — 362. *Vt ventum ad sedes*, Evandri domum in Palatino monte, in quo conditum Pallantem, mox Palladium et Palatinum dictum, ut v. 54. — 364, 365. Nihil magnificentius his verbis dici potest. *aude contemnere*, generosis animo ad contemnendis opes: tamquam de re ardua et difficili, ut virtute opus sit ad expellendam mirationem divitiarum; et *te quoque dignum finge deo*. Compare te mentemque informis ad similitudinem

Dixit et angusti subter fastigia tecti.
 Ingentem Aenean duxit stratisque locavit
 Effultum foliis et pelle Libystidis ursae.
 Nox ruit et fascis tellurem amplectitur alis.

At Venus haud animo nequidquam exterrita mater
 Laurentumque minis et dano mota tumultu 374
 Vulcanum adloquitur, thalamoque haec coniugis aureo
 Incipit et dictis divinum adspirat amorem :
 Dum bello Argolici vastabant Pergama reges
 Debita casurasque inimicis ignibus arces , 375
 Non ullum auxilium miseris, non arma rogavi

numipis; h. e. sc. redde te similem
 Herculis in contentu hoc inanis fa-
 stus. Generalior notio est, dignus
 qui succedat in locum dei aut in ho-
 norem dei, nunc in mentis habitum,
 qui dei, herois Herculis fuit, cui non
 aordeliat humilis casus. *non asper*, non
 alienus, infestus ideoque non fasti-
 diosus. — 366-368. E more prisce
 aevi. Cf. Odyss. ξ, 48. Orph. Argon.
 4009. De *Lobyatide urse* v. ad lib. V,
 37. Etiam insago Noctis v. 369 nota-
 bilis.

370 sqq. Qui sequitur locus, meo
 iudicio artis magis quam ingenii lau-
 dem habet. Nimis manifesta imita-
 tionis Homericæ sunt vestigia simul-
 que ieiunæ copiae, quæ fere imita-
 tionis studium prodere solet. Thetidis
 ad Vulcanum accessus, ut Achilli ar-
 ma peteret Il. σ, multo maiorem
 habet suavitatem ex simplicitate pri-
 scæ vitæ ibi adumbrata: habet etiam
 causam multo magis idoneam; ami-
 serat enim Achilles arma Patroclō
 detracta. Vtūq; præcederet saltem
 laus egregius lib. XII, 87 sqq. de
 insignibus armis Turni: his ut divina
 arma opponerentur, erat, quod ex-
 spectabam Nunc Venus adit maritum

eumque illecebris suis delinitum amo-
 reque devinctum ad amplexus suos
 invitat. In quibus primum reſhibitus
 est locus præstantissimus Il: ξ, 294
 sqq., ubi Iuno Iovem simili modo
 circumvenit; sed eo consilio, ut alto
 eum sopore opprimeret, quo pugnae
 inter Achivos et Troianos fortunam
 mutare posset. Hic vero Vulcanus v.
 405, 406 obdormit, ut mox ante
 diem, ad laborem evigilet. Idem a
 Venerē ad somnum invitatur, cum
 iam precibus facilem se et paratum
 ostendisset. Friget aliorum invitatio,
 ut Statii Theb. III, 262-317, ubi Ve-
 nus Marti supplicat.

373. *Venus dictis divinum adspi-
 rat amorem*: addit τὰν χάριν, τὸ
 ὁσιότητος, ut delinirent verba Vul-
 canum. Quod Lucretio est in simili
 loco dulcissimo: *tū sum ex ore lo-
 quelas funde* lib. I, 40. — 375. *De-
 bita*: potest ex sqq. *inimicis ignibus*
 adiungi; idque melius. Servius: fa-
 taliter ad exitium destinata. Ita vero
 adiungi fere aliquid solet: *fatis mihi*
debita tellus Aen. VII, 420; *generi*
debita Aen. III, 484; *sors ista sce-
 etae Debita erat nostrae*; mollius etiam
 XI, 465 *fata debita* dicuntur. Late-

Artis opisque tuae nec te, carissime coniunx,
 Incassumve tuos volui exercere labores;
 Quamvis et Priami deberem plurima natis
 Et durum Aeneae flevissem saepe laborem. 380
 Nunc Iovis imperiis Rutulorum constitit oris.
 Ergo eadem supplex venio et sanctum mihi numen
 Arma rogo, genetrix nato. Te filia Nerei,
 Te potuit lacrimis Tithonia flectere coniunx.
 Adspice, qui coeant populi, quae moenia clausis 385
 Ferrum acuunt portis in me excidiumque meorum.
 Dixerat et niveis hinc atque hinc diva lacertis
 Cunctantem amplexu molli sovet. Ille repente
 Adcepit solitam flammam, notusque medullas
 Intravit calor et labefacta per ossa cucurrit: 390
 Non secus atque olim, tonitru quum rupta corusco
 Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
 Sensit laeta dolis et formae conscia coniunx.

vero in hoc casso, cui Vulcanum precibus tum non fatigaverit. — 377. *nec te tuosve labores exercere volui incassum*, consumere et impendere. — 379. *natis*, solito more, pro uno, Paride. — 381. *Rutulorum oris*, variat orationem pro Latinis, a populo Iulio. — 382. Cf. Iliad. σ, 457. *et sanctum mihi numen Arma rogo*, non: o sanctum mihi numen: sed: et rogo numen tuum, mihi sanctum; arma, h. e. rogo te, sed blandiore oratione effert: te, mihi semper venerandum. — 383, 384. Ut Thetis Achilli, sic Aurora Memnoni arma peflerat apud poetas Cyclopes, inter quos Aetna Milesii Διδυμῆς fuit. Conf. Quincti Paralip. II, 451. *moenia*, urbes.

387. *niveis lacertis*, quippe deα λευκάλακες. Ornatus autem extulit Homericum ἀγχαῖς ἐμάρπησ II. ξ, et mox v. 388-392 versus Homericos ibid.

294-296. — 390. *labefacta per ossa*, in quibus medulla liquefacta, soluta est. Lucretiana dictio. Proprie *meus* amor, qui resistit, impulsus, percussa, victa *labefieri* dicitur: sup. IV, 395, *magnaque animum labefactus amor*. Iam; cum labefacta solvantur, ruant, cadant (cf. Lucret. III, 599, 600, 601: I, 529, 530, 531), synonymum habitum pro solutus, diffuens: itaque etiam, igni quae dissolvuntur et liquefunt, labefactari dicuntur Lucretio IV, 704. I, 493. — 391, 392. Praeclare flammam amoris penetrantem medullas nsum comparat cum fulgure vel fulgore inter atras nubes errante tractu ac sulco tenui, quae rimam igneam ruptam (proprie nubes rumpitur, sed hic saepe poetas) dixit: ea percurrit nimbos, nubes densas et atras, lumine corusco. — 393. *laeta dolis* Est sane δολοποιονία Iliad. ξ,

Tum pater aeterno fatur devinctus amore :
 Quid caussas petis ex alto? fiducia cessit 395
 Quo tibi, diva, mei? Similis si cura fuisset,
 Tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset;
 Nec pater omnipotens Troiam nec fata vetabant
 Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.
 Et nunc, si bellare paras atque haec tibi mens est, 400
 Quidquid in arte mea possum promittere curae,
 Quod fieri ferro liquidove potest electro,
 Quantum ignes animaeque valent.... absisite precando
 Viribus indubitare tuis. Ea verba locutus 405
 Optatos dedit amplexus placidumque petivit
 Coniugis infusus gremio per membra soporem.

329, sed ornate laetitia successu doli et fraudis suse. Sic IV, 128: *ritique doli Cythera repertis*. Sic et *formae conscia*, sentiens illa, quam vim venustas sua ad mariti animum nunc habeat.

394. *aeterno*... amore potentius verbum quam *antiquo*, pristino. Praeivit Lucret. I, 35: *aeterno devinctus volvere amoris*. — 395. Quid tam longe (Nonius; ex vetusto et antiquo) repetis argumenta, quibus me moveas? Aiunt Attilium in *Armorum iudicio* ante oculos fuisse: *Cor cetera tam ex alto appetitis dissidia, Agapiemnon?* — 396, 397. *Similis si cura fuisset*, si tale quid curasses, voluisses, si tibi cordi fuisset; etiam tum fieri posuisset, ut Tencridi, h. e. Aenese vel Paridi, arma pararem. — 398, 399. Scilicet fata immutari non possunt, differri possunt: supra VII, 343: *Non dubitur regnis, esto, prohibere Latinis*, *Atque immota manet satis Lavinia coniunx*. At trahere atque moras tantis licet addere rebus. Servius notionem hanc ab Etruscis repetit; enim-

vero Homero et aliis illa non minus est frequentata. — 401-403. *Quicquid curae, operae, per artem meam possum promittere, quantum ignes animaeque valent*: sc. promitto. Hoc latet in verbis *absiste precando viribus indubitare tuis*, pro simpliciter, *absiste precari*. — 402. *electrum* Homeri exemplo Od. δ, 73 docte posuit, exquisitius metalli genus, certa portione argenti auro admista, quod etiam arte fingi potest. V. Plin. XXIII, 4 s. 23. Conf. Serv. — 403. *ignes animaeque*, ventus flatus suo flammam alens augensque. Servius: *spiritus*, quo *subriles* inlari folles solent. *Spiramentum* explicat Macrobi. I So. Sc. c. 14 n. — 405, 406. *fusui*, *εχέσθαι*, dicuntur, qui procubuerunt, iacent, recubant. *infusus per herbam*: ita nunc et *infusus*, ut ineubans pro cubans, recubans. Tum *Vulcanus petivit placidum soporem per membra*, qui per membra deditur. Sic et sup. v. 30: *scam dedit per membra quietem*. Honestas orationis notabilis et a multis passim notata. Conf. Gell. IX, 40; sed

Inde, ubi prima quies medio iam noctis abactae
 Curriculo expulerat somnum, quum femina primum,
 Cui tolerare colo vitam tenuique Minerva
 Inpositum, cinerem et sopitos suscitât ignis 410
 Noctem addens operi famulasque ad lumina longo
 Exercet penso, castum ut servare cubile
 Coniugis et possit parvos educere natos,
 Haud secus ignipotens nec tempore segnior illo
 Mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit. 415
 Insula Sicanium iuxta latus Aecliamque
 Erigitur Liparen fumantibus ardua saxis,

ea saeculo Virgilliano debetur. Si talia miranda sunt, mirer potius verzeundiam Homericorum versuum, qui pro illa aetate castissimi et iidem elegantissimi sunt l. c. II. §, 346 sqq.

407 sqq. Praeclare ornata et ad miserationem composita comparatio, cuius prima quasi stamina agnoscere licet partim apud Homerum, Iliad. II, 433-435, partim apud Apollon. IV, 1062-1066 (nam locum lib. III, 291 sqq. perperam alii huc advocant). Si tamen quaeras, quam opportune illa h. l. intexta sit, cogitandum: Vulcanum surgere ad opus de nocte, quo tempore lanifica paupercula ad lucubrandum surgit. *ubi prima quies expulerat somnum*, ut cibi satietas expellit famem, sic nunc usus quietis somnum, somnolentiam: ubi a prima quiete evigilans circa mediam noctem sensit omoem iterum obdormiscendi cupiditatem expulsam, alacriter e stratis ad opus surgit. *Burn.* — 408, 409. cui *impositum*, quam necessitas cogit, est Homeri γυνή χροῦντις. *tenuique Minerva* h. e. lanificio tenuem victum praebente, ut bene Serv. Minervam de olen, quia ad lucernam nebat, Cerda accipiebat, ni-

mis argute et exiliter. Saltem esse de *tenui textu*, *tenui tela* cogitandum. — 412. II. s. ut habeat, unde vivat honeste ipsa et uati, servata maritalis tori pudicitia, ut bene Cerda. — 413 ex Homero l. c. *ὡς τὰς τῆς ἀνδρὸς μισθὸν ἀπαύει*. — 414. Illo tempore haud secus nec segnior surgit ignipotens.

416 sqq. In his ad maiorem elegantiam refinxit Homericis, in quibus Vulcani officina in Olympo collocatur II. σ, 369. Cum poetae veteres assignassent Vulcano loca et insulas, quae subterraneis ignibus notabiles erant (exemplum in ipsa Lemno apud Homerum est): licuit poetae unam ex Aeoliis vel Vaecealiis ponere, Hieram, quam Vuleaniam, *Ἡρακλειδῶν*, appellat communis nomine tanquam singulari, Liparae proximam, monte mirabilem, qui nocturnas flammâs evomit. V. Auctor Aetnae 436 sq. Iuven. I, 8, et primo loco Scymnus Chius 256 sq. Egere de ea post Cluverium multi, cf. Dorville. Nicola p. 20, 21 et iam ante ad Charitoon pag. 698. (621 Lips.) Liparam, quae et ipsa olim arsit, Callimachus Vulcani officinam ediderat Dion. 46 sqq., ubi

Quam subter specus et Cyclopum exesa caminis
 Antra Aetnaea tonant validique incendibus ictus
 Auditi referunt gemitum striduntque cavernis 420
 Stricturae Chalybum et fornacibus ignis anhelat,
 Volcani domus et Volcania nomine tellus.
 Hoc tunc ignipotens coelo descendit ab alto.
 Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
 Brontesque Steropesque et nudus membra Pyraemon.
 His informatum manibus iam parte polita 426
 Fulmen erat, toto genitor quae plurima coelo
 Deiecit in terras; pars imperfecta manebat.
 Tris imbris torti radios, tris nubis aquosae
 Addiderant, rutili tris ignis et alitis austri. 430
 Fulgores nunc horridos sonitumque metumque
 Miscebant operi flammisque sequacibus iras,

v. Spanhem., et alterutram sub ῥή-
 σον πλάγχεας nomine Apollon. III,
 42, ubi v. Schol. Vulcanum *Liparaeum*
 Theocr. Id. II, 433, 434, dixit hic
 quidem omnium opportunissime tam-
 quam Siculus. *erigitur*, ut, alias, *surgit*, sita est, sed eum notallone mon-
 tium, et quia omnino insulae *altae*.
 — 419. *Antra Aetnaea* simpl. pro igni-
 vomis, quis dubitet, a similitudine.
 Aliena sunt, quae de antris subterra-
 neis inter Aethnam et Etnam contiguas
 suspicari aut nonnulli. Eiusmodi ac-
 cimen poeta non sequitur. — 420, 421.
 Ornati versus. Comparari potest Cal-
 lim. Del. 144, adde Dian. 55, *re-
 sonant gemitum*; repetunt sonum h. e.
 resonant per antra clausa incudum, ut
 apud Herodot. I, 67, *τύπος ἀντίτυπος*.
stricturae, quas ornate *Chalybum*
δίαλ (v. Ge. I, 58), non sunt h. l.
σπινθήρες nec quae proprie metalla
 dicuntur; unde aes excoquitur; sed
μάρμαρα, massae ferri, quae procedun-

tur. Cf. 450 et 453. Mox v. 423 *hoc*
 antiquae pro *haec*.

424, 425. Libera quidem erat no-
 minum informatio; sed Brontem et
 Steropen etiam alii habent: Hesiod.
 Θ, 140. Callim in Dian. 68. Plin. H.
 N. XXXV, 10 s. 37, 47. Stalium et
 Claudianum v. sp. Cerdam. Pyraemo-
 nem aliunde accepit; Argen memorat
 Apollod. I, 4, 2, ubi in not. p. 9 vide
 de discrimine inter hos et antiquiores
 Cyclopes. — 426-428. Nota inversam
 orationem pro: parte iam polita, parte
 adhuc imperfecta. *fulmen... quae plu-
 rima*, quod genus fulminum, ex quo
 genere plurima; frequens poetarum
 figura: *κέρτος... οὐρά τε πολλὰ τρέπεται*
κλυτός ἀμπεριέτρη Od. α; 422 et saepe
 alibi. Variant haec orationem et de-
 lectant. — 429-432. Ingeniose in ful-
 minis materia vertit ea, ex quarum
 conflictu fulmen nascitur, gaudinem
 (*imber tortus* h. e. constrictus et co-
 actus in gaudinem: IX, 671, *quam*

Parte alia Marti currumque rotasque volucris
 Instabant, quibus ille viros, quibus excitat urbis;
 Aegidaque horrifera, turbatae Palladis arma, ⁴³⁵
 Certatim squamis serpentum auroque polibant,
 Connexosque anguis ipsamque in pectore divae
 Gorgona, desecto vertentem lumina collo.
 Tollite cuncta, inquit, coeptosque auferte labores,
 Aetnaei Cyclopes; et huc advertite mentem. ⁴⁴⁰

multa graniline nimis In vada pene-
 cipitant, cum Iupiter horridus aëtrix
 Torquet aquosam hiemem, et coelo
 cava nubila rumpit), nubem, ignem
 et ventum. Haec fere, ex Servio
 supplector; cetera sunt respondenda. Fa-
 cit autem fulmen duodecim cuspidum,
 radiorum, *ἀκτῶν*, trinis in quaternis
 latera, qualia fulmina passim in rho-
 numentis, saepe in clipeis, in primis
 in numis occurrunt, etsi alibi alia
 forma tribuitur. Habuit autem poeta
 ante oculos et argutius expolivit locum
 Apollonii Argon. I, 730-734, ubi
 una auspici adhuc imperfecti, quāvis
 Cyclopes proeundat, *μαλακῶς πυρρὸς*
ζαίνουσα ἀστὴρ. Vt vero, cum Vul-
 caei officina semel memorata esset,
 opera inchoata et effecta subiiceret,
 poetae ingenio et doctrinae in promptu
 esse debuit; etsi et in hoc praevit
 Homer. Il. α, 373 sqq. Conf. Callim.
 In Dian. 49, 50, ubi satis levi equo-
 rum Neptuniorum aquarium produci
 narratur. Quanto graodius et subli-
 mius est phantasma, quod fulminis
 materiae fulgures, sonitum, metum
 et flammam sequacem admiscet Cy-
 clopes!

435, 434. Marti currus bellicus
 proprie tribuitur, ex heroei saeculi
 more hellonidi. Quod ait: *quibus ille*
viros, quibus excitat urbes, h. e. quo
 cutru vectus ad bellum concitat, ex

istis illustrantur VIII, 3: *Vt belli*
signum ... Vtque aëres concussit equos
 etc. conf. Hesiod. Scut. Herc. 491-
 493. Est Mars *λαοσσός* ap. Hom. *In-*
stabant currum, ut festinare aliquem
 rem, ut insequi, urgere: quae illu-
 strat Heins. ad XII, 7, 8, pro vul-
 gari instare operi.

435-438. Hic, dubitari potest,
 sitne aegis de thorace an de clipeo
 (conf. ad 354) accipienda, hacten-
 us, ut de thorace non nisi v. 437
 agatur, ipsamque in pectore divae
 Gorgona. Expeditior tamen videtur
 ratio, si totum locum de thorace
 interpreteris, cuius extremæ orae
 anguibus connexis et inter se impli-
 catis sunt cinctae, in medio Gorgone
 posita: cuius georis exempla pas-
 sim occurrunt; ut unum commemo-
 rem, quod adire fortasse in promptu
 est, v. Spenc. Polymet. I. IV, 4, *tur-*
batæ, iratæ, ut saepe, v. e. Sili lib.
IX, 463. — vertentem lumina, de
 oculis loris, obliquis, ex ira et fu-
 rore; aut potius de inversis, deficien-
 tibus, deiectis ac fere clavis, quippe
 in capite resciso. *βλασποῖς Μιδόων;*
καὶ ἀμπαδῶν dixit Quintus Calp,
 qui omnino de aegide comparandus,
 lib. XIV, 451-457.

440. *Aetnaei*, *Αἰτναῖοι*, Cyclopes.
 Cf. ad v. 419. In sqq. festinationis
 felix notatio brevitate et celeritate

Arma acri faciēda viro ! Nunc viribus usus,
 Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra !
 Praecipitate moras ! Nec plura effatus ; et illi
 Ocuis incubuere omnes pariterque laborem
 Sortiti. Fluit aes rivis aurique metallum 415
 Volnificusque chalybs vasta fornace liquescit.
 Ingentem clipeum informant, unum omnia contra
 Tela Latinorum ; septenosque orbibus orbis
 Impediunt. Alii ventosis follibus auras
 Adciipiunt redduntque ; alii stridentia tinguunt 450
 Aera lacu ; gemit inpositis incudibus antrum ;
 Illi inter sese multa vi brachia tollunt
 In numerum, versantque tenaci forcipe massam.
 Haec pater Aeoliis properat dum Lemnius oris,
 Evandrum ex humili tecto lux suscitāt alma 454
 Et matutini volucrum sub culmine cantus.
 Consurgit senior tunicaque inducitur artus
 Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis.

verborum observetur: Nunc ulendum viribus, manibus, arte. — 445, 446. Cf. *Iliad.* σ. 474. — 446. *chalybs* proferro. — 448. *septenos orbibus orbis impediunt* ornatē pro faciunt. Sed quoniam illi orbis sunt? non circuli, puto, in clipei superficie ducti, sed laminae aereae aliae super aliam impactae, ut septemplex esset clipeus, quales Homericæ πτόχης sunt l. c. 481. cf. *Il.* v, 269 sq. et v, 247. — Versus 449-453 iam in Georgicis vidimus IV, 474 sqq.

454 sqq. Artē poëtae in variato rerum et orationis charactere observa. Lenis et simplex candidaque nunc fuit oratio, eoque tanto magis grata, quod strepitibus et tumultibus succedit. Comparent, quibus volupe est herōcum amicum cognoscere, *Il.* β,

42. *Odyss.* β, pr. d, 307. σ, 60. v, 124, et ad v. 459, cf. *Odyss.* x, 261. ξ, 528. Etiam hoc ex heroica oetate, quod Evandrum v. 461; 462 duo canes comitantur: v. *Od.* β, 44. p, 62. — 458. *volucrum sub culmine*; in domo vel casa Evandri. Miror hoc adiectum: sunt igitur galli gallinaeque intelligendi; nam hirundines non facile e somno excitant dormientes nec ad hunc usum a poetis advocantur (Auctor tamen carminis Apacreont. XII queritur de ὑποπρίατι φωνῆς τῆς γελιδόνης λαλῆς. R.). Sub lucis ortu, sic optime interpreteris, et volucrum cantum Evander evigilavit. — 458. *Tyrrhena vincula*; ornatus causa Tusculum calcementum posuit. Servius dicit: « crepidas, quas primo habere Senatores, post equites Ro-

Tum lateri atque humeris Tegeaeum subligat ense,
 Demissa ab laeva pantherae terga retorquens. 460
 Nec non et gemini custodes limine ab alto
 Praecedunt gressumque canes comitantur herilem.
 Hospitis Aeneae sedem et secreta petebat.
 Sermonum memor et promissi muneris heros.
 Nec minus Aeneas se matutinus agebat. 465
 Filius huic Pallas, illi comes ibat Achates.
 Congressi iungunt dextrae mediisque residunt
 Aedibus et licito tandem sermone fruuntur.
 Rex prior haec:
 Maxime Teucrorum ductor, quo sospite numquam 470
 Res equidem Troiae victas aut regna fatebor;
 Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
 Exiguae vires. Hinc Tusco claudimur amni,
 Hinc Rutulus premit et murum circumsonat armis.
 Sed tibi ego ingentis populos opulentaque regnis 475

manj; nunc milites. Simili ornamēto patrium, Arcadium sen Tegeaeum ensē dedit; etsi nullum insignis ensis genus fuit. — Verum 460 ornatus est: amictus pelle; sic tegameu torquens immane leonis VII, 666. Mox limine ab alto perpetuo et proprio liminis epitheto; usm alioquin alienum erat a casa exigua altum limen. — 473. secretum: partem aedium interiorem, ad quam Aeneam vesperi deduxerat; Ge. IV, 403. In secreta senis ducam. — 464. promissi muneris: vide v. 470, 471. — 465. ἀρσενος ἥλιον, ἰσχυροῦ; ἡλίου et alia; et se agebat: ut VI, 337, Ecce gubernator sese Palinurus agebat, ὡρμήτω, se movebat, incestebat. IX, 696, is enim se primus agebat. Convenit, ferre sc. Mox 477 huc te offers. — 467. mediis aedibus: etiam hoc ad

formam aedium heroici aevi, in quibus e vestibulo ὄψους (pro quo, Romanorum atrium fuit) introeuntem excipiebat per totas aedes patens; in intimo recessu focus cum Penatibus, v. Inf. 541, ut ex Homeri lectione constat.

472. pro nomine tanto: non video, quam commoda sententia sit, si Trojanorum vel Aeneae nomen et genius vel fama intelligatur; satius est et simplicissimum ad Evandri et Arcadium nomen referre, pro: fama, quae te ad nos adduxit. Perperam refertur ad bellum ipsum, ut nomen belli tantum sit, vel fama de belli magnitudine vel ipsa belli magnitudo. — 475. opulentaque regnis castra: volebat dicere opulenta regna, apposita ad iugentes populos. Promptum erāt hoc mutare in castra opulentiorum

Iungere castra paro, quam fors inopina salutem
 Ostentat; Eatis huc te poscentibus adfers:
 Haud procul hinc saxo incolitur fundata vetusto
 Urbis Agyllinae sedes, ubi Lydia quondam
 Gens bello praeclara iugis insedit Etruscis. 480
 Hanc multos florentem annos rex deinde superbo
 Imperio et saevis tenuit Mezentis armis.
 Quid memorem infandas caedes, quid facta tyranni
 Effera? di capiti ipsius generique reservent!
 Mortua quin etiam iungebat corpora vivis 485
 Componens manibusque manus atque oribus ora,
 Tormenti genus, et sanie taboque fluentis
 Complexu in miscro longa sic morte necabat.
 At fessi tandem cives infanda furentem
 Armati circumsistunt ipsique domumque; 490
 Obtuncant socios, ignem ad fastigia iactant.
 Ille inter caedes Rutulorum clabsus in agros
 Confugere et Turni defendier hospitibus armis.
 Ergo omnis furiis surrexit Etruria iustis;
 Regem ad supplicium praesenti Marte reposcunt. 495
 His ego te, Aenea, ductorem millibus addam.
 Toto namque fremunt condensae litore puppes

regnum vel opulenta regnis; hinc exquisitor forma suborta: castra *opulenta regnis*, ut alia similia passim. *regna* autem pro regno: nam de una Agylla agitur. Opes veterum Etruscorum satis notat. v. Liv. V, 33.

478. *Agylla* s. Caere prius opibus ioter Etruscos floruit et propter maritima commercia omnium prima Graecis innotuit. — *saxo vetusto*, antiquo opere, ut bene Serv. cf. III, 84. — 479, 480. *ubi* proxime ad Agyllam seu Caere spectat nec tamen reliquam Etruriam excludit. A Lydis Etrusci seu Tyrreni ducuntur ex

vulgari veterum opinione, falsa tamen, quippe ex nominis similitudine ducta. Mezentii regis Caeretanorum nomen *superbo*, h. e. crudeli imperio infame, ex antiquis historiis adscivii. — 484. *Di capiti*, ut II, 490. VI, 529, 530. — 489. *infanda furentem*, *ἀγῆστα, ἀπάρτος, μετέπειρος, ἐκτρέφας*. — 495 *praesenti Marte*, bello non dilato, quippe hoc ipso tempore in armis sunt; et quidem classem parant, qua in altum exorti litus Rutulorum petant bellumque inferant Turno, nisi Mezentium ad supplicium dediderit.

Signaque ferre iubent; retinet longaevus haruspex
 Fata canens: O Maconiae delecta iuventus,
 Flos veterum virtusque virum, quos iustus in hostem
 Fert dolor et merita accendit Mezentius ira! 501
 Nulli fas Italo tantam subiungere gentem:
 Externos optate duces. Tum Etrusca resedit
 Hoc acies campo, monitis exterrita divom.
 Ipse oratores ad me regnique coronam 505
 Cum sceptro misit mandatque insignia Tarcho;
 Succedam castris Tyrrenaque regna capessam.
 Sed mihi tarda gelu saeculisque effeta senectus
 Invidet imperium sefaeque ad fortia vires.
 Natum exhortarer, ni mixtus matre Sabella 510
 Hinc partem patriae traheret. Tu, cuius et annis
 Et generi fata indulgent, quem numina poscunt,

498 sqq. Hoc de Etrusco aruspice commentum, qui Caeretanis conatibus opportune intercedit, ut ad Aeneae adventum res differatur, Inter potiora Virgilii inventa referendum videtur. Extraneo autem duci exercitus committendus, uti Lavinia externo viro iungenda lib. VII, 98 sqq. Esse hunc aruspitem ipsum illum Tarchonem v. 466 notat Iulius Sabinus: parum probabiliter. *O Maconiae*: ex 479, 480. *flos veterum*: Ednianum hoc esse Servius testatur; etsi neo omnino infrequens, ex *ἄντων, ἄνδρες*; *flos et virtus* h. l. robur populi, qui antiquam originem a Lydis habet. — 504. *Hoc campo*, *δαιτυρών*, etsi oculis prospici non poterant castra sub Caere locata. — 505. *regni coronam*: novum hoc, sed dictum ut *regni insignia*; et subiectum hoc idem, tamquam genus, enumeratione partium (coronae et sceptri) facta. *Coronam* dixit diademam; fuerunt tamen

Etruscis et aliis Italis coronae ex lamina aurea, etiam in sacris barchicis: cuius generis exempla ubique videntur in variis pictis. Coronam radiatam Latini regis v. inf. lib. XII; 462, 463. — 506. *mandatque insignia* simpl. mittit insignia regni int. ex Etruscorum more, illa scilicet ipsa, quae memoravit; tacet reliqua, sellam eburneam, tunicam palinatam, togam pictam. Vids omnino Dionys. III, 64 pr. (p. 195). *Succedam*, eo consilio, ut succedam. — 508. *sacculis effeta* simpl. pro annis, et, ut corpus *effetum*, *vires effetae* in corpore V, 306; nunc *senectus effeta*; ut *ager effetus*. V. ad III, 440-510. Ni mixtum genus habens per matrem Sabinam partem patriae seu originis hinc, a Sabinis idemque ex Italia, doceret, etsi patre externo, Evandro, natus. — 512. Qui *genus*, ortum, ex peregrina terra habens cum idonea rebus gerendis actale; et quem *numina* po-

Ingrèdere, o Teucrum atque Italum fortissime ductor.
 Hunc tibi praeterea, spes et solatia nostri,
 Pallanta adiungam; sub te tollerare magistro 515
 Militiam et grave Martis opus, tua cernere facta
 Adsuescat primis et te miretur ab annis.
 Arcadas huic equites bis centum, robora pubis
 Lecta, dabo; totidemque suo tibi nomine Pallas.
 Vix ea fatus erat; defixique ora tenebant 520
 Aeneas Anchisiades et fidus Achates
 Multaque dura suo tristi, cum corde putabant;
 Ni signum coelo Cytherea dedisset aperto.
 Namque improvise vibratus ab aethere fulgor
 Cum sonitu venit, et ruere omnia visa repente 525
 Tyrrhenusque tubae mugire per aethera clangor.
 Suspiciunt: iterum atque iterum fragor increpat ingens.

sciunt, h. e. quem vaticinium designat. Cf. ad Ge. IV, 7. — 513. *Ingrèdere*, ut Ge. I, 42: *Ingrèdere et votis iam nunc assuectae vocari*. *Ineipe*, suscipe. — 516. *grave Martis opus*. Homericeum: *μέγα ἔργον Ἀρης*. Il. 2, 233 et al. — 515, 516, 517. Praeclari versus sententiis et verbis. Maronem mirati sunt et imitati in hoc loco Valer. Fl. I, 269 sqq. Silius IV, 430, 431; adde Apollon. lib. II, 804, 805 etc. — 518, 519. Quadringentos equites mittit Evander, ut iter esset expeditum nec longa mora intercederet, quom obsidionis discrimen non admittebat. Tenendum hoc est, ne mirum videatur, cur Arcades equites potissimum poetae placuerint: cum alioqui Arcades nec equitatu valuerint nec in regione montosa et aspera valere potuerint; novae solum sedes in Italia vix equitatum suppeditaverint.

520 sq. Ex veteris Italiae religione

et poetae nostri perpetuo more res aliter vix expodiri Aeneaeque animus erigi poterat, quam ostento vel augurio. Sed poeta novo id commentum constituit, quod meteorum seu ostentum aëris ad strepitum ex armis coelitus a Venero allatis retulit: simplicissimum autem est de tonitru sudio coelo audito cogitare. Arma in coelo passim a superstitionis hominibus conspecta, belli et cladis signa, equidem huc non referam; nec Speucii acumen placet, Polymet. Dial. 20 n. 28, qui auroram borealem a poeta describi putabat. — 523. *Ni dedisset*: nova forma orationis, in qua mirer interpretes non haesisse. Ellipsis esse debet totius enuntiationis: *et diutius etiam in ea cogitatione defixi perstitissent*, Ni etc. Vulgaris forma erat: *cum Venus signum dedit*. Efformata oratio fere ad illa 443 nec plura effatus est illi pro: cum illi, et sic alia. *aperto*, ut Ge. I, 303: *aperta*

Arma inter nubem coeli in regione serena
 Per sudum rutilare vident et pulsa tonare.
 Obstupuere animis alii, sed Troïus heros 530
 Agnovit sonitum et divae promissa parentis.
 Tum memorat: Ne vero, hospes, ne quaere profecto,
 Quem casum portenta ferant; ego poscor Olympo.
 Hoc signum cecinit missuram diva creatrix,
 Si bellum ingrueret; Volcaniaque arma per auras 535
 Laturam auxilio.
 Heu quantae miseris caedes Laurentibus instant!
 Quas poenas mihi, Turne, dabis! quam multa tibi undas
 Scuta virum galeasque et fortia corpora volves,
 Thybri pater! Poscant acies et foedera rumpant!

serena. Vti nubes coelum dicuntur obducere, sic nunc aperitur illud. Cf. mox v. 527, 528. — 526. Clangor armorum, quae movebantur per aërem deportata a Venere, comparatur cum clangore tubae: *Tyrrhæa* (pro *Tyrrenica*) *tuba*, a *Tyrrhenis*, ut notum est, inventa; et doctius: *Tyrrhenius clangor tubae*. — 529. *pulsa*, impulsiva, allisa sibi invicem. *tonare* pro simplici sonare.

531. *et agnovit divae promissa parentis*, et v. 534 *Hoc signum* etc. Bene Servius: κατὰ τὸ ἀνωμαλὸν intelligimus Venerem ei promississe. Clarior res ap. Homar. v. II. v, 489. Ceterum poëtam hic in malum locum intulisse pedem apparet. Debebant enim, ut vis carminis esset salis magna, ea nunc omnia subici, quae vs. 608 usque ad f. libri sequuntur. Hic etiam multo magis vacasset animus iis cognoscendis, quae de clipei argumento memorantur, quam cupiditate per illa, quae interiecta sunt, represso at obtusa. Sed in hoc ratione alia fortasse occurrebant, quibus se premi sentiebat;

ut adeo alterum praeferret. Vno modo subveniri posse videtur poëtae haec: nunc tantum narratur prodigium in nubibus ortum subiti clangoris; quale meteorum illud est, quod saepe vulgus terroribus exanimavit, fragoris in aëre, procurentium fulgurum, micantium ignium. — 531. *ego poscor Olympo*, tertio casu pro ab O, me Olympus poscit, me vult, respicit, h. e. ad me ostentum aëris spectat, nihil est, quod vos terreamini. Alio modo diceret se posci Olympo is, qui in eum attollitur, evehitur deus factus: cf. Soph. Oed. Col. 1542 ὃ παῖς etc. — 538, 539. Historica quidem veritate ac fide haec non memorantur; nec ad Tiberim pugna facta est: sed poëtico phantasmate, praecclare; saltem Latium intelligi potest (Poëta tamen repetiit hanc eandem sententiam XII, 35 sqq. et, nisi fallor, omnia se optime habent, quum in vicinia fluvii oppugnatio et pugna fierent. R.) In idem inciderunt Silius II, 455, 456. Statius Achill. I, 81 sqq. Adde Stat. Theb. II, 460, 461. III, 210 sqq. et passim

Haec ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto
 Et primum Herculeis sopitas ignibus aras
 Excitat hesternumque Larem parvosque Penatis
 Laetus adit; mactant lectas de more bidentis
 Evandrus pariter, pariter Trbiana iuventus. 545
 Post hinc ad navis graditur sociosque revisit:
 Quorum de numero, qui sese in bella sequantur,

alii; item Horat. I, Od. 45: *Eheu quantus equis* etc. — 540 quasi: cant nunc et flagitent bellum. Serv. cf. sup. VII, 317:

542, 543. Surgit Aeneas et ad aram seu focum aediuini accedit, Penates precatur. In verbis plura nos tenent. *Herculeis sopitas ignibus* doctius dictas esse quam *ignes sopitos in aris* vel *ignes arae* in promptu est intelligere. Sed *Herculeos ignes* non satis expedit. Herculis ara ante urbem in luco erat: sup. v. 104. De alio quam de sacro Penatibus in penetralibus domus facto locus vix intelligi potest. Iam *ignes Herculis* in foco vel ara Penatium sopiti aut ornantur epitheto hoc respectu Herculis, qui olim eandem ad aram sacra fecisse putandus est (cf. 362 sqq.); aut intuitu moris religiosi, quo igois ex sacro Hercules hesterno (vid. v. 102, 103) servatus et in focum domesticum repositus fuerat (Sic Cerda et alii); aut Hercules fuit Evandro Penatium loco Geniusque ideo seu Lar domesticus. Suspicatus sum iam olim *Herculis ignibus* scriptum fuisse a Marone, Iovis Herci ara in penetralibus posita. *Larem hesternum* si fungis eam excitat, accipies pro foco et igni hesterno, heri accenso in foco, ante Larem; ut sint: *ignes in ara et larem hesternum excitat*. Hoc perquam durum est, etsi voleat ita poeta eandem notionem his

terve ornare; sin lungas: Et... excitat] *hesternumque Larem parvosque Penates adit*, id quod Villennius sententiarum ordo in poëta invadere potest, alio modo laboras in iunctis sine ulla vi et sine more *Penatibus et Lare*: Tum manet difficultas in epitheto *hesterni* Laris. Hactenus praeferrri potest *externumque Larem*: *ἑτερον*. Ita saltem sine offensione lectio procedit; Et *primum Herculis sopitas ignibus aras Excitat; externumque Larem parvosque Penates Laetus adit*. parvos Penates Evandri, parva sigilla, ut humilem casam decebat. — *adit* precando, προσέρχεται (*Ignes heri* in Herculis honorem incensi rursus suscitantur in aris, ubi Evander imprimis Herculi litaverat; vocantur itaque *heredei*: quo facto etiam *lar*, quem heri modo noverat, et parvi Penates salutantur. Hanc simpliciore rationem praefertur. R.) Puta haec fieri in suscipienda protectione et adeundo novo discrimine.

546. Amne adverso a litore Lauren- tino Pallantium navi advenerat Aeneas; sup. v. 90; nunc ea navi partem sociorum ad Ascanium et castra redire iubet; altera parte sibi adiuncta et Arcadibus comitibus terra per Etruriam Caere et ad Tarconem (*Tyr-rhenum regem*) proficiscitur, qui sese in bella sequantur. Paullo obscurior sententia; nam ad bellum non proli-

Praestantis virtute legit; pars cetera prona
 Fertur aqua segnisque secundo defluit amni,
 Nuntia ventura Ascanio rerumque patrisque. 550
 Dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arva:
 Ducunt exsortem Aeneae, quem sulva leonis
 Pellis obit totum, praefulgens unguibus aureis.

Fama volat parvam subito vulgata per urbem,
 Ocius ire equites Tyrrheni ad limina regis. 555
 Vota metu duplicant matres, propiusque periclo
 It timor et maior Martis iam adparet imago.
 Tum pater Evandrus dextram complexus euntis
 Haeret, inexplētum lacrimans, ac talia fatur:
 O mihi praeteritos referat si Iuppiter annos! 560
 Qualis eram, quum primam aciem Praeneste sub ipsa

ciscitur Aeneas, sed ad ausilia et societatem Caeretanorum parandum. Servius multis allatis nihil expedit. Dicendum, esse haud dubie viros delectos ad casum belli seu pugnae, ut Aeneas latus tegerent in discrimine belli (pugnae, quae mox subeunda erat, &c.), sicut et infra iterum v. 606: *et bello lecta inventus*. Cf. X, 260 sqq. — 549. *segnis*, sine renigio: unde *defluit*. — 550. *Ascanio*: remanserat is apud Troianos in castris sub Tiberis ostia. Cf. sup. VII, 458, 459. De eorum autem adventu in castris nihil amplius memoravit poeta. Cf. ad X, 238. — 552. *exsortem*, eximium, ἑξίστητον: Adducitur equus Aeneae praecipuus. Cf. V, 351.

554 sqq. Non inale sequentia ad sensum et affectum in tali rerum articulo efficta et exposita: Matrum timor; Evandri senis vota ac preces; totus discensus. Versa. 560 sqq. ex Homericis sunt adumbrati; Nestoris oratione II. η, 432 sqq.; λ, 669 sqq. φ, 629 sqq. Vlyssis ad Eumaeum

Od. ε, 468 sqq. Laërtae Od. ω, 375 sqq. Aliorum imitationes v. apud Cerdam, Esulam de Herulo Praenestinarum duce domesticam nescio unde acceperit; sed triplicem vitam ipse poeta fingere potuit ad exemplum eorum, qui caesi reviviscerent, aut ad exemplum Antaei vires a terra matre amentis, in quam victus procubuerat. — 556. *propiusque periclo* *It timor* grammaticae nihil aliud esse potest quam *timor it propius*, pro: timor est, fit propior, h. e. magis instat, fit maior, acriter periclo; eum periculo quo magis hoc instat aut instare putatur. Mulieres prae timore propiores iusto se credunt esse periculo, ne amittant suos. Paullo aliter Silius I, 43: *propiusque fuere periclo*, *Quis superare datum*. Sententia ipsa postulat sensum, augeri, acriorem fieri timorem, quo propius cum ipso discensus ad bellum fit et instat periculum seu periculi cogitatio. — 559. *inexplētum*, ἀπληστον, ut exsatiari flendo nequeat: — 561 ut sim talis, *qualis eram* etc. 457

Stravi scutorumque incendi victor aceros
 Et regem hac Herilum dextra sub Tartara misi!
 Nascenti cui tris primas Feronia mater
 Horrendum dictu! dederat; terna arma movenda, ⁵⁶⁵
 Ter leto sternendus erat: cui tunc tamen omnis
 Abstulit haec animas dextra et totidem exuit armis.
 Non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam,
 Nate, tuo; neque finitimo Mezenti usquam
 Huic capiti insultans tot ferro saeva dedisset ⁵⁷⁰
 Funera, tam multis viduasset civibus urbem.
 At vos, o superi et divom tu maxime rector
 Iuppiter, Arcadii, quaeso, miserescite regis
 Et patrias audite preces: Si numina vestra
 Incolumem Pallanta mihi, si fata reservant, ⁵⁷⁵
 Si visurus eum vivo et venturus in unum,
 Vitam oro; patiar quemvis durare laborem:
 Sin aliquem infandum casum, Fortuna, minaris,
 Nunc, o nunc liceat crudelem abrumperè vitam!
 Dum curae ambiguae, dum spes incerta futuri, ⁵⁸⁰
 Dum te, care puer, mea sera et sola voluptas,
 Complexu teneor; gravior ne nuntius auris
 Volnereſ. Haec genitor digressu dicta supremo

ὡς ἡρώδης Nestor II. n. 157. λ. 669. —
 564. *Feronia* sap. VII, 800. *viridi gau-*
dens, *Feronia* loco. — *terna armuſ mo-*
venda, ut ter reviviscens ter rebella-
 ret ideoque ter esset vincendus: nati-
 mos: *totidem exuit armis*, ter apo-
 liavit victum (*finitimo* mihi: restitit
 cum Heinſio aliisque e cod. medic. al.
finitimus ex edit. Aldina 1544 Gu-
 xit. R.) — 572. Habent hae preces
 tanto plus suavitatis, quod, tanquam
 praesensione aliqua tacita immiuentis
 filio sati factae videntur. Nam in-
 terimitur Pallas lib. X, 508. — 576.
venturus in unum, iterum cum revi-

surus et conventurus. — 578. *sin*: nota
εἴρημι. — 579. *crudelem vitam*, mi-
 seram; quae enim miserum reddunt
 aliquem, a crudeli ac saeva mente,
 quae nec miserum alterius, proficisci
 videntur. — 580. Acutius sententiam
 extulit Valer. Pl. I, 326, 327, ubi
 a v. 325 vestigia Maronis legit: *Sin*
aliud Fortuna parat, miserere paren-
tum; Mors bona, dum metus est nec
adhuc dolor. — 581. *sera*, ergo erat
τῆλε, in senectute patris natus.
 — 582. *gravior ne nuntius vidneret*,
 ut τῶσται ap. Homerum pro βλάπτει,
 laedere, dolore afficere.

Fundebat : famuli conlabsum in tecta ferebant.

Iamquē adeo exierat portis equitatus apertis, 585

Aeneas inter primos et fidus Achates ;

Inde alii Troiae procures ; ipse agmine Pallas

In medio chlamyde et pictis conspectus in armis,

Qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda,

Quem Venus ante alios astrorum diligit ignis, 590

Extulit os sacrum coelo tenebrasque resolvit.

Stant pavidæ in muris matres oculisque sequuntur

Pulveream nubem et fulgentis aere catervas.

Olli per dumos, qua proxima meta viarum,

Armati tendunt. It clamor, et agmine facto 595

Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.

Est ingens gelidum lucus prope Caeritis amnem,

Religione patrum late sacer ; undique colles

585 608. A Pallanteo profectio sit ad castra apud Caere. — 588 Non agnoscio hypallagen, ut sit pro chlamyde pictas; sed *pieta arma* sunt auro argentoque distincta. Memorantur et alibi, XII, 381. XI, 660. — 589 sq. Homericam esse comparationem multi pronuntiarunt, nec tamen locum enotatum video, qui commode satis comparari possit. Il. s, 6, 7. de canicula agitur, unde translatus est illud: ὅττι μάλιστα λαμπρὸν παμπρὶνῆσι λελευμένος ἄλκωνοιο noo igitur *perfusus Oceani unda* alio spectat, quam ad ortum ex mari. *Quem Venus* etc., quia est stella Veneris, ut satis notum. At Il. γ, 317 est: οἷος δ' ἀπὲρ αἰσὶ μὲν ἀπὲρ πύκνῳ; ἀμολγῶ Ἑσπερος, ὃς κάλλιστος ἐν οὐρανῷ ἵσταται ἀπὲρ. Cf. Apollon. III, 957 sqq., ubi de Sirio. — 591 splendidus versus de ortu in extrema coeli ora, qua mare ambit. Sup. Ge. IV, 232: *Taygete simul os terris ostendit honestum.* —

594. *per dumos*, per virgulta, silvas: cf. Stat. II Theb. 496, 497. — *meta viarum* ornate pro via; proprie terminus et finis viae. — 596. Versum feliciter ipso verborum sono rem referentem mirati sunt multi: comparato quoque v. 405, 466, Il. β. Odimus subtilitatem molestam in talibus: ipsum inflammati impetum ingenii in haec, natura fluente, iocundare necesse est; quomodo coim aliquis celeriter, *facile languida oratione reddere maluit? putrem* in pulverem resolutum, pulverulentum: quod iam vidimus Ge. I, 49. 245. II, 201. Praeierat Ennius apud Macrobi. VI, 4 ex Annal. VI: *totam quatit ungula terram*, et Annal. VII: *summo sonitu quatit ungula campum*, et lib. XVII: *it eques et plattu dava conceitit ungula campum*. Repetit Maro versum inf. XI, 875; — 597. *Caeritis* Caere, τὸ Καῖρς, Καῖρῃ; Καῖρῃτα, Ἀγύλλα, et; qui eam incolit, Caeres: unde potest ac-

Inclusere cavi et nigra nemus abiete cingunt;
 Silvano fama est veteres sacrasse Pelasgos, 600
 Arvorum pecorisque deo, lucumque diemque,
 Qui primi finis aliquando habuere Latinos.
 Haud procul hinc Tarcho et Tyrrheni tuta tenebant
 Castra locis, celsoque omnis de colle videri
 Iam poterat legio et latis tendebat in arvis. 605
 Hinc pater Aeneas et bello lecta iuventus
 Succedunt, fessique et equos et corpora curant.
 At Venus aetherios inter dea candida nimbos
 Dona ferens aderat; natumque in valle reducta
 Vt procul egelido secretum flumine vidit, 610
 Talibus adfata est dictis seque obtulit ultro:
 En perfecta mei promissa coniugis arte

cipi *Caeritis* urbis et *Caeritis* fluminis. Minio perperam a Servio huc advocatur ex X., 483. Fluvius est Caeretanus, oppido proximus, nunc *Pacina* dictus, ut Cluverius docet. Situm autem locorum hunc fere esse puta. Caere urbs in alto posita (sup. 478); prope urbem per agros defluit annis, cui lucus adiacet. Agrorum planitiem; cum, anne et lago undique cingunt colles nemorosi, abietibus consiti: *colles cavi*, cavam convallem efficietes, et *nemus nigra abiete includere*, includunt, et *cingunt undique lucum* prope annem. Alii *cingit*, ita ad solum *nemus* verbum grammatica refertur: dummodo *colles et nemus* iungantur, h. e. colles nemorosi. Minus bene *lucus et nemus nigra abiete* iungantur: ita colles essent nudi et abietes in convalle. — 600. *Pelasgos*; *Qui primi fines a*, Agyllam inter eas Etruriae urbes memorat Dionys. Hal. I, 20. III, 58, quas Pelasgi potissimum insederint et in quibus Pelagorum sermo praeval-

luerit et quae plurimum Pelasgici moris servarint. — 601. *lucumque diemque*; lucum Silvano consecrasse ferebantur advenae Pelasgi et solenne annuum Silvano instituisse. — 603. Non male, puto, quaeras cum Servio: quomodo, *castra in tritis locis* habere potuerint, si in valle et campis erant et e collibus prospici et adiri poterant. — 606. *bello lecta*, v. sup. ad 547; Aeneas cum suis in colle consederat. — 607. Reliqua posita exsequitur lib. X., 448 sqq.

608. Haud dubie Maro, si carmini absolvendo vitae usus contigisset, melius hunc locum constituisset. Arma coelo delapsa iam supra, dum Evandri hospitio utebatur, memoraverat, re in prodigium versa 524 sq. Nunc, cum inde profectus ad Caere sub arbore consedisset Aeneas, ecce Venus adest et arma apportat. Compara II. σ, 615, 616 et τ, 3. *nimbos* pro nubibus, aere. *secretum* docte pro: solum in secreto loco, apud flumen. — 612. *En perfecta*, cf. II. τ, 40,

Munera! ne mox aut Laurentis, nate, superbos
 Aut acrem dubites in proelia poscere Turnum.
 Dixit et amplexus nati Cytherea petivit;
 Arma sub adversa posuit radiantia quercu.
 Ille deae donis et tanto laetus honore
 Expleri nequit atque oculos per singula volvit
 Miraturque interque manus et brachia versat
 Terribilem cristis galeam flammisque vomentem 620
 Fatiferumque ensem, loricae ex aere rigentem,
 Sanguineam, ingentem, qualis quum caerulea nubes
 Solis inardescit radiis longaeque refulget;
 Tum levis ocreas electro auroque recocto
 Hastamque et clipei non enarrabile textum, 625
 Illic res Italas Romanorumque triumphos
 Haud vatum ignarus venturique inscius aevi

44. *arte promissa*, cf. ad 531, 534.
 — 617. *honore* puto dictum pro munere, ut γέρας: munus parat honoris. — 619 est Homericum τίπτει etc. *liad.* τ, 43. *expleri* adspectu, quod ex ipsa re facile intelligas, σατῆλρι. 265 *expleri* tuendo, et I, 743 *expleri* mentem nequit ardescitque tuendo: fere ut υἱός ἐκπνέουσα Odys. λ, 454. — 620. *flammis vomentem* poetica imago splendoris coruscantis, ex *Il.* ε, 4: ὅχι δὲ ἐκ χόρου δὲ τι καὶ ἀπὸ τοῦ ἀκάματος πῦρ. — 622. *sanguineam*, Serv. cruentam, terribilem; immo rutilam, si ex aere thoracem cogites. Ornavit autem et ad terrorem usque auxit Maro, quod nude posuerat Homerus *Il.* σ, 609: δόρυ καὶ περικλυτόν πυρός αὐγῆς. *qualis*, ut οἷον, omisso, talem, tam longe fulgentem; *qualis*, qualiter nubes, quum. — 624. *Plin.* XXIII, a. 20. *aes.* ... *an satis recoctum sit, splendore deprehendente*. — 625. *clipei non enarrabile textum*: argumentum cli-

pei: tam varium et copiosum illud erat, ut coarctari esset difficile.

626. Sequitur locus de clipeo Aeneae nobilissimus. Clipeum autem cogita ita informatum, ut in media parte seu umbone mare esset cum pugna Actiaca: de qua a v. 676 sqq. Exterior ora in plures areas seu regiones discreta; quarum argumenta: I. Lupi Romulum et Remum lactans v. 610. II. Raptae Sabinae, bellum fordusque inter Romulum et Tatium factum 635. III. Meti Fufetii supplicium 642. IV. Roma a Porsenna obsessa cum Coelitis et Cloeliae facinoribus 646. V. Capitolium a Gallis oppugnatum et, arce iam capta, excitati anserum strepitu Romani ad propugnandum ruentes 652. VI. Verba religionibus celebris ideoque pace florens 663. VII. Catilina in Tartaro 666. VIII et Cato in Elysii 670. — 627. *Haud vatum ignarus* h. e. praedictionum, quas a vaticibus Aeneas acceperat. *Pecceat et*: inter caetera,

Fecerat ignipotens; illic genus omne futurae
 Stirpis ab Ascanio pugnataque in ordine bella.
 Fecerat et viridi fetam Mavortis in antro 630
 Procubuisse lupam; geminos huic ubera circum
 Ludere pendentis pueros et lambere matrem
 Impavidos, illam tereti cervice reflexam
 Mulcre alternos et corpora fingere lingua.
 Nec procul hinc Romam et raptas sine more Sabinas 635
 Consessu caveae, magnis Circensibus actis,
 Addiderat, subitoque novum consurgere bellum
 Romulidis Tatiusque seni Curibusque severis.
 Post idem, inter se posito certamine, reges
 Armati Iovis ante aram paterasque tenentes 640
 Stabant et caesa iungebant foedera porca.
 Haud procul inde citae Metum in diversa quadrigae
 Distulerant (at tu dictis, Albane, maneres!)
 Raptabatque viri mendacis viscera Tullius
 Per silvam, et sparsi rorabant sanguine vepres. 645
 Nec non Tarquinius eiectionem Porsena iubebat

quae postea memorare non vult: secundum vs. 626. 28, 29. Illa de Lupa lactante Romulum et Remum pueros egregie et vividis imaginibus suavisque sententia sunt narrata v. 630-634; ut toties in numis et signis veterum aliisque operibus efficta occurrunt. *feta*, enixa, ut alibi. V. Ecl. I, 50. *Martis antro* multi memorant, obivum illud in numis gemmisque.

635-641. *sine more, sine lege, ἀνόμους*, incompositae, temere. Cf. VII, 277. V, 694. — 636. *caveam*, h. l. in circo dixit. *magnos Circus ludos* dixit, quae Livio et aliis Consualia sunt Neptuno equestri celebrata; fortasse in horum locum Circenses successerunt. — 637. *consurgere bellum*: structuram invertit;

debet sequi: et consurgens inde bellum novum. — 638. *Curibus severis*, ad Sabinorum disciplinam spectare facile intelligitur. — *porca caesa*, ex more perpetuo sacrorum in foederibus faciendis (v. c. Liv. I, 24.), quod et ipsum argumentum est multorum numerum, inprimis gentis Sulpiciae; Veturiae, Antestiae.

642-645. Liv. I, 27, 28. — 643. docte magnaue cum vi inversa oratio in illis: *at tu dictis, Albane, maneres!* pro quod in fide non misserat. *mendacis* proprie perfidi. Foeditas spectaculi ad nostrum sensum ingrata asperis et gladiatoriae pugnae aduetis Romanorum animis minus displicere potuit.

646-651. Liv. II, 9 sq. Effictus

Adcipere ingentique urbem obsidione premebat;
 Aeneadae in ferrum pro libertate ruebant.
 Illum indignanti similem similemque minanti
 Adspiceres, pontem auderet quod vellere Cocles 650
 Et fluvium vinclis innaret Cloelia ruptis.
 In summo custos Tarpeiae Manlius arcis
 Stabat pro templo et Capitolia celsa tenebat,
 Romuleoque recens horrebat regia culmo.
 Atque hic auratis volitans argenteus anser 655
 Porticibus Gallos in limine adesse canebat;
 Galli per dumos aderant arcemque tenebant,
 Defensi tenebris et dono noctis opacae:
 Aurea caesaries ollis atque aurea vestis;
 Virgatis lucent sagulis; tum lactea colla 660
 Auro innectuntur; duo quisque Alpina coruscant
 Gaesa manu, scutis protecti corpora longis.
 Hic exsultantiſ Salios nudosque Lupercos

autem Porsenna stans ad Tiberim. — 650. pontem publicium evellens trabes publicas impositas. *vinclis ruptis* simpl. de custodia accipiendum.

652—662. Liv. V, 47. *In summo* non clipei; sed *in summo arcis Tarpeiae*. — 654. Videbatur porro in Capitolio casa recenti culmo tecta, regia Romuli dicta. *Pro erat ornate horrebat*. — 655. Quae sequuntur, poetica sunt, non qualia ab artifice facile in metallo effingi poluerint. Anser volitans ad nostrum sensum displicere potest, non aequus ad sensus Romanorum. — 657. *tenebant*: de conatu, ut saepe; iam in ea erant, ut tenerent. *et dono noctis opacae*; paullo otiosius adiectum videtur. *dono* h. e. beneficio, munere. — 659 sq. Habitus Gallorum bene descriptus, etiam alieno fortasse loco. Notae eorum comae rutilae, saga virgata, aurei

torques, gaesa, scuta vasta. — *aurea vestis*. Mirum hanc de barba accipere Servium eumque sequi alios Si barba vestire genus dicitur possit, an propterea vestis absolute de barba dicatur? Vestem intellige illa ipsa sagula ex auro facta, ab artifice (seu ut eorum luteum et flavum, referret, seu quod auro textas vestes aquarent Galli. Cf. Silium IV, 455) versicoloribus segmentis vel virgis intertextis: quidam habitus, Gallis, Germanis et Britannis frequentatus. Sculis nondum in usu esse debuit. *lactea colla* proprie de Gallis. *Candidi pacis sunt Galli omnes*, nota vox Atminiani. *duo gaesa*, e more, v. Cluver. German. I, 44 et omnes eos, qui Gallicam et Germanicam antiquitatem recoquunt; item Cerdam ad h. l. et Heins.

663—666. Religiosa spectacula immiscet poeta: mota ancilia (Martis

Lanigerosque apices et labra ancilia coelo
 Extenderat; castae ducebant sacra per urbem 665
 Pilentis matres in mollibus. Hinc procul addit
 Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis;
 Et scelerrum poenas et te, Catilina, minaci
 Pendentem scopulo Furiarumque ora trementem;
 Secretosque pios; his dantem iura Catonem. 670
 Haec inter tumidi late maris ibat imago
 Aurea, sed fluctu spumabant caerulea cano;
 Et circum argento clari delphines in orbem
 Aequora verrebant caudis aestumque secabant.

Kalendis vld. Ovid. Fast. III, 373 sqq.). Lupercalia (ibid. II, 267 sqq.), Flaminium caerimonias et pompam matronarum ad ludos vel sacra, ad quae pilentis vehi solent. V. Liv. V, 25, 29. Sacra Cereri vel Carmentis facienda potissimum respicere potuit Maro. — 666. *mollia pilenta* appellat puto propter mollem et lentum incensum, quem ipsa structura et situs editus ac celsus stasisse videtur. Servius pensiles curtus interpretatur, ideoque mobiles, motu faciles, ut *mollia ancilla* Ge. II, 389. Iulius autem Sabinius *delectata* eponit. Saltem sic accipiam, quae mollium et delicatorum hominum sunt carpenta. — 664. *Apex* lancea vittis ornatus Flaminium proprius.

666—670. Etsi alieno loco intrinsecam loca infera, praecclare tamen ea ornavit. *Catonem pūiura dantem*, pro iudice sedentem, quis non miratus est? Pro *Catilina* erant haud dubie, quos malis supplicio affectos videre: sed parum prudenter minusque decore poeta Marium vel Sullam, Cinnaem aliumve, qui temp. everterat, nominasset; contra in Catilina scelus manifestum et confessum. —

pendentem scopulo, puto tamquam equuleo distentum: tracta rei facie a Promethæo rupi alligato; pro vulture Furiae adsident. — *minacem scopulum* tamquam ruiturum et ruinae cum suis oppressurum. — *Furiarum ora trementem* ut sup. VI, 605-607: adde 571. — *dantem iura*, iudicem constitutum ut alterum Minorem vel Rhadamantium, memoratum sup. VI, 566. De *Catone Vicensi* agi liquidum est; vel ex opposito Catilinae: alter oppugnavit patriam, alter libertatem propugnavit; nec vero alius, quam ad eius severitatem, respectus habitus videtur; quo magis vana est Servii aliorumque dubitatio verentium, ne Augusto Catonis memoria parum grata esse debuerit. Sed hoc refellere iam alii studuerunt, in primis ad Horat. Carm. 42, 35.

671—674. *Inter haec* vel *inter cetera*; vel in horum medio. Oceanum Homeri Iliad. σ, 606, 607 ante oculos habuisse et delphines Hesiodi exemplo Sc. Herc. 209-212, indicio tamen parum se vero intesuisse videtur. Alia Quinti Cal. imitatio lib. V, 93 sqq. Effinxerat Vulcanus mare ad Actium; spuma albicante; bellus argenteis in

In medio classis aëratas, Actia bella,
 Cernere erat; totumque instructo Marte videres
 Fervere Leucaten auroque effulgere fluctus.
 Hinc Augustus agens Italos in proelia Caesar
 Cum Patribus Populoque, Penatibus et magnis dis,
 Stans celsa in puppi: geminas cui tempora flammæ ⁶⁸⁰
 Laeta vomunt, patriumque aperitur vertice sidus.

mari aureo. Restabat materia navibus
 effluendis aes.

675 aqq. Splendida carminis pars,
 quam velim unum clipei argumentum
 a poeta factum esse. Iam Propertio hic
 locus adeo probatus fuit, ut, etsi tum
 toti Aeneis nondum divulgata esset,
 ex eo tamen carminis summa praes-
 tantiam augeretur: *Actia Virgi-
 lium* (juvet) *tustoris litora Phœbi,*
Caesaris et fortes dierre posse rates:
Qui nunc Aeneas Troiam auscultat arma
laetaque Lavinia moenia litoribus.
Credite Romani scriptores, ordite Graii,
Nescio quid maius parietur Iliade. lib.
 II, El. extr. In medio clipei, non
 maris: etsi hoc nedium clipei aream
 occupare putandum. Si tamen, prae-
 ter pugnam, etiam fugam et trium-
 phum complexa est, in plures partes
 ac regiones ea quoque area distincta
 esse debuit. *Actia bella*, pugnam
 Actiacam. *instructo Marte*, hoc est
 classe instructa, *videres fervere totum*
Leucaten: proprie classis servebat,
 magno studii aestu se movebat, ad
 Leucaten: locum ex vicinia posuit,
 ut tanto maior rei esset species. Nam
 classis utraque obversa erat castris
 et faucibus sinus Ambracii; pugnatum
 enim est in exteriore sinu versus mare
 patente. Agitur autem de ipsa pugna,
 non de iis, quae antecesserunt. Alio-
 qui locum haberet Florus IV, 41, 4:
Caesar... positisque in Epiro castris

*Leucaten insulam montemque Leuca-
 ten et Ambracii sinus cornua infesta*
classe succiderat. In aqq. non ubique
 ipsam rerum gestarum fidem, quod
 nimis religiosum fuisset, quam artis
 vel carminis rationes et opportunita-
 tes videtur sequutus. Nam classi uni-
 versae M. Agrippa praefuit; Octavia-
 nus autem Caesar cum M. Valerio
 Messala aliisque rerum summae, ubi-
 cunque res poscerent, prospicere sa-
 tagebat. *Italos* praecclare, ut *barbari-*
cas opes Antonii v. 685 opponeret;
 et multo augustior rerum species in
 altero versat: *Cum Patribus, populo-*
que, Penatibus et magnis dis; ut cau-
 sam recip. a Senatu populoque Romano
 commissam tueri Augustus videretur.
Penatibus et magnis dis, explicative
 alterum adiectum pro: et cum Penati-
 bus, magnis diis (nisi forte Penates ad
 Augustum et magnos deos ad rempub-
 licam referre malis. R.): cf. ad III,
 42. — 680, 681. *geminat cui tempora*
flammas Laeta vomunt. Perperam ad
 oculos Augusti fulgentes (v. Sueton.
 c. 79.) refert Servius at alii. Habuit
 poeta in animo Dionedis casidem II,
 2, 4 sq.: *Διὶ δὲ ἐκ κόρυθος* re. xal
ἀσπίδος ἀσπίδων πρὸ etc. et in mi-
 raculum conversus est galaeae ex aere
 fulgor, qui radiorum vel nimbi spe-
 ciem referre videri poterat, in primis
 si bucculas galaeae xογήτρα. *Laeta* ad
 splendorem spectat: ut lib. I, 594:
lactes oculis afflaret honores. Sed cur

Parte alia ventis et dis Agrippa secundis
 Arduus agmen agens, cui, belli insigne superbum,
 Tempora navali fulgent rostrata corona.
 Hinc ope barbarica variisque Antonius armis, 685
 Victor ab Aurorae populis et litore rubro,
 Aegyptum viresque Orientis et ultima secum
 Bactra vehit; sequiturque nefas! Aegyptia coniunx.
 Vna omnes ruere, ac totum spumare, reductis
 Convolsum remis rostrisque tridentibus, aequor. 690
 Alta petunt: pelago credas innare revolsas
 Cycladas, aut montis concurrere montibus altos:
 Tanta mole viri turritis puppibus instant.
 Stuppea flamma manu telisque volatile ferrum

geminas flammis dixit? accipio dictum poetica forma, cum deberet *gemina tempora* memorare. In vertice aperitur, lucet, apparet (proprie de oriente et in conspectum veniente adde) stella Julia, Caesaris capiti appingi solita in memoriam stellae crinitae, in quam inter ludos suoebres habitos anima Caesaris abisse credita est: v. ad Ecl. IX; 47. Eandem stellam respexit Propert. IV, 6. 29, 30.

682. *Parte alia* aciei Agrippa classem agit *ventis secundis*. Adversus fuerat ad quintum usque diem ventus. Plutarch. M. Anton. pag. 945 F. conf. Serv. in extrema parte notae ad v. 682. *arduum* aut ipse stans arduo in loco, aut navi arduus conspicuus. — 684. *navali corona*, quae eadem rostrata, rostris ex auro vallata, qua paullum ante donatus fuerat in bello Siculo, victo Sex. Pompeio. V. Vellet. II, 81, 3 et nanios Agrippae. Doctius autem dixit *tempora rostrata*.

685. *ope barbarica*. Ex adverso expressus in aere Antonius cum copiis ex barbaris populis diversis (unde

varia arma) conscriptis, praeter legiones, quas habebat (cf. Plutarch. M. Anton. p. 914 B.); *vehit*, ducit copias ex Aegypto. — 686. *Victor ab Aurorae populis et litore rubro*, h. e. Eo, magnifice ex sollemni poetarum more. Vult praelia cum Parthis, quibus Oriens tunc parebat, dicere, inter quae nonnulla fuere satis felicia. Pari modo *Bactra ultima*, in remotissimo Oriente sita, nominat. Habuit Antonius auxilia a rege Medorum submissa, testante Plutarcho p. 944 C. Itidem sic v. 705, 706.

689. *reductis remis* proprie Ovid. Met. XI, 461: *reducunt ad fortia peccora remos*. Tum *ruere* videtur dictum transitive, *ruere* sc. mare remis et ipsa carina: ut I, 35: *spumas salis aere ruebant*. — 691. *Alta petunt*. Comparat Plutarch. p. 946 B. C. — 693. *puppibus turritis tanta mole*, tantae molis. Spectat hoc maxime ad Antonianas naves ad deus remorum ordines assurgentes, ad hoc *turribus* et *tabulatis* allevatas etc. Flor. IV, 11, 5 et sua magnitudine, in primis in ista remi-

Spargitur; arva nova Neptunia caede rubescunt. 693
 Regina in mediis patrio vocat agmina sistro,
 Necdum etiam geminos a tergo respicit anguis;
 Omnigenumque deum monstra et latrator Anubis
 Contrâ Neptunum et Venerem contraque Minervam
 Tela tenent. Saevit medio in certamine Mavors 700
 Caelatus ferro tristesque ex aethere Dirae,
 Et scissa gaudens vadit Discordia palla,

gum inopia, ad regendum difficiles. Plutarch. l. c. Dio l. 32, 33. — 694. *stuppea flamma*: ad rerum veritatem, cum ab Antonio relictæ naves pertinaciter pugnare pergerent v. Dio l. c. 34, 35. Horat. l. OJ. 37, 13: *Vix una sospes navis ab ignibus*. — 695. *nova caede* sc. inter hos ipsos ignes missiles et navium incendia. At in verbis obscuritas est: *telis volatile ferrum spargitur*. Vix aliter dictum esse potest *ferrum* quam pro telis et angitiis. Tum vero quomodo *telis* telum emittitur? An *tela* pro machinis dicta? Vix putes fieri posse (Quidni, quum telo etiam de funda usus esse constet c. Liv. 38, 29? R.) Si iungas *ferrum volatile telis*, ne sic quidem, nisi perquam duro, dictum pro *ferrum telorum*, *tela ferrea*. Lenius esset: *telum volatile ferro*. Sin *spargitur ferrum telis* b. e. per *tela*, missilia: non minus molestum hoc. Vix sana lectio. Saltem accommodatio altera: *telique*.

696: Acerbe hæc de Cleopatra. Potuit fortasse, quod tamen ignoro, sistrum usus esse apud Aegyptios in bello. Ex hoc tamen loco non conficitur. In ludibrium versa re sistrum nemonatur, quod regina cum turba spædonum et seminarum ludis et choris vacante in media classe versatur: sistrum autem usus in lascivia Aegyptiorum

frequens. Docet quoque Propertii imitatio lib. III, 41, 43: *Ausa Cleopatra... Romanamque tubam crepitanti pellere sistro*. — 697. Necdum mortem futuram adnota sibi aspidem prospicit. Sequitur forte Virgilius aliquam famam, duo eam angues sibi admovisse.

698—703. Prælium deorum artifex effluerat in aerem: ab una parte pugnabant dii Aegyptii, ab altera Romani. In medio pugnam incendunt Mars, Diræ, Discordia, Bellona. Partim hæc ex deorum in præliis Homericis interveniunt, partim, in primis Discordia et Bellona, ex præclaris locis elipei Achillis il. 6, 535—538 et elipei Herculis apud Hesiodum v. 248 sqq. 147, 153 sqq. adumbrata. Alias imitationes vide apud Quintum Cal. X, 53 sqq. XI, 8 sq. VIII, 486 sqq. — *latrator Anubis*, capite canino. Propertius, qui hunc librum nondum editum legerat (v. ad v. 675), hinc traxit lib. III, 11, 44: *Ausa Iovi nostro latrantem opponere Anubis* etc. — 701. *caelatus*, excelsus, nam de anaglypho agitur et *caelare* sic propriè in ære dicitur. ex *aethere Diræ* ideoque volantes. Reddidit eo nomine, puto, Κῆρας Hesiodi in Scuto Herc. 248 sqq. Homero sunt Κῆρες Σάρατο. Simili modo *Mors alata* prætitia est. — 702. *scissa Discordia*

Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
 Actius haec cernens arcum intendebat Apollo
 Desuper: omnis eo terrore Aegyptus et Indi, 705
 Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabaei.
 Ipsa videbatur ventis regina vocatis
 Vela dare et laxos iam iamque immittere funis.
 Illam inter caedes pallentem morte futura
 Fecerat ignipotens undis et Iapyge ferri; 710
 Contra autem magno maerentem corpore Nilum,
 Pandentemque sinus et tota veste vocantem
 Caeruleum in gremium latebrosaue flumina victos.
 At Caesar, triplici invectus Romana triumpho

polla. Redhibuit eam laceratam pectori vestem Petron. c. 124. *Bellona* cum flagello passim obvia.

704—705. Homero subiecta et haec Apollinis species pro Iliacis muris pugnantis Iliad. II, 700 sqq.; sed praecetera cum arte et solertia. Certavit cum Marone Propert. IV, 6, 55, 56 et 68 et Albinovanus Eleg. in Maecen. 55, 56. Potuit tamen eam imaginem facile menti obicere signum Apollinis sagittam emittentis, ἄνθρ' ἰόν, in promontorio Actiaco positum. Pugnatum autem, ut supra diximus, in conspectu Apollinis Aetii in exteriori parte sinus Ambracii; de quo videunda Delinatio et Descriptio eius sinus auctore d'Anville (in *Mém. de l'Acad. des Inscri.* T. XXXII, p. 515). *Actius Apollo* v. ad III, 275, 707 sqq. Prima regina fugam circumspexit, ut omnes tradunt: Plut. Anton. p. 946. E.: Dio L, 33. — 707. *ventis vocatis* v. ad lib. III, 253. et *laxos immittere* (hoc a curribus petiitum) pro: laxare, solvere funes, ideoque vela explicare et expandere. cf. X, 229 ibique not. — 709. *pallentem morte futura*: quasi praesensione mortis hanc fugam cou-

sequutur. Pallorem autem argento vel alio metallo debuit reddere artifex: quemadmodum, ut *Locastae vul-tum exanimem exhiberet, ex aere et argenteo constata massa unus fertur artifex.* V. Plutarch. Conviv. Qu. V, 4; et Aristonidas artifex, cum *exprimere vellet Athamanis furorem... residentem poenitentia, aere ferrumque miscuit, ut rubiginis eius per nitorem aeris relucente exprimeretur verecundiae risor.* Plin. XXXIV, 14, s. 40. *Iapygem* proprie dixit; nam ab occidentali illa plaga debuit venire ventus Cleopatras secundus.

711—713. Poeticum phantasma magnū et praeclarum. Fuga petitur Nilus: is fugientes excipit. Propert. III, 11, 51 in loco hinc expresso: *Fugisti tamen in timidi vaga flumina Nili* Iam Fluxiorum simulacra cogita specie humana, recubantia et inferiore corporis parte veste lecta, ut tamen sinum sacere possint, quem Nilus fugientibus ostentat. Ornate singula, etiam *latebrosa flumina*, quae pro latebris nunc erant.

714 sqq. Tandem triumphus Augusti erat effictus in clipeo. Fuit is

Moenia, dis Italis votum immortale sacrabat, 715
 Maxuma tercentum totam delubra per Urbem.
 Laetitia ludisque viae plausuque fremebant;
 Omnibus in templis matrum chorus; omnibus arae;
 Ante aras terram caesi stravere iuveni.
 Ipse, sedens niveo candentis limine Phoebi, 720
 Dona recognoscit populorum aptatque superhis
 Postibus; incedunt victae longo ordine gentes,
 Quam variae linguis, habitu tam vestis et armis.
 Hic Nomadum genus et discinctos Mulciber Afros,
 Hic Lelegas Carasque sagittiferosque Gelonos 725

triplex trinis diebus: Dalmaticus, Actiacus, Alexandrinus. V. Sueton. Aug. 22 Dio LI, 24; necesse igitur est ab artifice ea, quae cuiusque dii essent, in unum fuisse congesta. *votum immortale sacrabat*: templa, opera immortalia dedicabat ex voto: et quidem magno numero; unde trecena dixit. Quae per reliquam Augusti vitam facta sunt, revocavit postea sub eodem tempore. Cf. Sueton. 29. Dio LI, 22.

717—719. Vivide laetitia publica describitur. Exquisite vero illa dicta pro vulgaribus: Omnibus in templis matronarum supplicantium coetus et arae, ante quas victimae immolabantur; unde strati iuveni in terra et constrata terra iuvenis; tandem *iuvenol stravere terram*.

720 aqq. Splendida rerum species. Puella triumphatorem Octavianum iam intrasse urbem. Sedet pro tribunali sub porticu et aditu templi Apollinis Palatini et prospicit (exquisite *recognoscit*; arguitur Burm. in etymo vocis) succedentem pompam triumphalem, in qua portantur coronae aureae, *dona populorum*; ducuntur captivi una cum signis fluviorum. — 724.

aptatque postibus: coronas ergo in foribus vel porticu templi suspendi curavit. — 724, 725. Vides manifeste, quod supra ad v. 686. monuimus, postquam carmini dignitatem et maiestatem parare ex nominum novitate vel peregrinitate vel vetustate. — *Nomadum genus et Afros*. Erat scilicet in Antonii partibus magna Africae pars a Cyrenis usque ad Aethiopiam, et interfuit Antonii copiis Bogudes Mauretaniae rex; Plut. Anton. p. 944. B. Dio L, 36. *discinctos Afros*: mollitiem hominum arguit veste laxa et fluente. An is proprius Asiorum habitus fuerit, aliunde ignoramus. Hinc *Carthago discincta* occurrit ap. Aulo. Panegy. Gratiano diet. c. 14. *Lelegas Carasque*, ut nomen vetustata carmini dignitatem pararet, posuit pro populis et regibus minoris Asiae, quos enumeratos vides apud Plutarchum l. c. B. Leleges, de quorum sedibus Strabo lib. XIII multa disputat, cum Caribus oram Asiae maritimam tenuerant, antequam ab Ionibus eieci ad interiora recesserunt. De his nec de aliis Lelegibus h. l. agitur. Frustra ad Dacos et Bastarnas nomen revocat Massonus

Finxerat; Euphrates ibat iam mollior undis,
 Extremique hominum Morini Rhenusque bicornis
 Indomitique Dahae et pontem indignatus Araxes.
 Talia per clipeum Volcani, dona parentis,

in *Iano reserato* aet. III, c. 5, adversus quos M. Crassus bellum gerat. Meliore iure ad bellum illud referas *Gebanos*, quos pro Dacis vicinis nominare potuit: nisi tamen pro Thracibus, ultra quos illi habitabant (conf. ad Ge. II, 445), dicti sunt, qui in Antonii consiliis erant.

726. *Euphrates ibat iam mollior undis* h. e. leviore amne, ut domitum se ac subiugatum, h. e. populos acceolas victos et subiectos, significaret. *Vii mollita discolor et alibi*, quae victa ac confusa exercitaeque sunt: sic *mollis animi*, *mollia corda*. Notum autem, vel ex Horatio: *Medumque flumen gentibus additum victis minores volvere vertices*: etiam hoc ad seriores annos spectat. Magno vero spiritu haec dicta et in maius aucta amplificataque sunt. Adversus Parthos enim illo anno nihil illud nec susceptum nec gestum, praeterquam quod Augustus, Aegypto in potestatem p. R. redacta, in Syriam reversus Parthorumque legatos audit. Conf. Ge. II, 470. IV, f. Si vero haec, quae sequuntur v. 726, 727, 728, ad triumphum illum recte referuntur, Euphrates et Araxes cum Dahiis poetico more populos Orientis designant, qui Antonium sequenti erant; Morini autem et Rhenus triumphum primi diei Dalmaticum respiciunt, quo etiam de Morinis, extremae orae Galliae Belgicae ad fretum Britannicum populo (unde *extremi hominum Morini*, ut *ultimi Britanni*, *ultima Hesperia*, apud Horatium) et nonnullis Galliae

Germaniaeque populis rebellionis sociis, in primis Suevis Rhenum transgressis et a G. Carinate repressis triumphatum fuit; v. Diö LI, 24. Rhenus *bicornis*, Vahalis et Rhenus, ut tum quidem cursus erat, antequam Drusus tertium ostium, Flevum, fossa ducta efficeret. *Dahae*, Nomades ad orientale Caspii maris litus versus Osum incolentes ultra Hyrcanos. — *pontem indignatus Araxes*: nihil amplius, quam ut flumen rapidum ideoque pontis impatiens diceret eoque ipso feritatem aceoliarum Armenorum declararet. Sumserunt hinc Statius, Claudianus, Sidonius, quos, apud Cerdem videre licet.

729. *Talia per clipeum*. Malim *clipeum*, *dona parentis*, matris Veneris, iugere, quam *talia dona parentis*. — 731. *sumantque*, *χλῆος*, illustrium factorum sculpturam in clipeo. Ad hunc ultimum versum offenderunt passim viri docti: quibus praevit Servius seu quisquis ille fuit, quem laciniis pannis Servianis attexta auctorem habuit, *Hanc versum*, inquit, *notant Cuius quasi superfluo et inutiliter additum nec convenientem gravitati eius: namque est magis neotericeus*. Addisonus, qui pulchrae simplicitatis sensum habebat molliissimum, huic versum esse siebat, in quo Virgilius luisse videretur. Iure notatum versum ut a gravitate alienum et fere frigidum pronuntiavit Dorcillius. Descendit eundem versum Ilardius, vir ingeniosus et doctus in *Commentar. Horat. Vol. I, ad y. 97*: ubi ambi-

Miratur rerumque ignarus imagine gaudet
 Adtollens humero faunamque et fata nepotum.

730

guitatem sententiae etiam in severiore carmine tuetur, et hunc locum copiose quidem et satis argute, ut solet, ita tractat, ut ad ancilium religionem et sanctitatem alludi dicat. Enimvero ante pedes erat, quod tam longe petitur, et verbo res transigi potest. Acumen lums, quem inesse multi arbitrantur, in nostris est sensibus animisque, non in verbis nec in sententia animoque Virgilii. Poëti-eus sermo ita fert, ut, si quis *clipeum*, cui *foeta praeclara et fata nepotum insculpta sunt*, sustulisse humero (al-ligatus enim loro clipeus humeris in-lieitur) die-ndus sit, res ita efferrî possit: sustulisse eum *faunam et fata nepotum*. Qui poëtica oratione imbu-

tum habet ingenium, nihil amplius cogitat, quam: *miratur et gaudet at-tollens in humerum clipeum*, in quo *foeta et fata nepotum* erant expressa.

X, 496: *rapieus immania pondera baltei imprensamque nefas: una sub nocte iugali Cacus manus iuvenum foede thalamique erunt; Quae Aome Eurytides multo caelestis auro*. Qui vero verbatim ista in patrium sermo-nem transfusa et ex proprio verborum significato interpretata mente volvit, notiones alias adiungit, quibus ridi-cula et inepta redditur sententia. Cum his tamen omnibus facile concedam, splendore superiorum versuum in-feriorem esse clausulam meliusque alore versum notissimum.

P. VIRGILII MARONIS
AENEIDOS

LIBER NONVS.

ARGVMENTVM

Turnus, absente Aenea et in Tuscia conquirendis auxiliis occupato, a Iunone per Iridem admonitus, ne tantam rei bene gerendae occasionem amitteret, quam proxime ad hostes copias admovet — 32. Qui cum suis se moenibus continerent neque aequo loco facerent dimicandi potestatem, ut illis spem omnem fugae intercluderet, classem exurere conatur — 76. Erat eius classis materia ex Idaea Matris luco caesa: quapropter Matris precibus adductus Iupiter naves omnes incendio eripuit et in totidem Nymphas marinas convertit — 122. Post haec Turnus imminente iam nocte adversus hostium eruptiones ad oppidi portam excubias disponit: iis Messapum praeficit — 167. Interim consultantibus Troianorum ducibus, quemnam potissimum ad Aeneam mitterent, quid de suorum periculo eum faceret certiore; ultro eam provinciam suscipiunt Nisus et Euryalus, coniunctissimum amicum par — 277: qui cum urbe emissi hostium excubias vino somnoque obrutas offendissent, Rhamnctem cum magno Rutulorum numero trucidant eorumque se spoliis exornant — 366. Verum cum instante iam luce se recipere conantur, a Volscentis equitibus conspecti ad silvas confugiunt. Ibi Euryalus armorum pondere viaque errore impeditus in hostes incidit et a Volscente, frustra deprecaute Niso, confoditur — 437. Nisus quoque, caeso Volscente et Euryali nece strenue vindicata, multis vulneribus confossus super amici corpus concidit — 445. Capita hastis affixa in castra deferuntur, ubi a Troianis e moenibus agnita ingentem in urbe luctum excitant — 502. Interim Turnus totis viribus hostes oppugnat; magna utrimque strages editur — 589. Ibi Ascanius Numam insolentius se iactantem sagittae ictu interficit — 617. Pandarus et Bitias successu elati portam recludunt

*hostesque subeuntes ingenti caede propellunt — 690. Eius rei mun-
tio accepto Turnus per portam patentem in oppidum seu castra
irrupit — 733 Troianosque in fugam convertit — 777: tandem
hostium multitudine circumventus paulatim cedit ad eam oppidi
partem, quae fluvio alluitur — 789, et, ut erat armatus, flumine
secundo delatus descendit litus et incolumis ad suos revertitur.*

Atque ea diversa penitus dum parte geruntur,
Irim de coelo misit Saturnia Iuno
Audacem ad Turnum. Luco tum forte parentis
Pilumni Turnus sacrata valle sedebat.
Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est:
Turne, quod optanti divom promittere nemo
Auderet, volvenda dies en! adtulit ultro.

Quod ipsa res et prudentia suadere
debeuit, ut per Aegaeae absentiam La-
tini et Rutuli oppugnarent vallum Troi-
anorum, hoc epico more deae Iridis
a Iunone missae monito tribuitur:
Homeri exemplo v. c. II. σ, 166 etc.
Ad poetae artificium agnoscendum
Servii nota facit: *In hoc libro mutatio
est omnium rerum; nam et aliae per-
sonae et loca alia sunt; et aliud ne-
gotium incipitur. Ab Aenea enim transit
ad Turnum, a Tuscia ad Ardeam;
a petitione auxiliorum ad bellum. Red-
eunt autem in hoc et sequentibus libris
pleraque ad bellicos apparatus et pu-
gnas: Ideoque poeta in angustum se
coactum videre debuit, dum Home-
rum haberet, qui summa varietate
omnia, quae in pugna fieri solent,
exposuisset atque ideo circa res eadem
aetate et eodem bello et ab ipsis Troi-
anis gestas versatus occupasset, quic-
quid novitate et vitae heroicae more
placere posset. Hoc meminisse debent,
qui ultimos libros rerum novitate et
varietate carere clamant. Argumenti*

naturae ea erant tribuenda, quae in
poeta reprehendenda arbitrauitur. Sed
in hac ipsa argumenti inopia attendi
velim animum ad ea, quae poeta ad
tenendas et recreandas legentium men-
tes excogitavit solertissime: ut in hoc
libro episodium de Niso et Euryalo.
Etiam illud praecelere factum, quod
nunc res absente Aenea geritur, ut
eius adventu nova rerum expectatio
fiet. Nec quicquam iniquius factum
arbitror, quam quod hoc ipsum re-
prehensum est in poeta, quod hoc
libro per Aeneae absentiam castra op-
pugnantur.

4 — 24. Iunonis iussu per fridem
accepta Turnus absente Aenea ad ca-
stra Troianorum expugnanda se ac-
cingit. — 3. parentis Pilumni, h. e.
abavi. v. X, 619. sedebat, Asper erat
interpretatus est: alia arguitur Ser-
vius; sed spectat simpliciter ad soli-
tudinem et otium, cui convenit sedere.
Iscum autem Pilumoi in ea regione
fuisse quidni admittamus? — 7. vol-
venda dies, quae voluitur, V. ad I,

Aeneas; urbe et sociis et classe relicta,
 Sceptra Palatini sedemque petit Evandri;
 Nec satis: extremas Corythi penetravit ad urbes ¹⁰
 Lydorumque manum, conlectos, armat, agrestis.
 Quid dubitas? nunc tempus equos, nuno poscere cur-
 Rumpe moras omnis et turbata adripe castra! (rus!
 Dixit et in coelum paribus se sustulit alis
 Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum. ¹⁵
 Adgnovit invenis duplicisque ad sidera palmas
 Sustulit et tali fugientem est voce secutus:
 Iri, decus coeli, quis te mihi nubibus actam
 Detulit in terras? unde haec tam clara repente
 Tempestas? medium video discedere coelum, ²⁰
 Palantisque polo stellas. Sequor omnia tanta,

269. Lucretius *sidera volvenda, acta-*
tem volvendam eodem modo dicit. —
 9. *Sceptra* exquisitius quam *regna*;
 utrumque pro regia Evandri. *Corythi*
ad urbes, ad Etruriam, quam desi-
 gnat a Corytho conditore Cortonas.
 Supra: *Corythos terrasque require*
Autonas, lib. III, 470. *Lydorum* mu-
 num Etruscos dixit ad vulgarem opi-
 nionem, qua illi a Lydis, Tyrrheno,
 Atyos filio, auctore repelebantur. Cf.
 VIII, 479, 480. — 43. *turbata arripe*
castra, tumultu illato per ipsum ac-
 cessum invade, occupa: scilicet ut ca-
 pere possit est pro capere. Dixit au-
 tem *castra Troianorum* v. 8. urbem,
 alibi muros, *aggerem*: nam Aeneas
 in littore, ubi descendit, urbem,
 novam Troiam, condiderat, quam
 VII, 457, *castrorum in morem pennis*
atque aggere ciuit. Ea in extremo
 fere littore huerat, subiecta in pro-
 ximo loco classe. V. IX, 68, 69. —
 45. *secuit arcum* pro: incessit per ar-
 cum. Sic *secare viam*, *τίματιν ὁδόν*,
incedere via, et primo loco *τίματιν*

ἁλιν, *secare mare sulco facto* in flu-
 ctibus; hinc *troiam*, tum ipsam viam.
 Servius reddit: *Arceum fecit*, seclo
 coelo duxit: paullo aliter. Conf. ad
 V, 658. Versus 48 verba sunt ex II,
 σ, 482. — *duplices*, anillas, non du-
 plicatas. Cf. I, 93. — 21. Non inau-
 ditum est ostensum: *palantes polo*
stellae, in primis quia luterdiu obla-
 tum est auspiciis; sed ornant haec
 coelum, quod Iride in coelum evo-
 lante disruptus est (huc *discedere*
 dixit, voce in hac re propria, pro
 dehiscere, hiatus facere; cf. Sappha
 VII. Nat. Quaest. 20) et, quod alias
 in fulgure fieri solet, chasma fecit.
 Apposita vocant Grammatici. Si ita-
 que dea ruptis nubilis ad interiora
 perrexit, stellis apparere nubilus re-
 motis necesse fuit. Sic dum vi sua di-
 vina attolluit se in nubes et ulterius
 in coelum perveniunt; h. l. per arcum
 coelestem Iris. *Sequor omnia tanta*:
 accipio amen, inquit Turnus; et,
 qui mos erat, in visis, ostentis, omi-
 nibus, lustrandi causa aqua se perluit.

Quisquis in arma vocas. Et sic effatus ad undam
Processit summoque hausit de gurgite lymphas
Multa deos orans oneravitque aethera votis.

Iamque omnis campis exercitus ibat apertis
Dives equum, dives picta vestis et auri.
Messapus primas acies, postrema coercet
Tyrrhidae iuvenes; medio dux agmine Turnus
Vertitur arma tenens et toto vertice supra est.*

Ceu septem surgens sedatis amnibus altus
Per tacitum Ganges aut pingui flumine Nilus,
Quum refluit campis et iam se condidit alveo.

25—46. Accessu hostium Troiani se muris tenent inclusi. Fundum comparationis declarat Servius: exercitum primo confuse in campos ruisse, post digestum in ordines et fluminis morem in alveum suum reversi. Id vero longius petiit. Flumen aquis suetis crescens non nisi cum impetu ferri potest; at h. l. agmen longo ac lato ordine, lento gradu et composito incedens fluminis lato alveo inter ripas devoluti speciem prae se ferre bene dici potest. Quod in Gange alveo suo se continente declaraverat, mox variat in Nilo intra alveum recepto. De Messapo v. VII, 691. — 26. picta vestis, more ut Etruscorum, ita aliorum Italorum. — 28. Tyrrhidae, Tyrrhel pastoris filii. v. VII, 484, 532. — 29. Versus haud dubie ex lib. VII, 784 huc translatus. Deest pluribus et his praestantissimis Codd. Mss.: ad haec comparationis nervum ineidit. Recte itaque asteriscis ut sublesta fidei notatus. septem surgens amnibus nec ad ostia, nec ad tempora fluminis exundantis referendum; id enim a comparationis consilio alienum; repugnat quoque adiecta *ceux sedatis*; sed amnes sunt alvei, quibus Ganges e monti-

bus Emodia progressus in planis locis fertur iam *sedatis amnibus*; igitur Ganges inde ab ortu septem alveis incedit sedate ac tacito. Surgere autem est incipere squis auctis; quod statim temporibus in Gange fieri, ut in Nilo, Virgilius acceperat; norat porro pluribus alveis Gangem deferri, numero septenis, et incedere placido cursu. Unde haec tenuerit, ignoramus. Veteres utique (inde ab Eratosthenis tempore, circa 300 ante Christ. nat. R.) non nisi incerta de Gange acceperant; v. Plin. VI, s. 22. Bene Servius: Ganges ... secundum Senecam in situ Indiae novem alveis fluit; secundu(m) Melam (in quo tamen locus hodie non exstat, nisi forte III, 7, nied. de Situ orbis male intellectum Servio divimus. R.) septem. Plures magni amnes in eum feruntur, quos septenos numero tradere potuerunt aliqui et pro alveis habere: multo magis, si fuisse neminem cogites, qui totum Gangis cursum emensus esset. Ceu sc. it. incedit, per tacitum, tacite: ut per silentium, per noctem et (quae Drakepb. ad Silium XV, 445. post Heinsium collegit) per occultum, per subitum, per longum,

Hic subitam nigro glomerari pulvere nubem
 Prospiciunt Teucri ac tenebras insurgere campis.
 Primus ab adversa conclamat mole Caicus: 33
 Quis globus, o cives, caligine volvitur atra!
 Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros!
 Hostis adest, eia! Ingenti clamore per omnis
 Condunt se Teucri portas et moenia complent.
 Namque ita discedens praeceperat optumus armis 40
 Aeneas: si qua interea Fortuna fuisset,
 Neu struere auderent aciem neu credere campo;
 Castra modo et tutos servarent aggere muros.
 Ergo, etsi conferre manu pudor iraque monstrat,
 Obiiciunt portas tamen et praecepta facessunt 45
 Armatique cavis expectant turtibus hostem.
 Turnus, ut ante volans tardum praecesserat agmen,
 Viginti lectis equitum comitatus et urbi
 Improvisus adest: maculis quem Thracius albis
 Portat equus, cristaque tegit galea aurea rubra. 50
 Ecquis erit mecum, iuvenes? qui primus in hostem?

ut Gr. διὰ βραχέων, διὰ τυχόν et similia. Laudat Servius Asprum, qui *Altus per tacitum* iungebat; minus bene.

33. *υἱὸς καίος* et *ἐμύχλις* Homero frequens. — 35. *ab adversa mole*, turri in munitione Trojanorum (cf. ad v. 13) ab ea parte, qua Latini accedebant. — 37. Idem color verborum IV, 694. — 38, 39. Recipiunt se Troiani inter vallum et muros. — 41. Si quis belli casus se offerret: verbo, si quid accideret. — 44. *monstrat* h. l. hortatur, suadet, impellit: nam, qui suadet, is monstrat, quid sit faciendum et qua ratione. — 46. *cavis*, amplis.

47 — 76. Turnus Troianos muris tutos videns, ut eos in campum eliciat, classem incendere parat. Adiri

autem et tentari castra poterant a trinis partibus, cf. ad 195; ita Turnus via a Laurento ducente secundum litus profectus, portam clausam videns, obit urbem et aditum inquirendo pervenit ad eam partem, qua castra amni erant admota, classe in litore subducta. — 48. et vacare videri potest. Enimvero iungenda: *Turnus* viginti equitibus comitatus et *improvisus urbi* adest. In *equo Thracio*, i. e. praestanti, non haerendum, cuius generis equorum copia vix illo tempore in Latia esse potuit; sed ornat epiteton. Cf. V, 565, 566. — 50. cf. XII, 89, *galea aurea cum crista rubra*. R. Tum v. 57 *castra fovere* pro vulgari: se in castris tenere. V. ad Ge. III, 420, *caluber fovit hunum*. Et *Turnus turbidus*,

En! ait et iaculum adtorquens emittit in auras,
 Principium pugnae, et campo sese arduus infert.
 Clamore excipiunt socii fremituque sequuntur
 Horrisono; Teucrum mirantur inertia corda, 58
 Non aequo dare se campo, non obvia ferre
 Arma viros sed castra fovere. Huc turbidus atque huc
 Lustrat equo muros aditumque per avia quaerit.
 Ac, veluti pleno lupus insidiatus ovili
 Quum fremit ad caulas, ventos perpressus et imbris, 60
 Nocte super media; tuti sub matribus agni
 Balatum exercent, ille asper et improbus ira
 Saevit in absentis; collecta fatigat edendi
 Ex longo rabies et siccae sanguine fauces:
 Haud aliter Rutulo muros et castra tuenti 65
 Ignescunt irae; duris dolor ossibus ardet,
 Qua tentet ratione aditus et quae via clausos
 Excutiat Teucros vallo atque effundat in aequor.
 Classem, quae latèri castrorum adiuncta latebat,
 Aggeribus saeptam circum et fluvialibus undis 70

turbatus, pudore et ira incensus, quod aditum murorum, qua subire posset, non videbat.

59 sqq. Comparatio lupi cum pugnantium rabie satis frequens. Sed in modo tractandi Apollonium I, 4213 sq. ante oculos habuisse et ornasse videtur; respectu tamen simul ad Homerum habito, qui similia de leone persequutus erat Il. 2, 547 sqq. p. 647 sq. — nocte super media, ultra mediam noctem, ut eum longa nocte incensa fames ad rabiem agat, cf. v. 63, 61. ira saevit melius quam improbus ira iungitur, ne altero loco abundet ira, altero autem loco saevit nudum et tenue relinquitur. improbus etiam solum per se de ira et vehementiore quoque impetu dictum occurrit N, 727:

improba ora h. e. avida: quandoquidem improbus omnino est nimius, multus, vehemens. Vide Ge. I, 419, improbus auer et ad 416 improbus labor. — absentes h. l. de inclusis ovibus. Suave autem hoc saevit in absentes: quod imitati passim sunt alii, Stat. II Theb. 433. Valer. Fl. III, 589, ubi v. Intpp. collecta ... longo tempore, ex longa mora contracta. Sic Ovid. Metam. I, 233. V, 311. — 63, 64 ornate: fames et sitis excruciat eum: aliter nunc sicut sanguine fauces sanguinis penuria, quam VIII, 261 dictae sunt, qua parte via, aditus ad muros, excutiat Teucros, facultatem et modum suppeditet, eos eliciendi. — 68. aequor camporum.

70. Comparant exemplum Hectoris

Invadit sociosque incendia poscit orantis
 Atque manum pinu flagranti fervidus inplet.
 Tum vero incumbunt; urguet praesentia Turni
 Atque omnis facibus pubes adcingitur atris.
 Diripuerunt focos; piceum fert fumida lumen 75
 Taeda et conmixtam Vulcanus ad astra favillam.

Quis deus, o Musae, tam saeva incendia Teucris
 Avertit? tantos ratibus quis depulit ignes?
 Dicite. Prisca fides facto, sed fama perennis:
 Tempore quo primum Phrygia formabat in Ida 80

et verba Iliad. 6, 716 sqq. — 73. *incumbunt*, cf. IV, 397 et not. — 74. *pubes adcingitur facibus*, armatur, instruitur, ut altero loco recte Serv. simili more *succingi* dictum lib. VII, 487, *libro utroqueque* anecdotum. — 75. *focos*, quos a Rutulis extemplo extractos fuisse cogitandum est; ideoque nunc stipites seu taedas ardentes in foco. Haec itaq. cum Servio. Burmannus focos agrestium in vicis circumvicinis advocabat.

77—122. Naves Troianorum, ne igni comburantur a Turno, mutantur in Nymphas. Fabulam, quae sequitur, tanquam absurdam et epica gravitate indignam reprehendere in promptu est: et reprehenderunt eam multi, etiam e veteribus, ut e Servio ad v. 82 patet; quandoquidem minore hoc doctrina indigēt, quam argumentis idoneis eam defendere, Neque equidem infititur a nostris sensibus et phantasmatibus eam nimium quantum abhorre. Nec vero Maro hoc non pensavisse et ipse videri debet. Hoc enim erat, cur novo more aditum sibi ad narrationem muniret; Apollonii utique exemplo, lib. IV, 1381 sqq., ubi navem per deserti Libyae humeris Mynarum gestatam narraturus erat. Potuit autem inter

veteres haec fabula minus displicere, quod ea vetere fama accepta esset; et Maro eam repetere potuit, cum veteres de Aeneae adventu fabulas pro gemmis et stellulis intexere telae suae semel suscepisset. Metamorphosi a poetis Alexandrinis ornari coepta, nimium luxuriantia ingenia factave- rant se in hoc argumento, quod ex Ovidio e. c. Met. XIV apparet: nam graeca pleraque perierunt. Vi autem in talent fabulam incideret vetustas, ita factum arbitror, primo quod *immortale*; ἀθάνατον, dixerunt, quicquid diu durat et manet haud attritum; ponere itaque etiam οὐκ ἀθάνατον καὶ ἀγήραον dictum quod Dryades Nymphas arbores insidere et cum his vivere ac deficere crediderunt homines. Præceptum sic fuit arbores recisas vel in naves versas iterum ad pristinum nomen reversionem comminisci. Alio modo, navibus in scopulos versis, Iuniteris navigationem Phaescum in miraculum converterat Od. 9, 557-674.

79. *Prisca fides facto sed f.*, non capiunt Serv. et alii. *Fides* est eius, qui aliquid tradit, vel eius, quod narratur, quae alias *authoritas*; idemque pro ipsa *narratione* ponitur. Igitur *facto* h. a. *facti prisa est fides*,

Aeneas classem et pelagi petere alta parabat,
 Ipsa deum fertur genetrix Berecynthia magnum
 Vocibus his adfata Iovem: Da, nate, petenti,
 Quod tua cara parens domito te poscit Olympo.
 Pineae silva mihi multos dilecta per annos: 85
 Lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant,
 Nigranti picea trabibusque obscurus acernis:
 Has ego Dardanio iuveni, quum classis egeret,
 Laeta dedi; nunc sollicitam timor anxius urguet.
 Solve metus atque hoc precibus sine posse parentem, 90
 Ne cursu quassatae ullo neu turbine venti
 Vincantur. Prosit nostris in montibus ortas.
 Filius huic contra, torquet qui sidera mundi:

narratio. Rem narrat poeta ab antiquitate traditam; sed constante fama ad seriores aetates propagatam: ita facti fama perennis est. — 80. De aedificatione classis cf. III, 5, 6. *Ida* autem mons et ipse sacer magnae Matri deum, cf. v. 85, 86, non minus ac *Berecynius*, Phrygiae mons ei tractus, a quo h. l. nomen inditum; uti alias illa *Idaea dea* appellata est. Conf. Strabo X, p. 718 C. et infr. X, 232: *Alma parens Idaea deum*. Consentaneum erat, ut pineta montis ei essent sacra. — 83. *domito. Olympo* adiectum quorsum sit, dubitari potest. Sequuntur interpretes, quos vidi, Servium. *Videtur*, inquit, *hoc dicere: Praeda ei, cuius beneficio servatus ad Olympi regna venisti Saturnus enim cum omnes consumeret filios, Iovem solum esse non potuit, celatum matris* (Opis s. Rheae s. Terrae, quam eandem cum Cybele esse perhibent) *auxilio*. Longe petitum hoc, etsi doctum ac verum, cf. Apollodor. I, 4, 3; et iterum Terrae opera coeli imperium in pugna cum Titanibus sibi paravit, cf. ibid. I, 2, t.

Dicam equidem simpliciter, adiectum a poeta *domito Olympo* pro eo, quod volebat, te duminorem, potentem *Olympi, regem deorum*, dicere, qui ideo posset precibus satisfacere. — 85. *silva* et *lucus* per appositionem dicta puta. Sed turbatus locus est (Codd. ms. omnes in praestandis his versibus conspirant, nec ulla affertur lectionis varietas. Quare locum salvum esse puto: et, si post annos maiorem posueris interpunctionem, tibi statim apparebit, locum Rheae sacrum, sive aram sive templum in vertice montis situm intelligas, sequentibus innui versibus luco a. *repit* pinibus et acerbis constanti obseplum esse. *Fuit*, quia arboribus hinc Aeneam ad classem suam aedificandam usum esse ait dea. Obeli signa itaque delevi, ut in versu 93, ubi verba *torquet... mundi* sana sunt. R.) — 86. *in arce*, in vertice Idae: est τὸ Γάργαρον ἄκρον, Iliad. ξ, 292. In hoc igitur sacra fieri solita Matri Idae, cf. ad v. 80: ut Iovi eodem in loco Il. 2, 48. — 93. *torquet*, cf. IV, 269.

O genetrix, quo fata vocas? aut quid petis istis?
 Mortaline manu factae immortale carinae. 95
 Fas habeant certusque incerta pericula lustret
 Aeneas? cui tanta deo permissa potestas?
 Imnio, ubi defunctae finem portusque tenebunt
 Ausonios, olim quaecunque evaserit undis
 Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arva, 100
 Mortalem eripiam formam magnique iubebo
 Aequeorū esse deas: qualis Nereia Doto
 Et Galatea secant spumantem pectore pontum.
 Dixerat idque ratum Stygii per flumina fratris,
 Per pice torrentis atraque voragine ripas 105
 Adnuī et totum nutu tremefecit Olympum.
 Ergo aderat promissa dies, et tempora Parcae
 Debita complerant: quum Turni iniuria Matrem

94. *quo fata vocas?* ea mutas? uli *fata verti, flecti, mutari* dicuntur, cum de futurorum ordine mutando agitur; *aut quid petis istis* trabibus seu navibus, h. e. in earum gratiam, non, ut Burm. pro *istis* (Sic iam Servius exposuit. Vtraque explicatio ad idem redit: *istis* est dativus commodi. R.) — *immortale fuit* h. l. pro conditione; ut ius. — *certus*, ut ab initio statim certum et exploratum habeat Aeneas in periculis se incolumem fore. — 98. *defunctae*, quod plenius VI, 83, *magna pelagi defuncte periculis*. — 99. *Olim quaecunque evaserit undis*; unam enim Oronia tempestas mari merserat I, 413; quatuor incensae a mulieribus in Sicilia, V, 699. Ergo ex XX navium numero non nisi XV Tiberim intraverant. — 105. *amnes rapidos* (s. *serventes*) et *atras* voluit dicere. Ambiguum enim ob diversum petarum usum est, quo sensu *torrentes* dictum sit. *Torrens* proprie est calefaciendo siccare: tum cremare,

tandem ardere et fervere. Iam quaecunque *servent* seu calore seu motu et impetu, dicuntur et ipsa *torrens*. Ita tandem flumina torrentia sunt *serventia, rapida*; sic Ecl. V, 52, *torrens unda Padi*. Ge. II, 451, *aqua torrens*, inf. X, 603. Itaque h. l. *ripae torrentes, rapidi, pice atraque voragine*, aqua, alveo, piceo et atro. Iam autem amnes in inferis etiam flagrantibus sunt; possunt igitur *torrentes* quoque h. l. sic accipi: multo magis propterea, quia alias fluvii hi stagnare dicuntur (*Ripae fervent pice etc.* poëtica pro: *amnis*, s. *flumina*, aqua *St. fr.*, i. e. Styx, quae cum palus VI, 369 vocetur, coll. ibi vera. 134-416, de rapiditate cogitari h. l. non potest. R.) — 106. Inferiora haec Homericis Il. α, 528 aq. iudicant Grammatici ap. Macrob. V, 13: at non ubique eadem sententia iisdem ornamentis amplificari potest aut debet.

107. *debita fato*. VII, 420: *fatis*

Admonuit ratibus sacris depellere taedas.
 Hic primum nova lux oculis offulsit, et ingens 110
 Visus ab Aurora coelum transcurrere nimbis
 Idaeique chori; tum vox horrenda per auras
 Excidit et Troum Rutulorumque agmina conplet:
 Ne trepidate meas, Teucris, defendere navis
 Neve armate manus; maria ante exurere Turno 115
 Quam sacras dabitur pinus. Vos ite solutae,
 Ite, deae pelagi; Genetrix iubet. Et sua quaeque
 Continuo puppes abrumpunt vincula ripis
 Delphinumque modo demersis aequora rostris
 Ima petunt. Hinc virgineae (mirabile monstrum!) 120
 Quot prius aeratae steterant ad litora prorae,
 Reddunt se totidem facies pontoque feruntur.

Obstupuere animi Rutulis; conterritus ipse
 Turbatus Messapus equis; cunctatur et amnis
 Rauca sonans, revocatque pedem Tiberinus ab alto. 125
 At non audaci cessit fiducia Turno;

mibi debita tellus. — 110. *Hic primum.* Argutatur cum aliis Catroeus, etsi Bermanus non improbat, ut qui respici credit seriora tempora, quibus Cybele Pessinunte fuit accessita Romani et templis recepta. Nam *primum* refertur ad arg. v. 112. *tum vox audita.* — *ab Aurora:* tanquam ab oriente, ex Asia, relicto Berecyntho et Ida. — 112. Paullo durius, sed ut poeticam orationem decebat, iunctum: *nimbis Idaeique chori*, pro: *ventus ab oriente coelum transcurrere nimbis*, nubes et chorus, qui Matrem deum comitari solebat, Corybantum puta, in nube illa abditos et inclusos. Pro commentario est Ovidii locus Met. XIV, 536, 537, 538; ubi hoc idem prodigium exponitur, imitatione Virgilii. Etiam in sacris adventus deae, etsi non visae, magno

strepitu tibiarum et tympanorum deplorari solebat. — 113. *agmina conplet*, proprie aut aures aut lora, in quibus illa agmina habentur, sono et strepitu. — 114. Tum dea Teucros velat laborare et navibus defeodendis operam dare. — 118. *puppis*, ad litus versae: v. VI, 3, 4, 5. — 121. Hic versus ex lib. X, 223 huc retractus damnatusque auctoritate meliorum codd., a quibus adest. Obelo igitur dignus est. — 122. *reddunt se*, *ἀναδιδούσι*: iterum emergunt, prodeunt.

423-467. Collide portentum in suam rem vertit Turnus, classe sublata Troianos nunc fuga exclusos facile a se expugnatum in; nunc oppugnationem esse parandam; die tamen iam confecto vigilias per noctem disponit. — 124, 25 *cunctatur et amnis*, quod

Ultro animos tollit dictis atque increpat ultro:
 Troianos haec monstra petunt; his Iuppiter ipse
 Auxilium solitum eripuit; non tela nec ignes
 Exspectant Rutulos. Ergo maria invia Teucris 130
 Nec spes ulla fugae; rerum pars altera ademta est:
 Terra autem in nostris manibus; tot millia, gentes
 Arma ferunt Italiae. Nil me fatalia terrent,
 Si qua Phryges prae se iactant, responsa deorum.
 Sat fatis Venerique datum, tetigere quod arva 135
 Fertilis Ausoniae Troës. Sunt et mea contra
 Fata mihi, ferro sceleratam excindere gentem,
 Coniuge praerepta; nec solos tangit Atridas
 Iste dolor solisque licet capere arma Mycenis.
 Sed periisse semel satis est. Peccare fuisset 140
 Ante satis, penitus modo non genus omne perosos
 Feminum, quibus haec mediï fiducia valli

VIII, 240 minus ornate. *Messapus* autem nominatur, tamquam qui inter primos exercitus infesti Rutulorum duces erat. VIII, 6. — 126 sqq. Audacia Turni praedare a poetâ inter metum ceterorum declaratur. — 129. *Iuppiter ipse auxilium solitum* (navium, quibus antes, Troia capta, suae salutis fuga consuluerant) *eripuit*, eos perdidit; nec ideo ad eos perdendos nostra opera opus est: non tela nec ignes *Exspectant Rutulos*. Ex vulgari satis usu loquendi poetarum *expectari* dicuntur ea, quae omnino futura sunt, ideoque et mala, quae imminvent. rerum pars altera, pro vulgari; altera res, alterum, terra, in nostra est potestate; nam Troianis valli inclusis Rutuli loca vicina tenent, tot millia eaque gentes Italiae; ut sint apposita pro vulgari: tot millia gentium Italicarum vel Itolorum. — 134. De his vaticiniis conf. dicta sup. in Proem. Aeneidis §. VI, pag. 276 sq. — 135.

Venerique lib. I, 257. sqq. Turnus tamen simpliciter de fatis in Aeneae gratiam a matre Venere constitutis cogitare potuit. — 138, 139. Non solus Menelaus raptum coniugis Helenae ulciscitur. Homericum II, 1, 340, 341: Οὐ μόνον Πηλεΐδης ἄλλ' ὅς τις μισθὸν ἀνδρῶν Ἀτρεΐδης; etc., iam Macrobius V, 9 comparavit. — Reliqua 140. sqq. paullo argutiora et *πρεπεσιώτερα* esse videntur. Sed, dicat aliquis, satis est Troianos semel ultimam calamitatem esse expertos; nec probabile sit, cum dii tantis periculis eos servatos in Italiam adduxerint, nunc iis exitium adfuturum esse. Ita vero, inquit Turanus, satis etiam habere debebant semel rapuisse feminam; quippe qui ex raptu Helenae ea mala experti sint, ut modo non omne h. e. lotum fere genus feminum perosi esset, odisse, debeant; tantum ahesi, ut novum raptum Latiniae meditentur. *Quidam* haec. Ex

Fossarumque morae, leti discrimina parva,
 Dant animos. At non viderunt moenia Troiae
 Neptuni fabricata manu considerare in ignis? 143
 Sed vos, o lecti, ferro qui scindere vallum
 Adparat et mecum invadit trepidantia castra?
 Non armis mihi Volcani, non mille carinis
 Est opus in Teucros. Addant se protenus omnes
 Etrusci socios. Tenebras et inertia furta 150
 Palladii, caesis summae custodibus arcis,
 Ne timeant; nec equi caeca condemur in alvo;
 Luce, palam certum est igni circumdare muros.
 Haud sibi cum Danais rem faxo et pube Pelasga
 Esse putent, decumum quos distulit Hector in annum.
 Nunc adeo, melior quoniam pars acta diei, 156
 Quod superest, laeti bene gestis corpora rebus
 Procurate, viri, et pugnam sperate parati.
 Interea vigilum excubiis obsidere portas
 Cura datur Messapo et moenia cingere flammis. 160

ita oratio durior. Da] ita hoc vallum,
 haec fossa, fiduciam; an non vero
 multo munitiora Troiae moenia eversa
 viderunt? Argutum et bellum etiam
 illud 143: *leti discrimina parva*, quod
 de navigatione simplicius Homer. II.
 6, 628; τοῦδ' ὄψιν ἔν' ἐν δαΐμονι
 πέποιται. — 146. animosius; quam
 Homericus Hector II, 6, 410. — 148.
 Respicit autem Turnus arina a The-
 tide Achilli apportata et classem
 Achivorum. — 150, 151. V. sup. lib.
 II, 164 sqq. Insidias per noctem non
 struimus: *furtum* sic saepe; v. c. IX,
 350. — 154. Quum hic versus im-
 petum loquentis Turpi remoretur,
 hemistichium ex lib. II, 166 repetitum
 sit et genitivus Augusteo saeculo
 Palladē esset, asteriscis versus notatus
 est. Omnes tamen codd. ms. praestant

versum. R. — 155. *quos distulit He-*
ctor, docte pro vulgari: quorum con-
 silius et consilia repressit et retardā-
 vit per annos decem. Cf. XI, 288-290.
 Hinc eleganter illud Abironii Silonis
 apud Sen. Suasor. II, et in Anthol.
 Lat. p. 87: *belli mora, concidit Hector*.

156. Comparant Od. 6, 294 sq. II.
 6, 381. Mahm ego conferri II. 9,
 502 sqq. et 7, 275. Tum praeae ae-
 tatis mos et militiq; observanda est
 imperitia, quod Rutuli castra oppu-
 gnant, ipsi vallum pullum ducunt,
 quo se tueantur. Nec oliter Troiani,
 qui Achivorum castra oppugnant, II.
 9, sub-f — 160. *flammis* int. vigiliis.
 — Ad v. 161 sqq. cf. II. 1, 85 sq. et
 ad v. 165 vide II. 9, 550, 551. Agamen
 igitur mille quadringentorum et de-
 cem quatuor hominum fuit delectum.

Bis septem, Rutulo muros qui milite servant,
 Delecti; ast illos centeni quemque sequuntur
 Purpurei cristis iuvenes auroque corusci,
 Discurrunt variantque vices fusique per herbam
 Indulgent vino et vertunt crateras ahenos. 165
 Conlucent ignes; noctem custodia ducit
 Insomnem ludo.
 Haec super e vallo prospectant Troës et armis
 Alta tenent; nec non trepidi formidine portas
 Explorant pontisque et propugnacula iungunt; 170
 Tela gerunt. Instant Mnestheus acerque Serestus,
 Quos pater Aeneas, si quando adversa vocarent,
 Rectores iuvenum et rerum dedit esse magistros.
 Omnis per muros legio sortita periculum
 Excubat exercetque vices, quod cuique tuendum est.
 Nisus erat portae custos, acerrimus armis 176

— 164. Alternis excubiis et aliis munia militaria obeunt, succedentibus aliis et aliis, ut bene Burm. explicat. — 165. *et vertunt crateras ahenos* esse hemistichium Ennianum Servius docet. *vertunt* autem, inclinant crateras vinum in pocula iufundendo, ver-
 guat.

168 — 174. Troiani, castris tuendis quae necessarij sint, provident. *armis alta tenent* h. e. vallum, quod posita appellat *muros*, *turres*, obsident armati. — 170. *pontes et propugnacula iungunt*, per ipsos muros vias seu pontes inter turres ideoque inter propugnacula seu pinnas tutrium faciunt, ut discensus militum liber sit. Quo fere modo *pontes* et *ripae iungi* dici possunt, quod vulgo est *ampem* *ponte iungi*. *propugnacula in muris* memorantur v. 664: *Il clamor totis per propugnacula muris*. Melius fortasse sit locum expedias. Propugnaculum est

locus munitus, munimentum, unde propugnatur; potest ideo dici de muro, turri. Iam genus est munimenti *stencilcircularis* ante vallum seu murum castrorum, quod *pontes* iungi cum vallo necesse est, diversum ab altero similis formae, quod in ipso vallo inaedificatum est. Similis turris *ponte* iuncta vallo memoratur Inq. 530 sq. — 171. *Tela gerunt*, congerunt et apportant missilia et alia tela, quodum usus esse poterat. — 173. *Rectores iuvenum* sunt duces militum, quos designaverat Aeneas ante profectiopem ad Evandrum, si quid accideret, quod operam, militarem postularet. — 175. *vices*, quod explicative pro vulgari, *vices quae tuendae sunt*; hoc magis doctum; ideoque pectum, quam interpretari: per *vices* exerceat id, quod etc. vel *exercet vices* (κατά τά), quantum ad id spectat, quod etc. 176 — 179. Pervenimus nunc ad

Hyrtacides, comitem Aeneae quem miserat Ida
 Venatrix iaculo celerem levibusque sagittis:
 Et iuxta comes Euryalus, quo pulcrior alter
 Non fuit Aeneadum Troiana neque induit arma; 180
 Ora puer prima signans intonsa iuventa.
 His amor unus erat pariterque in bella ruebant?
 Tum quoque communi portam statione tenebant.
 Nisus ait, dine hunc ardorem mentibus addunt,
 Euryale? an sua cuique deus fit dira cupido? 185

episodii Aeneidæ omnium facile nobilissimum, de Niso et Euryalo, cuius suavitas summa imprimis ad sensum et affectionem amicitiae sese refert. Sed accesserint tot alia ad socium mōvendos accommodata: generosa puerorum indoles, praeclara laudis cupido et virtus nullam mercedem expetens, ipso facto contenta, respectus materni amoris ac pietas, Ascanii pueri et Aletiae senis benevolentia in eos. Singula explicare vel saltem notare magistris iuventutis facile erit: sed iurant tali loco, suadeo, ad eliciendos igniculos et tentandas mentes adolescentium, qui alias seu naturae seu institutionis vitio ad poetarum delicias callo obductum palatum habent. Quam vero ne huius quidem loci dulcedine tactum videant iuvenem, cum omni liberali disciplina indignum iudicent. Dionædis et Vlyssis egressum nocturnum ex Iliad, et poetæ ante oculos fuisse non dobito; viderunt hoc iam veteres (v. Servium ad v. 1 hui. lib.): sed, quod amoris mutui affectus, mox metus de iuvenum fortissimorum discriminem tandemque miseria in narrationem illata est, hoc Maronis summi poetæ ingenio theberi videtur. Etiam accessus et transitus ad episodii de nuntio ad Aeneam mittendo (283) lenis

est et simplex. Egerat poeta modo de custodiis et excubiis: est in illa Nisus.

176. Nisum Hyrtaci filium fecit, ideo tantum, puto, quod ex Homero notum erat nomen, v. c. Il. β, 837, 838. Idam matrem esse Nympham habendam quis dubitet? Euryali patrem infra v. 201 editi Ophelten, nomen e Thebanis fabulis notum. — 180. Troiana neque induit arma est Homericum ἰδὼντο τοῦτο. Est id, quod vulgo dixeris: non fuit alius pulchrior neque inter Aeneadas, Aeneae comites, neque inter Troianos, qui in armis erant. — 181. Ex Homero Od. x, 278, 279 (adde Il. ω, 347, 348), ut iam Macrobius notavit Sat. V, 13: iuventutem vero, ἄβρον, primam dixit pro laetitia iuventutis. — 182. amor unus, idem utriusque et mutui. Laudant et hic Homericum illud: ἴσα θυρὸν ἔχοντες, Il. π, 219! — 184. Nisus ait: ad magnum aliquod audendum sentio me inflammatum; afflatus divino an ignoto animi impetu? — 184 versus alti et gravis sensus: ἐνδοξοῦσιν homines aut animo magnæ rei imagine intuitu inflammato, aut perturbato per causam seu externam seu internam, ignotam vel obscuram mentia affectu commoti; aut ut divinitus afflatus et

Ant pugnam aut aliquid iam dudum invadere magnū
 Mens agitat mihi nec placida contenta quiete est.
 Cernis, quae Rutulos habeat fiducia rerum,
 Lumina rara micant; somno vinoque sepulti
 Procubuerē; silent late loca. Percipe porro, 190
 Quid dubitem et quae nunc animo sententia surgat.
 Aenean adciri omnes, populusque patresque,
 Exposcunt mittique viros, qui certa reportent.
 Si tibi, quae posco, promittunt (nam mihi facti
 Fama sat est) tumultū videor reperire sub illo 195
 Posse viam ad muros et moenia Pallantea.

commotus esse credatur animus. Facile autem pro afflatu divino habetur magnus animi impetus et ardor. Facit semina dictorum in Od. 8, 712, *αἱ τῆς μὲν θεῶς ὁμιλίαι, καὶ καὶ αὐτῶν θυμὸς ἐπὶ πύρρῳ*. Repetit aadam Quintus IX, 88. 228. 9. — *dira* simpl. augat, ingens, vehemens, cupido. — 186, 187, uti Iliad. x, 220, 224, *Νέστορ, ἦν' ἐρπύστην ἔραδ' ἔν* etc. dudum mente agito. — 191. Minus hanc Intpp., quasi alterum sit, da quo dubitet, altorum, quod certum ei sit. Itaque turbant in seqq. 194, 195. Sed *dubitare* quoque est deliberare, animo agitare et volvere (est animi verbi obsoleti *dubēra*, unde dubius, *δοῦζω, δειῖζω*, frequentativum *dubito*, considero; cf. Ernesti Clav. Cic. h. v. R.) Etiam Serv. *dubitem id est cogitem*. — 193. *reportent* non ab illo; non anim nunc id versabant animis, quid rerum ille ageret, ad qui portent ad Aeneam certa, nuntiant, castra obsideri; ergo et hic *reportare* pro simplici portare, ad Aeneam perferre, nuntiare. Aeneam autem adhuc apud Evandrum morari credebat vs. 196. — 194. Praemium, quod pro tanto auso po-

scere poterat, generosus puer concedere sult amico Euryalo; ipse laude facti contentus esse. Mox v. 197 *laudum* est pro laudis. *ταῖς*, *ταῖς*, factum praecidium; tum ipsa etiam virtus, quae ad illud patrandum opus est, ut v. 252. V, 355. VIII, 273. al. *perceus* laudum amor, *ἡλαγίσ*, tanquam stimulo et flagro; Ge. II, 476, *quorum sacra fero iugenti perimus amore*. Si exempla desideras, adi Vulkanarium ad Euripidis Hippol. 1303.

195 sq. Vi de toto Nisi et Euryali consilio satis constet, locorum situs apud animi adumbrandus est. Ager Ostiensis at ostia Tiberis ad animum revocanda sunt. Castra Troianorum ad Tiberis fere ostia in orientali litore arant sita; cf. ad VII, 457; fossa et vallo illa munita et turribus; fronte rursus litus, quo Laurentum situm erat, vessa, ita ut via Laurentum secundum litus duceret. A sinistra parte ad animum, a dextra moenia ad mare pertinebant. Cf. 169, 290, 915: ab eadem parte a terno agat. navium litus, sup. v. 69; hic fortasse porta ad mare ducabat. Ista porta illi egressa, Rutulis excubans

Obstupuit magno laudum percussus amore
 Euryalus; simul his ardentem adfatur amicum:
 Mene igitur socium summis adiungere rebus,
 Nise, fugis? solum te in tanta pericula mittam? 200
 Non ita me genitor, bellis adsuetus Opheltes,
 Argolicum terrorem inter Troiaeque labores
 Sublatum erudiit; nec tecum talia gessi
 Magnanimum Aenean et fata extrema secutus.
 Est hic, est animus lucis contemtor et, istum 205
 Qui vita bene credat emi, quo tendis, honorem.
 Nisus ad haec: Equidem de te nil tale verebar;
 Nec fas; non! Ita me referat tibi magnus ovantem
 Iuppiter aut, quicumque oculis haec adspicit aequis.
 Sed, si quis, quae multa vides discrimine tali, 210

negligenter agentibus, ad tumulum
 tendere volebant, sub quo viam ad
 Palatium s. Pallanteum nabejn Evân-
 dri in litore Tiberis ad mare despen-
 tis reperiri nosc dubitabant: v. 195,
 196. VIII, 53, 54. Successerat auda-
 cia in traiectu per Rutulos facta; et
 laeva v. 372 et 238 viam tenebant;
 cum ecce! equites a rege Latino missi
 versus castra tendunt. A Laurento
 via secundum litus ducebatur, unde,
 utpote in tractu campestri, prospere-
 ctus in interiores terras esse potuit.
 Ibi *livium*, cuius altera pars sini-
 strorsum in interiora loca praeter ca-
 stris ducebat, Deprehensi igitur Nisus
 et Euryalus fugiunt in silvam (v.
 378), Laurentinam scilicet, unde
 Nisus quidem versus lacum Albanum
 elabitur vs. 387 sqq.; sed Euryalum
 se non subsequutum videns iterum
 ad silvam reversus cum amico suo
 interimitor. Certamen hoc inter ami-
 eos Silius non infeliciter transiit ad
 contentionem similem inter Imilcen

uxorem et Hannibalem lib. III, 408
 sqq. et vs. 78 sqq.

200. *Nise, fugis*, pro vulgari, re-
 fugis, recinas. — 204. *Agnoeam*
 Intpp. vestigia Homerici loci Iliad. v,
 198, 199. — 202. *non ... sublatum*:
 natum et educatum in bello ad Tro-
 iam gesto inuuit, pro vulgari: non
 ego sum talis. — *nec et quidem te-
 cum*; quam suaviter! *talia gessi*: ut
 se tu refugere possis, et nolle me
 socium suscepti facili adiungere. Igi-
 tur iam experimenta virtutis satis
 clara ediderat iuvenis fortissimus. —
 204. *fata extrema* debent Aeneae esse,
 fuga ex urbe, et errores. — 205, 206.
 Versus omnium, quos memini, sen-
 tentiae generositate et magnanimitate
 praestantissimi. Sensum quisque suum
 excutiat et iuvenem ingenue natos ob-
 servet, annon lecta et percepta sen-
 tentia exultent! Habent simile quid
 loca Horatii illud: *animaeque magnae
 Prodigium Paulum* (quod Statius III,
 603: *largusque animas, si auerit ira*)

Si quis in adversum rapiat casusve deusve,
 Té superesse velim; tua vita dignior aetas.
 Sit, qui me raptum pugna pretiove redemptum
 Mandet humo solita; aut, si qua id Fortuna vetabit,
 Absenti ferat inferias decoretque sepulcro. 215
 Neû matri miserae tanti sim caussa doloris,
 Quae te sola, puer, multis e matribus ausa
 Persequitur magni nec moenia curat Acestae.
 Ille autem: Caussas nequidquam nectis inanis,
 Néc mea iam mutata loco sententia cedit. 220
 Adceleremus, ait; vigiles simul excitat. Illi
 Succedunt servantque vices; statione relicta
 Ipse comes Nisò graditur regemque requirunt.
 Caetera per terras omnis animalia somno
 Laxabant curas et corda oblita laborum; 225
 Ductores Teucrum primi, delecta iuventus,
 Consilium summis regni de rebus habebant,

et Lucani de Germanis I, 461: *omni-
 maeque copaces Mortis, et ignavum,
 redditurae parcere vitae*. Quanto ex-
 lior Statii oratio, ubi h. l. expressit
 Theb. I, 607 *Iuvenes Famam post-
 habita facies extendere vita — bene
 emere esse aequo vel vili etiam pre-
 tio emere; notum est; oculos aequos*
 v. 209 esse propitios in promptu esse
 debet. Mox 213 de corporis sepultura
*accipe; me, corpus rheum, raptum,
 subduetum è pugna: ut toties apud
 Homerum fit, ubi ὑπὸ δαίμονα, ὑπὸ
 πότνα, ὑπὸ ἀσπίδα è νεκρῷ humo
 solita, terra, qua mortui humani sol-
 leni more solent.* — 215. *Abgenti*
de eo accipio, cuius corpus non ex-
stat, quod sepeliri possit; itaque in-
feriis et cenotaphio defungendum est.
 — 217. *Quae te sola*. Mansit quidem
 in Sicilia senum et infirmorum inu-
 tilis turba (cf. lib. V, 715 sq. 767);

inter longaevas autem matronas —
sola Euryali mater fuit, quae in Si-
cilia manere nollet. Sic XI, 35 diffi-
 cultate caret, ut 192 *patres*. — *moe-*
nia Acestae, Segestam urbem, ut
 lib. V, 755 sqq. — 219. *nectis caus-*
as: proprie dum alia ex alia causa
seritur. Sic et tesera et, praetexere
causas dicitur. — 220 *quoniam ornate*
pro, mutari potest. Mox excitant com-
missiones, qui in statione excubia-
rum in suum locum succedant; dum
ipsi tendunt ad regem, Ascanium,
ἀσκαντα.

224. Orditur narrationem eodem
 modo, quo Homerus suam de Vly-
 sis et Diomedis exploratione Iliad. x,
 1, ut 195 sq. et. VIII, 26. — 227 Lu-
 cilii est versus: *Consilium summis*
hominum de rebus habebant. Serv. in-
ventus omnino de viris militaris se-
ntis. Ne quis senum consilia deside-

Quid facerent quisve Aeneae iam nuntius esset;
 Stant longis adnixa hastis et scuta tenentes
 Castrorum et campi medio. Tum Nisus et una 230
 Euryalus confestim alacres admittier orant;
 Rem magnam pretiumque morae fore. Primus Iulus
 Adcepit trepidos ac Nisum dicere iussit.
 Tum sic Hyrtacides: Audite of mentibus aequis,
 Aeneadae, neve haec nostris spectentur ab annis, 235
 Quae ferimus. Rutuli somno vinoque soluti
 Conticuere; locum insidiis conspeximus ipsi,
 Qui patet in bivio portae, quae proxima ponto;
 Interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
 Erigitur: si Fortuna permittitis uti, 240
 Quaesitum Aenean ad moenia Pallantea
 Mox hic cum spoliis, ingenti caede peracta,
 Adfore cernetis. Nec nos via fallit euntis:

ret. — 229. Egregia consilii ista
 heroum aetate habiti adumbratio,
 cuius passim in vetustis monumentis
 exempla occurrunt. *Stant longis ad-*
nixa hastis: vide v. e. Iliad. 9, 493
 sqq. de Hector. — 230. *Castrorum*
et campi medio. Castra arant in campi
 planitie, ideoque ipsa castra cam-
 pum intra vallum habebant; ut fo-
 rum est in media urbe. — 232. *Rem*
magnam ac afferre ei pretium sine
morae, sc. quam suo adventu asse-
 rant consilii, v. Serv. nisi moram
 pro tempore dictam putes, quod nun-
 tio audiendo impenditur. — 233. *tre-*
pidos pro festinis, ut ante *alacres*
 pro conciliatis, poni a poeta memoria
 tenetis; item, mox 236 *ferre* esse
 nuntiare. De situ castrorum vs. 238
 vide ad v. 495. Iam portae *bivium*,
 cum altera via Laurentum et versus
 castra Rutulorum, qui ab his partibus
 venerant, duceret; altera ad laevam

et a tergo castrorum in interiores
 terras. *insidiae* h. l. ad clandestinum
 egressum referendae sunt.

240 sq. Triplex est ratio et ordo
 verborum, qui in his versibus iniri
 potest. In loco, qui portae ulti-
 mam manum desiderat, nunc praes-
 fero equidem hunc, si fortuna per-
 mittitis uti nos, ut in hoc hostium
 ineuria et socordia castris clam eru-
 pimus: mox cernetis Aeneam quae-
 situm, inventum apud Pallanteum,
 hic offore reducem. Namque id
 agebatur, ut Aeneae nuntiaretur
 castra obsideri, utque is ocyus cum
 copiis adesset. Sane sic, si hostes a
 tergo adoriebantur, magnam eorum
 stragem edera poterat. Caeterum o-
 rinum Codd. est: et moenia: inde
 ab Aldis tamen editur: ad moenia.
Fortuna, occasione, inquit Burm., ut
 Servius. Recte quidem; sed Fortuna
 multo latius patet multoque ornatius

Vidimus obscuris primam sub vallibus urbem
 Venatu adsiduo et totum cognovimus annem. 245
 Hic annis gravis atque animi maturus Aletes:
 Di patris, quorum semper sub numine Troia est,
 Non tamen omnino Teucros delere paratis,
 Quum talis animos juvenum et tam certa tulistis
 Pectora. Sic memorans humeros dextrasque tenebat 250
 Amborum et voltum lacrimis atque ora rigabat:
 Quae vobis, quae digna, viri, pro laudibus istis
 Praemia posse reat solvi? Pulcerrima primum
 Di moresque dabunt vestri: tum caetera reddet
 Actutum pius Aeneas atque integer aevi 255
 Ascanius, meriti tanti non inmemor umquam.
 Immo ego vos, cui sola salus genitore reducto,
 Excipit Ascanius, per magnos, Nise, Penatis
 Assaracique Larem et caenae penetralia Vestae,
 Obtestor (quaecumque mihi fortuna fidesque est, 260
 In vestris pono gremiis): revocate parentem!

et potentius verbum est. — 244. Expectatissimum est, ut *vidimus* ad verba sub vallibus retrahatur: nos in obscura valle collocati, vidimus e longinquo Pallanteum in edito loco positum. In v. 246 observent tirones e trinis modis loquendi elegantissimum: *animo maturo*, *maturus animo* et *maturus animi* e graecis. — 248. Putant respici Odyss. δ, 754 sq. — 252. laudes et hic pro virtute, pro factis atrenulis, cf. ad v. 497, paullo ante certa sunt firma, fortis, pectura. — 255. *integer aevi*. Argutatur Iulpp. Ascanius est integra aetate, adolescens, imprimis respectu parentis. Scilicet omnino vitae tanquam summa aliqua, ἀρχή, est, ad quam assurgimus pueritia et iuventute; decedit annis, aetati; vitae tanquam summae futo nobis destinatae

pars aliquam quotonnis, et quotidie; ut apud Horat. aliquoties, Il Carm. 5, 43, Art. 475. Pueri itaque aut iuvenis in ἀρχῇ constituti summa aetatis adhuc est integra: nondum imminuta. — 257. *Vos, o Calliope*: nota figura. — 259. *Assaraci Larem*: non, tamquam Assaracus Lx fuerit, ut Cerda et alii; sed pro Lare maiorum, inter quos fuit Assaracus, dectius hunc unum memotatit posita, ut I, 234 domum Assaraci dixerat. Recte Serv. » id est familiae nostrae vel generis proprium: » Ergo est: obtestor per Penates et Lares domus meae. Quos diversos habitos esse, ex hoc ipso apparet. — 260. Laborant Iulpp. in *fides*, inde post Servium. Sed *fides* exquisita pro spe et voto saepe

Reddite conspectum! Nihil illo triste recepto.
 Bina dabo argento perfecta atque aspera signis.
 Pocula, devicta genitor quae cepit Arisba;
 Et tripodas geminos, auri duo magna talenta; ²⁶⁵
 Cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.
 Si vero capere Italiam sceptrisque potiri
 Contigerit victori et praedae ducere sortem:
 Vidisti, quo Turnus equo, quibus ibat in armis
 Aureus; ipsum illum, clipeum cristasque rubentis, ²⁷⁰
 Excipiam sorti, iam nunc tua praemia, Nise;
 Praeterea bis sex genitor lectissima matrum
 Corpora captivosque dabit suaeque omnibus arma;
 Insuper his, campi quod rex habet ipse Latinus.

ponitur: nam, quae speramus even-
 tura, his aliqua ex parte fidem habemus: quaecumque mihi fortuna et quaecumque mihi spes est, ea in desideratissimi parentis redito est posita.

263. In praemiis pollicendis locus ante oculos Iliad. I, 422 sqq. Sapientius etiam haec omnia adornata a Virgilio. Nam apud Homerum minus honeste Dolon praemia postulat Il. X, 321 sqq. — *devicta genitor quae cepit Arisba*. De urbe hac circa Ahydum sita v. in primis Strab. XIII, p. 882, 883. Steph. Byzant. h. v. ibique Iliad. cum Eustathio ad varia Homeri loca Il. β, 837. et al. Difficultas hic in eo inest, quod Arisba Troadis urbs Trojanis auxilia ab Asia adducta misit: vix adeo assequi licet, quomodo urbs sociorum a Trojanis capi potuisset. Sed repetit hoc poeta ex rebus, quae Trojanum bellum antecesserant; nam ab Anchisa captam urbem narrat. Potuit igitur fabulam sequi, quae cum pluribus aliis de rebus Troiana narrationibus intercedit. — 265. *magna talenta* e poetica ratione, ut epitheton

orbet. Nam, quod partes in se continet, totum magnum est respectu partium V. ad lib. V, 248. *Cratera autem antiquum* int. antiquo opere. dat, *idonea*, sic 361 *militi* pro *minis*.

— 267. *Color orationis ex Homero eadem in re Il. I, 435 sqq. capere Italiam* magnifice, si sedem obtineat et terram in Latium, quam inhabitent Troiani, et praedam sortito disper-
 tiri, sortiri contigerit. — 269. *Vidisti, quo* potest etiam interrogando esse ferri. *Turnus aureus*, aureis in armis. — 270, 271. habebis Turni spolia tamquam *γέρας* *εξέδωκεν*, munus eximium. Conf. V, 534. VIII, 552; — 272, 273. Promittit duodecim mancipis, ancillas et pueros. *Matres* poëtae simpliciter sunt feminae. Quod vero adiecit *suaeque omnibus arma*, obscurum esse potest, si servos cogites; sed captivos memoravit, quos armatos ceperat armisque spoliaverat: eos donabit una cum armis. — 274. Recte Servius ad *το τέρμας*, seu portionem agri regibus prisca pro honore assignati refert; qualis v. c. erat Belle-

Te vero, mea quem spatiis propioribus aetas 175
 Insequitur, venerande puer, iam pectore toto
 Adcipio et comitem casus complector in omnis:
 Nulla meis sine te quaeretur gloria rebus,
 Seu pacem seu bella geram; tibi maxuma rerum
 Verborumque fides. Contra quem talia satur 280
 Euryalus: Me nulla dies tam fortibus ausis
 Dissimilem arguerit; tantum! Fortuna secunda
 Aut adversa cadat. Sed te super omnia dona
 Vnum oro: genetrix Priami de gente vetusta
 Est mihi, quam miseram tenuit non Ilia tellus 285
 Mecum excedentem, non moenia regis Aestae.
 Hanc ego nunc ignaram huius quodcumque pericli est
 Inque salutatam linquo; Nox et tua testis
 Dexterâ, quod nequeam lacrimas perferre parentis.
 At tu, oro, solare inopem et succurre relictâe. 290
 Hanc sine me spem ferre tui; audentior ibo
 In casus omnis. Percussa mente dederunt
 Dardanidae lacrimas, ante omnis pulcer Iulus;
 Atque animum patriae strinxit pietatis imago.

rophonti apud Lycios Iliad. 5, 194 et
 Tarquinio Superbo in campo Martio.
 Spectat ad hanc ipsam regis sortem
 locus circa lacum Albanum v. 388,
 ubi tum rex stabula alta Latinus habebat
 h. e. armenta pascebat. Insuper his,
 insuper in his, cum his; pro super
 haec. — 275 sqq. Locus suavissimus.
 Delectat enim honesta Ascanii et ad
 amicitiae sensum ex aetatis aequalitate
 prona indoles. mea quem ornate pro:
 cui aetate propior sum. — 277. Ac-
 cipio te et complector pectore toto comi-
 tem iunge. — 279, 280. tibi maxima
 rerum verborumque fides erit; habe-
 bitur rebus et verbis tibi committen-
 dis; h. e. tecum omnia consilia mea

et gerendas res communicabo. Quod-
 enimque autem vel cum fide ac fiducia
 vel propter fidem facimus, id omne
 fides designat; ut paullo ante ad v.
 260 notatum meminimus. — 281, 282,
 283. Ego vero allaborabo, ut hunc
 fortis factis tota vita sit consentanea;
 tantum sc. de me polliceri audeo;
 quaecumque fortuna, secunda an ad-
 versa, sequuta fuerit: conf. 299. Si
 iunges: dissimilem arguerit tantum
 pro tam dissimilem; collocatio ver-
 borum offendit, quae esse debebat:
 tantum dissimilem arguerit. Sequentia
 ad pietatis sensum praeclare sunt com-
 parata.

294. Locus suavissimi affectus ple-

Tum sic effatur:

295

Spondeo digna tuis ingentibus omnia coeptis.
 Namque erit ista mihi genetrix, nomenque Creusae
 Solum defuerit, nec partum gratia talem
 Parva manet. Casus factum quicumque sequuntur,
 Per caput hoc iuro, per quod pater ante solebat: 300
 Quae tibi polliceor reduci rebusque secundis,
 Haec eadem matrique tuae generique manebunt.
 Sic ait inlacrimans; humero simul exiit ensem
 Auratum, mira quem fecerat arte Lycaon
 Gnosius atqueabilem vagina aptarat eburna. 305
 Dat Niso Mnestheus pellem horrentisque leonis
 Exuvias; galeam fidus permutat Aletes.
 Protenus armati incedunt, quos omnis euntis
 Primorum manus ad portas iuvenumque senumque
 Prosequitur votis. Nec non et pulcer Iulus, 310
 Ante annos animumque gerens curamque virilem,
 Multa patri portanda dabat mandata. Sed aurae
 Omnia discerpunt et nubibus inrita donant.

Egressi superant fossas noctisque per umbram

nus in sententiam desinit ex intus animi recessibus repetitam. Conscientia ac cogitatio ideoque imago pietatis auae in patrem Aeneam acriter punit animum Ascanii; exemplo similis pietatis in Euryalo erga matrem animadverso. Sic X, 824 Laeso caeso iugemuit Aeneas. — *Et mentem patriae strinxit pietatis imago*, h. e. recordatio ac memoria amoris sui in Ascanium et, quantum ex simili calamitate luctum ipse esset suscepturus. Erat igitur *imago patriae pietatis* in Ascanii mente. Adhuc de verbis. Sententiam ipsam quantumvis reconditam iam in Homero observamus, Il. v, 304, 309. Cf. Odys. d. 413, 414.

298. *nec partum .... manet*, et ipsi imputatio in beneficium acceptum hoc, quod talem filium peperit. Meretur magnam gratiam, quae te genuit: vel, ut Serv. debet ab omnibus coli, quae talem creavit. — 303 sq. Haec ex herolicae vitae more sunt illustranda quo propriis armis alium instruere summi affectus pignus erat, cf. Il. x, 255 sq., unde hic locus adumbratus est; ut *Illas arma permutare fidei et amoris tessera* est. *Vagina eburna* in Odys. 9, 404 est in simili munere. — 308. Cf. Il. x, 272 sqq. primores comitantur abeuntes. — 313. *nubibus* dant ventis, auris, ul. toties.

314. Conf. Il. x, 469 sqq. — 315.

Castra inimica petunt, multis tamen ante futuri 313.
 Exitio. Passim somno vinoque per herbam
 Corpora fusa vident, adrectos litore currus,
 Inter lora rotasque viros, simul arma iacere,
 Vina simul. Prior Hyrtacides sic ore locutus:
 Euryale, audendum dextra! Nunc ipsa vocat res. 320
 Hac iter est. Tu, ne qua manus se ad tollere nobis
 A tergo possit, custodi et consule longe.
 Haec ego vasta dabo et lato te limite ducam.
 Sic memorat vocemque premit; simul ense superbum
 Rhamnetem adgreditur, qui forte tapetibus altis 325
 Exstructus toto proflabat pectore somnum,
 Rex idem et regi Turno gratissimus augur:
 Sed non augurio potuit depellere pestem.
 Tris iuxta famulos temere inter tela iacentis
 Armigerumque Remi premit aurigamque sub ipsis 330
 Nactus equis, ferroque secat pendentia colla.
 Tum caput ipsi aufert domino truncumque relinquit

Impedita sententia. ante debebat esse: antequam castra petunt ingrediuntur; atqui hoc a re alienum! Ergo intelligendum inimica ipsis futura; perniciose ipsis, unde redituri non erant; ut bene Serv. : ut inf. 355 lux inimica. Igitur ante quoddam sententiam ex voce supplendum: antequam ipsi perirent. Praestat vel sic tertium: antequam ad Aeneam pervenirent ei mandata perferrent. — 317. arrectos currus (ut inf. 465 arrectae hastae), sublato in altum ingo et depressa in terram parte currus extrema, si binis rotis instructum currum cogites. E-recti currus apud Stat. Theb. III, 414. X, 469 occurrunt. Mox vina, vasta vini, ut bene Serv. — 321. Anteit Nixus: Euryalo mandat, ut sequatur et a tergo omnia luta praestet. —

consule, prospice, provide. V. Burm. ad Val. Fl. III, 38. vasta dare exquisita pro facere, vastare. — vocem premit: aut submissa voce loquitur aut tacet, inquit Servius; praefeream prius: memorat voce pressa. — 325, 326. ornate! docta verborum immutatione, pro vulgari: in tapetibus altis exstructis ipse Rhamnes dormiebat. Posuit autem tapetes pro pulvinis, qui tapetibus instrati sunt. — 327, 328. Praeivit Homerus Iliad. β, 858, 859. — 330-334. Remum, quem expresse non nominat, cum trinis famulis eiusque armigerum (ῥαμνέτης) et aurigam (ἄρῆχος) opprimit. Praestat tamen corrigere Remum, ut is ipse sit Rhamnetis armiger (Sed non opus est, si Remum dominum esse statuimus; quod quo minus facias,

Sanguine singultantem; atro tepefacta cruore
 Terra torique madent, Nec non Lamyrumque Lamum-
 Et iuvenem Sarraunum, illa qui plurima nocte (que
 Luserat insignis facie multoque iacebat 336
 Membra deo victus, felix! si protenus illum
 Aequasset nocti ludum in lucemque tulisset.
 Inpastus ceu plena leo per ovilia turbans;
 Suadet enim vesana fames; manditque trahitque 340
 Molle pecus mutumque metu; fremit ore cruento.
 Nec minor Euryali caedes: incensus et ipse
 Perfurit ac multam in medio sine nomine plebem
 Fadumque Herbesumque subit Rhoetumque Abarimque
 Ignaros, Rhoetum vigilantem et cuncta videntem; 345
 Sed magnum metuens se post cratera tegebat:
 Pectore in adverso totum cui comminus ensem
 Condidit adsurgenti et multa morte recepit

nihil impedit R.) — 333. *sanguine singultantem* *truncum* docte dixit, qui collo reciso sanguinem emittit ebullientem, ἀναβλύζοντα. Doctius quoque dixit *singulare sanguine*, quam *sanguinem*. — *atro tepefacta cruore Terra torique madent*. Gravitatis plus habet Homericum: δᾶρπλον δ' ἀπαυαῖζοντι θεοὶ, fervebat, aestuabat, in loco præclaro de Agamemnone caesum inter epulas Od. λ, 449 et sl. — 335 sq. Haec et similia ornamenta magno sublegit Homero miro in his artificii Lusibus et iocis inter epulas Sarraunus magnam noctis partem exegerat, et nunc vino gravatus (*multo deo victus*) ubi dormierat; quanto melius fuisset, si potationem per totam noctem continuasset et in lucem protulisset ac produxisset! ita enim opprimi a Niso non potuisset. — 339-344, cf. X., 723 sq. Homericum locum Il. x; 485, 486 ornavit: sed ornaverat comparatio-

nem, qua saepe et varie utitur ipse Homerus aliis in locis, ut Odys. ζ, 430 sqq. Il. μ, 299, Il. ο, 323, 324: unde κλονίαν illustrat h. l. *turbans*, turbas faciens et consternans pecudes, ut tumultuentur per ovile. Spectata autem comparatio ad Nisum, etsi paullo durior, omissa apodosi; *simili modo surrebat Nisus*. Tum subiicitur: *Nec minor Euryali caedes*.

343. *sine nomine*, ὀνόματι, obscuras, ignobiles. *nomen* non modo pro fama, sed et pro nobilitate ac dignitate, in medio vel de loco vel de tempore. — 346. *magnum se post cratera tegebat*. Miraberis crateris magnitudinem! etsi ingentis luere vasa fictilia, quibus vinum in pocula hauriendum servabatur; dicta eadem dolia; e quo genere esse debuit, in quo Diogenes habitabat. — 348. *et multa morte recepit*, retraxit ensem multo cum sanguine, ut X, 383; ut πρότερον

Purpureum: vomit ille animam et cum sanguine mixta
 Vina refert moriens; hic furto fervidus instat. 350
 Iamque ad Messapi socios tendebat, ubi ignem
 Deficere extremum et religatos rite videbat
 Carpere gramen equos; breviter cum talia Nisus
 (Sensit enim nimia caede atque cupidine ferri)
 Absistamus, ait; nam lux inimica propinquat, 355
 Poenarum exhaustum satis est; via facta per hostes.
 Multa virum solido argento perfecta relinquunt
 Armaque craterasque simul pulcrosque tapetas.
 Euryalus phaleras Rhamhetis et aurea bullis

(*Purpureum*, cruentum. Aberratione calanii satis antiquo vocabulum *purpureum* testum inquinaverat: reponeendum itaque erat *purpureum* Servio duce, qui sit: multi distinguunt, ut sit sensus talis: Educit gladium multo cruore purpureum. Recte, cum h. l. voc. *cruentum* epitheto vix carere possit. Idem I. H. Vossius ad Virgil. Georg. IV, 373, p. 855 sensisse videtur. R.) Alii recipere dictum accipiunt pro excipere: ut sit excipere aliquem morte tanquam hospitio seu epulis, et sic *ἐξέχει* apud Homer. Iliad. 2, 238. Apollon. I, 1000, *ἐξέχει* ap. Soph. El. 99. — 349, 350. *et cum sanguine mixta vina refert*, ἀνέχεται, reiecit. Sensum igitur foedae et ingratae rei posita habuit nullum, ut qui ista memorare non dubitavit. Sed nec alii (Ovidii et Statii exempla Cerda laudat) descriptionem tam molestam et nauseam moventem refugerant; minor est offensio, ubi cum foeditate sensus horrore excitari debet, ut de Oen VIII, 196. — non iungam furto *fervidus*, sed *fervide instat furto*, furtiva et non animadversa a ceteris caede.

350—356. Manifesta Homeri vesti-

gia II. 2, 491 sqq. in Rhese, usque ad 514. Messapus excubilis erat praefectus, IX, 459, etc. — *ignem extremum* quis dubitet iungere, ut *lumen extremum*, *deficiens*. — *religatos rite*, ex more, ex militari consuetudine ligatos, ait Servius; quidni simpliciter accipimus: equos rite alligatos? uti res poscebat, uti consentaneum arat facere, ne liberi discurrerent, ἵπποι κατὰ νόμον, Apud Homer. in ea re II. 2, 475 equi ex curru extremo ligati sunt. — 354. *ferri* sc. se et Euryalum. R. — 356. *Poenarum* h. l. pro caede ad ulciendum hostem facta; caedes satis multa factae sunt.

357—366. Omissis ceteris spoliis phaleras et cingulum Rhamnetis aufert Euryalus; una cum galea Messapi, quae paullo post huc proditur hostibus. — *phalerae*. Dubitatur, etiam ad h. l., sinthe equi in equitis ornamentum: nam utrique tribui solent. Apud Polyb. T. IV, p. 496 sunt *χρυσόπυλαροι ἵππικαί*. Supra V, 310, *equum phaleris insignem* vidimus; hic *phaleras Rhamnetis*. Res sic expediri potest? Sunt phalerae equi; qui equum ornatum habet, ad eundem equi ornatus spectat: Itaque, qui equum pha-

Cingula (Tiburti Remulo ditissimus olim
 Quae mittit dona, hospitio quum iungeret absens,
 Caedicus: ille suo moriens dat habere nepoti;
 Post mortem bello Rutuli pugnaque potiti)
 Haec rapit atque humeris nequidquam fortibus aptat.
 Tum galeam Messapi habilem cristisque decoram 363
 Induit. Excedunt castris et tuta capessunt.

Interea praemissi equites ex urbe Latina,
 Caetera dum legio campis instructa moratur,
 Ibant et Turno regis responsa ferebant,
 Tercentum, sentati omnes, Volscente magistro. 370
 Iamque propinquabant castris muroque subibant,

lertatum habet, erit et ipse, eques phaleratus; ideoque Rhannetis phaleræ sunt, quibus insignis eius est equus et quidem h. l. curru iunctus. Mox v. 458 spolia enumerantur per *galeam et balteum*; nihil amplius. Quid si et h. l. appositæ sunt, *phaleræ et aurea bullis cingula*: ut phaleræ late pro ornamento quocunque, h. l. de balteo dicantur? Sane eo ducit Silius XV, 255, *phaleris hic pectora fulget*. Ita phaleræ esse potuerit et equi et equitis. Remulum *Tiburtem* dicere malim quam *Tiburti filium*. Mox balteum int. auræ clavis insignitum, *χρυσόλον*: quem ornat Homæri exemplo, v. c. II. x., 266 sqq. Balteus ille olim Caedici fuerat, qui eum misit Remulo Tiburtino homini hospitale munus, *ξενίον*. Remulus moriens nepoti reliquit; quo in pugna caeso balteo illo potiti Rutuli vel in prædæ parte vel ut *ἀπὸ τῶν*, balteum Rhanneti dederant. Si ita singula constituas, vides frustra trepidasse interpretes veteres. — 362. *οὐκ ἔχουσιν ὅσας γὰρ πῶν* Homer. — 364. *nequidquam aptat*, non fruitur. Serv.]

respectu calamitatis, quam accepturus est, dum per eum impeditus prodit v. 394. — *habilem*, aptam capiti; esse videtur Homericeum τὴν ἀπασπύαν. Cf. ad I, 318.

367 sqq. Reticuit poeta sapienter nonnulla, quæ ex ipsa narratione intelliguntur. Præcesserat Turnus cum expedito agmine ad castra Troianorum expugnanda. Interea, ut copiarum, quæ in urbe Laurentum cogebantur, adventus acceleraretur, iusserat Turnus: quæ dum instruuntur, præmittuntur trecenti equites. In hoc ipsos ad castra appropinquantes incidunt miseri Nisus et Euryalus. — 371. *murosque subibant*, quosnam? Troianorumne? hoc est vallum et castra, quæ obsidebant Rutuli: atqui ea non ingredi poterant equites Latini. An Rutulorum? Hoc sane melius, cum de copiis agat poeta, quæ Rutulia auxilio misisse Rutulorum, non Troianorum, castra ingressuræ sunt. Enimvero Rutulorum castra erant nulla, h. e. nec vallum nec agger; verum in campo procubuerant. Res sic expedienda: Rutuli obsidebant

Quum procul hos laevo flectentis limite cernunt;
 Et galea Euryalum sublustri noctis in umbra
 Prodixit inmemorem radiisque adversa refulsit.
 Haud temere est visum. Conclamat ab agmine Volscens:
 State viri! quae causa viae? quive estis in armis? 376
 Quove tenetis iter? Nihil illi tendere contra;
 Sed celerare fugam in silvas et fidere nocti.
 Obiciunt equites sese ad divortia nota
 Hinc atque hinc, omnemque abitum custode coronant.
 Silva fuit, late dumis atque ilice nigra 381
 Horrida, quam densi conplerant undique sentes;
 Rara per occultos lucebat semita callis.
 Euryalum tenebrae ramorum onerosaque praeda
 Impediunt, fallitque timor regione viarum. 385
 Nisus abit iamque imprudens evaserat hostis
 Atque lacus, qui post Albae de nomine dicti

vallum et portas castrorum Troianorum: cf. 459 sqq., itaque turma, quae ad exercitum mittebatur, castris Troianorum appropinquabat: *subire* est h. l. propius accedere, non, ingredi (*murosque* medie. cod. praestat, cf. VII, 461: *Murosque* alii. R.) — 372. *laevo limite*, via a laeva parte Troianorum, sc. in *bivio portae*, quae proxima ponto v. 238. Conf. ad v. 195. — 375. *haud temere est visum*, res animadvertenda est haud in vanum; non neglecta est. — 377. *tendere* recte Serv. h. l. verbis tendere adversus aliquem, h. e. respondere. — 379. *divortia* doctius quam diverticula. — 383. *lucēbat* eleganter de via inter, dumos et silvarum tenebras (Fortasse poeta memor fuit Apollon. I, 428, δίζυλαὶ σκοτεινὴ ἀράχνη etc. R.) la silvis sunt saltus, colles et vallis, pascendis gregibus aptae, ad ista loca ducunt *calles*, in ea pecudi pervia, et in his viae,

semitae, quibus pastores incedunt. Dicuntur ita iunctim apud Livium saltus callesque, loca, quibus pecudes pascuntur. Ergo *calles* accipio de toto illo dumoso tractu, qui erat pervius; in hoc *semita*, quae euntem ducebat, h. e. semitae rarae, paucae erant, nisi doctius, in virgulto *raro*, minus denso. — *fallitque timor regione viarum*, h. e. via, periphrastice; ut aberraret a via. *regio linea*, directio viae, et postea *viarum* pro ipsa via; lib. II, 737 timor ipse, ne in hostes incideret, a via, qua elabi poterat, abducit. — 388. *abit*, ut lib. V, 318: *Primus abit* etc. *imprudens*, Euryalum remansisse non animadvertens. — *lacus Albanus* aliquantum sane a castro Troianorum seu nova Troia absfuit et maiore forsitan intervallo, quam ut paucis horis a media nocte ad diei ortum eo usque procurrere et rursum inde silvas repetere posuerit Nisus.

Albani: tum rex stabula alta Latinus habebat:
 Vt stetit et frustra absentem respexit amicū:
 Euryale, infelix qua te regione reliqui? 390
 Quave sequar? Rursus perplexum iter omne revolvens
 Fallacis silvae simul et vestigia retro:
 Observata legit dumisque silentibus errat.
 Audit equos, audit strepitus et signa sequentum.
 Nec longum in medio tempus, quum clamor ad auris³⁹⁵
 Pervenit, ac videt Euryalum; quem iam manus omnis
 Fraude loci et noctis subito turbante tumultu
 Oppressum rapit et conantem plurima frustra.
 Quid faciat? quā vi iuvenem, quibus audeat armis
 Eripere? an sese mediōs moriturus in enses 400
 Inferat et pulcrā properet per vulnera mortem?
 Ocius adducto torquens hastile lacerto,
 Suspiciens altam Luniam sic voce precatur:
 Tu, dea, tu praesens nostro succurre labori,
 Astrorum decus et nemorum Latonia custos; 405
 Si qua tuis umquam pro me pater Hyrtacus aris
 Dona tulit, si qua ipse meis venatibus auxi

Enimvero non adeo geometrici subtilitate in poeta utendum est, qui omnino longius cursu eveclum Nisum declarare voluit. Polaraj is lacum Albanum, longinquo etsi spatio adhuc dissitum; tamen praetergredi et, dum versus Tiberim tendit, a tergo relinquere eumque evadere, etsi aliquot millibus ab eo abesset. Ad oculorum sensum haec in locorum planitie sunt diiudicanda. — 388. *stabula*; habent reges suum stipem; ergo et greges, ut v. 274 *campi quod rex habet ipse Latinus*. Ceterum tota haec poetica narratio egregie ad expectationem movendam est comparata. — 396; 398. *Euryalum* oppressum ignoratione via-

rum tenebrisque et turbatum inopinato hostis adventu et frustra arma parantem capiunt et abducunt. 402: Consilium Nisi ex vs. 409 declarandum est: volebat occulto et repentino assultu conturbare et consilium hostes, ut incerti, quibus insidiis pererentur, in fugam se conicerent; ita liberandi Euryali copiam fore: et successisset res, nisi morte Euryalo, intentatā prorupisset. — 401. Imitatur copiose Statius VI Theb. 633 sqq. *Stemula* precum vs. 406 sollemniter notis vel ex U. α, 39 sq. ε, 115 sqq. Odyss. δ, 763 sq. σ, 240 sqq. et alibi *praesens*, propitia. — 407. *auxi* eleganter, alia et ipse tuli, ad-

Suspendive tholo aut sacra ad fastigia fixi :
 Hunc sine me turbare globum et rege tela per auras.
 Dixerat et toto connixus corpore ferrum 410
 Coniicit : hasta volans noctis diverberat umbras
 Et venit aversi in tergum. Sulmonis ibique
 Frangitur ac fisso transit praecordia ligno.
 Volvitur ille vomens calidum de pectore flumen
 Frigidus, et longis singultibus ilia pulsata. 415
 Diversi circumspiciunt. Hoc acrior idem
 Ecce aliud summa telum librabat ab aure;
 Dum trepidant, iit hasta Tago per tempus utrumque
 Stridens traiecloque haesit tepefacta cerebro.
 Saevit atrox Volscens nec teli conspicit usquam 420
 Auctorem nec quo se ardens inmittere possit.
 Tu tamen interea calido mihi sanguine poenas
 Persolves amborum, inquit : simul ensq; recluso
 Ibat in Euryalum. Tum vero exterritus amens
 Conclamat Nisus (nec se celare tenebris 425
 Amplius aut tantum potuit perferre dolorem):
 Me, me! adsum, qui feci; in me convertite ferrum,
 O Rutuli! mea fraus omnis; nihil iste nec ausus

didi. Est voc. sacrum delis, quae appo-
 sita, strieta sunt. — 408. *tholos* est
 interior tectum rotundae sedis in
 testudinem concameratae; *fastigium*
 est in aditu et super foribus, *ἀέρος*,
ἀέθρῳ h. *ἀέθρῳ*, 409. *sine*, *ἔξωθεν*; ut
 Il. 2, 242, 243: sollemnius erat *ἄος*
μα, *δα*, *fac*, *me*. — *aversi in tergum*.
 Is, cuius tergum petitur, averso sit
 corpore necesse est, non adverso. Et
 sic utique legere praestat. Si *invenit*
adversus, accipiendum erit respectu
 Nisi, cui sane adversum, ex adverso
 obiectum esse debuit Sulmonis ter-
 gum, quod hasta petebat. Sed hoc
 respuit unus loquendi. — 413. *Ilid*.

ξ, 437. *κατακτείνω* αἶψ' ἀνέμῳσεν.
 Lucrēt. II, 354: *Sanguinis expirans*
calidum de pectore flumen. — 415. *Ge*.
 III, 506, *inque longo Ilia singultu*
temunt. 416. *Pacuviani* laudat Ma-
 crob. VI, 1: *Diversi circumspiciunt*:
horror percipit. — 417. *Homericum*
valens, v. c. Il. 8, 502 et v, 473,
summa ab aure, *cogita statum* *emitt-*
entis hastam, *elevata a destra capiti-*
tis parte manu. *tepefacta*: saepe *ibid*.
 Il. π, 333. — 422. *Servius* laudat ex
 Ennii *Annal*. 1: *nam mi calido das*
inanguine poenas.
 424 sqq. *Observa hic incallescere*
orationem cum ipso Nisi calore. *Et*

Nec potuit; coelum hoc et conscia sidera testor.
 Tantum infelicem nimium dilexit amicum. 430
 Talia dicta dabat: sed viribus ensis adactus
 Transiit costas et candida pectora rumpit.
 Volvitur Euryalus leto, pulcrosque per artus
 It cruor inque humeros cervix conlapsa recumbit:
 Purpureus veluti quum flos, succisus aratro, 435
 Languescit moriens lassove papavera collo
 Denisere caput, pluvia quum forte gravantur.
 At Nisus ruit in mediòs solúmque per omnis
 Volscentem petit; in solò Volscente moratur. 439
 Quem circum glomerati hostes, hinc comminus atque
 Proturbant. Instat non secius ac rotat ensem (hinc,
 Fulmineum, donec Rutuli clamantis in ore
 Condidit adverso et moriens animam abstulit hosti.
 Tum super exanimem sese proiecit amicum
 Confossus placidaque ibi demum mortè quievit. 445
 Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
 Nulla dies umquam memori vos eximet aevo:
 Dum domus Aeneae Capitoli immobile saxum

illa: *Me; me etc.* et haec: *nihil istae etc.* *Tantum infelicem nimium dilexit amicum.* Quis non aestuet juvenilis animus interlegendum! — 433. *volveitur*, provolvitur, concidit caesus, moriens; pro hoc dixit *leto*. — 435-437. *Esinia* et *suavis* comparatio; sed in qua Maroni nil imputandum praeter verborum ornatum. Nam praecellaturn illud: *succisus aratro*, quo res, quae multis modis fieri poterat, tam suaviter ad unum certum casum revocalur, a Catullo mutatus est: *Carmi.* XI, l. ubi *flos nullus contusus aratro*. Cf. eund. LXII, 39 sq; alterum de papavera totum Homericum est *Iliad.* 2, 306, 307. Imitati sunt multi: Ad-

de Apollon. III, 1398 sqq. *languescit moriens*, *εγύβη*. *denisere caput*. Ovid. *Met.* III, 502. de Narcisso: *ille caput viridi fessum submisit aratro*. — *Versus* 444, 445 praecelari, verborum quoque dilectu; nunc enim recte memorata *placida mors* et *quiescere* in amici complexu, *Volscenta caeso*.

446 — 449. Splendidissimum epiphonema! et ad miserationem altius indigendam animo, dum se ipsum tacitum significat praeterita, aplissimum. Illic felici audacia se ipsum interponit poeta narratione epica, quod aliqui parum docte ferebat. Sumserunt poeta alii, non aequè feliciter: congasit imitationem multorum *Cerda*. Tu in-

Adcolet, imperiumque pater Romanus habebit.

Victores praeda Rutuli spoliisque potiti 430

Volscientem exanimum flentes in castra ferebant.

Nec minor in castris luctus, Rhamnete reperto

Exsanguis et primis una tot caede peremtis,

Sarranoque Numaque. Ingens concursus ad ipsa

Corpora seminecesque viros tepidaque recentem 435

Caede locum et plenos spumanti sanguine rivos.

Adgnosunt spolia inter se galeamque nitentem

Messapi et multo phaleras sudore receptas.

Et iam prima novo spargebat lumine terras

Tithoni croceum linguens Aurora cubile, 460

Iam sole infuso, iam rebus luce relectis.

Turnus in arma viros, armis circumdatus ipse,

Suscitat aeratasque acies: in proelia cogit

Quisque suos variisque acuunt rumoribus iras.

Quin ipsa adrectis visu miserabile in hastis 465

spice Stalium Theb. X, 443-8. Et ex parte hinc ducta loca Silii II, 696-9 et Valer. Fl. II, 242-6. Splendor autem et pondus etiam in ornamentis ac verbis. *domus Aeneae*, gens Iulia, aut, quod minus nalam, omnino populus Romanus. *immobile saxum*: quippe aeternum Capitolium, et nota narratio de Termino deo, qui in fundamentis Capitolii iaciendis non cessit loco. *pater Romanus* est Iupiter Capitolinus, non Augustus; is non aeternum habiturus erat imperium. At Aeneidi factum hoc factum obtigit, ut etiam post imperii Romani iuteritum superaret.

452. Conf. 'II. x', l. c. 523 sq. — 455, 456. *tepidaque recentem caede locum*: docte et eleganter; non per hypallagen, ut vulgo exponunt, sed propter exquisitiorem et remotam a vulgari usum formam. Nam locus re-

gens caede, doctius dictum est, quam *locus recentis caede*, in quo recens caedes facta. At *caedes tepida*, propter tepentem adhuc cruorem. φόνος, αίμα λεχρὸν. Ita et mox: *plenos spumanti sanguine rivos* dietos accipe pro rivi sanguinis.

461. *Quisque suos*. Varias fieri possunt iuncturae; nulla satis comoda. Ad iustam ac sollemnem rationem esse debet: *aeratasque acies in proelia cogunt*, nunc per appositum: *quisque suos* v. Dicendum est, *cogunt*, nunc relatum ad sequens, in singularem ubiase, *cogit quaque* (Simplicissima esse videtur iunctura, ut post *acies* interpungas: *Turnus ... acies: in proelia cogit Quisque ... iras: virgo* h. l. dices interpreteris, *aeratas autem acies milites.* R.) *rumoribus* docte videtur positum pro hortatibus,

Praefigunt capita et multo clamore sequuntur
Euryali et Nisi.

Aeneadae duri murorum in parte sinistra
Opposuerunt aciem (nam dextera cingitur amni)
Ingentisque tenent fossas et turribus altis 470
Stant maestis; simul ora virum praefixa movebant,
Nota nimis miseris atroxque fluentia tabo.
Interea pavidam volitans pennata per urbem
Nuntia Fama ruit matrisque adlabitur auris:
Euryali. At subitus miseræ calor ossa reliquit. 475
Excussi manibus radii revolutaque pensa.
Evolat infelix et femineo ululatu,
Scissa comam, muros amens atque agmina cursu
Prima petit: non illa virum, non illa pericli
Telorumque memor: coelum dehinc questibus inplet:
Hunc ego te, Euryale, adspicio? tune, illa senectæ 481
Sera meae requies, potuisti relinquere solam,
Crudelis? nec te sub tanta pericula missum
Adfari extremum miseræ data copia matri?
Heu terra ignota canibus date praeda Latinis 485
Aliiisque iaces! nec te tua funera mater

vocibus. — 468. Conf. ad v. 494. de locorum situ. Firmant Troiani praesidiis vallum ab laeva parte, qua Rutuli oppugnare munitionem seu urbem, qua voce Virgilius appellat, poterant collocant, ea in ipso vallo seu muro et in turribus, quas fossa ambit. In parte sinistra murorum, ex posito castrorum a partibus Troianorum. — 473 sqq. Comparant Andromachæ trepidationem et luctum Il. X, 447 sqq. et §, 388 sq. Vt imitatore minus subacti iudicii agnoscas, cf. Statii III Theb. 133 sqq. In v. 476 est affectus a multis adumbratus. Qui exempla cupit, Cerdam adeat:

malim talia quemque sibi in ipsa positum lectione notare aut reminisci. Nam, ut placeant et prosint, cum rerum ac sententiarum contexto talia cognoscenda sunt. — 479. *prima agmina* haud dubie iungenda. Nam procurrat ante propugnatores valli. — 485, 486 ex principiæ aevi atrocitate proficiendi corpora inhumata satis nota, vel ex Hædæ primis versibus. Ad sequentes quoque versus illustrandos undique locorum copia appetit, etiam ex ipso Homero, v. c. Od. ω, 291 sqq. Il. X, 86 sqq. cf. X, 557 sqq. — 486. *nec te tua funera mater proluat*. Vt nunc legitur, ratio gram-

Produxi pressive oculos aut vulnera lavi
 Veste tegens, tibi quam noctes festina diesque
 Virghebam et tela curas solabar anilis.
 Quo sequar? aut quae nunc artus avolsaque membra ⁴⁹⁰
 Et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te,
 Nate, refers? hoc sum terraeque marique secuta?
 Figite me, si qua est pietas! in me omnia tela
 Coniicite, o Rutuli! me primam absumite ferro!
 Aut tu, magne pater divom, miserere tuoque ⁴⁹⁵
 Invisum hoc detrude caput sub Tartara telo!
 Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.
 Hoc fletu concussi animi, maestusque per omnis
 It gemitus; torpent infractae ad proelia vires.
 Illam incendensem luctus Idaeus et Actor ⁵⁰⁰
 Ilionei monitu et multum lacrimantis Iuli
 Conripiunt interque manus sub tecta reponunt.
 At tuba terribilem sonitum procul aere canoro
 Increpuit; sequitur clamor coelumque remugit.

matica accipere sic inbet, ut tua funera sit appositum voc. te. Scilicet funus ducitur, producit, ideoque ei corpus. Friget tamen vel sic locus. Probabile est, quum nec Servii emendatio *funeram* i. e. producentem cadaver, nec praepositio omnia ad aul in tua funera locum habere possit, legendum esse cum Bembo: *funere*. Nec ego, funus tuum dixi; pro hoc doctius dictum: *te produxi funere*. — 488. *veste tegens*. Minus bene de veste funebri (*ἐνρίπτοι* dicitur) cogitant Intpp. et antiqui Laertae a Penelope curatum huc advocant. De filii adolescentis morte mater, profecto non cogitabat; sed vestem ei ornatiorem parabat. — 492. *hoc caput*, quod ante oculos erat suffixum pertice v. 465, hoc sum sequuta, ut mihi aliquando

id esset sic adspectandum! Nisi hoc pro eo, propterea, malis accipere, s. pro hunc luctum, *funus* autem est cadaver, ut alibi quoque. *telo*, fulmine. Praeclare omnia ad miserationem composita et attemperata! — 500. *illam incendensem luctus*, exultantem, augmentem aliorum inuicem, ita ut animi deprimerentur ei rebus praesentibus diffiderent. Ut arderet dicuntur ea, quae in magno motu sunt, agitantur, turbantur, versantur; sic *incendere* est motum quemcunque inferre vel sugere. Cf. ad X, 895.

503, 504. Praeclare ad revocandum a moerore et recipiendum ex tam longa narratione animum utitur versibus ad movendos animos idoneis; prioris lineas ductas esse ex illo En-

Adeelerant acta pariter testudine Volsci 505
 Et fossas implere parant ac vellere vallum.
 Quaerunt pars aditum et scalis adscendere muros,
 Qua rara est acies interlucetque corona
 Non tam spissa viris. Telorum effundere contra
 Omne genus Teucris ac duris detrudere contis 510
 Adsueti longo muros defendere bello.
 Saxa quoque infestoolvebant pondere, si qua
 Possent sectam aciem perrumpere; quum lamen omnis
 Ferre iuvat subter densa testudine casus.
 Nec iam sufficient; nam, qua globus inminet ingens
 Inmanem Teucris molemvolvuntque ruuntque, 516
 Quae stravit Rutulos late armorumque resolvit
 Tegmina. Nec curant caeco contendere Marte
 Amplius audaces Rutuli, sed pellere vallo

nia: at *toba* terribili sonitu tarantata dixit, omnes monere post Macrobium. *inerepuit sonitum*, ut, sonuit sonitum; fecit, edidit sonitum. — 505. In testudine egressus est Homericam *τιτομαχίαν* Il. II, 443 sqq., quae in hoc et sqq. poetae animo insidere debuit, uti ex multa lectione unicuique accidere necesse est. *Testudinem agere* scutis supra caput iunctis, unde v. 513 *testa acies*, Troiani et Achivi nondum norunt; de machina multo minus cogitare licet. Mox Messapus v. 523 Homericus Sarpedonia partes explet Il. II, 387 sqq. Volsci ducebantur a Camilla, VII, 803. Ceterum novam Troiam, urbem, poeta ita descripsit, ut simul castrorum vicem ea praebere possit; lib. VII, 457: *Ipse humili designat moenia fossa Moliturque locum primaeque in litore sedes* Castrorum in moenia pinis atque aggere cingit. Itaque libronono, ex Aeneas praecepto, non in

aciem procedunt Rutulis accedentibus; sed castra et tatos serpare agere muros student. Erat autem, quantum video, ex poetae mente fossa ducta cum aggere seu vallo, ex humo aggesta, vallis seu stipitibus ei praefixis; vallum impositus erat murus turribus ex intervallis distinctus. Itaque oppugnatio ita instituitur, ut primum alii testudine facta succedere, fossam implere ac vallos convellere; alii, quo parte murus nudius esset, scalas admovebant. Rupta ac soluta testudine, v. 515 517, missilibus e longinquo muros propugnatoribus nudant. Tandem 521 sq. in turrim impetus fit: igni immisso expulsis Troianis irruunt Rutuli. — vs. 511 ingenioso commento a poeta subiicitur. — *infesto pondere* pro gravi et ob gravitatem exitiosa. *quum tamen iuvat*: ut illis, qui sub testudine latent, decretum est extrema experiri. — 518. *caeco Marte* sub testudine, quam

Missilibus certant.

520

Parte alia horrendus visu quassabat Etruscam

Pinum et fumiferos infert Mezentius ignis;

At Messapus equum domitor, Neptunia proles,

Rescindit vallum et scalas in moenia poscit.

Vos, o Calliope, precor, adspirate canenti; 525

Quas ibi tunc ferro strages, quae funera Turnus

Ediderit, quem quisque virum demiserit Orco;

Et mecum ingentis oras evolvite belli.

Ei meministis enim, divae, et memorare potestis.

Turris erat vasto suspectu et pontibus altis, 530

Opportuna loco, summis quam viribus omnes

Expugnare Itali summaque evertere opum vi

modo tectam aciem et armorum teg-
mina dixerat; pugnae tectae opponi-
tur pugna aperta. — 522. *pinus* nulla
alia est quam *ardens*, quae pro luce
esset.

525 sqq. Praeclara haec; facit enim
Musarum invocatio plurimum ad con-
vertendos animos in Turnum, qui
nunc rebus gestis erat illustrandus;
modo non ex Homero omnia nimis
manifeste essent translata; a quo
tamen aeterno diligentius curatum
est, ut, quae narraret, non ex poet-
ae ingenio sed a vetere fama profe-
cta esse viderentur, quam Musae
suppeditarent. In Virgilio contra di-
mis manifestum est, ex poetico arti-
ficio aut formula poetica haec esse
inserta. *Vos, o Calliope.* Exemplum
enallages seu syllepsis v. sp. Cerdam
et alios.

525. V. II. 5, 508 sq. — 527. Abi
πομπὰς quia nescit? — 528: Versus
Ennianus ex VI. Annal. teste Ma-
crob. VI, 1 et Servio: *Qui populi in-
gentis oras evolvite belli?* et hinc ex-

plicandum. *oras* videntur dictae sim-
pl. pro partibus, ut *finis* de toto loco,
spatio. *bellum* est pugna, quae quo-
modo omnibus locis per totam aciem
facta sit, quis *evolvere* verbis; expo-
nere, possit? *Ἀρχαίος δὲ μὲν ταῦτα,*
ταῦτα δὲ, ναὶ τ' ἀποσπῶνται etc. (Iliad.
μ., 176.) Adiecta vox *evolvere*, id
animum revocabat Tornebo *oras* ve-
stium, quod alienum est. Apud Ho-
mer. II. 3, 371 γὰρ ὅπως πολέμοιο per
oras illustrant, perperam utique, nam
illae sunt intervallum totae utramque
aciem, qua parte propugnatores, πο-
μπὰς, prodeunt seque invicem ar-
mis petunt. Servius *oras* extrema bel-
lorum exponit; enimvero de pugna
agitur. Vera. 529 hoc translatus e
hb. VII, 645 melioribus codd. deest.

530. Conf. lib. II, 440 sqq., ubi
regis Priami simili modo oppugnatur.
postibus, quibus discurrunt pro-
pugnatores per moenia et ad turrim
percepere licet. *his* statuendum est,
si turris fuit in ipsis muris: sin fuit
ante murum seu vallum, iuncta cum
eo illa fuit parte, ut supra ad v. 170

Certabant: Troës contra defendere saxis
 Perque cavas densi tela intorquere fenestras.
 Princeps ardentem coniecit lampada Turnus 535
 Et flammam adfixit lateri; quae plurima vento
 Conripuit tabulas et postibus haesit ades.
 Turbati trepidare intus frustra quae maiorum
 Velle fugam. Dum se glomerant retroque residunt
 In partem, quae peste caret: tum pondere turris 540
 Procubuit subito, et coelum tonat omne fragore.
 Semineces ad terram, inmani mole secuta,
 Confixique suis telis et pectora duro
 Transfossi ligno veniunt. Vix unus Helenor
 Et Lycus elapsi; quorum primaevus Helenor, 545
 Maeonio regi quem serva Licymnia furtim
 Sustulerat vetitisque qd Troiam miserat armis,
 Ense levis nudo parmaque inglorius alba.

expositum est. — 533. *defendere se*.
 turrin, non se; hoc indiguum poë-
 tica gravitate esset. — 536. *Et flam-*
mam adfixit lateri: ergo turrin li-
 gneam fuisse credendum est, si ex-
 terius adhaesit fax allisa et allisa. —
 540. *pestis de incendio*, ut V, 683.
 Dum omnes in alteram turris par-
 tem, quae intacta ab igni est, con-
 cedunt; illa, quae solo imposita et
 superstructa erat (non fundamento
 saxeo in terram acto), utpote lignea
 et mobilis inaequali pondere inclina-
 tur. — 542. Corruente turri in la-
 tus alterum alliguntur ii, qui intus sunt,
 solo, gravi turris rufas; hoc dixit:
veniunt in terram. Fit autem ex his
 maxima probabile turrin propugna-
 culum ante vallum fuisse, quando-
 quidem, cum in alterutrum la-
 tus illa rueret, in medio hostium se viderunt
 constitutos ii, qui incolumiter ruina
 effugerant.

545 sq. Ornat Helenorem. sed Ho-
 meri vestigia legens Iliad. ζ, 23 sq.
 — 547. *vetitis armis*: quae tractare
 nondum posset propter teneram ado-
 lescentiam; nam erat *primaevus* (At
 mater misit: hoc, *arma vetita*, haud
 apta servae filio, quo elegantius,
 quara ei conveniret, armato matrem
 gloriatam invenit poeta, magis autem quam
 herolei aeviratione habita, R.) — 548.
parmaque inglorius alba: media vox
 satis arguit poetam non *ἀνδραγαθὸν* vel
ἀνδραγαθὸν voluisse innuere, fulgenti
 clipeo instructum, ut apud Aeschyl.
 Sept ad Th. 90, nec *ἀσπὴν ὀφθαλμοῖς*
 insignibus, Euripidis Phoenias. 449.
 quae moderatiois ibi insigne habentur
 in Amphiarao; verum hominem,
 qui nullo dom facinore claro edito
 clipeum gestabat nullo argumento cae-
 lato insignem: sed de hoc more, ut
 clipei insignia rebus gestis responde-
 rent, aliunde nihil constat. Itaque

Isque ubi se Turni media inter millia vidit,
 Hinc acies atque hinc acies adstare Latinas;
 Vt fera, quae densa venantum saepta corona
 Contra tela furit seseque haud nescia morti.
 Iniicit et saltu supra venabula fertur,
 Haud aliter iuvenis medios moriturus in hostis
 Inruit et, qua tela videt densissima, tendit.
 A pedibus longe melior Lycus inter et hostis
 Inter et arma fuga muros tenet altaque certat
 Prendere tecta manu sociumque adtingere dextras.
 Quem Turnus, pariter cursu teloque secutus,
 Increpat his victor: Nostrasne evadere, demens,
 Sperasti te posse manus? Simul adripit ipsum.
 Pendentem et magna muri cum parte revellit,
 Qualis ubi aut leporem aut candenti corpore cyenum
 Sustulit alta petens pedibus Iovis armiger uncis;
 Quaesitum aut matri multis balatibus agnum

Helenor mox fortiter in hostes irruens videtur inglorius h. l. esse, ut qui leviter et vulgariter tantum ense et levi parma, non ὀνδράς thoracae, hasta et clipeo instructus fuerit, ideoque ipse ἀσάμνος. Est ergo inglorius non conspicuus (qui non gloriabatur, sed alba tantum, nullis insignibus ornata, parma armatus R.) Contra 582 Arcens clarus chlamyde purpurea dictus. — 549. Turri in fastigio aperta, non tecto clausa, in praecipiti data, desilientes duo, Helenor et Lycus, in medio hostium versari se videbant; alter, Lycus, 556 sq., vibrato a terra corpore in aggerem et murum recipere se et escendere conatur. — 551 sq. Comparandus Hom. Il. μ, 41 sqq. v, 464 sq. cf. inf. XII, 4 sq. Silius X, 1 sqq. — 557. Murum humilem fuisse necesse est, qualis est Homericus murus

in vallo Achivoium, cuius pinnae Sarpedon manu convellit. Iliad. μ, 397. — tecta pro muri summa parte, ut 568 fastigia; hinc 562 pendentem, nam prehenderat manus superiora muri, ut saltu se in altum libaret; et magnam muri cum parte, uti Homer. loc. cit. ἐκείνῳ ἰδὼν χερσὶ στεινὰρ ἔλαχ', ἢ δ' ἵκναιο πᾶσιν διαμνησέας. — 563, 564. Laudantur Il. χ, 308 sq. et comparantur cum his ab Inipp. inde a Macrobio; nec tamen quicquam amplius ibi est quoniam aquila petens πρῶτα λαγῶν: hic vero cf. Il. ρ, 674 sq. et ad comparationem cum aquila, quae cycnus invadit, Il. ο, 690 sq. Quod vero ad vs. 565, quo lupus agnum rictu oris auferens declaratur, Iliad. ε, 462 comparandum memorant, perperam faciunt. Martius Lupus, Marti sacer.

Martius a stabulis rapuit Iupus. Vndique clamor
 Tollitur. Invadunt et fossas aggerē complent ;
 Ardentis taedas alii ad fastigia iactant.
 Ilioneus saxo atque ingenti fragmine montis
 Lucetium portae subeuntē ignisque ferentem ; 570
 Emathiona Liger ; Corynaeum sternit Asylas ,
 Hic iaculo bonus , hic longe fallente sagitta ;
 Ortygium Caeneus , victorem Caenea Turnus ;
 Turnus Itym Cloniumque, Dioxippum Promolumque
 Et Sagarim et summis stantem pro turribus Idan ; 575
 Privernum Capys. Hunc primo levis hasta Temillae
 Strinxerat : ille manum proiecto tegmine demens
 Ad volnus tulit ; ergo alis adlabsa sagitta
 Et laevo adfixa est lateri manus abditaque intus
 Spiramenta animae letali vulnere rumpit. 580
 Stabat in egregiis Arcentis filius armis
 Pictus acu chlamydem et ferrugine clarus Hibera ,
 Insignis facie , genitor quem miserat Arcens

566 sq. Cum uno loco perripisset
 munitionem Turnus, facti inde ceteri
 Rutuli audaciores uodique novo im-
 petu invadunt; eoque res succedit,
 ut fossas humo aggesta expletam ha-
 beant. Tum propius murum et portam
 subeuntē iactant facies. — 572 *longe*,
fallente, e longinquo et clam feriente.
 Cf. X, 734. — 575. *stantem pro tur-*
ribus, pro vulgari: stantem in soma-
 ni turri. — 577. *Abiecit tegmine scuto*
 manum admovent lateri vulnerato,
 esque re latus nudavit; itaque *de-*
mens, — 578. *alis adlabsa sagitta*, or-
 nate, pro simplici allapsa; quia toties
 arripere et clari apud Homerum, item
alata, *ales* sagitta, proprie occurrunt:
 noster improprie velocem motum et
 volatum telli per alas expressit, ut
 sup. lib. V, 319 *fulminis alas*. In vul-

neribus autem ingeniosus est. postea
 Homeri exemplo, Comparant h. l.
 Intpp. II, v, 593 sq. — 580. Hoc est
 rupit vulnere facto eam partem, illud
 viscus, quo respiratio fit.

582—589. Ad variandam et uenien-
 dam orationem nunc miserationem
 excitat brevi episodio; mox 590 sq.
 Numanus Remulus indignationem in-
 ilicit vecordi superbia elatus. Illud vero
 obscurum, ex qua recondita historia
 Arcentem Siculum huc ioluxerit,
 quod et in Servianis aliquis miratus
 est. Dehuit poeta tacite ponere, pro-
 fectum eum esse in Italiam cum Tro-
 ianis e Sicilia solveotibus. — 582.
ferrugine clarus Hibera: purpura in-
 dunt Hispana, quae est ferruginei,
 nigricantis coloris. Cf. XI, 772 et Ca-
 tull. 64, 227. not. *Arcens*, Siculus est.

Eductum Matris luco Symaethia circum
 Flumina: pinguis ubi et placabilis ara Palaci. 585
 Stridentem fundam positus Mezentius hastis
 Ipse ter adducta circum caput egit habena
 Et media adversi liquefacto tempora plumbo
 Diffidit ac multa porrectum extendit arena.

Tum primum bello celerem intendisse sagittam 590
 Dicitur, ante feras solitus terrere fugaces,
 Ascanius fortemque manu fudisse Numanum,

Est autem in orientali Siciliae parte *Symaethus*, fl., circa quem *lucus* fuisse a poeta narratur eo loco, quo *Palaeorum* templum erat. *Lucum matris* appellat; *Matrem Eunnacem* intelligit. Ceresem, ut saepe *Μήτηρ ἡὲν Κόρη*. Nisi qualis matrem Arcentis, nympham nomine non appellatam, cuius ille lucus erat. De Palicis loc. class. apud Macrob. V, 19. Aristot. Mirab. Auscult. 58 et Diodor. XI, 89 sunt: adda Bochart. Chan. I, 28 et, si plura desideres, praeter Cluverium in Sicil. ant., Dorvillium in Sic. p. 167 et ibid. Burman. Sec. p. 472 sqq. Fuere duo heroës seu dii indigetes, quorum tamen est obscura summae vastitatis religio. Fuere porro duo crateres seu lacus gemelli (ideoque fratres dicti) aquae sulfureae non longe ab Eryce, urbe, ad quos sollennia iraiuranda fieri solebant; habitus in honos divinus, et his, ut diis, sanum enim sacris haud longe ab urbe Palica exstructum est, ut solebat antiquitas rebus naturalibus numen inesse credere, cui illa dei vel heroïs nomen et personam impertiebat. Quod autem sonum hoc circa Symaethum fuisse dicitur, non geographice accipiendum; sed poeta. locorum situm latius, et a nobiliore flumine designat. Alioquin etiam propter fluvium Eryces erat, nunc *Fiume*

dè s. *Paullo*, ut *Iaretta Symaethus* est: quod bene docuit Cluverius. Quod unum tandem *Palicum* memorat poeta, ad poeticam rationem referendum, qua licuit ex duobus unum nominare; nisi forte Maronis iam aetate, ut nunc, unus tantum lucus superfuit, dictus *Donna Tesia* s. *Nastus*, haud procul ab urbe Pelagonia: durat adhuc similia superstitio, muliere fatidica illic sedem habente. In medio cratere aqua ebullit sulfurei odoris *placabilis ara*, quia dii placari possunt et solent victimis: propter quas eadem ara *pinguis*. Haec ratio simplicissima. — 588. *liquefacto ... plumbo*. Haec fides et opinio antiquitatis fuit, quam sequitur poeta. Sic Lucret. VI, 477: *plumbea vero Glans etiam longo curru volvenda liquescit*. Erat autem funda missum plumbum olivae fere simile: cuius magis adhuc copia in agrorum per Italiam superficie nota reperiri solet. — In 589 poeta, cum in oppugnatione murorum versetur, arenam pro solo ponit.

590. Multa h. l. moluntur viri docti, ut difficultatem diuant, quod hic iam arma tractet, qui l. I, 717 puer fuit, cui assimilatus Amor Didonia gremio insidere posset. Scilicet nec illud recte tenent, quid eo loco sit *gremio insidere*, ad veterem morem, nec cogi-

Cui Remulo cognomen erat Turnique minorem
Germanam nuper thalamo sociatus habebat.

Is primam ante aciem digna atque indigna relatu ⁵⁹⁵
Vociferans tumidusque novo praecordia regno
Ibat et ingentem sese clamore ferebat:

Non pudet obsidione iterum valloque teneri,
Bis capti Phryges, et Marti praetendere muros?

En, qui nostra sibi bello connubia poscunt! ⁶⁰⁰

Quis deus Italiam, quae vos dementia adegit?

Non hic Atridae nec fandi sictor Vlixes.

Durum ab stirpe genus natos ad flumina primum
Deferimus saevoque gelu duramus et undis;

tant Amorem a veteribus puerum fere
puerum haberi: quod ex postis et
signis satis constat. Tum vero idem
iam venationi acrius indulsit IV,
456. VII, 479. — 593. Maior Turni
soror Nympha Iulurna erat: V. Inf.
VII, 138 sq. — 594. *sociatus habebat*
pro vulgari: sibi nuper sociaverat. —
595. *digna atque indigna relatu*, *sanda*
et *nefanda*, *ἁγρά καὶ ἀπῆγγρα*, *nūm*
va: 603 sqq. Remulus virtutem popu-
larium recte crepat; mox eoptume-
liosa et turpia in Troianos iacit. Est
autem hoc non minus ex heroum
quam ex barbarorum populorum vita,
ut hostem conviciis provocent. Qui
Homerum inspexit, hoc satis tenet.
— 596. *novo regno superbiebat*; docte
pro matrimonio eum regiae stirpis
femina inito, nova enim sponsa erat
regia. — 597. *ingentem sese ferebat*;
incedebat eum clamore ingens homi-
nis corporis specie. Sic Inf. XII,
441: *portis sese extulit ingens*. — 598.
Comparant Hectoris verba Il. II, 287.
In iterum et in *O Phryges bis capti*
Servius et alii Troiam ab Hercule cap-
tum huc advocant. Itā nunc obsi-
dentur Troiani tertio, his iam antea

expugnati. Cf. XI, 402 et Silius I,
43. Lusum in his iam supra VII, 295.
— *muros praetendere Marti* h. e. pu-
gnae, quod yllis et muris continent,
se et inclusi pugnam detrectant, post
muros latentes (Praestat tamen codicis
medicei *seclio aliorumque*: *marti*:
cuius metu, latitator ail, ignavi muris
se continent. R.) — 600. Invidiose
respectu Laviniae, quam Turno ere-
ptum ibat Aeneas. — 602. Imitati sunt
Stat. XII Theb. 761 sqq. Silius I,
443 sqq. *fandi sictor docte*, qui fingit
sanda, h. e. qui ficta sator, fere, quod
ἱερίαιος μύθος Il. II, 284. — 603.
Locus qui sequitur egregius et orna-
tus est de veteris Italiae disciplina et
vita, quae in Sabinis diutissime vi-
guil: eandem a maioribus Althonis
Rymani acceperant, et ex ea eruit
Romana virtus, speculata partim fru-
galitate et paupertate, partim tole-
randis laboribus. Adeo a multis an-
terioribus capsis processerant initia
rerum, quibus impetji Romani fonda-
menta iecta sunt. Adde laudes Italiae
Ge. II, 167 sqq. et sup. V, 730: *gens*
dura atque aspera cultu Debellanda
tibi Latio est. — 605. *silvaeque sati-*

Venatu invigilant pueri silvasque fatigant ; 805
 Flectere ludus equos et spicula tendere cornu.
 At patiens operum parvoque adsueta iuventus
 Aut rastris terram domat aut quatit oppida bello.
 Omne aevum ferro teritur, versaque iuventum
 Terga fatigamus hasta ; nec tarda senectus 610
 Debilitat vires animi mutatque vigorem.
 Canitiem galea premimus ; semperque recentis
 Conportare iuvat praedas et vivere raptu.
 Vobis picta croco et fulgenti murice vestis ;
 Desidine cordi ; iuvat indulgere choreis ; 615
 Et tunicae manicas et habent redimicula mitrae.
 O vere Phrygiae , neque enim Phryges , ite per alta

gant, multum pererrant. Sic *quater*, *movere*, *turbare* dicimur silvas, feras. V. ad lib. VIII, 94. — 606. *spicula tendere cornu*: si cornus arbor est, e qua spicula fiunt: ut Ge. II, 418 et inf. 698 *volat Iusta cornus*, aut *spicula cornu*, spicula cornu, et *tendere* est limando iacere, tanquam ad scopum; sin *cornu* est pro arcu, de sagittis est accipiendum; sic *torquere spicula cornu Partho* Ecl. X, 59 et alia Aen. VII, 497. XI, 773, 859. — Tum 608 *quatit oppida bello*, simpl. pro *vexat*, *turbat*, *oppugnat*. Sic enim *quater*, *movere*, *turbare*, ut *ἀλίσσειν*, *πάλιν αἰσῶν* Pindar. Pyth. IV, 484. — 609: *Hasta inversa*, *σάπτειν*, *boves aratores cessantes pangimus*. — 612. Etiam senes armati sumus et militamus: ut fere barbari. Sic et antiquissimi Graeci apud Thucydidem. — 614-620. Etiam hi versus inter ornatiſsimos: notabilis quoque rhetorice propior tractatio. Phryges cum Troianis permisceri et tanquam ab eadem stirpe profectos haberi iam alias vidimus: ut statim Aen. I, 468. *idem*

mollitie et luxu infames; quandoquidem primi cum Maconibus seu Lydis in minore Asia opibus excelluerunt, in primis pauperum colonorum, qui e Graecia advenerant, iudicio. Ante oculus autem habuit *peſta* aliquot loca Homericis Od. 9, 248, 249 de Phaeacibus et Iliad. 6, 264, huius in illis: *O vere Phrygiae* Il. 9, 235, 2, 96. — 614. Vestem aliam crocotam, aliam purpuream intellige, utramque Phrygio *spare*, acui pictam. *Desidiae cordi*; pro *desidia*, indulgentis desidia vitae. *ἡδὴ ἀλίσσειν τε χοροὶ τε*. — 616. *Tunicae manicatae*, *χρησόμεναι*, cf. Stat. VII Theb. 637. Gell. VII, 42. Ernesti clav. Cic. a. v. *manicatus*: tum *mitrae quae redimicula habent*, iust. pileos Phrygios simbria pendulis, quibus monſto subligatis male ac tempora teguntur, conf. ad lib. IV, 216; male plerique omnes *mitras* Graecorum; diadematā, cum his Phrygia confundunt. — 617. *Sacra magnae matris deum*, *matris Idaeae*, Cybeles in Dindymo Phrygiae monte: *τὰ Διὸς ὄνα ὄνα*, cf. A. 252. VI, 785 sq.

Dindyma! ubi adsuetis biforem dat tibia cantum.
 Tympana vos buxusque vocant Berecynthia Matris
 Idææ: Simite arma viris et cedite ferro.

620

Talia iactantem dictis ac dira canentem
 Non tulit Ascanius; nervoque obversus equino
 Intendit telum diversaque brachia ducens
 Constitit, ante Iovem supplex per vota precatus:
 Iuppiter omnipotens, audacibus adque coeptis.
 Ipse tibi ad tua templa feram sollemnia dona
 Et statuam ante aras aurata fronte iuvenum
 Candentem pariterque caput cum matre ferentem,
 Iam cornu petat et pedibus qui spargat arenam.
 Audiit et coeli Genitor de parte serena
 Intonuit laevum; sonat una falifer arcus.
 Effugit horrendum stridens abducta sagitta
 Perque caput Remuli venit et cava tempora ferro
 Traiecit. I, verbis virtutem include superbis.

630

et hoc lib. v. 82 (Sic Hom. II. β, 235, Ἀγαθή; οὐκ ἔρ' Ἀγχιό! R.)
 luxus, tibia. — 621. canentem simpl.
 dicentem, vociferantem.

622 sqq. Memorabile erat hoc telum, quippe primum, quod Ascanius in pugna emisit, primum virtutis documentum: itaque ornare posita potuit. Fecit Homeri exemplo, qui sic Pandori in Menelaum mittendam sagittam exornat II. d, 446-422, etiam preces 419. Conf. XI, 857 sqq.: Ἀπολλων. III, 275, 283 sq. de Amore. — (nervoque, ubi coadunatio enclitica post adverb. negandi idem valet, quod sed, imo potius B.) Obversus intendit telum. Aliter arcus tenditur, aliter sagitta; haec dirigitur. Sic 590 celerem intendit sagittam; ut 606, spicula tendere corium. — nervo equino, ut chorda arcus sive ex setis sit sive ex tendinibus et nervis aquinis, cf.

Werosdorf, ad Avien. 933. — 626. dona, sacrificium; ut loties posita. Male Serv. de donariis. 627. Cf. Od. γ. 382 sq. — 628. Caput cum matre ferentem, adultum, aequalem matri. ἰσούροπος ἀγῶν ex Theocr. Id. η, 44 dixeris v. 629 et Ecl. III, 87 legitur. — 630. Saepius haec occurrunt. Cf. II. ε, 377, Hesiod. Scut. Herc. 383-385. sonat una. Κίχρη βιός etc. II. δ, 425. Cf. XI, 863-4. — 632. adducta, adducto arcu concitata. Proprie adducitur arcus, cum eo sagitta: tum, quae adducto arcu avolat sagitta, posita et ipsa adducta, accelerata, admissa dici potuit: nisi malis in eo manere; ut sagitta adducta dicatur nervi respectu; ad quem sagitta adducta, admota, cui imposita fuerat, horrendum stridens lungebat. Διὸς δὲ κληρὸν γένει ἀργυροῦ βιός. — 634, 635. Schema traluctae narra-

Bis capti Phrygēs haec Rutulis responsa remittunt. ⁶³⁵
 Hoc tantum Ascanius. Teucri clamore sequuntur
 Laetitiaque fremunt animosque ad sidera tollunt.
 Aetheria tum forte plaga cernitur Apollo
 Desuper Ausonias acies urbemque videbat,
 Nube sedens, atque his victorem adfatur Iulium: ⁶⁴⁰
 Macte nova virtute, puer; sic itur ad astra!
 Dis genite et geniture deos. Iure omnia bella
 Gente sub Assaraci fato ventura resident;
 Nec te Troia capit. Simul, haec effatus ab alto

tionis ad dialogum, quod orationem egregie animat, notarunt passim grammatici: cf. Clark. ad II. 8, 303. a, 348. Superbiae vero, qua victis aut casis illuditor victor, dignae horrida berorum vita exemplum poeta ab Homero repetit. — 637. *animos ad sidera tollunt* audacter poeta novavit, non eo sensu, quo volunt, ut Ascanii aut suos animos per favorem extulerint laude; sed successu, gloria ac virtutis seu conscientia seu opinione, ferociter et exultantes *efferrī animis* aut ipsi *animos efferre* dicuntur, et nunc quidem tam sublimes, ut coelum sibi attingere videantur. Sensu facilius rem assequere quam verbis.

638. Apollo geotis Iuliae in primis studiosus. Ita Actiaca victoria ad eum referebatur, VIII, 704 sq. et Palatinum templum in eius honorem factum. — 639. *Ausonias acies urbemque*, oppugnationem castrorum seu urbis Troianarum, novae Troiae. Cf. I, 224 sqq. — 641. *haectus*, origine et usu est *auctus*, amplificatus. Est aliquid, si reddas: o-pner aucte, ornate nova virtute. Sed videtur aliud quid iosuper desiderari, quod ex notione auctus, qui fructum et usum ac voluptatem affert, eliciendum est. Scilicet *auctus laudo*, virtute est qui

fruitur laude e re bene gesta, ex successu gaudeos, fructum laetitia inde sapiens: et sic oihil est quod melius vocem reddat quam *ὀνήματος* in illo Homérico Od. β, 33, *ὀνήματος μοι δοῖναι τίναί, ὀνήματος*, qui fructum iode capiet, cui bene sit, bene eveniat unde vulgare Graecorum *ὄνατος* ut h. l. *ὄνατος τῆς νῆας ἀπερῆς*. Bene eveniat primum hoc virtutis documentum! laeti sit omnis! Itaque omnino, si in formulis ad deos precandi occurrat, *mactus* videtur esse laetus, propitius. Cf. Cato de R. R. 434. — 642. *geniture deos* propter Iulium Caesarem et Augustum, ut Serv. — 642, 643. Adscribendus est hic locus ille, in quibus pacis per orbem terrarum restituta et lani clausi memoria celebratur. Certe post V. G. 725 scripta haec esse necesse est: cf. Vita Virg. sub h. a. Merito hoc tuae genti dabitur, ut oriundus ex ea Augustus omnia bella fiat. Nomen *Assaraci* ad splendorem orationis pertinet: v. ad Ge. III, 35. Aen. I, 284. *bella fato ventura*: bona determinatio, in primis respectu bellorum civilium, de quibus maxime accipiendus locus. — 644. *Nec te Troia capit*: virtute tua haec tenuitas, ad quam nunc Troiani reducti sunt, indigna est. Notum satia

Aethere se mittit, spirantis dimovet auras 645
 Ascaniumque petit. Formam tum vertitur oris
 Antiquum in Buten. Hic Dardanio Anchisae
 Armiger ante fuit fidusque ad limina custos;
 Tum comitem Ascanio pater addidit, Ibat Apollo
 Omnia longaevo similis, vocemque coloremque 650
 Et crinis albos et saeva sonoribus arma,
 Atque his ardentem dictis adfatur Iulum:
 Sit satis, Aeneada, telis inpune Numanum
 Oppetiisse tuis! primam hanc tibi magnus Apollo
 Concedit laudem et paribus non invidet armis; 655
 Cetera parce, puer, bello. Sic orsus Apollo
 Mortalis medio adspectus sermone reliquit
 Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
 Adgnovere deum proceres divinaque tela
 Dardanidae pharetramque fuga sensere sonantem. 660
 Ergo avidum pugnae dictis ac numine Phoebi

est illud Philippi ad Alexandrum filium: Quare aliud regnum, *Μακεδονία γὰρ οὐ χυμῶσι*. — 645: *spirantes auras*. Nec vitales, cum Servio, nec odoras, cum Carda, sed flantes, *πνεύοντες αὔρας*, accipe (ventos sedal, componit. R.) — 647. Alius erat *Butes*, quem supra memoravit lib. V, 372. Adumbravit autem Periphan-tem II. p. 323 sq. (non locum II. w, 715 sq.) An vero etiam illud ex vita heroum sit: *fidusque ad limina custos*, ut armigeri (*ἑπάρκτορες*) iidem et satellites sint, nam hi sunt *ad limina* custodes, dubito: nisi *ad limina* dici potuit pro, in domo. — 651. Butae similis etiam canis et armis, quae ille gestabat. *arma saeva sonoribus* h. e. sonore, saeve, terribiliter sonantia: Butae sunt. Mox *Aeneada*, ex *Αἰνυάδης*, *Αἰνυάδης*, ut saepe Aeneadae: v. I, 457. — 655. *ut paribus non invidet*

armis, hoc sublime et magnificum: suae sagittandi peritiae, suae virtuti Ascanii futuram virtutem acquiparat deus Apollo. Alii comparationem in eo quaerunt, quod Apollo puer Pythonem interfecit. Nihil hoc argutum magis quam verum esse videtur. — 667. *medio sermone*. Servius: ideo *medio*, quia non respondit Ascanius. Est vero simpliciter: antequam plura subiceret, cum his verbis discessit. Cf. IV, 277. — 659. Ergo in fuga, discessu divinam formam Apollo receperat, quam deposuerat, adscita humana, ut agere posset cum mortali. Forma autem divina, ut ex *divina tela pharetramque* appareat, credita est eae eadem, quae in signis expressa est, a Scopa puta vel Praxitele. — 661. *nomen* declaratur per dicta, iussa, auctoritas.

Ascaniam prohibent; ipsi in certamina rursus
Succedunt animasque in aperta pericula mittunt.

It clamor totis per propugnacula muris :
Intendunt acris arcus amentaque torquent. 665
Sternitur omne solum telis; tum scuta cavæque
Dant sonitum flictu galeae, pugna aspera surgit :
Quantus ab occasu veniens pluvialibus Haedis
Verberat inter hūmum, quam multa grandine nimbi
In vada praecipitant, quum Iuppiter horridus austris⁶⁷⁰
Torquet aquosam hiemem et coelo cava nubila rumpit.
Pandarus et Bitias Idaeo Alcanore creti,
Quos Iovis eduxit luco silvestris laera
Abietibus iuvenes patriis et montibus aequos,

664 — 690. Ascanii virtute incensi
Truiani fortiter de muris pugnant;
portam luentur duo, Pandarus et Bitias. — 664. *totis per propugnacula muris*, per loca murorum, e quibus propugnatur; inde simpliciter, per muros. De voce cf. ad 170. — 665. *Acres ipsi*, intendunt acriter et iaciunt tela amentis religata. — 666, 667. Macrobi. VI, 4 ex Ennii Scipione laudat: *Sparsis hastis longis campus splendet et horret*. Tum alii ex Annal. XI: *Tum clupeī resonant, et ferrei strident acumen*. cf. v. 809 et II. p. 160 sq. *stictu ducte ex velustate pro afflicto*. — *pugna aspera surgit*, sit, exasperatur multo magis et incenditur, quam adhuc factum erat.

668 sqq. Ornabit Homericus versus II. p. 156-161. *quantus* respondet ei, quod in anteced. latet: tantus telorum isclorum est acervus. *Haedis pluvialibus*, propter haedos. Bene et clare Servius: « Supra Tauri cornua est signum, cui Auriga nomen est. Retinet autem stellas duas in manu, quae *Haedi* vocantur, et capram, quorum

et ortus et occasus gravissimas tempestates faciunt. Oriuntur autem cum Scorpione mense Octobri. » Comparatis locis, quae ab Intpp. excitari solent, de occasu Haedorum sub medium Decembrem maxime posita cogitare videtur: v. Arat. Phaen. 678-681: Theocr. Id. VII, 53, 54. Stal. Theb. VIII, 407 sqq. — 670. Quod alias austris insurgentibus, id nunc Iovi tribuit: *torquet is aquosam hiemem*, h. e. versat, agitatur nubes pluvias tandemque, ut illis imber exprimatur, facit: *coelo cava nubila rumpit*.

672 sqq. Ingeniose est usus loco II. p. 427 sqq. et respexit duo Lapithas, Polypoeten et Lemneum, pro portis eaeorum Achivorum stantes. Vt silvestrem daret originem fratribus, in monte Ida educatos narrat, in luco Iovis Idaei: parentibus silvestrem in nemoribus Idaeis vitam agentibus. Cf. 584 — 674. Ἰδαίῳ δὲ ἄγρῳ ἰσχυρὰς ὄψιν ἔχοντι II. 2, 560. Cuius montis eucumine comparatur Polyphemus Od. 2, 194, 192. Miror tamen poetam subdicere iterum vs. 679 et bis eandem

Portam, quae ducis imperio commissa, recludunt 675
 Freti armis ultroque invitant mœnibus hostem.
 Ipsi intus dextra ac laeva pro turribus adstant
 Armati ferro et cristis capita alta corusci,
 Quales aëriae liquentia flumina circum,
 Sive Padi ripis Athesim seu propter amœnum, 680
 Consurgunt geminae quercus intonsaeque coelo
 Adtollunt capita et sublimi vertice nutant.
 Inrumpunt, aditus Rutuli ut videre patentis.
 Continuo Quercens et pulcer Aquicolus armis
 Et praeceps animi Tmarus et Mavortius Haemon 685
 Agminibus totis aut versi terga dedere,
 Aut ipso portae posnere in limine vitam.
 Tum magis increscunt animis discordibus irae,
 Et iam conlecti Troës glomerantur eodem
 Et conferre mapum et procurrere longius audent. 690
 Ductori Turno diversa in parte furenti
 Turbantique viros perfertur nuntius, hostem
 Fervere caede nova et portas praebere patentis.
 Deserit inceptum atque inmani concitus ira
 Dardanian ruit ad portam fratresque superbos, 695
 Et primum Antiphaten (is enim se primus agebat)

comparationem inferre. Io *commissa*
 v. 675 argutali sunt veteres apud Ser-
 vium, cum dubitarent; an sit clausa,
 ut tabularum *committuere* dicuntur.
 Est haud dubie: credita a duce, cu-
 stodiae eorum mandata; et 176: *Ni-
 us erat portae custos*. — 676. *mœni-
 bus*, in moenia, VIII, 478, ut *solin*.
 — 677. *pro turribus* accipio *ἀρτί πύργων*,
 tamquam binæ turres, aliter ac v.
 575. — 679 sq. ex l. c. II. p., 431 sqq.:
 sed ornavit poeta adiunctis a certo
 genere se loco petitis, circa Padum
 et Athesim. Nostrum illicrum expressi

Claudian. de R. Pros. III, 370. *flu-
 mina liquentia*, ut *lups liquidus*, epi-
 theton ornans. Qui 684 nominatur,
 e Rutulis sunt. — 688. *animis discor-
 dibus ornate*, pro *itis*. Tum magis
 increscunt irae Troianis. Iam autem
 ii erant hostilibus in Rutulos animis.

691. Turnus, nuntio accepto por-
 tam valli Troianorum patere, eo ac-
 currit, in castra irrumpit et Troianos
 ad summum discrimen adducit. Sem-
 per iohæret animo Homeri *ταυρο-
 μάχη*. Qui ibi Hector, hic Turnus

Thebana de matre nothum Sarpædonis alti
 Coniecto sternit iaculo; volat Itala cornus
 Aëra per tenerum stomachoque infixâ sub altum
 Pectus abit; reddit specus atri volneris undam 700
 Spumantem et fixo ferrum in pulmone tepescit.
 Tum Meropem atque Erymanthia manu, tum sternit Aphidnum;
 Tum Bitiam ardentem oculis animisque frementem
 Non iaculo, neque enim iaculo vitam ille dedisset;
 Sed magnum stridens contorta phalarica venit, 705
 Fluminis acta modo; quam nec duo taurea terga
 Nec duplici squama lorica fidelis et auro
 Sustinuit; conlapsa ruunt immania membra.
 Dat tellus gemitum et clipeum super intonat ingens:

cat. — 697. *Thebana de matre*: oriunda ex Thebe Myiæ urbe sub mûle Placio, olim a Cilicibus colonis in-sessa, Eetione rege, patre Andromachæ, clara, quem Achilles interemit. Iliad. α, 364. VI, 414 sq. Campus Thebes hinc mansit etiam serioribus ætâibus circa Adramytiôn. Late de hac Thebe Strabo. Burmannus laudat notam ad Ovid. XII Met. 409. — *alti*, magni. — 698. *cornus*. V. Ge. II, 447, 418. — 699. *aëra tenerum*: alias, tenuem; sed et aliis locis alterum occurrit. Exempli cullegit Heins., spectatque hoc nec minus ad aëris naturam, eum impulsui cedit ac pervius est. *stomacho*: recte Serv. s. graecus sermo est. Dixit scilicet στήνυχον, guttur, gulem. Tum *specus* h. e. cavum, vulnus hians, reddit *undam atri volneris* h. e. sanguinem ebullientem in undarum morem, undantem. Cf. II, p. 47 sqq. — 702. *manu*, ense, vi oppositi: nam v. 698 iaculo Antiphatem prostraverat. Nec insolens hoc. Etiam Serv. notavit.

703, 704. Bitiam tam vasto et immani corpore fuisse declarat, ut iaculi vulnus nimis leve nec mortem allaturum fuisset. Non satis dignum Maronis castigatore Musa hoc videtur; nec placet τὸ πρὸς ἀπὸ δὲ, etsi referendus animus ad clipeum et lorica, quæ tam vastum corpus tegerat. Multo enim minus de nudo corpore cogitandum, tanquam iaculo non pervium id esset. *dedisset* pro reddidisset. — 705. Non hæc est *phalarica*, quam Liv. XXI, 8 describit; sed est simpliciter pro lancea et hasta latioris ferri dicta. Ex Servio tamen et Festo notanda est origo vocis a *phala*, h. e. turribus. — 707. *lorica fidelis* (quæ munii, tutum reddit, bona idæo et idonea, sic VII, 640 *fidus ensis*), squamæ duplici et duo, duplicibus squamis aureis seu duplici squamarum ordine; uti *liherum lorica* dixit XII, 375. — 709. *ipse ingens intonat super clipeum*. Potest ita, eum Iulio Sabino, verborum ordo iostitui, quod et Burmanno probatur. Sed doctior est

Qualis in Euboico Baiarum litore quondam 710
 Saxea pila cadit, magnis quam molibus ante
 Constructam ponto iaciunt; sic illa ruinam
 Prona trahit penitusque vadis inlrsa recumbit,
 Miscent se maria et nigrae adtolluntur arenae.
 Tum sonitu Prochyta alta tremit durumque cubile 715
 Inarime Iovis imperiis inposta Typhoeo.

Ilic Mars armipotens animum viresque Latinis
 Addidit et stimulos acris sub pectore vertit

Serviana ratio, ut *clipeum* neutro genere dixerit: hoc *clipeum ingens intonat super*, sc. super immania membra collapsa. Ita est Homericum ἀράβησσι τὴν πύλιν' ἐν' αὐτῷ. Ad verbum reddidit X., 488: *sonitum super arma dedere*.

710 aqq. In sequentibus iterum magnam poetam agnoscat: rem posuit novam per se magnam et terribilem eamque ornavit ὀσπυῖος et docte. Interceptus erat Crater seu sinus Baianus molibus in altum ductis, partim quibus praetoria inaedificata erant, et temperati aëris et prospectus causa, partim quibus portus Iulius munielatur. V. Ge. II, 161: *Euboico litore*, propter vicinas Cumas, Chalcidensium coloniam. V. ad VII, 2. *pila saxea molibus magnis*, alte aggestis caementis constructa, quae in pontum iaciunt. Serv. et Corda ponto accipiunt: adversus mare; quidni in ponto? Erant autem hae structiones ac moles ex saxis ac caementis pulvere Puteolano solidatis confectae: nisi ante est ex πᾶσι vel πῶντο, procedendo a litore. Eodem enim solidescere sub aqua nota res est: v. Vitruv. II, 6. Maronem descripsit Silius IV, 297 aqq. — 715, 716. Ruina molis facta vicina loca,

insulas quoque, contremiscere narrat. *Prochyta* Promontorio Campaniae Miseno obiecta (nunc *Procida*) cum Pithecusa s. Aenaria (nunc *Ischia*), quam *Inarimen* dixit vocabulo ex Homero ducto, etsi perperam interpretato: nam Il. β, 783 est Typhoeus fulmine percussus αἰὲρ Ἀπίου. Quarendi Arimi et τὰ Ἀπίου ὄρη in Asia minore circa Ciliciam; quoniam in eo tractu loca erant terrae motibus et incendiis occultis foedata, quam locorum faciem vetustas ad monstrorum et gigantum molitiones referre solebat. Translata ab uno et altero poeta res est ad insulam Pithecusam, quae et ipsa aliquando subterraneos ignes et ruinas experta est; igitur cum re et ipsum nomen traductum, *Inarime*. *Prochyta alta* epitheton commune omnium insularum, quatenus mari eminent. *cubile*, ut Pindarus Aetnaem ὀρεσμενὴν Pyth. I, 54; Homerus Il. β, 783 αἰὲς dixit Arimos montes.

717, 718, 719. Homericum phantasma hic complexus est. Saepe enim deos inducit robur et animos pugnantibus aspirantes aut in fugam vertentes adversam aciem. Sic Iliad. β, 446 aqq. Minervam, γ, 44 Neptunum; et ipsum Martem Il. ε,

Inmisitque Fugam Teucris atrumque Timorem,
 Undique conveniunt, quoniam data copia pugnae 720
 Bellatorque animos deus incidit.
 Pandarus; ut fuso germanum corpore cernit
 Et, quo sit fortuna loco, qui casus agat res,
 Portam vi multa converso cardine torquet
 Obnixus latis humeris, multosque suorum 725
 Moenibus exclusos duro in certamine laequit;
 Ast alios secum includit recipitque ruentis,
 Demens, qui Rutulum in medio non agmine regem
 Viderit inrumpentem ultroque incluserit urbi:
 Inmanem veluti pecora inter inertia tigrim. 730
 Continuo nova lux oculis obfulsit, et arma
 Horrendum sonuere; tremunt in vertice cristae
 Sanguineae clipeoque micantia fulmina mittunt.

506 sqq.; sed, qui apud Homerum inter deos praellantes negotiosus deus est, apud Maronem in otiosum allegoricum nomen abiit: inprimis cum v. 721 bellatorem deum incidere animis, h. e. alacritatem, novum robur animi, dixerit. — 718. *stimulos* vertit: plus quam adhibet. V. lib. VI, 404. — 719. *atrum* Timorem exempla illustrent Cerda et Burm. ad Petron. c. 89 pr. Nec vero epitheti vis in eo modo quaerenda, quod omnia tristis et infesta atra sunt; sed pertinet ad phantasma Terroris, ut sit tenebris et nocte involutum. — 720. *conveniunt* Latini ac Rutuli, inventa opportunitate irrumpendi in castra.

722. Pandarus porta occlusa multos suorum excludit: hostes autem, qui iam in castra irruperant, includit; in his Turnum. — 726, 727. Laudatus Statius lib. X Theb. 508 iam a Servio: *Par operi iactura lu-*

era: namque hoste recepto Exclusero suos. Sed his versibus minus gravitatis inest. Cf. eund. vs. 503 sq. — 728. *Νήπιος* etc. II. β, 38 et VI, 590. *Demens*, qui nimbus et saltem amularat: II, 345. — 730. *pecora inertia*, oves ait Cerda; saltem potissimum.

731—735. Praeclara haec in malis aucta. Scilicet cogitandum est principum virorum ac regum arma praecipuo aliquo laetore ac fulgore splenduisse, cristas fuisse altiores et sic porro. Turno autem intra castra intercepto crescit audacia: nova lux oculis obfulsit, accessit iis, lum autem nec minus effulsit oculis. Ceterum singula in humero passim sunt obvia, quae tamen ad imitationem trahi nequeunt. Sic *ἐνὶ στήθεσσι δ' ἰ χαλκός* *Σαρδάσιον ἀνὰ βίβης* II. φ, 254 et *δαίμόν δ' ἰβραχὺς χαλκός ἐνὶ στήθεσσι* *ἄνακτος* II. δ, 410, ut hic *arma horrendum sonuere*, et II. χ, 433,

Adgnoseunt faciem invisam atque inmania membra
 Turbati subito Aeneadae. Tum Pandarus ingens 735
 Emicat et mortis fraternae fervidus ira
 Effatur: Non haec dotalis regia Amatae;
 Nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
 Castra inimica vides; nulla hinc exire potestas.
 Olli subridens sedato pectore Turnus: 740
 Incipe, si qua animo virtus, et consere dextram;
 Hic etiam inventum Priamo narrabis Achillem.
 Dixerat. Ille rudem nodis et cortice crudo
 Intorquet summis adnixus viribus hastam.
 Excepere aurae volnus; Saturnia Iuno 745
 Detorsit veniens, portæque infigitur hasta.
 At non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
 Effugies; neque enim is teli nec volueris auctor.
 Sic ait et sublatum alte consurgit in ensem,
 Et mediam ferro gemina inter tempora frontem 750
 Dividit inpubesque inmani volnere malas.
 Fit sonus; ingenti concussa est pondere tellus.
 Conlapsos artus atque arma cruenta cerebro
 Sternit humi moriens, atque illi partibus aequis
 Huc caput atque illuc humero ex utroque pendit. 755
 Dissingunt versi trepida formidine Troës.
 Et, si continuo victorem ea cura subisset
 Rumpere claustra manu sociosque inmittere portis,

434. χαλκῆς ἐλάμπετο. ἀντὶς αὐτῇ ἢ πρὸς αἰσθημένοιο ἢ ἡλικίου ἀνιόντος, pro quo h. l. *fulmina* : proprie, fulgura. *Cristas* Turni rubeantes v. 270 supra vidimus. — 733. *militant* sc. se, mittuntur; durum hoc, poeticum la-
 men. — 737. *dotalis regia*, Lauren-
 tum. — 741. Ἀρχε, σὺ γὰρ γενεῆφι
 νεώτερος Il. 9, 439. — 742, ut illud
 lib. II, 549: *referes ergo haec Dege-*

mento. — 745. *Iuno detorsit*. Praeivit
 exemplum Apollinis Il. 9, 311 et
 Minervae Il. 6, 438 sqq., ubi dea
 πρὸς ἧν μάλα φέξατο avertit te-
 lum Hectoris ab Achille. — 748. *ne-*
que enim is teli nec volueris auctor,
 ut tu effugere illud possis; immo
 vero infertur telum a viro fortissimo.
 — 754. *Volnus*, quale ap. Apollon.
 Il, 404 et apud Homerum haud uno
 loco. — 757-759, καὶ νό τις ἔπει-

Ultimus ille dies bello gentique fuisset ;
 Sed furor ardentem caedisque insana cupido 760
 Egit in adversos.
 Principio Phalerim et, succiso poplite, Gygen
 Excipit ; hinc raptas fugientibus ingerit hastas
 In tergus : Iuno virces animumque ministrat.
 Addit Halym comitem et confixa Phegea parma ; 765
 Ignaros deinde in muris Martemque cientis,
 Alcandrumque Haliumque Noëmonaque Prytanimque.
 Lyncea tendentem contra sociosque vocantem
 Vibranti gladio connixus ab aggere dexter
 Occupat ; huic uno delectum comminus ictu 770
 Cum galea longe iacuit caput. Inde ferarum
 Vastatorem Amycum , quo non felicior alter
 Vnguere tela manu ferrumque armare veneno ;
 Et Clytium Aëoliden et amicum Crethea Musis,
 Crethea Musarum comitem , cui carmina semper 775

οὐκ ἔστι κτλ. Il. 9, 217 sq. et alia exempla. Iliad. 9, 454 et 9, 544. Si uenisset Furnus portam castris Troiani revellere ad suos admittendos, castrum captum fuisset a Rutulis. — 760. At ille occaecata mente ad caedem faciendam ruit.

762. Ordo est, inquit Serv. Excipit (puta, in se irruentem) et succedit poplitem, ut 537, *Postibus haerit adeis* h. e. inhaeret et adedit; item Ill. 237, *tectosque per herbam disponunt enses* : h. e. disponunt et tegunt. — 763. *raptas* sc. de caesorum cadaveribus, et 766 *Martem cientes*, pugnam agitanes in muris. Scilicet Phegeum parma transfixa confossum et Alcandrum ceterosque in muris pugnantibus aversos caedit; at Lynceum adversum. — 767. Cum hic versus ad verbum ex Homero conversus sit (Il.

ε, 678), ibique iidem homines ab Ulyssae occisi narrentur; Servius inde apparere ait, non ad historiam sed ad ornatum poematis haec omnia pertinere. Sed quis tandem inde ornatus essit? dicat aliquis. Scilicet ad *ἀνάρπαστος* narrationis et ad animum in rem praesentem perducendum valet, si non solum caesos esse multos dicas, verum etiam nominalim eos persequaris. — 770. Comparant Il. 8, 497. v, 481. — 771. αἰνοῦσα δῖαν... ἐνδὸν ἑστῆσαν κτλ. Il. 1, 49. — 772. *felicior*, peritior, ut alibi quoque. — *manu vacat*, sed adiectum, quoniam de periculis agitur. *ἰὸς χροῖστος*, non nisi admodum barbarorum populorum mos, in Iliade vix occurrit, sed in Od. α, 260. — 774-777 suaves versus de Cretheo posita, ἀνδρὶς δὲ ἑσπέρου, quorum praecelara

Et citharae cordi numerosque intendere nervis;
 Semper equos atque arma virum pugnasque canebat,
 Tandem ductores, audita caede suorum,
 Conveniunt Teucris, Mnestheus acerque Serestus;
 Palantisque vident socios hostemque receptum, 780
 Et Mnestheus: Quo deinde fugam, quo tenditis? inquit.
 Quos alios muros, quae iam ultra moenia habetis?
 Vnus homo et vestris; o cives, undique saeptus
 Aggeribus tantas strages inpune per urbem
 Ediderit? iuvenum primos tot miserit Orco? 785
 Non infelicitis patriae veterumque deorum
 Et magni Aeneae segnes miseretque pudetque?
 Talibus adcesi firmanantur et agmine denso.
 Consistunt. Turnus paullatim excedere pugna
 Et fluvium petere ac partem, quae cingitur amni. 790
 Acrius hoc Teucris clamore incumbere magno
 Et glomerare manum: ceu saevum turba leonem
 Quum telis premit infensis; at territus ille,

Imitatio est in Leonida Gloverii, ubi de Aristandro IV, 213 sqq. (lib. V, 239). — 776. Proprie *intenduntur nervi* seu fides ad numeros, h. e. sonos, pro quibus doctius *numeros* posuit; sunt enim soni numerosi, si arte eliciuntur. Doctius dixit nunc: *intendere numeros nervis*, per nervos intentos. *equos*, ut Homericum ἵππους, currus dixit: non equestres cursus; nam adiicit *arma et pugnas*.

778. *Tandem*. Bene Serv.: Servat το πῶτον, ne praesentibus ductibus Turnus tot strages fecisse videatur. Geruntur enim superiora alio castrorum loco. — 781, 782. Aiacem, hic reddit ex Il. e, 732 sqq. οὐκ ἔτι τινὰς ἔχοντες τινὰς ἀσπαστήρας ὀπίσσω; ἢ τί τοιοῦτον etc. *quo tenditis* ac *fugam*, ut *tendere iter*, *gressum*, *cur-*

sum. Tum, deinde est ulterius. — 786. *infelicitis patriae* in nova Troiae reditae. *veterum deorum*, Penatium, quos alias *patrios*, a patribus acceptos, appellat; quique nunc urbe capta in hostium manus venturi sunt. — 788. Ornat simplicitatem Homericam versus Hidd. ζ, 406. p, 342.

789. Discessus Turni impavidi et animosi in ipsa fuga egregie ornatu est; nec tamen Aiacis illum nobilem discessum (Il. λ, 543 sqq. 553 sqq.) superatum dicam. — 790. A dextra parte si a Laurento venisse Latinos et Rutulos reputes, castra ad Tiberim pertinebant. V. sup. 469 et ad v. 495. — 792. *glomerare manum*, colligi in turmam. Sic IV, 454, *cervi glomerant agmina*, et iam Il, 315, *glomerare manum et concurrere in ar-*

Asper, acerba tuens retro redit et neque terga
 Ira dare aut virtus patitur, nec tendere contra, 795
 Ille quidem hoc cupiens, potis est per tela virosque.
 Haud aliter retro dubius vestigia Turnus
 Inproperata refert, et mens exaestuat ira.
 Quin etiam his tum medios invaserat hostes;
 Bis confusa fuga per muros agmina vertit. 800
 Sed manus e castris propere coit omnis in unum.
 Nec contra vires audet Saturnia Iuno
 Sufficere; aëriam coelo nam Iuppiter Irim
 Demisit germanae haud mollia iussa ferentem,
 Ni Turnus cedat Teucrorum moenibus altis. 805

com. Comparatio Homerica, sed admodum variata, ex eodem loco Il. 2, 547 sqq. Variavit tamen eam ipse Homerus alio loco egregie Il. 6, 408-413. — 794. *asper, acerba, tuens* *δριπτα δριπρόπιος*. Vtrumque ad iram spectat; exasperat ira et exacerbat animum. Sed de terribili aspectu eadem verba iam posuit Lucret. V, 35 de dracone: *asper, acerba, tuens, immani corpore serpens*. — 795 nec ira et virtus patitur Turnum dare terga, nec ille, cupiens quidem hoc, potest contra tendere *per tela virosque*, par. agmen Troianorum conglotatum.

802. Ergo tacite intelligi vult poeta, Iunonem pugnae huic interfuisse praesentem. Quod saepe monuimus, poetam deorum interventu minus feliter uti quam Homerum, qui rerum actum non minus diis quam hominibus assignaverat, hoc quoque loco inculcandum videtur. Iuno enim, si recte iudicamus, nunc inducitur necessitatis magis causa ad expediendam rem, quam rerum ordine ita postulante. Deam enim rebus gerendis interesse nondum vidimus, nisi

v. 725, ubi illa avertit ictum hastae a Turno, et v. 764: *Iuno vires animunque ministrat*; hoc varo poterat facere ex alto; et oblitus est poeta interponere eam praesentem pugnantibus; descensu ex Olympo facto, ut Iuppiter nunc Irim mittere posset, quae eam recedere iuberet. Tamen vel sic imitatio nimis manifesta est ex Il. 2, 397 sq. 0, 457 sq. et al. at Iris iam libri huius init. mandatis Iunonis ad Turnum perferendis partes a poeta impositas peregerat: quod his in eodem libro vix putem suaviter factum. — 802. Non audet Iuno vires sufficere Turno contra Troianorum agmen, ut adhuc fecisse est intelligenda v. 764. — *vires sufficere*, suppeditare, praebere, ut *ὑποσχεῖν*, *ὑποσχεῖν*, ut iam Il, 618, *ipse pater Danaë animos viresque secundas sufficit*. — 806 sq. Totum locum esse Homericum notarunt omnes. Aiacem ex Il. 7, 402 sqq. refert Turnus: et est locus alter cum altero comparandus Sed in verborum ornamenti multa accepit Maro ab Ennio, qui Homericos versus iam ante expresserat. Locum ex Annal. XV adscri-

Ergo nec clipeo iuvenis subsistere, tantum
 Nec dextra valet: iniectis sic undique telis
 Obruitur. Strepit adsiduo cava tempora circum
 Tinnitu galea, et saxis solida aera fatiscunt;
 Discussaeque iuba capiti; nec sufficit umbo, 810
 Ictibus; ingeminant hastis et Troës et ipse
 Fulmineus Mnestheus. Tum toto corpore sudor
 Liquitur et piceum (nec respirare potestas)
 Flumen agit; fessos quatit acer anhelitus artus.
 Tum demum praeceps saltu sese omnibus armis 815
 In fluvium dedit. Ille suo cum gurgite flavo
 Adcepit venientem ac mollibus extulit undis
 Et laetum sociis abluta caede remisit.

psit Maerob. VI. Sat. 3, dignum, qui hic quoque legatur. In bello Istrico versans poeta pugnam Istrorum cum Coelio Tribuno describebat: *Vndique con-veniunt, velut insper, tela Tribuno. Confligunt parman; tinnit hastilibus umbo: Atrato sonitu, galeae; sed nec pote quisquam Vndique nitendo corpus (Tribuni) discerpere ferro. Semper abundanteis hastas frangitque quatitque. Totum sudor habet corpus; multumque laborat; Nec respirandi fit copia praepete ferro. Istri tula manu iacientis sollicitabant. Occumbunt multi leto ferroque lapique, Aut intra moeros aut extra praepete ensu.* Quem talis poeta praecessit, qualem hic Ennium videmus, eum in orationis ornatu poetico ad summum potuisse pervenire mirandum non est. Iam, cui libet, comparet imitatore alium, Statium II Theb. in Tydeo insidiis Thelamonum oppresso 517 sq 602 sq et ad h. l. 608 sqq.

806. nec subsistere potuit, clipeo,

exsepiendo telo, nec dextra, pugnant ense, valet tantum; adeo obruitur telis. Ita vulgarem interpunctionem nunc corrigendam esse vidj., cum esset edijum: *Ergo nec clipeo iuvenis subsistere tantum, nec dextra valet.* — 809. *fatiscunt aera*, cedunt ictibus; galea, nam de hac agitur, agit rimas, rumpitur. Cf. ad Ge. I, 480; itaque eum dilectu adiectum epitheton solida. — 813. *Sudor piceum flumen agit*, hoc est, ut Servius interpretatur, sordidum pulvere et ersore. — 815. Vid. ad v. 790. — 816. *mo cum gurgite*: aut ut vacet cum, ut accepe, aut ut capiatur ac si esset in. VI Gr. poetis *ἐν* pro *ἐνν*. — 817, 818. Scilicet secundo flumine parvo intervallo delatus ad suos pervenire debuit. — *mollibus*, lenibus, ornans epitheton, et simpliciter naturam aquae refert, το *ὕψων*. — 818. *abluta caede*: ornamentum ex adiunctis arreptum est; nihil amplius; caede h. e. sanguine.

P. VIRGILII MARONIS

AENEIDOS

LIBER DECIMVS.

ARGVMENTVM

*I*upiter, convocato Deorum concilio, ad concordiam ipsos adhortatur — 15. Ibi Venus de Troianorum periculo insatiabilique Iunonis odio conqueritur aliquamque tandem tot calamitatum requiem petit — 62. Iuno contra malorum omnium causam in Troianos veluti primos belli auctores atque ideo in Venèrem ipsam reicit — 95. Frustra itaque tentata reconciliatione Iupiter, ubi nullum videt esse contentionum finem, ne aut uxorem aut filiam offenderet, se neutrarum partium studia secuturum pronuntiat; sed pro sua aequitate omnia satis esse permissurum — 117. Interim Rutuli totis viribus ad oppugnationem redeunt; nec minore animo obessi se ad defensionem parant — 145. Dum haec in Latium geruntur, Aeneas rebus in Etruria ex animi sententia confectis multorumque sibi populorum auxiliis adiunctis triginta navium classe ad suos revehitur — 214. Ibi Nymphas, paullo ante in eam formam ex navibus suis transformatas, obvias habet: ex his et de classis amissione et de morum periculo cerlior redditur — 255. Inde in hostium usque conspectum profectus copias suas in littus exponit. Rutuli oppugnatione desistunt occurrentesque ad littus terra hostem prohibere conantur. Magna utrimque strage pugnatur — 364. Ibi Pallas, multis prius ex hostium acie caecis, tandem a Turno occiditur — 509. Cuius rei dolore percitus Aeneas magnos Rutulorum acervos amico inferias mittit — 601: Ascanius quoque eruptione facta suas cum patre copias coniungit — 606. Quibus rebus permota Iuno et pro Turno sollicita, impetrata a Iove venia, praesenti cum periculo eripit, obiecta illi falsa Aeneae imagine, quam dum in navim quandam fugientem insequitur, vinculis a Iunone ruptis vi tempestatis ad littora Ar-

deae proxima devehitur — 688. Interim Mezentius Iovis monitu pugnae succedens magnum tam Troianorum quam Etruscorum numerum prosternit — 761, donec ab Aenea hastae ictu vulneratus et a Lauso filio protectus aegre se ad obligandum vulnus ex acie recipit — 795. Ibi Lausus quoque, dum patrem ulcisci conatur, ab Aenea interficitur — 832: eius rei nuntio decepto Mezentius consensu equo in praelium redit; ubi, dum filii mortem vindicare parat, eadem qua filius dextra occidit — ad f.

In hoc tandem libro Aeneas ad pugnam procedit: quod multis nimis sero factum visum est, quoniam ex sua opinione, non ex argumenti et materiae natura iudicium faciebant. Aliis displicuisse video, quod Aeneas militis magis quam ducis partes explet, dum veterem heroum pugnam illi morem parum meminere nec illud reputant, quam parum materiae narrationi epicae praebitura sit ducis sagacitas et prudentia, qualem nostri aevi res militaris postulat. Si phantasmatibus magnis rebusque, quae sensus impellant, epica via continetur: strenua facinora, animi audacia, manus fortitudo ac robur requiruntur. Mihi quidem in sqq. libris haud paucas ex iis, quae in reprehensionem incurrere videntur, ingenii admirationem facere solent: quandoquidem argumentum belli ac praeliorum et quidem eiusdem vitae heroicæ, licet incredibili cum varietate ac copia ab Homero tractatum, Maro tamen per tres libros variatis rerum generibus et novitatis commendatione detexit. Artem et ingenium aliquis tum demum rite percipiat, quum argumenti naturam paullo curiosius animo versaverit, quæque ipse aliter vel melius in eo tractando constitui posse putet, expendit. Inter ea, quae ingeniore et callide inventa sunt, primo loco eminet praeliorum narrationis varietas per diversa genera: habemus hoc libro

navium appulsus, descensum in litus et pedestrem pugnam, in lib. XI equestrem, in XII pugnam tumultuariam, tum certamen singulare. Porro, ut taedium faceret continuata praeliorum narratio interposita sunt plura, ut de pace consilia: tum orationes magno cum acumine factae, nimia interdum cum arte et rhetorica subtilitate. Inter illas artes et inventa poetæ referendum et hoc est, quod hoc libro Arcades, libro XI Etrusci et XII Troiani maxime virtutis auae specimina edunt; quæ et ipsa res ad varietatem facit. In ipsa autem pugnarum commemoratione Maro difficultatibus implicitum se sentire debuit non paucis nec levibus; in primis quod, quoquo se verteret, in ea semper incidebat, quæ ab Homero iam erant tractata, hæc igitur ut variaret, mutaret, alia ratione nec minus commode tractaret, perpetuo poetæ fuit allaborandum. Facit autem taedium serius orsus omnis initiatio, quæ cum studii ac contentionis variandi ea, quæ iam ab alio proprie exposita erant, coniuncta est. Atque hoc illud est, quod reprehensionem poetæ interdum locum facere potest: etiam causa rei parum animadversa est ab iis, qui, quod reprehendendum esset, videbant; quæ de causa reprehensionem haberet, minus pervidebant. Nec tamen, in primis cum eius lectione animus imbutus haberet, in diversa

Panditur interea domus omnipotentis Olympi,
Conciliumque vocat divom pater atque hominum rex

ab Homero abire aut aliam viam sibi patefacere aut aliter res tradere poterat, nisi a veritate naturae recedere vellet. Quod igitur ab homine solerti et prudenti fieri potuit, id fecit poeta, ut ex arguente natura pugnas persequeretur et locorum et hominum naturae convenienter nec tamen sine respectu popularium, quibus placere carmen volebat, varios praeliorum casus exponeret; utque, quoties in ea incideret, quae ab Homero ea cum opus essent tradita, ut detererent omnes, qui eadem aggredi vellet, ea omitteret aut breviter attingeret: sin talia essent, ut, quo ipse Maeonium poetam superabat, ornatum admitterent, ea et situ et adinetis et aliis rebus variata orparet et amplificaret aut cultu, elegantia ac suavitate phantasmatum et verborum excoleret. Haec quidem animo tenere debet is, qui de his libris iudicium facere sibi sumit. Vt vero aliquis cum Guyeto tres postremos libros Virgilio abiudicet, graviore, quam quas is in promptu habuit, offerre debet causas.

1. Dum haec geruntur, dī ad concilium habendum convocantur. Est poëta iam inde ab Homero Olympus accommodatus ad formam aedium praeae vitae (cf. ad Ge. III, 264): sunt portae, ingens atrium, in quo negotia vitae et conventus aduentium aguntur; ab utraque parte seu atrii seu, quod cum Homericis magis convenit, τοῦ δώματος, domus, intra τὸ ἔπος τῆς ἀνὰ, exstructi sunt thalami seu minora cubicula, vidualae vecius, singulis qui domum inhabi-

tant parata sunt. Conf. de Primi regia II, 5, 242 sqq. Eodem modo in Olympo ab utraque parte duodecim maiorum deorum sunt seu cubicula seu parvae aedes; in media autem domus parte, quam μέγαρον, δῶμα, δῶμον appellare solet Homerus, conventus ac consensus deorum sit sive ad deliberandum de rebus communibus sive ad epulandum. Eandem fere rerum speciem Virgilius animis exhibet, nisi quod de cubiculis silet. Potuit autem hoc tanto magis sequi, quando Homerus multis in locis faciem ac aëtem Olympi variavit. Ita Iovis sedes aliqua in parte Olympi altiore vel interiore memoratur; ceterorum deorum domus in aliis Olympi iugis sitae sunt, unde ad Iovis aedes conflunt. Cf. II v, 4 sqq. Cum ad conventum admittendi sunt dī, panditur domus, atrium, δῶμα. Ita hoc simpliciter accipiendum nec cum Servio et inde cum aliis Intpp. de die orto cogitandum. Etiam enim verum est noctu coelum claudi, mane aperiri dici, tamen huc ea res trahi nequit: neque rerum ordo admittit, ut nunc de matutino tempore cogitemus; inclinatur enim nunc dies, quo pugatum erat (IX, 459 sqq.), ad vesperam; comparet modo aliquis Iof. 146, 147, 215, 216. Concilia autem deorum similia apud Homerum occurrant plura, quae ante oculos Maroni fulsas probabile sit; lo primis Iliad. 8, 1-4; sed ibi inter deliberandum potant dī, ex priorum hominum more, II, 3, 2 et 51. v, 4 sqq. — omnipotentis Olympi: quod iterum XII, 794. Melior ratio nulla suppetit,

Sideream in sedem : terras unde arduus omnes
 Castraque Dardanidum adspectat, populosque Latinos.
 Considunt tectis bipatentibus. Incipit ipse :

Coelicolae magni, quianam sententia vobis
 Versa retro tantumque animis certatis iniquis?
 Abnueram bello Italiam concurrere Teucris.
 Quae contra vetitum discordia? quis metus aut hos
 Aut hos arma sequi ferrumque lacessere suasit? 40

quam ut statuat epitheton a diis, qui in Olympo habitant, translatum esse ad ipsum Olympum: antiquiores forsitan auctoritate. — 3. τίς οὐρανὸν ἀστερόεντα Homericom. Ad reliqua conf. II. 9, 51, 52. — 5. tectis bipatentibus. Si tectum bipatens audias seu domum bipatentem, non aliter accipias quam ut sit, quod ab antea et a postica parte aditum habet, ut vaoi ἀμικροστώναι. Itaque bene ad ortum et occasum refertur apud Servium. Pergit idem bene; est autem sermo Eonianus. Alii forea binis valvis apertas intelligunt; nec male. Ad va. 6 idem Servius: « quianam, cur, quare: sermo Eonianus, quianam legiones caedinius ferro? » cf. V, 43: *Hec quianam* etc.

6. Oratio Iovis maiestatis plena, ipsa brevitate et antiquae orationis studio. Hortatur deos, contentiones inter se pro Troianis et Latinis deponant. Sic versa retro pro mulata. — iniquis pro infestis. — 8 sqq. Nusquam, si bene meminimus, poeta commemoravit in superioribus Iovem interdixisse, ne dii bellum inter Troianos et Latinos foverent. Nec praeter Venerem et Iuonem alii dii eam rem curasse videntur: quin potius Iovis verba parum caute praemissa videri possunt lib. I, 263, *Bellum ingens geret Italia* etc. Nec Servius ad

h. I. rem capedit. Refero hunc et fere omnia loca, in quibus deorum interventus exponitur, inter ea; quae Aeneidem nondum absolutam arguunt. Voluit, poto, haec praestruere, ut debebat, in superioribus et deorum consilia omnino attemperare poëtae diligentius rebus in Latio gentis; sed mors incidit coactus. Interes possunt haec et alia videri ex eo genere, quae tacite a poëta tamquam facta poni potuerunt; ideoque res hoc modo procedunt: Iunx nimia cupide foverat Turno, ut etiam Iupiter consultum duceret avocare eam a pugna IX, 802 sqq. Eadem Iunonis impotentia motus Iupiter conciliatum deorum indicit, ut deorum studia, Iunonia in primis, reprimat. — 10. Quis metus, cuiusnam mali aut periculi depellendi adduxit, ut utraque pars bellum moveret? Docta oratio. Metuunt altera pars, ne Troiani in Latio consident et imperii futuri fundamenta iactant; alii, ne iidem bello succumbant. *ferrum lacessere* poëtae idem est, quod alibi *movere*, Lucretii IV, 1033 exemplo: *Namque alias aliud res commovet atque lacessit*. Sic noster dixit *lacessere pugnas* (V, 429), *bella* (XI, 254), et alii *lacessere mare*, *arva* etc.: unde tandem poëta simpliciter est *incedere*, *accedere*; ut in illo Horatii: *Quicumque Bithyna la-*

Adveniet iustum pugnae, ne arcessite! tempus,
 Quum fera Carthago Romanis arcibus olim
 Exitium magnum atque Alpes inmittit apertas:
 Tum certare odiis, tum res rapuisse licebit.
 Nunc sinite et placitum laeti componite foedus.

Iuppiter haec paucis; at non Venus aurea contra
 Pauca refert:

O Pater, o hominum divomque aeterna potestas!
 Namque aliud quid sit, quod iam implorare queamus?
 Cernis ut insultent Rutuli, Turnusque feratur

cessit Carpathium pelagus oarina, navigat per mare, quis remis movet; ideoque ad eundem paene morem ad ea deflectitur, quae omnino geruntur, sunt: itidemque Lucretii exemplum, v. c. IV, 348: *simulacra...* *Quae sita sunt in luce lacessuntque*, ut videamus. Est antiqua vox, *lacere*, movere, unde est *allicere*, *illicere*. Latet ubique natio rōi impellere, ut toties Lucretius *visum*, *aures*, *laccere*, uti etiam *movere visum*, *aures* eodem sensu dictum occurrit. Duxerit hinc Virgilius, quod super VII, 526 vidimus: *Aera sole lacessita*, et XII, 85: *manibusque lacessunt Pectora plausu cauis*.

11 sqq. Egregie instructa oratio! *Alpes inmittit apertas*, magnifice: quandoquidem Alpibus patefactis Annibal ingressus est Italiam, exitium et *Alpes apertas* iunxit. Hæc enim omnis calamitatis et tot cladum acceptarum causa et origo fuit, quod Alpes perviae erant factae. Ad vulgarem morem nratum est hæc: Carthago Romæ immisit exercitum, qui per Alpes transit cum exitio Romanorum. Potuit, tamquam posita, ipsum transitum, et doctius, ipsas Alpes transitus commemorare. Petita sunt

ex his fortasse iam ex Ennio traductis Punica Sili Italici. — 14. *res rapuisse*. Servio assentior hætenus, ut ex formula antiqua petium hoc, utque hostilem omnino vim hoc modo a posita declaratum dicam per rapinas, quae in bello sunt. *Res repetere* longe aliud est quam *res rapere*. Scilicet res raptae repetuntur ac redduntur. Nec tamen satis accommodatum hoc ad h. l. *Res rapere* videtur esse raptum, turbate agere, praecipitare; quod nunquam dii facere videri possunt. — Porro *placitum foedus*. Placita sunt omnia pacta, in quae consensere plures, h. e. quod illis placuit. Mox *Venus aurea* saepe occurrit: *Χρυσή Αἰγυπία* ex Ilmmero exponitur vulgo pulchra. Sed est ex antiquissima religione suorum ornata. Cf. Hymn. in Vrn. 7 sqq.

16 sqq. Artificii plenus oratio Veneris; ut faciat miserationem pro Troianis et indignationem adversus Iunonem. Enumerat mala Troianis illata machinatione Iunonis, incolumitatem saltem iis flagitat et, si non reliquis, saltem Ascanio. — 18. *potestas* est pro potens: abstractum pro concreto. — 19. *Namque*. Solus enim tu restas, quem implorare possim: cum fere omnes dii in favorem Iu-

Per medios insignis equis tumidusque secundo
 Marte ruat? Non clausa tegunt iam moenia Teucros.
 Quin intra portas atque ipsis proelia miscet
 Aggeribus moerorum, et inundant sanguine fossae.
 Aeneas ignarus abest. Numquamne levare
 Obsidione sines? Muris iterum inminet hostis
 Nascentis Troiae; nec non exercitus alter
 Atque iterum in Teucros Aetolis surgit ab Arpis
 Tydides. Equidem credo, mea volnera restant;
 Et tua progenies mortalia demoror arma!
 Si sine pace tua atque invito numine Troës
 Italiam petiere; luant peccata; neque illos
 Iuveris auxilio: sin tot responsa secuti,
 Quae Superi Manesque dabant, cur nunc tua quisquam
 Vertere iussa potest? aut cur nova condere fata?
 Quid repetam exustas Erycino in littore classis?
 Quid tempestatum regem ventosque furentis
 Aeolia excitos? aut actam nubibus Irim?

nonis concesserint: ut Servii fere verbis utar. — 21. *equis*, i. e. curru, ut *imro* pro *appu* apud Homerum. — 24. *aggeribus moerorum* ex Ennio aut alio vetere poeta ductum videtur, qui antiquo more *moeros* pro *muris* dixit: ut *pomoeria*. — 25. *numquamne*, an ubique ea ipsa fortuna manet, ut obsidione se prenos videant? — 28. Nec non alter exercitus et Diomedes insurgit, venit, in Troianos. Aetolis ab Arpis (urbe Dauniae, cuius ruinae hodieque Arpe vocantur), quos Aetoli sub Diomede insederunt; ad Diomedem autem belli societate iungendum missi erant legati a Latinis. Cf. VIII, 9 et lib. XI, 225 sqq. — 29. Super sunt adhuc cicatrices vulneris a Diomede accepti. V. II, 8, 334 sqq. Videtur hic locus lectus esse Ovidio Met. XV, 768 sqq. 30. *demoror*, ego,

dea, iterumne sustinebo ac depellam Diomedis impetum hostilem, et vendendum mihi erit, ne a mortali iterum vulnerer! Scilicet *morata*, *demorata* erat Venus Diomedem, cum in Aeoeam iam vulneratum ille irrueret eumque iugulaturus esset: haec sunt *mortalia arma*. — 33. *tot responsa* sc. deorum, ut IX, 434. Cf. P. I, p. 277 sqq. *Manes* Hectoris lib. II, 294, 295; Creusae II, 780, 781; Anchisae V, 729 sq.: nisi descensum ad inferos respexerit.

36. Facit invidiam Iunoni commemorandis eius in Troianos machinationibus: primum incensae in Siciliae littore classis lib. V, 606 sqq.: porro v. 37 in Aeolia insula quod adiit Aetolum lib. I, 50 sq. et v. 38. *Irim* ad Turnum missam lib. IX pr. Si tamen sqq. compares, ad superiora tem-

Nunc etiam Manis (haec intentata manebat
 Sors rerum) movet ei superis inmissa repente 40
 Allecto medias Italum bacchata per urbis.
 Nil super imperio moveor: speravimus ista,
 Dum fortuna fuit: vincant, quos vincere mavis!
 Si nulla et regio, Teucris quam det tua coniunx
 Dura; per eversae, genitor, fumantia Troiae 45
 Excidia obtestor: liceat dimittere ab armis
 Incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.
 Aeneas sane ignotis iactetur in undis
 Et, quamcumque viam dederit Fortuna, sequatur:
 Hunc tegere et dirae valeam subducere pugnae. 50
 Est Amathus, est celsa mihi Paphus atque Cythera
 Idaliaeque domus: positus inglorius armis

pora referendum erit etiam hoc: ut iterum animum revocet (ita convertit orationem affectus animi concitati) ad elasis-lycendum et irim ad Troianas mulieres missam lib. V, 606. De Eryee (hodie Monte di S. Giu. Hano) cum templis Veneris et urbe in Sicilia, cuius ruinae exstant. Cf. Munteri Nachrichten von Sicilien etc. p. 231 sq. — 39. Nunc etiam: ex quo Troiani tandem ad Italiam appulerunt. Antea mare terrasque metu coelisque fastigabat Iuno lib. I, 280. Nunc etiam Orcum, qui restabat, adit (Iuno non nominatur, sed intelligitur ex quaquam v. 31.) ad Aleto excitandam. Vid. VII, 323 sqq. Sed et Iunonem ipsam audivimus: Absumptae, inquit, in Teucros vires cordique marisque. Fletere si nequeo Superos, Acheronta movebo, VII, 301-312. — 49. sors rerum pro vulgari: pars, portio: loca infera — 41. bacchata per urbes, vagata. Vide VII, 342 sq. Aliud est, quod Lavinia cum matronis bacchatur ibidem 376 sqq. — 42. super im-

perio: a Iove promisso. Vid. I, 257 sqq. et Disquis. II, §. VI, VII. — Si nulla, ut I, 233: quibus... Cunctas ob Italiam terrarum clauditor orbis. — 47. Ascanium... scilicet cui regnum Italiae Romanaeque tellus debetur lib. IV, 275 et a quo gens Italia oriunda. — 48. in undis. Erat nunc in eo, ut rediret ex Etruria Tiberi devectus. Hoc tamen respici non puto. Sed sede in Italia negata iterum condescenda fuisset Aeneae navia et errandum per ignotum mare, saepe pro: est nunc et iactetur. In v. 49 comparant inlpp. versus de Sarpedone II, 6, 436, 437. — 50: Ascanium saltem liceat subducere, ὡς ἄν τις, ὡς ἂν ἴππην, II, 2, 163. s, 318.

51, 52. Repete supra dicta ad lib. I, 680 et 681. — domus Idaliae, seu ut sint Idaliae domus, seu ut sit domus Idaliae terrae; ut Idaliae lucos dixit, rat I, 693; est ipsa Idalia tercia seu regio, sicut Amathus et Paphus urbes notae (cf. Theocr. XV, 100 sqq.) in Cypri Veneri sacrae, domus pro ha-

Exigat hic aevum. Magna ditione iubeto
 Carthago premat Ausoniam: nihil urbibus inde
 Obstabit Tyriis. Quid pestem evadere belli 55
 Iuvit et Argolicos medium fugisse per ignis
 Totque maris vastaeque exhausta pericula terrae,
 Dum Latium Teucris recidivaque Pergama quaerunt?
 Non satius cineres patriae insedissem supremos
 Atque solum, quo Troia fuit? Xanthum et Simoënta 60
 Redde, oro, miseris; iterumque revolvere casus
 Da, pater, Iliacos Teucri. Tum regia Iuno
 Acta furore gravi: Quid me alta silentia cogis
 Rumpere et obductum verbis volgare dolorem?
 Aenean hominum quisquam divomque subegit 65

habitatione, sede. Dicuntur autem dii amare terras eas, frequentare et inhabitare, quae ipsas sacrae et in quibus templa eorum sunt. — 53, 54. Respicit Iovis verba paullo ante v. 12. Cf. Aen. I, 19 sqq. Verba ad invidiam gravia: *magna ditione*, potenti et duro imperio; et *premat* pro teneat. — 54. *inde*, ab Ascanio et eius posteris nulla licet mora coloniae Tyriae, quo minus Italiae imperium nanciscatur. — 55. Tamen quid profuit Troianis etc. *pestem simpl.* *δυστυχίαν*, perniciem (57. *exhausta*. Cf. IV, 14. not. R.) — 58. *recidiva Pergama*, renascentia, restituta, cf. IV, 344. VII, 322. Tota conclusio orationis, qua expositulatur Venus, egregia est vi ac nervo, quo argumentum per se grave potenter vibrat. Quid profuit nunc Troiana exiis urbe effugisse, si nunc fortuna similis eos excipit, ut nova urbe capta iterum excindantur! Quam *παλιντὴν εἰς αὐτὴν πόλιν* memorat! — *solum, quo Troia fuit* ut lib. III, 11. Illa vero sublimiter: *redde nobis Troiam antiquam!* Prae-

stabat sic in Troade, in urbis solo aequatae ruinis remansisse et iterum eadem aerumnas tolerasse, erat enim metuendum ibi, ne de novo Achivi incursarent Troadem et eandem iniurias inferrent, quas Troes erant experti. Frangunt intus post Servium vim totius loci. Similia color orationis erat II, 669. *Reddite me Danaia.*

63 sqq. In oratione hae Iunonis, qua Veneris accusationem dea diluit, quas suis machinationibus exclamantes hae inductae sint Troianis, et criminationes in Troianos et Aeneam retorquet, qui prior Italiam bello laceravit, nescio an postea paullo nimis *παραπινὴς* versetur. Omnino ea similis est *πρόσθεσι* illis, quae passim in Tragicis occurrunt ad eloquentiae contentiosae speciem elaboratae. Ceterum summa sententiae redit ad notum illud: *Quis toleret Graecos de seditione querentes!* atque Gracchii sunt fere omnes, qui iniuriam aliis intulere; iniuriam sibi fieri statuerunt ab iis, qui de eorum iniuriis conquerebantur. — 63, 64 accipio secundum illa

Bella sequi aut hostem regi se inferre Latino?
 Italiam fati petiit auctoribus, esto,
 Cassandrae impulsus furiis: num linq̄ere castra
 Hortati sumus aut vitam committere yentis?
 Num puero summam belli, num credere muros? 70
 Tyrrhenamve fidem aut gentis agitare quietas?
 Quis deus in fraudem, quae dura potentia nostri
 Egit? Vbi hic Iuno demissave nubibus Iris?
 Indignum est Italos Troiam circumdare flammis
 Nascentem et patria Turnum consistere terra, 75
 Cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater.
 Quid? face Troianos atra vim ferre Latinis?
 Arva aliena iugo premere atque avertere praedas?

lib. I, 25 seq.: *Neo dum etiam causae*, etc. — 67. *Fata* maligne interpretatur Iuno *Cassandrae furis* h. e. valitioris, quae ideo prima omnium loco Aeneam ad iter suscipiendum adiecerunt: cf. lib. III, 183 sqq. et P. I, p. 277 sq. — 69. *ventis* *pyropis* de navigatione in Tiberi, qua Evandrum et inde Etruscus petit Aeneas. — 71. *agitare* ad utrumque diverso paulum sensu retulit: *gentes agitare quietas*, excitas ad belli societatem impellere, *Tyrrhenam fidem agitare*, movere, sollicitare, societatem et foedus ciere, expetere; pro vulgari: permovere Tyrrhenos, ut auxilii ferendi causa societatem ineant. — *fides* est societas fide interposita facta. V. ad IX, 79. — In 72 respicit v. 44, 38: *quis deus egit* et si quis deus, an ego egi? *in fraudem*: est malum, atro, ut toties; periculum Servius interpretatur. *quis deus* — *quae potentia nostri*: quod numen meum: fere ut I, 8, *qua numine laesa*.

74. Comparatio ad invidiam instituta. *Indignum est*., *Quid*, pro; Si

indignum est: an tolerabilius est: an tolerabilis est? *Troiam novam*, castra. — 76. *Pilumnus* inter heroes seu deos Latii indigetes fuit, nunc ioter Turni maiores habitus. Conf. IX, 4; X, 619. — *Venilia* ex deabus marinis seu nymphis fuit, data a poeta, aliorum fortasse exempla. Dauno in matrimonium, orta a Pilumno, soror Amathe Latino nuptae. Cf. VII, 366. Poeta quippe declarat Turnum esse in Italia natum et defendere terram suam adversus advenas (leve verbum, *consistere*, delegit): contra Troianos advenas bellum intulisse Latinis. 77. *Quid*, an minus indignum est? *atrac face*: in hoc et sqq. exaggerat notionem belli per Troianos moti, dum ea cumulat, quae in bello fieri solent, etsi a Troianis ea facta esse nondum constat. *face* itaque proprie; male Serv. explicat *saevo bello*, nec bene Burm. remittit ad lib. VII, 456, ubi Alecto *foecum* immittit Turni pectori. Non magis praedas egerant Troiani, quam incendia per agros sparserant: sed

Quid? soceros legere et gremiis abducere pactas?
 Pacem orare manu, praefigere puppibus arma? 80
 Tu potes Aenean manibus subducere Graium
 Proque viro nebulam et ventos obtendere inanes,
 Et potes in totidem classem convertere Nymphas:
 Nos aliquid Rutulos contra iuisse nefandum est?
 Aeneas ignarus abest: ignarus et absit. 85
 Est Paphus Idaliumque tibi, sunt alta Cythera:
 Quid gravidam bellis urbem et corda aspera tentas?
 Nosne tibi fluxas Phrygiae res vertere fundo
 Conamur? nos? an, miseros qui Troas Achivis
 Obiecit? quae causa fuit consurgere in arma 90

ad invidiam faciendum ea omnis commemorat, quae fieri belli more poterant. — 79. *legere*, eligere, sumere. Perperam cum Servio alii: furari, sublegere exponunt. *gremiis* socerorum ideoque parentum. *pactas* alii sc. Laviniam. Decet enallage istam et habet vim. — 80. Non eadem sed diversa est sententia. Ad minas a Troianis factas, oblatere se posse vi, quod precibus non concedatur, spectat alterum; *praefigere puppibus arma*. Igitur ad invidiam desceat id, quod supra narratum VIII, 92 in simili Aeneas Tiberi adverso navigatione: *Miratur nemus insuetum fulgentia longa Scuta visum*.

81. *Tu potes*: ad Aeneam Diomedis manibus ereptum Il. 2, 315 sqq. spectat; alterum v. 82 Veneri imputatur, quod a Neptuno in eius gratiam factum Il. 4, 324 sqq. de vers. 83 conf. lib. V, 809. — 82. *proque eo*, oblatere Achilli — *ventos inanes*, suram, *idpa*. — 83. Etiam hoc per aliam deam factum erat, sed in Veneris gratiam: IX, 82: *Ipsa deum fertur genetrix etc.* — 89. Si, quod

ipsa dixisti, tibi est Paphos, quo enim abducere possis incolumem: — quid urbem Latini, ideoque ipsum Latium, bello illato sollicitas? gentem bellicosam, *gravidam bellis* sq. quae illa gerit; multa bella gerentem: sic *gravidam imperiis* Italiam dixerat IV, 229; in qua magnum futurum erat imperium. *Idalium*. Cf. vers. 54 et I, 684. not.

88. Insurgit oratio et aعرbe in ipsam Venerem invehitur: non se, sed ipsam Venerem, malorum, quae Troianis sunt, esse causam, Paridis adulterio: sic *manet alta mente repositum Iudicium Paridis aeternaeque iniuria formae*. — *vertere, fundo* pro vulgari. funditus evertere. — *res fluxas* seu per se infirmas Troianorum in Latio res designat, seu, quod tamen eodem redit, ornans est epithetum: nam, quod evertitur, omne infirmatum et labefactatum esse necesse est. — 89. *an is qui absolute dictum*: sed interpretandum de Veneri, quae belli Troiani auctor fuit Helena rapta; mox statim redit ad proprium:

Europamque Asiamque et foedera solvere furto?

Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter?

Aut ego tela dedi fovive Cupidine bella?

Tum decuit metuisse tuis; nunc sera querelis

Haud iustis adsurgis et irrita iurgia iactas.

95

Talibus orabat Iuno, cunctique fremebant

Coelicolae adsensu vario: ceu flamina prima

Quum depressa fremunt silvis et caeca volutant

Murmura, venturos nautis prodentia ventos.

Tum Pater omnipotens, rerum cui summa potestas, 100

Insit. Eo dicente deum domus alta silescit,

Et tremefacta solo tellus; silet arduus aether;

in illa, quae causa fuit etc. — 91. *foedera solvere furto* ut solveretur, dirimeretur pax, pacatus status inter Troianos et Graecos abducta furtim Helena: *furtum* pro raptu. *foedera de hospitio* accipit Iul. Sab., sed obstant illa: *consurgere in arma Europamque Asianique*. — 92. Committitur obessam a Paride Spartam Servius: *perperam*; gravi et odiosa voce usa est dea *expugnavit* ad vim et atrocitatem raptus declarandam: quasi hoc idem esset habendum, ac si bellum intulisset. *tela amoris*. — 94. Idem color orationis: *Tum decuit, quum sceptrum dabas*, IV, 596, 597:

97—117. In hoc animorum aestu Iupiter tandem decernit et proficitur se fatali rerum ordini omnia permitturum esse. Alio, quam in Iliade, modo haec sunt constituta. In illa, Θ, pr. a praefiliis et auxiliis alterutri exercitus ferendis abstinere se iubet Iupiter deos; qui tamen mox, fraude Iunonis circumvento Iove, praefilia iterum ipsi intersunt. Melliore quoque ordine et eventus studia et discordiae decursum in Aepeide procedunt ac finem habent, quam in II. p. pugna

inter ipsos deos facta nullo ad ipsam actionem usu et fructu. Ad comparationem hanc cf. Ge. I, 356—369 et Ecl. V, 82: at exornationem comparationis Miltonus dabit *Parad. Lost*, II, v. 284 sqq. — *depressas, interceptas, impeditas, inclusas*; proprie ex insperato; ut de navibus Ge. IV, 421 et de Caco VIII Aen. 247—249. Iam simpliciter, ut h. l., *oppressas, inclusas, caecas* l. e. obscuras. — 100. *rerum cui summa potestas*, *ὃς ἄρ' ἅς τοι ἔστι πύξιος* II. β, 448. *Odyss.* s, 4. Splendidos hos verus pro se quisque facile mirabitur. Primas sed obscuras lineas in Ennianiis versibus ex Scipione servavit Macrob. VI Sat. 2: *Mundus caeli vastus constitit silentio, Et Neptunus saevus undis aspera pontum dedit, Sol equis iter repraesentantibus volantis, Constitere omnes perennas, arbores vento vocant. Adde Cat. Epith. 204 sq. tremefacta solo tellus. Adiectum solo spectat ad posticum ornatum; ut *solum terror, solum teluris*, iungi solet; quoniam *solum, ὅδ' ἄς*, per se notionem habet fundamenti, quod subiectum est: sic quoque *tellus* contrerescere dici potuit*

Tum Zephyri posuere; premit placida aequora pontus.
 «Adcipe ergo animis atque haec mea figite dicta:
 Quandoquidem Ausonios coniungi foedere Teucris ¹⁰³
 Haud licitum, nec vestra capit discordia finem;
 Quae cuique est fortuna hodie, quam quisque secat spem,
 Tros Rutulusve suat, nullo discrimine habebō;
 Seu fatis Italum castra obsidione tenentur,
 Sive errore malo Troiae montisque sinistris. ¹¹⁰

solo, simpliciter, nulla alia notione adiuncta; saltem, intra se. Sicque fere mos, cum *aequora ponti* iunctim effertur, poeta distit: *pontus premit aequora*, h. e. pontus premit, comprimit se, quiescit. Solum pro usque ad solidum accipere sermonis rationi repugnat. *placida*, ut *placida* fiant. — 103. *Zephyri posuere* se, quievit, conf. VII, 27. — 104. v Totus hic locus de primo Lucilii translatus est libro, ubi inducuntur dii habere concilium et agere primo de interitu Lapi... postea sententias dicere. s. Ser. Cf. fragmenta Lucilii p. 260, 261. — 105. *Ausonios*, Ausones, cf. ad XI, 253. — 107-113. Sequitur Iovis decretum: Quam utrique pars fortunam hodie experiatur, quam spem magnarum rerum praedictatum et expectatarum alterutri sibi praecedent (qua spe excident), seu Troiani seu Rutuli, iuxta et eodem loco habebō: aive (quod Venus pulat) fatis suis iniquis, aive (quod Iuno v. 68) stultitia Trojanorum et vaticiniis falsis eo res adducta est, ut nova Troia nunc oppugnetur. Nec Rutulus libero, quo minus fortunam sibi debitam consequantur, Experiatur quisque seu tristitia seu laeta pro hodiernis rerum iniitiis et actu. Ego, neutris studebo: evenient, quae fata ferent. Haec, arbitror, sententia verbis subiecta est.

— 107, 108. *quam quisque, Tros Rutulusve fuerit, spem secat*. De voc. *secat* pronuntiare non sdeu facile est. Servius exponit: sequitur, tenet, habet: ut VI, 900, *Ille viam secat ad nares*. Sed *viam secare* longe aliud est. Si poeta archaismum seclatus secat scripsisset, posset esse antiqua vox *seco*, *secco*, pro *sequo*, *ere*, unde *sequor* manit. Turnebus exposuerat *sumit*: nam, qui aliquid secat, sibi partem sumit (sic nos voce *theilen* utimur. R.) Scaliger et Cerds, *aperit* sibi *spem* *factis*, ut, qui viam secat, aperit. Sed hoc durum et longe petatum est. *Spem incidere* et ex Horatio Od. 1, 11, 7, *spem longam rescare* (quod tamen paullulum diversum est, denoto enim hoc fit, quod nimium est) rationem certam loquendi satis produnt, quae quidem ita fert: ut simili modo ἀναλέγω, quod poetae *scere* licet, *spem secare* sibi: incidere, intercipere, tollere spem. Sic vota, gaudia scindi dicuntur. In hoc saltem analogiam video, quam sequar, necdum vidi meliora. Respiciunt autem haec ad spem Veneris de futuro Iuli regno in Italia, quae incidit, h. e. intercideret necesse erat, si castra a Turno expugnabantur. Cf. 42, 50.

109, 110. *Iungo castra tenentur obsidione Italorum*: seu *fatis*, quod sita iniqua, ut Venus interpretabatur, pro-

Nec Rutulos solvo. Sua cuique exorsa laborem
 Fortunamque ferent. Rex Iuppiter omnibus idem.
 Fata viam invenient. Stygii per flumina fratris,
 Per pice torrentis atraque voragine ripas
 Adnuit et totum nutu tremefecit Olympum. 115
 His finis fandi. Solio tum Iuppiter aureo
 Surgit, coelicolae medium quem ad limina ducunt.

Interea Rutuli portis circum omnibus instant
 Sternere caede viros et moenia cingere flammis.
 At legio Aeneadam vallis obsessa tenetur; 120
 Nec spes ulla fugae. Miseri stant turribus altis
 Nequidquam et rara muros cinxere corona,
 Asius Imbrasides Illicetaoniusque Thymoetes
 Assaracique duo et senior cum Castore Thymbris,
 Prima acies. Hos germani Sarpedonis ambo, 125
 Et Clarus et Themon, Lycia comitantur ab alta.
 Fert ingens toto connixus corpore saxum,
 Haud partem exigua montis, Lyrnessius Acmon,

sequuntur Troianos etiam in medium Latium, sive errore malo Troiae (h. e. Troianorum stultitia, malignitate, qui oracula accepta male interpretati sunt) monitiisque sinistris, oraculis et vaticiniis falsis, furis Cassandrae. Vide var. 67, 68. — 111. Nec Rutulos solvo, obscurum est per brevitatem affectus. Videtur supplendum esse ex his, quae proxima sunt: non solvo, exsolvo, eximo, Rutulos labore et fortuna, quae eos manet. nec, non magis Rutulos quam Troianos. Interpretes secundum Servium solvo pro absolvere accipiunt: parum eorum modo arbitror. — 113. Nihil obstat fati, fatali rerum ordinal: pro ego non obistam. Cf. IX, 404-6. — 114. Docte dixit ripas (pro ipso amni) torrentes pice et voragine atra, h. e. alta aqua ni-

gra defluens flumen. — 115. Notum Iliad α, 528 sq. — 117. medium. Hic Romanum agnosce: iamquam magistratum, Consilem, deducunt Iovem diti.

118-145. Interea castra oppugnata aegre defendunt Troiani. — 119. Comparant verba Iliad. μ, 35, 36 et moenia cingere flammis, immittere undique ignes. Aliiter dictum ac IX, 160, ubi de vigiliis. — 125. Stant... prima acies pro vulg. stant in prima acie. — 126. Lycia ab alta, nobili, clara, oriundi. — 128. Modestius hoc visum Maecenati, iunioribus, quod Homerus dixit Odyss. ε, 481, Polyphemum in naves κορυήν ὄπισθ' ἐπὶ γάλατος λαυλάλιον esse. Senec. Suas. 1. Sed Maecenas non cogitasse videtur de Polyphemo agere Homerum,

Nec Clytio genitore minor neo fratre Menestheo.
 Hi iaculis, illi certant defendere saxis 430
 Molirique ignem nervoque aptare sagittas.
 Ipse inter medios, Veneris iustissima cura,
 Dardanius caput ecce puer detectus honestum
 Qualis gemma micat, fulvum quae dividit aurum,
 Aut oollo decus aut capiti; vel quale per artem 435
 Inclusum buxo aut Oricia terebintho
 Lucet ebur; fusos cervix cui lactea crinis
 Adcipit et molli subnectens circulus auro.
 Te quoque magnanimae viderunt, Ismare, gentes

de homine Trolano Maronem. — 431. *moliri ignem* Troiani etiam, parare ignes missiles de vallo *nervoque aptare sagittas* Troiani, adversus Rutulos.

432—438. Ornatus locus de Iulo: in Iuliae gentis gratiam. *Veneris iustissima cura*, quem merito amabat Venus, quia illi debebatur imperium, ut Serv.; aeu simpliciter, quia dulcissimus puer. Is, etsi iussus abstinere a pugna (IX, 661, 662) ideoque sine armis incedens, poëtae *sine galea*, tamen in medio pugnantium e muris repente iterum conspicitur. — *caput honestum*, pulcrum, ut Ge. II, 392. — *Qualis gemma micat*. Emicat inter ceteros adstantes Iulus formosus, ut gemma auro inclusa aut opus eburneum buxo vel terebinthino margine ambiente. *Κυρῶσαι* aliquod Homericum seu *ἀγαλμα* cogitat poëta. Cf. lib. I, 592, 593. — *aut collo aut capiti decus*, sive ut monili sive ut diademati inseratur gemma. — *Oricia terebinthus*. Oricus, Epiri civitas ad sinum Ionium, iuxta quam nascitur terebinthus nigrum lignum habens, ut Serv. tradit. De eadem Plin. XIII, 6, s. 12: *Cirea Idam Troadis et in Macedonia* (ad hanc tunc Epiri pars

illa fuit attributa) *brevis arbor haec atque fruticosa in Damasco Syriae magna*. Egit de altera hac Celsius in Hierobotan. non longe a pr. sub voc. *El Elim*. *Materies ei admodum lenta ac fidelis ad vetustatem, nigri-splendens*. — Retulit autem, ait Servius, *comparationem ad candidum vultum, qui erat uigris eriuibus cinctus*. In hoc tamen comparisonem constitutam nolim putare; sic enim omni dignitate caret: sed, quod supra posui, inter ceteros bellatores Ascanius conspectus effulget nitore oris. Non male variavit rem Silius XII, 226-229 sqq. Ad v. 437 cf. Ge. IV, 337, ubi sunt *Nymphae Coesariem effusae nitidam per candida colla*. Ita et h. l. *cervix candida et circulus aureus accipit*, excipit, *crines fusos per cervicem*. Capillum promissum diadema aureum, quod inter Phrygii luxus ornamenta fuisse videtur, colligit. Valer. Pl. II, 430: *aut tereti crinem subnectitur auro, molli auro, ductili, ex bractea aurea*. Fibulam minus bene intelligat aliquis, cum et de circulo et de crinibus agatur (at cf. vers. 818 et Val. Flac. I, 430. R.)

439 sqq. Ornatus porro locum binis

Volnera dirigere et calamos armare veneno, 440
 Maeonia genere domo: ubi pingua culta
 Exercentque viri, Pactolosque inrigat auro.
 Adfuit et Mnestheus, quem pulsi pristina Turni.
 Aggere moerorum sublimem gloria tollit;
 Et Capys: hinc nomen Campanae ducitur urbi. 445

Illi inter sese dari certamina belli
 Contulerant: media Aeneas freta nocte secabat.
 Namque, ut ab Evandro castris ingressus Etruscis
 Regem adit et regi memorat nomenque genusque,
 Quidve petat quidve ipse ferat, Mezentius arma 450

aliis praeclaris viris commemorandis, ne, quod poëtae turpe est facere, in generalibus dictis subsistat oratio, utque a numero et multitudine animus traducatur ad individua et singula. Nihil amplius in his spectandum. — *Volnera dirigere*, XI, 654 *spicula*. Quo vero iure Iasmarum Lydium veneno iungentem tela inducere potuerit poëta, non assequor. Maeones illo tempore non adeo barbari erant. Et iam Amyceum simili modo notaverat IX, 773 (Hunc morem esse barbarum poëta nusquam dixit; et quum Rutulos veneno iungentes vidissent tela, Troiani etiam sibi hoc licere in hostes putarunt. Nec Odysseae auctor pro more barbaro habuit, ut qui ipsum Ulysseia Ephoram profectum narrat (Od. α, 260 sqq.), ut venenum, quo tela sua iungeret, sibi pararet. R.) Frigent quoque *Magnanimae gentes*. (*Magnanimae* propter sequens *generose* stare non potest. Sensus loci est: Etiam tu contra hostes fortes fortissima pugnasti. *Magnanimae* autem *gentes* bene dici poterant; Sil. Ital. I, 29 habet: magnanimis urbibus. R.) — 444. *Maeonia genere domo*, nata nobili genere in Lydia. — 443. Ita-

rum studet gentis Memmiae nomini, v. Y, 447 et ibi not. ad 444. *quem pulsi*: itarum hb. IX, 779 sqq., quem locum respicit nunc, quod Turnum a vallo repulerit. — 445. *Capys*... *Capua*: ex opinione illa veterum nota, a Graecis seu Troianis conditoribus repeti urbium Italiae origines. De Capua a Capy condita cf. Liv. IV, 37.

446 sqq. Dum ita pugnabatur utrinque, Aeneas ex porta urbis Caere, unde auxilia adducebat, solvens mari redibat cum navibus inde ab VIII extr. *Conferre manus, arma*, hinc etiam *pugnam*. *media nocte*, quae diem pugnae memoratae insequuta est; nam nocternam pugnam supervenisse, facile ex tota narratione intelligitur. Noluit poëta iterum ornare, quod copiose exposuerat in superiora diei exitu IX, 457 sqq. Adest Aeneas cum classe postero die orto at pugnam novam in escensu facit. 266 sqq.

448. Verbo commemorat supra exposita: VII, 478 sqq. 603 sqq. et adiungit reliqua deinceps insequuta. — 450, 451. *Mezentius armis* Quae sibi conciliat, Turni societate, VIII, 7, 8, 492, 493. VII, 647 sqq. — 452. *quae*

Quæ sibi conciliet violentaque pectora Turni
 Edocet; humanis quæ sit fiducia rebus
 Admonet inmiscetque preces. Haud fit mora; Tarchon
 Iungit opes foedusque ferit; tum libera fati
 Classem conscendit iussis gens Lydia divom, 155
 Externo commissa duci. Aeneia puppis
 Prima tenet rostro Phrygios subiuncta leones:
 Inminet Ida super, profugis gratissima Teucris.

ut fiducia h. e. nullam esse: esse rerum humanarum varietatem et vicissitudinem summam: posse ideo fieri, ut Mezentium expulsum iterum in regnum remeet. — 153. Aut oratio pendet: Namque, ut. . . adit. . . inmiscetque preces: tum haud fit mora; aut v. 148 explenda est: ut ingressum erat castra Etrusca: regem adiit. . . inmiscetque preces. Haud fit m. etc. — 154. libera fati: a vaticinii necessitate soluti Etrusci, quo ad persequendum bello Mezentium externum ductum ad disciscere debuerant VIII, 495, 503. fatum pro vaticinio aruspici: vaticiniis et responsis deorum illigatur vel obligatur is, qui aliquid ex deorum iussu facere debet, liberatur, cum res vel conditio eventum habet. — 155. gens Lydia. Etrusci ex vetere opinione, cf. lib. VIII, 479, 480.

156, 157. Turbant interpretes. Sed navis Aeneae, quæ primum locum tenet (ut lib. V, 338, *Emicat Eucyalus et munere victor amiei Prima tenet*), habet insigne seu parasemon in extrema prora montem Idam et sub monte fortasse in antro leones binos matri Idæ sacros; sic 253: *binique ad frenâ leones*. Cf. Salmas. ad Solin. p. 403. Vocabulo *puppis* improprie usus est omnino pro navi; alias puppis tutelam, non parasemon haberet.

Ea navis subiunctos habet leones rostro, ideoque infra proram extremam. Proprie tamen parasemon est supra rostrum: igitur *subiunctis* non urgendum, sed est: habet appositos, additos. Sed et hic, h. e. in navi, Aeneas cum Pallante. Posset hic de prora accipere, unde tiber caeli prospectus: sed locus sedendi et alibi in puppi assignatur, et v. 218 in puppi sedens discrete exhibetur. Illud paullo obscurius est, quæ ratione Ida in prora picta et leones ibi frequentes ideoque Cybelæ sacri sub monte expressi fuerint. Leonis certe ad montis altitudinem vix ulla proportio esse potuit in tali pictura. Idam sub personæ symbolo expressam fuisse suspicatur Spencius, in Polymet Dial. XV, 8. Parum commodè sic voc. *inminet* esset positum: debebat Ida in personam mutata saltem ad latus adiunctus habere leones. Vnde porro hæc navis cum insigni ex Troianis religionibus petito Aeneæ ppud Cæretanos statim parata et ad manus fuit? Iam veterum Grammaticorum ea fuit dubitatio, quomodo intra unius diei spatium classis adornari potuerit. Dicendum, Cæretanos iam ante ad bellum instructos classem in promtu habuisse: cf. VIII, 494. Aeneas autem navem festinanter ornasse. Potest tamen minus cautum in his fuisse arbitror:

Hic magnus sedet Aeneas secumque volutat
 Eventus belli varios; Pallasque sinistro 160
 Adfixus lateri iam quaerit sidera, opacae
 Noctis iter; iam quae passus terraque marique.

Pandite nunc Helicon, deae, cantusque movete:
 Quae manus interea Tuscis comitetur ab oris
 Aenean armetque rates pelagoque vehatur. 165

Massicus aerata princeps secat aequora Tigri,
 Sub quo mille manus iuvenum, qui moenia Clusi
 Quique urbem liquere Cosas: quis tela, sagittae
 Corytique leves humeris et letifer arcus.
 Vna torvus Abas: huic totum insignibus armis 170
 Agmen et aurato fulgebat Apolline puppis.

ut et v. 205 in Oeni Mantuani navi Mincium pro insigni habente. Sed haec dubitatio evanescit recordanti, binas naves suas (VIII, 79, 80) Aeneae se iunxisse ad Caeretanum portum (Ceterum noli oblivisci, te in poeta, non in historico versari, et illi contentum esse, si imaginationi tuae prudenter satisfecerit. R.) — 159-162. Bene Pallantis generosam et erectam indolem declarat poeta, iuvenis discendi Cupidus ex Aeneo, qui longum navigationis usum habebat, modo siderum notationes quaerit, *opacae noctis iter*: h. e. quibus *navis cursus per noctem regitur*; modo res gestas et fata Aeneae.

163. 4, 5. In re a prisca memoria repetita Musas invocat: sic VII, 611. — 166 sqq. De copiis ex Etruria et de urbibus, unde adducuntur, omnino haec habe. Quatuor earum copiarum turmas edidit: primam Clusinarum et Cosanorum ducit *Massicus*. Infra v. 655 *Osinius* Clusinarum rex (seu Lar) inducitur: quem sub Massici imperio egisse necesse est. Conf.

ibi Serv. Alteram ex Populonio et Ilva s. Aethalia insula ducit *Abas*; tertiam ex Pisa *Arylas*; quartam ex Caere et vicinis locis *Astur*. Accedunt auxilia e Liguribus v. 185 et e Mantuanis 198. Classis ompino erat XXX navium; v. 213. Copiae autem mille sagittarii a Massico ducti, nongenti armati sub Abante, mille alii sub Asyla et totidem sub Asture: ergo ter mille nongentorum capitum. — *aerata Tigri* pro navi cum insigni tigridis in prora: ut V, 116 sqq. et v. 205, 206 et v. 209. Sub Massico *manus*, turma, *mille iuvenum* erat. — *coryti*, *γυρτοῦ* pharetrae.

170. Alterius turmae ductor *Abas*, bellicosum animum vultu prae se ferens. — 171. *aurato fulgebat Apolline puppis*. Ergo is totela navis erat. Sed poeta in ceteris, ut et V, 116 sqq. insignia navium seu parasma ponit, quae in prora sunt; etsi haec duo, insigne et tutelam, vulgo confundunt multi: itaque *poppim* potius pro navi omnino dictam velim: ut paullo ante versu 156. Tribuit autem

Sexcentos illi dederat Populonia mater
 Expertos belli iuvenes; ast Ilva trecentos
 Insula inexhaustis Chalybum generosa metallis.
 Tertius ille hominum divomque interpret Asylas, 475
 Cui pecudum fibrae, coeli cui sidera parent.
 Et linguae volucrum et praesagi fulminis ignes,
 Mille rapit densos acie atque horrentibus hastis.
 Hos parere iubent Alpheae ab origine Pisae:
 Urbs Etrusca solo. Sequitur pulcherrimus Astur, 480
 Astur equo fidens et versicoloribus armis.

arma, clipeum, thoracem, galeam puta, *insignia* huius turmae; respectu ad ferri metalla, quibus Ilva olim clara erat, habito. — 472. *Populonia mater* h. l. patria. Supra VII, 762 dulciter poterat, an *Aricia mater* eo sensu dicta esset. *Ilva*, Elba, Ἀλβάνη, hodieque insula ideo celeberrima. — 474. *generosa metallis* pro "fecunda, eleganter; sed cum adiecta notione praecleari metallorum generis, quorum venas inexhaustas habet", comparatione declarata cum Chalybum fodinis.

475, 476, 477. *Vatis luculenta descriptio*. Eum *deorum vel Iovis interpretem* dici, solenne est; at h. l. *hominum divomque est interpret*: precipio, ut ait inter deos hominesque medius et arbiter: dum deorum voluntatem hominibus interpretatur ex augurio. *Parent* ei fibrae pecudum etc., quatenus eas, tamquam pro lubitu, interpretatur in bonam vel in sinistram partem. Sic apud poetas *regere et moderari* dicimur ea, quorum scientiam habemus; ut sidera is, qui eorum nomina et cursum tenet. Ita *futura parere* dicuntur iis, qui ea praedicunt, quasi vim in ea habeant: iidem *futura moderari, regere*. Eo enim omnino inclinatur hominum opi-

nio, ut, qui praedicunt futura, eos etiam constituere posse futura potentes videmus obviari et odio haberi in sacris quoque libris nostris vates, qui sinistra fata denuntiarent, tamquam ipsos malorum auctores. Tandem eas res, quibus utuntur vates ad divinandum, aves, exta, sidera, vim occultam nescio quam habere, qua fata inflectantur ac mutantur, sibi persuasit superstitio. Comparat Burm. Petron., 134: *Quicquid in orbē vides, parci mihi*. Sed ibi venefica loquitur: hanc autem sibi potestatem in omnem rerum naturam tribuere nota res est. Solenne illud, *parere* pro apparere, huc spectare non potest. — 479. *rapit* pro vulgari, ducit, ut VII, 725: *Mille rapit populos horrentibus*, i. e. erectis. Vide ad vers. 237. — 479. Similiter Statius Theb. IV, 428: *Huio parere dñi quos* etc. *Pisae* a. Pisa, ab illa condita, qui Pisa Elidis profecti erant, unde *Alpheae ab origine*, pro ab origine Alpheae a. Ellae; at solo, sede ac situ, urbs Etrusca.

480. Quartam turmam ducit *Astur equo fidens et armis*, ornate pro habens, ut Homer. ἄρσις νίσσορος καὶ χάρτις χαλκῶν alias *superbus equo*. — *versicoloribus armis*, e. diversis me-

Tercentum adiiciunt (mons omnibus una sequendi).
Qui Caerete domo, qui sunt Minionis in arvis,
Et Pyrgi veteres intempestaeque Graviscae.

Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello,
Transierim, Cinyra et paucis comitate Cupavo,
Cuius olorinae surgunt de vertice pennae:

tallis. Sic Iliad. 2, 504: ἐπὶ κατὰ δὲ
κλυτὰ τεύχεα πατρία χαλκῶ. Hoc
malim huc trahere quam αὐτὰ τεύ-
χεα. Iliad. 2, 295, αἰολοδῶντες apud
eundem, quod de motu potius acci-
piendum vario ac celeri, ut κορυ-
θαῖος et alia dieta sunt. — 482,
484. Asturem sequuntur trecenti ex
Caere et agro ad Minionem, Pyrgis
et Gravisca: quae vicina oppida Caer-
etiorum fuere. Sed cur tam pauci
ex urbe tam opulenta Caere? Quia
nulla hinc abduxerat Mezentius VII,
652, 653. *Adiiciunt* tercentum viros
ii, qui sunt Caerete domo etc. h. e.
qui domo sunt Caeretani, ei additi
sunt, cum comitantur. Burmannus
secundum Servium supplet *adiiciunt*
se; nec multum recedit Probus, qui,
adiacent et quasi iuxta sunt, interpre-
tatus erat. — *intempestae Graviscae*
aëris intemperie, cum in humili ac
palustri loco essent sitae.

485 sqq. Obscurior locus seu ex
interpolatione, quod equidem suspi-
cor, ut totus v. 488 tollendus sit,
quo facto sententia bene procedit
(ut ait: Commemorabo quoque te,
o Cinyra, et te, Cupavo. Cycni filii,
aut, quod melius est, non ego te,
o Cupavo, comitate a Cinyra et pau-
cis, transierim, olorinas pennas in
erista qui gestabas); seu propter ob-
scuriorem fabulam a poeta aliter
quam ab aliis tractatam; factum enim
videtur, ut ex Oriente fabulam de
Phaëthonte, Cinyra et Cubabo (v.

Apollod. III, 14, 3. Not.) ibique in
Ligurum traduxerint homines; etsi
Ligurum diversus plane est Cycnus
et Phaëthon. Si Phaëthis elegi, Ege-
tes, superessent (de quibus v. Heins.
et Burm. ad Ovid. Met. X, 83 et
Ruhnken. Epist. crit. p. 299); melius
foras de fabula constaret; nam ex
illo ductam eam esse a Lactantio pro-
ditum in Narrat. fabb. II, 4; ean-
dem fabulam Ovidius II Met. 357
repetiit. Multa autem in ea tradita
fuisse, de quibus nunc parum con-
stat, etiam ex aeniglypho dicitur ap.
Winckelm. *Momum. ined.* n. 43, ex
aerophago villae Birghensis expresso.
Vt nunc locus se habet, ut aliquo
saltem modo expediatur illud: *Cri-
men amor vestrum*; statuere necesse
est, Cinyram et Cupavonem turpi se
amore prosequutos esse. *Cupavo* et
Cinyras vix videntur posse coniungi,
tamquam Cycni filii: itaque aut sus-
tinenda est pronuntiatio post *Cinyra*.
Non ego te Transierim Cinyra; . . .
et (pro uoc) *te, paucis comitate Cu-
pavo, Cuius*. Aut accipienda et scri-
benda sunt: *Cinyra et paucis comitate*
Cupavo; ut Cupavo Cinyram et pau-
cos comites habuerit. Pergamus ad
reliqua. *Cupavo* eristam habet ex pen-
nis olorinis v. 487 in memoriam pa-
tris Cycni in olorem mutati ex nimio
luctu de Phaëthontis casu. Cycnus
apud Ovidium l. c. Stheneli (non
Stheneli) filius, Phaëthonti *materno*
a sanguine iunctus, merito, tamen pro-

Crimen, Amor, vestrum, formaeque insigne paternae:
 Namque ferunt luctu Cycnum Phaëthontis amati;
 Populeas inter frondis umbramque sororum 190
 Dum canit et maestum Musa solatur amorem,
 Canentem molli pluma duxisse senectam,
 Linquentem terras et sidera voce sequentem.
 Filius aequalis comitatus classe catervas
 Ingentem rebus Centaurum promovet; ille 195
 Instat aquae saxumque undis inmane minatur
 Arduus et longa sulcat maria alta carina.

prior dictus. — inter populeas frondes umbramque sororum, populos (nigras, αἰγυλούς, electrum exsidentes), in quas Phaëthontis sorores fuisse mutatae, ex nonnullorum saltem narratione Cf. ad Ecl. VI, 62 (Si eum Chr. Conr. Sprengelio, Neue Kritik der klassischen röm. Dichter p. 139 sqq. vers. 489 ad praecedentem referas et scribas: «Crimen, Amor, vestrum, i. e. quae pennae, Amor (Tibi et Matri), crimini sunt (Ovid. Metam. VIII, 240. X; 197); ut unum quidem Amorem appellet, matrem tamen Venarem quoque intelligat, ut IX, 525: Vos, o Calliope, ubi unam nominat, plures alloquitur. Cf. I, 139: «fortasse lucem loco obscuro assuam laetaberis. R.) Versum emendat: Crimen amoris erat formaeque iux. pat. i. s. olorinae pennae, quas Cupavo illa Cyenidea i. e. Cyeni filius in vertice gestabat, pro insigni a patris forma versa petito fuisse; una tamen crimen (nefas infr. v. 497), αἰσχος aive probrum (qua significatione quoque occurrit ap. Propert. IV, 4, 41. Ovid. Trist. IV, 9, 25.) amoris paterni in Phaëthontem illiciti admonens. Sed ita praestat vers. 186 Cyenida et legere pro Cynira et; nam

vers. anteced. poëta unum tantum belli ductorem alloquitur et vet. Editt. duoque Goth. habent Cygne vel Cygnae, Cyene. B. — Mox v. 192, 193 eum iam senem in cycnum prae luctu mutatum narrat. Ferunt eum duxisse, h. e. induxisse, senectam canentem molli pluma: ita ut senectam pluma induxerit, ex poëtica ratione, eum ipsi seni pluma induceretur; canentem... linquentem... sequentem: h. e. ferunt eum, iam senem et canentem, inductum plumis evolasse. Minus enim placet, ad poëticam quidem elegantiam, ut ait simpliciter: duxisse, egisse, eum senectam, canentem pluma, sic ut haberet plumas pro canis, h. e. in cycnum mutatum. Ex h. l. ductum est illud Nemes. Cynege. 37: Cycnum plumamque senilem; et Claudian. VI Cons. Honor. 474: Mutatumque senem plumis. — 194. aequales catervas: h. e. turmam aequalium; seu potius aequali numero: alios trecentos ex v. 182. — 195-197. Cum navi vectum dieere vellet, quae Centaurum pro parasemo habebat, suaviter insigne navis ad ornatum orationis convertit: Centaurus ita erat sculptus, ut saxum evulsum terra proiceret.

Ille etiam patrias agmen ciet Ocnus ab oris,
 Fatidicae Mantus et Tusci filius amnis,
 Qui muros matrisquededit tibi, Mantua, nomen, 200
 Mantua, dives avis: sed non genus omnibus unum.

498 sqq Tandem Mantuani accedunt Etruscis, quippe auctoribus civitatum XII transpadanarum ideoque etiam Mantuae. Ocnus dux, Mantus nymphae (nam de Manto Tiresiae filia cogitasse non videtur), et Tiberis fluvii filius, diversus ab eo Oeno, quem poëtae in inferis collocarunt, condidit et a matre appellavit Mantuam. — 201, 202, 203. Non in promptu est expedire locum secundum interpretationem Servii et Cerdæ, aut Gronovii aut Catroci. Equidem sic accipio: Mantus, potens plurimè copius urbs, quæ tamen non eiusdem erant generis, sed ex gentibus III ac populis XII constabant, quorum quaterni sub una gente erant comprehensi, quibus illa caput erat: copiae autem illæ erant Etruscae. Videamus singula: dives avis per se ambiguo sensu dictum est: potest esse dives avis, qui multos avos habet, quod ad stirpis vetustatem trahi posset; potest esse dives per avos aut qui avos divites habuit; ideoque de urbe et populo est sensus, qui aliquando potens fuit. Videamus nunc de usu loquendi. Dici solet aliquis potens, florens genere, nobilitate, maioribus ideoque et avis; potens potius est dives, ὀψιος, usu Homérico; uti contra reges πλούσιος, quia ex divitiis illi opes veniunt. Iam, si quis avos habere, numerare, iis gloriari, iis dives esse ac potens memorat, adsciscitur avorum vetustas, claritas, in notionem. Sollemnior et planior forma loquendi est de singulis homi-

nibus. Statius Theb. I, 392 de Adrastio: Dives avis et utroque Iovem de sanguine lucem. Supra VII, 56: Turnus avis atavique potens; eadem vi, qua dives, ὀψιος, avis, per avos, propter avos, h. e. habens avos claros. Silius XVI, 593, Burrus avis pollens. VIII, 382, Scaevola avis pollens nec dextra indignus avorum. Hic Idem Silius etiam de populo: Osci, quos dives optum, quos dives avorum. Et toto dabit ad bellum Campaniam tractu: VIII, 523. Itaque et hoc loco Mantua fuit dives avis, per avos; pro vulgarj, habens avos claros ac potentes; ideoque urbs potens olim, maiorum ætate; quod monendum erat imprimis, quum poëtae tempore illa tantopere a pristino splendore descivisset. Constabat tamen agmen e diversis populis: sed non genus omnibus unum; omnibus non ad avos erat referendum, quod vulgo faciunt, sed ad agmen, quod Ocnus adducit patriis ab oris (Simplicior omnibus referendi ratio esse videtur vulgaris: durior, qua ad agmen vox illa spectat. Servius quoque non unum Ocnum Mantuae conditorem nominat; sed plures conditores et eos avos atque in his Thebanos, unde poëta quominus Manto illam sumserit, nihil impedire videtur. Nam, etsi inepta sit illa deducendi ratio, tamen regnat in urbjum originibus Italicae et Graecia repetendis, nec poëtam ab illa abstinuisse quisquam recte contulerit. R.) Pergit: Namque Mantua trinas gentes et duodenos popu-

Gens illi triplex, populi sub gente quaterni;
 Ipsa caput populis; Tusq; de sanguine vires:
 Hinc quoque quingentos in se Mezentius armat,
 Quos patre Benaco velatus arundine glaucha 105
 Mincius infesta ducebat in aequora pinu.
 It gravis Aulestes centenaque arbore fluctus
 Verberat adsurgens: spumant vada marmore verso.
 Hunc vehit inmanis Triton et caerula concha
 Exiirens freta: cui laterum tenuis hispida nanti 210
 Fronis hominem praefert, in pristina desinit alvus;
 Spumea semifero sub pectore murmurat unda.
 Tot lecti proceres ter denis navibus ibant
 Subsidio Troiae et campos salis aere secabant.

Iamque dies coelo concesserat, almaque curru 215

ios habebat: *Gens illi triplex* etc. *Gens* tamquam latinis sub se continet populos: quod Io. Fr. Gronov. ad Liv. V, 34 docuit. Populi igitur erant XII in trinas gentes divisi. Mantua vero horum XII populorum, qui Etrusci erant; h. e. XII coloniarum in dicta posthaec Gallia Cisalpina sitarum caput erat, unde Plin. III, 19, a. 23: *Mantua Tuscorum trans Padum sola reliqua*. — *vires*, copiae.

204. *Hinc in se armat* eleganter de coplis adversum Mezentium odio eius ductis. — 205, 206. Navis, qua vehitur Ocnus, parasemum seu inaigne habet in prora Mincium fluvium. Is Georg. III, 45, *tenera praetexit arundine ripas*, ubi v. not. et ad Ecl. I, 52. — *patre Benaco*: docit enim ortum Mincius (*Menzo*) ex Benaco lacu (*Lago di Garda*) aut potius ex Alpibus ortus medium eum transit. Cf. ad Georg. II, 439, 460. — Sequitur v. 207 *Aulestes*, Oeni frater et Perusinae conditor, *gravis* propter navem mole sua gravem, in navi C

remorum *ἄνδρες ἐκπρόβυοντες*, Il. 4, 247; hoc extulit magnifice: *Aulestes adsurgens verberat fluctus centenis arbore*, centenis remis. Silius XI, 492 *centeno verbera dixit; adsurgere, insurgere, consurgere*, notae elegantiae vocabula de nisu eius, qui magna vi ictum infert, incumbit, protrahit. De *marmore*, aequore, monitum ad Georg. II, 254. Navis huius parasemum in prora Triton est baccinam inflans. — 210. *frons laterum tenuis* exquisite pro: ipse a fronte usque ad latera seu medium corpus. — 212 suavissimae modulationis versus ex Apollonio ductus est l. I, 542, 513. *Troiae novae* — *et campos salis aere secabant*, nō iam lib. I, 35.

215—257. Aeneas navigatione secunda iam appropinquans Troianorum castris e Nymphis, in quas mutatas fuerant naves (IX, 420 sq.), comperit castra a Turno oppugnari, ideoque se ad pugnam accingit, *dies*: erat is tertius, ex quo castra rellequerat Aeneas: is ipse dies, quo Rutuli

Noctivago Phoebe medium pulsabat Olympum;
 Aeneas (neque enim membris dat cura quietem)
 Ipse sedens clavumque regit velisque ministrat.
 Atque illi medio in spatio chorus ecce suarum
 Occurrit comitum: Nymphae, quas alma Cybebe 220
 Numen habere maris Nymphasque e navibus esse
 Iusserat, innabant pariter fluctusque secabant,
 Quot prius aeralae steterant ad litora prorae.
 Adgnoscent longe regem lustrantque choreis.
 Quarum, quae fandi doctissima, Cymodocea 225
 Pone sequens dextra puppim tenet, ipsaque dorso
 Eminent ac laeva tacitis subremigat undis.
 Tum sic ignarum adloquitur: Vigilaſne, deum gens,
 Aenea? Vigila et velis immitte rudentes.
 Nos suus Idaeae sacro de vertice pinus, 230

castra oppugnant; inde a IX, 459.
 — *almaque curra* Noctivago Phoebe, ἀγυρὴς ἀρκτηπλόη. Ex Egnatii lib. I de rerum natura ducta esse Macrobi. VI, 5 notavit. *Roscida noctivagis astris labentibus Phoebe* Pulsa loco cessit concedens fucibus altis. — 218. Vtrumque docte, ut postquam decet: *clavum regit*; proprie navem regimus clavo; tum *velis ministrat*, pro ministrat, ministerium praestat nauticum, ad vela. Cf. ad VI, 302. Sic *Luna ministrat equis* ap. Propert. III, 44, 45, et Statius, quem alii laudaverunt, de Apolline curru insidente lib. VII, 754: *Ipse adeus telis pariterque ministrat habentis*. Affectarunt mox idem scriptores in soluta oratione, ut Tacitus Germ. 44, ubi y. not.

219. *medio in spatio*. Nam IX, 421. novae Nymphae; *pontoque feruntur*; qui totus locus hac animo revocandus, *suarum comitum*: quia cum

eo venerant naves. Serv. cf. IX, 80 sq. *Cybebe*, Κυβέβη, quae vulgo Κυβήκη. — 221. *numen habere maris* exquisite pro numina esse. IX, 401, 402: *magnique iubebo Aequoris esse deas*. — 224. *lustrant choreis*, ornate pro circumdant, circumnasant. — 228. *deum gens*, γένος; γένος IX, 642: *Dis genite*, θυγατρί; — 229. *velis immitte rudentes*, ut vela laxentur ad ventum excipiendum. Sic VIII, 708: *Ipsa videbatur ventis regina vocatis Vela dare et laxos iam iamque immittere funes*, ut *immittere habenas*, *freena* alibi; cf. V, 416, 447. Nec tamen *immittere* per se aut est aut esse potest *laxare*, sed est *incitare*: ubi autem vela laxantur, rudentes non laxantur; sed intenduntur. Proprie *ventus immittitur velis*, sit hoc multo magis velis expansis et rudentibus solutis aut laxatis; Inversusque soleui postarum *immitte dicuntur vela ventis*, tandem *rudentes ipsi*,

Nunc pelagi Nymphae, classis tua. Perfidus ut nos
 Praecipites ferro Rutulus flammaque premebat,
 Rupimus invitae tua vincula teque per aequor
 Quaerimus. Hanc Genetrix faciem miserata refecit
 Et dedit esse deas aevumque agitare sub undis, 235
 At puer Ascanius muro fossisque tenetur
 Tela inter media atque horrentis Marte Latinos.
 Iam loca iussa tenent forti permixtus Etrusco
 Arcas eques. Medias illis opponere turmas,

velis, velorum expandendorum causa. Similiter inmittitur equus cursu concitato, habena laxata; tum inmitti dicuntur ipsae habena, ut incitetur cursus equi et ipse equus. — 231. perfidus: quandoquidem foedere iam inter Latinos Troianosque facto bellum moverat. — 234. refecit, mutavit: nihil amplius. dedit, fecit, ut eduxit Homer. — 237. horrentes Marte Latinos: est igitur pro horrendis, qui horrorem faciunt; bello, pugna; cuius significatus me exemplum in Marone desiderare supra ad exordium Aeneidis fassus sum, quum horrentia Martis arma explicarem. Possit umbras horrentes aliquis sic accipere lib. I, 465 et 314; III, 230: verum umbrae sunt tibi ipsae arbores, et sic dunt horrentes, rubi horrentes, horrentia lustra dicta sunt. Horrent enim omnia, quae superficiem habent asperam: quibus opposuntur ea, quae laevis sunt et nitent. Hinc omnino horrere pro asperum esse atque hinc aqualere interdum; ut apes horrent Georg. IV, 96: terra horret III, 461. Atqui nec hic aliter dictum puto; sed Latini horrent Marte h. e. armis; exquisita dictio pro habentes arma horrentia, hastas crebras erectas: dum stant in acie densis praedonibus et pugnant. Vt Eptianum se habet: Hor-

rescit telus exercitus, asper utrinque. Aliter Valer. Fl. VI, 524, 525 arma horrentia dixit de thorace aspero squamis seu ornamentis ex aere sculptis (Graecor. ὀπίσθῳ et horrere idem sonant et valent. Cf. Toup. Emendat. in Suid. p. 468. R.)

238. *Iam loca iussa tenent* Refert et hoc Servius ad ea, in quibus *κατὰ τὸ συνώματον* aliquid intelligendum sit, nam intelligimus, cum equites nasisse per terras. Scire quidem VIII, 548 sqq., quum in Etruriam pergit Aeneas: parte sociorum in comitatum assumpta ceteros iubet Tiberi vectos reverti ad castra et nuntiare Ascanio, quae facta sint. Sed in his vix equites esse potuerunt (nam CCCC equites Evander et Pallas dederant VIII, 518, 519); multo minus Etrusci, quos nondum asserat. Ad artificium itaque narrationis et suavitatem ex brevitate studio hoc referamus, quod nunc illa innuit, quae facile intelligi possunt: conscendisse Aeneam naves in portu Caeretanò, equitatu in litore praemisso, qui ne castra intrare posset, Turnus obiecta copiarum parte cavebat. Nec tamen memoratur, cum his equitibus Tiberis transiendus esset, quae parte sint quo paratu id factum sit, ne Turnus ab ascensione in alterum litus eos prohiberet: ita

Ne castris iungant, certa est sententia Turno. 240
 Surge age et Aurora socios venientē vocari
 Primus in arma iube et clipeum cape, quem dedit ipse
 Invictum Ignipotens atque oras ambiit aurō.
 Crastina lux, mea si non incita dicta putaris,
 Ingentes Rutulae spectabit caedis acervos. 245
 Dixerat et dextrae discedens inpulit altam
 Haud ignara modi puppim. Fugit illa per undas
 Ocior et iaculo et ventos aequante sagitta,
 Inde aliae celerant cursus. Stupet inscius ipse
 Tros Anchisiades; animos tamen omine tollit. 250
 Tum breviter supera adspectans convexa precatur:
 Alma parens Idaea deum, cui Dindyma cordi
 Turrigeraeque urbes huiusque ad frena leones,
 Tu mihi nunc pugnae princeps, tu rite propinques
 Augurium Phrygibusque adsis pede, diva, secundo. 255

etiam bis eadem rerum facies exhibenda fuisset. Nam et Aeneae copiae adductae praelium in ipso littoris clivo faciunt. — 240. *iungant se*: ut solet Maro. — 246. Locus, quem laudant Apollonii est lib. II, 600, 601, ubi Minerva simili modo Argo in Symplegadas inmissam protrudit. Similior tamen nostris vsa. alter est locus, ubi Argo in Planetas Inducta est, IV, 930 sqq. — 247. *Modus* non est ratio, modus propelleodi; hoc esset teoue et ieiunium in apico poëtae. Sed est, quod bene Servius monuit, moderatio, a *Impulit* navem *libramento peritiae* (malum *libramenti peritia*), et moderationis, quippe quae fuerat navis' h. e. cum ipsa Nympha fuisset navis. — 249. *Inde aliae*, sc. naves, *celerant cursus*, cum Aeneae navem evolare vident. Sic, puto, bene accipitur. Servius tamen argutius explicat: inde aliae Nym-

phae aliarum navium cursus celeriores efficiunt, sicut fecerat Nymodocea. — 250. *omine*, ostento, prodigio confirmatus animos sumit. Mox v. 255 simili metonymia *augurium* dixit.

252. V. IX, 80, 83 et 618, ubi *Dindyma* ὄρε Phrygiae. — 253. *Turrigerae urbes*: hinc ipsa Cybele turrata, *πόλις*; *πολιάρχος*; est enim mater Terra lib. VI, 786. *ad frena leones*, *frenari* soliti; ut *ad lecticam* *sera*, *ad limina* *custos*; IX, 648. — 254, 255. *pugnae princeps*; *πρόμαχος*, h. l. *impulans*. *tu rite propinques augurium*: h. e. fac omentum hoc rite eventum suum habere. Ita interpretandum arbitror. *Propinquare* poëtae et alicubi est *admove*re, *adducere*: *sera* ut *παλάστι* Homericum. *Augurium* autem, ut omen, oraculum, *sors*, saepe pro eventu. Est ergo, fac eventus ostentil haud longe absit. Ut sensus sit, quem alii volunt: *tu praeteris*

Tantum effatus; et interea revoluta ruebat
Matura iam luce dies noctemque fugarat.

Principio sociis edicit, signa sequantur
Atque animos aptent armis pugnaeque parent se.
Iamque in conspectu Teucros habet et sua castra ²⁶⁰
Stans celsa in puppi, clipeum quum deinde sinistra
Extulit ardentem, Clamorem ad sidera tollunt.
Dardanidae e muris (spes adlita suscitât iras,
Tecla manu iaciunt) quales sub nubibus atris
Strymoniae dant signa grues atque aethera tranant ²⁶⁵
Cum sonitu fugiuntque notos clamore secundo.
At Rutulo regi ducibusque ea mira videri
Ausoniis; donec versas ad litora puppis

sis et propitia hoc augurio: Cybele deberet propinquare ipsa cum augurio. Nec Barthius bene apud Burm.: *praesentior et propter augurio adlita*. Certe aut esse: propitium facias augurium; sed in altero subiicitur: *adlita pede diva scivelo*. — 256, 257. *Ornata revoluta ruebat* pro *revolvebatur, redibat; ruebat* pro *veniebat*, ut II, 250 *runt occano nox*. — *matura luce*, adulto die (aliter ac Georg. I, 66: *adultis solibus*, aestate perfecta; et iterum aliter Tibull. IV, 4, 205, *matura dies* de morte praenatura).

258. Est hic dies, cuius gesta et eventus hoc libro usque ad eius finem exponuntur. Edicit, ut ad signa conveniant Troiani; ut *animos aptent armis*, pugnam expectent eique se accingant. Ingenioso autem poeta novum pugnae genus commentus est in litore ad prohibendum escensionem, quippe quae res per se magnas difficultates habet. — 261. Clipei a Vulcano facti opportuna sit mentio. — 264-266. Ad clamorem spectare com-

parationem h. l. recte monet Servius. Clamorem tollunt, qualem grues in discessu; pro quo dixit *quales dant signa grues*. Nam Troianorum multitudinem designare non potest, ut VI, 310 sq., cum singuli in muris stent, non agmine incedant (conf. Lucan. V, 744 sqq. Stat. Theb. XII, 515 sqq.): multo minus telorum copiam. Ducta comparatio de Homero II, 7, 3 sqq. nec dubito potestam, quia *nubibus atris* apposit, de abitu georum in calidiores plagas ingruente hieme cogitasse. Vid. ad Aen. VI, 310. Nec aliter Homerus I. c. Non vero ad imbrem instantem evolantes grues. Ge. I, 374, 375 huc trahit: Itaque v. 266 *noti* pro quibus; cunctae ventis hibernis ac pluviis dicti sunt — *dant signa* simpl. edunt clamorem; quatenus is pro signo est eos volatu adesse vel abire. *Clamor* *reconditus*, laetus, ut alibi quoque. Reddunt grunni ex australibus plagis redeunte vere fundum comparationis fecere alii, quorum loca appositit Cerdas. Sunt Silius Theb. V, 44-46,

Respiciunt totumque adlabi classibus aequor.
 Ardet apex capiti cristisque a vertice flamma 270
 Funditur et vastos umbo vomit aureus ignes :
 Non secus ac liquida si quando nocte cometae
 Sanguinei lugubre rubent aut Sirius ardor ;
 Ille sitim morbosque ferens mortalibus aegris
 Nascitur et laevo contristat lumine coelum. 275

Haud tamen audaci Turno fiducia cessit
 Litora praecipere et venientis pellere terra.

Val. Fl. III, 359 sqq. Claud. de b. Gildon. 474-478. Oppian. Halieut. I, 620-625. Nonni vero locus lib. XIV, 331-337 totus ex Homero est concinnatus. — 269. *totumque allabi classibus aequor*. Docte de magna navium copia, ad Rutulorum phantasiam et ad mirationem faciendam accommodata. Vulgari oratione et classis allabitur late per totum mare. Nunc mare ipsum, quam longe prospectus patet, navibus tectum videtur adfluere ad litus cum *classibus*. Nec aliter Servius. — 270-275. De summo armorum Aeneae, quae a Vulcano erant facta, splendore cogitandum est, quem per ignem et flammam reddi solenne est. Homero verò ipsam flammam exire fecit armis. Plura sunt Homerica loca, quae Maro ante oculos habuit, et ab otioso diligenter comparari possunt; adscribere ea non vacat: primum splendidissimum illum de Diomede Iliad, ε, 4-7, quem variavit in Achille Il. ε, 205-211. Ad hunc potissimum respexisse putandus Maro. Comparandus quoque VII, 785-788. Mox, vs. 272 comparationem cometae de suo adiecit Maro: nam Il. δ, 75-77 de stellae traiectione agit, non de cometa. Maronem imitati sunt diligenter Silius lib. I, 460-464 et Claudian. de R. Pros. I, 230-234, qui Homericum

locum modo laudatum ad verbum expressit. Quomodo nostri poetae excellere et superare possint veteres, exemplum ego hoc Milioni *Parad. Lost* lib. II, 708 sqq., ubi cometen exustum igni et ab Opblucho consumtum flammare et coma quassa pestem et famam immittere dicit. Sed Sirii seu caniculae comparatio tota debetur Homero: Iliad. χ, 26-33 de Achille. — 270. *apex*: cogitavit λέγῳ, conum, cui crista inserta, et designat nunc totam omnino galeam aere coruscantem. — 272. *liquida nocte*: translate ab aëre liquido pro clara. — 273. *Sirius* est adiectivae formae. Ἰσίδριος ἀστὴρ, unde h. l. *Sirius ardor* pro ipsa stella. *Ille nascitur*, oritur, *ferens*, h. e. ortu suo ille affert *sitim morbosque*, nimium aestum et febres. Adiecta haec ad exornandam et amplificandam comparationem, ex more poetae ad exemplum Homeri. De re haec cf. Apollon. II, 518-521 cum Schol. et Cic. de Div. I, 54 ibiq. Davis. — 275. *laevo lumine*, noxio, ut *infelix*. — *contristat coelum*, magna cum vi, pro fulget, sed tristitia portendens.

276 sqq. Turni et animus et oratio digna viro forti. — *litora praecipere*, ante capere, occupare (Vers. 278 abest cod. medico al.; in aliis supe-

*Vltro animos tollit dictis atque increpat ultro:

Quod votis optatis, adest, perfringere dextra.

In manibus Mars ipse, viri. Nunc coniugis esto 280

Quisque suae tectique memôr; nunc magna referto

Facta, patrum laudes. Vltro occurramus ad undam,

Dum trepidi egressisque labant vestigia prima.

Audentis Fortuna iuvat.

Haec ait et secum versat, quos ducere contra 285

Vel quibus obsessos possit concedere muros.

Interea Aeneas socios de puppibus altis

Pontibus exponit. Multi servare recursus

Languentis pelagi et brevibus se credere saltu;

Per remos alii. Speculatus litora Tarchio;

Qua vada non spirant nec fracta remurmurat unda,

riori praeponitur est huc retractus a l. IX, 427. Mox *laudesque* aut et *patrum* e codd. cum Heynio praeferam: nisi forte patrum laudes pro appositione habeam. R.) — 279. *perfringere*, grave verbum, pugnare cominus; cum adhuc castra oppugnasset. Dictum ut: *noiem perfringere*, perrumpere. — 280. *In manibus Mars ipse*. Nunc res ad discrimen adducta. Pugnandi tempus, quod optatis, adest; in manu pugnae, pugnandi opportunitas, est. Adhuc eorum oppugnationis castrorum facta erat; non acie pugnatum. *laudes*, τὰ κλέα ἀνδρῶν, praeclara facta, gloriam patrum. Cf. Iliad. π, 207 aq. o, 661 aq. — *referto* amico vel in animum revocato, memor esto, quod modo praecessit: illaque nolim accipere, exprimito, imitator. Cf. Iliad. π, 207, 208, 209 et ad sequentis Iliad. o, 661 aq.

288. Escensio in litus non male narrata in primis in Tarchone motae impatiens. Pontes: τὰς ἐνθάδε πύλας et ἀποβάσεις navium. disit. —

servare recursus Languentis pelagi. De refluxu reciprocantis maris accipi oportet: nam cum profecto ovae non expectantur: sed sunt loca vadosa littoris, non abrupta, sed declivia, in quibus deficiunt extremi fluctus; recurrit, currit, procurrit, adeo fluctus per magnum arenae spatium. Is locus, qui fera in sinuosis littorum plagis esse solet, est *recursus pelagi languentis*: et eadem sunt breviter: cf. I, 411; V, 221. Non autem animo dimittendum, agi haec in ostiis Tiberis, ubi mare sese inferi aliquantum amai; turbatum vero et vento averso spirante adactum retundit amnem venientem et intra ostia late immittitur. — 290. *Per remos alii*: assomendum: terrae se credere saltu remis pro confis littore insidis, quibus nixi in litus praesiliunt.

290. Tarchon morae impatiens vel cum ovium periculo in molli, qua ad litus aditum mare satis profuodum daret, anfractu littoris terrae declivi impingit navem remis concitatum, ut

Sed mare inoffensum crescenti adlabitur aestu, 291
 Advertit subito proras sociosque precatur:
 Nunc, o lecta manus, validis incumbite remis,
 Tollite, ferte rates! inimicam findite rostris
 Hanc terram, sulcumque sibi premat ipsa carina! 295
 Frangere nec tali puppim statione recuso;
 Adrepta tellure semel. Quae talia postquam
 Effatus Tarcho, socii consurgere tonsis
 Spumantisque rates arvis inferre Latinis; 300
 Donec rostra tenent siccum, et sedere carinae
 Omnes innocuae. Sed non puppis tua, Tarcho.
 Namque, inflicta vadis, dorso dum pendet iniquo
 Anceps sustentata diu fluctusque fatigat:
 Solvitur atque viros mediis exponit in undis; 305

in ea considat et ipsum solum pro firmamento ac retinaculo habeat: ut nostro quoque tempore solent nautae assutis spe abiecta iussfragium facere voluntarium in amico littore. Conf. Act. Ap. XXVII, 39-44. Feliciter res accedet ceteris molle ac limosum solum nectis, excepta Tarchonis navi. — *qua vada non spirant*, aqua non aestuat, nullos fluctus movet, ideoque scopulis non alliditur aut latentes scopulos arguit. Est enim *spirare* h. l. aestuare, inflatum esse, fluctus movere, *σπέρσσειν* dicitur. Ism Ge. I, 327, vidimus *σπέρσσειν* fretis spumantibus aequor. — 292. *crescenti aestu*. Nec hoc de aestu maris reciproco accipere licet; ne de mari quidem tempestate motu; sed de provolutis lptius maris fluctibus, qui, si locum littoris molli clivo assurgentem acceperint, eo explicant se et late exundant ideoque crescere videri possunt; *aestum* autem pro fluctu, ut poeta, dixit. — 295. *tollit remos*; ad motum remorum spectat: *ferit*, impellit, agite.

Mox inferre littori. — 299. *consurgere remis*: cf. v. 208; alibi *insurgere*. — Mox 301 *siccum* de littore, ut Ge. I, 363; *In aesto ludunt fuligae*, et Homerus *ἔσπρον*; *ἔσπρον* pro *ὑλκρον* Od. 9, 402. *innocuae*, illaesae: passive, ex postularum more. — 302, 303: *dorso iniquo*. Bene Serv. Dorsum est durior arena (*ἰσὺ*), quae remeantibus fluctibus plerumque densatur et in modum saxi indurescit, quod a nautis *pulvius* vocatur. *dorsum* tale, *ἰσὺ*, in medio mari I, 470 vidimus. — *iniquum*, noxium, exitiosum; ut quis in locum *iniquum* adductus dicitur. Alii pro inaequali arenae cumulo accipiunt. *pendet anceps sustentata*, suspensa, se librat, agitat, quoniam sulcum nullum impressit ratia altum, nec firmata carina stabilem habet sedem. Cf. Lucan. IX, 337 et totum locum. Navis *fatigat fluctus*, dum allabentes ac recedentes eos agit et versat (conf. ad lib. VIII, 94) ideoque ipsa librata fluctuum impulsu in diversas partes versatur. Magis hoc poeticum,

Fragmina remorum quos et fluitantia transtra
Inpediunt, retrahitque pedem simul unda relabens.

Nec Turnum segnis retinet mora; sed rapit acer
Totam aciem in Teucros et contra in litore sistit.
Signa canunt. Primus turmas invasit agrestes 310
Aeneas (omen pugnae) stravitque, Latinos,
Occiso Therone, virum qui maximus ultro
Aenean petit; huic gladio perque aerea suta,
Per tunicam squalentem auro latius haurit apertum.
Inde Lichan ferit, exsectum iam matre perempta 315
Et tibi, Phoebe, sacrum, casus evadere ferri
Quod licuit parvo. Nec longe, Cissea durum
Immanemque Gyan sternentes agmina clava
Deiecit leto: nihil illos Herculis arma

quam si fluctus fuligat navem. Elicitur sane sic, ut navis sitiscat. — 307. unda relabens, fluctus litus alluens et ex alio remeans: qui scit, ut pedem in lubrico figere nequeant.

308. Fit pugna in ipso litore. — 310. Laudatur Aeneas in Hellenibus: Signa extemplo canere et tela ob moenia offerre imperat. — turmas agrestes. Ceterum signa canunt, i. e. classicum, quod cornu fiebat: cf. VII, 542. VIII, 2. Prudenter in Aeneam pugnantem in ipsis pugnæ exordii animos convertit poeta. — Latinos, cf. VII, 573-582. VIII, 8 et IX, 607 sqq. — 311. omen pugnae eo spectat, quod stravit Latinos, turmas agrestes: quod qui primo loco caderent, e Latiniis erant. — 313. aerea suta, thoracem scutilem ex aere, h. e. ex aereis lamellis vel catenulis. Scuta vulgo lectum, sed suta praestant codd. optimi, medic. rom. al. Est σπέρτος; χερύς, III, 467. — 314. Suberat thoraci tunica squalens auro, aurea. Squalens perperam a squamis ducitur, sed, ut horrere de

asperitate superficiali, cuius oppositum sit laevis ac nitens, dixerit poetae, aie squalere videtur, traductum primum ad superficiem sordido ac squalido colore vel nitore impuro, lutulento aut pulverulentum inductam, qualis in piscium ac serpentum cute est; tum nuncino de nitore quocunque, ut auri. Nam Aeneas in Pelopidis (apud Serv. h. l. et Macrob. VI, 7. f.) distincti squalorem auri a squamis serpentis: eius Serpentis squamæ squalido auro et purpura Prætextae. Est igitur squalere doctius dictum h. l. quam splendens, cf. ad Ge. IX, 91. haurit apertum pro simplici haurit, ac, ita ut aperiat; haurit et aperit vulnere facto. De voc. haurire pro transfodere, sc. haurieodu sanguinem, cf. ad II, 600. — 315, 316. Phoebo sacrum quippe deo medico, cuius ope ex matris utero esset servatus. An verum sit, quod Servio tradente narrat alii, omnes secto matris ventre procreatos Phoebo fuisse sacros, dubito. — 317. nec longe; pro: nec multo post, adverbium

Nec validae iuvare manus genitorque Melampus, ³²⁰
 Alcidae comes, usque gravis quum terra labores
 Praebuit. Ecce Pharo, voces dum iactat inertis,
 Intorquens iaculum clamanti sistit in ore.
 Tu quoque, flaventem prima lanugine malas
 Dum sequeris Clytium infelix, nova gaudia, Cydon, ³²⁵
 Dardanea stratus dextra, securus amorum,
 Qui iuvenum tibi semper erant, miserande, iaceres:
 Ni fratrum stipata cohors foret obvia, Phorci
 Progenies; septem numero septenaque tela
 Coniiciunt: partim galea clipeoque resultant, ³³⁰
 Inrita; deflexit partim stringentia corpus
 Alma Venus. Fidum Aeneas adfatur Acliaten:
 Suggere tela mihi! non ullum dextera frustra
 Torserit in Rutulos, steterunt quae in corpore Graium
 Iliacis campis. Tum magnam conripit hastam ³³⁵
 Et facit: illa volans clipei transverberat aera

loci pro temporis, antiquae. Serv. Vi alias: nec mora, h. e. statim, inde.

321. usque quum, usque dum, tamdiu quam. Narrationibus, quibus poeta nomina de cardium luctuum argumentum per se molestum Homeri exemplo variat, pro se quisque notavit. Nunc Cisseus et Gyas filii sunt Melampodis: isque fuit comes Hercules, quem in haec loca secutus (VIII, 21 sqq.) reatit et consedit in Latio. Illa: nihil illos Nec iuvare, Homerica sunt: v. e. II, 4, 53, 54, 7, 442, 443. Mox de Pharo. — 322. voces inertes: quia inertis hominis et inbellis est clamare et convicia iactare, ubi pugnando opus erat.

324 sqq. Phorcum igitur fingit poeta vel tradit septem habuisse pueros, qui pugnae intersunt. Memorantur quatuor: primus, si modo is ex

hoc numero fuit, Cydon, amator Clyti, alter Macon v. 337; tum Alcanor et tandem Numitor v. 342. — nova gaudia pro eo, qui amatur, et nascitur, deliciae. nova bene Serv. i quem primum tunc amare coeperat. securus, oblitus, in morte, nec memor amoris puerorum, qui tibi semper erat. Non diverse poeta posuerat lib. I, 330 securus amorum Germanus, non citans, respiciens. — 334. Ea, quae stringere poterant, deflexit, ut Iuno lib. IX, 725, 726 in Turno: deorum apud Homerum exemplo II, 8, 429 sqq. 4, 487 sq. — 335. Suggere tela mihi: heroum Homerice opes: hastarum copia in armario: vide omnino II, 5, 260 sqq. Puta igitur hastas ex pugnis cum Achivis collectas et diligenter servatas Aeneas secum attulisse. non ullum dextera frustra torse-

Maeonis et thoraca simul cum pectore rumpit.
 Huic frater subit Alcanor fratremque ruentem
 Sustentat dextra: traiecto missa facerto
 Protinus hasta fugit servatque cruenta tenorem, 340
 Dexteraque ex humero nervis moribunda pependit.
 Tum Numitor iaculo fratris de corpore raptō
 Aenean petiit; sed non et figere contra
 Est licitum, magnique femur perstrinxit Achatae.
 Hic Curibus fidens primaevō corpore Clausus 345
 Advenit et rigida Dryopem ferit eminus hasta
 Sub mentum graviter pressa pariterque loquentis
 Vocem animamque rapit traiecto gutture; at ille
 Fronte ferit terram et crassum vomit ore cruorem.
 Tris quoque Threicios Boreae de gente suprema 350

rit, Homerica gloriatio Polydamanis, Il. ξ, 453 sqq. — In vs. 339-341 aequatur id, quod ad fidem faciendam expeditissimum est: una hasta clipeum et thoracem ac pectus traiecit Maeonis; hasta alia ab Aenea emissā brachium Alcanoris transigit et traiecto luerto fugit protinus, porro, ulterius ablit, servatque tenorem, nec remittit quicquam de impetu, quem ex iactu fortis viri habebat; uno verbo, brachium Maeoni suppositum sepe totum resciodit, ita ut illud de humero pendeat; reliqua ad ornatum adiecta. Si de una hasta utrumque vulnus faciente accipiuntur versus: primum res nimis in miraculum aucta est; tum 342 non apparet, quomodo tam alte infixa hasta e corpore evelli possit. Praestat itaque putare Alcanorem alia hasta esse percussum. — 341. Pendet ex tendinibus ac musculis, quos poeta, ut Horat. Od. I, 28, 43, nervos appellat, dextera moribunda: qualis esse solet moribundi

hominis, languida. Occurrit tamen vox et proprie dicta. Ita Macrobi. VII, 9 agnoscit septem nervorum συζυγία. — 342. Color ubique Homericus, ut et in hoc versu et in sqq. — *fratris de corpore*, Maeonis puta, si una hasta; sin duae, quod verius, *Alcanoris*. *figere contra*, πρὸς ἀντίκρῳ, in adverso Aeneae corpore, magnique femur. Simile vulnus Iliad. 9, 302. *perstrinxit* nunc pro simplici strinxit; nam leviter strinxerat.

345. *Clausus*, qui Latinis Sabinos adduxerat: v. VII, 406. Sunt igitur Troiani, quos ille caedit. Videtur poeta in Claudiae gentis, quae ab eo originem suam repetebat, honorem hunc Clausum ornare. *fidens* pro habens, usus. ἀλὰ πρὸς Δῶδε. Sic alibi *fidens iuventa*, *viribus*. Dryopa, Δρύωψ. *primaevō corpore*, iuventa. — 347. *hasta graviter pressa*, impressa, dum ille *inspicitur*. V. c. Hom. Iliad. 9, 47. — 350. *Tres Threicios Boreae de gente suprema*. Duplex supplet in-

Et tris, quos Idas pater et patria Ismara mittit,
 Per varios sternit casus. Adcurrit Halesus
 Auruncaëque manus; subit et Neptunia proles,
 Insignis Messapus equis. Expellere tendunt
 Nunc hi, nunc illi: certatur limine in ipso 355
 Ausoniae. Magno discordes aethere venti
 Proelia ceu tollunt animis et viribus aequis;
 Non ipsi inter se, non nubila, non mare cedunt;
 Anceps pugna diu; stant obnixa omnia contra:
 Haud aliter Troianae acies aciesque Latinae 360
 Concurrunt; haeret pede pes densusque viro vir.
 At parte ex alia, qua saxa rotantia late

interpretatio; utraque iam in Servianis proposita, nec definire licet, utra sit verior. *Boreas gens suprema* potest esse extrema terra borealis, ut venerint illi ex Thraciae partibus versus septentrionem ultimas. Potest tamen *Boreas* etiam esse auctor stirpis, a qua ducti illi tres dici potuere: *Boreas de gente suprema* h. e. ultima, antiquissima, ut *gens* pro genere sit. Praeferam equidem alterum hoc. *Ismara* patria pro Ismarica: mons et urbs Thraciae Ismarus. Adiunxisse Troianis putandi sunt, seu tum, cum illi ita littoribus adhaerescabant, lib. III, 13, seu in ipso bello societate armorum iuncti. — 352. *Halesus*, *Auruncaëque manus* inter Turni socios v. VII, 723 sqq. et *Messapus*, qui Etruscos a Pelasgiis oriundos adduxerat; ibid. 694 sq. sunt hi in Turni exercitu. — 354. *expellere*, loco depellere, movere. Laudant Iliad. μ, 417 sq.

356 sq. Comparatio praeliantium eum ventis Homero frequentata v. c. II. π, 766-774. et Enoio ap. Macrob. VI, 2; sed nunc a Marone ita ornata,

ut nihil supra cogitari possit. — 359. *Obnixa omnia contra*. Sic omnes ubique fere codd. cum Romano et Mediceo habent: quae quidem auctoritas multo maior est lectionis auctoritate apud Arusianum Messium *obnixa* venti contra omnia, quam Aldd. et Heinsius cum Heynio praetulerant. *Omnia sunt obnixa*, oboituntur sibi invicem; mare ventis, venti maris et sic porro. R. — 363. *haeret pede pes*: Notissimum versus Iliad. v, 430 sqq. a Tyrtaeo expressi: cf. Klotz. ad Tyrtaeum II, 31-34, p. 33 et 51 post Cerdām. Egnius iam ante Maronem: *Pes pede premitur, armis teruntur arma*, et A. Futius Antias Aenel. IV: *Pressatur pede pes, mucro mucrone, viro vir*, apud Macrob. VI, 3. Alii laudant Guell., Cerda, alii; in primis Stat. Theb. VIII, 398-399: *Iam clipeus clipeis, umbone repellitur umbo; Ence minax ensis, pede pes et cupide cupis*. I. H. Vossius ad Virg. Ge. I, 424 sq. p. 180, *pede* pro antiquo dativo habet.

362. Arcades equites ex Pallante adducti et a Pallante praemissi (v

Impulerat torrens arbustaque diruta ripis ;
 Arcadas insuetos acies inferre pedestris
 Vt vidit Pallas Latio dare terga sequaci , 365
 Aspera quis natura loci dimittere quando
 Suasit equos , unum quod rehus restat egenis ;
 Nunc prece nunc dictis virtutem accendit amaris :
 Quo fugitis , socii ? per vos et fortia facta ,
 Per ducis Evandri nomen devictaque bella 370
 Spemque meam , patriae , quae nunc subit aemula laudi ,
 Fidiite ne pedibus ! Ferro rumpenda per hostis
 Est via . Qua globus ille virum densissimus urguet ,
 Hac vos et Pallanta ducem patria alta reposcit ,
 Numina nulla premunt ; mortali urguemur ab hoste 375
 Mortales ; totidem nobis animaeque manusque ,
 Ecce ; maris magna claudit nos obliice pontus ;

238, 239) alia ex parte Rutulos adorti erant (nec opus erat, ut postea commemoraret, quomodo Tiberim transissent) et duce Pallante pugnabant ea parte litoris, qua torrens in Tiberim (*torrens* enim non est Tiberis) exierat; itaque equi in lubrico et aspero solo consistere non poterant: quare his relictis pedites pugnabant; verum, cum pedestri pugnae pacem assueti essent, loco cedebant, cum ecce Pallas eos increpat. Cur Arcades equites tantum adducti fuerint, disputatum est ad lib. VIII, 518, 519. *rotantia* se, ut Ge. I, 463, *volventia*: etc. — 365. *Latio*, Latialis et Rutulis. — 366. *quis... quando*, quandoquidem natura loci aspera et impedita adduxerat eos, ut equis descenderent. — 367. *rebus egenis*, dubiis, egentibus consiliis, ut inopia absolute pro inopia consilii. Sic quoque VI, 91 et Homero ἀνυπαρίη pro ἀπορία. — 368.

Comparant Il. μ, 267-268. λ, 231-240.

369. Oratio Pallantis plena fiducia et indignationis, sed qualis inveniem, qui nondum propellam laudem habebat, decere poterat. *devicta bella* nove dixit: ut pugnata bella, depugnata. — 371. *subit*, succedit, fit, *aemula laudi*, qua virtutem paternam aemulet. — 374. *Hac vos*. VI in patriam redeatis et me incolamem reducat, non fuga quaerendum est, sed hac turba perrupta. — 375. Comparant Il. φ, 568, 569, et ad v. 376, Il. v, 844. — 377. *Ecce maris*. Nec mari nec terra fugae locus patet. Mari inclusi sumus; nec est, quo tendere possimus, nisi ut aut in mare immittamus nos aut in castra ab hoste obsessa, qui ab aditu nos intercludit. Cf. egregia dicta Aiacis Il. ο, 501 sq. et altera 731 et 740, ubi ἡμεῖς καὶ λαοὶ est castra habentes

Deest iam terra fugae. Pelagus Troiamne petemus?
 Haec ait et medius densos prorumpit in hostis.
 Obvius huic primum, fatis adductus iniquis, 380
 Fit Lagns; hunc, magno vellit dum pondere saxum,
 Intorto figit telo, discrimina costis
 Per medium qua spina dabat; hastamque recepat
 Ossibus haerentem. Quem non super occupat Hisbo;
 Ille quidem hoc sperans: nam Pallas ante ruentem, 385
 Dum furit, incautum crudeli morte sodalis
 Excipit atque ense tumido in pulmone recondit.
 Hinc Sthenelum petit et Rhoeti de gente vetusta
 Anchemolum; thalamos ausum incestare novercae.
 Vos etiam gemini Rutulis cecidistis in arvis, 390
 Daucia, Laride Thymberque, simillima proles,
 Indiscreta suis gratusque parentibus error;
 At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas:
 Nam tibi, Thymbre, caput Evandrius abstulit ensis;
 Te decisa suum, Laride, dextera quaerit; 395

in extremo litore, *maris* h. e. undarum. — 378. Pelagusne an Troiam. *Troiam novam*, castra Troianorum, quae adhuc pars copiarum Turni obsidebat, v. 268. Conf. IX, 130 sq. — 382, 383. Verbo: vulnus hasta factum, qua parte spina per medium dorsi inter costas procedit: quae intervallis inter se distantiae spirae adhaerent. — 384. *Hisbo* sperabat se Pallanti, ante quam ille hastam e Lagi corpore reciperet, vulnus illaturum esse. *super* aut est interea, super hoc, dum in eo occupatur; aut est desuper. Pallanti inclinati se ad recipiendum hastam vulnus desuper inferre volebat Hisbo; sed id intervertit Pallas et ex inferiore loco enssem in eius corpore figit. — 388, 389. Praeclara hic Servii nota est,

qui ex Avieno et Alexandro Polyhistor, quem ille sequutus videtur, haec narrat: Rhoetus Marrubiorum (Marsorum, v. VII, 750) rex Anchemolus filio Casparium novercam superinduxerat, quam privignus stupravit, poenaeque et irae paternae metu ad Daunum confugerat, Turni patrem. Quo exemplo probabile fit, alia quoque huius generis memorari à poeta ex antiqua fama et scriptoribus rerum Italiae servata. — 390, 391. *Daucia proles*. Fuit ergo Daucus aliquis, cuius filii Larides et Thymber vel Thymbrus. — 392. Vt ne a suis quidem parentibus discerni possent. Imitationes notavi Cerda Silii lib. II, 636-639 et ad 649 Lucan. III, 603-608. Add. Statii Theb. VI, 340-345. IX, 292-295. Valer. Fl. I, 367, 368,

Semanimesque micant digiti ferrumque retractant.
 Arcadas adcensos monitu et praeclara tuentes
 Facta viri mixtus dolor et pudor armat in hostis.
 Tum Pallas biugis fugientem Rhoetea praeter
 Traiicit. Hoc spatium tantumque morae fuit Ilo : 400
 Ilo namque procul validam direxerat hastam,
 Quam medius Rhoeteus intercipit, optime Teuthra,
 Te fugiens fratremque Tyren: curruque volutus
 Caedit semanimis Rutulorum calcibus arva.
 Ac velut optato ventis aestate coortis, 405
 Dispersa inmittit silvis incendia pastor;
 Conruptis subito mediis extenditur una

Claudiani de IV. Cons. Honor. 306: 214. — 396. Bona Servii et haec nota est, a Ennii esse verbum: *Oscitant in campis caput a cervice revolvunt, Semanimisque micant oculi lucemque requirunt*. Quem versum ad unum carmen transtulit Varro Atacinus. « Lusere hinc alii in hoc plus quam par erat. V. ap. Gell. Cerdam et Burm. Quanto simplicius Homerus Iliad. 1, 81, 82.

399 sq. Pallas Rhoeteum, praeter fugientem bigis, ne a Teuthranis et Tyre fratribus interimeretur, hasta traiecit. Ita Ilius mortem effugit, quem Pallas hoc telo petierat. — 400. hoc spatium tantumque morae fuit Ilo. Si interpungimus, ut feci, spatium est temporis idemque quod mora, tantum spatium tantumque morae fuit Ilo, donec et ipse interficeretur. Sin interpunctio tollitur, iunctura est: hoc tantumque spatium fuit Ilo morae, casu tertio, moratum est mortem. — 404. Sic et 731 calcibus atram Tundit humum expirans. ὀρθότατος, λακτικός. Quod Rutulorum arva pro solo Latino posuit, ornatus causa fecit.

— 405 sq. Comparatio ad Homerica exemplum concinnata II. 2, 153-157, forsitan etiam v. 420 sqq. Supra similem locum vidimus lib. II, 304 et Ge. II, 303 sq., in quibus vel incauto vel ignaro pastore incendium exoritur. Hoc autem loco pastor volens luhensque silvam incendit et flamma laetatur: quod aut stultum aut facinorosum hominem prodit; et quorsum omnino hoc pertinet, ut quis in media aestate incendat silvas? Hoc quidem quomodo placere et quomodo poetae excidere potuerit, non video. Verum nec poetae culpa ea est, sed interpretum, qui silvam non meminere esse h. l. stipulas agri demessi, quas pastor seu omnino agrestis ad solum recreandum incendit. Sic silvam dixit Maro de leguminum campis Ge. I, 76 et de herbis lib. I, 152. Et hoc sensu expressit locum Lucan. quoque IX, 182 sq. — Jam v. 405 optato est ex voto. — 406. dispersa epitheton ab eo, quod sequitur, sumtum: quod se dispergit incendium, non quod diversis locis pastor fecit. — 407. corruptis mediis:

Horrida per latos acies Volcania campos;
 Ille sedens victor flammās despectat orantis:
 Non aliter sociū virtus coit omnis in unum 410
 Teque iuvāt, Palla. Sed bellis acer Halesus
 Tendit in adversos seque in sua conligit arma,
 Hic mactat Ladona Pheretaque Demodocūque:
 Strymonio dextram fulgenti deripit ense
 Elatam in iugulum; saxo ferit ora Thoantis 415
 Ossaque dispersit cerebro permixta cruento.
 Fata canens silvis genitor celarat Halesum;
 Vt senior leto caēntia lumina solvit,
 Inicere manum Parcae telisque sacrarunt
 Evandri. Quem sic Pallas petit ante precatus: 420
 Da nunc, Thybri pater, ferro, quod missile libro,
 Fortunam, atque viam duri per pectus Halesi.

eleganter ad interiora penetrare ignem dixit. Reliqua v. 407, 408 ornatissima, comparationis incendii eum pugna facta: unde et *tempos flammās orantes*, quasi successu exsultantes, dicere ausus est. — 409. *victor*: bene Serv.; voti compos, *ἐπιτυχός*. Est autem vis et momentum comparationis in hoc, quod in stipula flamma uno loco exorta confestim late spargitur, et nunc pugna semel a Pallante incepta extemplo ab Arcadibus collectis late per hostiles turmas propagatur. — Nunc 410 in unum locum conglobant se pugnantes Arcades. — 411. Halesus Aurancorum dux, in Turni agmine, v. paullo ante v. 352. — 412. *seque in sua colligit arma*. » post scutum se elausit (sc. tegit scuto, quo tela excipiat): sic et XII, 491, *Substitit Aeneas seque in sua colligit arma*. » Serv. Est Homericum *συστάδις* *ἱσάριδι* vel *ἰσάριδος*. — 415. *Elatam in iugulum*: iugulo suo vulnus

mirantem. Serv. Petebat Strymonius ense vel asta iugulum Halesi: Sunt hi Troiani. — 417. Ergo Halesi parens erat vates, qui filium, cuius fata praevidebat, eduxit, quoad viveret, in silvis. Similis locus II, β, 830 sqq. At vix ille e vivis excesserat, cum filius in bellum procedit. — 418. *lumina caēntia* audacter pro senilibus seu senis caēntis; sed caēnt supercilis, tempora, ipsae genae. — 419. In altero iuris, in altero sacrorum vocabulo usum potam observat Servius: *Stamus*, inquit, *inicitio*, quotiens nulla iudicis auctoritate expectata rem nobis debitant vindicamus. Agnoscat facile verba iuris. Alterum ductum ex eo, quod diis inferis vel Manibus sacra dicuntur, quibus moriendum est. Obvium in primis in Tragicis; cf. Macroh. III, 7 (Homerus praeiverat II, β, 834, et Hesiod. Scut. Herc. 253. R.) *tela Evandri* dixit Pallantis hostem, quia a

Haec arma exuviasque viri tua quercus habebit.
 Audit illa deus: dum textit Imaona Halesus,
 Arcadio infelix telo dat pectus inermum. 425
 At non caede viri tanta perterrita Lausus,
 Pars ingens belli, sinit agmina: primus Abantem
 Oppositum interimit, pugnae nodumque moramque.
 Sternitur Arcadiae proles; sternuntur Etrusci;
 Et vos, o Graiis inperdita corpora, Teucri. 430
 Agmina concurrunt ducibusque et viribus aequis.
 Extremi addensant acies; nec turba moveri.
 Tela manusque sinit. Hinc Pallas instat et arguet,
 Hinc contra Lausus, nec multum discrepat aetas,
 Egregii formae; sed quis fortuna negat 435
 In patriam reditus. Ipsos concurrere passus
 Haud tamen inter se magni regnator Olympi:
 Mox illos sua fata manent maiore sub hoste.

Interea soror alma monet succurrere Lauso
 Turnum, qui volucris curru medium secut agmen. 440
 Ut vidit socios: Tempus desistere pugnae;

patre acceptam attulerat. — 424. Halesus clipeum praetendens amico Imaoni suum ipsius pectus nudat, ut Pallantis hastae obnoxium esset.

426. Lausus Mezentii filius (VII, 649) nunc prodit, agnabilis, et Pallanti baud prorsus dissimilis iuvenis; is non sinit agmina esse perterrita Halesi morte. — 427. pars ingens belli, h. e. pugnantium. Abas est is, de quo X, 166, una torsus Abas. — 428. nodum pugnae, non de densa acie ac militum globo; sed a nodo arboris sub cuneo petatum: de eo accipe, qui fortunati belli diutissime sustinet, longissime resistit, *εἰρηλῆφα* *νῆκν* sua virtute facit. Itaque adiectum *moram*. Sic in noto illo: *belli mora concidit Hector*, conf. ad IX,

455. — 430. Et vos. Versus affabre factus et verbis et vi sententiae ad miserationem compositae. — 432. Qui in extremis ordinibus collocati sunt, urgent priores ordines, ideoque condeosant aciem, ut arma vix moveri possint.

439. Ut Pallanti dignus adversarius obiciatur, evocatur Turnus, soror abna, Iulurua nympba; de qua tamen nondum mentio facta: sed v. XII, 739 sq. In memoriam revocandum est pinis cum maxime locis pugnari, primo qua parte Aeneae classis appulerat; hic Turnus pugnabat; altero loco, ubi Pallas cum equestri turma pugnabat equis relictis 362 sq. Ad hanc igitur pugnam advolat Turnus, ut succurrat; itaque, ut vidit

Solus ego in Pallanta feror; soli mihi Pallas
 Debetur; cuperam ipse parens spectator adesset.
 Haec ait, et socii cesserunt aequore iusso.
 At Rutulum absoessu iuvenis tum, iussa superba 443
 Miratus, stupet in Turno corpusque per ingens
 Lumina volvit obitque truci procul omnia visu
 Talibus et dictis it contra dicta tyranni:
 Aut spoliis ego iam raptis laudabor opimis
 Aut leto insigni. Sorti pater aequus utrique est. 450
 Tolle minas! Fatus medium procedit in aequor.
 Frigidus Arcadibus coit in praecordia sanguis.
 Desiluit Turnus biugis; pedes adparat ire
 Comminus: utque leo, specula quum vidit ab alta
 Stare procul campis meditantem in proelia taurum, 455

socios suos qui hac parte pugnabant, iubet eos pugnam cum Pallante soli sibi servare. — 443. *debetur* s. *festo*. — *parens meus*, Daunus. Servus tantum de Evandro, Pallantis patre, exponit, cf. II, 538, 539. — 444. *cesserunt aequore iusso* ipsi, ut XII, 696: campo, quo ipsi iussi erant cedere. — 445 aqq. Pallantis personam egregie iustus est posita; immota iuveni mens in tanto discrimine etc. Iunge: *at tum iuvenis*, R. *discessu*, *miratus*, *stupet in Turno*, in Turni obtutu fixa. — 447. *ovula* dixit pro: totum Turnum. — 449, 450. Orgatius quam Homerium. *Ἰσχυρὸν κεν ἔχεν ἀλόιν* (h. e. *ἀλόιν*) II, 253. Sententiag alibi aliter variavit Homerus: II, 7, 487. o, 502, 522. Macrobius lib. VI, 1, ex Atlii Armorum iudicio ductum esse verum dixit: *Nam tropaeum ferre me a forti viro poterum est; Si autem et vincat, vincet a sola nullum est probum*. — 450. *Sorti pater aequus utrique*, scil. ferendae par est: is est pater, qui utramque fortunam, et

victoriae et mortis gloriosae, aequo animo ferat, ut fere Serv. Dixerat enim, ait Servius, Turnus v. 443: *cuperam ipse parens spectator adesset*. — 453. *Desiluit*, ut par pari congrederetur: ita enim heroicae vitae lex fert. — 454. Comparationes a leone sumtae: multae similes sunt ap. Homerum II, 9, 630. π., 487, 823. u, 164. π., 485. λ., 413. α, 164. Cf. ad v. 729, sed novum in Marone hoc, quod a *specula* h. e. montis vertice, *in exortibus*, prospicit, et quod taurum *meditantem in proelia* videt. Imitatorei Silium cf. lib. V, 309-315: Statium VII Theb. 670 aqq. — *meditantem in proelia*, h. e. parantem se ad pugnam, v. c. spargendo arenam pede; letum cornu minando, docte dixit; ut *proludere in pugnam, audere in proelia* lib. II, 347, *irasci in cornua* Ge. III, 232 et XII, 404, *proludere ad pugnam* iisdem locis. Scilicet ad exquisitiorem formam sic processit posita: *meditari*, exercere se, *aliqua in re et aliquam ad rem*;

Advolat; haud alia est Turni venientis imago.
 Hunc ubi contiguum missae fore credidit hastae,
 Ire prior Pallas, si qua fors adiuvet ausum
 Viribus imparibus, magnumque ita ad aethera fatur:
 Per patris hospitium et mensas, quas advena adisti, 460
 Te precor, Alcide, coeptis ingentibus adsis.
 Cernat semineci sibi me rapere arma cruenta,
 Victoremque ferant morientia lmina Turni.
 Audiit Alcides invenem magnumque sub imo
 Corde premit gemitum lacrimasque effudit inanes, 465
 Tum Genitor natum dictis adfatur amicis:
 Stat sua cuique dies; breve et irreparabile tempus
 Omnibus est vitae: sed famam extendere factis,
 Hoc virtutis opus. Troiae sub moenibus altis
 Tot gnati cecidere Deum; quin occidit una 470
 Sarpedon, mea progenies. Etiam sua Turnum
 Fata vocant, metasque dati pervenit ad aevi.
 Sic ait atque oculos Rutulorum reiecit arvis.

hoc alterum elegantius extulit, in rem. — 457; 458. Vbi intra Ilii iactum venisse Turnum videt, praevertere ei occupare decrevit Pallas, si qua ratione fortuna adiuvet sei: pro se dixit ausum imparibus viribus.

460. De hoc VIII, 362, 363, — 462, 463. Ornate. Cernat Turnus se spoliarı et ferat, sustineat videre mo victorem. — 465 sqq. Variavit et ornavit Maro ea, quae in Sarpedonis morte Homerus praecclare memoraverat II. π, 431 sqq. et in Hectore II. χ, 468 sqq. Alios imitatores passim Maro habuit. Unum laudat Burm. Flaccum lib. IV, 141 sqq. — 467. Sic, est, praefinita, constituta est, sua cuique dies, τὸ καθ' ἑκάστην ἡμέραν apud Homerum. — 468. famam extendere factis, τὸ κλέος. Lib. VI, 807 erat, virtutem extendere factis. Est idem quod

alias: vitam, extendere factis, meritum. Sententia autem vera. 467, 468, 469 ex Homero inhaerit fortasse poetae summo Odys. τ, 328-334; sed multo suavius ea reddita verba numerisque. Tum petita est sententia ex intimo animi humani sensu: in tanta vitae brevitate sui saltem memoriam post mortem aliquamdiu superare mortaliū quisque exoptat inter suos, amicos, populares: factis sūtem praeclaris ac virtutibus generosissimis quibusque et huius simplicis et diutius et in perpetuum idem consequi cupit. — irreparabile h. l. quod renovari, iterari nequit. — 469 sqq. Color ex Hom. in sententiis paulo diversis Odys. 7, 408 sqq. Alii comparant ex II. σ, 117, 118, 119 Achilli verba. — 473. reiecit quasi retro iacit; πάλιν τρέπεν ὄπισθ' ὀπίω pro vulgari

At Pallas magnis emittit viribus hastam
 Vaginaque cava fulgentem deripit ensem. 475
 Illa volans, humeris surgunt qua tegmina summa,
 Incidit atque, viam clipei molita per oras,
 Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.
 Hic Turnus ferro praeifixum robur acuto
 In Pallanta diu libratis iacit atque ita fatur: 4
 Adspice, num magis sit nostrum penetrabile telum.
 Dixerat; at clipeum, tot ferri terga tot aeris
 Quum pellis totiens obeat circumdata tauri,
 Vibranti medium cuspis transverberat ictu

retorquet, avertit: tamquam a spatulo ingrato, quod impedire nec vult nec potest. Grammaticorum argutiae super eausa, cur dii vultum avertant, alienae sunt. Conf. XII, 454 et 841.

476, 477. Variant codd. et add. inter *humeri* et *humeris*. Si, ut vulgo faciunt, accipimus de thorace, nil refert, utro modo legimus. Sed, ut de thorace accipi possit, vereor; illa enim *hasta*, quae in *humerum* incidit, mox per clipei oram, *ἄντυξ*, adhaeta tandem corpus strinxit: quod quomodo fieri poterit, nemo facile dicat. *Tegmina summa* et *oras clipei*. In hac interpretatione, quam et perspicuitas et oratio poetica dativum genitivo praefertens postulat, praestat *humeris* legere: hasta incidit ex parte, qua *tegmina summa surgunt humeris*, qua extrema clipei ora humeris praetenditur, in summa clipei parte: *ἄντυξ* ὅτι πρῶτον, ἣ λεπτότατος ὅτι χαλκός, ut Iliad. v, 275, atque eo traiecto (*viam molita per clipei oras*) etiam Turni humerum attingit: ἀπὸ τῆς ἐκείνης ὁδὸς ὅτι Ili. β,

439, quem locum a v. 434 nunc Maro ante oculos habuit. Similiter 589 ab inferiore parte *hasta subit per horas inias clipei* Lucagi stantis in curru, non (h. e. ora clipei traiecta) hasta perforat *inguen latrum*, iniam ventris partem in sinistro latere. Teuandum autem animo, *ἄντυξ* clipei tenuiorem esse umbone faciliusque perforari posse. — 478. *strinxit de corpore*. Heinsius nec ipse habebat, quomodo expediret *tō strinxit de*, et conj. *strinxit se*; at mox *stringit* absolute pro se attingit, attingitur, dictum accipit: non video quo sensu. Non veniebat in mentem viris doctis esse hoc graecum: τὸ εὐμαρὸς ἐπὶ σῶσιν, ἐπὶ γράφῃ, sc. μὲρος τι. Sic *strinxit de corpore*, sc. partem. — 479. *robur ferro praeifixum* est Homericum ἔλκιστος ἔγχος ἀκχμῆνος ὅστι χαλκός. Pallas exiguarum virium conscius corporis partem nudatam in Turne perlicerat; Turnus viribus confusus medium Pallantis clipeum traiecit. Mirantur sic animum alterius, alterius robur. — 481. *Color orationis* ex Il. λ, 384, 391, 392. *penetrabile t. active*, ut Ge. 1, 93: *penetrabile frigus*, — 483. Variavit structuram, ne eodem

Loricæque moras et pectus perforat ingens. 485
 Ille rapit calidum frustra de vulnere telum:
 Vna eademque via sanguis animasque sequuntur.
 Conruit in vulnus; sonitum super arma dedere;
 Et terram hostilem moriens petit ore cruento.
 Quem Turnus super adsistens: 490
 Arcades, hæc, inquit, memores mea dicta referte
 Evandro: Qualem meruit, Pallanta remitto.
 Quisquis honos tumuli, quidquid solamen humandi est,
 Largior. Haud illi stabunt Aeneia parvo
 Hospitia. Et laevo pressit pede talia fatus 495
 Exanimem, rapiens inmania pondera baltei
 Impressumque nefas (una sub nocte iugali

tenore sequeretur: tot luminum ferri
 et aeris (πύλας Homerus dixit),
 tot tauri terga, h. e. tot coria, qui-
 bus effusus erat indutus, et ipsam
 loricam ac pectus perforat telum.

485. *pectus ingens* Pallantis tam-
 quam fortis et magnanimi iuvenis.
 Male arguitur Servius et alii, ut
cuspis ingens iungatur. — 487. *anī-*
mus pro anima. *Συπέε* pro ψυχῇ. —
 488. *in vulnus*; hastæ gravis pondere.
 Sed et omnino cum Lucretio IV, 1042:
Namque omnes plerumque cadunt su-
vulnus. Reliqua sunt Homericæ βο-
 τανισμῶν: ἀσπὴν δὲ τούχῃ ἐν' ἐν-
 τῷ vel ἑπὶ δὲ εἰ βράχῃ τούχῃ πο-
 τίηα χάλυβ. Monenda hæc sunt, ne
 præteritis videar. Expresserant Ho-
 merum iam ante Maronem Ennius et
 Varius Antias apud Macrobiū VI, 4
 et Virgil. — 489. Sic Silius V, 526
 et IX, 383, ubi, *appetere ore, morsu*
terram in simili re occurrit: *mordere*
et mandere humum XI, 418. 669.
 Homericum ἐδάξ' ἄλκις φῶδας, quid
 hoc aliud quam capere, petere? Sim-
 pliciter autem accipiendum; cum pro-

num terram ore petiisse, concidisse,
 ore *cruento*: nam vulnere tali acce-
 pto, ore et nanibus sanguis erumpit.
 — 490. Ferocitas veteris ævi ex Ho-
 mero adumbrata, ut insultet caeso
 victor: at non in hoc versu: nam
super adsistens est simpl. adstans,
 ipse stans, alteri iacenti, sed v. 495:
laevo pressit pede, λέξ' προσβᾶς, λέξ'
 ἐν τῷ δέξι βράχιον, ut balteum exue-
 ret. In hoc tamen generosa Turni in-
 doles ad amorem sui pellicit, quod
 corpus humandum concedit Arcadi-
 bus. — 492. *Qualem meruit*, i. e. qua-
 lem Evander meruit, ut sibi remit-
 terem filium, vel, hocque melius, quia
 in Pallas meruit, ut se remitterem,
 h. e. ut dignus erat audax adolescens.
 Prius sequuntur sere Interp. idque ex
 aq. adstruunt. At male cum irri-
 sione dictum putant: Sic par erat se
 ex pugna dimitti, *qualem*: ὅσος pro
 ὥς, sc. sic, ut corpus humi mandan-
 dum concedatur.

497, 498. Brevitatis et varietatis
 Ideoque et suavitatis studio structu-
 ram orationis, quam orsus erat, de-

Caesa manus iuvénium foede thalamique cruenti)
 Quae Clonus Eurytides multo caelaverat auro:
 Quo nunc Turnus ovat spolio gaudetque potitus. 500
 Nescia mens hominum fati sortisque futurae
 Et servare modum; rebus sublata secundis!
 Turno tempus erit, magno quum optaverit emtum
 Intactum Pallanta et quum spolia ista diemque
 Oderit. At socii multo gemitu lacrimisque 505
 Inpositum scuto, referunt Pallanta frequentes.
 O dolor atque decus magnum rediire parenti!
 Haec te prima dies bello dedit, haec eadem aufert,
 Quum tamen ingentis Rutulorum linquis acervos!
 Nec iam fama mali tanti sed certior auctor 510
 Advolat Aeneae, tenui discrimine feti

serit poëta et a quarto ad primum casum tramit. Erat enim impressa manus iuvenum, i. e. Aegyptii filiorum exsculptum balteo nefus Danaidum nocte nuptiali suos sponso interimentum praeter Lynceas ab una ex illis Danae filiabus; Hyperminestra, servatum: cf. Apollod. II, 1, 4, not. Sic V, 586: *Cratera impressum signis*: cui signis impressa erant, etal exsculpta dixit. Et illustrandos hinc versus VIII, 731, *attollens lauro famamque et fida nepotum* b. e. clipeum exsculptis rebus a posteris gestis insignem. Idem Danaidum argumentum in clipeo copiosius exsculpsit Statius Theb. IV, 132-135. Cur in hoc argumentum incideret poëta, querendum non est: casus obtulisse, illud putandum. — 499. Quod artificis nomen adiecit, ut poëta facit, Homeri quoque exemplo. Artis enim praestantiae fidem hoc facit. — 504. Quae hic, etiam vs. 507-509 de suo adiecit poëta, et egregiam sententiam habent et, dum futura anticipat, animum

expectatione futurorum erigunt. v. XII, 940 sqq. Hinc poëtae certatim hoc artificio usi sunt. — 502. *sublata* poëtae est, quod vulgo *elata*. — 503, ut lib. II, 104: *magno mercentur Achiivi*. Comparandus ad rem similis de Hectore Patrocli spolia evante locus II, p, 193-201 sq. — 507. *dolor atque decus*. Summarunt hinc alii passim. Inprimis Martialis XI, 44, *Romani decus et dolor theatri*: sic V, 43, 50, *quem semper ocerbum, semper honoratum* etc. — 509. Dicta haec ad vulgarem hominum sensum. Meliora supra praemiserat: *Stat sua mihiq; dies*. Ita poëtae commiserunt animos nostros, ut, quae in utramque partem disputeri possint, videamus et reputemus: et haec sunt sapientiae magistri, praeceptores humani generis.

510. Pugnat Aeneas in altero agmine 310-361, ut interea Ioonis esset pugnae Etruscorum et Pallantis a poëta exponendae. Nunc autem Aeneae virtutes indigent. *tenui discrimi-*

Esse suos: tempus versis succurrere Teucris.
 Proxima quaeque metit gladio latumque per agmen
 Ardens limitem agit ferro te, Turne, superbum
 Caede nova quaerens. Pallas, Evander, in ipsis 515
 Omnia sunt oculis; mensae, quas advena primas
 Tunc adiit, dextraeque datae. Sulmone creatos
 Quatuor hic iuvenes, totidem, quos educat Vfens,
 Viventis rapit, inferias quos inmolet umbris
 Captivoque rogi perfundat sanguine flammis. 520
 Inde Mago procul infensam contenderat hastam.
 Ille astu subit (ac tremebunda supervolat hasta)
 Et genua amplexens effatur talia supplex:
 Per patrios Manis, per spes surgentis Iuli
 Te precor, hanc animam serves. natoque patrique. 525
 Est domus alta; iacent penitus defossa talenta

mine leti, modico mortis interstitio, Serv. h. e. parum abesse suos ab extrema clade. — *latum pro exitio*, strage copiarum. — 513. *latum limitem agit*. Elegans translatio a vacuo spatio ad viam et actum inter duos agros relicto petita: conf. IX, 323. A Marone mutatus est Silius lib. IV, 463, 464. *Agere limitem* autem proprie dicitur pro facere. V. Gronov. ad Taciti German. 29. — 516. *mensae quas*. Respiciat lib. VIII, 402, 475 sq.

518. *Vfens*: is scilicet, de quo VII, 745. VIII, 6; ut Sulmoneus hominem supra vidimus IX, 412. Malum tamen de hominibus e. Volscorum gente Vfentis fluvii aecolis accipere: ut *Sulmonem* de Pelignorum oppido. — 520. *captivoque* h. e. captivorum, pro: ei quorum sanguine etc. In insciscendo Pallaote ei mox in eo sepeliendo Achillem, qui Patrocli caedem ulciscitur eique inferias facit, Maroni ante oculos fuisse constat. Ad idem exem-

plam Achillis nunc octonos iuvenes inferias Pallanti destinat et lib. XI, 87; 82 immolat Aeneas. Nondum igitur ea aetate metiendum fuit Maroni, ne displiceret immane facinus lectoribus: nam Aeneas, ubi ira ad furorem actus summa cum crudelitate supplicem ac pretium offerentem Magum v. 523 sqq. obtruncat et Tarquiti cadaveri insulat vs. 535 sq., ad Romanorum scelus videri debuit inhumaniter et impie egisse; et si hoc ad nostrum sensum aliter se habet. Mihi quidem displicet manifesta nimium imitatio Homeri Iliad. φ, 26 sqq. ψ, 475 sqq.

524 sqq. Iterum aperta sed ornata imitatio loci Homerici Il. φ, 67 sqq. — *Mago*, in Magum, ut *thibis, subit*, ὑπὸ πτερῶν: *supervolat*, ὑπερπτερῶν. Et genus amplexatus: apud Homerum plus miserationis: altera δῖόν ἄλγεα γούναϊ; altera hastam Achillis retinet. — 526. Duxit haec ex alio loco simili Iliad. ζ, 46 sqq. addit Iliad.

Caelati argenti; sunt auri pondera facti
 Infectique mihi. Non hic victoria Teucrum
 Vertitur; aut anima una dabit discrimina tanta.
 Dixerat, Aeneas contra cui talia reddit: 530
 Argenti atque auri memoras quae multa talenta,
 Gnatis parce tuis. Belli commercia Turnus.
 Sustulit ista prior iam tum Pallante peremto.
 Hoc patris Anchisae Manes, hoc sentit Iulus.
 Sic fatus galeam laeva tenet atque reflexa 535
 Cervice orantis capulo tenus adplicat ensem,
 Nec procul Haemonides, Phoebi Triviaeque sacerdos,
 Insula cui sacra redimibat tempora vitta,
 Totus conlucescens veste atque insignibus armis:
 Quem congressus agit caecopolabsunq[ue] superstans 540
 Inmolat ingentique umbra tegit; arma Serestus
 Lecta refert humeris tibi, rex Graevide, tropaeum.

x, 378 sqq. — *dabit* pro *faciet*, ut et alibi, et *δοῦναι*. Male vero poetae ad grammaticam subtilitatem revocant Interp. post Servium, ut tria genera auri, argenti scribique: *signatum* (in numis), *factum* (in ysis et signis) *infectumque* (rude, grave, in niasis) exprimere debuerit. *Argentum caelatum* est in vasis opere aetypo elaboratis, ut aurum fictum quoque; et *talanta* simpliciter pro ponderibus dixit. — 531. Sententiam versus ornavit Claudian. de B. Galla. 604-615. — In vs. 532, 533 ornavit Homericæ l. c. Iliad. p. 99 sqq., et in vs. 531, 535 ibidem 115 sqq. *parce gnatis tuis* pro *serva*, ut apud Lucilium et Ennium invenitur: Servio monente. — *belli commercia*, redemptionem captivorum. — 531. Eandem Anchisae Manium et Iuli sententiam esse aio. Respicit ad proas. v. 524, 525.

537. Haemonides et ipse e Latina,

Apollinis et Dianae sacerdos, inter pugnañes tamen e more veterum aetatum, non conscripto hoc hominum genere in ordinem aliquem, qui ab armis et praeliis vacaret. Est autem extra regimen positum: nec procul Haemonides, sequente: *Quem opingressus agit*, pro vulgari: Nec procul cum Haemonide congruitur et eum agit. Faciunt haec ad variandam orationem; variata autem oratione tollitur tedium, nascitur voluptas. — 541. *ingentique umbra tegit*, sc. super adstans ipse vir ingens clipeum manu tenens et inclinans se, ut spolia legat: Ita accipio, nec aliter accipi posse puto. Ordo verborum simplicior erat: *lappus inmolat superstantque ingenti umbra tegit*. Sane de morte illi accipiunt; ut sit *ἐνὸς ὄντος ἐκάλυψεν*, et quae similia alia apud Homerum occurrunt. At enim *νοστέμ, umbram, tegere oculos* recte dixisset: quis vero

Instaurant acies Volcani stirpe creatus
 Caeculus et veniens Marsorum montibus Vmbro:
 Dardanides contra furit. Anxuris ense sinistram 545
 Et totum clipei ferro deiecerat orbem;
 Dixerat ille aliquid magnum vimque adfore verbo
 Crediderat coeloque animum fortasse ferebat
 Canitiemque sibi et longos promiserat annos.
 Tarquitus exultans contra fulgentibus armis, 550
 Silvicolae Fauno Dryope quem nympa creatat,
 Obvius ardenti sese obtulit. Ille reducta
 Loricam clipeique ingens onus inpedit hasta;

ferat: *tegere aliquem umbra?* et iam *umbra ingenti?* Actus, detracta dal Seresto absorptaoda: ex more v. c. II, π, 663-665.

543. *Instaurant acies* puto simpl. succedunt in pugnam cum Aenea. *Caeculus* VII, 678-681. — *Vmbro* ibid. 750-752. Cuius vero h. l. sibi difficultates et molestias Intpp. alius aliter, dum non ad Anxurem, sed ad Vmbronem sqq. referunt. Perperam. Brevitati studens poeta, ne rem eandem vicies repetat, non addit Caeculum et Vmbronem fuisse caesum: latet tamen hoc in *Dardanides contra furit*; pergit ad Anxurem, sed variata oratione, ut eum iam ante caesum dicat et narrationem de eo subiungat; nam *deiecerat ac: Dardanides, Aeneas*; absceiderat Anxuris manum una cum clipeo, quem tenebat. *Dixerat ille sc. Anxur*, insolentius increpiterat Aeneam: *aliquid magnum*, verba superba, *ἵνα ὑλὴν*: — 548. *coeloque animum fortasse ferebat*. Singulare dictum hoc. *Perre coelo* pro: ad coelum efferre; alius vidimus iam poetam frequentatum de superbia et arrogantia; et fortasse ille arrogantiorum se gesserat, dum de Ae-

nea victoriam et longam vitam sibi promiserat. Adumbravit h. l. Silius lib. II, 403 sqq. et ibid. 411, ut mox noster 550. Ut universe rem enucleem: Ex sollemni poetarum usu et hominum sensu, quem io rudi quaque ingenio deprehendes, quae alta sunt, *coelum attingere* dicuntur. I, 162, *gemini misantur in coelum scopuli*. II, 678 *Cyclopes coelo capta alta ferentes* et sic ecotens. Nec aliter Graeci, imprimis tragici ac lyrici; illustrat το στυγερὸν οὐρανὸν Valkenarius ad Euripid. Hippolyt. 1106. Iam tropice hoc transferitur modo ad gloriam, ut Horat. *sublimi feriam sidera vertice*, modo ad gloriae opinionem ac persuasionem, hoc est, ad *superbiam, iactantiam, ostentationem*, ut h. l., modo ad *laudes*, quibus quis aliquem supra vulgus effert.

550. Tarquito primo statim congressu thoracem cum clipeo hasta Aeneae perforat. *exultans* simpl. prosi-lens, ut solent oi πρόμαχοι. — 552, 553. *Ille, Aeneas* (non Tarquitus), *hasta reducta*, quanto reduxerat (conf. ad IX, 423, ideoque magna eum vi immiserat, *inpedit lorica clipeique onus*, transfigit Tarquiti clipeum et

Tum caput orantis nequidquam et multa parantis
 Dicere deturbat terrae truncumque tepentem 553
 Provolverens super haec inimico pectore fatur:
 Istic nunc, metuende, iace! Non te optima mater
 Condet humi patriove onerabit membra sepulcro:
 Alitibus linquere feris, aut gurgite mersum
 Vnda feret piscesque inpasti volnera lambent, 560
 Proteus Antaeum, et Lucam, prima agmina Turni,
 Persequitur fortemque Numam fulvumque Camertem
 Magnanimo Volscente satum, ditissimus agri
 Qui fuit Ausonidum et tacitis regnavit Amyclis.

loricam, sic ut infixa hasta haereret nec retrahi facile posset; hinc Aeneas arrepto statim ense caput deiecit (Servius *impedit*: non permisit usui esse ad protegendum Tarquitum. Nec aliter Cerda). Est autem exquisite dictum: Tarquiti *loricam et clipeum impedit Aeneas hasta*, pro vulgari: *hastam impedit lorica*: nam hasta impedita et fixa tenetur; sicque et ipse clipeus impeditus est nec libere regi ac moveri potest: cf. 794; 795. Sed in his, quae reciproca sunt, poëtae illud sequuntur, quod minus vulgate est. — 554 sqq. Iterum Homericæ adumbrat in sqq., quod quidem hic factum volumus; cf. ad vs. 520 527: Primum quidem ἡ δὲ γυνὴ δ' ἄρα τοῦτο κἀπὶ κοίτης ἐμύχθη aliquoties occurrit, in primis de Dolone II. x, 457: ubi vide ante 454 sq. Reliqua autem ex II. p, 420-427 petita sunt. Cf. II. λ, 452 sqq. — 558. *onerabit*. Scilicet *sepulchrum* hoc loco *tumulus*, τύμβος impositus corpori sepulto, quod alijs inde *tumulo premi* dicitur, cum sub eo conditum iaceat. — 560. *pisces lambent*, ut Homer. I. c. ἀνελχόμεσθαι, sanguinem haurient. 561-64. Post alios Camertem ster-

nit Aeneas *prima agmina Turni*, vel προάγων, qui pugnant ante ordines vel qui in prima acie, ἀγῶνται. — 564. *Ausonidum*, Ausonidarum, ut bene Serv. exponit. *Ausonidas* autem pro Ansonibus dixit, quibus, cum olim omnem Italiam inferiorem tenerent, sedes a Ciceia ad Litin usque etiam anterioribus aetatibus mansere. Jam in his locis inter Tartacinam et Caletam iuxta mare *Amuclae* vel *Amyclae* fuerant, a serpentibus delatae, seu viperæ seu hydi illi fuerunt, incolis urbe excedere coactis. V. Serv. ad h. l. Plin. VIII, 29 et ceteros, qui oppidi meminere, apud Cluver. Ital. ant. p. 1093. Nomen oppidi servavit sinus, *mare Amyclaeum* vel *Amuclaeum*, quod Tacitus etiam memorat IV. Ann. 59. Has Amyclas *tacitas* dixit, epitheto huc retracto ab alteris Amyclis Laconicæ, quæ, ab Achæis habitatae ac dio fortiter propugnatae, tandem a Dotiensibus expugnatae sunt. Hostium enim adventu saepe temere nuntiato, cum vere hostis veniret, namine nuntiante et *tacitis* *omnibus* urbs capta est. Nota res vel ex versu Pervigilii: *Sic Amyclas, cum tacerent, perdidit silentium*.

Aegaeon qualis, centum cui brachia dicunt 565
 Centenasque manus, quinquaginta oribus ignem .
 Pectoribusque arsisse, Iovis quum fulmina contra
 Tot paribus streperet clipeis, tot stringeret ensis :
 Sic toto Aeneas desaevit in aequore victor,
 Ut semel intepuit mucro. Quin ecce Niphaei 570
 Quadriuges in equos adversaque pectora tendit;
 Atque illi, longe gradientem et dira frementem
 Ut videre, metu versi retroque ruentes
 Effunduntque ducem rapiuntque ad litora currus.
 Interea biugis infert se Lucagus albis 575
 In medios fraterque Liger; sed frater habenis
 Flectit equos, strictum rotat acer Lucagus ensē.
 Haud tulit Aeneas tantō fervore furentes :
 Inruit adversaque ingens adparuit hasta.
 Cui Liger : 580
 Non Diomedis equos nec currus cernis Achilli
 Aut Phrygiae campos: nunc belli finis et aevi
 His dabitur terris. Vesano talia late
 Dicta volant Ligeri: sed non et Troius heros
 Dicta parat contra; iaculum nam torquet in hostem. 585

565 sqq. Splendida comparatio. Qui primum nunc deductus erat in praedium Aeneas, quanta virtute, quo furore sit conspicuus! Aliter de Aegaeone aequi Briareo tradit Virgilius, quam Homerus II. 2, 402, 403, eum inter Gigantes eum refecto videatur, qui Olympum oppugnanti. *Pectoribus* addit 567, quia esset ignem, ut Cacus supra, ut Typhoeus et tot alia monstra. *tot paribus*, pari numero, scilicet quinquaginta clipeos. Sic, ut non unam manum putares, *toto* etc. Serv. Locum bene transtulit ad Tydeum Statius II Theb. 595 sq.

572. *longe gradientem*, longis gra-

diis incedentem; non longinquo, μακρὰ βῆσσαν. Magnificum vero et hoc de Aeneas ei mox va. 579 *ingens* apparuit. — 579 sqq. Comparare solent II. 2, 401 sqq. aut 122 sqq., ubi duo fratres eisdem curru iugantur. — 581. Congressus quidem est Aeneas cum Diomede II. 2, 217, 275 sqq., et cum Achille II. 2, 79 sqq. Sed utriusque pugnae exitus is fuit, ut incolumis et salvis inde discederet; ac nunc Ligeris fortunam minus propitiam naminatur Aeneas: esse ipsi rem nunc cum viris, quos non tam facile effugiturus sit, ut supra Turnus lib. IX, 154, 155: *Haud tibi cum*

Lucagus ut pronus pendens in verbera telo
 Admonuit biungos, proiecto dum pede laevo
 Aptat se pugnae: subit oras hasta per imas
 Fulgentis clipei, tum laevum perforat inguen;
 Excussus curru moribundus volvitur arvis. 590
 Quem pius Aeneas dictis adfatur amaris:
 Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum
 Prodidit aut vanae vertere ex hostibus umbrae.
 Ipse rotis saliens iuga deseris. Haec ita fatus
 Adripuit bifugos. Frater tendebat inermes 595
 Infelix palmas, curru delapsus eodem:
 Per te, per, qui te talem genuere, parentes,
 Vir Troiane, sine hanc animam et miserere precantis.
 Pluribus oranti Aeneas: haud talia dudum
 Dicta dabas. Morere et fratrem ne desere frater. 600
 Tum, latebras animae, pectus, mucrone recludit.
 Talia per campos edebat funera ductor
 Dardanius, torrentis aquae vel turbinis atri
 More furens. Tandem erumpunt et castra relinquunt
 Ascanius puer et nequidquam obsessa iuventus. 605

*Danaüs rem faxo et pube Pelasga Esse
 putent.* — 586 *pendens in verbera*,
 conf. lib. V, 146, 147. *Ge.* III, 106,
 107; hic Lucagus gladio pro flagro
 usus est. Notabile autem hoc, quod
 Lucago in curru stanti non hastam,
 ex perpetuo heroum usu, sed ense
 in manus dat poëta. — 587, *pro-*
iecto pede. Notissimus status pu-
 guandi. — 588, 589. Traiecta ima
 clipei ora, hasta ipsum hubonem
 transfigit. At v. 476 per superiorem
 clipei oram hasta adacta erat. — 591,
pius epitheton nullam vim habet (nisi
 forte h. d. ob ultionem, qua de Pal-
 laotis memoria promeruit, hoc epi-
 theton accepit. *R.*) — 592. Non
 proditus ex hosti aut fuga equorum

aut consternatis iis, nulla fuga segnis
 equorum, sc. quoniam hos incitaverat
 vs. 586 *pronus in verbera*. — 593. *aut*
vanae ex hostibus umbrae verterunt in
 fugam exemplo Niphaei v. 572, 573,
 574: sed sponte desiliisti de curru.
 — 594. Similis sarcasmus *H. π.*, 745
 aq. — 599, *sine hanc animam* pro
 porce: vitam mihi ne eripe, sed re-
 linque. Sic *ἔχ' in* Homero: *Ἐκτορ*
δ' ἔλλοις μὲν ἄνθρωπος ἐκ οὐδ' ἐνέπριον.
 — 603. Vides et hic Homericæ: *ἐλ*.
Iliad. 4, 87, 88. — 604, 605. Arti-
 ficium narrationis velim observari in
 iudicio et dilectu rerum, quas narrat,
 tot aliis omissis. Pugnari debuit in-
 terea non minus acriter circa muros,
 sed his nunc recte caremus: itaque

Iunonem interea compellat Iuppiter ultro :
 O germana mihi atque eadem gratissima coniunx ,
 Ut rebare , Venus (nec te sententia fallit) .
 Troianas sustentat opes : non vivida bello
 Dextra viris animusque ferox patiensque pericli . 610
 Cui Iuno submissa : Quid , o pulcerrime coniunx ,
 Sollicitas aegram et tua tristia dicta timentem ?
 Si mihi , quae quondam fuerat quamque esse decebat ,
 Vis in amore foret , non hoc mihi namque negares ,
 Omnipotens , quia et pugnae subducere Turnum 615
 Et Dauno possem incolumem servare parenti .
 Nunc pereat Teucrisque pio det sanguine poenas .
 Ille tamen nostra deducit origine nomen ,
 Pilumnusque illi quartus pater ; et tua larga

salis erat hinc veribus nos moneri
 de exitu oppugnationis.

606 sqq. — 688. Iuno, salute Turni
 in tempus tantum a Iove impetrata ,
 Turnum elusum per sidus Aeneae
 e pugna educit. Eo iam res erat ad-
 ducta , ut Turnum Aeneas assequere-
 tur , ideoque pugna inter eos fieret.
 Haec ex rectum in Aeneide ordine
 destinato adhuc erat differenda. Deo-
 rum interventu ad hoc usus est , ut
 epicus poetae Homerj exemplo semel
 instituerat facere. — 607, 608. Amare
 haec ad Iunonem. Non virtute Tro-
 ianorum , sed Veneris scilicet artibus
 haec geruntur. Comparat locum Il.
 σ, 336 sqq. Adde δ, 5 sq. — 609, 610.
 non vivida virtus ; immo vero Ae-
 neae virtus pugnam restituerat. —
 dextra viris , virorum ; ut solet poeta.

611. pulcerrime h. l. notabile , inter
 blanditias. — 612. tristia dicta h. l.
 exprobrantis , acerba. — 613. Vis in
 amore mihi , pro : si amor meo esset
 vis. Alias potentia dicitur de aman-

tibus. Vulgaris oratio esset : si tantum
 valeret amor meus apud te , tantam
 haberet vim et auctoritatem , ut olim
 inter amoris nostri primordis. — 614.
 namque non vacat , sed asseverat : nemi-
 pe , scilicet , utique , γὰρ τοι , γὰρ ὅτι .
 Nunc percat stomaichabunda promun-
 tiat , pro : nunc vero ei pereundum
 est in Troianorum gratiam ; etsi ille
 etc. — 618. Ille tamen nostra deducit
 originem nomen h. e. stirpem , genus.
 A Iunone Turni genus si ductum fuit ,
 ignotam fabulam attingit poeta , ut
 fortasse Pilumnus Iunonis filius ha-
 bitus fuerit , quod nunc ignoratur.
 Potest tamen illud , nostra origine ,
 ita sumi , ut sive Saturnia sive omni-
 no divina stirps et origo respiciatur.
 Si enim a Danaë ductum Turni ge-
 nus : debuit illud ad Iovem et Io re-
 ferri ; aut Pilumnus Iovis filius haberi
 potuit vel Saturni. Nunc cum veriora
 ignoremus , praestat simpliciter de
 divina origine inde a Pilumno acci-
 pere ; unde etiam adiectum : Pitu-
 mnusque illi quartus pater. Conf. X ,

Saepe manu multisque oneravit limina donis. 620
 Cui rex aetherii breviter sic fatur Olympi:
 Si mora praesentis leti tempusque caduco
 Oratur iuveni, meque hoc ita ponere sentis:
 Tolle fuga Turnum atque instantibus eripe fati.
 Hactenus indulsisse vacat. Sin altior istis 625
 Sub precibus venia ulla latet, totumque moveri
 Mutarive putas bellum: spes pascis inanis.
 Et Iuno adlacrumans: Quid si, quod voce gravaris,
 Mente dares; atque haec Turno rata vita maneret!
 Nunc manet insontem gravis exitus: aut ego veri 630
 Vana feror. Quod ut q potius formidine falsa
 Ludar, et in melius tua, qui potes, orsa reflectas!

76.—619, 620. *Et tua larga saepe manu*, Frequens hoc ad exorandos deos et ad hominum, qui *sacris factis tamquam donis et muneribus munus placari* putant, rudia ingenia accommodatum argumentum, cuius prima exempla in Homeri II. 8, 238-241 et 203 sqq.

621. Iuno hoc spectabat, ut Turnum omnino morti eriperet. Huic occurrit Iupiter sic, ut in praesens modo tempus fata Turni differri patiatur. Conf. VII, 313 sqq. Est vero totus locus Homericus, II π, 439 sqq., ubi Iovi Sarpedonem morti subdituro simili modo intercedit Iuno, ac nunc Iunoni Iupiter. — 622. *caduco*, exquisitè, cadenti seu mox casuro, vel cui mox cadendum, moriendum est: ut VI, 481, *bello caduci*, cadentes. — 623. *meque hoc ita ponere sentis*: sicut ita hoc factum interpretaris, in hunc sensum accipis, ut in eum modum a me constituas nunc hoc: scil. ut Turni fata differantur, non ut mutentur. *ponere*, docte, *τίθεσθαι* pro *ὑπάρχουσθαι*, ordinare, constituere. — 625. *vacat* exquisitius quam *locet*:

nihil ultra. — 626. *venia*, concessio, quod concedam, indulgeam.

628. Belli exitum fatalem impotatum non iri Iupiter pronuntiaverat; de Turno nil meminerat. Iuno itaque Iovem, quem sibi placatiorem videt seu alia de causa seu Veneris iurgia veritatem, cetera de Turni vita et incoluntate eloqui non audere arbitrata, utinam id, inquit, quod divertis verbis promittere mihi gravaris, animo saltem et voluntate annueres, scilicet, ut Turno (in hoc bello) vita sit incoluntis! *quid n?* valet idem quod: cur non? quid ni? τί οὐ; τί xxi, quid mali inde futurum esset, si; reditque igitur sententia ad optativum; si, utinam! *gravaris* sc. dare. *rata* eleganter, idemque perpetua et integra, incoluntis: Mox se ipsa retractat: Enimvero, *nunc*, manet etc. — 630, 631. *aut ergo veri vana*, nisi admodum fallor, a vero aberro. — *vani*, qui sibi vana et inania persuadet, *vani veri* graecè dictum, ut fallax veri, deceptus, falsus veri h. e. vero. Sic VII, 410 *veri*

Haec ubi dicta dedit, coelo se protenus alto
 Misit agens hiemem, nimbo succincta, per auras
 Iliacamque aciem et Laurentia castra petivit. 635
 Tum dea nube cava tenuem sine viribus umbram
 In faciem Aeneae (visu mirabile monstrum)
 Dardaniis ornat telis clipeumque iubasque
 Divini adsimulat capitis, dat inania verba,
 Dat sine mente sonum gressusque effingit euntis: 640
 Morte obita quales fama est volitare figuras
 Aut, quae sopitos deludunt somnia sensus.
 At primas laeta ante acies exsultat imago
 Irritatque virum telis et voce lacescit.
 Instat cui Turnus stridentemque eminus hastam 645
 Coniicit; illa dato vertit vestigia tergo.
 Tum vero Aenean aversum ut cedere Turnus
 Credidit atque animo spem turbidus hausit inanem:

effeta, a vero vacans, verumt haud asserens. — *Quod*, xxv' 6, quae in re tamen utinam frustra melum et ultimam in consilium de Turno mutes!

633 sqq. In simulacro Aeneae consulendo habuit, quem sequeretur. Apollinem Homericum, qui Aeneae εἰδωλον, φάσμα, obicit Diomedes Iliad. t. 449 sq. Inventum autem hoc Iunonis eo pertinet, quod, si ei aperte fugam illa suavisset, more viri fortis Turnus fugae mortem praetulisset. Conf. Serv. ad 614. Vid. 666 sqq. Limitatus, sed sobrie, Silius X, 83 sq. et paullo pinguius, in fraude Annibali a Iunone facta lib. XVII, 518 sqq. 572 sq. In quo loco multa ex nostro expressa. Antiquissimum huius generis spectrum, εἰδωλον, Euripidi φάσμα, est nubes in Iunonis speciem multa ei Ixioni obiecta. Dicat fortasse Iunonem et h. l. sagaciter esse adhibitam ad meteorum creandum, quippe quae

aëris erat symbolum antiquae Graeciae, unde Iris erat eius ministra. Sed a Marone haec aliena sunt; quippe cui Iuno poetica persona est, quae causam efficientem rei vulgari modo non tractandae exhibet; accommodata tamen ad mylliorem fidem nimbo succincta, nube. *hiemem agens*, turbinem, procellam. Novum hoc ad deae praesentiam designandam, sed in ξηρανίστις deorum in templis non insolens: vide Callimach. in Apoll. pr. et Intpp. Corda laudat ex Valer. Fl. II, 115: *Cum dea (Venus) se piceo per sudum turbida nimbo Praecipitat*. — 638. *telis* pro armis paullo durius dictum; at de valida hasta Aeneae accipere praesumat. *Mos iubas per galea cum crista*. — 639. *inania verba* ipse mox interpretatur: *dat sine mente sonum*. — 641. *figuras, εἰδωλα*. Ante oculos erat Lucret. I, 133 sq. — 648. *turbidus*, lumen, clatus ar-

Quo fugis, Aenea? thalamos ne desere pactos!
 Hac dabitur dextra tellus quaesita per undas. 650
 Talia vociferans sequitur, strictumque coruscat
 Mucronem nec ferre videt sua gaudia ventos.
 Forte ratis celsi coniuncta crepidine saxi
 Expositis stabat scâlis et ponte parato,
 Qua rex Clusinis advectus Osinius oris. 655
 Huc sese trepida Aeneae fugientis imago
 Coniicit in latebras; nec Turnus segnior instat
 Exsuperatque moras et pontis transilit altos.
 Vix proram attigerat; rumpit Saturnia funem
 Avolsamque rapit revoluta per aequora navem. 660
 Illum autem Aeneas absentem in proelia poscit;
 Obvia multa virum demittit corpora morti.
 Tum levis haud ultra latebras iam quaerit imago;
 Sed sublime volans nubi se immiscuit atrae,
 Quum Turnum medio interea fert aequore turbo. 665
 Respicit ignarus rerum ingratusque salutis
 Et duplices cum voce manus ad sidera tendit:
 Omnipotens genitor, tanton' me crimine dignum
 Duxisti et talis voluisti expendere poenas?

gantia, inquit Serv., perturbatur ac-
 licet mens superbientis tumore, ira,
 spe, metu. *Mox coruscans enses ex-*
quisitum voc. pro vibrare. — 652. Nec
 sentit et intelligit suam exultationem
 esse inane. Loquendi ratio poetica
 non infrequens nisi inavis gaudia esse
 dicta pro ipso simulacro, quod nunc
 a se ferro attingi posse gaudebat.

653. Stabat forte navis ipsa admo-
 littori saxoso, ut pons applicitus esset.
—crepida saxi orname de littore, qua-
 temus eminet lapidibus enim arbori-
 busve riparum, ancorae loco naves
 alligatas esse constat. rex ex more
 veteris aevi pro viro ex principibus:

aut fac fuisse Lartem Clusinarum,
 sub Massico, ducē totius agminis. Cf.
 v. 166 huius libri. — 660. *aequora re-*
volata de fluctuum recessu, refluxu,
 a littore percipit.

666. *ingratus salutis* exquiris ad
 Graecorum posturam morem *exag-*
eros eutrapia sc. *Evex* quod ad sa-
 lutem, vitam servatam, attinet. Sic
 paullo ante *verivana*. — 668. Vir for-
 tis fugae, sagittium appellat *crimen* et
 poenam. Totā oratio gravissima et af-
 fectus plena. Nec habeo quicum com-
 parem praeterquam Horatianae Eu-
 ropae querulas tantum miserationis
 facientes. *Vade? quo veni? levis una*

Quo feror? unde abii? quae me fuga quemve reducet? 670
 Laurentisne iterum muros aut castra videbo?
 Quid manus illa virum, qui me meaque arma secuti?
 Quosne nefas! omnis infanda in morte reliqui?
 Et nunc palantis video gemitumque cadentum
 Adcipio. Quid ago? aut quae iam satis ima dehiscat?
 Terra mihi? Vos o potius miserescite, venti;
 In rupes, in saxa (volens vos Turnus adoro)
 Ferte ratem, saevisque vadis immitte Syrtis,
 Quo neque me Rutuli nec conscia fama sequatur.
 Haec memorans animo nunc huc nunc fluctuat illuc;
 An sese mucrone ob tantum dedecus amens
 Induat et crudum per costas exeat ensem;
 Fluctibus an iactat mediis et litora nando
 Curva petat Teucrumque iterum se reddat in arma.
 Ter conatus utramque viam, ter maxima Iuno
 Continuit iuvenemque animi miserata repressit.

mors est, Carm. III, 27-36. — 670. *quemve*: qualem, IX, 481: *Hunc ego te, Euryale, adspicio?* quomodo et qua eum existimatione redibo? — 673. *Quosne* docte pro *conne*? — 675, 676. In pudore solenne hoc iam Homero *τὴν ποτ' ἄναρ ὑπὸ πτεῖν' ἔχουσιν*, neq. argutandum in eo, quod nunc mari fertur. Cf. ad IV, 24. — 677. Comparant Helenae illa II. 5, 343 aqq. — 678. *Syrtis*. Est enim et una Syrtis, ut IV, 41 et sic *vada Syrtis*, Syrtis *vadosa*; ne de Syrtibus Africae cogites, sed de quocunque circulo aegreo, maris. — 679. *conscia fama eae potest*, cuius Turnus ipse conscius est; sic *conscia virtus* V, 455 pro vulgari, virtutis conscientia; item XII, 668. Haec Iamnen conscientia Turnum nec in Syrti deceret. Tum antequam Rutuli. Vult se abscondi in loco remoto, quo nec

Rutuli eum sequantur, nec Iamne de eo perveniat, ita ut a nemine agnoscatur. Ergo praeferendum alterum; ut *conscia* sit epitheton famae simpliciter ornans; ornans fama eius rei, facti, hominis, de quo aliquid nuntiatur et spargitur, est *conscia*, ita h. l. Turni. Sic *conscia sidera* supra IX, 419. *agmina conctum acil*: doli II, 267. — 684. Solegne est poetis: *induere se telo et in telum*: mucrone infixo, qui a visceribus et corpore receptus conditur et legitur (Fortasse cum cod. rom. *mucroni* praefereendum est; ut *sese induat alit. irritat*: siquidem *indus* est compositum ex *in* et *duo*, do. R.) — 683. An in fluctus, medium h. est altum mare, se proiciat. — 686. *animi miserata* Serv. pro *animo m.*, sicut XII, 49: *O praestans animi iuvenis*. » Iamno vero est: miserata annum, dolorem animi

Labitur alta secans fluctuque aestuque secundo.
Et patris antiquam Daunum defertur ad urbem.

At Iovis interea monitis Mezentius ardens
Succedit pugnae Teucrosque invadit ovantis. 690
Concurrunt Tyrrhenae acies atque omnibus uni
Vni odiisque viri telisque frequentibus instant.
Ille, velut rupes, vastum quae prodit in aequor,
Obvia ventorum furiis expostaque ponto
Vim cunctam atque minas pepert coelique marisque 695
Ipsa inmota mansens, prolem Dolichaeonis Hebrum
Sternit humi, cum quo Latagum Palmumque fugacem:
Sed Latagum saxo atque ingenti fragmine montis
Occupat os faciemque adversam; poplite Palmum
Succiso volvi segnem sinit armaque Lauso 700
Donat habere humeris et vertice figere cristas.
Nec non Evanthen Phrygium Paridisque Mimanta

nam ordo est: *iuvenem repraesentat miserata (eum) asini*, ut graec. *Συμεῖον* sc. *ἄσινον*. Causa secundus verborum *miserari* et similibus additus cum miserrationi obiectam denotare solet, ut in eo ipso Silii loco, ad quem Burni provocat, lib. XI, 381, ubi poëta iuvenem indignae miseratus ab *alto Iapite*; et sic in omnibus exemplis, quae vidi. — 687. *aestu*, fortasse h. l. vento. Vau tamen grammatico *fluctus* est ex vento, *aestus* motus maris ex natura sua. Ergo *aestus* secundus h. l. non in altum obripiebat, sed littori navem admovebat. — 689. *urbem*, Ardeam.

689-754. Turno ex acie educto relinquitur Mezentius, cuius facta strenua narrantur. *Iovis monitis*, impulsu, conf. IX, 484, 485. Adde Servium, qui multa arguitur super viro impio (VII, 647) a Iove monito. Atqui poëtae, si deorum mini-

steris, ulantur ad expediendas res, non semper morum et animorum prohibitum spectant. Multo, dum id antiquiores poëtae curarunt, qui multa impie et scelestae, intercedente deorum opera, facta narrant; cum id solum reputarent, ut rei mirae et insolitae causa et pudor inveniretur. — 694. Tyrrheni in Aeneae acie, qui sub Tarchonte tenebantur (conf. VIII, 494, 495 et 603 sq.), agmine in Mezentium incurrunt. Ex iisdem sunt, qui v. 696-699 occiduntur; qui 702 sq. sunt Troiani. — 693. *velut rupes*, *Ilad.* 618-622, sed *maiore cum ornato*. Cf. VII, 586 sqq.

702-706. Minus Amyci et Theanum filius eadem nocte patros, qui Paris et Hector. Commentum poëtae ad vaciandam narrationem: quae apud Homero de Heclore et Polydamante il. 2, 251. Mejeratur Theano Homero quoque, sed tamquam An-

Aequalem comitemque, una quem nocte Theano
 In lucem genitori Amyco dedit et facie praegnans
 Cisseis regina Parin: Paris urbe paterna 705
 Occubat; ignarum Laurens habet ora Mimanta;
 Ac, velut ille canum morsu de montibus altis
 Actus aper, multos Vesulus quent pinifer, annos
 Defendit multosve palus Laurentia, silva
 Pastus arundinea, postquam inter retia ventum est, 710
 Substitit infremuitque ferox et inhorruit armos,
 Nec cuiquam irasci propiusque accedere virtus,
 Sed iaculis tutisque procul clamoribus instant;
 Ille autem inpavidus partes cunctatur in omnis

tenoris uxor et Cissei filia, II. 7, 298, 299; λ, 233, 224; contra Hecuba Dymantis filia IIad. π, 218. Sed poeta potuit alios, forsitan tragicos, sequi, qui haec variaverant. Certe, quod Hecuba Cissei filia nunc traditur, ab Euripide accepit in Hecuba v. 3 moneatle Servius. Potest quoque haec Theano haberi diversa ab illa Homeri. — 704. *facie praegnans Cisseis*. V. VII, 319, 320. De Cisseo v. ad N; 537. — 705. *Parin: creat*: urbe prope antea Iestum enim Benil. et Marklando inolare non dubitavi. — 708. *ignarum*: h. l. pro ignotum, passivè, ut et alibi in poëtis, v. c. Ovid. Met. VII, 401: *Amque aderat Theon proles ignara parentis*. Eadem nocte, sed dispari fato, nati sunt. Alter in patria pecunib; alter in terra longinqua ignotus iacet; cf. Bell. IX, 42 L. Quid si vetus haec auctoritas non esset, malletm dicere: *ignarum* esse toti aui, uti quoque Serv. — 707-718. Esquisite ornatus locus, quem iam Homerus tractaverat II. λ 414-449 tam praecclare, ut vix contenderet cum eo quemquam audere de-

buisse dicas. Maro tamen ornamenta cum alia tum haec attulit, quod, cum ibi simpliciter esset memoratum prodire aprum ex alio fruticeto, erat βελτίος: ex Eulaxyos, accurate ipse loca descripsit aprorum frequentia et praestantia notabilia in *Vesulo*, qui in Ligurum finibus mons erat, etiamnum il *Vico*, in Pedemontii extremis versos Delphinatum, ex quo Padus fontes habet; tum in *palude Laurentia*, est enim totus ille tractus Laurentinus paludosus et silvoseus, de quo v. Clover. Ital. ant. p. 886, 887: hinc silva pastus arundinea Horat. H., Seren. 4, 42, *aper Laurens libys et arundine pinguis*. Adde loca apud Bentlei. ad Horat. Epod. 5, 28. In verbis itaq; *apertus... pastus... substitit* h. e. subsistit. Potro nonnulla a Marone egregie adornata sunt: v. 710 *inter retia ventum est*; et *Substitit infremuitque ferox et inhorruit armos*; quod Hesiodus in simili loco non neglexit: Ορδός δ' ἐν λαπύσσι πρὸς αὐτοῖς ἐπὶ τὴν ἀπὸν, in Scuto Herc. 386-391; nec ipse Homerus alio in loco, qui comparandus est stu-

Dentibus infrendens et tergo decutit hastas : 715
 Haud aliter ; iustae quibus est Mezentius irae ,
 Non ulli est animus stricto concurrere ferro ;
 Missilibus longe et vasto clamore lacesunt .
 Venerat antiquis Corythi de finibus Acron ,
 Graius homo ; infectos linguens profugus hymenaeos : 720
 Hunc ubi miscentem longe media agmina vidit ,
 Purpureum pennis et pactae coniugis ostro ;
 Inpastus stabula alta leo ceu saepe peragrans
 (Suadet enim vesana fames) si forte fugacem
 Conspexit capream aut surgentem in cornua cervum , 725

diois, II. v, 471-478. Ornatiore quoque sunt, quam apud Homerum, vs. 712, 713: *iratos i. e. audacter autem subire et cognatus congregati*; tum, illa, vs. 745: *partes cunctatur*, cunctanter se versit, dubius quo impetum faciat, *omnes et tergo decutit hastas*. Eundem locum tractant multi alii et veteres et recentiores. Illorum partem apud Cerdam videre licet. Primo tamen locum nominandus erat Silius lib. I, 421 sqq. — In 716 est *irae* poeta primus novavit, pro vulgari esse odio. Cf. Maerob. VI, 6. Ceterum verum ordinem antea perturbatum nunc mutatum vides.

719. Etiam in Acrone aliquot comminiscitur, quod ad variandam narrationem faciat. *Corythi finis*, Cortona. Cf. ad lib. III, 167. — *Graius homo*. In hoc aut eandem fabulosam Dardani a Corytho Cortonae originem respexit poeta; aut id, quod a Dionysio nobis servatum est, Cortonam Umbrosum urbem esse capiam et habitatum a Pelasgis, qui in societatem belli cum Aboriginibus venerant, atque antiquam formam usque ad praesens ante eam aetatem annos servasse. V. Dionys. lib. I, c.

20 et 261. — *infectos linguens hymenaeos*, nuptias: ornavit Homericæ II. λ, 231 sqq. Explicatur δῶμος ἡμυτῶν II. β, 701. — 721. *miscentem*, perturbantem: ἀσπαστὰ redditum puta. Comparat Virgilius II. a, 166, ubi ἀσπαστὰ ἐρίχαι ἀσπαστὸν αἰνέειν sensu. — 722 quaevis artificio omnia dicta sunt, pro gestantem purpuream cristam et vestem a sponsa textam: IX, 163, *Purpurei cristis luveneres*.

728-729. Egregie variata comparatio, cui similem iam IX, 339 sqq. vidimus, et quodam comparanda in primis sunt loca II. μ, 299-306 et γ, 23 sq. Imitati sunt multi, ut Statius VI Theb. 675 sq., *peragrans stabula inpastus*, circumiens leivulus, qui frustra stabula lastravit. *stabula alta*: epithetum parietes nimis altos declaratur, quam ut saltu leo superare possit. *surgentem in cornua cervum*. Notum per se obvia est; ferentem cornua ardua, ut fere lib. I, 189, 190. Dictum arbitrat pro assurgere; eminare; erigere ac cornibus; sed plus *ἐκπύρεται* habet, erigere ac in cornua: ut arbor surgit in ramos, mons in cacumina. Comparare licet alterum

Gaudet hians inmane comasque adrexit et haeret
Visceribus super incumbens; lavit improba teier
Ora cruor:

Sic ruit in densos alacer Mezentius hostes.

Sternitur infelix Acron et calcibus atram

Tundit humum expirans infractaque tela cruentat.

Atque idem fugientem haud est dignatus Orodem

Sternere nec iacta caecum dare cuspide, volnus:

Obvius adversoque occurrit seque viro, vir

Contulit, haud furto melior sed fortibus armis.

Tum super abiectum posito pede nixus et hasta;

Pars belli haud temnenda, viri, iacet altus Orodes:

Conclamant socii laetum pagana secuti.

Ille autem expirans: Non me, quicumque es, inulto,

Victor, nec longum laetabere: te quoque fata

Prospectant paria atque eadem mox arva tenebis.

Ad quem subridens mixta Mezentius ira:

Nunc morere! Ast de me divom pater atque hominum

Viderit! Hoc dicens eduxit corpore telum. (rex

Georg. III, 232 et XII, 104, *irasci in cornua*. — 726. *haeret incumbens*, *ἵππῳ*. — 727, 728. *lavit ora cruor*, hoc latius persequulus est alio loco Homerus *Odyss.* X, 402, 403, *improba*, immodice voracitatis. V. ad Georg. I, 449; — 730. *calcibus tundit humum*, V. ad 494. — 731. *infracta tela sunt fracta*. Sic *scindere*, *infrangere*; *scindere*, *infringere*. Saepo autem hasta in vulnus adacta, in primis qui illa, in ipso ferro, qua illud ligno victum est; inscingitur ipso lapidis pondere. — 732 sq. Mezentius, indignum viro fore arbitrus a tergo hostem cedere, eum cuius anteverit; tunc conversus adverso ore in eum processit. *fugientem*, *aversum*, ut tergum petere posset hasta. Rece-

dit, non fugit, ante alterum incedit. — *caecum volnus*, quod avaro infligitur, idemque non praevium. *furto*, non dolo ac fraude praestantior. vir. — 736. *abiectum*: h. j. prostratum. — 737. Sic apud Homerum passim exultandi exclamant victores, v. c. II, 6; 162 sq. X, 391 sqq., ubi et *videtur* *natūra*. — 738. *conclamant* *seguunt* *inbg.*, non, ut faciunt, *seguunt* *pariter*. — 739. Affectus plena haec moribundis verba et quanta serpsit Mezentii? Sed viro forti digna. In utroque Homerus praerit in Hectori et Achille II, X, 358-366, et in Patroclo et Hectori II, π, 851-861. — 741. Hoc eodem solo prostrabere. — 743. *Ast de me divom* ex vulgari loquendi ratione eorum, qui aliquid

Olli dura quies oculos et ferreus urguet 743
 Somnus; in aeternam clauduntur lœmina noctem.
 Caedicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaspem,
 Partheniumque Rapo et praedurum viribus Orsen,
 Messapus Cloniumque Lycaoniumque Ericeten,
 Illum infrenis equi lapsu tellure iacentem, 750
 Hunc peditem pedes. Et Lycius processerat Agis,
 Quem tamen haut expers Valerus virtutis avitae
 Deicit; at Thronium Salius, Saliumque Nealces,
 Insignis iaculo et longe fallente sagitta.

Iam gravis aequabat luctus et mutua Mavors 755
 Funera; caedebant pariter pariterque ruebant
 Victores victique; neque his fuga nota neque illis.
 Di Iovis in tectis iram miserantur inanem
 Amborum et tantos mortalibus esse labores;
 Ilinc Venus, hinc contra spectat Saturnia Iuno; 760
 Pallida Tisiphone media inter millia saevit.
 At vero ingentem quatens Mezentius hastam
 Turbidus ingreditur campo. Quam magnus Orion,
 Quum pedes incedit medii per maxima Nerei

comare se nolle dicunt, de eo dii viderint, diis haec permissa sunt. Volunt tamen Iotpp. per ironiam in Iovem dictum: scilicet ut constet sibi Mezentius, deorum contemtor (VII, 648) et cui dextra deus est paullo post v. 773. Sed idem v. 845: *Ad coelum tendit palmis*. Videntur Iotpp. in athei notione arguari. — 745 ornavit id, quod apud Homerum erat: *ὁ δὲ πῦρ ἀπὸ τοῦ πομπήσαντο χαλκῶν ὤρεον* II, λ, 241. — 747 sq. Latina nomina Latinos, Graeca Troianos designare videntur. *Lycaonium*, *Lycaonis filium*. — 754. *longe fallente sagitta*, feriente a longinquo incautum, v. IX, 572.

755—832. Sequitur pugna Aeneae cum Mezentio interventu Lausi filii intercepta et Lausi mors. Ad 755 comparant II, λ, 76 sq. — 758. *ipsum inani*, quia neutra acies proficiebat quicquam; neutra enim alteram impellere poterat. — 760. Nominat inter ceteros deos duas deas, quibus potissimum pugnae exitus cordi esset. Quod vero sequitur de Faria, ad ipsam aciem spectat. Est enim veterum poetarum phantasma hoc: *Ἐπερ, Ἐνὸς, Κῆρ*, inter acies pugnantium volitans. Vt unum exemplum memorem, conf. Hesiod. Scut. 248 sq.

763. *Turbidus*: quod alias saeviens, furens; *ingreditur tam magnus, quam*

Stagna viam scindens, humero supereminet undas; 765
 Aut summis referens annosam montibus ornatum
 Ingrediturque solo et caput inter nubila condit:
 Talis se vastis infert Mezentius armis.
 Huic contra Aeneas, speculatus in agmine longo,
 Obvius ire parat. Manet inperterritus ille, 770
 Hostem magnanimum opperiens, et mole sua stat
 Atque oculis spatium emensus, quantum satis hastae:
 Dextra, mihi deus, et telum, quod missile libro,
 Nunc adsint! voveo praedonis corpore raptis
 Indutum spoliis ipsum te; Lause, tropaeum 775
 Aeneae. Dixit stridentemque eminus hastam
 Iniicit; illa volans clipeo est excussa proculque
 Egregium Antoren' latus inter et ilia figit:
 Herculis Antoren' comitem, qui missus ab Argis
 Haeserat Evandro atque Italia consederat urbe. 780
 Sternitur infelix alieno vulnere coelumque
 Adspicit et dulcis moriens reminiscitur Argos.

magnus Orion humero supereminet undas. Nota est prodigiosa Orionis proceritas et per mare incessus, v. Apollodor. I, 4, 3; ibi cf. Not.; nata fabula a sidere huius hominis eiusque orbi. Orion oriens Ὠκεανὸς πρὸς ἄλγυι, ut rem Theocritus effert VII Idyll. 54. Ad Polyphemi staturam corporis idem translulerat Marq III, 664, 665. *Nerei magna lib. I, 126 imis stagna refusa vadis.* — 766, 767. *Aut (cum) ingreditur.* Etiam Homerus Orionem venatorem, exhibet in Necyia Odysseu, 571. — 771. *mole sua stat signum a rupte,* quae suo pondere librata firmum situm habet. De magnae molis hominis stante nescio quam bene dicatur; nisi ad confidentiam sui in magnis corporis viribus referat. Alio res se habeat, si in conflictu, in pugna urgeretur,

impelleretur. Servius explicat; in sua mole, ut dicitur: in vestigio; quod parum placet. — 773. Sic XII, 95, 96: *Nunc o frangam frustra vocatur hasta meos nunc tempus adest.* Similis locus est Apollonii I, 466 sq. — 774. Cum alii tropaea in deorum honorem consecrant: Mezentius vovet se armis induturum esse Lauium filium, ut ideo ille lausquadr tropaeum adstet, quod erat truncus armis indutus. — 777, 778. Intelligo hastam magnam viatam superficiem convexam clipei, quem divina arte factum, Ἡφαιστότεκτον, esse meminere, tantum attinxisse, hinc restituisse totum versusum actam et in Antoren' adstantem abesse, ὀλισθίον. — 779. *missus,* profectus, ut hunc Serv. Cf. VI, 812, 813. Sic ὀτρίδες δ' αὖ, ὀτρίδες αὖ, ὀτρίδες. — 781: 2 versi dulcissimi! alicui

Tum pius Aeneas hastam iacit: illa per orbem
 Aere cavum triplici, per lineam terga tribusque
 Transiit intextum tauris opus imaque sedit 785
 Inguine; sed vires haud pertulit. Ocius ensem
 Aeneas viso Tyrrheni sanguine laetus
 Eripit a femine et trepidanti fervidus instat.
 Ingemuit cari graviter genitoris amore,
 Ut vidit, Lausus; lacrimaeque per ora volutae. 790
 Hic mortis durae casum tunque optuma facta,
 Si qua fidem tanto est operi latura vetustas,
 Non equidem nec te, iuvenis memorande, silebo.
 Ille pedem referens et inutilis inque ligatus
 Cedebat clipeoque inimicum hastile trahebat. 795
 Prorupit iuvenis seseque inmiscuit armis;
 Iamque adsurgentis dextra plagamque ferentis

volvere; quod Silius VIII. 630: telo non in sua vulnera misso: — 783 sq. Homeri vestigia iam veteres hic agnovērunt II. 2 355 sq. 364 sq. Clipeus Mezentii septemplex fuit ex triplici arte, ex tegumento lineo triplicique corio taurino compactus. tribus tauris, coriis taurinis, ut Homericum Böc. 789 sqq. In loco sq. de Lausi in Mezentium patrem pietale Antilochum Nestoris f. ante oculos habuisse videri potest poeta, quippe cuius similis pietas apud Graecos posita inde a cyclicis et tragicis fuit celebratissima. Vel Pindari Oden VI. Pythae. vido. Hoc certe probabilius dixeris, quam quod historiam de Scipione Africano Maronem respexisse aiant. In hoc vero poetae acumen observari velim, quod tantam pietatem tribuit filio hominis avari et iniusti, quodque hunc ipsum patrem, hominem impium et odiosum, naturae affectu et amore in filium mollissimum ex-

hibuit: ut enim in tragicis, ita nunc in epica hae personae tanto magis moveamur pietatis hoc affectu in homine, qui nullam talis humanitatis sensus spem de se fecerat. 791. Observandus locus etiam propterea, quod poeta epicus nunc ipse prodit suamque personam interponit: quod, si cum iudicio sit, animum lectoris advertit: nunc multo magis, cum ipse is, qui narrat, poeta miseratione se contactum significat. — 792. Si qua vetustas: pro posteritate dicta sicuti aliter si qua non expediri potest. Si qua prior aetas fidem feret, habebit, tanta Lausi pietati et virtuti, opus ut ipse pro fatinore, virtute. Simile illud Ciceronis pro Milone 35: de me nulla, umquam obmutasset vetustas. — 794. inutilis, vulnere debilitatus; ut Serv. illigatus se, hastae, quae clipeum transfixo in inguē penetrarat. Similis locus de Sarpedone II. s. 664, 665. At Aeneas v. 797 adsurgit dextra, ad

Aeneae subiit micronem ipsumque morando
 Sustinuit; socii magno clamore sequuntur,
 Dum genitor nati parma protectus abiret, 800
 Telaque coniciunt proturbantque eminus hostem
 Missilibus. Furit Aeneas tectusque tenet se.
 Ac velut, effusa si quando grandine nimbi
 Praecipitant, omnis campis disfluit arator
 Omnis et agricola et tuta latet arce viator, 805
 Aut amnis ripis, aut alti fornice saxi,
 Dum pluit in terris, ut possint, sole reducto,
 Exercere diem: sic obrutus undique telis
 Aeneas nubem belli, dum detinet, omnem
 Sustinet et Lactum increpitat Lausoque minatur: 810
 Quo moriture ruis maioraque viribus audes?
 Fallit te incautum pietas tua. Nec minus ille
 Exsultat demens. Saevae iamque altius irae
 Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
 Parcae fila legunt: validum namque exigit ense 815
 Per medium Aeneas iuvenem totumque recondit.

ictum inferep dum insurgit manu elevata ac reducta.

802. *tenet se*: sub clipeo quo missilia excipit. Sic X, 412 *seque in sua colligit arma*. Cf. II, v, 105. — 803 sqq. Praeclara comparatio: nec Homero quicquam in ea debet Virgilius; etq. laudari solet II, μ, 166 sqq.; nam in illo loco diversa res geritur. Sed simillimus locus est in Quinto VIII, 379—385, qui poëta omnino dissimilis est his ornamentorum copia. — 805, 806. *tuta arce*, latebris, refugio, cavo ripae vel antro: quatenus *arce* ab *arceos* deducitur et locum designat, ubi quis se fuerit defendit. — 807. *Dum pluit in terris*, Lucret. VI, 630, *Cum pluit in terris, et venti nubila portant*. — 808, *exer-*

cere diem opere faciendo exquisita prosa exercendo opere transigere diem; ut noctem producere coena, extendere sermones; diem fatigare remigio VIII, 94, ubi v. 201. — 809. *nubem belli*, ut *πρόσωπο* *ὑπό*, de pugnae mole tanquam procella, tempestate, et h. l. de telorum multitudine accipe. Bene Servius: «Bellantium impetum sustinet, donec desineat.»

810 sqq. Ut ingenium, sic oratio Aeneae diversa ab ea, quia simili in congressu cum Pallante uidebatur Turnus paullo ille ferocior, 442 sq. 490 sq. — 814, 815. *Parcae fila legunt*, «Proprium, inquit Servius, fuerat *rupit*: tamen *legunt* aut colligunt, aut compunt, aut etiam transeunt.» Prima bene dixit, cetera minus. Le-

Transiit et parmam mucro, levia arma minacis,
 Et tunicam, molli mater quam neverat auro;
 Implevitque sinum sanguis; tum vita per auras
 Concessit, maesta ad Manis corpusque reliquit. 820
 At vero, ut voltum vidit morientis et ora,
 Ora modis Anchisiades pallentia miris,
 Ingemuit miserans graviter dextramque tetendit,
 Et mentem patriae strinxit pietatis imago.
 Quid tibi nunc, miseraunde puer, pro laudibus istis, 825
 Quid pius Aeneas tanta dabit ipdole dignum?
 Arma, quibus laetatus, habe tua; teque parentum
 Manibus et cineri, si qua est ea cura, remitto;
 Hoc tamen infelix miseram solabere mortem:
 Aeneae magni dextra cadis. Increpat ultro 830
 Cunctantis socios et terra sublevat ipsum
 Sanguine turpantem comtos de more capillos.

guntur, puto, inter nendum fila, dum
 in fusiū colliguntur, h. e. dum lana
 de colo in filum ducta in fuso glome-
 ratur. Quare si *Parcae fila extrema*
 ducunt, neni, etiam ea *legere* recte
 dicuntur, colligere, ut penso iam
 absoluto ea ruinpant. — 817, *mi pācis*
 pro: *filiis* sc. *Lauri*. — 818, *Decem*
in Etruscō iuvene vestis auro mollē
 i. e. ducti texta; quod vestimenti
 genus frequentatum. Etruscis fuisse
 constat. Ornabit Maro Homerica Il.
 v, 470. — 819; 820 *per auras... Ma-*
nes. . . sunt Homerica: *Ilia* π, 856;
 837, nihil amplius; nec in his appo-
 sitis arguendum. *Pita* pro: anima,
 ψυχή.

821 sq. Ad miserationem egregie
 facit ipsa Aegeae miseralio, dum ten-
 dit puero manus et terra aucta sub-
 levat 831, et respectus Ascanii et in
 alterius fortuna cogitatio de casu, qui
 sibi accidere posset. — 824, *patriae*

pietatis imago, amoris, qui in Asca-
 nium recordatio: et quem ipse dolo-
 rem suscepturus sit in simili casu. Ea,
 quae recordamur, poeta imaginem ef-
 fert animo obiectam Cf. IX, 299. —
 825, *pro laudibus istis*, ista virtute, tā
 χλῆ et tā κλέος, h. i. virtus, qua, ut
 patrem servaret, ipse vitae discrimen
 adiit. — 826 *indole* i. e. pietate. —
 827, *Arma habe tua*. Magnus scilicet
 honos in illo aevo habitus, si victum
 victor non spoliaret. Cf. Il. γ, 417.
 — 827, 828, *te remitto parentum Ma-*
nibus et cineri, h. e. ad sepulcrum
 patrum; tu te inferant; si qua est ea
 cura, sc. tibi, si modo sepulchrum huius
 rei habes. Vere sic, ut IV, 34, *Id ci-*
nerem aut Manes credis curare sepul-
tos. Nisi quis ita malit accipere: modo
 est qui id curet, qui te inferendū
 curet: ut additum forte sit propterea,
 quod patria exulebat cum patre Lau-
 sua. — 832, *comtos de more Etrusco*.

Interea genitor Tiberini ad fluminis undam
 Volnera siccabat lymphis, corpusque lavabat
 Arboris adclinis trunco. Procul aerea ramis 835
 Dependet galea et prato gravia arma quiescunt.
 Stant lecti circum iuvenes: ipse aeger, anhelans
 Colla fovet, fusus propexam in pectore barbam;
 Multa super Lauso rogitat multosque remittit,
 Qui revocent maestique ferant mandata parentis. 840
 At Lausum socii exanimem super arma ferebant
 Flentes, ingentem atque ingenti vulnere victum.
 Adgnovit longe gemitum praesaga mali mens:
 Canitiem multo deformat pulvere et ambas
 Ad coelum tendit palmas et corpore inhaeret. 845
 Tantane me tenuit vivendi, nate, voluptas,
 Vt pro me hostili paterer succedere dextrae,
 Quem genui? Tuane haec genitor per volnera servor

romi quod ex vasis aliisque monu-
 mentis intelligitur.

833. *Sequentia de Mezentio tam-*
quam in tabula exhibitā sunt. Decla-
ratur locus, positus, actio ipsa. Similis
locus Il. 2, 692 sqq. de Sarpedone. —
vulnera siccabat lymphis, sanguinem
 absorbent frigida aqua. Ignorantius, an
 primus hoc ausus sit Maro: imitatus
 est Statius I Theb. 527. *ελεσται* et
επισπασται, sed aquae notione non ad-
 iectā, iam Homerus de vulnere di-
 xerat. *corpus levabat acclinis ornatē*
dictum pro acclinhbat. 835. *s. Pro-*
cul, modo inīta, ut Ecl. VI, 46, Ser-
 vius non male. Saltem *procul* h. l.
 est paullo longius inde. Eidem vi-
 detur novasse h. l. poēta *acclinis* et
propexam barbā: novatū dicerem
 primo. loc. quiescent de armis incepti-
 bus seu clipeo. — 838. *Colla fovet*:
 sustinet, levat caput arboris trunco.
 — *sua barbā*, habens barbā
 eamque propexam, in pectore, in pe-

ctus promissam, profusam, non otio-
 sum est; sed ad *επαρξιν* narrationis
 requirebatur, dum ad truncum accli-
 natus capite demisso recubat. — 841.
 Ille magnam poētā in hoc agnosce,
 quod arte sua effecit, ut Mesentii, tam
 inveni hominis, miseratione animos
 nostros tangeret. Rationem et modum
 et quae illa sunt, quibus hoc effecit,
 videant in singulis, qui haec inter-
 pretantur. *super arora*, super clipeo,
 ut facile assequi licet. Cf. 506, *Im-*
positum scuto referunt Pallanta fre-
quentes. — *ingentem*, i. ingenti: elisus
 haec ad commendationem caesi iu-
 venis pertinent. Nāto *μύας πρυ-*
δασι Il. π, 276. — 844. *deformat*:
 sic ornat Homericum *αετίζοντο* Od.
 6, 345. — 847. *hostili succedere dex-*
trae, non eo sensu dictum, ut volunt
 Intpp., ut 297. 298; sed: dextram
 h. e. vulnus excipere alterius loco. —
 848. *sua per vulnera*, pro vulnere. —
Exilium praefere memorat: hoc

Morte tua vivens? Heu, nunc misero mihi demum
 Exsiliū infelix! nunc alte volūus adactum! 850
 Idem ego, nate, tuum maculavi crimine nomen
 Pulsus ob invidiam solio sceptrisque paternis:
 Debueram patriae poenas odiisque meorum:
 Omnis per mortes animam sontem ipse dedissem!
 Nunc vivo! neque adhuc homines lucemque relinquo!
 Sed linquam: Simul hoc dicens adtollit in aegrum 855
 Se femur et, quamquam vis alto vulnere tardat,
 Haud deiectus equum duci iubet. Hoc decus illi,
 Hoc solamen erat; bellis hoc victor abibat.
 Omnibus Adloquitur maerentem et talibus inquit: 860
 Rhoebe, diu, res si qua diu mortalibus illa est,
 Viximus. Aut hodie victor spolia illa cruenta
 Et caput Aeneae referes Lausique dolorum

enim primum erat, quod in Mezētiū fortuna occurrere poetas animo debebat. — 850, *nunc alte volūus adactum*, nunc demum vulneris sensum habeo; loquitur de proprio vulnere, v. 785, 786. — 854, *crimine*, criminatione et odio; te infamem et odiosum feci meis sceleribus. — 853, 854. *Debueram p. omisso si*, inversa oratio. Si debebam poenas civibus meis; si merebar mortem; utinam ipse vitam vel omnibus supplicii expulsum reddidissem, superstiti te! At nunc vivo, te erepto. — 857. *tardat* Heins. interpretatur: lerdar se, tardatur; cf. ad Aen. II, 208. Enimvero *vis alto vulnere tardat* scilicet solito poëtarum more pro: vis adempta, h. e. virum defectus ex alto vulnere tardet. Servius aliter reddidit: *alti vulneris violentia*: ut ideo pro: vis vulneris dictum et doloris notio adjuncta sit. — 858. *Haud deiectus*, animo haud delecto. — 860 sqq. Dispicit haec ad

equum suum Mezētiū oratio venerationis nostrae aetate. Non defendit Homeri exemplo in Hectoris et in Achillis equis II. 9, 184 sqq. v. 306 sq., cui Statii imitatio vel Similitudo; quae ad alias aetates pertinere videri potest. Sed in naturae humanae indolis hoc ipsum videtur apte institutum esse, ut cum illis ipsi animantibus, quibus diu adaequavimus, tamquam cum familiaribus et solatibus egemus et confabulemur. Atque hoc ipsum optimorum hominum confessione firmatum vidimus. Non vero pro epici carminis dignitate nichil humile hoc videri debet in equo delatore. In Mezētio accommodatum erat hoc consensum, quia mox equi vulnerē ipsi sensori caedes paratur. — 861. *res si qua diu mortalibus illa est*, scilicet in illa hac rerum conditione. Gravīs sceleris et h. l. affectus plena. — 863. *Laus dolorum* ex Laus caede, II, 7: *laorimae* Crū-

Vltor eris mecum; aut, aperit si nulla viam vis,
 Occumbes pariter. Neque enim, fortissimè, credo 865
 Iussa aliena pati et dominos dignabere Teucros.
 Dixit et exceptus tergo consueta locavit
 Membra manusque ambas ioculis pneravit acutis,
 Aere caput fulgens cristaque hirsutus equina,
 Sic cursum in medios rapidus dedit. Aestuat ingens 870
 Vno in corde pudor mixtoque insania luctu
 Et furiis agitata amor, et conscia virtus.
 Atque hic Aenean magna ter voce vocavit.
 Aeneas adgnovit enim laetusque precatur:
 Sic pater ille deum faciat, sic altus Apollo, 875
 Incipias conferre manum.
 Tantum effatus et infesta subijt obuius hasta.
 Ille autem: Quid me erepto, saevissime, nato
 Terres? haec via sola fuit, qua perdere posses:
 Nec mortem horremus nec divom parcimus ulli. 880
 Desine. Iam venio moriturus et haec tibi porto
 Dona prius. Dixit, telumque intorsit in hostem;
 Inde aliud super atque aliud figitque volatque
 Ingenti gyro; sed sustinet aureus umbo.

sar. — 767 sq. Non haec iustitiae
 memorata, verum ad ἐνδοξον, ut
 Mesentii imago sensibus nostris alte
 insideat.

871. Vno in corde pudor, pudor;
 furor, luctus una et cognationem eam
 insulamant: pudor, quidem ex eo,
 quod filium pro se cadere possum erat.
 — 872. XII, 668 iterum occurrit,
 deest in optinis dodd. et adversatur
 loci rationibus. Quare asteriscis no-
 tatur. — 874. agnovit enim est utri-
 que. ὁν, γὰρ τοι, δὲ γὰρ τοι, εὐνι-
 στρο. 1 875. Ut nunc interpungitur,
 iungenda sunt; Sic... faciat, (ut)
 incipias. Potest tamen oratio iuvare:

Sic... Apollo! (sc. ut tu conferas
 manum, congrederis mecum) Incipias
 conferre manum. altus Apollo est ma-
 gnus, ut iam aliquoties notavit Nator:
 — 876. Incipe, ut IX, 741. — 877.
 andrh. 4. simpl. it. occurrit aliter
 ac modo v. 798. — 879. Haec via
 sola, nato erepto, filii morte. — 880.
 nec divom parcimus ulli, cupo; ut ab
 eo similitum expectem. Alio loco
 (XI, 52) nihil diis debentem eodem
 sensu dixerat patere h. l. pro vered,
 me facere ideoque omnino curare. Sic
 Gr. πείσσειται et, περὶ πρὸς cura. —
 881. Desine terrere. — 883. volatque,
 de equitantis in orbem velocitate. —

Ter circum adstantem laevos equitavit in orbis 895
 Tola manu iaciens; ter secum Troius heros
 Inmanem aerato circumfert tegmine silvam.
 Inde ubi tot traxisse moras, tot spicula taedet
 Vellere, et urguetur pugna congressus iniqua:
 Multa movens animo iam tandem erumpit et inter 890
 Bellatoris equi cava tempora coniicit hastam.
 Tollit se adrectum quadrupes et calcibus auras
 Verberat effusumque equitem super ipse secutus
 Implicat eiectoque incumbit cernuus armo:
 Clamore incendunt coelum Troesque Latinique. 896

885. Laevam in partem non modo ob naturalem equi flexum in laevam, sed ideo maxime equitabat, ut ipse laeva clipeo tectus et dextra expedita Aeneae, qui ei semper a laeva in interiore gyri orbe stabat, dextrum latus peteret, quod a clipeo tectum non erat. Sed Aeneas clipeum circumfert, et hunc quidem v. 887 operatum idfixis hastis: is exasperat et sustinuerat tela.

889. pugna iniqua, contra equitem ipse pedes. — 891. inter tempora equi iicit hastam; traiecit tempora. Comparant similem locum II. 3. 81, ubi Nestoris equus, παρὸς ποδός (tertius adiectus higit, συναρπίζει, idem qui et συναρπάζει σαρκαρπός; nobis finalis, an der Leine) percutitur ἀπὸ τοῦ χαλκῶν etc.; ibi equus primum exsultat (ἀνταλτο), tum caput in terra volutat, ut telo se liberet (ἀνταλτοῦντος περὶ χαλκῶν, ut h. l. cernuus). — 892-894. Quod natura in tali vulnere fert, poëtam scripsisse probabile sit. Igitur equus primum prioribus cruribus elevatus se erigit; simul prae dolore calcibus calcitrat; sic equus effunditur et h. l. quidem in lotus (non in caput, nec resupinus; neutrum reliqua

admittunt); mox ipse equus in caput prucumbit et armo suo incumbit prostrato Nezentio. Sic mihi videntur singula esse tenenda, ut locus expeditur, tollit se adrectum, prioribus pedibus erectis haud dubie. Cf. XI, 637, 638, 639 et bene inter multa Iuvenia Cerda laudavit. Livii locum VIII, 7: Circumactis deinde equis... apud eum inter auris equi fixit; ad cuius vulnere sensum quam equus prioribus pedibus erectis magna vi. caput quateret, exsultat equitem. Adde Silium lib. IX, 595, aqqt, ubi res ad elephantum tracta. calcibus de posterioribus pedibus accipio: quis enim neget equi naturam sic ferre, ut prae dolore calcitret? — Implicat; hoc ipse poëta dilucidat; cernuus incumbit armo, suo scilicet, equus (quis enim aliter accipit?) domino pietelo: quippe qui ad latus equi exciderat. cernuus proprio de praecipitato, κυρτός. —

895. Clamore incendunt coelum, uti et mox XI, 447 incendunt clamoribus urbem. Esse pro impleat, facile unusquisque et videat et dicat. Sed rationem reddere non tam facile est. Cerda duas rationes proponit, quarum neutra satis facit. Mihi sic videtur

Advolat Aeneas vaginaque eripit ensē
 Et super haec: Vbi nunc Mezentius acer et illa
 Effera vis animi? Contra Tyrrhenus, ut auras
 Suspiciens hausit coelum mentemque recepit:
 Hostis amare, quid increpitas mortemque minaris?⁹⁰⁰
 Nullum in caede nefas, nec sic ad proelia veni;
 Nec tecum meus haec pepigit mihi foedera Lausus.
 Vnum hoc, per, si qua est victis venia hostibus, oro;
 Corpus humo patiare tegi. Scio acerba meorum
 Circumstare odia: hunc, oro, defende furorem⁹⁰⁵
 Et me consortem nati concede sepulcro.
 Haec loquitur iuguloque haud inscius adcipit ensē
 Vndantique animam diffundit in arma cruore;

expedienda forma haec. Poëta incen-
 dere est sugere, quagouru fœvere quid;
 simili modo *adolare*, arribetur: vt ad
 Ge. IV, 379. Inde dicitur aliquis in-
 cendere *glamorem in aere, coelo*, h. e.
 magnum clamorem movere. Sic in-
 cendere *luctum* IX, 500, ubi v. not.
 vires V, 455. etc. Ductum autem ex
 Tragicorum *ἐκτείνω, ἐμπλέττω* pro
ἐκτείνω, ἀνεγείρω, v. c. Soph. Ai. 196.
 Aeschyl. Pers. 393, ubi cf. Bœckh.
 Iam poëta hoc ignom. dicitur trans-
 fert ad coelum, quod haecenus pro-
 prie ideo suspendi dici potest, quate-
 nus res magno motu accepto omnino
incalescunt, ferient. Hinc *forā, fer-*
vent clamoribus, ibi: tra strepitus.

899. *hausit coelum* s. hausit oculis,
 quod malis; seu coeloni pro aura;
 simulque animam recepit e deliquio.
 — 901, 902. Interfice me: mortem
 non deprecor. Hoc sic exulit poëta:
 Non erit crimini me interficiendū, nul-
 lum in caede nefas (Serr. et Cerda:
 « Mori viro fortū nefas non est: » quod
 est remotius). — *neq. si*. Lausus meus
 pugnaturus non ita tecum potius erat

ut ne me interficeret, aut ut ego mor-
 tem deprecarer; nec sic ad proelia
 vent, h. e. nec. Lauso a te capto pu-
 gnae haec conditio nobis proposita
 est. Immo vero, dom Lauso superstes
 esse non sustineo, mori decrevi. —
 903. *Per, si qua est venia ex more in*
proecum formulae pro: *per veniam*,
si qua est. venia, gratia, beneficium.
 Similes morientium preces dederat
 Homerus II. X, 388 sq. et alibi. —
 905. *defende furorem*, propulsa (ul-
 iam toties sic ex *ἀπαίστιον*) odia et iras,
 quomodo corpus meum in sepulchrum
 abiciant et male implent: est ad-
 ζεῖται. — 906. *consortem sepulcro*
nati pro vulgari oratione *consortem*
sepulchri nati posuit exquisitius. Esse
 pro hoc dictum illud etiam Mæzob.
 IV, 6 monstrat. — 908. *hangenda sunt*:
 etiam *claudē iuganti in arma*, thoracem
 seu clipeum. Cf. v. 487. Ceterum
 in toto hoc de Lausiet Mezentii morte
 loco se ipsum superasse poëtam tra-
 gico affectu et carminis dignitate epica
 satendum est.

P. VIRGILII MARONIS

AENEIDOS

LIBER VNDECIMVS.

ARGVMENTVM

Occiso Mezentio victor Aeneas Marti tropaeum erigit; Pallantis mortui corpus magno pompae apparatu ad Evandri urbem remittit: ubi summo et patris et suorum omnium luctu excipitur — 99. Interim oratores a Latinis missi dierum duodecim inducias impetrant: quo temporis spatio utrique suorum cadavera perquirunt supremoque sepulturae honore prosequuntur — 224. Eodem quoque tempore Venulus, quem sub belli initium legatium ad Diomedem miserant Latini, ad suos redux auxilia sibi denegata renunciat — 295. Ea spe destitutus Latinus consilio convocato de summa belli, consultat legatosque de pacis conditionibus ad Aeneam mittendos censet — 335. Ibi Drances et Turnus pro inveterato iuter ipsos odio se mutuis conviciis prosciunt — 444. Interim Aeneas, bipartito divisis copiis, levis armaturae equites planis itineribus ad urbem praemittit: ipse cum reliquo exercitu per loca silvis montibusque impedita ad editiorem oppidi partem contendit. Cuius rei nuntio Laurentum perlato consilium dimittitur: paranturque ea, quae ad urbis defensionem putantur pertinere — 485. Turnus cognito per exploratores Aeneae consilio bisariam et ipse suas copias partitur: equitibus Messapum et Camillam praeficit eosque hostium equitibus opponit; ipse cum peditibus angustias, qua necessario Aeneae ad urbem iter erat, breviori itinere occupat atque ibi in insidiis subsistit — 531. Interponitur episodium de Camilla — 596. Interim equestre praelium committitur, diuque dubio utrimque eventu pugnatur — 647. Ibi Camilla magna prius edita hostium strage, dum Chloream Cybeles sacerdotem armorum eius pulchritudine capta incautus sequitur, ex insidiis ab Arunte hasta traicitur — 835. Quam tamen

VIRG. Tom. III

X

sacrae virginis caedem Aruns non diu tulit inultam; nam et ipse paulo post ab Opi, Dianae ministra, sagitta traiectus offensi numinis poenas persolvit — 867. Camillae necē consternati Rutuli fugam arripiunt: Troiant urbis oppugnationem parant — 895. Eius calamitatis nuntio ab Acca Canillae comite ad Turnum perlato, relictis quas obsederat angustius, suis auxilio accurrit. Eodem subsequitur et Aeneas; et, quoniam imminente iam nocte praelium committi non poterat, utrique positis ante urbem castris considunt — ad f.

Oceanum interea surgens Aurora reliquit.
Aeneas, quamquam et sociis dare tempus humandis
Praecipitant curae turbataque funere mens est,
Vota deum primo victor solvebat Eoo.
Ingentem quercum decisis undique ramis
Constituit tumulo fulgentiaque induit arma,

Ductus adversus Latinorum urbem Laurentum Aeneae exercitus merito, ut partem argumenti et rerum narratarum, ita librum Aeneidis constituit: quod quidem per se parum secundum et ieiunum magna rerum, accessionum et episodiorum copia ornavit poeta: funere Pallantis, sepultura caesorum, reditu legatorum Latini ad Diomedem, consultatione de legatis cum pacis conditionibus ad Aeneam mittendis et, in ipso accessu ad urbem, Camillae pugna ac caede. Inprimis insignis hic liber orationibus insertis, in quibus *ῥητορικόν* videri potest poeta et affectare laudem Homeri, qui simili more rhapsodiam *ῥητορικόν*, quae nona est, et, inseruit Iliadi; hac tamen re superior noster, quod ad tragicas *ῥητορίας* haec accommodavit per vim sententiarum et vocum, *δαυόντα καί μεγαλοπύκνα*.

1. Altero mane post superioris diei pugnam, cuius exitum non diserte

memoravit, sed Mōentiū caede terribitos Rutulos in fugam se dedisse facile unus quisque assequitur. Brevitatis studio, hoc dederit poeta, qui semper ad eventum festinat et, quae ornari nec possunt, omittit; ad secundis curis reservavit, quis pro certo affirmet? — 2; 3. *curae praecipitant* potentius quam: urget, premit cura. ut impendat tempus humationi caesorum militum. *funere*, dolore ex funeribus suorum, in primis Pallantis — 4. *Eoo*, Luciferō, ut III, 589. Notum *Ἐως, ἡώς, ἄστὴρ*. Ad Aeoëae autem religionem hoc spectat, quod ante omnia persolvit diis vota (*vota deorum*) et nunc quidem tropaeo in Martis honorem erecto; re a Graecia petita (ubi verbum et res saepe occurrit, in gemmis etc. quoque representata. *R.*) et ad Troianos traducta. Nāsi Italorum non erat tropaeum statuere; nisi quod tentata res est a Pompeio, tum ab aliis. — 5. Locus de tropaeo erigendo luculentus, quem

Mezenti ducis exuvias, tibi, magne, tropaeum,
 Bellipotens. Aptat rorantis sanguine cristas.
 Telaque trunca viri et bis sex thoraca petutum.
 Perfossamque locis: clipeumque ex aere sinistrae 10
 Subligat atque ensei collo suspendit eburnum.
 Tum socios, namque omnis eum stipata tegebat
 Turba ducum, sic incipiens hortatur ostantis:
 Maxima res effecta, viri! timor omnis abesto,
 Quod superest! haec sunt spolia et de rege superbo 15
 Primitiae, manibusque meis Mezentius hic est.
 Nunc iter ad regem nobis murosque Latinos.
 Arma parate, animis et spe praesumite bellum,
 Ne qua mora ignaros, ubi primum vellere signa

aemulatus est Stat. Theb. II, 704
 aq., ad orationis saltem copiam comparandus. Aliud tropaei genus humeris gestatum v. 83, 84. Truncum quercus amputatum statuit Aeneas in timulo, seu eminentiore loco seu terra aggesta. *aggere camporum medio*. dicit Statius l. c. 708. — *tela trunca viri*, fractas Mezentii hastas, X, 882 aq. — *bis sex*, h. e. saepius. Statius ib. *perfossaeque vulnera crebra arma*. Illata fuere vulnera per totam pugnam, v. X, 691; 692. 715, 716 (*eburnum*, quatenus capulo eburneo s. vagina eburne distincta erat ornatus: Odys. VIII, 404).

44, 45. Mutavi hic Heinssianae recensionis interpunctionem, quae manifeste sententiam vitiosam: *Maxima res effecta viri Timor omnis abesto. Quod superest: haec sunt etc.* Imo vero iungenda: *timor omnis abesto*, quod ad id attinet, *quod superest*, (*κατά τὸ λαπὸν τοῦ πολλοῦ* (*Piri* est vocat., non genit., ubi ad timor fuit, qui retractum mallet. R.) Quae sequuntur: *haec sunt spolia*, illustrant

illa: *maxima res effecta*. Similis oratio Achillis victo Hectore II. 2, 391-394, ubi Ἡδραῖα μῦα κῆδος, quod hic *Maxima res effecta*, simpl. pro magna res peracta. *primitiae* sc. vel belli vel spoliiorum, τὰ ἀποδίδει: ut poetice ornaverit rem et propria et exquisita voce. *de rege superbo*, Mezentio, non Turno, ut Serv. et alii. — 46. Et mea virtute de Mezentio nihil superest quam hoc tropaeum, haec eius arma trunco imposita. Paulo ducior est oratio verborum iunctura: *meis manibus Mezentius hic est*, virtutemque talis est. Dictum posita cum gestu: οὗτος ἐστὶν ὁ Μεζέντιος. Supra IX, 481: *Ille ego te, Euryate, aspicio*. Si cadaver ostenderetur, expeditior res esset: nunc tropaeum ostenditur, quod Mezentium esse sit. Hoc tamen acumen veteribus, saltem Maroni placuisse, praeter vs. 775. lib. X: *vorso Indotum spoliis ipsum te, Laiae, tropaeum*, v. 473 docet. Tu quoque (Turne) nunc stares immans truncus in armis: tu quoque nunc esases tropaeum. Pro adverbio hic acci-

Adhuerint superi pubemque educere castris, 20
 Impediat segnisve metu sententia tardet.
 Interea socios inhumataque corpora terrae
 Mandemus, qui solus honos Acherontē sub imo est.
 Ite, ait; egregias animas, quae sanguine nobis
 Hanc patriam peperere suo, decorate supremis 25
 Muneribus; maestamque Evandri primus ad urbem
 Mittatur Pallas, quem non virtutis egentem
 Abstulit atra dies et funere mersit acerbo.

Sic ait inlacrimans recipitque ad limina gressum,
 Corpus ubi exanimi positum Pallantis Acoetes 30
 Servabat senior, qui Parrhasio Evandro
 Armiger ante fuit; sed non felicibus aequae
 Tum comes auspiciis caro datus ibat alumno.
 Circum omnis famulumque manus Troianaque turba
 Et maestum Iliades crinem de more solutae. 35
 Vt vero Aeneas foribus sese intulit altis,
 Ingentem gemitum tunsis ad sidera tollunt

pidant nonnulli, minus bene: nec melius succedit, si quis eum Cerda titulum imaginis animo cogitet. — 19. ubi primum, cum primum; *velere signa annuerint superi*. Verba Romana; et captis auguriis id fieri solitum: sed hic praeter ornatus causae tantum posuisse videri debet: quamprimum licebit agnem ducere. — 21. *sententia*, consilium, sensus animi, *segris* pro segnitie, cunctatione; quod adiuncta efficiunt: *segris metu*, et *tardet*. — 23. *qui solus*: notissimum illud Homericum: τὸ γὰρ γέρας ἔστι θεῶντος II. π., 673 et alibi. — 24, 25, 26. Egregia et in laudationibus (δόγαις ἱμεταρίοις) pro patria mortuorum, e. t. in Platonia Menexeno et Lysiae oratione funebri, frequentata oratio. Illud proprium attexult,

quod *hanc patriam* dixit, novas sedes in Latio. — 27. *quem non virtutis egentem* Ennii versum esse Servius notavit. Homericum: οὐδέ τι ἀλκῆς θενόμενον.

29-30. Corpus Pallantis pompa funebri ad patrem Evandrum ducitur. *ad limina*, in receptis castris seu nova Troia. *ubi*, in vestibulo ex more. ἀνὰ πρόθυρον, II. τ., 212. — 31. Παρρᾶσιος Εὐδῶδρου. — 32. *armiger*, ὀπῆων, ut iam supra, et *comes*, δευράπων. — *auspiciis*, h. l. eventus. — 35. An recte *Iliades* memoratae sint, vide ad IX, 217. III, 65. Mos autem perpetuus cum veteris aevi, ex Homero notus, tum barbarorum ac ferorum populorum, ut lamenta super mortuo facerent non viri, sed feminae. — 26 sqq. Ad naturae veritatem pertinet, quod Ae-

Pectoribus, maestoque inmugit regia luctu.
 Ipse, caput nivei fultum Pallantis et ora
 Vt vidit levique patens in pectore vulnus 40
 Cuspidis Ausoniae, lacrimis ita fatur obortis:
 Tene, inquit, miserande puer, quum laeta veniret,
 Invidit Fortuna mihi, ne regna videres
 Nostra neque ad sedes victor velherere paternas?
 Non haec Evandro de te promissa parenti 45
 Discedens dederam, quum me complexus euntem
 Mitteret in magnum imperium metuensque moneret
 Acris esse viros, cum dura proelia gente.
 Et nunc ille quidem spe multum captus inani
 Fors et vota facit cumulatque altaria donis: 50
 Nos iuvenem exanimum et nil iam coelestibus ullis
 Debentem vano maesti comitamur honore.
 Infelix, nati funus crudele videbis!
 Hi nostri reditus expectatique triumphi?

neae adventu renovatur luctus. Comparat Servius Statii locum, VI Theb. 37 sqq.; multo magis convenit Valer. Fl. in funere Cyzici, III, 289 sqq. — 40. *levi*, pulchro; puerili: novum setoso, ait Serv. Mallet de toto ei a cruore purgato accipere. — 47. *in magnum imperium*. De Latii ei de novis in eo aedibus parandis accipiendum omni dubio caret. Aucta res magnifice a poeta; *magnum*, respectu fatorum ac vaticiniorum, quibus Aeneae eiusque posteris magnum in Italia imperium promissum erat. Hinc ducta plura loca: IX, 267. IV, 267-275. — 49, 50. Color sententiae similis apud Sophoclem. *Alac.* 589, 90. — 51. *nil iam coelestibus ullis Debentem*. Animosae dictum! Referendum autem ad v. 50; *vota facit cumulatque altaria donis*, atque hinc illustrandum. Qui vota facit, *debere dicitur diis*,

si rata sunt; sin irrita sunt, nihil debet. Adeo iuveni iusta persolvimus, pro quo vota ab Evandro patre frustra suscepta fuere ei quem dii salvum et incolumem esse noluerit. Manifeste hoc mutatus est poeta a Sophocle; etsi paululum inflexit. Ibi Ajax, cum per deos obsecrasset Tecmessa, ul vi-tae parceret, vss. 589, 590: *Άγαν γέ λυσις' οὐ κατ'οἶδ', ἐγὼ δ' οὐδὲν ἀρχὴν εἶμ' ἐρημέτης εἶναι; ἀνοήν* vides, *nihil me debere diis, quod quidem iis praestem?* salute scilicet sua desperata, nihil amplius debebat diis σωτήριον. Cf. ad X, 830. Plerique in Marone eo referunt sententiam, quod Pallas iam sub deorum inferorum potestatem venit. — *vano* hactenus, quod eo mortuus in vitam non revocatur. Sic VI, 886 *inane munus*. — 54. *Hi nostri reditus. nostri*, a nobis promissi; alias friget. Et sequitur; *haec mea ma-*

Haec mea magna fides? At non, Evandre, pudendis 55
 Volneribus pulsum adspicies; nec sospite dirum
 Optabis nato funus pater. Hei mihi, quantum
 Praesidium Ausonia et quantum tu perdis, Iule!

Haec ubi deflevit, tolli miserabile corpus

Imperat et toto lectos ex agmine mittit 60

Mille viros, qui supremum comitentur honorem

Intersintque patris lacrimis: solatia luctus

Exigua ingentis, misero sed debita patri.

Haud segnes alii cratis et molle feretrum

Arbutis texunt virgis et vimine querno, 65

Exstructosque toros obtentu frondis inumbrant.

Hic iuvenem agresti sublimem stramine ponunt,

Qualem virgineo demessum pollice florem

Seu mollis violae seu languentis hyacinthi,

Cui neque fulgor adhuc, necdum sua forma recessit, 70

Non iam mater alit tellus viresque ministrat.

Tunc geminas vestis auroque ostroque rigentis

Extulit Aeneas, quas illa laeta laborum

Ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido

Fecerat, et tenui telas discreverat auro. 75

Harum unam iuveni supremum maestus honorem

qua fides? — *at non pudendis* (sed pulchris et honestis, adverso tempore; cf. II. v, 288-291.) *volueribus pulsum*, πόνυξτα, percussum. — 56. *sospite* ... nato sc. cum iulania, turpi fuga e pugna servato: cuius dedecoris dolore exardescens pater infaustus sibi mortem, *dirum finus*, optat. Perperam Servii exemplo Interpretes trepidant et *sospite* pro *sospiti* dictum volunt.

59. *deflevit*, flendo finem fecit, ut Cannegieter ad Avian fab. pr. exemplis illustrat: quem iam Durn. laudavit: nec tamen video, an omnino

hoc necesse sit. — 66. *obtentu frondis*, obtentis frondibus ac ramis, qui unibram desuper corpori facerent posito in feretro e crati, ex virgis et viminibus contexta. — 68-71. Obvia comparatio et multis frequentata ac variata (cf. IX, 435-437.), sed h. l. suavissima ornamentorum copia et dilectu: *virgineo pollice*, — *florem seu ... seu ...*, et qui nondum marcidus elanguit: cui *neque ... recessit*: nec tamen pristino vigore nitet: non iam mater. — 73-75. Magistro Homero hoc didicil Maro, commendare rem seu artificis auctoritate seu mu-

Induit arsurasque comas obnubit amictu,
 Multaque praeterea Laurentis praemia pugnae
 Aggerat et longo praedam iubet ordine duci.
 Addit equos et tela, quibus spoliaverat hostem. 80
 Vinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris
 Inferias caeso sparsuros sanguine flammam,
 Indutosque iubet truncos hostilibus armis
 Ipsos ferre duces inimicaeque nomina figi.
 Ducitur infelix aevo confectus Acoetes, 85
 Pectora nunc foedans pugnis, nunc unguibus ora;
 Sternitur et toto proiectus corpore terrae.
 Ducunt et Rutulo perfusos sanguine currus.
 Post bellator equus positus insignibus Aethon
 It lacrimans guttisque humectat grandibus ora. 90
 Hastam alii galeamque ferunt; nam cetera Turnus
 Victor habet. Tum maesta phalanx Teucrique sequun-
 Tyrrenique duces et versis Arcades armis. (tur,

neris auctore. *laeta laborum*. Cf. ad lib. I, 444, *lactissimus umbrae* ideoque illa sibi placens in operâ sua et operis successu: quo ipso intelligitur praecleari fuisse artificii opus. Nec dicas delectatam opere; quod in amantis Aeneae gratiam parabat (cf. IV, 262. R.) — 77. *obnubit*: sc. altera veste caput volavit. — 81. De iuvenibus his, quos inferiis destinaverat, v. ad X, 518-520. *caeso sanguine* adpersuros audacter pro caesorum, ut ibidem: *capitvo sanguine*. — 83, 84. *Fercula* describit in triumphis gestari solita, humeris: arma caesorum truncis iofixa vel perticis cum titulis seu nominibus eorum, quorum arma fuerant. Sunt hi *επομνηστικοί*: quali specie et nomine ipsae Mars exhiberi solet. — 87. *Sternitur et pro munc stratus et proiectus humi*: ut solebant facere doloris im-

patientia animique impotentia, ut in terram proiecti caput quoque pulvere foedarent: cf. ad 191. — 88. *currus* acciperem Pallantis currum, quo in pugna unus erat, nisi navibus venisset et statim unus equus subiiceretur; nunc hosti erepti currus intelligendi, *conf.* lib. X, 399 etc. — 89, 90. Homericô exemplo, *Iliad.* p. 426 sq. 437 sq. Quod Maronis aevo forsâ ipsa imitatione placebat, nunc hoc ipso displicet, quod imitandi studium in oculos incurrit. Res per se heroicæ vitæ sensibus et studiis accommodata. Sed adhuc Suetonii tempore hoc credebatur, *Inl. Caes. c. 81*: nec prorsus male. — 91. *nam cetera Turnus victor habet*. Supra X, 496 sq. balteum tantum commemoraverat, o quo ensis peodere debuit. Reliqua tum reticuit. — 92 sq. Comparant *Il. ψ*, 429 sqq. de Patrocli fu-

Postquam omnis longe comitum processerat ordo ,
 Substitit Aeneas gemituque haec addidit alto : 95
 Nos alias hinc ad lacrimas eadem horrida belli
 Fata vocant. Salve aeternum mihi , maxime Palla ,
 Aeternumque vale. Nec plura effatus ad altos
 Tendeat muros gressuque in castra ferebat.

Iamque oratores aderant ex urbe Latina 100
 Velati ramis oleae veniamque rogantes :
 Corpora , per campos ferro quae fusa iacebant ,
 Redderet ac tumulo sineret succedere terrae ;
 Nullum cum victis certamen et aethere cassis :
 Parceret hospitibus quondam socerisque vocatis. 105
 Quos bonus Aeneas haud aspernanda precantis
 Prosequitur venia et verbis haec insuper addit :
 Quatenam vos tanto Fortuna indigna , Latini ,
 Implicuit bello , qui nos fugiatis amicos ?
 Pacem me exanimis et Martis sorte peremptis 110
 Oratis ? equidem et vivis concedere vellem .
 Nec veni , nisi fata locum sedemque dedissent ;
 Nec bellum cum gente gero : rex nostra reliquit

nere. *veris armis*, h. e. hostis, haud dubie de suis temporibus sumit poeta : cf. Tacit. Annal. III, 2. — 96. *Nos alias hinc ... vocant*. Egrègie haec ad affectus et ad rerum veritatem. Bene ea transtulit Silius in nobilissimis illis versis. *I decus Ausoniae, quo fas est ire superbas Virtute et factis animas. Tibi gloria leto iam parva insigni: nostros Fortuna labores Versat adhuc onusque inebet nescire futuros*. lib. X ; 573 sqq. Burmannus Statii versus laudat IV Theb. 600, 601, 602. *Existis canis; bella horrida nobis Atque iterum Tydides*. — 97. Il. ψ, 19, χαῖρτε μοι, ὦ Πάτροκλος, καὶ σὺ Αἴδης δόποιος ... Nec diversa

clausula in orationibus fanebribus, Menexeni et Periclia.)

100 atq. Similis legatio Il. η, 381 atq. Troianorum ad Aehivos ad deposcenda mortuorum ad sepulturam corpora. Bene ea usua est poeta ad illustrandum Aenese nomen. Erat enim ea tacita confessio Latinorum, victos se, esse a Troianis. — 101. *Velati, inspiculvet*, gestantes ramos vittatos manibus. V. ad lib. II, 249. V, 72, 366. VII, 454, 237. — 101, 102, *veniam* sc. hanc, corpora ut redderet : eandem mox *pacem*, indulgentiam, concessionem. — 104. *aethere cassis*, II, 85, *lumine onsum*, vita. — 112. *Nec veni*, pro *venissem*.

Hospitia et Turni potius se credidit armis.
 Aequius huic Turnum fuerat se opponere morti. 115
 Si bellum finire mactu, si pellere Teucros
 Adparat: his mecum decuit concurrere telis;
 Vixet, cui vitam deus aut sua dextra dedisset.
 Nunc ite et miseris subponite civibus ignem.
 Dixerat Aeneas. Olli obstupuerunt silentes 120
 Conversique oculos inter se atque ora tenebant.
 Tum senior semperque odiis et crimine Drances
 Infensus iuveni Turno sic ore vicissim
 Orsa refert: O fama ingens, ingentior armis,
 Vir Troiane, quibus coelo te laudibus aequem? 125
 Iustitiaene prius mirer belline laborum?
 Nos vero haec patriam grati referemus ad urbem
 Et te, si qua viam dederit fortuna, Latino
 Iungemus regi. Quaerat sibi foedera Turnus.
 Quin et fatalis murorum adtollere moles 130
 Saxaque subvectare humeris Troiana iuvabit.
 Dixerat haec, unoque omnes eadem ore fremebant.
 Bis senos pepigere dies et, pace sequestra,

οὐδ' ἴδον δ', ἢ μὴ. Cf. IV, 45 not.
 — 115. Aequius erat Turnum huic se
 opponere morti, se oblicere, pericu-
 lum mortis subire. huic: qua hi caesi
 occubuerunt. — 118. Vixet, vixisset.
 Iam autem Turnus videri poterat
 navi aufugisse: X, 665 sq.

121. conversi ... tenebant pro vul-
 gari conversos oculos; h. e. conver-
 terant oculos alter in alterum; — 122.
 et crimine, crimen pro criminalione;
 ut saepe. — 124. armis pro factis,
 rebus gestis; ut, in illo Ciceronis,
 quod e Cat. mai. Macrob. VI Sat. 2
 laudat: contingebat in eo, quod ple-
 risque contra solet, ut maiora omnia
 re quam fama viderentur. Sed, ut Ma-

ronem a Cicerone petisse credat,
 nemo in animam inducat. — 126.
 Iustitia ... mirer ad notum graecis-
 mum (πότερον τῆς δικαιοσύνης μάλ-
 λον θαυμάζω σὲ, ἢ τῶν τοῦ πολέμου
 πόνων; conf. Vachneri Hellenolox. I,
 2, 21 ed. Hensing. Nisi forte laudi-
 bus repetere malis. R.) — 130, 131.
 Quin nos parati sumus in exstruenda
 urbe satis tibi in Latii destipata ipsi
 operas nostras adiungere. — 133.
 pace sequestra, h. e. induciarum fide
 et auctoritate. Sequester, seu medius
 et arbiter inter duo litigantes, fidem
 facit eius, de quo convenitur; vel
 eius arbitrio constituitur. pax, pa-
 ctio, iustos praestabat h. l. et Latinos

Per silvas Teucris mixtique inpune Latini
Erravere iugis. Ferro sonat icta bipenni 135
Fraxinus; evertunt actas ad sidera pinus
Robora nec cuneis et olentem scindere cedrum
Nec plaustris cessant vectare gementibus ornos.

Et iam Fama volans, tanti praenuntia luctus,
Evandrum Evandrique domos et moenia complet, 140
Quae modo victorem Latio Pallanta ferebat.
Arcades ad portas ruere et de more vetusto
Funereas rapuere faces; lucet via longo
Ordine flammaram et late discriminat agros.
Contra turba Phrygum veniens plagentia iungunt 145
Agmina. Quae postquam matres succedere tectis
Viderunt, maestam incendunt clamoribus urbem.
At non Evandrum potis est vis ulla tenere;
Sed venit in medios. Feretro Pallanta reposito
Procubuit super atque haeret lacrimansque gemens.
Et via vix tandem voci laxata dolore est: (que, 150
Non haec, o Palla, dederas promissa parenti.

et Troisios, ut permixti discurrerent. Numerum XII dierum ab Homero arripuit Il. 6, nec aliud quid quaereodum. — 134. *Per silvas*: idem, ut Il. 2, 419. — 135 sqq. Similia lib. VI, 180 not. — 136. *actas ad sidera pinus*. Ge. II, 364; agit se palmet ad auras. — 137. *olentem cedrum*, odoratam. De hac Graecorum et Latioorum cedro, quae ex juniperorum genere est, satis dictum ad lib. VII, 43 et Ge. II, 443. Cf. Victorius in lib. 38, 4.

139—181. Pallantis corpus adductum a patre Evandro cum planctibus excipitur. Redit narratio ad vs. 29-98. — Ad 142. 3 Servius multa nugatur tamquam ex antiquitate Romana. Refert h. l. poeta ingeniose ad

veterem Arcadum morem, quod Romanis soleone erat, ut faciebant et cereis accensis pompam funebrem ad rogem ducerent. Omnino nocturno tempore exsequias facere mos erat, quod tamen in nobilium funeribus non aequè obtinuisse inde colligas, quod pro rostris laudationes habebantur. Cum facibus fortasse etiam mos fuit ut obviam progredierentur mortuis, qui ex praeliis reportabantur. — 145. Comparant Il. 6, 707 sqq. — 146. *succedere tectis* h. l. ingredi urbem. — 147. *incendant clamoribus urbem*, clamores per urbem magnos faciunt. V. ad X, 895.

152, 153. Turbata oratio dolore loquolis. Si vera est lectio, ita ut fecimus, interpungenda ei sic ex-

Cautius ut saevo velles te credere Marti
 Haud ignarus eram, quantum nova gloria in armis
 Et praedulce decus primo certamine posset. 155
 Primitiae iuvenis miserae! bellique propinqui
 Dura rudimenta! et nulli exaudita deorum
 Vota precesque meae! tuque, o sanctissima coniunx,
 Felix morte tua neque in hunc servata dolorem!
 Contra ego vivendo vici mea fata, superstes 160
 Restarem ut genitor. Troium socia arma secutum
 Obruerent Rutuli telis! animam ipse dedissem,
 Atque haec pompa domum me, non Pallanta, referret!
 Nec vos arguerim, Teucris, nec foedera nec, quas
 Iunximus hospitio, dextras; sors ista senectae 165
 Debita erat nostrae. Quod si iunatura manebat
 Mors natum: caesis Volscorum millibus ante
 Ducentem in Latium Teucros cecidisse iuvabit.
 Quin ego non alio digner te funere, Palla,
 Quam pius Aeneas et quam magni Phryges, et quam 170
 Tyrrhenique duces, Tyrrhenum exercitus omnis.
 Magna tropaea ferunt, quos dat tua dextera leto.

plenda est: Non hoc promiseras mihi in discessu! (contra promiserat discrimini se committere nolle) ut velles, utinam voluisses, credere te Marti, pugnae, periculo cautius! Etiam in sqq. sententiae abruptae dolorem arguunt. — 156. *Primitiae iuvenis*, iuvenilis virtutis, factorum. — *belli propinqui*, finitimi ac nimium vicini, quo Pallas mitti posset; ut Bere. — 160. *vivendo vici mea fata*. Simpl. accipio: vitam protraxi longius, quam natura ferre videbatur; mihi quae igitur ipse supervixi, ut pater superstes essem nato. *fata* pro morte, quam ex naturae lege maturius et ante filium parens subire debuisset. — 162. *Obruerent*: utinam

me ipsum obruissent! — 166. *Quod si*, si tamen. Solari se ipsum incipit. — 167. *Volscorum*: ut posita omnino pro hostibus dixit; nam Rutulis et Latinis aderant Volsci, duce Camilla: VII, 803. *iuvabit*, iuvet, iuvator solatio esto, filium non cecidisse nisi aditu iam Troianis in Latium patefacto, per proelium secundum. — 172. *Ferunt illi Tyrrheni et Troiani tropaea* (v. 83, 84) h. e. spolia eorum; *quos dat*, dedit, *tua dextera leto*. Ait. Evander insignius ac sanus filio parere haud posse quam hoc ipsum, quod ducitur, spoliis hostium caesorum tamquam pompa fanebrum ductis: quibus accessurae fuissent Turni exuviae, si Pallantis vires ani-

Tu quoque nunc stares inmanis truncus in armis,
 Esset par aetas et idem si robur ab annis,
 Turne. Sed infelix Teucros quid demoror armis? 175
 Vadite et haec memores regi mandata referte:
 Quod vitam moror invisam, Pallante perempto,
 Dextera caussa tua est, Turnum gnatoque patrique
 Quam debere vides. Meritis vacat hic tibi solus
 Fortunaeque locus. Non vitae gaudia quaero, 180
 Nec fas: sed nato Manis perferre sub imos.

Aurora interea miseris mortalibus almam
 Extulerat lucem referens opera atque labores.
 Iam pater Aeneas, iam curvo in litore Tarcho
 Constitueret pyras: huc corpora quisque suorum 185
 More tulere patrum; subiectisque ignibus atris
 Conditur in tenebras altum caligine coelum.
 Ter circum adcensos cincti fulgentibus armis

num sequissent. — 173. *Esset tro-
 paeum*, Turne, pro *tropaeum* de te
 esset factum. V. ad v. 16. — *truncus
 in armis* est armis indutus: docte, ut
 multa hulus formae. IX, 581, *stabat
 in armis* pro *armatus*. *equitem in
 armis* 164. Cf. ad V, 37. — 174. Si
 fuisset par aetas et robur Pallanti. —
 175. Quid vos retineo ab armis, a
 bello proseguendo? — 177. *Vitam*
mihj adeo invisam esse necesse est,
 ut eam quocunque modo abrumpam.
 Vi tamen eam tolerem, causa est
dextera tua: spes de virtute tua, qua
 Turni caede Pallantis mei mortem
 es ulturus. Haec *dextram*, hanc ul-
 tionem debes patri filioque. — 179,
 180. *hic solus locus vacat*, relictus
 est, tibi meritis, ad merita, ut de
 me merearis, et fortunae: haec una
 ratio est, quā et tu mereri de me et
 fortunae ego aliquid debere possim.
 — 181. *sed quaero*, in votis habeo,

nato perferre, muniare (sc. hoc, de
 Turno sunitam esse poenant) *Manes
 sub imos*, ut IV, 387, in morte, quam
 sibi brevi obependam esse auguratur.
 Vnum illud paullo durius est, quod
perferre absolute pro perferre munium
 dictum est.

182—202. Tolluntur utriusque caesi
 et comburuntur; primoque loco Tro-
 iani. *miseri, δαίμονες βροτοί, &c.*
 propter hoc, quod sequitur: *referens
 illa opera atque labores*. — 184. In sqq.
 ritus funebres aevi heroici expressit,
 quos ex Homero illustret, qui volet,
 Iliad. η, 420-432. φ. pr. ad 27; 110
 ad 257. ω, 777 sqq. Od. ω, 57. Alios
 auctores dubunt Guell. et Cerda. Etiam
 singulos versus comparant Jotpp.,
 qui tamen illustratione hae non indi-
 gere videntur. — 186. *ignibus atris*,
 propter sumum, non aliter; patet ex
 altero versu, ubi *caliginem* vocat. —
 188. Vi oppositi decurrere ad pedes

Decurrere rogos ; ter maestum funeris ignem
 Lustravere in equis ululatusque ore dedere. 190
 Spargitur et tellus lacrimis , sparguntur et arma.
 It coelo clamorque virum clangorque tubarum.
 Hinc alii spolia occisis derepta Latinis
 Coniiciunt igni ; galeas ensisque decoros
 Frenaque ferventisque rotas ; pars munera nota , 195
 Ipsorum clipeos et non felicia tela.
 Multa boum circa mactantur corpora Morti ;
 Saetigerosque sues raptasque ex omnibus agris
 In flammam iugulant pecudes. Tum litore toto
 Ardentis spectant socios semiustaque servant 200
 Busta , neque avelli possunt , nox humida donec
 Invertit coelum stellis fulgentibus aptum.
 Nec minus et miseri diversa in parte Latini
 Innumeras struxere pyras et corpora parlim
 Multa virum terrae infodiunt avectaque partim 205
 Finitimos tollunt in agros urbique remittunt.

spectare videtur. Præiit in hoc decursu Apollon. I. ; 4039. IV, 4535. Cf. Tacit. Annal. II, 7. — 191. Ex II. ψ, 45 : nec fidem excedere visa est res veteribus humum humectari lacrimis , nam prono ac demisso vultu incendentium lacrimae in solum cadunt. — 192. *clangor tubarum*. Tubas ex suo aevo adiecit Maro. — 195; 496. Alii *arma nota*, h. e. quibus populisæa , Troiani , mortui usi erant , in ignem coniiciunt : ea sunt *munera* , quia proprie sic dicuntur omnia , quae ad honorem funebrem spectant : *non felicia* , quibus se defendere nequiverunt ; ut Serv. — 197. *Morti* tamquam deæ. Sic Servius quoque , qui laudat similia loca , Statij IV Theb. 528. Lucan. VI, 600. Notabile tamen hoc : alias Orco vel Manibus et In-

ris victimae hae mactari solent. — 202. Vaque ad auroram : ad sensus errorem dictum , postarum more , ac si per noctem coelum circumagatur ab occidente versus orientem : cf. II, 250 , 251. Sicque II. ψ, 454, 226 sq. w, 788 sq. Interdum struitur rogos nec accenditur nisi vespere : ardet per noctem. Altero die vel tertio , ut h. l. v. 210 , ubi rogos refrigerat , legabantur cineres. — De v. 202 *coelum stellis aptum* , h. e. stellas habens coelo aptas , insertas , vidimus iam IV, 482.

204, 205. De industria laeae memorasse videtur , quoniam in Italia semper variavit sepultura , modo crematione modo humatione in usum recepta : prout vel ipsa silvarum copia vel inopia suadebat. Sic apud Roma-

Cetera confusaeque ingentem caedis acervum
 Nec numero nec honore cremant; tunc undique vasti
 Certatim crebris conlucent ignibus agri.
 Tertia lux gelidam coelo dimoverat umbram: 210
 Maerentes altum cinerem et confusa ruebant
 Ossa focis tepidoque onerabant aggere terrae.
 Iam vero in tectis, praedivitis urbe Latini,
 Praecipuus fragor et longi pars maxima luctus.
 Hic matres miseraeque nurus, hic cara sororum 215
 Pectora maerentum puerique parentibus orbi
 Dirum exsecrantur bellum Turnique hymenaeos;
 Ipsum armis ipsumque iubent decernere ferro,
 Qui regnum Italiae et primos sibi poscat honores.
 Ingravat haec saevus Drances solumque vocari 220
 Testatur, solum posci in certamina Turnum.
 Multa simul contra variis sententia dictis
 Pro Turno; et magnum reginae nomen obumbrat;
 Multa virum meritis sustentat fama tropaeis.

nos; sic apud Etruscos, *avecta tol-
 lunt*, ornate, avehant: sc. sublatis
 in currum. *urbi*, Lautento. — 207.
caedis, caesorum. — 208. *nec cum
 numero*, numero non inito, nec cum
 honore, quia indiscrete nec singulis
 singuli rogi cremantur: quod hono-
 rificum fuisset. Nisi expeditius est
 substituere: caesorum, qui nec nu-
 mero erant, nec in honore. In nu-
 mero habentur, in numero sunt, qui
 vulgo in numero aliquo esse vel ha-
 beri dicuntur. — 210 sq. V. modo
 ad v. 202. — *ruebant*, de cineribus
 creabant, pro legebant. *focis*: auda-
 cter pro pyris. — 212. *tepidus*: trans-
 late, cui tepida ossa inferebantur.

213. Impeditus locus et mendo la-
 borare visus. Et sane in tectis, urbe

Latini scabra videtur esse oratio: ut
 Latinus praedives in urbe sit, multo
 minus placet. Potest tamen locus
 aliquanto iuvare distinctione et inter-
 pretatione opportuniore. Transit ab
 agris ad luctum in urbe: dicendum
 erat in tectis, h. e. domibus, urbis;
 hoc sic extulit: in tectis, praedivi-
 tis... urbe Latini, 215 sqq. Enume-
 ratio miserationi apta et multis poësis
 frequentata. — 215, 216. Carae so-
 rores. — 219. *primos honores*: ut
 praefatur in Laviniae matrimonio,
 cumque ea in regni successione. —
 220, 221. Cf. quae supra ex Aenea
 audierat Drances v. 415 sq. — 222-
 224. Contra etiam multae sententiae
 diversae erant pro Turno: cumque
 et regina Anasta, quae ei studebat,
 turbatur et fama magnarum rerum

Hos inter motus, medio in flagrante tumultu, 225
 Ecce! super maesti magna Diomedis ab urbe
 Legati responsa ferunt: nihil omnibus actum
 Tantorum impensis operum; nil dona neque aurum
 Nec magnas valuisse preces; alia arma Latinis
 Quaerenda aut pacem Troiano ab rege petendam. 230
 Deficit ingenti luctu rex ipse Latinus.
 Fatalem Aenean manifesto numine ferri,
 Admonet ira deum tumulique ante ora recentes.
 Ergo concilium magnum primosque suorum
 Imperio adcitatos alta intra limina cogit. 235
 Olli convenere fluuntque ad regia plenis
 Tecta viis. Sedet in mediis et maximus aevo
 Et primus sceptris, haud laeta fronte, Latinus.
 Atque his legatos Aetola ex urbe remissos,
 Quae referant, fari iubet et responsa reposcit 240
 Ordine cuncta suo. Tum facta silentia linguis,
 Et Venulus dicto parens ita farier inquit:
 Vidimus, o cives, Diomede Argivae castra
 Atque iter emensi casus superavimus omnis

gestarum sustentabat. *obumbrat* eum, tuctur, defendit, ut Serv.

225 sq. Insuper, super haec omnia, legati redeunt ad Diomedem Argyrippam missi. Vide lib. VII, 9 sqq. — 232, 233. *ita deum* (propter adversam belli fortunam; unde etiam subiicitur: *tumuli ante ora recentes*) *admonet numine manifesto*, clara voluntatis deorum significatione, *ferri* (esse) *Aeneam fatalem*: satis ei sedem in Latio esse destinatum. — 235. Comparat locum de simili concilio Iliad. β; 51 sqq. et ad vs. 239 sqq. renuntiationem legatorum II, ζ, 667 sqq. — *Imperio adcitatos*, cum iis imperatum esset, ut venirent.

— 238. *primus sceptris*, imperio et dignitate, inter reges ac duces copiarum, qui auxilio venerant. *sceptris* pro sceptro.

242-295: Narratio magna cum arte contexta, ut, quicquid Latinis expectationem auxilii fecisset, in contrarium versum omnem spem praecideret, contra vero poenitentiam belli suscepti moveret; Diomedes meliora se edoctum professus, infesta Archivorum fata in reditu a Troia, commendatio Aeneae ab ipso hoste et adhortatio ad pacem ineundam.

243. *Diomede*, accus. graec. Διομήδης, Διομήδης. *Argiva Castra* pro urbe Argyrippa, ut toties novam Tro-

Contigimusque manum, qua concidit Iliæ tellus. 245
 Ille urbem Argyripam, patriæ cognomine gentis,
 Victor Gargani condebat Iapygis arvis.
 Postquam introgressi, et coram data copia fandi:
 Munera praeferimus, nomen patriamque docemus;
 Qui bellum intulerint, quæ caussa adtraxerit Arpos. 250
 Auditis ille hæc placido sic reddidit ore:
 O fortunatae gentes, Saturnia regna,
 Antiqui Ausonii, quæ vos fortuna quietos
 Sollicitat suadetque ignota lacerare bella?
 Quicumque Iliacos ferro violavimus agros 255
 — Mitto eâ, quæ muris bellando exhausta sub aliis,
 Quos Simois premat ille viros — ; infanda per orbem

iam Trojanorum castra dicta videntur. — 245. *Contigimus manum* ad dextram datam refer, hospitii et amicitiae pignus; ut VIII, 424 in accessu ad Evandrum. *Iliæ tellus*, Iliam urbem, ut toties *gens*, *urbs*, *terra*, poetis permutantur; ut mox v. 246. — 246. *patriæ cognomine gentis*, h. e. urbis, Argos Ippium in Peloponneso designat, cuius nomine novam in Apulia a Daunia conditam urbem a Diomede appellatam tradidit antiquitas; ut corrupto eo nomine postea Argyrippa facta ait, et nunc *Argyripa*, tandemque *Arpi*. *patriam* autem gentem seu urbem Argos appellat poeta improprie; fuit enim Diomedes Aetolus: sed Adrasti filia, Aegialeæ, ducta in regno Argivorum successerat. Cf. vs. 269. — *Victor*, armis cum Dauno adversus Messapum iunctis, conditione proposita, ut pro auxillis latæ agri partem acciperet. V. Antonin. Liberal. Met. c. 37. — *Gargani Iapygis*, Iapex pro Iapygius, ut tot alia. Etiam in Ovidio, qui h. l. expressit, Met. XIV, 458 *Daunus La-*

pyx occurrit. Patuit autem Iapygiæ nomen latius et ad Apuliam; Calabria et Messapiam pertinuit. *arvis Gargani*: paullo latius, in tractu terrarum, quæ ad eam montem (nunc *Monte di S. Angelo*) pertinent. — 252, 253. *Saturnia regna*, quibus olim Saturnus regnavit; et hoc respectu *fortunatæ*, cf. VIII, 324, 325. — *Antiqui Ausonii*: ab Ausonibus enim oriundi sunt Latini, et ipsi Ausonum pars. *Ausonios* autem, sc. viros, populos, dixit ut poeta pro Ausonibus. Sic *Phrygiæ viri* XI, 677 cf. VII, 39. — 254. *lacerare bella* ut: movere bellum, monitum iam ad X, 40 *ignota*, pro bello dubii et incerti exitus, nisi dixeris, cum ignota gente. — 256, 257. Ne memorem, ut omitatur, ea, quæ urbe expugnanda ab Achivis tolerata sunt: quot viri in locis illis circa Simoëntem occubuerint. *Simois ille*, cum execratione, *premat* sc. mersos. Similiter I, 400: *ubi tot Simois correpta sub undis Scota virum galeaque et fortia corpora torquet*. Vbi iam laudatus locus, quem

Supplicia et scelerum poenas expendimus omnes;
 Vel Priamo misera manu: scit triste Minervae
 Sidus et Euboicae cautes ultorque Caphereus, 260
 Militia ex illa diversum ad litus adacti,
 Atrides Protei Menelaus adusque columnas
 Exsulat; Aetnaeos vidit Cyclopas Vlixes.
 Regna Neoptolemi referam versosque Penatis

respexit poëta, Iliad. μ, 22 sq. Adde Od. γ, 407-447. — 258. *Supplicia et poenas*: atrocibus vocabulis utitur pro malis et acerbis, quasi hae poenae excisi Ilii fuerint: et ante violantius dixerat, tamquam in sacrilegio. — 259. Servus laudat Pacuvii illud: *Si Priamus adesset, et ipse eius commiseresceret*. Vides, qua brevitate sententiam complexus Maro vibraverit! Color aliqui orationis nullum frequentatus. Exempla collegit Cerda. Ovidius XIV Met. 474, ubi totum hunc locum ante oculos habet: *Gracola tum potuit Priamò quoque stentila videri*. Et ipse Maro II, 6, 7: *Quis talia fando Temperet a laerimis, triste Minervae sidus*. Ineptit Servius aut quisquis ejus nomen mentitur, quando arietem vel manubias Minervae, h. e. fulmina, memorat. Cerda de saec a Nauplio, Palamedis patre, in fraudem Graecorum elata accipit *sidus Minervae*: non magis commode. Alii aliter. Quod simplicissimum est, hoc tenebimus. Tempestates ortus per siderum ortus et occasus declarare perpetuus poëtarum usus est. Tempestas, qua Achivorum classis disiecta est, Minervae ira (cf. lib. II, 463 sqq.; I, 39 sq.) fuit concitata; v. Od. α, 326, 327; in primis γ, 134, 135 sqq. Nihil igitur magis in promptu, quam tempestatem a Minerva commotam *sidus Minervae* appellari, nullo respectu alio habito.

Sane quidem Solinus c. 41: *Caphereus prominet in Hellespontum, ubi post Ilii excidium Argivam classem vel Minervae ira, vel, quod certior prodit memoria, sidus Arcturi gravibus affectu cadibus*. Sed sub Arcturi ortu non dilata est Achivorum navigatio, quippe aestate facta: verum sub etesiarum aquilonum ortum, ultorque Caphereus; promontorium Euboeae versus orientem, δ Καρπετός et Καρπετός, propter latentia sub unda saxa et vortices marisque aestum, in primis, propter naufragia Graecorum a Troia redeuntium infame. ultor omnino irascit, tamquam calamitosum saxum; nisi placet ad Alacis Oilei naufragium referre, quo Minerva cum ultā est: I, 39 sq. cf. Propert. IV, 1, 14 sq. Multa congecit Lennep. ad Phalar. Epp. p. 80.

261. *Atrides*, Menelaus; de cuius erroribus v. Odys. δ, 81 sqq. 354 sqq. *adusque Protei columnas*: novavit paullo audacius poëta pro finibus Aegypti, nam Protei ad Pharum insulam sedem habebat; ut ex Od. -I, c. 354, 354 satis constat: sed, ut maiore animum phantasmate percuteret, columnas dixit *Protei*, ut extremas terrae plagas significaret; quemadmodum *Herodis columnas* extremas versus occidentem terras dicere mos est. *exsulat*: simpl. errat. Male alter Serv., Cerda. — 264. *Regna Neoptolemi*, Novum regnum Pyrrhi

Idomenei? Libycone habitantes litore Locros? 265
 Ipse Mycenaeus magnorum ductor Achivum
 Coniugis infandae prima intra limina dextra
 Oppetiit; devictam Asiam subsedit adulter.
 Invidisse deos, patriis ut redditus aris
 Coniugium optatum et pulcrum Calydona viderem! 270
 Nunc etiam horribili visu portenta sequuntur,
 Et socii amissi petierunt aethera pennis,

in Epiro; v. III, 296-319. — *versus Penates Idomenei*, eversam domum et regnum; v. lib. III, 421 sq. ibique notam. — 265: *Libycone habitantes litore Locros*. Memorari hoc alio loco non memini: sed Maro habere potuit ex Nôrois seu epicis illis carminibus, quae in Achivorum a Troie redeuntium casibus versabantur, qui tamen, quantum scimus, nihil effecerunt. Certe Aiaois Oilei comites Locros, delatos in littora Africae, in his locis consedisae tradidisse olim videntur nonnulli nobis prorsus ignoti, quos tamen poeta h. l. sequitur. Ita ap. Pindar. P. 5, 110 Antenoridae cum Helena et a Lysimacho Menelaus cum Helena Cyrenes loca edisse narrati erant Sch. Lycoph. 874. Veriae ig. Servianae partes Africae a variis memorantur, sed incerta fide. Alij ex Locris his in Brutijs considerant. vid. lib. III, 399. cf. ibi Serv. — 266-268. De Agamemnone, qui Clytemnestrae et Aegisthi insidijs perit, *prima intra limina* puto dictum pro in primo statim limine, h. e. primo aedium ingressu, cum vix dormum intrasset. Servius: in ipso limine imperij, id est, in littore: quod non placet. Sed nec ad locum eedium referre licet, ut in atrio occisus sit: etsi convivium in celebriore aedium loco habebantur, inter quae caesus

ille fuit. v. Odys. λ, 408 sqq. — 268. Victorem Troiae subsedit i. e. excepit insidijs adulter: Magnifice verbis ornatum! *Subsidere* de insidijs elegans vocabulum; et quibus ex improvviso adortur quis, invadit et interceptum rem. — 269, 270. *Invidisse deos*, sc. en referam! — *Calydona viderem*. Hic sui non satis memor fuit Maro. Argos redire Diomedes debuit, quibus regnabat, unde copias eduxerat et ubi Aegialea uxor degebat, non Aetoliem, unde genus ducebat: in primis cum v. 243 *Argiva castra* memorasset. Etiam Homerus Odys. λ, 180, 481, 482 reditum ad Argos discrete memorat. Rectius Ovidius, quem haec ante oculos iam supra monuimus, XIV Met. 470: *Patriis sed rursus ab Argis Pellor* (Quam Virgilius tum Cyclicis et Tragicois poetis usus sit ideoque non in omnibus Homerum probaverit, tum multis de Diomede carminibus aliisque fontibus mythicis, nunc prorsus deperditis uti potuerit, nec verisimile sit Maronem h. l. toto caelo, ut eiuset, errasse; statuere licet eum, ille de Aegialeae cum Comete perpetrato adulterio fama h. l. reiecta, etiam nescimus unde haustum narrationem praetulisse. R.)

271-274. Aves Diomedae, certum avium genus in insulis Diomedis

Fluminibusque vagantur aves (heu dira meorum
 Supplicia!) et scopulos lacrimosis vocibus implent.
 Haec adeo ex illo mihi iam speranda fuerunt 275
 Tempore, quum ferro coelestia corpora demens
 Adpetii et Veneris violavi vulnere dextram.
 Ne vero, ne me ad tales impellite pugnas.
 Nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum
 Pergama; nec veterum memini laetorae malorum. 280
 Munera, quae patriis ad me portatis ab oris,
 Vertite ad Aenean. Stetimus tela aspera contra
 Contulimusque manus: experto credite, quantus
 In clipeum adsurgat, quo turbine torqueat hastam.
 Si duo praeterea tales Idaea tulisset 285
 Terra viros; ultro Inachias venisset ad turbes
 Dardanus et versis lugeret Graecia fati.
 Quidquid apud durae cessatum est moenia Troiae,
 Hectoris Aeneaeque manu victoria Graium
 Haesit et in decumum vestigia retulit annum. 290

conspici solitum, quae littori Apuliae contra montem Garganium obiacent. Aves has in his locis adhuc frequentes *Artenas* appellant. *Procellarias* *Puffinum* Linn. esse aiunt. — 275. *speranda*, metuenda, ut lotles, vel simpl. cogitatione praecipienda, expectanda. Conf. IV, 419 (Vnum huius verbi in quacumque lingua occurrere, ut in graeca, *ἀντιπρὸς* etc. cuique observanti clarum esse potest. R.) — 276, 277. Iugentiose repetit ex II, 1, 330 sqq. cf. X, 29. Adde Ovid. XIV Met. 477, 478. — 282, 283. Congressi Diomedes et Aeneas (II, 1, 239 sqq. cf. ad Aen. 96) singulari certamine; sed in praeliis hoc saepius factum ponere licet poetae. — 283, 284. *quantus in clipeum adsurgat*. De eo, qui gladio infert vulnus, aliis

dictum vidimus: *armegere*, vel *insurgere*, erigi, *in lectum*, *in hastam*, *in ensam*; at h. l. *in clipeum*, quia elato in altum clipeo hastam rotantem vibrat: namque is naturalis motus est et ad corpus tuendum valet; idem motus speciem corporis ei virum ad phantasiam revocat. Nil expediunt Serv. et Cerda. — 285. Color idem qui in pulcherrimis vers. II, 3, 371-374. — 287. *Dardanus* pro Dardanius: ut IV, 662, et hoc pro Dardaniis, Troianis; utrumque ex poetarum more. Etiam Pindar. Nem. 7, 406 *Δαρδάνων*. et II, 3, 704 *Δαρδάνων ἀνδρῶν*. — 288. *quicquid*, quantum, *ἕως ὅτου*, per omne tempus, per quod *cessatum* est; quae mora exitiis facta: *haesit*; retardata est, substitit victoris Achilvorum et *retulit vestigia*, relapsa est ideoque

Ambo animis, ambo insignes praestantibus armis;
 Hic pietate prior. Coeant in foedera dextrae,
 Qua datur: ast armis concurrant arma cavete.
 Et responsa simul quae sint, rex optume, regis
 Audisti et, quae sit magno sententia bello. 295

Vix ea legati: variusque per ora cucurrit
 Ausonidum turbata fremor, ceu, saxa morantur
 Quum rapidos amnis, sit clauso gurgite murmur
 Vicinaeque fremunt ripae crepitantibus undis.
 Vt primum placati animi et trepida ora quierunt, 300
 Praefatus divos solio rex infit ab alto:

Ante equidem summa de re statuuisse, Latini,
 Et vellem, et fuerat melius; non tempore tali
 Cogere concilium, quum muros adsidet hostis.
 Bellum importunum, civēs, cum gente deorum 305
 Invictisque viris geriturus: quos nulla fatigant
 Proelia, nec victi possunt absistere ferro.
 Spem si quam adscitis Aetolum habuistis in armis,

dubia et incerta fuit, Hectoris et Aeneae opera: cf. IX, 455 et ibi not. Hectorem autem et Aeneam Troianorum fortissimos ipse Homerus pronuntiavit, II. p. 613, cf. II. e, 467, 468. — 295. quae sit magno sententia bello. bello, paullo durius seu tertio casu, quod ad bellum attinet, seu pro: de bello.

296 sqq. Sollemnis haec comparatio: praecedente Homero II. β, 444 sqq., ubi non minus est ornata; sed Maro phantasia variavit; pro mari flumen posuit. Aliter tractaverat lib. X, 96-99. clamo gurgite, praeculso aquarum cursu saxorum objectione. — 301. Praefatus divos, praeculare, more antiquo (cf. Serv.) etiam a Romanis servato in Senatu et Comitiorum habendorum causa factis verbis.

302. Ingenium placidum et mite cum prudentia senili praeculare hac oratione elucescit. Latinus de bello lenere suscepto conquestus et spe belli melioris fortunae deiectus pacem suadet cum Aenea iacundans. — statuisse, pro vellem nos deliberasse. Nam bellum aggressi sunt Latini tumultuario modo, cum nihil ipse rationibus, quibus dissuadebat, efficeret, VII, 591 sq. — 304. cum muros adsidet hostis. Facile intelligitur rhetoricò more (ideoque hyperbolice, ut ἰπτάμενος, ἀποστάμενος, c. c. Aeschyl. Suppl. 696. R.) hoc dici factum, quod minantur Troiaei facere. — 305. gente deorum, οὐρανὸν ἰσχυρὸν Aeneas. — 307: Vocat hoc Homericum μάχη; ἀνίσταται II, v, 639. v, 417. possunt absistere I. simp. pro absistunt, I. pro

Ponite: spes sibi quisque. Sed, haec, quam angusta, vi:
 Cetera qua rerum iaceant perculsa ruina, (detis.
 Ante oculos interque manus sunt omnia vestras.
 Nec quemquam incuso. Potuit quae plurima virtus
 Esse, fuit. Toto certatum est corpore regni.
 Nunc adeo, quae sit dubiae sententia menti,
 Expediam et paucis (animos adhibete) docebo. 345
 Est antiquus ager Tusco mihi proximus amni,
 Longus, in occasum, finis super usque Sicanos;
 Aurunci Rutulique serunt et vomere duos
 Exercent collis atque horum asperrima pascunt.
 Haec omnis regio et celsi plaga pinea montis 350

non sustinent, non ferunt animo;
 non possunt sibi temperare, ne re-
 bellent. — 309. *Spes sibi quisque.*
 Nunc unum quemque in se omnem
 epem repositam habere necesse est:
 non alienam opem exspectare. Pergit
 iade: Sed haec ipsa spes, quam in sua
 quisque virtute sitem hebet, quam sit
 exigua, videtis. Nam reliqua omnia
 quam afflicte sint, ante oculos et inter
 manus vestras est: h. e. oculis ma-
 nibusque tenetis, tamquam quod cer-
 tissimum est: Graece, *πρὸς ἑαυτοὺς ἔστι*
 (Metrica difficultas nulla est in *Po-
 nite: spes.* cf. post Voss. de Aneloge-
 N., 15. Hieronymi de Bosch (praef.
 ad Ej. Poëmata, Vltraj. 1803), qui
 docuit brevem syllabam etiam ante
 se, ap, et corrumpi. Etiam in classical
 Journal part. I. eadem sententia multis
 exemplis demonstrata est contra Da-
 wesium, Brunchium aliosque. Versus
 est genuinus. R.) — cetera: bene
 Servius: absolute dixit, id est: exer-
 citum, auxilia, vires imperii. Scilicet
 copias intelligit ad bellum gerendum
 necessarias. Pro explicatione sunt v.
 419, 420 Turni verba: *opes, intacta
 iuventus, auxilia.* 312. *quo plurima,*

b. e. *quantum maxima.* *corpi regni.* —
 343. *corpore regni*, pro viribus; co-
 piis, cf. XII, 835.

346-321. Sententiam poëtae ex ipsis
 verbis eruimus. Suadet Latinius cedi
 Troianis agrum ad Tiberim: quem his
 notis designat: *est antiquus ager mihi*,
 h. e. non nostre demum memoria oc-
 cupatus et cultus, *longus in occasum*,
 non quod in occasum protendatur,
 sed quod a Laurento in occasum spe-
 ctat et iste versus orientale Tiberis
 litus procedit *aper usque*, usque ad,
Sicanorum fines, quos versus Romam
 a poëta poni credibile sit. Scilicet au-
 ctores ille videtur habuisse, qui Si-
 canos quoque ad Tiberim eliquando
 incoluisse narrarent. Conf. VIII, 328
 Ager hic, qui Latii para erat, ab Au-
 rupcia et Rutulis partim colebatur,
 partim pascobatur: v. 318, 319; ergo
 hos Rutulos et Auruncos sub Latini
 imperio fuisse necesse est. Sant in
 hoc agro colles et tractus asperi et
 saxosi nec nisi pascuis idonei: tum
 quoque pineta. Videtur hoc ad colles
 Albanos spectare, quos ager iste et-
 tingere debuit, quando quidem iidem
 omnino agrum Laurentem finiebant.

Cedat amicitiae Teucrorum, et foederis aequas
 Dicamus leges sociosque in regna vocemus:
 Considant, si tantus amor, et moenia condant.
 Sin alios finis aliamque capessere gentem
 Est animus poscuntque solo decedere nostro: 325
 Bis denas Italo texamus robore navis;
 Seu pluris complere valent: iacet omnis ad undam
 Materies; ipsi numerumque modumque carinis
 Praecipiant; nos aera, manus, navalia demus.
 Praeterea, qui dicta ferant et foedera firment, 330
 Centum oratores prima de gente Latinos
 Ire placet pacisque manu praetendere ramos;
 Munera portantis aurique eborisque talenta
 Et sellam regni trabeamque insignia nostri.

Sunt in his omnia, puto, satis expedita. Servius recte refellit Donatum, qui ad agros circa Videntem fl. in Volscia haec referebat; etsi, quod miror, Cluverius Donati sententiam amplexus est. Itaf. ant. pag. 789. Habuit autem poeta auctoritatem, quam in his sequeretur, Catonia, qui, ut apud Servium legitur, in Originibus narraverat Troianos a Latino accepisse agrum, qui esset inter Laurentum et castra Troiana, iugerum DCC, Domitius lib. I historiae suae D iugera ediderat, auctore Victore O. G. R. x. 42; quem numerum ex Hemina quoque repetit Solinus c. 8. Stadiorum XL agrum a colle, cui Lavinium impositum; quaquaversus patentem per foedus cum Latino pactum cecisse Troianis memoraverant alii apud Dionys. I, 59. At apud Appian. lib. I p. Faunus Martia f. cum filia Lavinia Aeneae CCCC stadiorum agrum in circuitu dat. Ne de iugerum numero parum laborare facile intelliges, hoc volebam, ut constaret fuisse sa-

mam antiquam, quam in rem suam vertit ac tradidit Maro. Quod tandem Latinus ait *sibi esse agrum* v. 316, potest hoc, si quis ita velit, proprie accipi, ex vetere vita, qua regibus assignata erat agri portio, *τετρας*, ut vel ex Homero notum, Il. μ, 313.

324. *aliam gentem*: iterum pro terra. — 327. *complere proprium vocabulum de sociis ac copiis navalibus*; ut *τετρας*. — 328. *modus*, ratio edificandi. — 329. *navalia*, res navales, ceram, funes, vela at alia huiusmodi. *Serv.* nam materiem iam memoraverat. *manus*, opera (male aliter alii). — 331. *prima de gente*, primis de gentibus, ex nobilitate. — 332. *pacis ramos*: v. 404. — 333. *auri talenta et eboris sellam*: quis credat poetam sic implicita inter se collocasse? haec figuram absurdam chiasmum grammatici vocant. Immo vero *eboris talenta* simpliciter ad pondus et copiam referenda sunt. — 334. *Sella curulis et trabea insignia imperii*, et inter munera mitti solita, apud Ro-

Consulite in medium et rebus succurrite fessis. 333

Tum Draneæ (idem infensus, quem gloria Turni
Obliqua invidia stimulisque agitabat amaris,
Largus opum et lingua melior, sed frigida bello
Dextera; consiliis habitus non futilis auctor,
Seditione potens; genus huic materna superbum 340
Nobilitas dabat, incertum de patre ferebat)
Surgit et his onerat dictis atque aggerat iras:

Rem nulli obscuram nostrae nec vocis egentem
Consulis, o bone rex. Cuncti se scire fatentur,
Quid fortuna ferat populi? sed dicere mussant. 345
Det libertatem fandi flatusque remittat,
Cuius ob auspiciū infaustum moresque sinistros
(Dicam equidem, licet arma mihi mortemque minetur)
Lumina tot cecidisse ducum totamque videmus
Consedisse urbem luctu: dum Troia tentat 350

manos, Albanos, Etruscos, ideoque
h. l. recte et apud Latinos.

336. Observemus hunc τόδ' ἄριστον,
quod postea carminis suo novo exemplo
inseruit ad Tragicorum, ut diximus,
morem. Characterem orationis, quem
expectes, ipse poeta in Draneæ in-
genio describendo declarasse putan-
dus est. Moderationem ab initio vides
simulatam et insidiosam, mox in ca-
villationes et incussiones Turni modo
tectas modo manifestas erumpentem.
Male ingeniosi nonnulli in Draneæ
Gieéronem, ut in Turno M. Anto-
nium, quaerivare. Vrsinus in Draneæ
Polydamantem M. p., 210 sqq., Ma-
crobius V, 2 Achillem redhibitum
volebant: utriusque nimis sedulo. Di-
cebat saltem aliquid, qui Thersiten
ex Iliad. β, 212 sqq. ante oculos
fuisse contenderet; sed turpitudine
et probro, quo ibi flagrat, liberatum.
Et iam is ἐξίστατο; Ἀχίλλει, ut hic

infensus, idem infensus, quem, vulgari
modo esset, idem quem infensum.
Respicit vs. 422, 423. lingua melior,
fortior, quam manu. At largus opum
alienum ab h. l. videri potest, alve
dives sit sive liberalis. In Turni ver-
bis respondent 378 *larga copia fan-
di*: hoc melius. — 340, 341. Postquam
hoc ad ornatum excogitasse proba-
bile est. Iulius tamen Sabirus, nescio
unde, haec annotavit: « filius auctoris
Latini, patre rustico. » — 342. *onerat*
doctæ pro augeat, accumulât odia in
eum. — 345. *ferat*, postulet, petat;
sed dicere mussant, tuncantur, non
audent dicere: propriis de iis, qui
submissa ac depressa voce loquuntur;
quod fieri potest metus causa. — 346.
flatus, quoniam, de arrogantia. Ad
eandem et obstinatum Turni animum
refero *mores sinistros*, ob auspiciū
auspiciâ et ductus belli. — 350. *Con-
sedisse*, in luctum esse demersum, ut

Castra fugae fidens et coelum territat armis.
 Vnum etiam donis istis, quae plurima mitti
 Dardanidis dicique iubes, unum, optime regum,
 Adicias; nec te ullius violentia vincat,
 Quin natam egregio genero dignisque hymenaeis 355
 Des pater et pacem hanc aeterno foedere iungas.
 Quod si tantus habet mentis et pectora terror:
 Ipsum obtestemur veniamque oremus ab ipso;
 Cedat, ius proprium regi patriaeque remittat.
 Quid miseros toties in aperta pericula civis 360
 Proicis; o Latio caput horum et caussa malorum?
 Nulla salus bello; pacem te poscimus omnes,
 Turne, simul pacis solum inviolabile pignus.
 Primus ego, invisum quem tu tibi fingis, et esse
 Nil moror, eni supplex venio. Miserere tuorum, 365
 Pone animos et pulsus abi. Sat funera fusi.
 Vidimus, ingentis et desolavimus agros.
 Aut, si fama movet, si tantum pectore robur

bene Serv.: ut *avviciavsi*, proprie de
 flamma et cinere. Sic II, 624, *consi-*
dere in ignem Ilium, it, IX, 145. Iam
 ad fortunae casus translata: collabi,
 concidere, iacere calamitate, dolore.
 Nimis tenue est, quod alii volunt
 totam urbem sedere lugentem. — 351.
fugae fidens respicit eam Turni,
 quo e pugna navi avectus erat, lib.
 X, 665 aq. — *et coelum territat ar-*
mis: tamquam qui provocat. Servius
 observat, hoc nimis humidum esse
 nec, nisi e Drancis persona dictum,
 gravitati Virgilio convenire. cf. ad X,
 548. — 352. *Vnum etiam*, etiam h. l.
 pro adhuc esse, Servius vult: ut
 Terent. passim. — 353. *dici*, desti-
 nari, promitti. — 357. Quod si, quo-
 minus hoc facias, Turni metu tene-
 ris. — 359. *invidiose*; regi; Latino,

patriaeque, populo Latinorum, *remit-*
tat ius proprium, eum, quod Lati-
 nus Latinique in regiam puellam ha-
 bent, ut possint matrimonio iungere
 cui velint (Praeterea fortasse, in com-
 modum patriae: nam quid populus
 Latinorum iuris habere potuit, patre
 adhuc vivo, in collocanda filia Lati-
 ni? R.) — 363. *pacis pignus*, Lavi-
 niae coniugium cum Aenea: idque
 unum *inviolabile*, certum, ad pacem
 stabiliendam, quippe iam promissum
 a patre VII, 268 aq. quod iam v.
 356 *pacem hanc aeterno pignore fir-*
mes. — 364. *invisum*: haud dubie pro
 iniunicum, active. — 366. *pulsus abi*
 ex proxime praecedentibus patet esse
 patere te repulsam ferre: Sin itaq.
 respicias et v. 392 animo teneas: *Pid-*
us ego? recte erit: pugna victum te

Concipis et si adeo dotalis regia eordi est:
Aude atque adversum fidens ser pectus in hostem. 370
Scilicet, ut Turno contingat regia coniunx,
Nos, animae viles, inhumata infletaque turba
Sternamur campis: Et iam tu, si qua tibi vis,
Si patrii quid Martis habes, illum adspice contra,
Qui vocat.

375

Talibus exarsit dictis violentia Turni;
Dat gemitum rumpitque has imo pectore voces:
Larga quidem, Drance, semper tibi copia fandi
Tum quum bella manus poscunt; patribusque vocatis
Primus ades. Sed non replenda est curia verbis, 380
Quae tuto tibi magna volant, dum distinet hostem
Agger moerorum, nec inundant sanguine fossae.
Proinde tona eloquio, solitum tibi meque timoris
Argue tu, Drance, quando tot stragis acervos
Teucrorum tua dextra dedit, passimque tropaeis 385

salere ac cede. — 369. *dotalis regia*: dotale regnum. Sic et alibi. — 372. Expressit vulgare Graecorum ἥμισυ, ἡμίονος καὶ ἡμίονος ἄλλος, quasi tam viles habiti, ut proiciantur vel insepulti. Minus bene Serv. et alia aliter. — 374. *Martis*: patriae virtutis, *adspice contra* (forti animo realate homini, ἀντιβλέπεις, ἀντιβλέπεις, attollit oculos: conf. Bentlei. ad Horat. Od. 1, 3, 18. R.) est Homericum ἀντὶ καὶ ἀντὶν, ul ἀντὶν ἀντιβλέπεις Il. v, 15.

376. Ad verbā comparant. Iliad. α, 488 et lib. VII, 445, et ad vs. 378 Iliad. β, 796. Ceterum in hac Turni oratione multo etiam magis quam in altera Drancis saeculi sui ingenium artibus rhetorica imbuti declaravit Maro. Nec quicquam in Graecia, multo minus in Homero reperiri arbitror, quod ad artem declamato-

riam propius spectet. Sed habebat Euripidem, fortasse et alios tragicos, qui in rhetoricis his diallgis ad dramaticam formam compositis praeiverant. — 360. Sed nunc non tempus est orationi in curia faciendae. — 381, 382. Magna loqueria, dum intra moenia tutus ab hoste lates, necdum murorum oppugnatione lecta. *agger moerorum*: mui. Conf. X, 24, 144, nec. et dum nondum, *inundant sanguine fossae*. Vulgari modo *sanguis inundat fossas*, exquisitius *fossae inundant*, absolute, implentur, *sanguine*. — 383. Cum itaque muris adhuc hostia distinetur. *proinde* ad formam τὰν αἰτῶν, *ἡμεῖς*; quae cum ita sint. — *solitum tibi* eleganter variata oratione pro ut soles. Sic αἰνέος absolute interponitur, et alia. Tacitus Ann. 1, 56 *rarum illi coelo*, etc. imitari solet. *Moex quando* pro *quando*.

Insignis agros. Possit quid vivida virtus,
 Experiare licet: nec longe scilicet hostes
 Quaerendi nobis; circumstant undique muros.
 Imus in adversos? Quid cessas? An tibi Mavors
 Ventosa in lingua pedibusque fugacibus istis 390
 Semper erit?
 Pulsus ego? aut quisquam, merito, foedissime, pulsus
 Arguet, Iliaco tumidum qui crescere Thybrim
 Sanguine et Evandri tota cum stirpe videbit
 Procubuisse domum atque exutos Arcadas armis? 395
 Haud ita me experti Bitias et Pandarus ingens
 Et, quos mille die victor sub Tartara misi
 Inolustus muris hostilique aggere saeptus.
 Nulla salus bello! Capiti cane talia demens
 Dardanio rebusque tuis. Proinde omnia magno 400
 Ne cessa turbare metu atque extollere vires
 Gentis bis victae; contra premere arma Latini.
 Nunc et Myrmidonum proceres Phrygia arma tremi-
 Nunc et Tydides et Larissaeus Achilles; (scunt,
 Amnis et Hadriacas retro fugit Ausidus undas. 405

quidem. — stragis acervos, ut caedis
 X, 245. XI, 207 pro caesorum. —
 389 sq. Comparant Il. α, 226, 227.
 Imus. Qui inimus. Age eamus adver-
 sus hostem, ἀλλ' ἵσταμ, — 393-395.
 Omnia in maius aucta. Arcadas dixit,
 cum de uno duce Evandro cogitaret.
 Ante oculos esse potuit locus Iliad. β,
 453-456. Ad 396 experti ut victum,
 cf. IX, 672 sq.

399. Pergit in refellendis Drancis
 verba et nunc ad v. 362. Nulla salus
 bello. Cane talia, ominare hoc, nul-
 lam salutem esse bello, pugnando
 salvos esse nos non posse, Aeneae et
 tibi. Vertant dii in tuum caput!
 Comparant Odys. β, 478, 479. —

400. Perge itaque, quod facis, me-
 tum de Troianis ingravare, etc. gen-
 tis bis victae, ab Hercule primum
 (cf. ad IX, 599 Bis capti Phryges.
 Adde VII, 295. II, 295 et II, 642,
 643); contra premere, elevare, de-
 primere res Latinorum. — 403-405
 πρότερον; haec vel maxime, plus
 fortasse, quam in poeta epico ferat.
 Auges scilicet per ironiam quod Dio-
 medes belli societatem detrectaverat;
 erat is inter Graecorum principes, pro
 quibus Myrmidonum posuit, quibus
 solus Achilles imperabat. Larissaeus
 Achilles, v. ad lib. II, 497. — 405.
 H. e. et terrorem quo Diomedes au-
 dito Aeneae nomine percussus fuerit

Vel, quum se pavidum contra mea iurgia fingit
 Artificis scelus et formidine crimen acerbat? —
 Numquam animam talem dextra hac (absiste moveri)
 Amittes; habitet tecum et sit pectore in isto.
 Nunc ad te et tua magna, pater, consulta revertor: 410
 Si nullam nostris ultra spem ponis in armis,
 Si tam deserti sumus et semel agmine verso
 Funditus occidimus, neque habet Fortuna regressum;
 Oremus pacem et dextras tendamus inertis:
 Quamquam, o! si solitae quidquam virtutis adesset. — 415
 Ille mihi ante alios fortunatusque laborum
 Egregiusque animi qui, ne quid tale videret,
 Procubuit moriens et humum semel ore momordit.
 Sin et opes nobis et adhuc intacta inventus
 Auxilioque urbes Italiae populiue supersunt; 420

amplifica verbis quem maxime. Poëtae populis vel regibus proprium etiam terris, fluviis tribdere solent; itaque h. l. terror ad fluviū Apulias Ausidum translatus, phantasmate poetico. — 406, *Vel cum se*. Respicit 348 et 364. Abrupta vero oratio irati hominis transeuntis ad alia: et ei accommodatum hoc *vel*, pro: Et vero etiam Annon indigna sunt, vel cum; pro, quid? quod cum. Horat. Epod. XII, 13: *Vel mea cum saevia agit fastidia verbis*. — *artificis scelus* pro artifex scelestissimus ille: *contra mea iurgia*, contra me obiurgantem, minantem vs. 348. Noli tamen timere.

410 sqq. Utitur Turnus callido et subtili aditu ad persuadendum id, quod non audei palam dicere: melius esse interire quam pacem rogare; ut bene observavit Servius. — *tam decesset*: propter Diomedem, qui solus negavit auxilium; ut idem Serv. — 415-418. Seu turbavit affectus seu

calliditas inflexit orationem, quae sic procedere debebat: *quamquam*, nisi ingratissimi essemus, debebamus illum habere fortunatissimum et fortissimum, qui etc. (h. e. etsi deberemus mortem praeferre tali dedecori). Hoc alterum transtulit ad se: *Ille mihi ante alios f.* Est autem *fortunatus laborum* (ut *luctus laborum* v. 73) felix in malis suis et calamitatibus. Nec tamen male, puto, aliquis apoiopeain statueret, et distingueret: *Quamquam n! si solitae quidquam virtutis adesset* sc. quisquamne sustineret hoc facere. Tum pergit: *Ille mihi*. Sic lib. V, 195: *Quamquam o! ... sed superent*, quibus hoc, Neptune, dedisti. — 418. *humum ore momordit*. Homericum; conf. lib. X, 480. 419, 420. Respicit verba Latini 309, 310, 311. — 420. *urbes Italiae*: litterum respectu Diomedis, tamquam advenae Graeci et exteri nominis. *superant*, superabundant, ait Serv.;

Sin et Troianis cum multo gloria venit
 Sanguine (sunt illis sua funera parque per omnis
 Tempestas!) cur indecores in limine primo
 Deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?
 Multa dies varique labor mutabilis aevi 425
 Retulit in melius; multos alterna revisens
 Lusit et in solido rursus Fortuna locavit.
 Non erit auxilio nobis Aetolus et Arpi:
 At Messapus erit felixque Tolumnius et, quos
 Tot populi misere duces; nec tarda sequetur 431
 Gloria delectos Latio et Laurentibus agris.
 Est et Volscorum egregia de gente Camilla
 Agmen agens equitum et florentis aere calervas.
 Quod si me solum Teucri in certamine poscunt,
 Idque placet tantumque bonis communibus obsto; 435
 Non adeo has exosa manus Victoria fugit,

quod Borin. adituij. — 421. gloria pro victoria, ut uññ. Ad sententiam comparat vs. Homericos II. p. 361. 365, et ad vs. 425 laudatur tritium illud: *vixē d' ἐκταλίστραι ἄνδρες* II. X, 339. Sententiam autem tritissimam tamen habuit quomodo verhis ornaret. *Multa dies* ... *Fortuna locavit* Enniani versus sunt, Macrob. VI, 2, quos ante oculos fuisse Maronē illi putat: *Multa dies in bello consistit annus; Et multi rursus fortunae sorte recumbunt. Haudquaquam quendam semper fortuna sequuta est.* In Marone dies et labor aevi, h. e. aevum, in quo labores tolerantur, multa in melius mutat. Adiecta spectant ad ornatum: *aevum varium*, in quo varia fortuna lactamur. *labor, πόνος, mutabilis*, aerumna in meliorem fortunam mutari solita. *altera* (ἄρτα) *lucis*; illius, spe meliore delectos, et rursus in solido, ἐν σταδιστῷ, in

firmitate, integro statu antea in lubrico labantes locavit, h. e. in integro; in incolumem statum, in integrum restituit. *ludere* omnino praeter expectationem aliquid inferendo, mutando: plerumque in deterius, h. l. in melius.

428, 429. Comparant Homericum: *ἄρπ' ἱπποῖσι καὶ ἄλλοις* *Οἱ γὰρ πρὶν τυχόντων.* *Aetolus et Arpi*: 239. sq. — *Messapus*, de quo lib. VII, 691. sqq. et alibi. — *Tolumnius* augur, cf. XII, 258. — *felix* autem, potens, opibus florens, videtur infelicitatem Diomedis respicere. (Servio interprete: *fortasse eius augurium, in quo ut potentissimo ita felicissimo magnam fiduciam ponenda, respexerit Turnus. R.*) — 430. *Parata erit gloria* ipsis Latinis. — 432. De *Camilla* lib. VII, l. — 433. *florantes aere*, fulgentes. vs. VII, 804. — *tantumque bonis communibus obsto*: et in tactum obsum

Vt tanta quidquam pro spe tentare recusem.
 Ibo animis contra: vel magnum praestet Achillem
 Factaque Volcani manibus paria induat arma.
 Ille licet. Vobis animam hanc soceroque Latino 440
 Turnus ego, haud ulli veterum virtute secundus,
 Devovi. Solum Aeneas vocat: Et, vocet, oro.
 Nec Drances potius, sive est haec ira deorum,
 Morte luat; sive est virtus et gloria, tollat.
 Illi haec inter se dubiis de rebus agebant 445
 Certantes: castra Aeneas aciemque movebat.
 Nuntius ingenti per regia tecta tumultu
 Ecce ruit magnisque urbem terroribus inplet:
 Instructos acie Tiberino a flumine Teucros
 Tyrrhenamque manum totis descendere campis. 450
 Extemplo turbati animi concussaue volgi

bono communi, commodis publicis ut, nisi solus dimicavero, concedat universa resp. — 437. *tanta pro spe*, ut solus dicar servasse resp. — 442. *Solum Aeneas vocat?* Aeneas Aeneam me provocare solum; vocet utique! — 443, 444. Sententiae fortassis nimis acutae ad sensum nostrum. Tres habet Servius interpretationes, quarum nulla satis commoda, etsi ad veram quodammodo ducere possunt. Solus cum Aenea vult congregi Turnus, et iam ea de causa, ne cum Drance quinquam sive secundae sive adversae rei communicet, utque is et a calamitate et a felicitate sua absit. Et vocet Aeneas, ut ego solus cum eo congressus de summa belli transigam: *Nec potius, sive haec ira deorum est* (ut eventus belli huius sit infastus), *Drances morte luat*, communi elade occidat, nec, *sive est virtus et gloria*, si hoc bello laudem virtutis (ἀλδος) et gloriam (κῆδος, vi-

ctoriam) consequi dabitur, *tollat* eam ille, auferat hanc laudem pro sua parte (ut ἀσπερδῶς); omninoque ideo nihil ille commune cum tota re habet, sed exclusus sit a bona aequae et male fortuna.

445 sqq. Sollester et cum arte poëtae primum deliberationem et incertorum fluctuantiumque consiliorum exitum facit non praevium: partem intrinsece et praeparavit inde a 434 sq. pugnam inter Aeneam et Turnum, in qua carminis et narrationis tela erit detexta. Ad vs. 445 et 446 comparari solent vs. 304, 305 Il. α. Saltem aliqua ex parte convenit β, 286 sq. 807 sq. Praestat monere, ut artem poëtae observet lector in narrationis ordine a vulgari tenore ac pedestri rerum narrandorum structura evocato. Nam secundum hanc res sic erat exponenda: Aeneam interea castris motis duplici agmine adversus urbem Laurentum incessisse, pedestri per saltus mon-

Pectora et adrectae stimulis haud mollibus irae.
 Arma manu trepidi poscunt; fremit arma iuventus.
 Flent maesti mussantque patres. Hic undique clamor
 Dissensu vario magnus se tollit in aures. 455
 Haud secus, atque alto in luco quum forte catervae
 Consedere avium, piscosove amne Padusae
 Dant sonitum rauci per stagna loquacia cyeni.
 Immo, agit, o cives! adrepto tempore, Turnus,
 Cogite concilium et pacem laudate sedentes: 460
 Illi armis in regna ruant. Nec plura locutus
 Conripuit sese et tectis citus extulit altis.
 Tu, Voluse, armari Volscorum edice manipulis;
 Duc, ait, et Rutulos. Equitem, Messapus, in armis,
 Et cum fratre Coras, latis diffundite campis. 465
 Pars aditus urbis firment turresque capebant;

tium) equestri per planitiem campo-
 rum. Poëta varo singula singulis locis
 commode dicenda servavit. Vide inf.
 v. 511' sqq. 522 sqq. — 452. et adre-
 ctas stimulis irae: de virtute bellica;
 exasperati sunt animi: ut 727, 728:
 Nam ira erigitur, arripitur ac stimu-
 latur, h. e. movetur. — *stimulis haud
 mollibus*, duris, qui penetrant, infixi
 haerent. *fremit arma*, pro vulgari
 cum fremitu postulat. — 454. *mussant*,
 in occulto lamentantur, *ἐνυψίζοντες*,
ὀρυζίζοντες. Vid. sup. 345.

456-458. *Haud secus atque clamor
 se tollit, quum*. — *Padus* cycnorum
 copia apud poëtas celebratus: in se-
 ptem ostia cum tempore diductus bis
 primum ostiis in mare delatus est, quo-
 rum alterum septentrionem versus
 erat *Volana*, alterum a maridie *Pa-
 dus* (nunc il *Po d'Argenta*) prope
 Spinam a mari exceptum. Cf. Com-
 ment. Acad. Bonon. Tom. VII, cum
 mappa ad p. 470. Ostium hoc annem

dixit et quidem piscorum, ut Home-
 rus ἰχθυόεντα Hyllum Iliad. v. 392.
 Facit illud quibusdam locis paludem,
 hinc *stagna*, quae loquacia dixit ele-
 ganter a loquacibus cyenis, ut XII,
 475 *nidos loq.* hirundinis et Ecl. VIII,
 22 *pinos loq.* Hōs *tameos* vocavit, a
 elamore vel cantu. Transl. hoc Clau-
 diop. XXXI, 109, 110. De Padusa
 (nunc *canali S. Alberti*, fossa XII M.
 pass. a Ravenna dicta, sec. Giambati.
 Mingoni) accente egit Cluver. Ital.
 ant. lib. I, c. 35. cf. Serv.

459. Concilium habet *adrepto tem-
 pore*, *ἐν χρόνῳ*, cum irritio-
 ne. — 461. *sese conripuit*, pro vulgari:
 se proripuit, *ἀπρῦτο*, *ἀπρῦσθαι*, *ἑ-
 σπρωξαι*. Vidimus iam VI, 472, 473. —
rapere, corripere pro movere passim
 videmus. — 463. Festinationem Turni
 bene assequitur oratio abrupta, dum
 Turnum esse loquuturum non praedi-
 ctum est. — 464. *equitem in armis*,
 pro armatum, ut saepe alibi et vs.

• Cetera, qua iusso, mecum manus inferat arma.
 Illicet in muros tota discurritur urbe.
 Concilium ipse pater et magna incepta Latinus
 Deserit ac tristi turbatus tempore differt, 470
 Multaque se incusat, qui non adceperit ultro
 Dardaniam Aenean generumque adriverit. Urbi
 Praefodiunt alii portas aut saxa sudesque
 Subvectant. Bello dat signum rauca eruentum
 Buccina. Tum muros varia cinxere corona 475
 Matronae puerique; vocat labor ultimus omnis.
 Nec non ad templum summasque ad Palladis arces
 Subvehitur magna matrum regina caterva
 Dona ferens; iuxtaque comes Lavinia virgo.
 Causa mali tanti, oculos deiecia decoros, 480
 Succedunt matres et templum ture vaporant,
 Et maestas alto fundunt de limine voces:

473. *Messapus* graece pro *Messape* et *Coras* pro *Cora*, cum fratre *Catillo*. v. VII, 672. — 467. *qua iungo*, pro *iungo*: ut *levasso*, *declarasso*, *amasso* et al. Sequutus est *Silius XII*, 475. — 468, 469. Comparant *Uliad. β*, 808. — 472. *Dativus* pro *gentivo*. Sic usque lenior ac verior procedit oratio. Sed constanter legitur ac distinguitur *generumque adriverit urbi*. id est in regni salutem. Parum commode, *H. B.*

473. Ante portas fossas faciunt, ut bene *Serv.*, et vallum ducunt, saxa stipitibusque et humo aggesta. — 476. *vocat labor ultimus omnes*, re ad summum discrimen adducta. *Procurritur* autem in muros, ut *Troiae* praefodiunt, *Achivis* propius urbi admoto sec. *Homer. fact.* — 477. Manifesta vestigia *ll. ζ*, 86 sqq. 229 sqq. Illud autem miror, quod *Palladem* iam tum coli a *Laurentibus* tradidit, quam tamen *Troiaeva* prius intulisse

communis fama obtinebat (nisi forte poëta deam id *Latio* coli solitam et eam *Palladi* similem innuisse dicens est, qualem v. c. *Fortunam* *Antiatem* novimus ap. *Horat. Od. I*, 35: sed haec observatio etiam de aliis Graecorum deis, e. c. *Daccho*, *Apolline* valet, quippe qui hoc tempore nondum ab *Italis* hic colebantur. *R.*) — 478. *Subvehitur* pro *vulgari* *invehitur*. Nam *corru* *vectas* *matronae* *sacra* *adeunt*: VIII, 665, *castae dissepant sacra per urbem* *Pileatis matres in mollibus*. — 479. *Dona*. *Perperam* *peplum* ex *Homero* huc vocant. *Poëtae* placuit genus ponere. — 480. *Oculus* *deiectis*, κατ' ὀφθαλμοὺς κατὰ βαλόντα: *Hymn.* in *Cerer.* 494. not. *Rulfsken.* — 481. *Succedunt* ac *templum*, *intran*, ut bene *Serv.* *Aliae* *lauguel* *versus* *post illa*. *Subvehitur* etc. — 482. *de limine*. Nil argutandum; est pro: *ingresse templum*.

Armipotens, praeses belli, Tritonia virgo,
 Frange manu telum Phrygii praedonis et ipsum
 Pronum sterne solo portisque effunde sub altis. 485
 Cingitur ipse furens certatim in proelia Turnus,
 Iamque adeo Rutulum thoraca indutus ahenis
 Horrebat squamis sorasque incluserat auro,
 Tempora pudus adhuc, laterique adjuxerat ensem
 Fulgebatque alta decurrens aureus arce 490
 Exultatque animis, et spe iam praecepit hostem:
 Qualis, ubi abruptis fugit praesepia vinclis
 Tandem liber equus, campoque potitus aperto
 Aut ille in pastus armentaque tendit equarum,
 Aut adsuetus aquae perfundi flumine noto 495
 Emicat adrectisque fremit cervicibus alte
 Luxurians; luduntque iubae per colla, per armos.

Nam ex more ip. prima templi parte vota sciunt, qui deos amant, nec intrant interiora, ut hps. — 483-485. Preces vere ad verbum conversae ex l. c. Homérico v. 305, 306, 307. *effunde*, de prolapsio; prostrato ante urbis obsecasse muros.

486 sqq. Aemulator et h. l. Mpro Homërum, qui herpes se armantes inducit H. 7, 330 sqq. Paridem; 2, 45 sqq. Agamemnonem; it, 436 sqq. Patroclum; 7, 369 sqq. Achillem. Convertuntur tall enumeratione animi ad hënem et teneantur in eo cōtemplando diutius, quam si postulat legas: *armatur-Turnus*. Sed orationem egregie ornavit et variavit Maro: *thoraca* etc. pro: thoracem induerat ex aëre in squamarum speciem cōtextam, hurrentem aspera superficie, *aureisque inclas. auro*, ocreas aureas induerat. Sed multo etiam ornatiōra sunt sequentiā: va. 492-497, quae ex Homero Il. 7, 506-511 conversa esse iam veteres notāvnt. Ad Turnum

tamen convenientius translata puto, quam de Paride fuerant pronuntiata: cootra quam Poplo visum. Nam in Turno summa alacritas et festinatio ac discursatio. Virgilio tamen in verbis Ennius iam praeiverat, Macrobio movente VI. Sat. 3: *Et tunc, sicut aquas, qui de praesepibus actus (ἀναγρῆται ἐνὶ πᾶσι) Vincla suis magnis antiquis abruptis et inde Fert se se campi per carrula, lactaque prae-ta, Celso pectore! (Ἰὶν (δὶ) πειδίῳ ὑπερῶν, pulsando solum ungulis) anepi iubam quassat simul aliam (ὑπερὸ δὲ καὶ ἔχρη, ἀνὰ δὲ χεῖρτι ὑπερὸ αἰσθητῶν)*. *Spiritus ex anima calida spumas agit albas.* — *Luxurians*: reddidit feliciter ex Homericō loco *ὑπερῶν*, quod ibi est pro *ὑπερῶν*, de equo exultante, ferociente. *alte* autem v. 496 positis quidem iungere: *adrectis alte*, ut ait Homericum *ὑπερῶν καὶ ἔχρη* ita tamen languescit ver-sus: sed *alte luxurians*, etsi hoc insolentius dictum videri possit, est alte

Obvia cui Volscorum acie comitante Camilla
 Occurrit, portisque ab equo regina sub ipsis
 Desiluit, quam tota cohors imitata relictis 500
 Ad terram defluxit equis; tum talia fatur:
 Turne! sui merito si qua est fiducia forti,
 Audeo et Aeneadam promitto occurrere turmae
 Solaque Tyrrhenos equites ire obvia contra.
 Me sine prima manu tentare pericula belli; 505
 Tu pedes ad muros subsiste et moenia serva.
 Turnus ad haec oculos horrenda in virgine fixus:
 O decus Italiae, virgo, quas dicere gratis
 Quasve referre parem? Sed nunc, est omnia quando
 Iste animus supra, mecum partire laborem. 510
 Aeneas, ut fama fidem missique reportant
 Exploratores, equitum levia improbus arma
 Praemisit, quaterent campos; ipse ardua montis
 Per deserta iugo superans adventat ad urbem:
 Furta paro belli convexo tramite silvae, 515

essultans. *ludant iubae per colla, ἀπὸ τοῦ χαίρου ὡς αἰσχροῦ.* Adde locum alterum Homeri, expressum ab Apollonio III, 1259 sq.

498. De Camilla modo ad 432. *Desiluit*, honoris causa factum volunt. — *cohors* pro turma: nam equitum h. l. est. — 501. *Defluxit*. Furius Annal. I. ap. Macrob. VI, 4: *Ille, gravi subito devotus volvere, habenas misit equi, lapsusque in humum defluxit, et armis reddidit aeratis sonitum.* — 503. *Comparant* II. v, 73 sqq. — 507. *horrenda in virgine* h. l. admiranda. Nam, quae admirationem, stuporem, horrorem; faciunt, ad idem fere genus referri solent et possunt. Sic ἱππῶδες Homericum. — 510. *partire*, respicit illud *solaque Tyrrhenos* vs. 504. In illis: *quando animus est supra omnia, ex-*

pressit magnanimum: ideoque int. supra pericula, fortunae casus et sic porro; non aliter.

511. *fidem* eleganter pro nuntio. Nam, quae nuntiantur, fidem facti faciunt. — 512. *improbus* accipio pro audax; proprie, qui nimium audet. — 513. *quaterent campos*, ad incesum equorum referri praestat; Servius ad perturbationem agrorum, h. e. agrestium, revocat. — 513. *ardua montis deserta*: necesse est extremas Albanorum montium partes respexisse poetam. — 514. *iugo superans*, superior eyadens, conf. II, 207, pro vulgari: *superans iugum*, ut v. 905. — 515. *Furta*, pro insidiis, quas Turnus collocat in foveis saltus bivis, seu per quas duae viae ducunt, seu ad quas duae viae du-

Vt bivias armato obsidam milite fauces.
 Tu Tyrrhenum equitem conlatis excipe signis;
 Tecum acer Messapus erit turmaeque Latinae
 Tiburnique manus; ducis et tu concipe curam.
 Sic ait et paribus Messapum in proelia dictis 520
 Hortatur sociosque duces et pergit in hostem.
 Est curvo anfractu valles adcommoda fraudi
 Armorumque dolis, quam densis frondibus atrum
 Vrguet utrimque latus; tenuis quo semita ducit
 Angustaeque ferunt fauces aditusque maligni. 525
 Hanc super in speculis summoque in vertice montis
 Planities ignota iacet antique receptus;

cunt, v. mox ad 522. — 519. *Tiburni manus*, copiae Tiburtinae, a Tiburno heroe ac conditore Tiburis designatae, fratribus eius Catillo et Cora ducibus, VII, 670 sqq. Adversus equitatum Aeneae, in quo turmae erant Arctadum ab Evandro missae, VIII, 518, et Etruscae, X, 238, 239, per planitiem camporum incedentem mittitur Messapus, qui nunc nobis suas copias, sed Latinas et Tiburtinas turmas equestres ducit, cumque eo Camilla. — 522 sqq. Insidiarum locus et ratio huiusmodi animo representanda. Via Troianorum agmini pedestri, quod Aeneas ipse ducebat (cf. ad 446), erat facienda per montium iuga et saltus: in his erat vallis, *curvo anfractu*, sinuoso flexu, quae ex adversa venienti Aeneae parte in cli-vum assurgebat; haec erat agmine superandus: ab utraque vallis parte silvae. Has insedit Turnus: equitatum autem Messapo, et Camilla duce praemittit, ut manus cum praemisso ab Aeneas Etruscorum equitatu conserat, qui per camporum planitiem incedebat, Tarchontis ductu. Hic pugna equestris fit; in qua, Camilla

caesa, equites Latini fugiant ad urbem. Audita Camillae caede equitatosque fuga Turnus consilio insidiarum abiecto ex saltibus obsessis in campum procedit, ut fugam Latinorum, equitum sistat urbemque, ne praedio incursum capiatur, praesidio firmet. Quo facto Aeneas liberis saltus angustias superat; vs. 896 sq. Assequutus est hac oeconomia poeta hoc, ut absentibus Aenea ei Turno geri res posset virtute Camillae et Tarchontis.

523: *valles* antiquae pro vallis, quam — *atrum* h. e. silva densa, per quam (quod, potius, qua) angusta semita est. — 525. *arctus maligni*, angusti, exigui ideoque periculosi: non obscuri, ut Serv.; at lib. VI, 270 adiunctum est: *lux sub luce maligna*. — 526. *in speculis*, in specula, in collis vertice, ut *exstrata*. Erat is collis planus, ideoque ex omni parte opportunus, seu ad procurrendum (528 *sen dextra laevaeque velis occurrere pugnae*); seu ad hostem propulsandum, si collem superare vellet (529 *sive instare iugis*, desuper de iugo urgere hostem assultantem). — 527. *ignota* Troianis,

Sen dextra laevaue velis occurrere pugnae,
Sive instare iugis et grandia volvere saxa.
Huc iuuenis nota fertur regione viarum 830
Adripuitque locum et silvis insedit iniquis.

Velocem interea superis in sedibus Opim,
Vnam ex virginibus sociis sacraue caterva,
Compellabat et has tristes Latonia voces
Ore dabat: graditur bellum ad crudele Camilla, 535
O virgo, et nostris nequidquam cingitur armis,
Cara mihi ante alias; neque enim novus iste Dianae
Venit amor subitaue animum dulcedine movit.
Pulsus ob invidiam regno viresque superbas

Similis insidiarum collocandarum descriptio comparandis apud Statium Theb. II, 469 sqq.

532—596. Episodium de Camilla ad variandam narrationem egregie accommodatum; suo quidam illud loco interpositum, cum mox puellae virtus sui experimentum erat datura; vix tamen bene a narratione Dianae repetitum, nec iunctura felici et ingeniosa. Recte Servius transitum tamquam abruptum at nimis tritum reprehendit. Cf. not. ad IX, 638. *Opim*, *Opis*, autem h. l. nympham edidit in Dianae consortio; cum etiam ipsius Dianae nomen esset; quod ex Callimacho quoque conatat in Dian. 204 et 240, ubi v. Spanhem. Mirum id visum Servio, quem ad h. l. vide et Macrobio V, 22, qui de nimia doctrina hoc Virgilium fecisse suspicabatur. Perperam utique: nam et apud eundem Callimachum in Del. 292 Opis est inter puellas Hyperboreas, quae frugum primitias olim Delum apportarunt et cum Diana ibi riserunt. Cf. Apollod. I, 4, 4. Recte ideo a Marone nympha Opis memorata est et eodem forte respectu inf.

838 Threissa appellatur. Iuvat autem illud notare, Dianam h. l. cum nymphis suis, quibus silvae solent pro sedibus assignari, in Olympo sedere, unde v. 595, 596 Opis deolet in terram. — 536. *nostris armis*, quibus Camilla in morem Dianae et Nympharum utitur. Cf. inf. 844.

539. Quae sequitur narratio de Camilla et patre Metabo, Privernalum tyranno ex antiquis Italorum annalibus petita et egregie ad poësin epiceam accommodata, cum ea rō typicā dēc habeat, reprehensionem tamen admittit in hoc, quod Dianae illi sermoni, quo ad Opim mandata dat, inserta est non satis commodū loco, Privernum, olim Volscorum, postea Latii, una e XXX colonis, haud longa ab Amaseno amne aberat: mirationem autem facit nunc idem, quod in Mezentii amore in filium filique pietate in patrem mirabimur X, 839, 841, quod tyrannus aevus totam filiae suae amore lenetur. *vires superbas*, h. e. nimias, potestiam libertati civium infestant; unde odia in eum: *Pulsus ob invidiam* (et feritatem, vid. vers. 568. R.) At Servius

Priverno antiqua Metabus quum excederet urbe, 540
 Infantem fugiens media inter proelia belli
 Sustulit exsilio comitem matrisque vocavit
 Nomine Casmillae, mutata parte, Camillam.
 Ipse sinu prae se portans iuga longa petebat
 Solorum nemorum; tela undique saeva premebant 545
 Et circumfuso volitabant milite Volsci.
 Ecce, fugae medio summis Amasenus abundans
 Spumabat ripis; tantus se nubibus imber
 Ruperat. Ille innare parans infantis amore
 Tardatur caroque oneri timet. Omnia secum 550
 Versanti subito vix haec sententia sedit:
 Telum inmane, manu valida quod forte gerebat
 Bellator, solidum nodis et robore cocto;
 Huic natam, libro et silvestri subere clausam,

vires superbas; quibus superbe utebatur, interpretatur. VI semel de hac voce ac re dicam: eum *superbia* sit animi effluentis ac iis, quibus aliis praestare se putat, transfertur *superbus* modo ad effectus, modo ad causas, unde quis superbit; est itaque: ornatus, splendidus, dives, potens modo in meliorem, modo in deteriorem partem. Ita *honores superbi*, coniugium *superbum*, Aen. III, 475, *Ilum superbum* III, 2. *castrum superbum* I, 639, ubi cf. not. Ab effectis autem ductae sunt notiones durus, aevus, immanis ut VIII, 481 *superbi imperio et saevis armis*; tum est rebellis, super, iugi impatiens, ferox, ut Brutus, libertatis studio VI, 818, amante, qui aemulos haud ferunt, Ge. III, 217. *debellare superbos*, Aen. VI, 834. ubi opp. *parcere subiectis*. Ex priore itaque ordine *vires superbae* sunt, ut *opes superbae*, omnino ingentes, nimiae. Cum Servii interpretatione conveniunt var. 539. —

541, 545, 568, ubi eius feritas memoratur. — 543. Tribuli igitur poeta patris voluntati, quod emollita pronuntiatu senioribus aetatibus attulit, ut pro *Casmilo Camillus*, pro *Camilla Camilla* diceretur. Vox illa a Pelusis in Italiam illata Etruscie quoque fuit frequentata, quod Mercurium Casmilum appellarunt, tamquam ministrum deorum. V. Schol. Apollonii ad I, 917. Macrobi. III, Sat. 18 et Serv. ad h. l. — 544. *iuga longa*, non longinqua et remota, sed longo tractu continnata. — 549. *Ruperat*, eruperat se, ut iam alibi vidimus: *ῥῥῶζυν*. — 551. Cum omnia secum versasset, vix tandem haec sententia sedit, menti infixa, probata, quae subito animum subierat. — 553. *robore cocto*, igni durato, praesusio. — 554. *Telum inmane* — *Huic*: nota structurae inmutationem quae vel ob negligentiae speciem auscultate non caret. *clausam*, involutam cortice. Suberis copiam in Priverno agris na-

Implicat atqueabilem mediae circumligat hastae, 555
 Quam dextra ingenti librans ita ad aethera fatur:
 Alma, tibi hanc, nemorum cultrix, Latonia virgo,
 Ipse pater famulam voveo; tua prima per auras
 Tela tenens supplex hostem fugit. Adcipe, testor,
 Diva tuam, quae nunc dubiis committitur auris. 560
 Dixit et adducto contortum hastile lacerto
 Inmittit: sonuere undae; rapidum super amnem
 Infelix fugit in iaculo stridente Camilla.
 At Metabus, magna propius iam urgente caterva,
 Dat sese fluvio atque hastam cum virgine victor 565
 Gramineo donum Triviae de cespite vellit.
 Non illum tectis ullae, non moenibus urbes
 Adcepere; neque ipse manus feritate dedisset;
 Pastorum et solis exegit montibus aevum.
 Hic natam in dumis interque horrentia lustra 570
 Armentalis equae mammis et lacte ferino

sci observavit Spohnius. — *abilem*, ita ut haberi, tractari, pro iaculo emitti cum hasta posset puella: ἀπαπύλας. Sic I, 318 *abilem arcum* vidimus, *ensem* IX, 305, *galeam* ib. 365. — De alligata porro puella ingeniose v. 558, 569 *tua tela tenens supplex*. Hastae illigatum pondus in alteram ripam transmittit, ut ipse liberis manibus transnata possit, hasta autem sic missa alteri ripae insisa haereret. *famulam* autem dixit consecratam, quia ministri deorum, ἱερείαι, δούλοι, diis se consecrant. — 560. *dubiis auris*, per quas ipsa infans dubia salute fertur. — 562. *sonuere undae*, graviter commoto aëre aquae superficiem impellente et undae fremitum movente: quid? quod transvolans cum infante iaculum sibilum vel strepitum facit in aëre, cf.

not. 595, 596, quem ipsi amni tribuere potuit. — 562. *Infelix*: vel respectu praesentis Camillae fatis, vel quod iam illa aetate tantum vitae discrimen adiret.

565. *victor*, compos voti, ut saepe v. c. VIII, 61. sc. flumine trajecto et filia servata. *donum Triviae*, ex voto: quam Dianae voverat. — 568. *natus dat* proprie victus, tum omnino qui cepit, qui placetur, i. e. qui, quod humanitas aliorum vel hospitalitas offert, accipit. An usquam de manibus hospitem iungendis loquendi usus tulerit *manus dare*, ut dictum: *accipere aliquem manu*, dubito. — 569. non *pastorum aevum*, ul. Serv. pro pastoralis vita, sed in montibus pastorum: qui a pastoribus habitantur. — 570. *dumi*, *lustra*, pro silvis. — *Armentalis equa*, ἱμνος ὄρεσις. —

Nutribat, teneris inmulgens ubera labris.
 Vtique pedum primis infans vestigia plantis
 Institerat, iaculo palmas oneravit acuto
 Spiculaque ex humero parvae suspendit et arcum. 575
 Pro crinali auro, pro longae tegmine pallae
 Tigridis exuviae per dorsum a vertice pendent.
 Tela manu iam tum tenera puerilia torsit
 Et fundam tereti circum caput egit habena
 Strymoniamque gruem aut album deiecit olorem. 580
 Multae illam frustra Tyrrhena per oppida matres
 Optavere nurum: sola contenta Diana
 Aeternum telorum et virginitatis amorem
 Intemerata colit. Vellem haud conrepta fuisset
 Militia tali conata lacessere Teucros; 585
 Cara mihi comitumque foret nunc una mearum.
 Verum age, quandoquidem fatis urguetur acerbis,
 Labere, Nympha, polo finisque invise Latinos,
 Tristis ubi infausto committitur omine pugna.
 Haec cape et ultricem pharetra depromē sagittam: 590
 Hac, quicumque sacrum violarit vulnere corpus,
 Tros Italusve, mihi pariter det sanguine poenas.
 Post ego nube cava miserandae corpus et arma

571. *lacte ferino*: quia *ferus* etiam de equo: uili, 51. — 573. *Proprie erant vestigia prima*, in quae, quibus, institit plantis pedum. Sed doctius alterum pro: ut primum infans pedibus institit. — 580. *Strymoniamque gruem*: ut *Ge. I*, 120. — 581. *Multae illam*. Idem orationis color *lib. VII*, 54. Laudat Cerda *Ovid. Met.* 353 sq. *I*, 478 sq. Adde *Pindar IX*, 488 sqq., *Catull. Carm. Nupt.* 42 sqq., qui praevit *versui* in his: *Multae illum pueri, multae optavere puellas*. — *Tyrrhena per oppida*: Amaseno traiecto Metabus ad Campanorum fines accedebat: hos

insedere olim Etrusci. *Servius* ad *h. v.* et 567 ad Etruscorum potentiam rem refert, quorum hunc olim tota Italia tenebatur. — 590. *Haec cape*: puta cum his dictis Dianam arcum et pharetram Opti tradere. — 591. *Auguste* pro: qui vultus intulerit; sed loquitur de virgine deae consecrata. Et dicta hinc ultionis ab Arunte sumptae causa: nam, qui sacra violant, a diis puniuntur. Praeparatur his hoc unum, ne illa impune necetur, cum servari a dea non posset. — 592, 593. *Sarpedonis fatum* ante oculos ex *Iliad. π*, 453. *Conf.* ad *v.*

Inspoliata feram tumulo patriaeque reponam.

Dixit; at illa levis coeli delabssa per auras

593

Insonuit, nigro circumdata turbine corpus.

At manus interea muris Troiana propinquat

Etruscique duces equitumque exercitus omnis,

Compositi numero in turmas. Fremit aequore toto

Insultans sonipes et pressis pugnat habenis

600

Huc obversus et huc; tum late ferreus hastis

Horret ager, campique armis sublimibus ardent.

Nec non Messapus contra celeresque Latini

Et cum fratre Coras et virginis ala Camillae

Adversi campo adparent hastasque reductis

605

Protendunt longe dextris et spicula vibrant;

432. — 594. *patriae*, graece: in patriam vel in patria terra. Videtur in Volscis sepulcrum antiquum Camillae monstratum esse. — 595, 596. Volatus velocitatem bene declaravit per *insonuit*; involutū turbine, nigra nube.

597-895. Fit prima pugna equestris. *manus Troiana*: de pedestri agmine, quod Aeneas ducebat, accipit; ut sequentia v. 598 de equitatu. vss. 449, 450. 511-513. cf. ad 522. Constabat autem equitatus maxime ex Etruscis. v. 450, 517. Not. ad 519; ipse per campos incēdebat: hinc *aequore toto*. — 599. *numero*; ad numerum suum militum, quos quāeque turma habebat: unde etiam *numeri*; ipsarū cohortes, turmae. — 599, 600, 601. *Εκπυσσιστάν* descriptio equorum generosiorum incedentium. *Insultans*, v. Georg. III, 117. — *pugnat habenis*, contra hasenas, ut *παχυστάθιναι*, spectat ad reluctance[m] equorum, qui frenis cohiberi se vix patiuntur et repugnant: hinc *huc obversus et huc*. Prudent. *Psychom.* 194: *Huc illuc frendens obvertit terga etc.*

— 601, 602. Poëticum hoc phantasma satis notum; et iam alibi observatum est Ennium in eo praecessisse, Ennio autem Graecos et ipsum Homerum II. v, 339. De hoc igitur nil nunc monemus. Sed *ferreus ager* audacius etiam quā[m] VII, 525-527: *atrage late Horreuit strictis seget ensibus*. Scilicet ager horret late hastis: ut aliss segete, aristis, arbutis; atque inde *ferreus* ad visum et opinionem; ferreis hastis totus colluctans: hinc subiicitur: *campique armis sublimibus ardent*, fulgent. Quae si ad hunc modum expedit, intelligis non sine iudicio poëtam hunc versus ab Ennio (Annal. I, p. 33 ed. Column.) sumxisse; Ennium autem male irrisum fuisse ab Lucilio, quod h. l. factum narrat Servius: add. Macrobi. VI, 4 pr. et Horat. I, Sermon. 10, 54, quem Serv. adduxit. — *ardent* exquisitis quā[m] refulgent. Sic tamen et *αἰθέρα, αἰθήρ, πύριον* et alia.

603, 604, ut praedixerat v. 518, 519. — 606. *Protendunt, inportabunt*, prominent tamen illae vel sic cuspidi-

Adventusque virum fremitusque ardescit equorum.
 Iamque intra iactum teli progressus uterque
 Substiterat: subito erumpunt clamore frementisque.
 Exhortantur equos; fundunt simul undique tela 610
 Crebra nivis ritu, coelumque obtexitur umbra.
 Continuo adversis Tyrrenus et acer Aconteus
 Connixi incurrunt hastis primique ruinam
 Dant sonitu ingenti, perfractaque quadrupedantum
 Pectora pectoribus rumpunt; excussus Aconteus, 615
 Fulminis in morem aut tormento ponderis acti
 Praecipitat longe et vitam dispergit in auras.
 Extemplo turbatae acies; versique Latini
 Reiciunt parmas et equos ad moenia vertunt.
 Troës agunt; princeps turmas inducit Asylas. 620
 Iamque propinquabant portis, rursusque Latini

bus. Aliae autem sunt *hastae*, alia *spicula*, h. e. iscula: his eminus, illis cominus pugna fit. Igitur *bastas relucunt*, ut enim impetu immittant, *iacula vibrant, rotant*. 607. — *adventus virum ardescit*, h. e. strepitus ex adventu seu strepitus adventientium maior maiorque ad aures accidit et increbrescit, quo propiores invicem sibi turmae fiunt. cf. 914. Etenim quae augentur, inprimis motu, incallescere ideoque et exardescere dicuntur, ut incendi. v. ad X, 895. — 608. Progressus utriusque exercitus eo iam factus erat, ut intra teli iactum ventum esset: quando utraque acies substitit. In sqq. comparatio institui potest non sine fructu Il. 2, 446 sqq., et ad v. 610, 614 v. Il. 4, 156 sqq.; 278 sqq. — *coelum obtexitur umbra*, cf. XII, 578: et *obumbrant aethera telis*. Etiam vulgari sermone tritum. Vnde illud Laconis, se sub umbra telorum esse pugnaturum. At Il. 2, 366 sqq., quem non cum nostro contendere debebant, pulvere caligo obducitur pugnae, non telorum crebritate. Quod autem Servius ad v. 608 habet: *Et Enniana est ista omnis ambitiosa descriptio*: hoc ad ea spectat, quae ad IX, 806 sqq. vidimus.

rum. At Il. 2, 366 sqq., quem non cum nostro contendere debebant, pulvere caligo obducitur pugnae, non telorum crebritate. Quod autem Servius ad v. 608 habet: *Et Enniana est ista omnis ambitiosa descriptio*: hoc ad ea spectat, quae ad IX, 806 sqq. vidimus.

612. *Tyrrenus* h. l. nomen viri Etrusci proprium, *Aconteus* e Latinis. — 613. *Ruinam dant, ruunt, irruunt, mutuo impetu, perfractaque... rumpunt, frangendo rumpunt, pro perfringunt*: scilicet equi concitati summo impetu pectoribus obnixi et illisi invicem confligunt: qua ruina, quo conflictu labefactatus Aconteus equo deiecit: fortasse simul *hastae* ictu percussus. — 620. *Troës* nunc: mox Tusci 629, quoniam ex utraque gente equitatus constabat, *agunt*, versos in fugam impellunt, ut V, 265. *Asylas*, qui Pisa Etruriae copias adduxerat; X,

Clamorem tollunt et mollia colla reflectunt;
 Hi fugiunt penitusque datis referuntur habenis:
 Qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus
 Nunc ruit ad terras scopulosque superiacit undam⁶²⁵
 Spumeus extremamque sinu perfundit arenam,
 Nunc rapidus retro atque aestu revoluta resorbens
 Saxa fugit litusque vado labente relinquit.
 Bis Tusci Rutulos egere ad moenia versos;
 Bis reiecti armis respectant terga tegentes. 630
 Tertia sed postquam congressi in proelia totas
 Implicuere inter se acies, legitque virum vir;
 Tum vero et gemitus morientum et sanguine in alto
 Armaque corporaque et permixti caede virorum
 Semanimes volvuntur equi; pugna aspera surgit. 635
 Orsilochus Remuli, quando ipsum horrebat adire,

475 sqq. — 622. Ante urbem subsistunt Latini, contra fugiunt Troiani et Etrusci. *colla* equorum: qui quoniam domiti, ut facile flecti queant, hinc colla *mollia*: ut Georg. III, 201: *mollis collo et mollia crura* ibid. v. 76. — 624 sqq. Comparatio praeclara et ornata: cui ex parte similem ex Quinto Calabro excitavit Guellius (l. XI, 226 sqq.); accedit tamen haec proprius ad locum Homeri II. 2, 305 sqq. Non autem ad aestum maris crescentis et decrescentis traheodum est; sed de motu maris littus allueo- lis et alternis accedeotis ac receden- tis. Fugunt et redeunt equites, quem- admodum mare littus modo alienus modo fluctu recedens. Ornatum ob- serva in singulis. *alterno gurgite*, unda, fluctu. Nunc *pontus*, fluctus, ad littus advolvitur idque ideo exsu- perat. *superiacit undam*, iacit undam super scopulos s. littus: praepo- sitione ad verbum retracta: ut fere Graece: ὑπερβαίνει τ' ὑπερβάνει πύμας. —

arenam extremam, in anteriore litore, perfundit sinu, fluctu uodas iam lan- guentes in sinum curvante. Nunc *pontus*, unda, aestu, vicissitudine ma- ris aestuantis, graviter commoti, ra- pidus retro (παλὶπρόσθρον κύμας, v. c. Od. 1, 430. Sic malo, quam *retro fugit*) atque resorbens (sc. ἀναρρό- βων) fugit saxa revoluta, h. e. per quae unda revolvitur, ἀναρρόβεται, et relinquit pontus litus vado labente, fluctu recedente ac decrescente; du- nec novus fluctus iterum alluat.

634. In tertia praelia: eleganter pro tertio. — 632. legitque virum vir Homericum ἀνὴρ δ' ἀνδρ' ἰδὼν ἀνάλ- ζεν II. 2, 472, h. e. percussit. Add. Tyrtaeum II, 29, 30. — 633. Tum vero. v. II. 2, 450 sqq. Loca alia similia observabit quisque pro se. Unum excitabo Eurip. Phoeniss. 4196 sqq.

636. Orsilochus ex Trojanis est. v. 690. Remulus ex Latinis, diversus ab eo, qui X, 592, 593 memoratus. Ad

Hastam intorsit equo ferrumque sub aure reliquit,
 Quo sonipes ictu furit arduus altaque iactat
 Volneris inpatiens adrecto pectore crura.
 Volvitur ille excussus humi. Catillus Iolan 640
 Ingentemque animis ingentem corpore et armis.
 Deicit Herminium, nudo cui vertice fulva
 Caesaries nudique humeri; nec volnera terrent;
 Tantus in arma patet. Latos hic hasta per armos
 Acta tremit duplicatque virum transfixa dolore. 645
 Funditur ater ubique cruor; dant funera ferro
 Certantes pulcramque petunt per volnera mortem:
 At medias inter caedes exultat Amazon,
 Vnum exserta latus pugnae, pharetrata Camilla;
 Et nunc lenta manu spargens hastilia denset, 650
 Nunc validam dextra rapit indefessa bipennem.
 Aureus ex humero sonat arcus et arma Dianae.
 Illa etiam, si quando in tergum pulsa recessit,

reliqua v. 637-640 cf. X, 890-894 de simili vulnere. — 640. *Catillus*, qui Tiburtes agebat. cf. 549 et lib. VII, 672; ideoque Iolas et Herminii inter Troianos et Etruscos referendi. — 643, 644. *nec volnera terrent: tantus in arma patet*: arte cohaerentem illis: *nudo cui...* nudique humeri. Habebat nudum caput et humeros nudos, ut satis appareret eum vulnere non timere: tantum, tanta sui parte, patebat in vulnere s. in tela hostilia. *duplicat virum*: incurvat, ut reddatur Homericum ἰσχύον. ἰσχύον τε πῆλ' ἔσθ' ἱλίδ. v, 618; hinc adiectum: cum, seu prae dolore. Et sic *duplicatis poples* XII, 927. Niobes filia collapsa dicitur *duplicata vulnere caeco* sp. Ovid. Met. VI, 293, ubi v. Burm. et ad Val. Fl. VI, 509. Ap. Graecos ἰσχυροῦς sic occurrere meminimus. — 646, 647. Haec ad reliquos pugnan-

tes spectant, mortem dant et accipiunt.

648. De Camilla episodum inter elaborationes est carminis partes. *Vnum exserta latus*, mammam; 893 *nub exsertam papillam*. v. l, 492. Disputant Intpp., utram exseruerit, nudaverit. Certe alt. laevam, nam dextra in Amazonibus erat exusta. Verum comparatio instituitur tantum ad nudationem mammae: in venatricibus autem et bellatricibus, ut Diana eç Nymphis, dextrum pectus, dextrum humerum nudatum videmus in numis ac statuis: sicque Callimachus in Dian. 213, 214. — *pugnae*, ad pugnam, ut expeditior esset ad pugnandum, in primis arcu sagittam emissura. Comparationis autem lineas ducit, quam mox repetit et ornat vsq. 659 sqq. — 650. *spargens denset*: id est, dense spargit, iacit, alias fundere, ῥίπτει. — 651. *inde-*

Spicula converso fugientia dirigit arcu.
 At circum lectae comites, Larinaque virgo
 Tullaque et aeratam quatiens Tarpeia securem,
 Italides, quas ipsa decus sibi dia Camilla
 Delegit pacisque bonas bellicue ministras:
 Quales Threiciae quum flumina Thermodontis
 Pulsant et pictis bellantur Amazones armis
 Seu circum Hippolyten seu, quum se Martia curru
 Penthesilea refert, magnoque ululante tumultu

fessa est ἄγυρος. — 653. in tergum recessit; etiam hoc a vulgari ratione deflexit. Nam vulgare est: si tergum vertit, dat, tum illa redit tergo verso, versa tergo, et in tergum. — 654. spicula fugientia, ipsa fugiens, ut recte Servius. — 658. ministras, comites: sic δούλῳδαι Penthesilea dat Quintus Calaber lib. I, 33: ut δούλῳδαι herorum sunt. Totum illum locum de Penthesilea et partem libri contulisse non poenitebit; ut omnino poetico ornatu nullus veterum poetarum locupletior hoc Quinto est; nec dubito antiquiores opes in eopoeia latere (cf. Th. Chr. Tychsenii, V: G. commentationum. sect. III. editioni poetarum ab ipso procuratae praemissam, ubi egregie docuit e cyclois poetis sua petisse. R.). — 659. Threicias Amazones pro Scythiis vel Sarmaticis dixit, ut Threissam Harpalicen lib. I, 316, quod tamquam poeta iure suo fecit. Sic Strymonis est Propert. IV, 4, 69. Sarmatica autem origo fere communi veterum consensu Amazonibus tribuitur, etiam vulgari fabula a Tanaisidis ostiis ad Ponti fines et Thermodontem fluvium eas traduxit. V. loc. class. Iustin. II, 4. Cf. Apollon. II, 370-366 aqq. et Schol. — 659. cum fluminis Thermodontis pulsant; pro ripis flumen dictum opi-

natur Cerda et alii, ut v. c. Georg. II, 41, 12: aliae arbores .... campos et flumina late Curva tenent. Mihi tamen cum ipsa res persuadet, agi de de flumine glacie obducto; tum vero etiam Claudiani imitatio, qui non aliter intellexisse videtur: adscribam totum locum Prop. rapt. II, 62-66: *Qualis Amazonidum pelvis exultat aduncis (ex nostro v. 663) Pulchra cohors, quoties Aetion popudata virago Hippolyte niveas ducit post praetia turmas (hoc illustrat v. 661, 662: seu cum se Martia curru Penthesilea refert, redit ex pugna et quidem victrix; hinc exultant et magno tumultu); Sed flavos stravere Getas, acu forte rigentem (glacie) Thermodontiacam Tanaim fregere securi.* Transulit hic Claudianus ad Tanaim, quod Mare de Thermodonte memoraverat. Et Silius II, 73: *Qualis Threiciae Rhodopen Pangaeaque lustrant Saxosis memora alta iugis, curvaeque saugant Hebrum, innupta manus.* Vides Hebrum glacie obductum; et Amazones ad Thraciam revocatas. — 660. bellantur pro bellant, ut alii, v. Serv. Sic nutritor pro nutritio Georg. II, 425. pictis armis, auro argenteoque distinctis, maxime pelta. Cf. ad VIII, 588. se refert, redit (v. paullo ante); non ut Serv. pro se fert, inferi. —

Feminea exsultant lunatis agmina peltis.
 Quem telo primum, quem postremum aspera virgo
 Delicis? aut quot humi morientia corpora fundis? 665
 Eunaëum Clytio primum patre, cuius apertum
 Adversi longa transverberat abiete pectus.
 Sanguinis ille vomens rivos cadit atque cruentam
 Mandit humum moriensque suo se in vulnere versat.
 Tum Lirim Pagasumque super, quorum alter, habenas
 Suffosso revolutus equo dum colligit, alter, . . . 674
 Dum subit ac dextram labenti tendit inermem,
 Praecipites pariterque ruunt. His addit Amastrum
 Hippotaden sequiturque incumbens eminus hasta
 Tereaue Harpalycumque et Demophoonta Chromim-
 Quotque emissa manu contorsit spicula virgo, (que 675
 Tôt Phrygii cecidere viri. Procul Ornytus armis
 Ignotis et equo venator Iapyge fertur,
 Cui pellis latos humeros erepta iuvenco
 Pugnatori operit; caput ingens oris hiatus 680
 Et malae texere lupi cum dentibus albis,

tumultus ululante, invertit, cum ipse
 ululent cum tumultu: cum tumultu
 ululantium (i. e. ovanlium: ululare
 etiam bono sensu ut ἀλαλίζεν. conf.
 Hemsterh. ad Lucian. I, p. 477 Bi-
 pont. R.) *Martia Penthesilea*, proprie.
 Iustin. II, 4, 43 duae reginae, ne
 successibus decisset auctoritas, genitas
 se Marte praedicabant:

664, 665. Variatus orationis color,
 Homeri exemplo II. 6, 703. π, 692.
 — *Eunaëum*, int. e Troianis, *Lirim*
Pagasumque ex Etruscis: reliquos v.
 673 seqq. iterum Troianos: e quibus
Amastrum Hippotae f. *Mandit humum*:
 quod alia mordere. vs. 418 et ad X,
 489. — 671. *habeas dum colligit*: ut
 equum ex vulnere cernuum retrahat.
 — *in fossis* equus, vulnere subitus jaculo

vel hasta accepto: ut Tac. I, 65. No-
 tim de calcarum ictu accipi. — 674.
sequitur incumbens, ἰππῆτι ἰππιδόρα
 vel ἰππιδόρα puella: hoc refertur
 ad nium emittentis hastam, qua illa
 insequitur eminus, h. e. petit, Te-
 reum et alios.

677. *Ornytus* ex Etruscis. Cf. 686.
 — *armis ignotis*, novis h. l., ut Serv.
 inconstit, insolentiore specie: nam
 habebat exuvias tauri pro thorace et
 rictum lupi pro galea: ut VII, 666,
 667. Aventinus. Talis Argus apud
 Apollon. I, 324, 325. Perperam lo-
 ricam ex corio factam intelligit Serv.
 h. l. — *Iapyge* pro Iapygio, Apulo. v.
 v. 247. — 679. *iuvenco*, tauro, *pu-*
gnatori, silvestri, cum quo pugnave-

Agrestisque manus armat sparus; ipse catervis
 Vertitur in mediis et toto vertice supra est.
 Hunc illa exceptum, neque enim labor agmine verso,
 Traiicit et super haec inimico pectore fatur: 685
 Silyis te, Tyrrhene, feras agitare putasti?
 Advenit, qui vestra dies muliebribus armis
 Verba redarguerit. Nomen tamen haud leve patrum
 Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillae.
 Protenus Orsilocho et Buten, duo maxima Teucrum
 Corpora; sed Buten aversum cuspide fixit 691
 Loricam galeamque inter, qua colla sedentis
 Lucent, et laevo dependet parma lacerto;
 Orsilocho fugiens magnumque agitata per orbem
 Eludit gyro interior sequiturque sequentem, 695
 Tum validam perque arma viro perque ossa securim
 Altior exurgens oranti et multa precanti
 Congeminat; volnus calido rigat ora cerebro.

rat. — 682. *Sparus*: rusticum telum in modum pedi recurvum, inquit Serv. cf. ad Sallust. Catil. 56. (59) et Nepot. Epaminond. 9. — 683. *Vertitur*, versatur, ἀναστρέφεται. — 684. *exceptum*, insidiis circumventum, ait Servius, ut VI, 473; enim vero est: assequuta fugientem; nam adieclum *agmine verso*. *Excipere* a variatione ductum h. l.: ut bene Bürm. monuit. — *et super*, insuper, *fatur haec*. — 689. Eadem X, 829. Imitati sunt illi apud Cerdam.

690. *Butes* diversus fortasse ab an, qui lib. IX, 647 aqq. memoratur, et ab altero utique V, 372. *Orsilocho* et Troianis 636. — 692. *sedentis* in equo. Non enim inter haec omnis animi dimittendum, nos in pugna aequestri versari. *Lucent* elegantius pro: appa-
 reat nuda, et quidem in laevo humero.

Buten enim fugientem, at Orsilo-
 chum ipsa fugiens obtruncavit Cam-
 milla. Etiam vulnere locus vs. 692,
 693 aversam corporis partem satis de-
 clarat. Vulnus infertur supra sinistram
 humerum, in ipsam cervicis verte-
 bram, quae attollitur paulatim in
 capite prominente, qualis habitus se-
 dentis est. Varias igitur prae-
 teri debet vulnus Hectori ab Achilla
 illatum II, 7, 324 aqq. et Cycni vul-
 nus ab Achilla acceptum ap. Hesiod.
 Sc. Haec. 416-420. Utique loca se-
 dulo comparanda. Ex his ipsi poetas
 mantem assequuti sumus. Conf. XII,
 381, 382. — 694, 695. *gyro interior*,
 ideoque ab laeva Orsilochoi (conf. V,
 470); quo facto cursu aequalis illa
 eius lotari iuncta dextra subhata capiti
 ictum bipenni infligit: *securim con-*
geminat, ictum, vulnus.

Incidit huic subitoque adspectu territus haesit
 Appenninicolae bellator filius Auni, 700
 Haud Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant;
 Isque, ubi se nullo iam cursu evadere pugnae
 Posse neque instantem reginam avertere cernit,
 Consilio versare dolos ingressus et astu
 Incipit haec: Quid tam egregium, si femina forti 705
 Fidis equo? dimitte fugam et te comminus aequo
 Mecum crede solo pugnaeque adcinge pedestri;
 Iam nosces, ventosa ferat cui gloria laudem.
 Dixit; at illa furens acrique adcensa dolore
 Tradit equum comiti paribusque resistit in armis, 710
 Ense pedes nudo puraque interrita parma.
 At iuvenis vicisse dolo ratus avolat ipse
 (Haud mora) conversisque fugax aufertur habenis
 Quadrupedemque citum ferrata calce fatigat.

699 sqq. Quod sequitur episodium, novitate et varietate praeclarum et ab omni parte perfectum. Ligures fraudibus et perfidia omnino infames fuerunt: fortasse quia montium latebris hostium incursum eludere eosque inter silverum ambages et saltus in insidias allicere solebant. *Ligures omnes fallaces*, verba Catois Orig. l. II excitat Serv. ad h. l. Eundem vid. ad v. 715. Liguria autem magna pars per ipsa Apennini protendebatur. *Incidit huic*, in hunc, graece. — *Haud Ligurum extremus*, h. e. fraude, quousque uti licebat, nemine inter populares inferior. — 702. *evadere pugnae* graece pro vulgari pugna. — 704. *ingressus* pro pedestri aggressus, molliens, ut de dicente IV, 407. VI, 864. — 705. *forti equo*. Epitheto primum observant usum Ennium (apud Cic. Cal. 5.), tum Lucret. III, 8, nunc hinc Maronem. Faciunt autem vires

ad velocitatem. — 706. *dimitte fugam*, cursum equestrem, equi usa velocitate. — 707. *crede te solo et adcinge* (te) *pugnae pedestri*, *cominus mecum*, pugna pedestri. — 708. *cui ferat*, i. e. an tibi ferat, *laudem*, decus ex victoria, ἄλδος. *ventosa*; vane, iuvenis, gloriatio: nam pugnae equestri successus magne ex parte equi virtuti debetur: ut simpliciter ornet epitheton. Non meile comparant *ἵππεύων ὀφειλίας* apud Sophoclem Antig. 353. — 709. Comparant Hectoria factum II, 3, 318 sqq. — 710. *paribus* sicut etiam illum congressurum (non congressum) putabat: ut Servius monet. *resistit* simpl. stat. conf. Ge. IV, 424: Aen. IV, 76. — 711. *parma pura*. Epitheton arbitror simpliciter ornare: ut sit parma sine insigni et ornata: ut *parma alba* IX, 548. — 714. *ferrata calce*: hoc de suo aevo sumit poeta. Heroum vita *ἄσπερ*, stimulum, no-

Vane Ligus frustra que animis elato superbis, 715
Nequidquam patrias tentasti lubricus artis;
Nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno.
Haec fatur virgo et pernicibus ignea plantis
Transit equum cursu frenisque adversa prehensis
Congreditur poenasque inimico ex sanguine sumit: 720
Quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto
Consequitur pennis sublimem in nube columbam,
Comprensamque tenet pedibusque eviscerat uncis;
Tum cruor et volsae labuntur ab aethere plumae.

At non haec nullis hominum sator atque deorum 725
Observans oculis summo sedet altus Olympo.
Tyrrenum genitor Tarchonem in proelia saeva
Suscitat et stimulis haud mollibus iniicit iras.
Ergo inter caedes cedentiaque agmina Tarcho
Fertur equo varlisque instigat vocibus alas 730
Nomine quemque vocans reficitque in proelia pulsos.

ral (v. II. ψ, 387. coll. 384.); non calcar; multo minus e ferro.

715. *Ligus*, Ἀλύς, pro *Ligur*. *lubricus*, fallax, ut ὀλισθηρός. — 718. *ignea*. Cf. VII, 808. A Catullo sumtum iam alii observant. LXIV, 337: *Flammae praevertet celeris vestigia cervae*; de Achille. Vt alias ὀφέως, rapidus, de igni; sic nunc *igneus* pro celer. — 719. *Transit equum cursu*. Haec de eius celeritate praestruerat. lib. VII, 808, 809. — 721. Minus bene comparant *Intpp.* Iliad. x, 62. p, 493. *Opportunior* erat locus Iliad. x, 439-444. — *sacer ales*: accipio dictum, propter augurium ex eo avium genere capi solitum, v. c. Odyss. o, 524 sq.; sacra enim diis, quae ad augurium et divinationem spectant. — 724 versus inseruit exornandae comparationi. Cf. eund. loc.

725, 726. Homericum: Οὐδ' ἄλας-
ερονίου ἔγχε, h. e. omnino vidit oculis
suis Iupiter, II. x, 515. Conf. Od. 3,
285. — 727, 728 ad verba conf. IX,
717, 718, et hoc lib. vs. 451, 452.
Succedit nunc in pugnam equestrem
Tarcho insignis facinus editurus, et
ex eius copiis Etruscis, Trojanorum
sociis, Arruns Camillam occisurus.
Tarchonem, Τάρχωνα. *suscitat*, ὑπ-
αγν, ἀγρυπνέει. — 731. Praevisse Pu-
rium (M. Furium Bibaculum) in An-
nal. XI: *Nomine quemque ciet: dicto-
rum tempus adesce Commemorat...*
*Confirmat dietis: simul atque exsuscitat
aeres. Ad bellandum animos reficitque
ad praelia mentes*, notavit Macrob. IV,
4. Malim et hic Homerum laudare II.
x, 67, κατὰ πόλιν ἐκ γυναικῶν ἐνέμαλκον
ἄνδρα ἔκκετον. In sqq. verbis Tar-
chonem a vs. 732 neminem fugere
possunt vestigia Homeri Iliad. 8, 340

Convertere oculos. Volat igneus aequore Tarcho,
 Arma virumque ferens; tum summa ipsius ab hasta
 Defringit ferrum et partis rimatur apertas,
 Qua vulnus letale ferat; contra ille repugnans
 Sustinet a iugulo dextram et vim viribus exit; 750
 Utque, volans alte raptum quum fulva draconem
 Fert aquila implicuitque pedes atque unguibus haesit,
 Saucius at serpens sinuosa volumina versat
 Adrectisque horret squamis et sibilat ore
 Arduus insurgens, illa haud minus urguet obunco 755
 Luctantem rostro, simul aethera verberat alis,
 Haud aliter praedam Tiburtum ex agmine Tarcho
 Portat ovans. Ducis exemplum eventumque secuti
 Maconidae incurrunt. Tum fatis debitus Arruns
 Velocem iaculo et multa prior arte Camillam 760
 Circuit et, quae sit fortuna facillima, tentat.
 Qua se cumque furens medio tulit agmine virgo,
 Haec Arruns subit et tacitus vestigia lustrat;

lum clamor exortus utrisque sp. Macrobi. VI, 4. — 748. *partes apertas* in iugulo, ut e aeq. apparet. Cf. II, 2, 324 aeq. cf. v. 692, 693. — *risuatur*. De voce cf. VI, 598, 599. Ge. I, 384. — 750. *vim viribus exit*: cecidit, avolat, avertit. *corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit* V. 638. — 751. Comparisonem ex Homero positam clamant inde a Macrobi. V, 13 sere omnes II, 2, 200 aeq. et laudant iemere aut vituperant alterutrum poetam. Erat tamen et hoc monendum: ornatum ac variatum rem esse a poeta egregie tum in hoc, quod narratio nem Homericam in comparisonem mutavit; tum in eo, quod hic vincit aquila, apud Homerum vincitur. In aliorum poetarum imitatione non laboramus. Conferas congesta apud Germani, saltem Ovid. Met. IV, 361.

VIRG. TOM. III

Claudian. XV, 467 aq. *volans alte* iungendum, est ὑψιτέρως αιώων. — *unguibus haesit* est, ex ὑψιτέρως vel ὑψιτέρως, inhaeret draconi, unguibus infixis. Sic et Cicero utrius eleganter converteret Homericam de Div. I, 47: *transfigens unguibus anguem*. — *Orbitiora* etiam 753-756 quam quae ap. Njéand. Theriac. 456, 457. — 755. *urget*, instat tundendo draconem et percutiendo rostro. — 759. *Maconidae*, Etrusci, ut VIII, 499, 479. IX, 14 a credita vulgo Etruscorum e Lydia origine, et *eventus* est successus, fortuna.

759. *fatis debitus*: v. 864. Est autem Arruns ex Etruscia, quos Tarchon Aeneae adduxerat. Mirum est Grammaticos de hoc dubitare, iaculo (quod vibrat, ad ictum paratum, v. mox v. 767) et multa cum arte circuit Ca-

A a

Qua victrix redit illa pedemque ex hoste reportat,
 Haec iuvenis furtim celeris detorquet habenas. 763
 Hos aditus iamque hos aditus omnemque pererrat:
 Undique circuitum et certam quatit improbus hastam.
 Forte sacer Cybelae Chloreus olimque sacerdos 765
 Insignis longe Phrygius fulgebat in armis
 Spumantemque agitabat equum, quem pellis ahenis 770
 In plumam squamis auro conserta tegebat.
 Ipse peregrina ferrugine clarus et ostro
 Spicula torquebat Lycio Gortynia cornu;
 Aureus ex humeris sonat arcus et aurea vati
 Cassida; tum croceam chlamydemque sinusque crepan-
 Carbaseos fulvo in nodum conlegerat auro (lis 775

millam Arruna prior; quod ad velocem spectat; praevertens enim, dum lateri semper adheret. *quae sit fortuna facillima*, eleganter, qua facillime hasta peti ea poterat; omnis autem iactus aliquo fortunae munere successum suum habet. — *furans*, ulpota in pugna; ardens et Camilla 761 *daena* et *incomata*. — 767. *certam*, cuius iectum certum destinaverat.

768. Sacerdotes inter pugnantes iam Homerus induxerat Iliad. 4, 9 varietatis studio; nec ille hominum ordo olim discretus a ceteris popularibus ac civibus, quin munera communia, *λευκογύας*, praestaret ideoque et militum obiret. Ille Cybeles sacerdos, quippe inter Troianos et quidem olim, sc. in patria. Tamquam Phryx autem arctui statet: unde poëtae locus factus ornamentorum commemorandorum. — 770, 771. Haerent in his Intpp. Mibi sic iungenda videntur: *pellis ferina auro conserta*, h. e. aureis fibulis, subter alvum equi oras pellis constringentibus, collecta et firmata; sed *pellis ahenis in plumam squamis*, h. e. cum

squamis, habens squamas in plumas modum ex *vere* factas (puls laminam aëream in squamas elaboratam) pelli, ne corpus rigore aëris laedere-
 tur, pro atragula substratoe injecta vel innexa. Cataphractum equitem ostendi bene notat Servius, qui et Sallustii fragm. innot. laudat; *Equi paria operimenta erant, quae linteae ferreae laminis in modum plumae annexerant*. Plumae igitur eae ipsae squamae sunt e forma dictae. Occurrunt eae etiam alibi. V. Auctores de re militari et ad Justin. XLI, 2 f., ubi *loriceae plumatae* Parthorum memoratae. in *plumam*: ut VI, 42, *Exisum Euboicum lotus ingens rupis in antrum* (Ruhnkenius in praefat. versionis hollandicae lexici Schelleri praemissa ostendit, praepositioni in significationem *instur* adherere, laudatque Oudendorp. ad Apulej. III, p. 191. R.) — *peregrina ferrugine et ostro*, h. e. purpura ferruginea; ut, *ferrugine clarus Ibero* IX, 582. *clarus*, h. l. conspicuus. Epitheta v. 773 iantum ad ornatum pertinent: nihil amplius: et iam alibi vidimus. — 775.

Pictus acu tunicas et barbara tegmina erurum.
 Hunc virgo, sive ut templis praefigeret arma
 Troia captivo sive ut se ferret in anro,
 Venatrix unum ex omni certamine pugnae 780
 Caeca sequebatur, totumque incauta per agmen
 Femineo praedae et spoliolum ardebat amore;
 Telum ex insidiis quum tandem tempore capto
 Concitat et superos Arruns sic voce precatur:
 Summe deum, sancti custos Soractis Apollo 785
 Quem primi colimus, cui pineus ardor acervo
 Pascitur et medium freti pietate per ignem
 Cultores multa premimus vestigia prima,

Cassida: forma vocis etiam apud Propertium III, 9, 45 occurrit; conf. Cerda. — 776. Collegerat in nodum *sinus carbasos crepantes*: de eadem chlamyde croceas, ut igitur ea ait ex tenui linteis, croceo colore. Linteum hoc ut crepet et sonitum edat mota chlamyde, intestae faciunt laminae aureae: limgendum enim: *sinus crepantes sub o auro*. Sic VI, 206, *crepitabat bractea auri*: et hinc similia apud Statium VI Theb. 62: VII, 682; ubi cf. Barth. — *nodum* in v. 776 de fibula accipere cogimur, quippe in chlamyde, quae non in nodum colligitur ut toga. Tandem interior vestis seu tunica vs. 777 erat opere Phrygia. Cf. III, 483, 484. Ad Phrygium amictum, qualis in signis et aliis veterum operibus occurrit, etiam referendum est: quod de erurum integumentis sequitur (non ad colorem croceum; ut Cerda facit post Servium): et erant *barbara*, (h. e. Phrygia) *tegmina erurum*. Ita enim Atyis, Paris, Ganymedes, Galli braccarum genere induti esse solent femora et crura. Bene autem Servius: » Sane armorum longa descriptio eo spectat,

ut in eorum cupiditatem merito. Camilla videtur esse succensa. » Scilicet, etiam virilis animi femina, tamen a cultu et ornatu iocundam mentem non habuit. — Hinc v. 782 *femineo ardore*, impatienti, ut Serv. Sic VII, 345: *femineae curae iraque*.

785. De Soracte monte (*Monte di S. Silvestro*) agni Falisci et Hirporum familiae, quae Apollinis sacra in eo curabant super ambustans ligni struem arbulantes, loc. class. Plin. VII, 2 et Salmas. Eaere, Plin. p. 59. Simile quid occurrit apud Sophocel. Electr. 265 ibid Brunck et apud maiores nostros. Eodem Hirpos attingerat lib. VII, 696: *Qui Soractis habent quæces*. Imitator huius loci Silius lib. V, 475 sqq. Sacrum id in lucu Feroniae fieri solitum narrat Strabo V, p. 304 A. Potuit scilicet sub monte Soracte Apollini sacro lucus ille esse. — 786 *primi* praecipue inter ceteros, quod vulgo: in primis. *acervum* prostrae lignorum dicit; et, quia et pinea, hinc traditum ad ignem: *pinus ardor*. — 788. *premissis vestigia*, plantis: ut *ponere*, *imprimere*, h. e. incedere pedibus. *multa prima*, in

Da, Pater, hoc nostris aboleri dedecus armis,
 Omnipotens! Non exuvias pulsaeve trophaeum 790
 Virginis aut spolia ulla peto. Mihi cetera laudem
 Facta ferent. Haec dira meo dum vulnere pestis
 Pulsa cadat, patrias remeabo inglorius urbis.
 Audiit et voti Phoebus succedere partem
 Mente dedit; partem volucris dispersit in auras. 795
 Sterneret ut subita turbatam morte Camillam,
 Adnuit oranti: reducem ut patria alta videret,
 Non dedit, inque notos vocem vertere procellae.
 Ergo, ut missa manu sonitum dedit hasta per auras,
 Convertere animos acris oculosque tulere. 800
 Cuncti ad reginam Volsci. Nihil ipsa neque aurae
 Nec sonitus memor aut venientis ab aethere teli,
 Hasta sub exsertam donec perlata papillam.
 Haesit virgineumque alte bibit acta cruorem.
 Concurrunt trepidae comites dominamque ruentem 805

multis prunis. Fieri hoc plantis medicamento tinctis non ignoravit Varro, cuius verba Servius servavit. Cum autem Soracte et Palisci VII, 695, 696 ausilia Turno miserint, Arruntem Etruscum necesse est nunc esse ex vicinia Etruriae locis oriundum; non novum ex Hirpis: saltem diversas sequitur ab istis partes. — 790. *Ar-nipotens* conj. Burm., quod nesciret, an alius Apollini id epitheton dederit. At *Iunonem omnipotentem* ipse Maro dixit IV, 693 et VII, 428; et h. l. multo magis hoc in Arrunte ferendum, quod paullo ante v. 785 *nummum* deum eundem Apollinem appellarat: adiecto: *Quem primi colimus*. Non male igitur Servius ex affectu colentis haec dicta ait: *pulsaevae*, aut *impulsae*, prostratae, aut fugatae; et h. l. *victae*, ne cum Servio arguteris: ut sint exuviae Camillae occisae, de fugata autem

trophaeum. Cf. statim v. 793 *pulsa cadat. inglorius*, ut *δυσλὴς*, ut de Agamemnone Iliad. β, 415. — 794, 795. ad Homericum II. π, 249 sqq. *dedit, annuit, mente, γνώμῃ*, consilio, decreto animi; nullo tamen signo declaratum. — 797. *patria alta*. Ornans epitheton satis frequens h. e. clara nobilis. Interdum ad situm refertur, etiam ad murorum ac turrium altitudinem. Sed in talibus epithetis satis est animo obversari obscuram notionem magnae alicuius et praeclearae rei.

799. Egregie animus et Camillae imperterritus describitur: in primis v. 801, 802. — In 803 *exserta papilla* humero dextro nudato, ut vs. 649 vidimus. — 804 Homericum *λαμπρὴν χρῶς ἀσπί* exprimi iam Macrobius, VI, 6 putavit: quod tamen

Suscipiunt. Fugit ante omnis exterritus Arruns
 Laetitia mixtoque metu; nec iam amplius hastae
 Credere nec telis occurrere virginis audet.
 Ac, velut ille, prius quam tela inimica sequantur,
 Continuo in montis sese avius abdidit altos 810
 Occiso pastore lupus magnove iuvenco
 Conscius audacis facti, caudamque remulcens
 Subiecit pavitantem utero silvasque petiit,
 Haud secus ex oculis se turbidus abstulit Arruns
 Contentusque fuga mediis se immiscuit armis. 815
 Illa manu moriens telum trahit; ossa sed inter
 Ferreus ad costas alto stat vulnere mucro.
 Labitur exsanguis; labuntur frigida leto
 Lumina; purpureus quondam color ora reliquit.
 Tum sic exspirans Accam ex aequalibus unam 820
 Adloquitur; fida ante alias quae sola Camillae
 Quicum partiri curas, atque haec ita fatur:
 Haecenus, Acca soror, potui; nunc volnus acerbum
 Conficit, et tenebris nigrescunt omnia circum.
 Effuge et haec Turno mandata novissima perfer: 825

poulo diversum est. — 806. Arruntis miserum pavorem ex Homero duxit II. π, 813, ubi Patrocle caeso Euphorbus similiter sibi ipse non satis confidit. Comparatio autem vs. 809 subiecta, etsi et ipsa ab Homero mutuata II. ε, 586-589, tam egregie ornata et ad naturam animantis propriis adducta (inprimis vs. 812, 813) est, ut inter praestantiores numeranda sit. Statii imitationem indicavit Burm. IV Theb. 363. sqq.; sed ea friget ad Maronis locum comparata. ille, . . . lupus: ut ille. . . aper X, 707. XII, 5. vere abdidit, abdere solet, abdila, fugit, ex gr. noristo. conscius audacis facti, quem Σίψα χανὸν πύλαντα dixerat. caudam pavitantem, quae est

serae pavantis, remulcens, reflectens, ὀφθαλμῶν; sed exquisite: ut mulcere aut mulcendo insectare, uti v. c. in felibus fieri videmus. Hesiod. Epy. 512, sed de frigore: ὄψας δὲ ψαίσσας αὐπάς δ' ὑπὸ μύκῃ ἔειπε. — 815. mixto δ' ἑμὲν. — 818. Labitur; puer de ipso consulto, nutat: nam v. 828 demum de equo defluit.

824: ante alias sola fida quae erat: quod communius solet dici: una ante alias fidissima. — 823. Haecenus potui sc. pugnare viribus valui, ut recte Cerda: pro vulgari: nunc vires deficiunt, vel deficio iam. — 825. Animum generosum Camillae facile mirabile, quae in ipsa morte non desus, sed de reip. salute cogitat. —

Succedat pugnae Troianosque arceat urbe.
 Iamque vale. Simul his dictis linquebat habenas
 Ad terram non sponte fluens. Tum frigida toto
 Paullatim exsolvit se corpore lentaque colla
 Et captum leto posuit caput, arma relinquens; 830
 Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.
 Tum vero immensus surgens ferit aurea clamor
 Sidera; deiecta crudescit pugna Camilla;
 Incurrunt densi simul omnis copia Teucrum
 Tyrrhenique duces Evandrique Arcades alae. 835

At Triviae custos iam dudum in montibus Opis
 Alta sedet summis spectatque interrita pugnas;
 Utque procul medio iuvenum in clamore furentum
 Prospexit tristi multatam morte Camillam,
 Ingemuitque deditque has imo pectore voces: 840
 Heu nimium, virgo, nimium crudele luisti
 Supplicium, Teucros conata laeessere bello!
 Nec tibi desertae in dumis coluisse Dianam
 Profuit aut nostras humero gessisse pharetras.
 Non tamen indecorem tua te regina reliquit 845
 Extrema iam in morte; neque hoc sine nomine letum

827. Ex Pucii Annal. I laudat versus
 Macrob. VI: *Ille gravi subita devinctus
 vulnere habenas Misit equi lapsusque
 in humum defluxit, et armis Reddidit
 aeratis sonitum.* — 829. *exsolvit se.* Proprie
 anima corpore exsolvi dicitur. Tamen et IV,
 703: *teque isto corpore solva;* Iris allocuta
 Didonem moribundam. — 830. *captum
 leto caput,* h. e. vinctum ideoque languens.
 — 831. Notum illud Homericum: *ψυχὴ δ' ἐν
 χεῖρσι* sq. II. π, 855; 856. — 834. *omnis copia,* h. e.
 copiae, totus exercitus, ut bene Serv.
 uti II, 564.

836. *Exsequitur nunc Opis,* quod

mandatum erat a Diana vs. 587 sq.,
 ut mortem Camillae ulciscatur morte
 Arruntiae. — *custos,* Dianae comes,
 famula, ut V, 546 Epytides custos co-
 mesque Iuli. — *interrita:* cum alias
 vel solo armorum strepitu et pugnae
 adspectu terreri soleant puellares ani-
 mi: accedit, quod Opis tuta, e tuto
 loco pugnam prospicit (et quomodo
 mirationem faciat, quod venatrix sit
 interrita? R.) 843. *desertan, in dumis*
venustus ex poetica ratione, quam in
 dumis desertis, h. e. silvis, nostras,
 ut 536 *nostris nequoquam cingitur ar-
 mis.* — 845. Poetae Euripidem (Hip-
 pol. 1416) obtratum fuisse Valken.

Per gentis erit, aut famam patieris inultae.
 Nam, quicumque tuum violavit vulnere corpus,
 Morte luet merita. Fuit ingens monte sub alto
 Regis Dercenni terreno ex aggere bustum
 Antiqui Laurentis opacæque illic tectum;
 Hic dea se primum rapido pulcherrima nisu
 Sistit et Arruntem tumulo speculatur ab alto.
 Ut vidit fulgentem armis ac vana tumentem:
 Cur, inquit, diversus abis? huc dirige gressum;
 Huc periture veni! capias ut digna Camillae
 Praemia. Tunc etiam telis moriere Dianae?

ad Hippol.: l. i. putabat. — 846. Non erit hoc letum ignobile, nec habebis famam inultae, ignominiam, h. e. non morieris inulta; non narrabitur de te, tulisse eum impune, qui te interemit. Fit hoc ex Dianæ mandato 590-593.

849. Devolat Opis in antiquum tumulum. Tumulorum hoc genus antiquissimum ex aggesta in collis altitudinem humo, apud omnes fere veteres populos. Exempla etiam apud Homerum Il. 9, 86. sqq.; β. 603. ψ. 245-248. Nunc illud observandum, quod quercubus consitus est. Regem Dercensem aliunde non novimus. Ex Servio corrupto colligas regem Aboriginum aliam hoc nomine notum fuisse, Iulius Sabinus, qui pleniorum Servium habuit, haec adest: v. Dercenus, rex unus ex antiquissimis in Latium, quem plerique Latinum eundem dixerant, ut Iginus. Egerat igitur de eo Hygius in Commentariis in Virgil. deperditis. — 854. vana tumentem, (χατ'), ἰσχυρὰ εὐδαιμονία. — diversa, in diversa, ἑτέροια, iam lib. V, 166; ut Iovis adversus, adversus: v. c. mox 874. — 856. digna Camillae praemia, poenam meritam

Camillae morte: ut II, 537, et praemia reddant debita. — 857. In Tunc etiam latet difficultas aliqua, quae interpretes passim tenuit, etsi ab Heinso et Buchmanno nil notatum. Videamus rationes, quibus expediri potest, sigillatim. Aut iungi debet: tunc etiam, etiam tunc, sc. ad exemplum tot aliorum, qui Dianae telis perire (sic fere Serv. et Donat.); aut: etiam Dianae telis, sc. nec meis; expectabis, dum a Diana ipsa interficiaris? Nentrum placet. Erant ipsius Dianae sagittae, quibus Opis utebatur. Possit alterum distinctione iuvare; Huc p. veni. Capias ut digna Camillae Praemia, tunc etiam telis moriere Dianae? Hoc friget. Ex Cerdae mente dolet Nympha, fraudulento homini contingere gloriosum mortem: cum periturus sit Dianae telis. Ex simili indignatione dictum putabat Guallius. Ille quoque sensus inest: Etiamne Dianae telis opus erit, ut tu peras? Nisi, quod valde suspicio, pannus adeutus est purpure hemistichium, unum modum vides paullo meliorem, ut ex affectu reliquorum etiam hoc cum cavillatione aliquo dicatur: Tunc etiam? Telis

Dixit et aurata volucrem Treïssa sagittam
 Depromsit pharëtra cornuque infensa tetendit
 Et duxit longe, donec curvata coërent 860
 Inter se capita, et manibus iam tangeret aequis
 Laeva aciem ferri, dextra nervoque papillam.
 Extemplo teli stridorem aurasque sonantis
 Audiit una Arruns, haesitque in corpore ferrum.
 Illum expirantem socii atque extrema gementem 865
 Obliti ignoto camporum in pulvere linqunt;
 Opis ad aetherium pennis aufertur Olympum.
 Prima fugit, domina amissa; levis ala Camillae;
 Turbati fugiunt Rutuli; fugit acer Atinas;
 Disiectique duces desolatique manipuli 870
 Tata petunt et equis aversi ad moenia tendunt.
 Nec quisquam instantis Teucros letumque ferentis
 Sustentare valet telis aut sistere contra;

morere Dianae; h. e. iunc etiam longius abis? non pares dicto? Ades vero, o bone, *telis morere Dianae*. Vñ in oburgatione etiam solenne est. Dubitationes de loco hoc tollit Statii imitatio Theb. X, 910. IX, 787.

858 sqq. Quandoquidem memorabilis inter tot alias haec est sagittatio, qua deo ulciscetur mortem Camillae, cuius admiratio adhuc enimos nostros tenuit; ornata ea est a posita exemplo Homérico in Pandaro II, 8, 116 sqq., etiam meliorum rerum exordia ab hoc Pandari telo procedebant. Cum his contendit potest alius locus Quinti Cal. X, 231-234. *Threïs* ar Opis, fortasse tanquam una e puellis Hyperboreis. Vid. ad vs. 532. Thracum autem nomen late propagatum, ut supra quoque de Amazonibus ex Scythia v. 659. — 859. *infensa*, infenso animo, qui vires novas adiciebat. — 864: *aquis* pro aequis,

aequaliter dextra pectus ac laeva sagittae cuspidem. Scilicet dextra nervum letenderat, ille tñ mammae admotus ille dextrae esset; laeva tenebat arcum ea parte, qua arcui sagitta imponitur a nervo remisso impellenda: II, 8, 123, εἶλε δ' ὀμοῦ γλυφίδας τε λαβών, καὶ νεῦρα βόεα. Νευρὸν μὲν μαζῇ πείλασε, τὴν τε σείηροί. — 863, 864. Conf. IX, 631, 632, 633; — 866. οὐκίς, ἀμύλησάντες, h. e. non caputes praee fugiendi studio.

869. Fñ fuge Latinorum et Rutulorum versus urbem Laurentum. — *levis* simpliciter ornat. Equitatus omnino levis, qualenus expeditior est ad iter, fugem, pedite. — 870. *manipuli*. De signiferis accipiunt Serv., Cerde; quidni ipsi militum numeri? ut vocabulum hoc accipi solet. H. l. turmae equitum. — *desolati*, relictii a ducibus, ut vastatae cohortes, ex dispersione et fuga. — 872. *Troisnos*

Sed laxos referunt humeris languentibus arcus,
 Quadrupedumque putrem cursu quatit ungula cam-
 Volvitur ad muros caligine turbidus atra (pum
 Pulvis, et e speculis percussae pectora matres
 Feminum clamorem ad coeli sidera tollunt.
 Qui cursu portas primi intrupere patenti;
 Hos inimica super mixto premit agmine turba; 880
 Nec miseram effugiunt mortem, sed limine in ipso,
 Moenibus in patriis atque inter tuta domorum
 Confixi expirant animas. Pars claudere portas;
 Nec sociis aperire viam nec moenibus audent
 Adcipere orantis; oriturque miserrima caedes 885
 Defendentum armis aditus inque arma ruentum.
 Exclusi ante oculos lacrimantumque ora parentum
 Pars in praecipitis fossas, urgente ruina,
 Volvitur; inmissis pars caeca et concita frenis
 Arietat in portas et duros obice postes. 890
 Ipsae de muris summo certamine matres

letum Inferentes, ut Sery. — 874. i. e. ipsi laqueantes, fessi. — 875. *campum putrem*, qui in pulverem resolvitur. ut VIII, 596. Mox e *speculis*, de muris, unde prospiciunt: ut 475.

879 sqq. Est quidem similis pugna ad portas castrorum Iliad. μ, 422 sqq. Sed Virgili locus haud paullo plus *εὐσπυρίαις*, affectus et ornatus, habet. — 880. *super*, a tergo et ut alibi quoque: premis fugientes hostes. — 884. *moenibus*, portis; e more loquendi, cum moenia latius dicantur quam muri. — 885, 886. Obscurum est, utri sint *defendentes* et *ruentes*; nec lux ab Servio aliisque expectanda. Simplicissimum post alii tentata hoc esse arbitror: agi de portis nondum clausis, sed claudendis. Dum in eis sunt oppidani, ut portas clau-

dant, ecce irruunt primi fugientes, quos, ne una cum iis hostis irrumpat, isti accipere intra urbem nolunt. Hinc oritur caedes partim eorum, qui vi ab ingressu portae fugientes prohibere volunt; partim eorum, qui vi irrumpunt et in resistentes irruunt. — 888. *urgente ruina* soli, ut sit in ora seu margine fossarum, ut ruat solum et soluscat. Al. Iul. Sabinius ruinam cadentium interpretatur; sic quoque alii. — 889. *pars caeca arietat in portas* cum impetu caeco, haud providentes, in portas clausas irruunt, impingunt.

891. Affectum Latinarum matronarum ex hoc prospectum dicere necesse est, quod *Camillae corpus* deportatum ex pugna conspicimus. Quam cum pro Latinorum salute cecidisse

(Monstrat amor verus patriae, ut videre Camillam).
 Tela manu trepidae iaciunt ac robore duro.
 Stipitibus ferrum sudibusque imitantur obstis
 Praecipites primaeque mori pro moenibus ardent. 895
 Interea Turnum in silvis saevissimus inplet
 Nuntius, et iuveni ingentem fert Acca tumultum:
 Deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam,
 Ingruere infensos hostis et Marte secundo
 Omnia corripuisse; metum iam ad moenia ferri. 900
 Ille furens (et saeva Iovis sic numina poscunt).

videant, ipsae partim miseratione, partim patriae defendendae studio inflammantur. De deportato tamen ex acie corpore nihil adiecit narrationi; neque fortasse rem sic narrare potuit, cum v. 593, 594 Diana praedixisset: *se iube cava corpus et arma impoliatas Camillae tumulo esse illaturum*. Nec tamen commodior illa est ratio, ut ad tempus pugnae et prospectum de muris Camillae pugnantis et occumbentis haec retrahantur sicutque iunctim includantur (*monstrat amor verus patriae, ut videre Camillam*); ut sit: *amor verus patriae monstrat*, docet ipse hoc, ut tela iaciant, *ut videre Camillam*, Camillae exemplo. Sed vereor, ne, si non totus versus 892, at hemistichium tamen *ut videre Camillam* ad supplendum verbum, quem poeta imperfectum reliquerat, illatum sit. — *summo certamine*, in extremo discrimine (ut v. 476 *labor ultimus*. Serv.); ideoque etiam viderunt eam cadere: ipsae incensae arma sumunt et hostem propugnare volunt. — 892. *Monstrat amor verus patriae* sc. Latius matronas: earum animum ac virtutem declarat. Ita obscuriorem esse sententiam quam pro poetae ingenio ac

more facile largiar. Praestat sic interpretari: — *monstrat* Camillam se pugnantiem et occumbentem pro patria: quo exempli inflammatione ipsae sensu capiunt (Noli de versus 892 bonitate dubitare. Sensus est: *monstrat*, quales sint Latinae matronae, *amor verus patriae*, ut i. e. ex quo viderint in urbe sua mulierem illam pro urbe et gente pugnaturam *Camillam*. R.) — 893, 894. *longe stipites robore duro*; utuntur pro telis stipitibus sudibusque. — 895. *Praecipites*, ut *trepidae*, festinationem ac studium declarat.

896. *Nuntius* pro re nuntiata, hoc facile videas. Malui illud observatum: *Nuntius inplet Turnum*, ut absolute: *implere aliquem*, dictum sit. Sed res sic expedienda: usum esse poetam more suo et id, quod adiiiciendum erat: *inplet Turnum ingenti tumultu*, in hinas enuntiationes resolvisse: *Nuntius inplet Turnum*, et *Acca fert iuveni ingentem tumultum*, perturbationem, rem nuntiat, quae turbet eius animum. — *Marte secundo omnia corripuisse*, et victores pugna facta omnia loca occupasse.

901. Comparant illud *Αἰὼς δ' ἱριζαῖστο βουλῇ* Il. α, 5. Pertinet autem

Deserit obsessos collis, nemora aspera linquit.
 Vix e conspectu exierat campumque tenebat,
 Quum pater Aeneas saltus ingressus apertos
 Exsuperatque iugum silvaque evadit opaca. 905
 Sic ambo ad muros rapidi totoque feruntur
 Agmine nec longis inter se passibus absunt,
 Ac simul Aeneas fumantis pulvere campos
 Prospexit longe Laurentiaque agmina vidit,
 Et saevum Aenean agnovit Turnus in armis 910
 Adventumque pedum flatusque audivit equorum;
 Continuoque ineant pugas et proelia tentent,
 Ni roseus fessos iam gurgite Phoebus Hiberno
 Tinguat equos noctemque die labente reducat.
 Considunt castris ante urbem et moenia vallant. 915

hoc, ut toties vidimus, ad epicam
 oeconomiam, ne casu factum videatur,
 sed lovis voluntate. — *saxa*,
 ut alibi apud poëtam, infesta, ad-
 versa: al mox *saxum Aenean*, for-
 tem, ut I, 99 et al. — 902. Locorum
 notationem v. sup. 522, 527 sqq. —
 904. *saltus apertos*, non obsessos am-
 plius, vacuos ab hoste. — 905. *exsu-
 perat iugum*, cf. eod. I, 527. — *Ae-
 nean in armis iunge*: armatum, cum
 agmine armorum. — v. 914 adve-
 nientem peditatum audivit. conf. ad
 vers. 607. *flatus*, hinnitus. — 912.
 Καὶ γὰρ πρὶν ... ἐλ μέ. *ineant* ... *ten-*

tent; *inlasiens*, *tentasiens*, nō *linsis-*
set h. e. mersisset equos Phoebus
 Oceano occiduo, qui ultra Hispaniam
 patet. Monvere olim Grammatici apud
 Servium, *tinguat* humiliter dictum
 esse, nescio quā verē. Lucretius
 utique non refugit *caudenti lumine*
inctum globum dicere, V, 720 et
 alibi. Poterat simile quid moneri
 paullo ante in v. 912: *ineant pugnae*
et praelia tentent. Potest tamen de-
 fendī hoc, cum ei discrimen habeant
 illa duo, et iungi fere sic soleant ab
 Homero *πολεμίζουσιν ἢ μάχεσθαι*.

P. VIRGILII MARONIS

AENEIDOS

LIBER DVODECIMVS.

ARGVMENTVM

Attritus in duobus et iis adversis praeliis Latinorum viribus animisque eorum fractis, Turnus, uti omnem spem suam in se ipso sitam videt, frustra dissuadente Latino reginaque multis eum cum lacrimis nequicquam retinente, singulari certamine cum Aenea dimicare statuit: eiusque rei Aeneam per quendam ex suis, Idmonem nomine, facit certiore — 106. Accipit conditionem Aeneas, sollemnique utrimque sacramento foedus sancitur — 215. Id Iunonis impulsu 134-160 a Iuturna Nympha, Turni sorore, in falsam Camertis imaginem conversa perturbatur — 243; primusque omnium Tolumnus augur, falso augurio certam suis victoriam promittens, unum ex Gylippi filiis hasta traiecit — 276. Quo facto in conflictum armorum utraque pars ruit — 310. Aeneas quoque, dum subiti tumultus causam ignorans suos revocare conatur, ab incerto auctore sagitta vulneratus praelio excedere cogitur — 323. Qua re intellecta Turnus, magnam sibi rei bene gerendae occasionem oblatam ratus, ingentem hostium stragem edit — 383. Interim Venus decerpto ex Ida Cretensi dictamno herba filio suo medetur — 429. Refectis viribus Aeneas, Ascanium paucis suo exemplo ad virtutem cohortatus, suis auxilio accurrit Turnumque nominatim ad pugnam deposcit — 445. Verum, cum Turnus sui copiam non faceret (Iuturna enim, quae excusso Metisco auriga currum eius moderabatur, in diversam semper partem habenas deflectens congregi eos non patiebatur) — 485, caede multorum facta — 553, oppugnandae urbis consilium capit admotoque ad moenia exercitu in propugnacula proximaque aedificia ignem coniicit — 592. Ibi Amata, cum Turnum occisum arbitraretur, doloris impatientia laqueo vitam finit — 613.

His rebus Turno per Sacem nuntiatis, cum eo rem redactam videret, ut sibi necessario dimicandum esset, nisi perpeti mallet sociorum urbem se inspiciente in hostium potestatem pervenire, ultro Aeneam ex praescripto foederis ad singulare certamen provocat — 696. Ea in pugna superior Aeneas, cum victi hostis precibus iam paene ad misericordiam flecteretur, conspecto in humeris eius balteo, quem occiso Pallanti Turnus detrazerat, repente ira accensus gladio per pectus adacto eum vita spoliatur — ad f.

Turnus ut infractos adverso Marte Latinos
Defecisse videt, sua nunc promissa reposci,
Se signari oculis; ultro inplacabilis ardet
Adtollitque animos: Poenorum qualis in arvis
Saucius ille gravi venantum volnere pectus

Tela iam detesta et rebus ad novissimum momentum adductis, cum pugna altero die spectanda sit, qua Turnum esse casurum facile pro se quisque praevidet; nova tamen rerum momenta excitavit poetae varietateque narrationem mirifice. Pugnae utriusque exercitus substituitur certamen inter Aeneam et Turnum singulare. Foederis conditiones ipsam Aeneidis argumentum ac finem continent, ut Troiani in Latio (v. 187 sqq. 202 sqq.) sedes accipiant. Nec tamen hoc exitum habet, turbato foedere. Ita nova rerum conversio exoritur. Increscit nostra sollicitudo, cum Aeneam vulncratum aequo ex pugna subducto Turnum audacter, si unquam, se instantem videmus. Praeter spem Aeneas sanguis in pugnam redus Turnum ad pugnam deposcit. Sed et hanc nostram expectationem intercipit Iuturnae fraus. Ad ultimum pervehitur est, cum Aeneas ad urbem exercitum ducit eam-

que oppugnare constituit. Procedit nunc Turnus in pugnam et victus interimitur; sed et in his multis deorum interventu incidunt, quibus erigitur animus ac novitate delectatur. 1-106. Turnus nullo nec Latino nec Amatae monitu avocatus in pugnam cum Aenea ruit. *infractos*: santea semper non fractus interpretatur Servius, quem mirum est nunc demum in hac voce haerere potuisse, quem iam aliquoties ubique pro *fractus* poetae frequentatam vidimus, v. c. IX, 499: *infractas ad praelia vires*. Monuerunt nunc satis multi, *infractum* esse valde fractum: cf. vel Cerdam; in in his habere vim Graecorum α· inensalvi, omni dubitatione caret. — 2. nunc promissa posci, exspectari, ut his satisfaciat. Sunt promissa de pugna cum Aenea incunda: XI, 436 sqq. — 3. ultro: nullis adhuc probris et conviciis a quopiam factis. — 4-9. Sumta comparatio ab Homero II. v, 436 sqq. v, 464 sqq.,

Tum demum movet arma leo, gaudetque comantis
 Excutiens cervice toros fixumque latronis
 Inpavidus frangit telum et fremit ore cruento;
 Haud secus adcenso gliscit violentia Turno.
 Tum sic adfatur regem atque ita turbidus inquit:
 Nulla mora in Turno; nihil est quod dicta retractent.
 Ignavi Aeneadae nec, quae pepigere, recusent.
 Congredior. Fer sacra, pater, et concipe foedus.
 Aut hac Dardanum dextra sub Tartara mittam,
 Desertorem Asiae, sedeant spectentque Latini!
 Et solus ferro crimen commune refellam;

quae inter splendidissima Homeri loca sunt, translate passim in Scut. Herc. v. 426 sqq., sed ad aliam rerum speciem deflexa et praecellere variata: ut leo vulnere accepto multo magis furit, sic Turpus adverso rerum successu magis etiam quam ante irascitur; hoc enim est *attollit vires* (Propert. IV, 6, 54 attollit vires, i. e. auget. Cf. supra ad II, 381. R.) et *gliscit violentia Turno aoceno*: quod Homero erat loco priore Iliad. ε, 135 Diomedem a vulnere recreatum, *παλὲν πρὶς Διὸς μάχης Τρῶωνι μάχεται, ὃν τότε πρὶς τοῖς Τρῶωνι Διὶ μάχεται* (Illud vero, quod II. χ, 96 legitur, vix cum Valckenario ad Theocrit. Adonis. p. 252. huc commodè trahi potest). Ceterum, quas ad ornatum in his vers. aptecept, facile observes. Nec sine fructu ad ingenium fingendum (nam ad interpretationem poëtae necessariae esse non sunt) similes comparationes aliquis conferat, quae notatae sunt: itaque ab aliis; in primis Statium Theb. II, 428-433. Lucan. I, 205-215. VI, 220 sqq. Valer. III, 597 sqq. Q. Calah. III, 142 sqq. cf. quoque IX, 551 sqq. — v. 6. *movet arma* a virorum pu-

gna petitur; mihi amplius; ad pugnam se parat. Cf. Georg. III, 236. Etsi Statius in Tigride ornavit hoc: *Bella cupit lustrare genas et temperat unguis*, lib. II Theb. 430. — *gaudet*: voluit *exultare*, *γυμνασθῆναι*, exprimere, quod hic sacrilegium animi indicat et ferociam. — *fixumque* i. e. in vulnere, receptum corpore. *latronis* h. i. venatoris, qui ex insidiis cum aggressus erat: translate ab his, qui vias obsident praedandi causa.

11. Repetit Turnus, quae iam XI, 434 sq. dicta, dum se pugnae singulari cum Aeneas obtulerat. — 11, 12. Respicit XI, 115-118. Aeneas verba ad legatos Latinorum, sed in invectivam Aeneae traducta. *retractent* non est, quod Serv. voluit, *repetant et revolvant*; sed *revocent*, *recedant*, *recedendo ab his, de quibus iam conventum erat; nunc sequitur recusent*. — 13. *fer sacra*, cf. 118 sq. *concipe foedus*, fac verbis conceptis, ut Serv. — 15. *desertorem Asiae*, invidiose, quasi transfugam; supra VII, 358 *exules Teneos* dixerat Amata. *sedeant* ad ignaviam exprobandam esse accommodatum vides. — 16. *crimen commune refellam*: criminationem

Aut habeat victos; cedat Lavinia coniunx.

Olli sedato respondit corde Latinus:

O praestans animi iuvenis, quantum ipse feroci
Virtute exsuperas, tanto me impensius aequum est 20
Consulere atque omnis metuentem expendere casus.
Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta
Multa manu; nec non aurumque animusque Latino est;
Sunt aliae innuptae Latio et Laurentibus agris
Nec genus indecores: sine me haec haud mollia fatu 25
Sublatis aperire dolis; simul hoc animo hauri:
Me natam nulli veterum sociare procorum
Fas erat; idque omnes divique hominesque canebant.
Victus amore tui, cognato sanguine victus
Coniugis et maestae lacrimis vinola omnia rupi: 30
Promissam eripui genero; arma in pia sumsi.
Ex illo qui me casus, quae, Turne, sequantur
Bella, vides; quantos primus patiare labores.
Bis magna victi pugna vix urbe inemur

Turni ab omnibus factam (cf. lib. XI, 215 sqq.) abolere vult. — 17. Aut ille vincat me: victos, victum me.

18. Decorum aetatis, τὸ ἥθος, in Latini sermone, hoc est prudentia, moderatio et lenitas, in oculos incurrit. — 19. quantum ipse ornate: quo ferocior tu es, eo magis consentaneum est etc. Ex Antii Antigone expressa vult: Macrobi. VI, 2: *Quanto magis te istiusmodi esse intelligo, Tanto, Antigone, magis me par est tibi Consulere et parere.* — 22. Sunt tibi... sine me: haec iungenda qd absolvendam sententiam. Callide senex Latinus ea praemittit, quae dolorem et iram lenire possint. Habes regnum paternum, cuius diu nuper captis aliquot oppidis sucta est; mihi aurum est (unde XI, 213 *praedivitis urbe La-*

tiu), et animus largiendi tibi, quantum satis est (h. e. si aurum insuper cupia, habebis id a me. *animus*, propensa voluntas); sunt aliae puellae tuae nuptiis non indiguae; verbo: adsumt omnia, quae moderatis votis satisfacere possint; sed meae filiae coniugio potiri non potes. — 25. οὐκ ἀρχήμας τὸ γένος, comparat Servius. Putant autem poetam in animo habuisse Il. I, 399, 400. — 27. veterum procorum: respectu advenae Aeneae dicti veteres indigentes illi. De re vid. VII, 54 sqq. — 29. cognato sanguine, quia Venilia, mater Turni, soror erat Amatae. Cf. VII, 366: X, 76. — 30. vinola religionis et foederis; Serv. quod sequens versus declarat. — *Promissam eripui genero*: Nam Aeneas per legatos promiserat filiam. Vid. VII,

Spes Italas; recalent nostro Tiberina fluenta 35
 Sanguine adhuc, campique ingentes ossibus alben-
 Quo referor toties? quae mentem insania mutat?
 Si Turno extincto socios sum adscire paratus:
 Cur non incolumi potius certamina tollo?
 Quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet 40
 Italia; ad mortem si te (Fors dicta refutet!)
 Prodiderim natam et connubia nostra petentem?
 Respice res bello varias; miserere parentis
 Longaevi, quem nunc maestum patria Ardea longe
 Dividit. Haudquaquam dictis violentia Turni 45
 Flectitur; exsuperat magis aegrêscitque medendo.
 Vt primum fari potuit, sic institit ore:
 Quam pro me curam geris, hanc precor, optume, pro me
 Deponas letumque sinas pro laude pacisci.
 Et nos tela, pater, ferrumque haud debile dextra 50
 Spargimus; et nostro sequitur de vulnere sanguis.

267 seq. — 35. *Italas ornat: simpl.*
spes nostras. recalent pro calent —
sut recalent, iterum calent, magna
quod his vieli pugna. Serv. — 37,
38, 39. Quo referor, a consilio se-
mel capto revocor? Cur toties con-
silium muto, foedere cum Troianis
semel sancto? Si, quod vides mihi
faciendum esse extinet te, ad so-
cietatem cum Troianis antea inita
redeundum est; cur ideo non facio
te vivo et incolumi? Pro vulgari:
quoniam insanum est, non statim te vivo
id facere, quod te sublato necesse
erit mihi facere? — 41. Avertat For-
tuna omen, quod dictis inest! —
41. longe dividit: ne dubita sic iun-
gere; etsi Ardea non adeo longe ab-
erat a Laurento. Non in geographio,
sed in poëta versamur: cui animus
abducendus erat ab angustis finibus
regni, in quo haec agebantur. Ita.

que amplificat omnia. Sic XI, 317
 age Longus in oceanum, cf. ad Ecl.
 VI, 16.

46. *Exsuperat*, felix dilectu voca-
 bulum pro vulgari crescit, praevalet;
 ut II, 759: *flammae exsuperant*; est
 ex *ἐκσπέρω*. — *medendo* passive,
 dum medicina ei offertur. — 49. *le-*
tum pro laude pacisci, ἀντί τοῦ
mortem recipere, non recusare; h.
e. leto redimere laudem, gloriam.
Letum autem, cuius saltem discrimen
subibat pugna suscepta. Cf. 74. Supra
V, 230 eodem sensu vitam pro laude
pacisci erat dictum. Scilicet pa-
ctioque et damus aliquid et accipi-
mus; utrumque pacisci designare
potest: ideoque et vitam pacisci quis
et mortem potest, illam reddendam,
hanc ferendam. — 54. nostro vol-
vere; quod ego infero. Color in his
vs. idem qui II. v, 435-437, at II.

Longe illi dea mater erit, quae nube fugacem
Feminea tegat, et vanis sese occultat umbris.

At regina, nova pugnae conterrita sorte,
Flebat et ardentem generum moritura tenebat: 55
Turne, per has ego te lacrimas, per, si quis Amatae
Tangit honos animum (spes tu nunc una, senectae
Tu requies miserae; decus imperiumque Latini
Te penes; in te omnis domus inclinata recumbit),
Vnum oro: desiste manum committere Teucris. 60
Qui te cumque manent isto certamine casus,
Et me, Turne, manent. Simul haec invisā relinquam
Lumina nec generum Aenean captiva videbo.
Adcepit vocem lacrimis Lavinia matris

§, 510 non satis convenit. — 52. *Longe illi erit*: formula minus ardens in primis poetis (v. Cerdam et ad Tibull. I, 2), etiam Graecis exemplis illustranda. In vsa. 52, 53 Homericam narrationem Il. 2, 344 sqq. respici per se patet. — 53. Etai dubitari potest de hemistichio, an Virgiliis: distinximus tamen post *tegit*: quo facto loci difficultas sublata est. *Longe illi dea mater erit, quae nube fugacem Feminea tegat*; et *vanis* h. e. in vanum sese occultat umbris sc. illa: quibus Aeneas ante nube a matre (unda materna et nunc feminea nubes) tectus, occultatus fuerat. Nec autem sic scribendum fuisse videtur. Nam alterum non modo recte, sed etiam elegantius dicitur, variato post prius tempore: ut solet in primis Maro nostat.

54. *nova pugnae sorte*. Minus bene pro magna Serv. et illi. Immo: nova pugnae conditione, novo genere, singulare sc. certamine. — 55. *moritura*, tamquam quae mori decrevisset, nisi ille flecteretur. Cf. XI,

741 et saepe. — 57. *honos, αἰδώς*, passiva, qui habetur, reverentia; VII, 401, 402 *gratia*. Comparant Iotpp. modo Hecubae Iliad. 7, 82, modo Andromachae exemplum Il. 5; sed sunt haec paulo remotiora. — 58. *imperii* notionem ornat ut augel *τὸ δέος*, dignitas, auctoritas. — *in te omnis domus inclinata recumbit*, nititur, ornata: tu columen es, tamquam futurus genet, *ἐν στήθεσσι τοῦ πατρὸς*. *Teucris* pro Teucro, Aeneas, positum esse facile videas. Sed, quorsum factum? ut a vulgari oratione eo imago recederet. Ita mox 62 *haec lumina* pro hoc lumen, vitam. — 63. *captiva* ad invidiam adiectum: satis erat victa, cuius propositum exitu caruit; vel obnoxia, quas marito mortuo sub generi manu futura est.

64-69. Praeclare *τὸ ἥθος* in virgine servatum. Erubescit illa; animi sensa non eloquitur. Quandoquidem autem sive ex antiqui aevi more sive ex carminis oeconomia Lavinia nullae praecipuae partes esse in rerum actu poterant: multo magis in rubore

Flagrantis perfusa genas, cui plurimus ignem 65
 Subiecit rubor et calefacta per ora cucurrit.
 Indum sanguineo veluti violaverit ostro.
 Si quis ebur, aut mixta rubent ubi lilia multa
 Alba rosa; talis virgo dabat ore colores.
 Illum turbat amor, figitque in virginē voltus; 70
 Ardet in arma magis paucisque adfatur Amata:
 Ne, quæso; ne me lacrimis neve omine tanto
 Prosequere in duri certamina Martis euntem,
 O mater: neque enim Turno morā libera mortis.
 Nuntius hæc Idmon Phrygiō mea dicta tyranno. 75
 Haud placitura refer; Quum primum crastina coelo
 Puniceis invecta rotis Aurora rubescit;

puellæ acquiescere debuit poëta. Sic
 supra quoque lib. XI, 479, 480.
 Erubuisse autem putanda est, cum
 præsentē Turno nuptiarum esset fa-
 cta mentio, quas mater cum ipso,
 non cum Aeneas, factas esse vellet:
 Nam de amorē Laviniæ, in utrūque
 illa animo inclinaret, nihil usquam,
 si bene memini, poëta meminit (nisi
 forte in hoc rubore tale quid lateat.
 R.) — 65, 66. Non est hypallage,
 quod volunt, incepta h. l. figura; sed
 utrumque dici et auditu repræsen-
 tari potest: ut et ignis h. e. calor
 sanguinis ruborem faciat, et rubor
 ex concitatio sanguinis calorem.

67, 68. Hoc esse ductum ab Homero
 Iliad. 8, 441 omnes norunt; sed illi
 de vulnere Menelai; et locus ille est
 haud paulo ornatior. — *violaverit*
 dante pro tinxerit: quia adscititius
 color omnino natiūm ποτιστος, *con-*
rumpere, dicitur, et Homertis μιχρὸν
ἐκείνῳ ποτὶναι dixerit. — 68. *rubent*
 int. de tepidissimo rubore vicino. Sup-
 plendum autem v. 69. qualis tum co-
 lor esse solet, talis virgo dabat ore

coloris: talis color erat in virginis
 ore.

70. Ut ipse rubor decebat puellam,
 Turnis Laviniæ amore magis incen-
 ditur: nec tamen alloquitur eam, sed
 oculis in eam coniectis matri respon-
 det. Aliter heroum vita, aliter nostri
 mores feciunt. *turbat amor*. Certe
 bene laudat illud Livii III, 47 de Ap-
 piao: *Tanta vis continentiae verius quam*
amoris mentem turbaverat. — 72. *omi-*
ne tanto: ipsa lacrimis ominosa (cf.
 not. ad Tibull. I, 3, 43) in exitu ad
 pugnam. Prorsus ad Homeri ductum
 II, 6, 248, 249. cf. II, 5, 486 sqq. Ex
 posteriore loco et ex altēso Apolloni
 inde ducto lib. I, 295 sqq. illustratur
 sententia verborum: *neque enim Tur-*
no morā libera mortis, si mors fatalis
 insat, non liberum mihi est ei moras
 indicere. Nisi illa exempla essent, sim-
 plicissimum erat mortem de summo
 discriminē, ad quod pugna adduce-
 bat, accipere. Mortem, h. e. pugnam,
 non iam licet detractare. — 76. *haud*
placitura tamquam ingrato Aeneas,
 qui retrahere vellet dicta, ut v. 44
 42. — 78. Comparant II, 7, 68 sq.

Non Teucros agat in Rutulos. Tenerum arma quiescant
Et Rutulum. Nostro dirimamus sanguine bellum.

Illo quaeratur coniunx Lavinia campo.

80

Haec ubi dicta dedit rapidusque in tecta recessit:
Pocit equos gaudetque tuens ante ora frementis,
Piliuno quos ipsa decus dedit Orithyia,
Qui candore nives anteirent, cursibus auras.
Circumstant properi aurigae manibusque lacessunt
Pectora plausa cavis et colla comantia pectunt.
Ipse dehinc auro squalentem alboque orichalco

— 80. Praeclare haec. Hinc Lutan. VII, 348: *modo posuit deus omnia campo.*

81 sqq. An Maro, si retractare licuisset carmen, probaturus fuisset narrationem, quae sequitur, dubito. Locus est per se elegantissimus, ad exempla veterum heroum armantium se attemptatus. Sed vix placere potest, quod Turnum et Aeoeam hanc omnia facera narrat die *aut vespere*, qui pugnam antecedit. Induit arma, ut exploret, an humeris apte inhaereant, experitur hastam, etc., ut iterum exuat et se quieti det. Nam sequitur v. 113: *Postera vix summos* etc. Non tamen quequam haec offendisse video. Non roale quidem dicas, declarari a poeta summum ardorem Turni et pugnae studium. Recte utique; modo ne animus quis ad temporis notationem rehilerit, *te ante ora fr.* i. e. aotea frementes quoad ora.

83. Poëtico more equorum genus ornat. Sunt hi Turni equi ex Thracia, Boreae sede, cuius uxor Orithyia ex Aethia: cf. Apollon. I, 221 sqq. A Boreae autem cura equorum laudes repetunt poëtae; etiam Homerus. Nam Erichthonio, Dardani f., erant equae a Borea, ad in equum mu-

tato, prognatae: II. v, 223 sqq., quemadmodum Achillis equos ex Podarce Harpyia susceperat Zephyrus II. x, 159 sq. Quae omnia celeritatem cursus adumbrant. Non male autem critici veteres apud Servium a culpantur hoc loco Virgilium, dicentes incongruum esse figmentum. Namque Orithyia cum Atheiensi fuerit, filia Terrigenae (Erechthei), et a Borea jo Thraciam rapta sit, quemadmodum potuit Piliuno, qui erat in Italia, equos dare? Progeniem istam armentij Erichthonij huc vocat Iul. Sabinus; non magis commode. Probabiliore ioveato Penthesileae equos ab Orithyia donatos narravit Q. Calaber lib. I, 165 sq. Omoio hoc est exemplum usui mythorum apud superiores poëtas tam diversi ab usu antiquo. Maroni est merum ornamentum, nec de probabilitate historica ille laborat; antiquis vero erat phantasma in sermone hominis *deus* vocatur, ut ventis natum diceret equum velocissimum. — *decus* h. l. γῆρας, munus honoris causa, datum: apud Homer. ἀγλαΐα. — *Qui candore*, ornavit Homericum II. x, 437 cf. II. π, 149, τ, 115. — 85. *lacessunt plausa* ornate pro plaudunt. Conf. Ge. III, 186; de voce *lacessunt* vid. ad X, 10.

Circumdat lorica humeris; simul aptat habendo
 Ensemque clipeumque et rubrae cornua cristae,
 Ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti
 Fecerat et Stygia candentem tinxerat unda.

— 87. *aquantem auro, splendens*: v. ad X, 314. *albo orichalco*. Cum de metallis omnino multa, fide parum explorata, crediderit vetustas, etiam pretiosum aliquod et auro proximum metallum narrant poëtae *ópti-χάλκος*, v. e. Hymn. Homer. V, 9, male a nonnullis redditum *orichalcum*. Cf. h. l. Serv.; fuisse illud aeris genus aliquid pallidius, ex hoc Virgiliano loco colligitur. v. Bochart. Hieron. P. II, VI, 16. Hoc melius, quam quod Servius affert; album dici auri comparatione; nam per se album non esse, nisi album simpli. ad splendorem spectat, uti Hesiod. Sc. H. 422 *ópti-χάλκος* *παύρο* dixit, quod iam Cerda aliique maluerunt. Adde Apollon IV, 973; ubi conf. Schol. Winckelmann. Monum. ined. T. II, p. 172 alio affert parum subtiliter dicta; in hoc tamen audiendus, quod albo eiusmodi metallo vasa in Museo Herculanensi esse narrat. Locus Plinii XXXIV, 2 accuratior tractatione indiget; manifestum tamen ex eo fit, veteres nallum aliquod aes candidum notum habuisse, simile vulgari huius (*Messing*), ad quod vulgus nomen est trahendum. Vñ. Io. Beckmann ad Aristot. mir. aud. p. 132. — 88. *aptat habendo*, ad habendum, ut Serv.; h. e. ut haberi commode manu ac tractari possit; explorat, an habilis sit ensis; quomodo alias efferre hoc solebat Maro. — 89. Capiti aptat galeam. *cornua cristae* nova dixisse videtur. Servius comas interpretatur; cornua enim proprie esse cincinnos. Fortasse verba Diomedis Iliad. 2, 385

in-Patidem, *αἶψα ἀγλαί*, in animo habuit. Sed a poëta designari videtur gales duplici vel triplici crista ornata. *προχάλκη*, quae explicita et discriminata in ternas diversas partes vergit ac nusat. Tales *λάσες* ex conis & *παλῆς* suis prodeuotes et in obliquum vergentes ac prominentes sequae inflectentes potuere per portus designari. Cf. IX, 50. — 91. *tinxerat*, ad temperandum, seu indurandum ferrum. Vid. VIII, 450; alii *aridentia tingunt Aera laetę*; et similia Ge. IV, 172. *Stygia autem unda* tinxisse ferrum Vulcanum ait, nescio an satis commode, quandoquidem diis superis Stygis adeundi nulla est data facultas, et magis sobrie Sophocl. Ai. 1056 de ferro, quo is occubuit, *Ἀρ' αὖτ' Ἐπὶ νότος τοῦτ' ἐχάλασε ξίφος*: arguta tamen et ingeniose, quandoquidem Styx non modo amnis ille est Ipsiis diis sacer et horrendus et, cum aqua ad temperandum ferrum candens memoranda esset, nulla opportuniore videri debebat; verum etiam, quoniam Styx et ipse *ἑρμῖος* amnis erat et incorrupta atque ab omni vi secunda reddebat ea, quae in eammergebantur. Nota est fabula de Achille Styge merso. Quomodo igitur alia aliam aquam meliorem esse ad ferrum temperandum (*ἑρμῖος*, τὸ γὰρ αὐτὸ σιδῆρον γι (non τε) κρύπτει, Od. 1, 393) res est notissima, observata quoque Plinio XXXIV, s. 41; ita isto quidem respectu Stygia aqua cum iudicio ac dilectu potius videri, potest.

Exia, quae mediis ingenti adnixa columnae
 Aedibus adstabat, validam vi conripit hastam,
 Actoris Aurunci spoliū; quassatque trementem
 Vociferans: Nunc, o numquam frustrata vocatus 95
 Hasta meos, nunc tempus adest; te maximus Actor,
 Tē Turni nunc dextra gerit; da sternere corpus
 Loricamque manu valida lacerare revolsam
 Semiviri Phrygis, et foedare in pulvere crinis
 Vibratos calido ferro myrrhae madentis. 100
 His agitur furiis, totoque ardentis ab ore
 Scintillae absistunt; oculis micat acribus ignis:
 Mugitus veluti quum prima in proelia taurus
 Terrificos ciet atque irasci in cornua tentat,
 Arboris obnixus trunco, ventosque lacessit 105
 Ictibus et sparsa ad pugnam proludit arena.

Nec minus interea maternis saevus in armis

92, 93. Ad veteris aevi morem omnia. v. Od. α, 122. — 94. *Actoris Aurunci spoliū*, Actori detractum: ne dubites. Commode vero ponere potuit poeta, bellum Turco cum Auruncis, vicino populo, intercessisse: unde lib. VII, 295 in Turco cōpūis erant *Auruncas manus*. — Mox 95, 96, ut X, 773, 774. — 99, 100. Perpetua in Troianos tamquam molles homines facta probra: conf. IV, 315 sqq. IX, 614 sqq. partim ex fama de Troianorum opulentia, partim ex permutatione Troianorum cum Phrygis facta. An vero comas iam Phryges illi calamistis vibrare, crispare, soliti fuerint, ex poeta probatum dare nolim: videtur ip hoc bergici speculi more deserto sui aevi mores substituisse. — 101, 102. De ira nil frequentius his. Iam praevit. Homerus II, α, 104. δ, 607. τ, 365. δ, 662. Hesiod. Sc. Herc. 390; sed *scintillae*,

h. e. fulgores, *πυρρὰ πυρρὰ*, rem augent mirifice. Praestitit signa Apollon. I, 1296, 1297. In ceteris praevit Lucret. III, 290 de calore: *Quum fervescit, et ex oculis micat acribus ardor*. — 103 sq. Ornatum comparationis ex Gg. III, 232-234 petiū, ubi v. not. irasci, illi corpus, iram exercere cornibus; quod paullo post et, se suscitāt irā; ut *vurgere in cornua*, exigere se cornibus. Adscriptum ibidem *Συμπούδου* si; *κίρα*; ex Euripidis Bacch. 712. Versum graecū in Epp. ad Att. VIII, 5 adscripsit iam Guell. *πῖπας ἡλλὰ μὲν νύχτας ἰσχυρὰς ἐς κίρα συμπαρτα*: ut hic ventos lacessit ictibus. Illud alterum; et *sparsa et pugnam proludit arena* proprium taurorum naturae esse notum est; idquē iam Plinius VIII, 45, s. 70 posavit. Add. Oppian, *Cyneget.* 56, 57, 68. Q. Calab. IV, 237 sqq.

107. *saevus*, fortis: ut *totius iam*

Aeneas acuit Martem et se suscitât ira,
 Oblato gaudens componi foedere bellum.
 Tum socios maestique metum solatur Iuli
 Fata docens, regique iubet responsa Latino
 Certa referre viros et pacis dicere leges.

Postera vix summos spargebat lumine montis
 Orta dies, quum primum alto se gurgite tollunt
 Solis equi lucemque elatis naribus efflant;
 Campum ad certamen magnae sub mœnibus urbis
 Dimensi Rutulique viri Teucrique parabant
 In medioque focos et dis communibus aras

poëtae dictum vidimus *sacrum, crudelē, atroem, forum*. — *acuit Martem*: virtutem bellicam, ut *conuise furorē* VII, 406. Doctius enim poëtae dicunt *ἔειπεν*, h. e. *ἐξέειπεν, παραφύνατο*, el acuerē virtutem, iram, curas, quam acuerē se ad vel in iram ele. Etiam pro: *acuerē alicuius famem*, acuerē aliquem, noster poëta ausus est dicere: *Audiuque lupos acumont balatibus agni*, Ge. IV, 435. — 409. *foedere*, pugna singulari ex foedere. Idem v. 412. *pacem dixit*. — 411. *Fata docens*. Non varetur poëta hoc ipso deträhēre aliquantum virtuti herois sui. Qui enim povit fatale sibi esse, ut vincat, non adeo magna virtute indigere videtur, quam qui incerto, multo magis qui certo vinct discrimine ad pugnam procedit. Sed fecit hoc, an recte non dixerim, exemplo Homeri: apud quem Helenus Ilectorem ad certamen hoc ipso argumento excitat II. 9, 50, 52. — 412. *viros*, natā τὸ εὐκλείαντες, intelligitur missos esse legatos, ut Serv. monet: etai v. 75 tantum unus Ichnon memoratus est; nisi dicas missos nunc esse ab Aenea alios, comites datos redeuntibus Latini legatis.

423. Bene Servius: « Et sciendum, nunquam diem sic potenter descripsisse Virgillum, sicut in IV, 522 noctem, ubi Dido pervigilans deliberrat. » Oritur scilicet dies, qui fatum rebus in ævum Conderet humanis, et quo summa belli et carminis exitum nunc invenisset. — Ordo: *Postera vix summos spargebat lumine montes Orta dies... Campum... Rutuli Teucrique parabant*; pro: cum pararent. Reliqua in medio declarant certum diei. — 415. *lucemque elatis naribus efflant*. De elato equorum in altum eluctantium capite cogitandum. Exquisitius vocabulum explevit poëta, *lucem* pro flamma, igni. Nam equus Solis ignem efflare, *ἵππ' ὀρέσθαι*, commune est. Ovid. Met. II, 449, 454, 455. Præiverat autem etiam in vocis dilectu Ennius: *fundantque elatis naribus lucem*, ut Servius monuit, et Lucilius apud Victorium: *efflantque elatis naribus lucem*. — 416. In seq. potuit ante oculos versari similitudo inter Troianos et Achivos foedus de pugna singulari II. 9, 314 sqq. — *Campum parabant*, instruebant: aequando, purgando ab arbusiis etc. conf. 770, 771. — 418, 419. Argutatur Servius,

Gramineas. Alii fontemque ignemque ferebant
 Velati lino et verbena tempora vineti. 120
 Procedit legio Ausonidum, pilataque plenis
 Agmina se fundunt portis. Hinc Troius omnis
 Tyrrhenusque ruit variis exercitus armis,
 Haud secus instructi ferro, quam si aspera Martis
 Pugna vocet. Nec non mediis in millibus ipsi 125
 Ductores auro volitant ostroque decori,
 Et genus Assaraci Mnestheus et fortis Asylas
 Et Messapus equum domitor, Neptunia proles.
 Vique dato signo spatia in sua quisque recessit,
 Defigunt tellure hastas et scuta reclinant. 130

Iul. Sabinus et alii. In ara, quae h. l. e caespite fuit, puta esse factum, qui ignem recipit. Di autem communes sunt, per quos uterque iuraturus erant, Latinus et Aeneas; ut in loco Propertii I, 11, 16, ubi puella perfida non meminit communes deos. Sicque lib. VIII, 275, communemque vocat deum. cf. Valer. Fl. IV, 761. Communesque vocant supplex. — 120. Antea legebatur *Velati lino*: villa linea cincti, cui frondes sacrae erant implicatae. Feciales descriptos volunt: male; nam praesens aetas praefones, *ἀρχοντες*, habet, ut Hom. II, 7, 116 sq. Sed verior lectio est *lino*, veste, qua ab umbilico usque ad pedes teguntur pudenda populi, *σχιγγαί*, *μεσώ* part, cincti: ut praecincti esse solebant ministri sacerdotum. — 121. *pilata agmina*, pilis armata. Recte hoc armorum genus Romanis proprium a Polyb. VI, 23 descriptum (cf. Ge. I, 495) nunc tribuit *Ausonidarum* h. e. Latinorum agmini; ut Aventini copias lib. VII, 664. Mirum tamen Grammaticorum veterum acumen fuit, quo *pilatum* (a *pilando*, *πλάω*; ductum) confectum, densum esse vellent. Do-

cta est Servii nota ad h. l. super antiquo hoc verbo: etsi ipsa vocis notio parum recte ab eo constituitur. Quod v. 130 *hastae* memorantur, nihil obest; nam genus hoc *pila* tamquam speciem comprehendit. Quod si *pilatus* alias non occurrit, ad analogiam tamen aliarum vocum, *hastatus*, *elipentus*, recte se habet. Martialis auctoritate lib. X, 48 uti vix licet, cum non satis liquido constet de lectione. — 127. Mnestheum, Asylum et Messapum, excitat nominatim, primum ut poeta, quondamquidem singula enarrata plus *ἐκπύσις* habent, quam summatis annumerata; tum quia hi inter viros principes maxime memorabiles, quorum etiam mox opera erit praecipua. De Mnestheo Troiano v. ad lib. V, 116, 117, de Asyla Etrusco lib. X, 175-178; Messapus in Latinorum auxiliis erat. Conf. VII, 691. — 130. Vt ad v. 116 diximus, possunt in his nonnulla ex II, 7 esse adumbrata: ut hic ex vs. 134 sqq. Sed *donis* *ἀνδραφόροι* ibi diversum est ab hoc, quod *scuta reclinant*: ibi innixi sunt scutis, ut lib. IX, 229: *Stant longis adnixi hastis et scuta tenentes*:

Tum studio effusae mères et volgus inermum
Invalidique senes turris et tecta domorum
Obsedere; alii portis sublimibus adstant.

At Iuno e summo, qui nunc Albanns habetur
(Tum neque nomen erat nec honos aut gloria monti)¹³⁵
Prospiciens tumulo campum adspectabat et ambas
Laurentum Troumque acies urbemque Latini.
Extemplo Turni sic est adfata sororem,
Diva deam, stagnis quae fluminibusque sonoris
Praesidet (hunc illi rex aetheris altus honorem ¹⁴⁰
Iuppiter erepta pro virginitate sacravit):
Nympha, decus fluviorum, animo gratissima nostro,
Scis, ut te cunctis unam, quaecumque Latinae
Magnanimi Iovis ingratum adscendere cubile,
Praetulerim coelique lubens in parte locarim: ¹⁴⁵
Disce tuum, ne me incuses, Iuturna, dolorem.
Qua visa est fortuna pati, Parcaeque sinebant
Cedere res Latio, Turnum et tua moenia texi:
Nunc iuvenem imparibus video concurrere fati,
Parcarumque dies et vis inimica propinquat, ¹⁵⁰

at li. I. reponunt in terrâ, κατὰ τὴν
ἑρτά, ἀναρτίζουσιν πρὸς τῇ γῇ, scula.
— 131 sq. ornafe: cupiditate spē-
ctandi egressae domibus feminae,
pueri et senes aedificiū tecta et muros
adscendunt (more aevi heroici ex
Homero et Hesiodo nōto. R.)

134. At Iuno: de formula hac, qua
deorum interventum orditur poëta,
cf. ad lib. IX, 638. Iuno Iuturnae
Turni fata aperit novissima. — 135.
neque nomen: nam hoc deum ab
Alba condita habuit; neque honos, qui
per ferias Latinae in ea haberi solitas
accessit. — 139. Iuturna proprie unius
fontis Nympha est, qui, non longe a

Numicii fonte aherat, ex montis Al-
bani radicibus progressus, mox in
lacum diffusus et in Tiberim delatus.
Habita Nympha inter deas Latiorum
indigena. Diva deam h. e. dea deam,
nihil amplius: nec Grammatici au-
diendi, qui distinguunt. — 141. sa-
cravit: cum dilectu positum verbum
pro dedit. — 142. deus fluviorum
simpl. pro aquarum, fontium. — 144.
ingratum cubile: h. e. mihi inuisum,
quatenus in eo pellicei Iunoni inuisae
Iovis amplexibus tenentur. Ita malim
accipere, quam vel ad Iovem ingra-
tum, aut ad Latinas ingratus retra-
here. Servius variis tentat. — 148. Ce-
dere res Latio, Latinis res proce-

Non pugnam adspicere hanc oculis, non foedera possum;
 Tu, pro germano si quid praesentius audes,
 Perge; decet. Forsan miseros meliora sequentur.
 Vix ea, quum lacrimas oculis Inturna profudit
 Terque quaterque manu pectus percussit honestum.¹⁵³
 Non lacrimis hoc tempus, ait Saturnia Iuno;
 Adcelera et fratrem, si quis modus, eripe morti;
 Aut tu bella cie conceptumque excute foedus.
 Auctor ego audendi. Sic exhortata reliquit
 Incertam et tristi turbatam volnere mentis.

Interea reges, ingenti mole Latinus
 Quadriugo vehitur curru, cui tempora circum
 Aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
 Solis avi specimen; bigis it Turnus in albis

dere, eos fortuna secunda uti. — 151. Comparant Iliad. γ, 305, 306, saltem ad verba. Ad rem nota Servii facit, qui numina, quoties mortuorum viderint eos, quibus favent, ab iis recedere moneat: vide Stat. VII, Theb. 789 et II. χ, 213. — 153. decet plus est quam liceat; *forsan*. Serv. s. ut forte possit fatorum ordo mutari. — 155. *honestum*, pulcrum, ex καλόν, ut Ge. II, 392 *caput honestum*. — 157. *si quis modus*, exquisite pro: quocunque modo; etiam docte mox exoritur pro concutere, turbare, *συχθῆναι*; VII, 339: *disicere pacem*. Consilium autem Iunonis ex Homero positum II. θ, 64 sqq. — 160. *incertam*: aut utrum faceret, aut de eventu. Nam v. 153: *forsan miseros meliora sequentur*.

161 sqq. — 245. Foedus inter Aeneam et Latinum de pugna singulari cum Turno ineunda eiusque conditionibus. Multum superavit Maro Homerum in sollempnibus foederis exponendis; cf. II. γ, 259 sqq. Ad figuras

Virgilio neque usurpatas refert Macrob. VI, 6, quod de duobus incipit dicere et in unum desinit, Quod tamen ex Homero laudat Odyss. μ, 73, 74, alienum est. Hyperbaton esse dicit Servius, ut ordo sit: *Interea reges procedunt castris*, cetera in parenthesis dicta sint. Hoc sequuntur, quantum video, interpretes; quibus tamen non accedam. Poniť ab initio poeta genus etiam individua subiungit, inflexa ad id oratione. Interpongo liaque: *Interea reges* (et quidem primo loco) *ingenti mole Latinus vehitur* etc. *bigis it Turnus* etc. *Hinc pater Aeneas* — *Romae*: *Procedunt* (sc. omnes) *castris*. *ingenti mole*, magna molitione, apparatu. Servius: pompa, ambitu. — 163, 164. Corona radiata ornatus Latinus in stirpis a Sole ductae argumentum. *specimen* est *διῆρυξ*, documentum, id quod argueret patrem Solem: ut Ge. II, 241. *Solis avi*: ad maternum genus et Circen, Solis filiam, hic esse recurrendum nullus dubito. *Interea Latinum ipse*

Bina manu lato crispans hastilia ferro. 163
 Hinc pater Aeneas, Romanae stirpis origo,
 Sidereo flagrans clipeo et coelestibus armis
 Et iuxta Ascanius, magnae spes altera Romae,
 Procedunt castris, puraque in veste sacerdos
 Saetigeri fetum suis intonsamque hidentem 170
 Adtulit admovitque pecus flagrantibus aris.
 Illi ad surgentem conversi lumina solem
 Dant fruges, manibus saesas et tempora ferro
 Summa notant pecudum paterisque altaria libant.
 Tum pius Aeneas stricto sic ense precatur: 175

poëta VII, 47 Fauno et Marica genitum prodidit. Quod Mariam eandem ac Circeam fuisse Servius contendit, grammaticum acumen sapit. Etsi verum est, Circes et Vlyssis filium habitum Latinum auctore ipso Hesiodo Theog. 1011-1015; tamen necessitas nulla est, ut, quod aliis arbitrantur, Maronem sui ipsius oblitum nunc aliud sequi dicamus. Sed, cum tam multimode fabulae veteris Italiae narratae et ornatae fuerint, potuerunt esse utique, qui vel Faunum vel Picum (nam *avon* simpliciter de uno ex progenitoribus accipere licet) e Circe sublata traderent. Ita Picum a Circe amatum ex Ovidii Metam. XIV, 320 sqq. novimus. Circe et Telemachi filium Latinum alii ediderant, quos Hyginus fab. 127 exscripsit: ubi et Munkel. Ceterum radiatam coronam, qualis in Regibus, primo Aegypti et Syriae, tunc in Caesare et Augusto, sed post mortem, a Nerone vero iadè etiam viventibus imperatoribus conspicitur, exprimere utique voluit poëta: fortasse respexit honorem Caesari et Augusto habitum: *distinctam radiis coronam*, v. c. apud Flor. III, 2, 91 de Caesare; v. Intpp.

ad. Vellei. II, 59, 6. Primo tamen loco fabulam spectavit Maro de Circe, Solis filia, cuius caput radiatum ab Argonauticis celebratum: v. Orph. 1216 sqq. An *his sex radii* ad XII mensium vel signorum caelestium numerum spectent, incertum est. — 165. *Bina* ex more heroicam, v. lib. I, 343, — 167. Habens clipeum et arma a Venere matre accepta. *Sidereus*, fulgens, coruscus, sideris instar: hoc cum *flagrans* convenit. Homor. Iliad. π, 134, Σώφρα, Περικλῆς, ἀντιφόντα, ποδώντος Δίαχιδας, — 170. In foedere iungendo porca mactatur more Romano. Cf. VIII, 614; agna Troiana et Graeco. V. II, y, 246 sq.

— 172—174. Notandus mos horum aetatum. Orientem spectantes molam salisam efficiunt victimae, pilos e fronte eius excindunt enses (conf. VI, 245, 246), quos in flammam coniciunt: tum vinum in aram libant. Fieri haec ad consecrationem victimae putanda sunt. Iode 213 *cite sacrasque pecudes*. Genocia uno verbo est *κατάπυξος*. Res pluribus locis Homericis illustratum vide apud Feithium et alios et Cerdam. — 174. *pateris altaria libant*, esquisite,

Esto nunc Sol testis et haec mihi Terra vocanti,
 Quam propter tantos potui perferre labores,
 Et pater omnipotens et tu Saturnia Iuno,
 Iam melior iam, diva, precor; tuque inclute Mavors,
 Cuncta tuo qui bella, pater, sub numine torques; 180
 Fontisque Fluviosque voco, quaeque Aetheris alti
 Religio et quae caeruleo sunt numina ponto:
 Cesserit Ausonio si fors victoria Turno;
 Convenit, Evandri victos discedere ad urbem,
 Cedet Iulus agris; nec post arma ulla rebelles 185
 Aeneadae referent ferro haec regna lacessent.
 Sin nostrum adnuerit nobis Victoria Martem,
 (Vt potius reor et potius di numine fiment)
 Non ego hec Teucris Italos parere iubebo.
 Nec mihi regna peto. Paribus se legibus ambae 190
 Invictae gentes aeterna in foedera mittant.

libando rigant. — 176. Formula ad
 ductum Homericae concepta *Ilid.* 7,
 276 sqq. in qua antiquissima numina
 quae fuerint, observa. Formula si-
 milis etiam in *Od.* 6, 184 sqq. *Ilid.*
 6, 36 sqq. 7, 258 sqq. occurrit. Nec
 invidendum hoc observare in poeta
 ex decore personarum variatum: Aeneas
 stricto ensae, tamquam periculum
 ultor, Latinus sceptro protento pre-
 catur. — 174. Comparant verba ex *Il.*
 6, 179 *ἢν πᾶσι θεοῖσιν*. — 179 *iam*
melior, propitia, placata: ad Heleni mo-
 nitum respicere putatur; lib. III, 435
 sqq. — 180. *torques* h. l. regis, mo-
 deraris, sua voluntate, proprie: fle-
 ctis, ut currum. — 181. *quaeque Ae-
 theris alti religio*. Variavit orationem;
 h. e. Aetherem invocet. Si numen ei
 est, si religiose colitur, etiam reli-
 gionem aetheris esse necesse est: hinc
 suum quaque etc. petiit. — 184. *con-
 venit*: *ἔσθ' ἔσθ' ἔσθ'*: conveniunt esto in

hoc, ut. — 187. *Sin nostrum adnuerit*
nobis Victoria Martem. Per hypalla-
 gen dictum pro: sin noster Mars ad-
 nuerit nobis victoriam, accipit Ser-
 vius; alij tacent. Enimvero est doctior
 ratio loquendi pro vulgari: sin victo-
 ria propitia fuerit, adnuerit nobis pu-
 gnanibus, pugnae nostrae; quod fit
 fausto pugnae exitu. Nunc, cum pro
 pugna Mars memorati solet, pro
 pugnae eventu secundo: nostrum *Mar-
 tem*, hoc est exitum secundum, qua-
 lem nos optamus, dixit. Ita Mars
 non modo pugnam, sed et fortunam
 et successum pugnae in toto illo de-
 notat: *auspicio Marte*, ut VII, 540 et
 alibi, *secundo Marte* X, 21. — 188.
reor hoc loco pro spero. — 189 sqq.
 Haec egregie ex eo, quod vere factum
 esse ex historiis constat, adumbrata
 sunt. — 190 *paribus legibus*. Hoc iam
 praemunierat poeta oraculorum vete-
 rum auctoritate: VII, 256: *Et vete-*

Sacra deosque dabo ; socer arma Latinus habeto ;
 Imperium sollemne socer ; mihi moenia Teucri
 Constituent , urbique dabit Lavinia nomen .
 Sic prior Aeneas ; sequitur sic deinde Latinus : 195
 Suspiciens coelata tenditque ad sidera dextram :
 Haec eadem , Aenea , Terram , Mare , Sidera iuro ,
 Latonaeque genus duplex Ianumque bifrontem
 Vimque deum infernam et duri sacraria Ditis ;
 Audiat haec Genitor , qui foedera fulmine sancit ; 200
 Tango aras ; medios ignis et numina testor :
 Nulla dies pacem hanc Italae nec foedera rumpet ,
 Quo res cumque cadent ; nec me vis ulla volentem
 Advertet ; non , si tellurem effundat in undas
 Diluvio miscens coelumque in Tartara solvat : 205
 Vt sceptrum hoc (dextra sceptrum nam forte gerebat)
 Numquam fronde levi fundet virgulta neque umbras ,

ris Fauni voluit sub pectore sortem ...
paribusque in regna vocari Auspiciis.
 — 192. *Sacra deosque* intell. Penates
 ac Vestem. v. lib. II, 293. — *Latinus*
haebit summum imperium cum iure
 belli : ut igitur sub eo legibus suis
 vivant Troiani. *Sollemne* accipit le-
 gitimum : ut solent ea quae legitima
 sunt, sollemni ritu suscipi, tradi. —
 193. Deos in Italia vetustissima reli-
 gione, Pelasgica scilicet, cultos ho-
 minat ; id quod et ipsum observatu
 dignum. — 199. *vim deum*, ut nu-
 men, deos Interos et Ditem. Nil im-
 plius. *ἄρατος* *ἰδὼς* pro *Dei ἡρατοῦ*.
 — 200. *fulmine* tamquam ostentat :
 aruspicinam spectat ; nisi malis cum
 aliis de Iove periurii ultore cogitare.
 — 201. *medios ignes*, in medio hoc,
 in ara, positos. Elegantiior tamen
 Heinsii Interpretatio, ut sint tam-
 quam sequestres et conciliatores pacis.
 — 203. *volentem* bene adiectum : nam

potest foedus rumpi eo nolente et in-
 vino ; uti VII, 586 sqq. societatis ini-
 tiae violentiam prohibere non potuit.
 — 204, 205. Non, si vis ulla Ter-
 ram, Mare, Coelum ac Tartarum
 misceat. Esqu Coastem hoc exi-
 lit. *Diluvium* pro aquis inundantibus,
 quibus misceantur tellus et undae. —
effundat tellurem in undas. Ex vulgari
 modo loquendi effunduntur undae in
 tellurem : unde per hypallagen di-
 ctum putavit Servius et alii. Sed con-
 stituenda est notio *τῷ effundat* ex
 altero, *solvat*. Tellurem mari obru-
 tam et dissolutam ac liquefactam vis
 maior diluat et effundat in mare ;
 tamquam glebam illam, *βῆλον ὕ-
 παν*, Medesae apud Pindarum Pyth.
 IV, 67 sq. *coelum in Tartara solvi*,
 h. e. resolutum cum Tartaro misceri.
 — Ad 206-241 viz necesse ut monea-
 mus, haec ex Iliad. II, 234 sqq. esse
 adumbrata. Comparent studiosi ipsa

Quam semel in silvis imo de stirpe recisum
 Matre caret posuitque comas et brachia ferro,
 Olim arbor; nunc artificis manus aere decoro 210
 Inclusit patribusque dedit gestare Latinis.
 Talibus inter se firmabant foedera dictis
 Conspectu in medio procerum. Tum rite sacratas
 In flammam iugulant pecudes et viscera vivis
 Eripiunt cumulantque oneratis lancibus aras. 215
 At vero Rutulis impar ea pugna videri
 Iamdudum, et vario misceri pectora motu;
 Tum magis, ut propius cernunt non viribus aequis.
 Adiuvat incessu tacito progressus et arani

verbo. Valerij Flacci alia est imitatio lib. III, 707 sqq. — 208. *cum semel, τὴν αὖ καὶ ποτὶς τομήν* (h. e. interposita, unde recisum fuit) *ἢ ὅπως λελόνη: matrem*, de terra, ut XI, 71: *Non iam mater alit tellus*. Potest tamen, quod malim, de ipsa stirpe, trunco cum radicibus, accipi. Est hæc Pindari *ἄνδρ' ἰσχυρότατον ἔσπερον*. — 210. Kere ornatum sceptrum coegit. Vis autem comparatæ in hoc: ut hoc sceptrum, hæc hasta, nunquam repulsiabit; nec nunquam ab hoc sedere recedam. Alij res se haberi apud Homerum, ubi Achilles tam certe sui desiderium subitūrum esse Achivi pronuntiat, quam certe sceptrum, quod gestabat, nunquam iterum si repulsiaturum. Vtrique potest iniuria fieri a vris doctis, qui alterum alteri attulerre voluerit. — 213, 214. *rite sacratas, consecratas*, cf. ad v. 172. — *in flammam iugulant*, ut sæpe iam vidimus, verbo motus resolutio in alterum verbum, pro in flammam profectum iugulatas. — 215. *cumulantque oneratis lancibus aras*, cumulate apponunt in ara exta in lancibus. Eadem VIII, 284. Scilicet

viscera, qui voto alia caries designantur, nec in Italorum sacris exta, in Romanis simulantur lancibus aras admoxta Ge. II, 194; *Lancibus et pandis fumantia reddimus exta*. conf. Dionys. Halic. VII, 72 extr.

216—308. Fraude Iturnæ animis Latiorum incensis foedus turbatur. Comparare solent II, 5, 215 sqq. — 218. *ut propius cernunt non viribus æquis*. Servius: eos congressuros esse, subaudit. Barmannus: ut veniant scilicet adire Aesiam, et Turnum non esse æquis viribus. Simplicissimum etiam supplere, servata verborum junctura, ut *propius cernunt pugnas non viribus æquis ineundam*. Turbas tamen et hic feci et me ipsum in fraudes induxit prava interpunctio; qua nunc a me subijcta omnia sententia expedita est: *non viribus æquis*; h. e. eam vices utriusque æquæ non essent, retrahendum est ad verba: *impar ea pugna videri* (Fortasse sensus, commale post æquis positum, et iam magis ad adiuvant, relato, clarior sit. Etiam cernunt esse potest h. e. dimicant. R.) — 219. *Adiuvat*,

Suppliciter venerans demisso lumine Turnus 270
 Tabentesque genae et iuvenali in corpore pallor.
 Quem simul ac Iūturna soror crebrescere vidit
 Sermonem et volgi variare labantia corda :
 In medias acies formam adsimulata Camerti
 (Cui genus a proavis ingens clarumque paternae 275
 Nomen erat virtutis, et ipse acerrimus armis)
 In medias dat sese acies, haud nescia rerum,
 Rumoresque serit varios ac talia satur :
 Non pudet, o Rutuli, pro cunctis talibus unam
 Obiectare animam? numerone an viribus aequi 280
 Non sumus? En! omnes et Troës et Arcades hi sunt,
 Fatalisque manus infensa Etruria Turno.
 Vix hostem, alterni si congrediamur, habemus.
 Ille quidem ad superos, quorum se devovet aris,
 Succedet fama vivusque per ora feretur : 285

facit, ut ita his videretur; augeat me-
 tum. — 222 sqq. Scilicet sic apud
 Homerum Il. 8; 86. Pandarus Mi-
 nervae monitu foedus turbat. cf. V,
 496, 497. — 225. *genus ingens* esse
 debet vel numerosa gentilitas, quod
 multos illo habebat communem stirpe
 ortos, vel *genus* est pro nobilitate et
 splendore generis dictum. — 229. *pro*
cunctis talibus: in laudem dictum ne
 dubita vel propter va. sequi pro his,
 qui et ipsi pugnare poterant, *numero*
et viribus aequi. — 232. *fatalis manus*.
 De Troianis, qui fataliter ad Italiam
 venerant, vix bene cum Servio acci-
 piat propter copulam, quae hoc ad
 Etruscos revocat: quos, ut arbitror;
 omnino epitheto hoc oneravit, ut
 sint agmen dirum, tetrum, exitiale.
 Molestius est, si dicas respexisse lib.
 VIII, 497 sqq. aut esse satis debitum,
 ut *fatis debitus* Arruns erat XI, 739.
Infensa propter receptum a Turno
 hospite Metentium ibid. v. 492 sqq.

Sed totum versum e margine venisse
 suspicari licet (Tuesaria fortasse lo-
 cum, si *fatalis* exponas: exilio desti-
 nata. *Infensa* quidem est Turno, sed
 eam ipsam ob causam odio est no-
 stro digna et interitu certo. (R.) —
 233. *Vix hostem*: breviter exposuit,
 quod Homerus ornatum dederat Il.
 8, 423 sq. — 234. *Augusta rei spe*
cies: *puperos*, quorum se devovet aris
 sententia tamen obcurior. *Aris deo-*
rum propterea se devovere dicitur is,
 qui aut sacris curandis ideoque sacer-
 dotio consecratus, aut sacris templis-
 que tuendis se consecrat ac devovet
 ut XI, 440, *vobis animam hanc sacer-*
roque Latino Devovet, vobis tuendis,
 ideoque pro vobis, pro vestra salute.
 Neutrum hic locum habet. Devovet
 ille se, vitam suam, morti pro Lati-
 nis, *aris decorum*, in aris, h. e. ad
 aras, foedere facto ante aras: re omni
 in malis ducta. — 235. *vivusque per*
ora feretur, ad notum illud Ennia-

Nos, patria amissa, dominis parere superbis
 Cogemur, qui nunc lenti consedimus arvis.
 Talibus incensa est iuvenum sententia dictis
 Iam magis atque magis serpitque per agmina murmur;
 Ipsi Lauretes mutati ipsique Latini. 240
 Qui sibi iam requiem pugnae rebusque salutem
 Sperabant, nunc arma volunt foedusque precantur
 Infectum et Turni sortem miserantur iniquam.
 His aliud maius Iuturna adiungit et alto
 Dat signum coelo, quo non praesentius ullum 245
 Turbavit mentis Italas monstroque sefellit.
 Namque volans rubra fulvus Iovis ales in aethra
 Litoreas agitabat avis turbaeque sonantem
 Agminis aligeri, subito quum lapsus ad undas
 Cycnum excellentem pedibus rapit improbus uncis. 250
 Adrexere animos Itali cunctaeque volucres
 Convertunt clamore fugam mirabile visu!
 Aetheraque obscurant pennis hostemque per auras
 Facta nube premunt, donec vi victus et ipso

num: *volito visus per ora virum*: *se-*
retur sermonibus, etiam post mor-
tem superstes. — 238. *iuvenum sen-*
tentia, ut γυναικων, pro animo. — 241.
Comparant Intpp. Iliad. β, 453 γ,
 442.

244 sq. In his manifesta vestigia
 Homericæ prodigii Iliad. x, 200 sqq.,
 quod expressum est a Cicerone in
 Mario: v. de Div. I, 47, et 3, 247
 sqq. cum altero Odyss. o, 460, ut
 timen accommodatum illud sit ad
 eventum praesentem. — 245. *prae-*
sentius, efficacius. Intellige ostentum
 clagum, manifestum, εὐαγγέλιον, quo
 deorum voluntas tam manifesta fit,
 ut dubitari de ea nequeat. — 246.
turbavit mentes Italas. Ornate expres-
 sit poeta, quod vulgo dicimus: si-

gnum, quo nullum aliud clarius Ita-
 lis h. e. Latinis visum erat: seu cla-
 rissimum, quod unquam vidiissent.
 Nos emphasis quaerenda est in *mentes*
Italas, monstro, h. l. ostento, augurio
 ipso. — 248. Fuere cygni, ut ex sqq.
 patet: his quam ornate designavit!
litoreae aves, pro fluminis, palu-
 stribus. *improbus* h. l. audax. v. XI,
 767 et al. — 252. *Convertunt clamo-*
re fugam: redeunt eum clamore, ait
 Serv., quod in exercitu fieri solet.
 Accepit illaque fugam de dispersis
 aquilae adventu cygnis, ut sit pro
 convertunt se à fuga. Non improbo,
 nisi malis *fugam* de volatu simpli-
 citer accipere: sic *convertunt iter*,
 non modo, quod mutatus, ut V,
 581, sed etiam simpliciter, ut sit di-

Pondere defecit praedamque ex unguibus ales 255
Proiecit fluvio penitusque in nubila fugit.

Tum vero augurium Rutuli clamore salutant
Expediuntque manus, primusque Tolumnius augur,
Hoc erat hoc, votis, inquit, quod saepe petivi.

Adcipio adgnoscoque deos. Mè, me duce ferrum 260

Conripite, o miseri, quos inprebus advena bello

Territat, invalidas ut avis, et litora vestra

Vi populat. Petet ille fugam penitusque profundo

Vela dabit. Vos unanimi densate catervas

Et regem vobis pugna defendite raptum. 265

Dixit et adversos telum contorsit in hostis

Procurrens; sonitum dat stridula cornus et auras

Certa secat. Simul hoc simul ingens clamor, et omnes

Turbati cunei calefacta corda tumultu.

Hasta volans, ut forte novem pulcerrima fratrum 270

Corpora constiterant contra, quos fida crearat

Vna tot Arcadio coniunx Tyrrhena Gylippo,

Illo unum ad medium, teritur qua sutulis alvo

Baltens et laterum iuncturas fibula mordet,

rigere, intendere, et h. l. volatum, in abeuntem aquilam, quam persequuntur. *Penitus*: in interiora nubium. Vide v 263.

257. *salutant*: venerantur, ut bene Serv., acclamant et cum acclamatione omen accipiunt. — 258. *Expediunt manus*, ut arma capiant, quas, n'pote otiosas, palliis vel togis involutas habebant. — 260. Pro vulgato: accipio omen. Facile autem vides, Tolumnium augurium in eum sensum interpretari, ut aquilam de Aenea, cygnum de Turno accipiat. — 265. *certa*: directa. *simul hoc, simul*, variat id quod alias est *simul simulque*, *una* et *una*, aut *una*, *simul*, se-

mel positum. Saepè iam vidimus. cf. Serv. — 269. *cuneos ornate* pro *consecus* et *consecus* ordinibus dixit.

270. Occiditur unus ex sociis Troianorum. *Hasta* . . . *trimaadigit unum* (xxtà) *costas*. — 273, 274 secundum exemplum in Il. 3, 432. *baltens sutilis seu latens seu coriaceus*, fortasse tamen aereis laminis munitus: unde X, 343 *aerea anta*: baltei duae orae in medio iunguntur *fibula*, quae seu *mordere* dicitur, quae adstringit oram utrumque baltei. Iam balteus in infima thoracis parte subiungitur ad munendam alvum; ita apud Homerum l. c.; et in Marone thoracis mentio sit nulla, sed alius baltei

Egregium forma iuvenem et fulgentibus armis, 275
 Transadigit costas fulvaeque effundit arena.
 At fratres, animosa phalanx adcensaque luctu,
 Pars gladios stringunt manibus, pars missile ferrum
 Conripiunt caecique ruunt. Quos agmina contra
 Procurrunt Laurentum. Hinc densi rursus inundant 280
 Troes Angyllinique et pictis Arcades armis.
 Sic omnis amor unus habet decernere ferro.
 Diripuerat aras; it toto turbida coelo.
 Tempestas telorum, ae ferreus ingruit imber;
 Craterasque focosque ferunt. Fugit ipse Latinus 285
 Pulsatos referens infecto foedere divos.

alvum tegentis et cingentis. Qua *balteus* teritur *alva*; proprie balteus terit alvum; nunc exquisitiore poetarum usu *viola*im, *alvus* terit balteum eodem sensu. *lucidit* telum *et* ipsa parte, qua *laterum iuncturas mordet fibula*. *Iuncturas laterum* sunt baltei duas orae, *ἑνωτῆρος ὀχλῆς*, quas *fibula* mordet, colligit, iungit; hincque ornate *iuncturas laterum* dixit. *Vulnus* igitur h. l. acceptum est *ad medium*, in medio corpore, ex ipsa parte, qua esset in alvo balteus fibulaque inserta constringitur. Similia invenies in Silii VII, 624 sqq. Val. Flacc. III, 489, 490 et in Prudent. Psychomach. 678 sq.

277 sqq. Praelium iam pedestri et equestri iusto descripto restabat poetae, ut tumultuariam pugnam describeret. Hoc fecit in eo, qui sequitur loco. Comparent studiosi harum rerum pugnam Centaurorum et Lapitharum Ovid. Met. XII, 210 sqq. — 280. *inundant*, complent caupum, felix voc. ad copiam declarandam; *Agyllini*, Etrusci, conf. VIII, 478 sqq. *pictis armis*: ad diversorum me-

telorum mixtionem retuli lib. X, 181: *vernicoloribus armis*; nisi poeta simpliciter *ὑπαρῆς ἀσπίδων* designare voluit, quae tamen *picta* quidem, sed non *versicoloria* possunt dici arma. — 284. Ex Ennii VIII, laudat Macrobius VI, 1: *Plauti spargunt hastas; sit ferreus imber* (Ita comparatio astis nota *ῥίπος παλίμυτος, χάλυξ μαχχῆς*, in ipsam rei designationem abiit. — 285. *Crateras*, quibus ab libationem usuri erant. R.)

286 *pulsatos deos*, gravius verbum posuit, quod *αἰχμῆσθαι* Graecis esset, ut violatos et ignominiose habitos designaret. Morem autem fuisse necesse est, ut foederibus faciendis ipsa deorum signa ad aram statuerentur; quippe quae h. l. attulit Latinus et secum revelavit (Cum neque deorum a Latino allatorum ulla mentio injecta sit, neque moris deos hac in re ad aram statuendi ullum vestigium occurrat alibi; locus hic ita expediendus esse videtur, ut et ipse Latinus deos fractis foederibus laesos ideoque aversos *referens* h. e. iniitans fugerit atque in urbem regressus

Infrenant alii currus aut corpora saltu
 Subiiciunt in equos et strictis ensibus adsunt.
 Messapus regem regisque insigne gerentem
 Tyrrhenum Aulesten, avidus confundere foedus, 290
 Adverso proterret equo: ruit ille recedens
 Et miser oppositis a terga involvitur aris
 In caput inque humeros. At servidus adyolat hasta
 Messapus teloque orantem multa trabali
 Desuper altus equo graviter ferit atque ita fatur: 295
 Hoc habet; haec melior magnis data victima divis.
 Concurrent Itali spoliantque calentia membra,
 Obvius ambustum torrem Corynaeus ab ara
 Conripit et venienti Ebusq; plagamque ferenti
 Occupat os flammis. Olli ingens barba reluxit 300
 Nidoremque ambusta dedit. Super ipsa secutus
 Caesariem laeva turbati conripit hostis,
 Inpressoque genu nitens terrae adplicat ipsum:
 Sic rigido latus ense ferit. Podalirius Alsum

sit. R.) — 287. *Infrenant currus*, ut ἀμυνται, pro equis iugalibus. Conf. I Ge. 514 et al. ut contra Homero ἵκνοι pro curru. *subiiciunt iurium*, in altum, more Virgilliano. cf. Ecl. X, 74. Ge. II, 19. III, 241. IV, 385. — 289. *regis insigne*, diadema.

290. *confundere foedus* ex Homericο ἀνυχίστω ἀρξάν pro turbare. iam lib. V, 496, ubi vide. — 291. *proterret*, elegans et efficax verbum, pro proturbat, irrumpit in eum. — 293. *In sinciput et tergum*. ἔνι στήθεσιν τε καὶ ὀπίσθω II. 2, 586. — 294. *telum trabale*; magnū, instar trabis; ab Entio summisso Maronem testatur Servius. — 296. *Hoc habet*: sellenne verbum de accepto vulnere. *haec melior* sere ut lib. V, 482: *Nunc tibi Prix meliorem animam pro morte*

Daretis Persolvo. — 300, 301: Fortasse ad nimis tenuis descendisse videri potest poeta. Sed in vulnere varietate mira mirum in modum se iactat epici poetae Homeri exemplo: cumque omnia haec res in corporum animorumque motu versetur senaunque legis impellat, quo epici carminis etiam munus cernitur; et ferendum hoc est et, poetico ornatu si se commendat, probandum. — 300. *occupat* cum adiuncto accipiendum: occupando ferit: ὀπάσκει πλάσσει Cf. Valerii Fl. III, 168 imitationem. — 303. Videtur Ebusus, Etruscus gentis, e Mesentii copla (saltem barbarum more Etrusco alebat 300, 301; secus Trolani) fugisse: tum alter Corynaeus, qui e Troianis fuisse putandus, a tergo comam conripit et genu

Pastorem primaeque acie per tela ruentem 305
 Ense sequens nudo superinminet : ille securi
 Adversi frontem mediam mentumque reducta
 Disiicit et sparso late rigat arma cruore.
 Olli dura quies oculos et ferreus urguet
 Somnus ; in aeternam clauduntur lumina noctem. 310

At pius Aeneas dextram tendebat inermem
 Nudato capite atque suos clamore vocabat :
 Quo ruitis ? quaeve ista repens discordia surgit ?
 O cohibete iras ! ictum iam foedus et omnes
 Compositae leges ; mihi ius concurrere soli ; 315
 Me sinite atque auferte metus. Ego foedera faxo
 Firma manu : Turnum iam debent haec mihi sacra.
 Has inter voces , media inter talia verba
 Ecce ! viro stridentis alis adlaba sagitta est ,
 Incertum qua pulsa manu , quo turbine adacta ; 320
 Quis tantam Rutulis laudem , casusne deusne ,
 Adtulerit. Pressa est insignis gloria facti ;

a tergo impresso eum prostravit, prostratum caedit. At Alsius Rutulus, v. 306, 307 ex fuga conversus, Podalirij, Troiani, os securi elata ferit. — 307. Comparant simile vulnus Il. 6, 460, 461. Il. 9, 611 sqq. π, 503. — 309, 310. Idem versus lecti iam X, 715, 746. Homericæ confer in locis modo laud.

312—382. Aeneam misceri manus vetantem evincit sagitta ferit ; qui e pugna educto Latini ferocientes Troianos adorti magnam stragem edunt. *Nudato capite*, nudo. In causis rei arguitur Iulius. Praestat sollem Servij ratio : scilicet deposita galea, ut posset agnoscere. Verum tot exempla et ipsa res docent galeam non esse inpositam capiti, nisi ultimo loco et re iam ad discrimen adducta ; in negotiis viros communibus incedere

ac discurrere armatos thorace, nudo adhuc capite et manu sine hasta, ut li. I. *manum inermem* ; XI, 489. Turnus armaverat se *Tempora nuda adhuc pylaterique adcinxerat enses*. — 316, 317. Nolite timere pro me : ego firmabo, ratum faciam foedus pugna cum Turno inenda ex foederis conditionibus sacro hoc iunctis.

318 sqq. Ad pacificationis inter Achivos et Troianos turbatae morem haec esse adumbrata iam notatum est ; sed plerumque docte variata. — 319. *alis adlaba* iungendum, h. e. advolavit. Docet alter locus lib. IX, 578. — 320. *pulsa*, ut 836 *impulsa*, pro emissis ; sagitta impellitur nervo, cornu, manu. *quo turbine* docte pro motu, sed vehemente, magno ; et hoc pro, quo movente, emittente. — 322. *pressa*, suppressa, ut Serv. j

Nec sese Aeneae iactavit vulnere quisquam.
 Turnus, ut Aenean cedentem ex agmine vidit
 Turbatosque duces, subita spe fervidus ardet; 323
 Poscit equos atque arma simul saltaque superbus
 Emicat in currum et manibus molitur habenas.
 Multa virum volitans dat fortia corpora leto;
 Semineces volvit multos aut agmina curru
 Proterit aut raptas fugientibus ingerit hastas. 330
 Qualis apud gelidi quum flumina concitus Hebri
 Sanguineus Mayors clipeo increpat atque furentis
 Bella movens inmittit equos, illi aequare aperto
 Ante Notos Zephyrumque volant; gemit ultima pulsu
 Thraca pedum; circumque atrae Formidinis ora 335
 Iraeque Insidiaeque dei comitatus aguntur:
 Talis equos alacer media inter proelia Turnus
 Fumantis sudore quatit, miserabile caesis
 Hostibus insultans; spargit rapida ungula rores

lalel, ignoratur. — 324 sqq. Oblique hoc ipso amplificat Aeneae laudem ac virtutem. Nunc recedente Aenea Turnus consensu curru pugnam redintegrat, multis virtutis speciminibus editis. — 326. *superbus*, nunc pro: animosus, audax; et *molitur* postea simpl. pro *movet*, ideoque tractat, regit. — 330. *hastas raptas*, correptas, arreptas. Sic *corpe*.

331 sq. Turnus quadrigis incedit et pugnat Martis more. Mirificè exornat comparationem Homericam, et si simplicitate et gravitate non minus insignem, II. II, 298 sq. Adde II. V, 208 sq. Aliter expressit locum Silius lib. I, 433 sqq. Marti sedes propria assignata Thracia. *Sanguineus*: gaudens sanguine, αἰμαχάρης. Ita Servius: qua auctoritate nescio (Sic etiam Ovid. Rem. Am. 453, *μυαχάρης*,

recte observante Ruperti ad Sil. Ital. I, 40. R.) Nam alias esset cruentus, sanguine respersus, αἱμαρρότης. *clipeco increpat* docte pro clipeum movet, quatit, volat: quod faciens alio clipeo sonitum facit. Nam diversum est clipeum pulsare hasta. Sic aliquis *lata* increpat, non clipeo. *concitus* increpat, pro concitate. — *bella movens* simpl. pro faciens, pugnans. *Thraon* ex Ὀπίαν pro Thracia. *circumque*, circa deum, *aguntur*, discunt, incedunt, Formido (pro qua *Formidinis* ora dici, obvia res est), *leo*, *Insidiae*. Variavit et ornavit Comites Martis apud Homerum: Φέβου, Ἀχιλλεύου, Ἑρμού, v. c. II. 8, 440. Hesiod. Scut. 195.

337—340. Talis rerum species saepe ab Homero oculis obijcitur, vide II. 2, 531, 531-536. v. 498 sq. —

Sanguineos, mixtaque cruor calcatur arena. 340
 Iamque neci Sithenelumque dedit Thamyrimque Pholumque,
 Hunc, congressus, et hunc; illum eminus; eminus ambo
 Imbrasidas, Glaucum atque Laden, quos Imbrasmus ipse
 Nutrierat Lycia paribusque ornaverat armis,
 Vel conferre manum vel equo praevertere ventos. 345
 Parte alia media Eumedes in proelia fertur,
 Antiqui proles bello praeclara Dolonis,
 Nomine avum referens, animo manibusque parentem,
 Qui quondam, castra ut Danaum speculator adiret,
 Ausus Pelidae pretium sibi poscere currus
 Illum Tydides alio pro talibus ausis
 Adfecit pretio; nec equis adspirat Achillis.
 Hunc procul ut campo Turnus prospexit aperto,
 Ante levi iaculo longum per inanem secutus
 Sistit equos biugis et curru desilit atque
 Semianimi labsoque supervenit et, pede collo
 Inpresso, dextrae mucronem extorquet et alto

342. congressus cum illo, continus. συνέψεας τῆς χρίσεως. — 345. ut seu pedites seu ex equo pugnarent.

346 sqq. Ingeniose Eumedem nunc in carmen suum producit et ornavit, tamquam avo Eumede et patre Dolone natum: cf. Il. x, 314. Homerus quidem de Dolone ἀνδρὶ τῷ ἐν Τρώεσσιν, sed qui tot alia meminerit, in quibus versandis et ornandis poëtae, in primis tragici, seu ut novitate et varietate delectent, seu pro consilii diversitate ab Homero suo recedunt, non mirabitur Maronem h. l. sibi tantum licere potuisse, ut et nobilem et fortem faceret Dolonem. Vidit hoc idem Macrobius V, 16; nec placet Cerdæ commentum, qui *animum* mannaque ad ignaviam trahit; multo robus inter ea referam, quae Maro supersens

opere emendaturus fuisset. Nec pro Homericorum heroum more Dolon ideo ignavus homo videri debet. — antiqui pro nobilitate et magni, Serv. — 352. nec equis adspirat Achillis; mutato tempore, pro adspiravit, paullo durius. Dictum cum respectu ad ausum: ut iam a Diomede deprehensus ei exciderit magna illa audacia, qua Achillis equos sibi pro mercede explorationis pactus erat: nec tum ille amplius adspiravit ad Achillis equos. Cf. via. l. c. Il. x, 401, 402. — 354. Per longum spatium iaculo insequutus Turnus Eumedem e longinquo vulnerasse putandus est. Hinc ille *semianimi labsoque*: et Turnus, qui hastam ante non haberet, mucronem, seu hastam seu gladium, illius manu extorquet, quo eum ingulet. — 355.

Fulgentem tinguit iugulo atque hæc insuper addit:
 En! agros et, quam bello, Troiane, petisti;
 Hesperiam metire iacens: hæc præmia, qui me
 Ferro ausi tentare, ferant; sic moenia condunt.
 Huic comitem Asbuten coniecta cuspide mittit,
 Chloreaque Sybarimque Daretaque Thersilochumque
 Et sternacis equi labsum cervice Thymœten.
 Ac, velut, Edoni Boreae quum spiritus alto
 Insonat Aegæon sequiturque ad litora fluctus,
 Qua venti incubuere, fugam dant nubila cœlo,
 Sic Tarno, quacumque viam secat, agmina cedunt,
 Conversaeque rûunt acies; fert impetus ipsum,
 Et cristam adverso curru quatit aura volentem.
 Non tulit instantem Phegeus animisque frementem:
 Obiecit sese ad currum et spumantia frenis

Postquam sequutus et assequutus telo eum erat, desiluit Turnus curru, ut saepe pugnantes de curribus comitus congressuri. V. c. II. 7, 29 et infra v. 681. — 358. *tingit ense iugulo*, h. e. immittit in iugulum, ut sanguine tingatur. — 360: *Amora irrisio! metire agros corpore*, quos novis colonis Troiani metiri et assignare volebant.

365. Velut boreas, nubes fugat, sic Turnus late ante se Troianos agit. — *Edonis boreas*, ut alios Thracius, ab Edonia (Ἰδωνοί) Thraciae populo. Incumbunt autem aquilones mari Aegæi in praeis graviter; sunt enim hi etesiae, de quibus v. Plin. II; 47. Adde Apollon. Arg. II, 527 sq. — 369. *conversae*, seu versae in fugam, seu turbatae ex αλόντιον. *fugam dant*, faciunt, ut iam alibi vidimus. — 370. *Et cristam*. Non otiose hoc adiectum; sed menti obicit speciem hominis ruentis. Tum poterat postea vulgari more esse: *fert impetus*

ipsum Adverso curru, et cristam quatit aura volentis. Sed vides Maroniam studium exquisitioris et doctioris orationis; cristam volare adverso curru absolute posuit; dum curvus adversus ventum feritur. — 372, 373. *ora detorsit dextra frenis*, durum et molestum est. *equorum citatorum frenis*, h. e. immissis frenis, b. e. habentis, non magis placet. Vero proximum est: *spumantia frenis ora*; h. e. in frenis, circa, per frenas. Nam frenum spuma oris madet. Variavit poeta, quod IV, 225 dixerat: *Stat sonipes ac frenis feror spumantia mandit*. — 374, 375. Non a Turno, sed a tergo immissam Phegeo fuisse hastam arbitror ab alio. Phegeus pendet fugis, ab equis, quos frenis apprehenderet, cumque his luctatur, dum illi obstantur et procurrunt. Inter hæc lancea consequitur retortum, h. e. in loco corporis patenti nec clipeo lecto percussitur. Tum ille equum stricto gladio in hostem, à quo

Ora citatorum dextra detorsit equorum.
 Dum trahitur pendetque iugis, hanc lata resectum
 Lancea, consequitur rumpitque infixā bilicē 375
 Loricam et summum degustat vulnere corpus.
 Ille tamen clipeo obiecto conversus in hostem
 Ibat et auxilium ducto mucrone petebat,
 Quum rota praecipitem et procursū concitus axis
 Impulit effunditque solo, Turnusque secutus 380
 Imā inter galeam summi thoracis et oras
 Abstulit ense caput truncumque reliquit arenae.
 Atque ea dum campis victor dat funera Turnus;
 Interea Aeneas Mnesthenes et fidus Achates
 Ascaniusque comes castris statuere cruentum, 385
 Alternos longa nitentem cuspide gressus.
 Saevit et infracta luctatur arundine telum
 Eripere auxilioque viam, quae proximā, poscit:
 Ense secant lato volnus telique latebram
 Rescindant penitus seseque in bella remittant. 390

vulneratus erat, ibat, qui ideo alius ac diversus ab Turno erat. Ita equis eius manu dimissis Turnus invehit eumque pedestratum obterit. — 375. *loricam bilicem*, binis liciis, filorum ordinibus seu ex lino, seu ex aere (bracteolis, castenulis, squamis), factam; ut *trilicem* III, 467, ubi not. — 376. *degustat*, ut bibere: sic iam γίγνομαι pro stringere II, v, 258 q. 60, 61: alibi alia figura ἰσχυρὰ ἔρπον. *rota et axis*, currus Turni. — 381, 382. De vulneris in ipsa cervicis vertebra illati sede ac modo cf. IX, 691-693. Brevitate unus poeta pro vulnere inter galeam et thoracem facto abstulit caput.

383-381. Redit ad Aeneam vulneratum Maro, cuius curationem, ut

epicuri poetam decebat, mirabili modo lactum exponit. — 386. *nitentem* (quond) *gressus alternos cuspide*, ἑγχα, ἰσχυρὰ ὄντων ἑγχα, alternis, cum altero pede claudicaret; vulnere in femore, ut probabile sit, accepto. — 387. *Saevit*. Bene, inquit Serv., viro forti servat dignitatem: indignatur hominum perfidia, exardescit, quod a pugna abstrahitur; ipse telum trahat, labefactat; fracto ligno poscit, ut vulnere ampliato ferramentum exseceretur. Omnia haec ad nostros sensus accommodatiora, quam quae de Glaucio Homerus narrat II, π, 508 sqq.; sed Homerica propiora sunt ad naturae veritatem. — 389, *auxilioque viam*, viam auxilli, qua via et ratione expeditissima vulnere medela afferri possit.

Iamque aderat Phoebus ante alios dilectus Iapis
 lasides, acri quondam cui captus amore.
 Ipse suas artis, sua munera lactus Apollo,
 Augurium citharamque, dabat, celerisque sagittas.
 Ille, ut depositi proferret fata parentis,
 Scire potestates herbarum usumque medendi
 Maluit et mutas agitare inglorius artis.
 Stabat acerba fremens, ingentem nixus in hastam
 Aeneas, magno iuvenum et maerentis Iuli
 Concursu, lacrimis immobilis. Ille retorto
 Paeonium in morem senior succinctus amictu
 Multa manu medica Phoebique potentibus herbis
 Nequidquam trepidat, nequidquam spicula dextra
 Sollicitat prensatque tenaci forcipe ferrum.
 Nulla viam Fortuna regit; nihil auctor Apollo

391 sqq. *Iapis*, *Iasi* f., inducitur exemplo Machaoniae Menelai vulnus sanantis II. 6, 243 sqq. — 394. *dabit*, dare volebat: nam *Iapis*, oblati a Phoebus pluribus artibus Apollineis, arte augurali, canendi, agitando, eis apertis maluit medicam artem (quam, ut poeta, *usum* dixit) addiscere, ideoque id magis a Phoebus optione data elegit, ut depositi proferret fata parentis, ut patris sui iam conelamati mortem differret. Idem, sed diversa ratione, est. proferre vitam, h. e. producere. Et quam ornate et ad pietatem declarandam potenter: maluit mutas agitare inglorius artis. Varie de mutis artibus statuunt viri docti. Grammatica quidem fert, ut musicae comparationem dictas pules, non vocales, non canoras. Sed cum caeteris h. l. adiunctis non bene convenit hoc. Intelligo artes. mutas poetico more, quae silentur et faciunt, ut ii, qui eas colunt,

sileantur; inprimis, ex iatius, quo poeta vivebat, saeculi opinione, cum medicinam tantum servi vel libertini ac graeci exercebant: ideoque obscurae; unde *inglorius*. In vita enim herorum artes augurandi, iaculandi et canendi claritatem dabant. — 398. *acerbe fremit*, et supra *aevoit* vs. 387. — 400. *immobilis* ad lacrimas eorum: Ille, et senior et succinctus retorto amictu: egregie ad *εὐκρίστου* narrationis. Imitatur Maronem Silius in Magnis medico lib. V, 367. — 404. *Paeonium*, Apollineum, hocque pro medicorum more. Pronuntiandum autem *Paeonium*, nam Παιώνιον est, v. ad VII, 769. — 402. *Multa*, multum, *manu trepidat*: novavit egregie: pro multa tentat, sed turbato animo et cum trepidatione. Servius non male et ipse: *trepidanter facit*. — 405. Pro vulgari: Viam haec ac rationem ferramentis extrahendi fortuna nullo modo secundat; frustra omnia

Subvenit; et saevus campis magis ac magis horror
 Crebrescit propiusque malum est. Iam pulvere coelum
 Stare vident, subenntque equites et spicula castris.
 Densa cadunt mediis. It tristis ad aethera clamor.
 Bellantum iuvenum et duro sub Marte cadentium. 410
 Hic Venus, indigno nati concussa dolore,
 Dictamnium genetrix Cretaea carpit ab Ida,
 Puberibus caulem foliis et flore comantem
 Purpureo: non illa feris incognita capris
 Gramina, quum tergo volucres haesere sagittae. 411
 Hoc Venus obscuro faciem circumdata nimbo
 Detulit; hoc fusum labris splendentibus amnem

experitur lapis; et nulla via res sus-
 cessum habet. — 406. *horror* nunc
 pro causa, terror. — 407. *malum*
 cum dilectu: est pugna fuga, terror.
Iam pulvere coelum stare vident. Aer
 pulvere plenus et quasi condensatus
 potenter sic describitur a poetis. Exem-
 pla dant Cerda et alii. Praeiverat En-
 nius: *stant pulvere campi*; pro vul-
 gari: *stat pulvis in campis in aërem*
sublatus; doctus etiam quam Home-
 ricum: *νόθος δ' ὀνέτωσθαι κενὸν ἱστῆν*
ἀετοπόδην, Il. ψ, 365, 366. Paullo
 aliter VI, 300: *stant lumina flamma,*
sentit flammae: proprie flamma stat,
 est; in luminibus.

411 sq. Locus loci fortasse ductus
 in Il. π, 523, 527 sqq. de Glaucō ac
 Apolline recreato. De dictamno (*Δί-
 ταννον* et *Δίκτηνος*, a Dictē monta
 Cretae, qui Idae partem facit) inter
 locos classicos hic ipse Virgili; cf.
 Aelian. V. H. I, 40: Dioscor. III,
 37. Pulegio similem plantam esse
 produunt veteres: inter origana retu-
 lit Linnaeus. V. Flor. Classica Bil-
 lerbeck. pag. 455. — 413. *Pubera*
folia sunt efflorescentia, exuberantia;
 nihil aliud. Perperam Servius folia

adultā exponit. Etiam *pubescentem*
vitem varie tentat Salmas. Exercit.
 Plin. pag. 364 modo interpretando
 nigrescentem, modo viridantem etc.
Pubescere translatum a pubertate ideo-
 que a flore vetatis florem arborum,
 herbarum, anellini tamen aliqua ra-
 tione in vitibus, designat; modo om-
 nino, ut h. l. et *pubentes herbae* Ge.
 III, 426. Aen. IV, 514; modo, ut
 in aliis locis, cum adiuncta notione
 modo exuberantiae, modo maturita-
 tis vel instantis vel expectandae: ut
 Georg. II, 390: *Hinc omnis largo*
pubescit vinea fetu. Haec quidem usu
 constante satis certa: si tamen respi-
 cias alteram *flore comantem*, eo fa-
 cile adduci potes, ut credas, poetam
 respexisse lanuginem foliorum huius
 herbae: nam sunt ea *γυμναλίδην καὶ*
ἐρμίδην καὶ τὴν ἐνίπυτον habentia;
 secundum Dioscorid. l. c. quomodo
 etiam *herbas pubentes* locis supra me-
 moratis dictas esse malunt viri docti.

416. Quia igitur simpliciter usus
 dici poterat medicina lapsa: hanc
 poetis a Venere allatam narrat; quas
 succum expressum, ambrosia et pa-
 nacea admixta, clam adstantibus

Inficit occulte medicans, spargitque salubris
 Ambrosiae succos et odoriferam panaceam.
 Fovit ea vulnus lymphæ longævus lapis 420
 Ignorans; subitoque omnis de corpore fugit
 Quippe dolor; omnis stetit imo vulnere sanguis.
 Iamque secuta manum nullo cogente sagitta
 Excidit, atque novae rediere in pristina vires.
 Arma citi properate viro; quid statis? Iapis 425
 Conclamat primusque animos accendit in hostem.
 Non hæc humanis opibus; non arte magistra
 Proveniunt; neque te, Aenea, mea dextera servat:
 Maior agit deus atque opera ad maiora remittit.
 Ille avidus pugnae suras incluserat auro 430
 Hinc atque hinc, nditque moras hastamque coruscantem.
 Postquam habilis lateri clipeus loricaque tergo est,
 Ascanium fuis circum complectitur armis
 Summaque per galeam delibans oscula fatur:

aquæ infundit, qua lapis vulnus
 obtergit ac foveat. Ornavit posita sin-
 gula, utpote in re mirabili; pro aqua
 anemem, pro vase *lutræum* splendens
 ære seu lebetem, pro miscere inficere
 ponit et sic porro. — 419. *Ambro-*
sia, qua dicitur utuntur, succus pro un-
 guento est, quod vulnus lenit et in-
 flammationem minuit. *panacea*, me-
 dicina, est inter fabulosos succos istam
 apud Callim. in Apoll. 40. — 421,
 422. Comparant il. π, 528, 529
 quippe; utique, *deus*, quod alias, sci-
 licet. — 424. *rediere in pristina*, in
 pristinum; vires restitutæ sunt.

425. Exclamationis reprobationis vi-
 deat sententia. Egregium narrantis hoc
 artificium. — 428. *proveniunt* pro
 vulgari sunt, eveniunt. — 429.
 agit, non accipio cum Servio, Apollo
 facit hæc, nam id tenet; sed pro-

pterit, mittit ad pugnam, concitat,
 idem quod mox remittit. — 430.
 Mira festinatio etiam in Aenea et
 præclare tempus præteritum, *inde-*
serat. — 432. est, factus est, *habi-*
lis lateri, *aspas*, *ut aspaspas* (*ιστεν*),
aspas, vel ut il. γ, 332, 333 *tha-*
ras aspaspas d' autu, aedit in corpore,
 adaptata, habilis reddita est lorica
 corpori: *habilis hasta supra fuit*, quæ
 manu facile haberi, tractari, potest;
lorica, quæ membris commode re-
 spondet. 435 aqq. Eminentissimus
 locus patriæ affectu, sententiam gra-
 vitate vi ac veritate; quocum com-
 poranda loca pulcherrima, primum
 Hectoris ad puerum Antyanactem
 verba il. ζ, 474 aqq.; tum Aiacis ad
 Eurysacem ap. Sophocli. 550 aqq.,
 unde Attius sumum subserat apud Ma-
 crob. VI, 4: *Vixitote sis par, diap*

Disce, puer, virtutem ex me verumque laborem; 435
 Fortunam ex aliis. Nunc te mea dextera bello
 Defensum stabit et magna inter praemia ducet.
 Tu facito, mox quum matura adoleverit aetas,
 Sis memor, et te, animo repetentem exempla tuorum,
 Et pater Aeneas et avunculus excitet Hector. 440

Haec ubi dicta dedit, portis sese extulit ingens,
 Telum inmane manu quatens; simul agmine denso
 Antheusque Mnestheusque ruunt omnisque relictis
 Turba fluit castris. Tum caeco pulvere campus
 Miscetur, pulsuque pedum tremat excita tellus. 445
 Vidit ab adverso venientis aggere Turnus,
 Videre Ausonii, gelidusque per ima cucurrit
 Ossa tremor. Prima ante omnis Iuturna Latinos
 Audiit adgnovitque sonum et tremefacta refugit. 450

Fortunae patri. Cum hac simplicitate quandoquidem luctandum erat Maroni; sententiam paullo argutius expressit, quam par erat. — 435. *verum laborem.* Servius ait: *quem per me ipso auspicio: non qui ex aliorum virtute imperatoribus adscribi consuevit.* Friget sic sententia. Accipio laborem de ipsa laboris toleratione, patientia, *κατὰ τὴν ἀνδρείαν*. Dixit autem pro vulgari: *disce ex me veram virtutem in tolerando labore; exemplum virtutis verae me tibi habere propositum; at secundae fortunae exempla pete ab aliis.* Altero loco: *Fortunam ex aliis* vocabulum *disce* non deque oppositum erat. Forma tamen orationis inde existit exquisitior pro vulgari: *utere fortuna meliore, quam ego expertus sum!* — 437. *defensum stabit* pro defendet, ut iam similia vidimus, *magna inter praemia ducet*, per magna belli decora, victorias: *ducet*, quatenus puer sequitur, inco-

dit, patre praecunte. Friget aliorum interpretatio: magno pretio habebō, si te defendero. — 438, 439, 440. Versus aurei animis pueros, quibus illustres parentes munere providentiae contigerunt insigendi, una cum praeclaris vs. III, 312 de Ascanio: *Equid in antiquam virtutem aq.*

441—467. Redit in pugnam Aeneas, caedes facit et Turnum ad pugnam exposcit. Verba componant Il. v, 1, et ad 443, 444 Il. 2, 723. Iam vero 444 vulgare est: *pulvis miscetur*, turbatur in campo; et, quia obscurat ocrem, hinc caecus; ut saepe poeta pro: qui visum eripit, *caecum* dicere. — 445. *excita* doctius quam *concita*, *concussa*. — 449. *Iuturna refugit*, Camerti assimolata 224. Eadem mox Turno fratre in discrimen adducta iterum in aciem prodit vs. 468. In quo nihil erat, quod minus probabile videri debebat. Potest quis subito ter-

Ille volat campoque atrum rapit agmen aperto, 430
 Qualis ubi ad terras abrupto sidere nimbus
 It mare per medium, miseris heu! praescia longe
 Horrescunt corda agricolis; dabit ille ruinas
 Arboribus stragemque satis, ruet omnia late;
 Ante volant sonitumque ferunt ad litora venti: 435
 Talis in adversos ductor Rhoeteus hostis
 Agmen agit; densi cuneis se quisque coactis
 Adglomerant. Ferit ense gravem Thymbraeus Osirim,
 Archetium Mnestheus, Epulonem obtruncat Achates
 Vntemque Gyas; cadit ipse Tolumnius augur, 440
 Primus in adversos telum qui torserat hostis.
 Tollitur in coelum clamor, versique vicissim
 Pulverulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
 Ipse neque aversos dignatur sternere morti,
 Nec pede congressos aequo nec tela ferentis 445
 Insequitur; solum densa in caligine Turnum
 Vestigat lustrans, solum in certamina poscit.
 Hoc concussa metu mentem Iuturna virago

rore fugere, idem recipere animum
 et in discrimen redire.

430. *rapit*, concitate ducit Aeneas.
 — *atrum* pulvere puta. — 431 sqq.
 Comparatio ex Homero dueta: sed va-
 riata egregie et ornata novis secessio-
 nibus; Il. 2, 275 sqq. (non vero Il. 9,
 334 sqq. comparari et Maroni obtre-
 ctari debebat). *abrupto sidere* ma-
 gnifice pro abrupta nubo, quae nim-
 bum, procellam facit. Ausus hoc vi-
 detur poeta, cum semel *sidus* de
 tempestate dicere solenne sit, quo-
 niam sub certorum siderum ortu vel
 casu tempestates sunt. *abruptis pro-*
cellis Ge. III, 259: *abruptis nubibus*
 Aen. III, 409 diserat. Similiter *prae-*
ceps dictum occurrit de ventis; Euro,
 Notus. *dabit ille*: tempore futuro haec

ἐνάρπυος estulit. — 436. *Aeros Rhoe-*
teus, Troianus: v. III, 408. — 437.
 Bene Servius: Jemuntur, ut cunea-
 tim conglobati dimicent. *cuneis*, in
 cuneum — 438. *gravem* non satis de-
 sinit posita, quo sensu accipi vellet,
 nec refert: nam simpliciter ornat;
 fortem exponit Servius. Refero ad
 auctoritatem, dignitatem, annos. Suot
 autem in his v. 439 sq. qui caedunt,
 Troiani; qui caeduntur, Latini. —
 440. Comparant verba Ilad. π, 558.
 De Tolumnio supra 258-266. — 446.
 Sic Hector Patroclum insequitur Il.
 π, 731. *tela ferentes*, inferentes, ul
 XI, 872, hoc est adortos se, contra
 stantes.

448-485. Iuturna soror in diver-
 sas partes agit Turni cursum, ne Ae-

Aurigam Turni media inter lora Metiscum
 Excutit et longe labsum temone relinquit,
 Ipsa subit manibusque undantis flectit habenas
 Cuncta gerens, voceinque et corpus et arma Metisci,
 Nigra velut magnas domini quum divitis aedis
 Pervolat et pennis alta atria lustrat hirundo.,
 Pabula parva legens nidisque loquacibus escas,
 Et nunc porticibus vacuis nunc humida circum
 Stagna sonat: similis mediis Iuturna per hostis
 Fertur equis rapidoque volans obit omnia curru,
 Iamque hic germanum iamque hic ostentat oyantem,
 Nec conferre manum patitur; volat avia longe.
 Haud minus Aeneas tortos legit obviis orbis
 Vestigatque virum et disiecta per agmina magna

neae occurrat. *Iuturna virago*. Servius: virago dicitur mulier, quae virile implet officium. Eum sequuntur alii. Argutus dictum puto quam verius. Virago et virgo prorsus eandem vim habent: sed alterum antiquius ideoque epico carmine dignius. Hinc apud poetas virago Pallas, Diana, Nympha: ut *παρθένας, παρθεμένης*. Quod vero Iuturnae h. l. tribuit Maro, subiectum est Homeri exemplo II. 2, 835 sqq., ubi Pallas, delecto Sthelelo, Diomediam currum simili modo regit. Sed locus ille plus dignitatis habet, quam hic, in quo versamur.

474. Cum discursatione currus Turni comparatur hirundinis vagus volatus. Exemplum huius comparationis, quantum quidem mihi constat, ante Maronem non occurrit aliud. Nisi itaque poeta is, unde ductum est, intercedit, est hoc inter inventa Maronis. Observanda autem ass in re tenui et humili ornanda et amplianda. *Nigra hirundo*: ut domesticam designet, non ripariam, ut Scaliger

observavit. Dicam potius hirundinem rusticam describi, *ἀγρὸν ὕλην*, quae dorso nigro caerulea est; et agi hic non de palatio urbano, sed de villa aliqua, illa docent: *nunc porticibus vacuis, nunc humida circum Stagna volat*: quae in urbe non facile queras. *penitus*, in interiora domus penetrando. conf. v. 256-263. — 475. Suavis versus: *parva* cum dilectu: ut paullo ante *vacuis* declarat spatii porticus et amplitudinem. *nidis loquacibus* pro pullis, *παισίν τε καὶ ὄρνιθιν*. (cf. XI, 458. Ge. IV, 17. Imitatus est Iuvenal. V, 442, ipse loquaci gaudebit nido. R.) — 480. *Nec conferre manus*: cum Aenea, ut Servius monet. Nam alios persequitur.

481. *Vi legere vestigia, oras, vias* est persequi, sic legit h. l. *Aeneas tortos orbis*, obliquos et implicitas vias, ut Servii verbis utar (cf. inf. 743) pererrat ac pervagatur. — 482. *disiecta per agmina* impetum ruentis currus declarat, quo dissipati cedunt ordines. — 493, 484. Quoties e lon-

Voce vocat. Quoties oculos coniecit in hostem
 Alipedumque fugam cursu tentavit equorum,
 Aversos toties currus Iuturna retorsit. 485
 Heu! quid agat, vario nequidquam fluctuat aestu,
 Diversaeque vocant animum in contraria curae.
 Huic Messapus, uti laeva duo forte gerebat
 Lenta levis cursu praefixa hastilia ferro,
 Horum unam certo contorquens dirigit ictu. 490
 Substitit Aeneas et se conlegit in arma
 Poplite subsidens; apicem tamen incita summum
 Hasta tulit summasque excussit vertice cristas.
 Tum vero adsurgunt irae, insidiisque subactus,
 Diversos ubi sensit equos currumque referri, 495
 Multa Iovem et laesi testatur foederis aras.
 Iam tandem invadit medios et Marte secundo
 Terribilis saevam nullo discrimine caedem
 Suscitât irarumque omnis effundit habenas.

Quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmine cae-
 Diversas obitumque ducum, quos aequore toto (des
 Inque vicem nunc Turnus agit nunc Troius heros,

quo Turnum animadvertat eum-
 que insequatur sic, ut iam aggredi
 vallet etc. *tentare* h. l. pro assequi,
 attingere: saltem in eo esse, ut as-
 sequaris. Videtur autem (cf. v. 465)
 Aeneas pedes incedere.

486—499. Aeneas se Turnum asse-
 qui non posse videns a Messapo, e
 Latinorum ducibus VII, 692, iaculo
 pelitur. — 486. *fluctuat*, *συναίρει*. —
 491. *se conlegit in arma*, iol. in cli-
 peum, quo texil se, *συναίρει*, *sub-*
sicens. Res passim obvia. — 492. En-
 nium Annal. XIV: *tamen inde volans*
acum abstulit hasta Insigne, ante ocu-
 los fuisse Macrobius VI, 1, contendit.
 — 494. Sic X, 813, 814. — *insidiis*

subactus, ira victus. Vulgo non solis
 diserte exponunt Inpp. Nam si *sub-*
actus est coactus, ieiuna sit oratio.
 Accipio *subactus*, ut domitus, victus,
δυναστεύς, de ira, propter insidias,
 quibus petitus se viderat. Sic alias
adactus, peremptus. — 499. Servius:
 « et hic moderate locutus est. Nam
 Ennius dixit: *irarumque effunde quag-*
drigas. »

500—553. Pugna atrox nunc oritur,
 stragesque utrinque editur horrenda.
 Erant superanda nunc tot alia loca de
 congressibus pugnantium, ipsum quo-
 que Aeneae et Turni. Hinc invocatio
 dei alicuius. Servius laudat Stat. X

Expediat? tanton' placuit concurrere motu,
 Iuppiter, aeterna gentis in pace futuras!
 Aeneas Rutulum Sucronem (ea prima ruentis 505
 Pugna loco statuit Teucros) haud multa moratus.
 Excipit in latus et, qua fata celerrima, crudum
 Transadigit costas et crates pectoris ensem.
 Turnus equo deiectum Amycum fratremque Diorem
 Congressus pedes, hunc venientem cuspidem longa, 510
 Hunc mucrone ferit curruque abscisa duorum
 Suspendit capita et rorantia sanguine portat.
 Ille Talon Tanaimque neci fortemque Cethegum,
 Tris uno congressu, et maestum mittit Onyten,
 Nomen Echionium-matrisque genus Peridiaë; 515
 Hic fratres Lycia missos et Apollinis agris
 Et iuvenem exosum nequidquam bella Menoeten
 Arcada, piscosae cui circum flumina Lerneae
 Ars fuerat pauperque domus; nec tota potentum
 Limina, conductaque pater tellure serebat. 520

Theb. 827. Iam 503, 504 pro vulgari Pierine potuit, ut gentes duae mox in unum coalescentes tam atroci pugna concurrerent? — 505, 506. *Teucros*. Aeneam cum comitibus per ordines ruentem, cum impetu discurrantem, dum insequitur Turnum, nunc autem eo dimisso cum proximo quoque congressum ea pugna primum loco statuit, confuse adhuc per ordines ruentes Teucros sistere fecit impetum; pro communi: tam primum Teucris subulterunt ad eam pugnam. — 507. *Excipit in latus*, docte, pro excipit, vulnerat, in latere. *qua fata celerrima*. ὅτι... μάστιγι τὴν κελεύειν ἐστὶν. — *crudum* ensem pro cruento: ut et X, 682.

509. Ergo Amycus et Dioreas filii Priami, ut patet e V, 297. I, 221.

Diversi ab hoc Amyen sunt, quos I. V, 373. IX, 772. X, 701 vidimus. — 510, 511. Comparare solent Iliad. v, 464, 462. — 513. *Ille Aeneas maestum*, ipsa morte, puto, quam subliturus erat. Servius tristem, severum, *αὐτοψυχόν*, exponit. *Nomen Echionium*: quoad nomen, nomine, Echionis filium; uti et *gens* mox. Nec vero de Echione Thebano englandum; mater *Πηλεΐδα*. — 516. *Hic Turnus*. *Lycia et Apollonis agris*: respicit Pataram cum templo Latoniae et liberrorum. — 517-520. Egregie ad miserationem faciendam ornavit locum; idque eo iugaeius fecit, quod statim atrox rerum facies succedit; *Ac velut* etc. Similis elegantiae locum vide ap. Ovid. Met. III, 682 sqq. *Lerna* autem, etsi Argivi agri fluvius et palus, non

Ac, velut inmissi diversis partibus ignes
 Arentem in silvam et virgulta sonantia lauro,
 Aut ubi decursu rapido de montibus altis
 Dant sonitum spumosi amnes et in aequora currunt,
 Quisque suum populatus iter: non segnius ambo 525
 Aeneas Turnusque ruunt per proelia; nunc, nunc
 Fluctuat ira intus; rumpuntur nescia vinci
 Pectora; nunc totis in volnera viribus itur.
 Murrhanum hic, atavos et avorum antiqua sonantem
 Nomina per regesque actum genus omne Latinos, 530
 Praecipitem scopulo atque ingentis turbine saxi
 Excutit effunditque solo. Hunc lora et iuga subter
 Provolvere rotas; crebro super ungula pulsu
 Incita nec domini memorum proculcat equorum.

tamen a copiosis Areadis multum
 abest. Ex Evandri autem copiis fuisse
 pulandus.

521 aq. hic iam variavit ea, quas
 lib. II, 304 aq. posuerat, uli vide
 notum. Comparatio utraque in Ho-
 mero et Apollonio obvia. De priore
 in primis cf. II, 1, 155; Apollon. I,
 4026 sq. Vid. X, 405. — 522. silvam
 lauream intellige: posito generi, sil-
 vae, subiungit formam seu speciem,
 ex more. Pro virgultis *laurorum, lauri*,
 doctius dicit *virgulta lauro*. Cf. lib.
 III, 442 et VI, 704. — 525. *quisque*
suum populatus iter; graviter pro de-
 currens, sed populando, cum vastatione
 agrorum. — 526. *per proelia*,
ordines pugnantium, aciem. — 527.
fluctuat ira: quasi fluctus agit, ac-
 stus, IV, 530: Dido *magno irarum*
fluctuabataestu: petita rei imagine ab
 aqua effervescente et aestuante: quae,
 dum vas eam non capit, luctatur et
 allaborat, ut erumpat. Cf. Lucret. III,
 298, 299. Hinc plenum aqua vas rumpit-
 ur, vocabula solenni de copia. Sic

rumpuntur horrea mensibus, Ge. I, 49.
 cf. ad Tibull. II, 5, 81. Itaque nunc
rumpuntur pectora, exastuante ira,
 quam vix continere possunt.

529. hic, Aeneas esse debet, nam
 Latinum occidit: et cf. v. 638. *son-*
antem, h. e. crepantem, iactantem,
 dixit: ut alias sonare est loqui, com-
 memorare: — 530. *genus actum*, ex-
 actum, ductum, procedens, per reges
 Latinos; omnes eius maiores regia
 fuerant dignitate. Mirifice argutantur
 Intpp. — 531. *turbine* doctè pro iactu,
 sed cum rotationis notatione. *excutit*
 curru, ut e aq. — 532. Provolutus
 ille est subter currum; impeditus ha-
 benis et rotis: his quidem equorum
 impetu roentibus, illis autem seu
 manu clapsa sequi manus impliciti, ut
 igitur dupli ex ratione subter iuga,
 sub currum provolverentur; et lora
 et rotas: cum provolverunt subter
 iuga, currum: Equi nec memores, im-
 memores domini, ad miserationem
 dicti sunt.

Ille ruenti Hyllo animisque inmane frementi 535
 Occurrit telumque aurata ad tempora torquet :
 Olli per galeam fixo stetit hasta crebro.
 Dextera nec tua te, Graium fortissime Cretheu,
 Eripuit Turno ; nec di texere Capencum
 Aenea veniente sui ; dedit obvia ferro 540
 Pectora, nec misero clipei mora profuit aerei.
 Te quoque Laurentes viderunt, Aeole, campi
 Oppetere et late terram consternere torgo ;
 Occidis, Argivae quem non potuere phalanges
 Sternere nec Priami regnorum everſor Achilles : 545
 Hic tibi mortis erant metae ; domus alta sub Ida ;
 Lyrnessi domus alta, solo Laurente sepulcrum.
 Totae adeo conversae acies, omnesque Latini ;
 Omnes Dardanidae ; Mnestheus acerque Segeſtus
 Et Messapus equum domitor et fortis Asylas 550
 Tuscorumque phalanx Evandrique Arcades alae :
 Pro se quisque viri summa nituntur opum vi.
 Nec mora nunc requies ; vasto certamine tendunt.

535. *Ille*, Turnus. — 536. *aurata*
ad tempora, aurata galea lecta, ut v.
 sq. — 537. *fixo* h. l. transfixo. —
 538. Graecum Crethea puta fuisse ex
 Arcadibus. *dū ui*, s. quorum in tu-
 tela erat, s. propitii, ut alibi. Aeolus
 ex Lyrnesso Mysiae sub Ida, qua
 parte postea Aeolis regio patuit : cf.
 Burm. ad Ovid. Met. VII, 409, ut
 videtur poeta fabulam ignotam etiam
 h. l. esse sequutus. Ex Lyrnesso ca-
 pta erat Briseis, Hippodamia. — 543.
late terram consternere torgo, ἐναγυ-
 σσεν est Homericum : πολλὸς ἔκτιστο
 παρρηόφς ἐν δα xxi ἐν δα II, π, 456.
 In tota autem narratione hac a v.
 538 varietas orationis ars observanda
 est. — 546. *mortis metae*, θανάτου

τίλος vel τέλαρ, quatenus ipsa mors
 pro meta est. Alias etiam vitae meta
 recte dicitur. Ceterum colorem ora-
 tionis comparant cum II, u, 404, u,
 390. Sed proprie huc spectat II, π,
 787. ἐν δ' ἄρα τοι, Πάριος, γὰρ βίη
 τὰς τέλας. — 548. *conversae* h. l.
 inter se ad pugnandum : ut εὐσπε-
 ρησέ. Pugna per totam utrinque aciem
 increbuit. — 552. *Pro se quisque viri*,
 verba repetita ex lib V, 504. Exem-
 plum ex Attio in Meleagro laudat
 Vrain., ubi etiam *Pro se quisque*
 quod inter imitationis exempla per-
 peram refert. Et iam alterum hemi-
 stichium, quod iam IX, 532 vidimus,
 Ennianum esse Servius ipse : *sum-
 ma nituntur opum vi*.

Hic mentem Aeneae Genetrix pulcerrima misit,
 Iret ut ad muros urbique adverteret agmen. 556
 Ocius et subita turbaret clado Latinos.
 Ille ut vestigans diversa per agmina Turnum
 Huc atque huc acies circumtulit, adspicit urbem
 Inimicum tanti belli atque inpune quietam.
 Continuo pugnae accendit maioris imago; 560
 Mnesthea Sergestumque vocat fortemque Serestum;
 Ductores, tumulumque capit, quo cetera Teucrium.
 Concurrit legio; nec scuta aut spicula densi
 Deponunt. Celso medius stans aggero satur:
 Ne qua meis esto dictis mora! Iuppiter hac stat: 565
 Neu quis ob inceptum subito mihi segnior ito!
 Urbem hodie, causam belli, regna ipsa Latini,
 Ni frenum adcipere et victi parere fatentur,

554. Aeneas Turnum videns congressum vitare nec praefixo Rutulorum vireo frangi repente se ad urbem Laurenti oppugnandam convertit. *Hic mentem*, consilium immisit, in-didit, Venus: *pulcerrima*, tantum ornans epitheton. Male repugnat Cerda cum aliis. Cum iam novissima totius belli et carminis parentur: ea quidem ipsi urbi Laurentum propius ad-movere voluit poeta, ut omnia es-sent ipsa rerum specie et hominum frequentia augustiora utque peripetia aliqua etiam haec esset; cum antea Troianorum castra oppugnata essent a Latinis, ut nunc eadem fortuna transferretur ad Latinos. Bona etiam Servii observatio: «Sane bona; inquit, usus est oeconomia; ut diceret instinctu numinis propterea esse Aeneam ad civitatis exitium: nam incongruum fuerat, occupatum bello per se tale cepisse consilium.» Immo incongruum est causa. Sed faciat

poeta hoc, ut ipsi consilio maior auctoritas accedat deae monito. — 556. *clado*, proprie, metu cladis, captae urbis.

560. In sqq. adumbratur allocutio militum. Brevitas et asperitas in ex-commendanda venit. — 565. *Iuppiter hac stat*: hac parte; h. e. pro nostra parte. Respicit scilicet foedus a Latinis violatum. Ennianum esse Macrobius monuit, lib. VI, t. ex Annal. VII. *Non semper vestra* (i. nostra) *evexit: nunc Iupiter hac stat.* — 567. *causam belli*, Servius ait: quia illic erat Lavinia. Cerda ad Amatum referi: ut v. 600. Immo vero graviore usus est verbo poeta, Auctores belli erant Latini, qui bellum intulerant. Quod Latinis tribuendum erat, urbi tribuit: quae una arx erat belli. A Laurentinis enim illata erant arma. Sic et v. 572 accipiendus. — 568. *urbem et victi ad sensum*, non grammaticae, positi. Ceterum haec ver-

Eruam et aequa solo fumantia culmina ponam.
 Scilicet expectem, libeat dum proelia Turno 570
 Nostra pati rursusque velit concurrere victus?
 Hoc caput, o cives, haec belli summa nefandi!
 Ferte facies propere foedusque reposcite flammis.
 Dixerat, atque animis pariter certantibus omnes
 Dant cuneum, densaque ad muros mole feruntur. 575
 Scalae improviso subitusque adparuit ignis.
 Discurrunt alii ad portas primosque trucidant;
 Ferrum alii torquent et obumbrant aethera telis.
 Ipse inter primos dextram sub moenia tendit
 Aeneas, magnaque incusat voce Latinum 580
 Testaturque deos, iterum se ad proelia cogi;
 Bis iam Italos hostis; haec altera foedera rumpi.
 Exoritur trepidos inter discordia civis:
 Urbem alii reserare iubent et pandere portas
 Dardanidis ipsumque trahunt in moenia regem; 585
 Arma ferunt alii et pergunt defendere muros.
 Inclusas ut quum latebroso in pumice pastor

sum quosdam per figuram Graecam exposuisse observat Servius, ut esset: ὁμοθυῶντι μίλλῳ λαβῆναι. Sane ad vulgarem formam erat: mi faciebantur. se velle accipere. Sed mutato tempore et omissione τοῦ velle opus erat, ut a vulgari recederet oratio. — 572. caput belli et summa est ipsa Laurentiam urbs, quatenus illa caput est populi bellum gerentis. Cf. not. ad v. 567. De Turno quis tandem hic cogitet! — 573. foedusque reposcite flammis: Nescio, an nimis argute dixerit poeta, al' flammam sacrorum foederis feriendo respexit. Malim accipere simpliciter: illato urbi igni reposcite id, quod foedere iam pepigerant Latini.

573. Ipsi certatim, certantes inter

se, dant cuneum, faciunt; ut toties dare nostro posuisti. — 576. Scalae improviso: nota figura verbum petendum ex altero membro, appaeruerunt, prolatae; adnotatae sunt. — 577. primus trucidant. Bene Servius: qui primi ad portas erant obvii, scilicet stationem agentes. — 582. Variat orationem: haec iam altera, pro: his ruptum foedus, his Italos, Latinos, hostes factos: conf. 212 sqq. et VII, 263, 285. — 585. Trahunt regem ad muros, haud dubie dedendae urbis ei renovandi foederis causa. Nihil apertius.

587. sqq. Accipiendum de fumigatione, qua, ut favos eximat melarius, espelluntur alvearibus apum examina: cf. Gd. IV, 219. Compara-

Vestigavit apes fumoque inplevit amaro;
 Illae intus trepidæ rerum per cerea castra
 Discurrunt magnisque acuunt stridoribus iras;
 Volvitur ater odor tectis; tum murmure caeco
 Intus saxa sonant; vacuas it fumus ad auras.
 - Adcidit hæc fessis etiam fortuna Latinis;
 Quæ totam luctu concensit funditis urbem.
 Regina ut tectis venientem prospicit hostem,
 Incessi muros, ignis ad tecta volare,
 Nusquam acies contra Rintlas, nulla agmina Turni;
 Infelix pugnae iuvenem in certamine credit
 Exstinctum et, subito mentem turbata dolore,
 Se causam clamat crimenque caputque malorum,
 Multaque per maestum demens effata furorem
 Purpureos moritura manu discindit amictus
 Et nodum informis leti trabe nectit ab alta.
 Quam cladem miseræ postquam adcepere Latinae,

tionem Apollonio sublegisse Marnem satis iam monuerunt Intpp. Locus est de Bebræcum fuga lib. II, 430 sqq.; noster vero ad urbanorum discursionem et trepidationem transiit et ornamenta varia adiecit: v. c. *ἡ δὲ πόλις ἐστὶν ἐν λυγρῷ καὶ ἐν πυρὶ*. — *vestigavit* est pro invenit et *ἀπορίτως* accipiendum, in latebra, antro, eas detegit. *trepidæ rerum* sullenni (cf. I, 478) ornatu, pro *trepidæ* simpliciter: *trepidæ* de rebus, propter res, propter casum repentinum; in *trepidis* rebus constitutæ, *ἀπὸ τοῦ φόβου*. — 591, 592 tantum ad exornandam comparationem valere debent, subnali ex verbis Apollonii: *ἐκ τῆς δὲ λυγρότης καὶ τοῦ πυρὸς*. Studium ornatus videmus vel in his: *fumus amarus*, molestus, ater odor. Omissa

in fine ad 592 applicatio comparationis: Similis fortuna et trepidatio nunc erat in urbe Latinorum.

593. Nova calamitas afflixit Latinos casu Amatae. *fessos*, malis et iam animis fractos. — 600. *caput*, auctorem, ut XI, 361 de Turno: *o Latia caput huius et causa malorum*, et crimen rerum, qui culpam meruit. — 603. Mortem Amatae iam expectare nos fecerat vas: 62, 63. Nec pro odio illa sua in Aeneam superstes Turno esse debebat. Sed infame hoc mortis genus poëtam maluisse mirum videri debet. Scilicet nec hoc ad sui sæculi sensum attemperavit, nec ad nostram opinionem est diluendum: est enim hoc genus mortis heroicum ac tragicum, h. e. carminibus et tragediis Græcorum frequentatum. Nobile ideo leli genus ex antiquo more, ip pri-

Etiam et aequa solo fumantia culmina ponam.
 Scilicet expectem, libeat dum proelia Turno 570
 Nostra pati rursusque velit concurrere victus?
 Hoc caput, o cives, haec belli summa nefandi!
 Ferte facies propere foedusque reposcite flammis.
 Dixerat, atque animis pariter certantibus omnes
 Dant cuneum, densaque ad muros mole feruntur. 575
 Scalae improviso subitusque adparuit ignis.
 Discurrunt alii ad portas primosque trucidant;
 Ferrum alii torquent et obumbrant aethera telis.
 Ipse inter primos dextram sub moenia tendit
 Aeneas, magnaque incusat voce Latinum 580
 Testaturque deos, iterum se ad proelia cogi;
 Bis iam Italos hostis; haec altera foedera rumpi.
 Exoritur trepidos inter discordia civis:
 Urbem alii reserare iubent et pandere portas
 Dardanidis ipsumque trahunt in moenia regem; 585
 Arma ferunt alii et pergunt defendere muros.
 Inclusas ut quum latebroso in pumice pastor

sum quosdam per figuram Graecam
 exposuisse observat Servius, ut esset:
 ὁμολογοῦσι μὴ λλεῖν λαβεῖν. Sane ad
 vulgarem sententiam erat: *mi fatebuntur*
se velle accipere. Sed mutato tempore
 et omissione τοῦ *velle* opus erat, ut
 a vulgari recederet oratio. — 572.
caput belli et summa est ipsa Lauren-
 tum urbs, quatenus illa caput est po-
 poli bellum gerentis. Cf. not. ad v.
 567. De Turno quis tandem hic co-
 gitet! — 573. *foedusque reposcite*
flammis: Nescio, an nimis argute di-
 xerit poeta, si flammam sacrorum
 foederis feriendo respexit. Malim ac-
 cipere simpliciter: illis urbi igni re-
 poscite id, quod foedere iam pepi-
 gerant Latini.

575. Ipsi certatim, certantes inter

se, dant cuneum, faciunt; ut *Iulius*
dare nostro poetae. — 576. *Scalae*
improvisae: nota figura verbum peten-
 dum ex altero membro, apparuerunt,
 prolatae; admotae sunt. — 577. *pri-*
mos trucidant. Bene Servius: qui pri-
 mi ad portas erant obvii, scilicet sta-
 tionem agentes. — 582. Variat ora-
 tionem: *haec iam altera*, pro: *huc*
ruptum foedus, his Italos, Latinos,
 hostes factos: conf. 212 sqq. et VII,
 263, 285. — 585. Trahunt regem
 ad muros, haud dubie dedendae urbis
 ei renovandi foederis causa. Nilil
 apertius.

587 sqq. Accipiendum de fumi-
 gatione, qua, ut favos eximat mel-
 larius, expelluntur alvearibus apum
 examina: cf. Ge. IV, 219. Compara-

Vestigavit apes fumoque inplevit amaro;
 Illae intus trepidæ rerum per cerea castra
 Discurrunt magnisque acuunt stridoribus iras;
 Volvitur ater odor tectis; tum murmure caeco
 Intus saxa sonant; vacuas it fumus ad auras.
 Adcidit hæc fessis etiam fortuna Latinis,
 Quæ totam luctu concussit funditus urbem.
 Regina ut tectis venientem prospicit hostem,
 Incessi muros, ignis ad tecta volare,
 Nusquam acies contra Rutulas, nulla agmina Turni;
 Infelix pugnae iuvenem in certamine credit
 Exstinctum et, subito mentem turbata dolore,
 Se causam clamat crimenque caputque malorum,
 Multaque per maestum demens effata furorem
 Purpureos moritura manu discindit amictus
 Et nodum informis leti trabe nectit ab alta.
 Quam cladem miserae postquam adcepere Latinae,

tionem Apollonio sublegisse Maronem satis iam monuerunt Intpp. Locus est de Bebrycum fuga lib. II, 430 sqq.; noster vero ad urbanorum discurssationem et trepidationem transiit et ornamenta varia adiecit: v. c. *ἄπες ἐνὶ ἐστὶ latebræ in punice. καπνὸς ἐστὶ fumo inplere amaro.* — *vestigavit* est pro invenit et ἀποπύρος accipiendum, in latebra, antro, eas detegit. *trepidæ rerum* sallenni (cf. I, 478) ornatu, pro *trepidæ* simpliciter: *trepidæ* de rebus, propter res, propter casum repetitum; in *trepidæ* rebus constitutæ, ἀπὸ πύρου. — 591, 592 tantum ad exornandam comparationem valere debent, subnali ex verbis Apollonii: *ἄπες δὲ καπνὸς κατὰ τοὺς οὐρανούς*. Studium ornatus videmus vel in his: *fumus amarus, molestus, ater odor*. Omissa

in fine ad 592 applicatio comparationis: Similis fortuna et trepidatio nunc erat in uebe Latinorum.

593. Nova calamitas afflixit Latinos casu Amatae. *fessos*, malis et iam animis fractos. — 600. *caput*, auctorem, ut XI, 361 de Turno: *o Latio caput horum et causa malorum, et crimen rerum, qui culpam meruit.* — 603. Mortem Amatae iam expectare nos fecerat vs: 62, 63. Nec pro odio illa sua in Aeneam superstes Turno esse debebat. Sed infame hoc mortis genus postum maluisse mirum videri debet. Scilicet nec hoc ad sui aequilibrium attemperavit, nec ad malorum opinionem est diluicandum: est enim hoc genus mortis heroicum ac tragicum, h. e. carminibus et tragoediis Graecorum frequentatum. Nobile ideo leti genus ex antiquo more, ip pri-

Filia prima manu flavos Lavinia crinis 405
 Et roseas laniata genas, tum cetera circum
 Turba furit; resonant late plangoribus aedes.
 Hinc totam infelix volgatur fama per urbem.
 Demittunt mentis; it scissa veste Latinus
 Coniugis adtonitus fatis urbisque ruina, 610
 Canitiem immundo perfusam pulvere turpans;
 * Multaque se incusat, qui non adceperit ante
 * Dardanium Aenean generumque adsciverit ultro *.
 Interea extremo bellator in aequore Turnus
 Palantis sequitur paucos, iam segnior atque 615
 Iam minus atque minus successu laetus equorum.
 Adtulit hunc illis caecis terroribus aura
 Commixtum clamorem, adrectasque inpulit auris
 Confusae sonus urbis et inlaetabile murmur.
 Heu mihi! quid tanto turbantur moenia luctu? 620

ipsis in feminis. Sic Lotasta laqueo spiritum interclusit, Epitaste Homero dicta Odys. λ, 227 sqq. Sic mater Vlysis Anticlea; Chloë ap. Apollon. I, 1063. Phaedra et aliae. Hanc ideo mortem praetulit poeta historicarum fidei, qua apud Servium Fabius Pictor Amatam inedia se interemisisse tradiderat. At Piso apud Victor. O. G. R. t3 simpliciter: *interfecto Latino* (in pugna cum Rutulis) *mortem Amatam sibiomet conscivisse. Nodum necit, funem, βρόχον ἀνέψπ.* *nodum leti dixit pro modo letifero; et letum in-forme pro turpi, luctu, eximie!* — 611. Pathos habet versus et miserationem facit; *immundo* simpliciter ornat, ut Ge. I, 81. Scilicet πόντον ἀλγυλάτοισιν reddidit, quae non modo de cinere foci in propinquo stantis (ut Il. σ, 23 de Achille), sed et de pulvere occurrit Od. ω, 315. *Canitiem*

terra atque infuso pulvere foedans praeverat iam Catullus LXIII, 224. — 612, 613. Hi duo versus in optimis codd. desiderantur, translati huc ex lib. XI, 471, 472.

614—996. Revocandum in mentem, quod Iturna ad extremos ordines Turnum deduxerat: 483 sqq. Nunc illum pavor subit cum poenitentia, tum urbem oppugnari videt; tandem, novo nuntio a Sace accepto, curru desilit et ad urbem properat. — 618. Turnus tristis et sollicitus *succurrit equorum*, quia viribus ac cursu deficere tandem videbat. Ergo *succensus* h. l. non est furtivae, sed processus, *procursum* equorum, cuius velocitas, sensim sensimque imminebatur. Videtur per hanc vocem exquisitiorem ad significatum minus frequentem traduxisse. — 617. *caecis terroribus*, terrore, cuius causam igno-

Quisve ruit tantus diversa clamor ab urbe?
 Sic ait adductisque amens subsistit habenis.
 Atque huic, in faciem, soror, ut conversa Metisci
 Aurigae currumque et equos et lora regebat,
 Talibus occurrit dictis: Hac, Turne, sequamur;
 Troiugenas, qua prima viam victoria pandit;
 Sunt alii, qui tecta manu defendere possint.
 Ingruit Aeneas Italis et proelia miscet;
 Et nos saeva manu mittamus funera Teucris.
 Nec numero inferior pugnae nec honore recedes.
 Turnus ad haec:
 O soror, et dudum agnovi, quum prima per artem
 Foedera turbasti teque haec in bella dedisti;
 Et nunc nequidquam fallis dea. Sed quis Olympo
 Demissam tantos voluit te ferre labores?
 An fratris miseri letum ut crudele videres?
 Nam quid ago? aut quae iam spondet Fortuna salutem?
 Vidi oculos ante ipse meos me voce vocantem
 Murrhanum, quo non superat mihi cavior alter,
 Oppetere, ingentem atque ingenti vulnere victum.

rabat. — 621. *diversa ab urbe*, in diversa parte sita: clamor enim ei a tergo oritur. — 627. Verborum color comparatur cum Il. v, 312 sqq. — 629. *mittamus funera Teucris*. Alias est mittere aliquem neci, Orco; et *mittamus funera Teucris* pro: Teucrorum corpora. — 630. *numero* sc. funerum; h. e. caesorum: Ita Servii interpretatio lucem accipit. Durus esset: *mittamus funera*, immittamus mortes.

632. Non est acerbe a poeta exigendum, ut argumenta exponat discrete, quibus agnoverit Turnus deam sororem. Sufficit evenisse multa inopinato et a causis obscuris inde a v. 225 sq.

Potuit etiam in habitu vel motu corporis aliquid esse, quod deam argueret. Similiter res se habet in loco, quem comparare solent, Il. i, 815. — 634. *fallis*, λανθάνεις, latere vis. — 638. *Kuli*. Non reprehendendum erat a Grammaticis, hoc in superioribus nusquam legi, nec Murrhani caede 529 narrata adiectum esse hoc, quod Turni ante oculos, Turnoque invocato, illo occubuerit; siue phantasma hoc est, quod animo Turni obversatum dici poterat: sic IV, 450, 461 de Didone; et saepe alii poetae; seu, quod equidem malim, vere Murrhanum occidi videri et poeta id nunc demum subicit. Orontius autem ex-

Occidit infelix, ne nostrum dedecus; Vfers,
 Adspiceret; Teucris potiuntur corpore et armis.
 Exscindine domos, id rebus defuit unum,
 Perpetiar? dextra nec Drancidis dicta refellam?
 Terga dabo? et Turnum fugientem haec terra videbit?⁶⁴⁵
 Vsque adeone mori miserum est? vos o! mihi Manes
 Este boni, quoniam Superis aversa voluntas.
 Sancta ad vos anima atque istius inscia culpa
 Descendam, magnorum haudumquam indignusavorum.
 Vix ea fatus erat; medios volat ecce! per hostis⁶⁵⁰
 Vectus equo spumante Saces, adversa sagitta
 Saucius ora, ruitque inplorans nomine Turnum:
 Turne, in te suprema salus; miserere tuorum.
 Fulminat Aeneas armis summasque minatur
 Deiecturum arcis Italum excidioque daturum;⁶⁵⁵
 Iamque faces ad tecta volant. In te ora Latini,
 In te oculos referunt; mussat rex ipse Latinus,
 Quos generos vocet aut quae sese ad foedera flectat.
 Praeterea regina, tui fidissimā, dextra
 Occidit ipsa sua lucemque exterrita fugit.⁶⁶⁰

tulit Maro, quod simpliciter *It.* 4, 467
αἰὲρ etc. — 644. *Vfers*, occi-
 sus a Gya, v. 460, adduxerat Aequi-
 culas. De eo lib. VII, 744 sqq. — 645.
Vsque adeone mori. Neronis voce
 celebratum hemistichium apud Sae-
 ton. Ner. 47. *Manes* hic sunt dii in-
 feri, ut alibi quoque; *boni*, propitii,
 ut Ecl. V, 65. Sententia vs. 646, 647
 fere eadem quae XI, 51, 52: quo-
 niam deorum supergrum voluntas,
 numen adversum est, vos, o dii inferi,
 sitis mihi propitii. — 648. *culpa*,
 ignominiae, fugae. Pronuntiatio sub-
 sistit in *anima*; et hic hiatus quae-
 rendus erat; non post *istius*.

650. Labefactum Turni animum
 nunc impellit, ulque Aeneae occurrat,

permovet nova res: Saces vulnerati
 et orantis miseratio. Expressit locum
 Silius XI Theb. 239 sqq. — 651.
fulminat: grave vocabulum, cuius vim
 nulla vulgari voce assequar. Stra-
 gem eum late facere significat, sed ad
 oculorum sensum rem revocat ecle-
 risticus motus et splendor armorum;
 unde et IX, 812 erat *fulmineus Mue-
 silenus*. Voce iam Ge. IV, 561 usus
 est; cf. v. 700. — 657. *mussat* h. l.
 tacite deliberat. Manet tamen notio,
 quae XI, 345 et 451 atque 718 reddit,
 ut mussare sit, non audere aperte di-
 cere. Eodem redeunt alia apud Cer-
 dan et al. — 659. *tui fidissima*, pro
 vulgari: in te, tibi; ad formam illius
 mi amantissima; inflexum. — 660.

Soli pro portis Messapus et acer Atinas
 Sustenant aciem. Circum hos utrimque phalanges
 Stant densae, strictisque seges mucronibus horret
 Ferrea: tu currum deserto in gramine versas.
 Obstupuit varia confusus imagine rerum 665
 Turnus et obtutu tacito stetit. Aestuat ingens
 Vno in corde pudor mixtoque insania luctu
 Et furiis agitatus amor et conscia virtus.
 Ut primum discussae umbrae et lux reddita menti,
 Ardentis oculorum orbis ad moenia torsit 670
 Turbidus eque rotis magnam respexit ad urbem.
 Ecce autem flammis inter tabulata volutus
 Ad coelum undabat vortex turrimque tenebat;
 Turrim, compactis trabibus quam eduxerat ipse,
 Subdideratque rotas pontisque instraverat altos. 675
 Iam iam fata, soror, superant; absiste morari;
 Quo deus et quo dura vocat Fortuna, sequamur.
 Stat conferre manum Aeneae, stat, quidquid acerbi est,
 Morte pati; nec me indecorem, germana, videbis
 Amplius. Hunc, pro, sine me furere ante furorem. 680

exterrita: quod 599 dixerat: subito mentem turbata dolore, in furorem acta. — 664. *deserto in gramine*, extremo campo: v. 614. — 667. *vno in corde*, una eodem in corde. — 668. *Furias* ad desperatas Laviniae nuptias refer.

669. *umbrae*: quia in vulgari sermone *oblitio mentis* dicitur. — 672. Turrim ex seriore aevo heroicæ vitæ intulit poeta: diversi generis ab ea, quæ IX, 530 sq. fuit narrata; illa extra murum, hæc intra murum constructa fuit. Admovebatur illa muris, ut inde desuper et ex alto hostis missilibus peti possit: subnata fortasse poetæ animo ex nave incensa II. 6, extr. et π, 422 sqq. trina autem tur-

rim generis occurrunt: primum solenne illud in muris, ut II, 460 etc., alterum mobile rotis subvectum intra muros pro usu et necessitate: tertium h. l. ante murum, enim quo ponte iungitur, ut pro propugnaculo sit, IX, 530. sq. *Tabulata* sunt turris configurationes, v. lib. II, 463, 464. *vortex flammis volutus* elegantius quam *vortex flammatus*. — 675. *pontes*, quibus discursus fieret per turrim et muros, v. IX, 470 at 530. — 676. Vincunt fata, parandum: his est nec evitare ea licet. — 678. Melius, puto, interpungitur post *Morte*, ut sit: *Stat, quicquid acerbi est Morte pati*. — 680. In archaismo in *furere furorem* nemo haeret; sed, quod illustratum et ex-

Dixit et e curru saltum dedit ocius arvis
 Perque hostis, per tela ruit maestamque sororem
 Deserit ac rapido cursu media agmina rumpit.
 Ac veluti, montis saxum de vertice praeceps
 Quum ruit avolsum vento, seu turbidus imber
 Proluit aut annis solvit sublapsa vetustas;
 Fertur in abruptum magno mons improbus actu
 Exultatque solo, silvas, armenta virosque
 Involvens secum: disiecta per agmina Turnus
 Sic urbis ruit ad muros, ubi plurima fuso
 Sanguine terra madet striduntque hastilibus aerae,
 Significatque manu et magno simul incipit ore:
 Parcite iam, Rutuli, et vos tela inhibete, Latini;

positum velles, hoc fortasse est: quam
 vim h. l. habeat ante. Servius exposuit:
 prius quam ad eum veniam, ut pu-
 goam mente concipiam et instructus
 furore in bella prorumpam. v. Digo
 Grammatico interpretatio, non poeta?
 Cerda cum aliis priusquam. mortis
 supplet, quod aequè putidum. Neque
 aliter expleri potest, quam ante, an-
 tequam morte patiar quicquid acerbi
 est. Video, inquit, mortem fatalem
 mihi in stare; ante tamen quam eam
 aubeam, sine me pugnam hanc cum
 eo inire, non pugnam evitare. Nisi
 vitio coioquiatus est versus, est, uti-
 que inter eos, quos poeta, doctè enten-
 daret, rudere, ne hiaerent, complevit.
 Alias facile poterat succurri: sine ma-
 fuera, alina, f. vel alina me insana
 furor. Sine me, o soror, indulgere
 furori huius meo, hoc est irae, virtuti,
 ut congregiar cum Aenea, etiam si
 fatalis mors inestet; neque me ad alia
 loca abductum a pugna aere.

684 aq. Comparatio ex ipsa rerum
 natura unicuique facile poëta obvia.
 Nec tamen ignorare potuit Virgilius
 eam iam ab Homero tractatam ll. v,

437 sq. Hesiod. Scut. 374 aq. 437.
 Ex Virgilio profecerunt alii: Statius
 VII. Theb. 744 aq. Valer Fl. VI,
 634 aq. Add. Tassus Gierus, lib.
 XVIII, st. 82. Sed omnium diligen-
 tissimus in ornamentis Q. Calaboz
 lib. I, 694 aq. lib. II, 378 385. Ma-
 ron is laudem cumulat oratio elaborata
 et phantasmatum dilectus simulque
 évopyx, — 685, 686. Ornata causa-
 rum conperatione et variis orationem
 pro vulgari: avolsum vento seu im-
 bre seu vetustate. sublapsa vetustas
 saxi, pro saxo sublapsa vetustate: tra-
 ducto attributo. — 687. actu exquisito,
 impetu, impulsu. agi pro moveri, de-
 turbari, doctè dictum; hinc actus. —
 mons pro saxo, ut augeat phantasma,
 improbus, ingens, ut al. 688, 689. His
 exornatur res, et increscit admiratio.
 Haec multo éζαπύστρα et ad sensum
 efficaciora sunt, si Graeca compares
 aut si ad simplicitatem orationis vul-
 garis singula redegeris.

690, 691. Simplicibus verbis andem
 dicta ll. v, 789 et v. 692 comparari
 solet cum ll. y, 81. Odyss. u, 529
 aq. — 692. Magna voce inbi. — 694.

Quaecumque est Fortuna, mea est; me verius unum
Pro vobis foedus luere et decerpere ferro:
Discessere omnes medii spatiumque dedere.

At pater Aeneas; audito nomine Turni;
Deserit et muros et summas deserit arcis
Praecipitatque moras omnis, opera omnia rumpit
Laetitia exsultans horrendumque intonat armis:
Quantus Athos aut quantus Eryx aut ipse coruscus
Quam fremit illicibus, quantus gaudetque nivali
Vertice se adtollens pater Appenninus ad auras:
Iam vero et Rutuli certatim et Troës et omnes
Convertere oculos Itali quique alta tenebant
Moenia quique imos pulsabant ariete muros,
Armaque deposuere humeris. Stupet ipse Latinus,
Ingentis, genitos diversis partibus orbis,
Inter se coiisse viros et cernere ferro.
Atque illi, ut vacuo patuerunt aequore campi.

verius est, iustius est, me unum pro
omnibus rupti foederis poenam luere,
ut iam Serv. Nota nunc vocis *verus*
significatio a graecis adumbrata, vel
ex illo Horatiano: *Metiri se quicunque*
sua modulo ac pede verum est.

697 sq. Aeneas cum comperisset
Turnum haud longe abesse, in cum
ruit et pugnam cum eo committit;
pugna tamen iterum differtur, fracto
Turni gladio eiusque fuga. Praecla-
rus locus: primum in exhibenda im-
patientia morae et festinatione; tum
in phantasmate mirae heroum magni-
tudinis et speciei corporis. *quoniam*
groes, h. l. turres, ardua murorum,
ut vs. 705. 6. *alta moenia* oppositis
imis muris. *praecipitatque moras om-*
nes, ornate, h. e. omnia, quae cum
morari poterant, festinanter agit. —

700. *intonat armis*, tantus corporis
specie, quantus Athos. Nam ad inces-
sum haec spectant; qualis incedens
Aeneas apparuerit. Etiam Hector apud
Homerum II. v, 754: *ἀπὸ τοῦ ἔργου*
ὑπερέβητο τοῦ κῆρος, a-d ornatus Maro
singula montium nomina ponit, quod
efficacius ad sensus impulsus est.
Duxit hinc Miltonus magnificum se
sublime illud Satanæ phantasma: *dis-*
lated stood, Like Teneriff or Atlas,
unreprov'd: His stature reach'd the
sky, and on his crest Sat Horror
plum'd. Parad. lost IV, 894. — 702.
cum fremit ventorum procellis: hinc
et *coruscus ilices*, variante variato
arborum motu luce et umbra. Sic I,
164: *silvis aënu cornicis*. — 709. *cer-*
nere, *ἡρῶν τὸν ἀγῶνα* pro decer-
nere, iam Ennius frequentatum. Cf.
Heins. ad h. l. post alios. — 710. Cf.

Procurſu rapido, coniectis eminus haſtis,
 Invadunt Martem clipeis atque aere ſonoro.
 Dat gemitum tellus; tum crebros enſibus ictus
 Congeminant; fors et virtus miſcentur in unum.
 Ac, velut ingenti Sila ſummove Taburno 715
 Quum duo converſis inimica in proelia tauri
 Frontibus incurrunt, pavidi ceſſere magiſtri,
 Stat pecus omne metu mutum muſſantque iuvencae,
 Quis neinori imperitet, quem tota armenta ſequantur,
 Illi inter ſeſe multa vi vulnera miſcent 720
 Cornuaque obnixa inſigunt et ſanguine largo
 Colla armosque lavant; gemitu nemus omne remugit:
 Haud aliter Tros Aeneas et Daunius heros
 Concurrunt clipeis; ingens fragor aethera complet,
 Iuppiter ipſe duas aequato examine lances 725
 Sustinet et fata inponit diverſa duorum;
 Quem damnet labor et quo vergat pondere letum.

vs. 696. — 712. *Invadunt Martem*: elato ſpiritu, pro incipiunt pugnam, cf. IX, 486 *clipeis atque aere ſonoro* utrumque de clipeis colligit. 724 repetitur: *Concurrunt clipeis*. — 714. *fors et virtus*. Non fors Turni, Aeneae virtus: ſed pugnaſtes non modo virtutem praestant, ſed et caſum ac fortunam in ictibus et vulneribus inferendis obſervant: v. c. ſi videt alter alterum nudare latus. Omnis autem haec pugna enſibus peragitur, haſtis fruſtra emiſſis vs. 711.

715. Ornatiſſima comparatio: inventu facile cuiusvis obſiſ, ſed iam ſplendide et magnifice vix a quopiam tractata. Nam leniſſe Apollon. lib. II, 88, 89. Sed ipſe Maro iam pugnam laurorum copioſe tractaverat in Ge. III, 217 ſqq. Cum quo conferre iuvabit Oppian. Cyneg. II, 43

ſqq. Ornat notionem ſilvae poſitis nominibus celebriorum ſilvarum, Silae, ſilvae et montis in Bruttiorum agro (v. ad Ge. III, 219) et Taburni in Samnio (v. Ge. II, 38). — 717, 718, 719. Valent haec ad pugnae atrocitatem declarandam *muſſantque*, lacite expectant, conf. 657. — *ne mori*, pro paſcuſ, ſaltu: ut in Georg. v. c. II, 216. et v. h. Heins., nunc et ipſis armentis. Ad vs. 720. conf. Ge. III, 220 ſqq. — 724. Cum poſtea poſt tot alias pugnas copioſus in hac Aeneae et Turni pugnae eſſe non poſſet: ut tamen animum eius phaſtasmate ac ſpecie percelleret, primum comparatione effecit ad ſenſum gravi: fragore audito armorum: quod ad auditum terrificum eſt. — 725, 726, 727. Apud Homerum Iovem ſata, ἀγορᾷ, Hectoria et Achillis II,

Emicat hic inpune putans et corpore toto
 Alte sublatum consurgit Turnus in ensem
 Et ferit. Exclamant Troës trepidique Latini, 730
 Adrectaëque amborum acies. At perfidus ensis
 Frangitur in medioque ardentem deserit ictu;
 Ni fuga subsidio subeat. Fugit ocior Euro,
 Vt capulum ignotum dextramque adspexit inermem.

χ, 209 sqq. Achivorum et Troiano-
 rum II. 3, 69 libra expendere notum
 est; sed ibi alterutrius exitium iam
 instare declaratur: quod sequuntur
 est Miltonus in praestantissimo loco
 lib. IV, 996 sqq. cf. Observatt. Hey-
 nii ad Hom. II. v. 209. (Vol. VIII.
 ubi p. 283; emendes lin. 31. Achillis
 cum Memnone.) Maro ad diversum
 phantasma interpretes advocare debe-
 bat: ad magnitudinem pugnae et ex-
 pectationem exitus, quam ea faciebat.
 Non modo homines suspensi exspectant,
 sed ipsi dii; ipse Iupiter
 libra pugnantium fata trahit, sed
 aequa adhuc lancea nec in alterutram
 partem propensa. — *quem damnat*
labor, quo vergat pondere letum: prae-
 gnans oratio. Videamus primum de
 posteriore, quod esse debet proprie:
 utra lancea pondera vergat (*ναυαρίη-
 ρη*) eoque ipso mortem denuntiet;
letum itaque pro ipsa lancea dixit, quia
 inclinata subsequitur mors. Iam prius
 membrum *quem damnat labor* Equi-
 dem sic accipio, ut eandem senten-
 tiam more suo his exponat poeta:
 quem damnat sc. leto (*damnare mor-
 tis* erat VI, 430. et *damnare caput*
Oreo 699) utrum e duobus his morti
 destinet iniqua sua fortuna, calamitas
 sua; seu *labor* simpliciter pugna, ut
νόος, μόχθος. Est ergo vulgare:
 uter, lancea alterutra depressa, morti
 destinetur. Video alios accipere pro:

qui damnetur et addicatur labori;
 Scaliger vero: a quo frustra labor
 suscipiatur. Nondum damno meam
 rationem. At Servius contraria iuncta
 putabat: id est, inquit, quem voto
 liberet labor praellendi, parva scilicet
 victoria etc. Parum luculenter
 declarat mentem Grammaticus; hoc
 enim vult, ut sit: quem h. e. utrum
 voti damnet pugna (ut Lei. V, 80:
damnare votis) h. e. successus, even-
 tus pugnae. Sed, an *damnare* abso-
 lute a poeta ita dictum sit, recte du-
 bites. Cf. Macroh. V, 13.

728. Turnus, *inpune putans* id sibi
 futurum, tuto se illaturum ictum;
consurgit, insurgit, ut XI, 284: *quan-
 tus in clipeum assurgat*. — 734. Du-
 ctus casus ex II, 7, 363, ubi Menelai
 ictum, quo Paridem petit, similia
 fortuna eludit. Facit autem novam
 voluptatem novamque expectationem,
 quod ne nunc quidem Turni fata esi-
 tutum habent, sed ad novam pugnam
 differuntur. — 732. Sententia imper-
 fecta. Post hunc versum animo sup-
 piendum: ei inermis sic relictus Tur-
 nus parisset. utique, si fuga sibi
 consulisset: *Ni fuga subsidio subeat*,
 subiisset aut ut ambiret eius animo
 aut omnino pro subvenisset, auxilio
 fuisset. — 734. Capulum mutilum
 (*κόλον δάρυ* IIad. π. 447) *ignotum*
 dixit, quoniam alienum, non suum,
 sed Metisci; ut statim exponit diser-

Fama est praecipitem, quum prima in proelia iunctos
 Consceudebat equos, patrio mucrone relicto 736
 Dum trepidat, ferrum aurigae rapuisse Metisci;
 Idque diu, dum terga dabant palantia Teucri,
 Suffecit: postquam arma dei ad Volcania ventum,
 Mortalis mucro glacies ceu futilis ictu 740
 Dissiluit; fulva resplendent fragmina arena.
 Ergo aineas diversa fuga petit aequora Turnus
 Et nunc huc inde huc incertos implicat orbis.
 Undique enim densa Teucri includere corona
 Atque hinc vasta palus hinc ardua moenia cingunt. 745
 Nec minus Aeneas, quamquam tardata sagitta
 Interdum genua impediunt eursumque recusant,
 Insequitur trepidique pedem pede fervidus urguit:
 Inclusum veluti si quando flumine nactus
 Cervum aut puniceae saeptum formidine pennae 750
 Venator cursu, canis et latratibus instat;

tus poeta. Nam cinxerat ille quidem, cum exiret ad pugnam, enseni Domini patris (v. hoc lib. 89, 90); sed mox eo deposito ad foedus ibat in Iliam, Bina manu lato crispans hastilia ferro v. 165.

735. cum prima; 324 sqq. — 739. arma dei ad Volcania: operatum deo, etc exemplo Graecorum, imprimis Tragicorum, pro ad arma dei Vulcani vel arma divina Vulcani. — 740. Locus similis Q. Calabri lib. 1, 545-548. Bene autem nunc, cum ad summum discrimen ventum est, armorum a deo paratorum memoria refrigeratur. — 740. futilis pro vulgari fragilis. — In sqq. 742 vestigia sunt fugae Hectoris (ll. x, 136 sqq. Certamen hoc ante oculos habuere e recentioribus multi, in primis Tassus in pugna Argenta et Raimondi Gie-

rus, liber. Cant. VII. St. 80 sqq. — 743. orbis v. v. 481. — implent, eleganter pro facit, implicito cursu. — 745. vasta palus, non Iuturnae, non is nimium quantam aberat, sed coluvies aquarum, agrestis: ut omnino Laurentina regio erat et etiamnum est palustris, v. ad X, 709. — genua tardata sagitta, vulnere 319.

746-790. Dum Turnus fugiens Aeneam Insequentein cursu eludit, ut ab eo gladio peti non posset, ecce, dum Aeneas hastam trunco suam extrahere laborat, a sorore Iuturna alium gladium accipit. — 749. Primae comparationis lineae in Hectoris fuga Il. x, 188 sq. et u, 360. Ornavit narrationem simili exemplo Oppianus Halient. V, 586 sqq. inclusum flumine, dum fugiens venit ad amnem, in quem se delicere non audet, ripa territis alta vs. 752. — 750. aut pugn.

Ille autem insidiis et ripa territus alta
 Mille fugit refugitque vias, at vividus Vmber
 Haeret hians, iam iamque tenet similisque tenenti
 Increpuit malis morsoque elusus inani est.
 Tum vero exoritur clamor; ripaeque lacusque
 Responsant circa et coelum tonat omne tumultu.
 Ille simul fugiens Rotulos simul increpat omnis,
 Nomine quemque vocans, notumque efflagitat ense.
 Aeneas mortem contra praesensque minatur
 Exitium, si quisquam adeat; terretque tremantis
 Excisurum urbem minitans et saucius instat.
 Quinque orbis explent cursu totidemque retexunt
 Huic illuc. Neque enim levia aut ludicra petuntur
 Praemia; sed Turni de vita et sanguine certant.
 Forte sacer Fauno foliis oleaster amaris
 Hic steterot, nautis olim venerabile lignum,
 Servati ex undis ubi figere dona solebant
 Laurenti divo et votas suspendere vestis:

ceae, cf. Ge. III, 372. — 762, *insidiis*: sunt illae ipsae lineae pinis ac formidine distinctae, quas expavescens cervus non transiit. — 763, *Vmber*, canis ex Vmbria, quod facile videat. — 764, 765 Lepidum ornamentum comparantis rei: petulum ex Apollon. lib. II, 278 281. Imitationes sunt Ovidij Met. I, 533 sqq. et Statii V Theb. 165 sqq. — 766, *lacus* ex 745; intelligenda autem arundo et arbuscula circa paludem. — 760 sqq. Prorsus ad Homerum ductum in Hectoris fuga Iliad. X, 205 sq. Ad nostrorum vero hominum sensus de decoro herois haec exigenda nequaquam. Hostem in congressu pugnae semel victum, etiam inermem ac nudum trucidat Homericus ac Virgilianus heros: et nescio an nostra aetas

in praeliis aliud probet. De nostrorum autem certaminum ac pugnarum (scu duellorum) singularium ludibria cogitare h. l. interpretes non debebant. et *saucius*, vel etiam *saucius* vel, quantum licebat ei saucio. — 763. *retexunt* eleganter, repetunt, recurrunt. Cf. lib. V, 583, 581. — In versu 764, 765, transfert Homericos sollicitos versus II. X, 158-161. *levia aut ludicra*: qualia erant in certaminibus ac ludis, seu otiositatibus illi essent seu *xenotritas*.

766. Vim poeticam Maroni propriam in oleastro hoc ornando agnosce: simpliciter declarandus erat locus, quo hasta haerebat. Videtur ea sala quasi esse ex caprifico Homeri II. X, 145: conf. ζ, 433. λ, 167. Oleaster, *portiva*, fucral, in medio

Sed stirpem Teucris nullo discrimine sacrum 770
 Sustulerant, puro ut possent concurrere campo.
 Hic hasta Aeneae stabat; huc inpetus illam
 Detulerat fixam et lenta in radice tenebat.
 Incubuit voluitque manu convellere ferrum
 Dardanides teloque sequi, quem prendere cursu 775
 Non poterat. Tum vero amens formidine Turnus,
 Faune, precor, miserere! inquit; tuque optima ferrum
 Terra tene: colui vestros si semper honores,
 Quos contra Aeneadae bello fecere profanos.
 Dixit opemque dei non cassa in vota vocavit. 780
 Namque diu luctans lentoque in stirpe moratus
 Viribus haud ullis valuit discludere morsus
 Roboris Aeneas. Dum nititur acer et instat:
 Rursus in aurigae faciem mutata Metisci.
 Procurrit fratrique ensē dea Daupia reddit. 785
 Quod Venus audaci Nymphae indignata licere
 Adcessit telumque alta ab radice revellit.
 Olli sublimes armis animisque relecti
 Hic gladio fidens, hic acer et arduus hasta,

campo, nunc recinus ita, ut imae radices tantum superstitēs essent, quibus inhaeserat Aeneas hasta paullo ante in Turnum temere emissa: vs. 711: iam haec arbor sacra erat. Fauno, Laurentum omniaque Latino- rum numini, et conspicuus appensis naufragorum votis: notus nauarum mos vel ex Horat. I. Carm. 5, 44. — *dignum, arbor.* — 770. *nullo discrimine*, idroque nullo respectu habito, quod sacra erat arbor. — 771. *puro campo*, vacuo, non impedito. Sic Gr. *καθαρός χώρος*, ut Iliad. ψ, 61. Passim nos loquendi illustratus a viris doctis, v. c. ad Ovid. Fast. III, 582. — 772. *hic*, in radicibus trunci relictis. *hasta stabat*, ex iactu 711. —

774, 775. Eadem in hasta Achillis convellenda opeta ponitur ab Astero- paeo Iliad. ψ, 174 sqq.; nunc, cum ligham tenax morderet ac retineret hastam, ut diu frustra revelleretur, refertur res ad dei Fauni opem Turno latam. — 778. *colui... honores*, ut sacra, religiones, colere. — 781-783 quam ornate non potuit evellere hastam; *lento in stirpe* quod 773 *lenta in radice*, *discludere morsus roboris*, eiusdem radices seu trunci, qui ferramentum hastae arcte amplexus erat, ut difficile esset ad solvendum. *Sic morietur fibula.* — Facit interna, quod Pallas in Achillis gratiam Il. γ, 267. — 789. *arduis*, elatus animo, audax, uti alter *fidens*. Sic *altus Aeneas*; ut

Adsisunt contra certamine Martis anheli.

790

Iunonem interea Rex omnipotentis Olympi

Adloquitur fulva pugnæ de nube tuentem:

Quæ iam finis erit, coniunx? quid denique restat?

Indigetem Aenean scis ipsa et scire fateris

Deberi coelo fatisque ad sidera tolli.

795

Quid struis? aut qua spe gelidis in nubibus hæres?

Mortalia decuit violari vulnere divum?

Aut ense quid enim sine te Iuturna valeret? ....

blimes armis iungunt alii; male hic. sublimes adsisunt refer ad statum corporis, erecti ipsi armis sublati, utpote se pettunt. — 790. contra, ex adverso, adsistant, stant, congregantur, in certamine pugna, pro qua Martem anhelum dixit.

791 sqq. — 842. Novo invento poëta nos, cum iam pugnam Turni et Aeneæ instaurati expectamus, advocat et animos suspensos tenet deorum consiliis interpositis: quo fere modo Olyssa ad finem properat ω; 471 sqq. Jupiter cum Iunone Troianis infesta ita transigit ut Troiae memoria damnata sit; Troiani autem cum Aenea tutas in Latia sedes habeant. omnipotens Olympi, qui est deorum omnipotentium: de quo cf. ad lib. X, 1.

794, 795. Fatale esse, ut Aeneas deus Indiges, ἑγχοίσιος, sit, scis ipsa. Cf. VII, 313. Nota loca Liv. I, 2. f. Tibull. II, 5, 43, 44 sqq. *fatisque ad sidera tolli* ex Enniano, allato ad Aen. I, 259, quod usurpavit Ovid. Met. XIV, 811: *Finis erit, quem tu tolles ad sidera coeli*. Hinc mox Iuno v. 819 subiungit aliud quid, quod non fali necessitas imponat. — 797, 798, 799. Fortasse hæc ex postulatione cum

Iunone non satis subtiliter est excutienda: argumentatio utique est valde levis. *divum*, futurum deum. Quod nunc in libris legitur, difficultatem laud dubie facit, si mortale vulnus enimuni significatione accipiendum est, ut sit vulnus seu in mortali seu a mortali illatum. Quid enim in eo mirum, si Aeneas, futurus deus, nunc tamen homo a mortali, ab homine, telo petebatur, cum is in media pugna versaretur? cum Turno congregaretur? Itaque inducor, ut credam Maronem primum h. l. usum mortalem pro letali dicere: quod ad analogiam, tot aliorum similitum, v. c. letalis, sit præclare; etsi Serv. damnet et Burm. recte moneat, esse usum vocis sequioris ætatis. Sed hæc ipsa, quæ seniores scriptores sibi permittunt, pleraque a poëtis primum profecta sunt. Ita tandem sententia digna poëta exit. Erat utique quod miraretur Iupiter, Iunonem, cum sciret ipsa Aenean immortalem futurum, tamen putasse se assequituram hoc, ut ille telo percussus vulnere letali occideret. Adscribendus adeo hic locus iis, in quibus poëta novasse aliquid dicendus est, ne ineptæ orationis crimine oneretur. Apertior utique sententia esset, si scriptum foret mortalem. An de-

VIRG. Tom. III

Eo

Ereptum reddi Turno et vim crescere victis? . . .
 Desine iam tandem precibusque inflectere nostris; 800
 Nec te tantus edat tacitam dolor, et mihi curae
 Saepe tuo dulci tristes ex ore recurrant.
 Ventum ad supremum est. Terris agitare vel undis
 Troianos potuisti, infandum accendere bellum,
 Deformare domum et luctu miscere hymenaeos: 805
 Vltius tentare veto. Sic Iuppiter orsus;
 Sic dea submisso contra Saturnia vultu;
 Ista quidem quia nota mihi tua, magne, voluntas,
 Iuppiter: et Turnum et terras invita reliqui.
 Nec tu me aëria solam nunc sede videres 810
 Digna indigna pati; sed flammis cincta sub ipsam
 Starem aciem traheremque inimica in proelia Teucros.

cuit mortalem vulnerari a numine? dum Iunonis fraude per luctum illatum est vulgus Aeneae, vs. 319, etsi ibi nulla suspicio iniecta est de auctore teli emissi. — 799. *victis pro victo*; ex 'decoro poetici sermonis', ne in vulgari haereret: quod toties vidimus etiam in hoc enallage genere, in tragoediis sollenni. Alia vis nulla inest. — 801. *Nec te edat dolor*: alias: animum tuum, ut II. 7, 202. Or *Συμὸν κατῶν* et alia. In sqq. turbatur ab interpretibus, dum putatur adversativa esse propositio: et mihi curae saepe tuo dulci tristes ex ore recurrant, immo defer ad me curas ac querelas saepe: ita vero oratio friget. Enimvero est reiteratio antecedentis enuntiationis: nec toties me querelis tuis fatiges, et subiungi, cum negativa nec repelenda esset, novum non est, ut paullo post v. 825 ant occurrit pro nec: etiam hoc Homeri exemplo, πῶς . . . ἵδῃ. recurrant, ut Aen. I, 662, iterantur. — 803. *Terris agitare*. Consilia Iunonis: primum, tem-

pestate immissa I, 37 sq.; alterum *infandum accendere bellum* etc. VII, 286-315, 316. Tertium ad nuptias Laviniae cum Aenea pactas et lunonis artibus turbatas spectat. *Deformare domum*, sc. luctu, ex Amatae suspensio, quocumque aequalor ac deformitas coniuncta. *Deformem dolorem* Lucanus dixit lib. VIII, 81, et *deformis aegritudo* ex Horatio nota.

808, 809. Hoc non respicere potest ea, quae hoc libro de Iunonis descensu in montem Albanum et acceptis Iovis mandatis ad Olympum reditu fuere narrata v. 433-459, 460; sed ad locum I. IX, 802 sqq., ubi Iris a Iove missa Iunonem vetat pugnae interesse. — 810. *Nec tu*, sc. nisi hoc ita se haberet. — 811, 812. *Starem in acie flammis cincta*: ad terrorem dictum puto, ut flammis in Troianos saeviat, uti quis ferro ignique grassari dicitur; nisi nube ignea circumdata in pugnam prodire voluisse dixeris: quod an usu poetarum probetur, haud novi. Fulminis usui locus vix est. Lib. II, 613 Iuno ferro

Inturnam misero, fateor, succurrere fratri
 Suasi et pro vita maiora audere probavi;
 Non ut tela tamen, non ut contenderet arcum: 815
 Adiuro Stygii caput implacabile fontis,
 Vna superstitio superis quae reddita divis.
 Et nunc cedo equidem pugnasque exosa relinquo.
 Illud te, nulla fati quod lege tenetur,
 Pro Latio obtestor, pro maiestate tuorum: 820
 Quum iam connubis pacem felicibus, esto!
 Component, quum iam leges et foedera iungent;
 Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos
 Neu Troas fieri iubeas Teucrosque vocari,
 Aut vocem mutare viros aut vertere vestis. 825
 Sit Latium, sint Albani per saecula reges,
 Sit Romana potens Italia virtute propago;
 Occidit occideritque sinas cum nomine Troia.

accincta Achivos vocat a navibus, Pallas autem nimbo cincta arcem insidet. *traheremque Teucros inimicis in proelia*; simpl. pro: Teucros aggredier; nam, qui aggreditur, pugnare. secus. iterum cogit, provocat ad pugnandum. Verborum enim ordo non admittit alterum, ut sit: ducere copias adversus Troianos. — 813, 814. Respicit 138, 152. Oratio est fere pedestris: sed observa, quomodo eam vel sic a vulgari deflexerit; cum eas dederet: suasi futurum, ut etc. Probavi eam audentem maius aliquid pro vita fratri. In his ac similibus Virgilianam orationem dignoscere licet. — 817. Res per se notissima: sed ornatum est egregie hoc: iuro per Stygem. *caput fontis Stygii* pro simplici Styge. *implacabile*, sc. periurio facto. *una*, h. e. quae maxima iurandi foter deos est religio; obstringo me iurando sanctissimo.

Male arguitur. Servius et cum eo alii. — *est reddita*, pro facta est, nihil amplius. Superstitio pro religione et metu ex ea orto. Sic fere Iliad. 6, 37, 38: *ἔστι μύστρος Ὀφρυς διωρότῳ; τε πῖλος μαιξίσσῃσι Τροίῃσι*. — 810. *Pro maiestate tuorum*. Bene Serv. « Respicit ad Saturnum, qui in Italia quandoque regnaverat; inde ait tuorum; nam et Latinus inde originem ducit. VII, 48, 49. » — 822. *leges nunc foederis conditiones*. — 823. Argute poeta rem facti iam ad deorum voluntatem retrahit. Nam mansit nomen Latinorum; mansit sermo Latinus, vestitus Latinus; nec Troiani coloni quicquam in his immutarunt. Verendum autem erat, ne gens Latinorum victa in nomen victorum cederet; ut fere fieri solitum. Laudant Intpp. Sallustii verba Iug. 21. L: *Victi omnes in gentem nomenque imperantium* (Numidarum) *concessere*. — 817. Sint Romae po-

Olli subridens hominum rerumque repertor :
 Et germana Iovis Saturnique altera proles , 830
 Irarum tantos volvis sub pectore fluctus ?
 Verum age et inceptum frustra submitte furorem.
 Do , quod vis , et me victusque volensque remitto.
 Sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt ,
 Vtique est , nomen erit ; commixti corpore tantum 835
 Subsident Teucri . Morem ritusque sacrorum
 Adiciam faciamque omnis uno ore Latinos .
 Hinc genus , Ausonio mixtum quod sanguine surget ,
 Supra homines , supra ire deos pietate videbis ,

tentes , sed tamquam Itali , non tamquam Troiani ; ut Italprum virtutem referre videantur , non Troianorum . Ceterum totum hunc locum ad lyricos numeros transtulit Florat . in regia Oda lib . III , 3 , in primis v . 30 sq .

830. Tu , cum sis germana Iovis soror , tantas iras in mortales exercere potes ? Vt I , 11 , *taniarne animis cœlestibus iras* ? ut ne nomen quidem gentis exosae ferre possis . Male argutantur Grammatici . — 832. Iras perperam susceptam , conceptam , depone . — 833. *me remitto* : dictum ut remittere animam , ab ira . Remittit se , qui mollescit ideoque concedit : *ites* amplius contendit . Vj se remittunt ea , quae laxantur , solvuntur . — *Ausonii* , Ausonès , ut iam aliquoties , v . è . VII , 233 . X , 405 . XI , 253 : itidem , ut *Ausonida* dixit pro Ausonibus , ut poëta , Graecorum exemplo , etiam in appellativis , ut *παρθεναία* , ac *πόλις* , pro *παρθένος* . — 835 , 836 . Nunc tantum hoc fiet : permixti cum Ausonibus , hoc est Latinis , Troiani comprehendentur , delitescent , latebunt sub Latinorum nomine . *corpora* de universa tēp . , populo , civitate , Imperio , exercitu dici ad vulgarem

comparationem corporis et membrorum hominis , satis illustratum dedit Heins . ad h . I . Sic IX , 313 : *toto certatum est corpore regni* . Itaque sunt h . I . Teucri commixti cum toto populo Latinorum . Pessime ad concubitum traxit Cerda cum aliis *ro corpore commixti et subsident* . Ornata hoc *subsident* dictum de iis , quae in commixtione infimum locum occupant : nunc , eminente Latinorum nomine , obscurabitur nomen Teucriorum . Lib . V , 498 de sorte *Galeaque ima subsedit Aentes* . — 836 , 837 . *Adiciam* . Sacra tantum ac religiones Trojanorum adiungam Italicis , Penates Latio inferentur , cl . 192 ; faciamque , ut uterque populus Latini sint , uno ore , sermone Latino utentes , ideoque *ομόγλωσσος* . — 839 . *supra ire deos pietate* , h . e . iusti rectique religiosa observantia , per pietatem declarari solita , etiam in diis . Sic *di pii* sunt . Etsi vel sic *ire supra deos* , deos superare , non est urgendum : significat tantum praestantiam summam in hoc genere . Tenendum idem in innumeris locis , ubi , quaecumque excellunt ac praestant aliis , non modo paria diis ac divina esse : verum etiam

Nec gens ulla tuos aequae celebrabit honores.
Adnuit his Iuno et mentem laetata retorsit.
Interea excedit coelo nubemque reliquit.

810

His actis aliud Genitor secum ipse volutat
Iuturnamque parat fratris dimittere ab armis.
Dicuntur geminae pestes cognomine Dirae,

845

auperare deos dicuntur. Ita hominum sermo fert, multo magis priscorum ac rudium. Nam, etsi h. l. ad dea minores vel heroes referunt, tamen nec harum pietas in deis maiores usquam celebratur. — 840. Iunonis sacra in Ovidii Fastis, templa apud Donatum aliosque in descript. Romae quaerenda. Revocanda autem in noisum III, 437 sqq. — Iuno 841 *mentem retorsit*, inflexit, mutavit. Comparant *μεταστρέψας νόον* Iliad. o, 52, *εστράψας νόον*, γρήν et similia. Nec sane aliter commodè te expediās. Alias malim iungere *mentem laetata*. Sic tamen *retorsit* absolute, sc. se, paullo durius dictum. — 842. *excedit coelo*: quo igitur illa abiit, si coelo excessit dea? Erit *coelum* h. l. de ipsa nube accipiendum, unda illa spectabat pugnam, aethere pendens, conf. 792, 796, 810. Ex sũre igitur illa abiit ad suum *θάλαρον*, cubiculum, quod Homerus memoravit II, 5, 166 sqq.

843-886. Educenda adhuc erat acie dea Iuturna. Ingeniose novum rei expediendae modum excogitavit Virgilius. Nam LX, 803 sq. Numeri exemplo in simili loco Irim miserat ad avocandam deam: nunc res erat varianda. Vi itaque Iuturna a fratre discederat, manifesto mortis instantis omnia, hubonem esse videbimus vs. 862 illa tectetur. *dimittere*: vocabulum quidem solenne in dimittendo exercito, sed h. l. alio tractum;

est enim: abstrahere, avocare, avertere.

845 sqq. Sit et hic locus pro exemplo variae artis et rationis, qua poeta fabulas antiquas interque eas id in primis genus, quod symbolicum et allegoricum ab origine fuit, tractat. De Furiis poetam agere dubitari nequit. Sed, cum earum sedes alias sint in Tartaro, saltem in Plutonis regia vel in aditu inferorum, ut VI, 289, nunc in Iovis illae vestibulo excubant. Servii b. l. et ad III, 209 commenta de triplē Furiarum potestate nihil sunt: uti nec illud satis probatum dedit, Furias appellatas esse *canes Iovis*: quo nomine Harpyiae alias insignitae, ut Apollon. II, 289: *Ἀρπυίας, μετ' Ἀλφειοῦ Διὸς ἄνδρες*, et Kēpis ibid. IV, 1666. Nam loca Aen. VI, 257 et Lucani VI, 733 perperam adducit aut potius adigit ad hanc notionem firmatodam. Neque etiam alias Furias Plutoni, alias loci dare voluisse putandus Maro; sed variasse poetica phantasmata putandus est. Verum communis est ista antiquiorum poetarum ratio, ut *canum* nomine pro custodibus et ministris utantur. Docte illustratum hoc vide a Ruhk. Epist. crit. p. 93 sq. — 845. *cognomine* pro nomine. *Dirae* est nomen illarum pestium Ju. c. exilio-arum deorum, substitutum a poeta ταῖς Κεραῖς, quae commemorantur etiam apud Quint. II, 309, III, 44.

Quas et Tartareum Nox intempesta Megaeram
 Vno eodemque tulit partu, paribusque revinxit
 Serpentum spiris ventosasque addidit alas,
 Hae Iovis ad solium saevique in limine regis
 Adparent acuuntque metum mortalibus aegris. 850
 Si quando letum horrificum morbosque deum rex
 Molitur meritas aut bello territat urbis.
 Harum unam celerem demisit ab aethere summo
 Iuppiter inque omen Iuturnae occurrere iussit.
 Illa volat celerique ad terram turbine fertur 855
 Non secus ac nervo per nubem impulsu sagitta,
 Armatam saevi Parthus quam felle veneni,

Male Grammatici inverse tradunt: cf. infra 865. Apzi sunt apud Aesch. Eumen. 420. — *gemine*... et *Megaeram*: Docte sic variavit poeta, quod vulgo erat: sunt tres Dirae. Tum unum tantum nomen ponit; etiam hoc poetam decebat. Alecto et Tisiphone non facile supplet animo? — *Noctis filias* Furias vel Eumenides etiam VI, 250; VII, 331 ediderat; idem Aesch. loc. c. 419. Quod *uno partu* editas facit, nescio an aliunde acceperit. — 847, *paribus*: pro pariter; pari omnes modo. Species Furiarum est poetae haec, ut sint serpentibus revinctae et alatae. De aliis cf. VII, 361. — *Ventosas alas* novo epitheto, quod notionem magnitudinis alarum et concitati volatus habet; nam is ventum movet. — 849, *saevi*: epitheton h. l. accommodatum rebus ac temporibus, quibus Furiarum ministerio ad atrocis ac tristicii utitur Iuppiter, cum irascitur. — *adparent* vox propria de ministerio, unde apparitores. — 851, 852. Argutantur, qui Furiarum munera dispescunt et Tisiphonem morbos, Alecto bello et Megaeram letum immittere aiunt.

853. *unam*. Cum poeta vix dignum sit indefinite loqui, Megaeram ex v. 846 designasse dicendus est: *unam illam*. — 855. *turbine* simpl. pro motu 320 et 531. Volat Megiera tamquam sagitta arcu emissa. *Per nubem*, inget phantasma, pro: per aërem: Parthos sagittis venenatis unus esse firmat Servius Lucasi auctoritate lib. VIII, 303, 304. Verba Maronis expressit Silius lib. XIII, 197, 198. An Cretes, ex quibus Cydones sunt (v. Homer. Odyss. τ, 476, et γ, 292, a quibus Cydonia urbs), medicari tela veneno soliti: fuerint eaque de re, et alii multis populis in prima vitae insanitate et barbacie communi, constat aliunde, ignoramus; est tamen locus alter ap. Lucian. Nigrin. Tom II, p. 79, ubi (I, p. 289 bip.) ad h. l. provocat Hemsterhus. — 857, 858. Velim codicem aliquem meliorem dare lectionem pro *Parthus*, quod villorum utique esse arbitror: Quid enim *Parthus* sive *Cydon*, suavitatis habeat? Aut genus ponendum erat, ut indidus vel formae sequerentur; aut utrumque iterandum, ut v. c. Nid. X, 127, 128. Laet arbitror epitheton

Parthus sive Cydon, telum inmedicabile torsit;
 Stridens et celeris incognita transiit umbras.
 Talis se satâ Nocte tulit terrasque petivit.
 Postquam acies videt Iliacas atque agmina Turni
 Alitis in parvae subitam conlectâ figuram,
 Quae quondam in bustis aut culminibus desertis
 Nocte sedens aerum canit inportuna per umbras,
 Hanc versa in faciem Turni se pestis ob ora
 Fertque refertque sonans clipeumquo everberat alis.
 Illi membra novus solvit formidine torpor,
 Adrectaeque horrore comae et vox faucibus haesit.

860

865

seu *Pythi* in sq. versu, seu *fellis* v. c. *Armatus sacri fallax quam etc.* aut similia quid: nisi ultima poëtae manus versui deest; quod probabile sit. (Ceterum Parthos venenatis sagittis usos esse constat e Lucan. VIII, 303 sq. *Parthus* repetitur forsitan ideo, quod illo usu metuentibus tunc et insaniis. R.). *Fel veneni*, ornate, ut virus, i. e. succus mularius, noxius. Sic et Tragici *χόλιον* de veneno, quod cum sanguine serpentis confundunt, usurpant. *telum inmedicabile*, quod vulnus insanabile facit. — 859. Singula ad maiorem phantasmatis horrorem faciant: pro *noctis*, exquiritius dixit *umbras*, i. e. nigrum aërem, quam transvolat sagitta; hinc *celeris umbrae*, ut *celeris animae*, quae toleriter transmittunt telum. Ipsa sagitta *stridens et incognita* transvolat, ut oculorum sensum fallat.

862 Habet haec Megærae, quae ut furia est *αἰολόμαρπος*, in bubonem metamorphosis aliquid, quod insigniter ad terrorem accommodatum est ex veterum supersitione, ex qua recentes quoque poëtae certatim translulare praesagia bubonum et nocturnarum.

Enimvero nequaquam hoc mortis augurium comparandum ad augustum illud et sublimis phantasma, quod Messias lib. VIII sub f. exhibuit auctor, summum Germaniae ornamentum: ubi Servatoris moribundi caput duo Mortis Genii septentis gyris circumvolant. Locus ille ad horrorem incutiendum est efficacissimus. Marnem nostrum imitatur Claudian. in Eutrop. II, 229 sqq. — *Alitis parvae*. Videtur recte monitum a Servio; hoc alienum esse a bubone, quem grandi esse corpore satis constat. Et potuit poëta noctuae genus aliquod, v. c. minimum illam noctuam, quam *stercoriam* dicunt, intelligere. Reliqua tamen buboni accommodatiora sunt; cf. Plin. X, 42, s. 16, et sic IV, 462, 463. Itaque *parvam* comparative accipiendum: dea mulatur in avem, parvam respectu deae. — *subitam*: in quam subito *conlecta*, conversa, est. *Contigere* eleganter de re in minorem speciem mutata. Copiose illustratum ab Heinio. Cf. de angus Georg. II, 154 et al. — 864. *serum eandem*, sera nocte, *αὐχέριον ἀσίδον* Aratus. — *inportuna*, intempesta nocte.

At, procul ut Dirae stridorem adgnovit et alas;
 Infelix crispis scindit Iuturna solutos 870
 Vnguibus ora soror foedans et pectora pugnis:
 Quid nunc te tua, Turne, potest germana iuvare?
 Aut quid iam durae superat mihi? qua tibi lucem
 Arte morer? talin' possum me opponere monstro?
 Iam iam linquo acies. Ne me terrete timentem, 875
 Obscenae volucres; alarum verbera nosco
 Letalemque sonum, nec fallunt iussa superba
 Magnanimi Iovis. Haec pro virginitate reponit?
 Quo vitam dedit aeternam? cur mortis ademta est
 Conditio? possem tantos finire dolores 880
 Nunc certe et misero fratri coeques ire per umbras.
 Immortalis ego? aut quidquam mihi dulce medrum
 Te sine, frater, erit? O quae satis alta dehiscat
 Terra mihi Manisque deam demittat ad imos?
 Tantum effata caput glauco contextit amictu 885
 Multa gemens, et se fluvio dea condidit alto:
 Aeneas instat contra telumque coruscat

— 869. Bubone, funereo omine conspecto, Iuturna a fratre recedit, tanquam deplorato. — *stridorem* vocis sonum interpretatur Seryius. Alius ad alas retrahi poterat. — 873. *durae* .... mihi, immitti, quae sustineant fratrem carnem in ultimum discrimen adductum nec succurrant. — 875, 876. *Iam iam linquo acies* ad ductum Apollinis Homericum, Il. x, 213, Hectorē iam morti addicto: *λέων δὲ ἰ Φοῖβος Ἀπόλλων*. — *Obscenae*, male cininalae. V. Georg. I, 470; Aen. III, 211 et al. — *terrete volucres* invidiose dixit, nam una est, inquit Serv. Poetam hoc ad exquisitiorem orationem pertinere vidisse, si pro individuis genus, pro uno plures poneret, saepe videmus: v. c. 699. Ap.

Tragicos sit usu perperas. — 877. Intelligo, nec laet me, fieri haec Iovis nomine ac voluntate. — 878. *reponit* doctius quam *rependit*. — 882. *quidquam meorum*; eorum, quae mea sunt, inprimis nunc immortalitas. IV, 317, *si fuit tibi quidquam dulce meum*, poterat et hoc esse, *quidquam meorum*. — 885, 886. Male ad Tiberium refertur. Nympha se in fontem suum ac lacum immisit: quem *fluvium* nunc dixit, quandoquidem et fluvius inde prodit, qui in Tiberim defertur. Cf. ad vs. 139. Similia exempla, ut Tiberis se in fluvium immittentis, v. VIII, 66; alia apud Homer. Il. o, 218, 219; Od. λ, 252; δ, 425.

887 sqq. Revoca in animum ex su-

Ingens arboreum et saevo sic pectore fatur :
 Quae nunc deinde mora est? aut quid iam, Turne, retractas?
 Non cursu, saevis certandum est comminus armis. 890
 Verte omnis tete in facies et contrabe, quidquid
 Sive animis sive arte vales; opta ardua pennis
 Astra sequi clausumque cava te condere terra.
 Ille caput quassans, Non me tua fervida terrent
 Dicta, ferox! di me terrent et Iuppiter hostis. 895
 Nec plura effatus saxum circumspicit ingens,
 Saxum antiquum, ingens, campo quod forte iacebat
 Limes agro positus, litem: ut discerneret arvis.
 Vix illud lecti bis sex terve subirent,
 Qualia nunc hominum producit corpora tellus. 900
 Ille manu raptum trepida torquebat in hostem

perioribus, 740 sqq. Turnum, diu in orbem media in corona pugnantium circumactum ab Aenea, redintegrasse certamen accepto enae, dum Aeneas hasta instat vsa. 788, 789, 790. Maior est totius sequentis loci suavitas, si quis, eo iam ante perlato, haurum exorsus Hectoris cum Achille pugnam mente teneat, v. ll. x, l. e. Ita vsa. 268 sqq. expressos videbis, sed ornatus, hic v. 890-893. Tum vsa. 894, 895 Hectoris verba referunt, cum se a diis delusum intelligit v. 297 sqq. Comparant tamen Virg. et alii ll. v, 811, 812, p, 175, 176. — Iam 889 quae nunc deinde; τίς αὖ, τίς; &px. retractare eleganter est recusare, tergiversari, detractare. — In vsa. 894, 895 Non me tua f. grave pathos est. Nolim iungere ferox hostis. Sed ferox n Aenea. — servilla dicta sunt superba, arrogantia. Iuppiter hostis est infestus, ut alias inimicum nomen.

896. Emissa hasta, cum altera deficiat, saepe (v. c. ll. ξ, 409 sqq. n,

264) sic heros Homericus saxa iaciunt: ipsi adeo dii, ut ll. γ, 403 sq., unde h. l. verba fere ducta sunt; cf. ε, 303, 304, et μ, 445 sqq. Ad Ialem morem haec quoque exigenda sunt. Turnus autem, etsi enssem receperat (vs. 785), hasta tamen erat destitutus (v. 711), quam eminens in Aeneam mitteret. Ut quis vero victum hostem etiam nudum ipse armis melioribus instructus insequeretur, dedecori in heroum vita non erat: itaque Aeneas haud se indignum iudicavit imparibus armis cum hoste congressi. — 898. litem: ratio-
 tius posuit: pro fines, ideoque litem de filiabus. — 899. Vix illud, qd notam illam fidem et opinionem de primorum hominum vasis corporibus et robore incredibili. Nota exempla Homericum Diomedes et Aiaxii Iliad. ε, 303, 304. μ, 445, add. Apollon. III. 1366. — 901. manu trepida, simplic. festina, torquebat. Servius: Bene imperfecto usus est tempore, quia non est perfectum, quod voluit, ut v. 903,

Altior insurgens et cursu concitus heros;
 Sed neque currentem se nec cognoscit euntem
 Tollentemve manu saxumque inmane moventem;
 Genua labant; gelidus concrevit frigore sanguis. 903
 Tum lapis ipse viri vacuum per inane volutus
 Nec spatium evasit totum nec pertulit ictum.
 Ac, velut in somnis, oculos tibi languida pressit
 Nocte quies; nequidquam avidos extendere cursus
 Velle videmur et in mediis conatibus aegri 910
 Succidimus, non lingua valet, non corpore notae
 Sufficiunt vires nec vox aut verba sequuntur,
 Sic Turno, quacumque viam virtute petivit,
 Successum dea dira negat. Tum pectore sensus
 Vertuntur varii. Rutulos adspectat et urbem 915
 Cunctaturque metu telumque instare tremiscit
 Nec, quo se eripiat; nec, qua vi tendat in hostem,
 Nec currus usquam videt aurigamve sororem.

904, 907. nimis ergute. v. 394 sic datus erat pro dederat.

903, 904. Non haec Turnum prae metu mentis male compotem, ἀναπορ, arguunt; sed, quod vs. 913, 914 diserte quoque exponitur; torporem, quem Furia implicat viresque adeo corporis debilitat. Est hoc illud, quod in viris fortissimis et audacissimis observatum est, e causis physicis et psychologicis profectum, ut interdum nescias, quae de causa prorsus muteti, quasi defisi ac delinuti, omni enim corporisque vi destituti aditent, torpentes et inertes, seque adeo interdum trucidandos praebeant. Hoc per vertiginem, ἄγγρον, Apollinis manu tacto Patroclo inflatam Homerus praeflare adumbravit Il. π, 786 sqq. Itaque Turnus ipse nec se cognoscit, vires colitas sibi dense videt: se videt esse plane

aliū. Aliud est nostris recentioribus linguis: se non cognoscere. — 906. lapis viri (pro eius) est lapis ab eo proiectus, dictum ad vulgarem formam: iactus viri. Poterat viro dicere, ut ex eo viro volutus, h. e. a viro; sed alterum maluit; cur non feramus? inane de ore nunc non primum occurrit; nec eius epitheton vacuum; utrumque Lycopetio subiectum.

908 sqq. Egregie ornavit compositionem per se lucundam, ex Il. χ, 499 sq. Ea Virgilio expressum putant locum Oppiani Iliad. II, 84-85. Est etiam Apollonii similis locus Il, 278 sqq. — 913. Quacumque viam iniiit, vulgari modo dices. — 914, 915. Dictum equitatis pro sollemniori: vertit, versat varie consilia, sensus, animo Turnus. — 915 sqq. Species eadem Hectoris Iliad. χ, 293 sqq.

Cunctanti telum Aeneas fatale coruscet
 Sortitus fortunam oculis, et corpore toto 920
 Eminus intorquet. Murali concita numquam
 Tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti
 Dissultant crepitus. Volat atri turbinis instar
 Exitium dirum hasta forens, orasque recludit
 Loricae et clipei extremos septemplicis orbis; 925
 Per medium stridens transit femur. Incidit ictus
 Ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
 Consurgunt gemitu Rutuli, totusque remugit
 Mons circum et vocem late nemora alta remittunt.
 Ille humilis supplexque oculos dextramque precan-
 Protendens, equidem merui nec deprecor, inquit, (tem
 Vtere sorte tua. Miseri te si qua parentis
 Tangere cura potest, oro — fuit et tibi talis

919. *coruscet*, vibrat, *πάλλει* Homerus ibid. 320, sed multo *ορνάται*, et respectu comparationis, quam ipse ibi attulerat, *hastae*, sic *vibratae*, cum Lucifero. — 920. *fortunam*, h. e. locum in corpore, quem fortuna dabat. Conf. ibid. v. 324, tum omnibus corporis viribus emissam hastam: (*nec fulmine ... crepitus*: i. e. nec sonus per fulmen tonitruumque excitatus tantopere in omnes partes dissipatur. (Quum *ἔκρυσσεν* (Hom. II. 16, 78 et Hesiod. Scuf. Harc. 279) et rumpi, frangi de sono in usu essent; facili erat transitus ad fracti soni dissipationem. R.) — 924, 925 Hasta traiecit clipeum in extrema, puta, parte, tum loricae oram, et in femore sedat. Lib. X, 587 590 simile fere vulnus fuit, sed in inguine, ideoque mortale. Noluit enim poëta vulnus letale esse, ut locus esset illi, quae sequuntur: quibus ad tragicæ fabulae exitum epos suum propius

adduxit. — 925. *Aiacis οἰκῆς ἐντὸς βόειον* II. VII, 220 quis nasci? —

927. *duplicato poplite*, eleganter pro inflexo genu. XI, 645, *lotos huic hasta per armos acta tremis duplicatque virum transfixa dolore*.

928. *Consurgunt gemitu Rutuli*: solenni poëtae more, quo a vulgari orationem abducat, pro gemitu *Rutulorum consurgit*. — 930 sqq. Vides flectorem, ne sepultura careat, supplicentem Iliad. χ, 338 sqq. — 930, 931. *oculos convertit, manus protendit*, sed illud latet in hoc: ut toties sit. — 933. *fuit et tibi talis*. Notum artificium supplicantium: ad exemplum illud omnium aliorum praestantissimum: *Μυῖταις πατρὸς αἰῶς* etc. II. ω, 486. Dedere alia Gyll et Cerda. Verum tali cum vi, cum hoc *δυσέταται*, semel tantum dici hoc potuit. Atque haec est illa poëtae felicitas, qui primus talia occupat. Rhetorum, acumen figuram extulit

Anchises genitor Dauni miserere senectae
 Et me, seu corpus spoliatum lumine MAVIS, 935
 Redde meis! Vicisti, et victum tendere palmas
 Ausonii videre; tua est Lavinia coniunx;
 Vltius ne tende odiis! Stetit acer in armis
 Aeneas, volvens oculos, dextramque repressit;
 Et iam iamque magis cunctantem flectere sermo 940
 Coeperat, infelix humero quum adparuit alto
 Balteus, et notis fulserunt cingula bullis
 Pallantis pueri, victum quem volnere Turnus
 Straverat atque humeris inimicum insigne gerebat.
 Ille, oculis postquam saevi monumenta doloris 945
 Exuviasque hausit, furiis adensus et ira
 Terribilis: Tunc hinc spoliis indute meorum
 Eripiare mihi? Pallas te hoc volnere, Pallas
 Inmolat et poenam scelerato ex sanguine sumit.

anacoenosin, quam hoc ipso exemplo
 illustrat Iul. Rufinian. p. 205. — 935.
 Et me, seu corpus. Viro forti digna
 oratio; aperte mortem non deprecatur;
 vitae tamen usum nec renuit.
 — 893. acer in armis iungenda esse
 monet Serv.; nescio an satis bene.
 Praestaret stetit in armis iungere. Est
 poetica ἐνάρτυξ, qua species et ad-
 spectus viri ante oculos revocari de-
 bebant: acer, ὄψις, truculento vultu
 Aeneas stetit, adstabat, in armis,
 armatus, qualis erat; etenim stabat
 tenens clipeum et ense strictum,
 ut ex vs. 930 apparet. — 940 sqq.
 Haec iam praeparaverat lib. X, 495
 sq. 500-505. — 942. Balteum, e quo
 ensis pendebat, mox ornate declarat
 tamquam rem, in qua nunc rerum
 cardo vertitur et quae luculentius
 animo erat repraesentanda. Tum vero
 notis fulserunt cingula bullis poetica
 forma dictum pro: et bullae, clavi

aurei, ornamenta nota, fulserunt in
 cingulo seu balteo. Itaque vereandum
 non erat, ne otiosus esse] versus. —
 945. oculus hausit; iam supra IV, 661,
 Hauriat hunc oculis ignem: traditum
 ab auribus, IV, 359, vocemque
 his auribus hausit; petiit ab aera,
 quam spiritu ducimus; haurimus;
 hinc haurimus etiam alia, quae per
 aera sensus feriunt; tandem est sim-
 pliciter accipere; sic transfertur ad
 animum: X, 648, animo spem turbidus
 hausit inanem. Convenit bibere,
 inbibere, ut I, 781, longumque bibe-
 bat amorem. — 945. monumenta do-
 loris h. l. quae memoriam renovant,
 recordationem doloris ex Pallantis
 morte. — 947. meorum graviter pro
 uno ex suis, ex amicis! Pallante. —
 949. inmolat, non sibi; sed diis in-
 feris. scelerato ex sanguine, poëta
 omne facinus atrox, audax, saevum
 est scelus, ideoque Turnus sceleratus,

Hoc dicens ferrum adverso sub pectore condit 950
 Fervidus: ast illi solvuntur frigore membra,
 Vitaeque cum gemitu fugit indignata sub umbras.

qui caedem Pallantis commiserat. — 952. Versum Homericum esse expressum *Ψυχὴ δ' ἐκ πέδου* etc. Iliad. χ, 362, 363, iam notavit Servius. *indignata cum gemitu* pro *gemens*, *moerens*: *ὅν νότον γόσσα* anima. Conf. XI, 831. Iamque cum Turni morte foederis supra concepti, condiciones

vss. 187 sqq. exitum habent: Lavinia in matrimonium accepta Aeneas Troianos in Latinum nomen adiungit, novam urbem Lavinium condit iusque socio in regno succedendi consequitur; ideoque Aeneas accepit *sedem in Italia* *Intulitque deos Latio*, ut Lib. I, 5, 6 fore poeta praedixerat.

FINIS AENEIDOS.

P. VIRGILII MARONIS

C V · L E X

PROOEMIUM

IN CULICEM *

Fuisse aliquando Culicem inscriptum carmen, vulgo pro Maroniani ingenii juvenili fetu habitum, dubitari nequit. Docent id loca T. I ad Vitam Virgilii §. 28 excitata Martialis XIV, ep. 185, et VIII, ep. 56, 19, 20, Suetonii in vita Lucani, Statii Silv. II, 7, 14. (1) Quibus adde eundem præf. Silv. lib. I, ubi veretur de Thebaide edenda: *Sed et Culicem legimus et Batrachomyomachiam. etiam cognoscimus, Nec quisquam est illustrium poetarum, qui non aliquid operibus suis stilo remissiore proluserit.* Nonnius quoque Marcellus p. 211 verum laudat in *labrusca*: « Neutro Virgilius in Culice: *Densaue virgultis avide labrusca petuntur.* » An tamen is ipse, quem nunc manibus terimus, pro Maroniano Culice habendus sit, non modo inde confectum non est, (2) verum etiam dubitari potest: quandoquidem istud alterum carmen non invenustum fuisse necesse est; memoratur enim passim cum laude, et Lucanus non sine superbiae nota dixisse existimatus est; *et quantum mihi restat ad Culicem?* hoc autem, quod nunc habemus, spleudet utique uno et altero loco, et habet laudes nonnullas; sed et tota illud summa peccat et plurima habet, quae vel parum subtili iudicio viz satis se probare possint. Quae ne temere pronuntiassè videamur, age de carminis argumento et habitu dispiciamus paullo accuratius.

Inter lusus refertur hoc carmen merito argumenti sui vi et natura. Culex, cum pastorem infixo aculeo e somno excitatum praesenti morte liberasset, quam subrepens ei serpens inflicurus

* Carmina haec minora, a Wunderlichio praetermissa, ab editione nostra abesse fortasse erunt, qui nolunt; a maiori itaque Heinii editione ea exhibimus cum notis et praefationibus, variantibus tamen omissis. T. I.

(1) Martial. XIV, ep. 185: *Accipe suavi Culicem, studuisse, Maronis.* VIII, 66: *Protinus Italiam concepit et Arma circumque, Qui modo viz Culicem fiverat ora rudi.* Sueton. in

Vita Lucani: *Quin tantus levitatis, et tam immoderatae linguae fuit, ut in praefatione quadam, aetatem et initia sua cum Virgilio comparans, ausus sit dicere: et quantum mihi restat ad Culicem?* Statii Silv. II, 7, 73, 74: *Haeo primo luctentis caper suavia Ante annos Culicis Maroniani.*

(2) Virgilio Culicem lo. Schraderus quoque vindicasse voluit Emen. part. I, 2.

erat, inflicta manu obtritus, sequente poëta pastori per somnum oblatum, de male relata gratia conqueritur, hominemque miseratione movet, ut tumultum calici exstruat. Nec tamen omnino poëta carneo epicum iocularē, cuiusmodi nostra aetas plura vidit, componere voluisse putandus est. Narratio est serio instituta, nec tamen epica, sed ad pastoritium seu bucolicum carmen propior, et delectare voluisse poëta videri debet, partim rerum narratione et descriptione, partim calicis de iuloria sibi facta conquerentis miseratione.

Argumentum, si intentiore animo contempleris, per se satis tenue ac leivnum esse vique magnum, ornatum capere posse videtur. Cumulavit tamen ornamenta quisquis hæc scripsit, et in ornamentis his ipsiorem operae partem consumsit; quod per se non erat improbandum, si ornamenta sagacitas aliqua ingenii ex ipsa re elicuerat; verum auctor ad locos poëticos communes fere omnia revocavit, quibus ita immoratus est, ut orationis ordinem et seriem penitus interrumpi et mentem a carminis summa abduci necesse esset, quod v. c. factum videas in loco de laudibus vitæ rusticæ, de arboribus ad foetem natis v. 122 sqq., in locis inferis, in Tartaro, in Elysio, in tumulo plantis consurgendo. Nimium igitur in parergis hæret poëta; nec prævum hoc studium exemplo non minus pravo Catulli, in Pelei et Thetidis epithalamio, aut Paegyrici in Messalæ Tibulli Elegiæ subiecti, defendi aut potest aut debet.

Est vero interdum puerilis prorsus in cumulandis et variandis rebus similibus copiose affectatio; quæ, si vel maxime cum iuvenili ætate hæc lusisse dixeris (Scaligerum, qui iam grandiorē natu Maronem scripsisse Calicem contendebat, nemo facile audiet æquo animo), rix tamen ab eo poëta proficisci potuit, qui Georgicæ et Aeneidæ scripsit; ita ut aliquando in eam opinionem pronior essem, quam etiam Franc. Oudinum tutum esse video (disp. de Calico Virgiliano in Misc. Obs. crit. nov. T. IV., p. 307), quæ persuasum mihi esset, nos viderem illum Maronis Calicem omnino non habere. Occurrunt tamen altera ex parte loci carminis præclari poëta bono haud indigui; video itaque haud paullo probabilius esse alterum; habere quidem nos carminis suadum aliquem Virgilianum, interpolatum tamen et oneratum infinitis aliorum læcioniis iulæ et interpositis. Ducit etiam eo diversitas illa locorum ac versuum in eodem carmine et variata per plures diversæ notæ versus eadem sententia. Quod

si tenentur, facile et virtutum et vitiorum in hoc carmine causae explicari totaque eius ratio constitui potest.

Scilicet, litterarum bonarum studiis, iam per rhetoricas scholas et poëtas corruptis, fuit doctorum hominum male sedulorum mos, ut cum Ovidianis, tum Virgiliis, his tamen maxime, quandoquidem infra Virgilianam orationem omne fere poëticis studium eorum temporum se continebat, versibus variandis, ornandis vel amplificandis, ingenium suum experirentur. Multa sunt sub Scholasticorum nomine in Anthologia Latina carmina, quibus, interdum decies, vel duodecies, eadem sententia vel idem versus variatur. Alii thesa, quod vocabant, seu argumentum fabulae alicuius ex Virgilio vel aliunde desumptum versibus modo ex Virgilio consarcinatis in Centenis morem, modo ad Virgilio exemplum formatis, pertractarunt: utriusque generis exempla in Ausonio prostant. Sunt vero in his multa non malae notae carmina; sunt singula loca, singuli versus docte et ornate facti. Comparat v. c. aliquis narrationem de adulterio Martis et Veneris Anthol. Lat. P. I, ep. 72. Non desuit homini, qui id carmen scripsit, ingenium nec poëtica oratio: desuit iudicium ad summam carminis constituendam et ad eliminandam copiam otiosam et inanem. Adde ibid. lib. I, ep. 89 et al. Lecto itaque Virgilio carmine adscripserunt in margine codicis sui hi homines ea, quae ipsi tentaverant, ad variandam vel amplificandam sententiam; idque imprimis in minoribus his Virgilio carminibus factum apparet; multo aptem maxime in Culice, quia, si recte iudico, plus quam dimidia pars eiusmodi Scholasticorum versibus consarcinata est. Versus hos aut inter lineas aut in margine adscriptos librarii iuncti, qui codicem describebant, forte etiam ut pleniorum codicem venditare possent, in ipsum carmen infererant; atque sic evenit, ut illud interpolatum et, modo versibus satis bonis, modo inscitis et indoctis, aut hiuleis, et scabris, foedatum ad nos pergeret. Quod non solum adversum fraudi fuit viris doctis, quos, tam diversas notas monetam eodem loco habentes, in multis trepidare necesse fuit. Vnde facile potest intelligi, fundum quidem carminis esse posse Culicem illum Maronianum, sed attextas esse a Scholasticis et Grammaticis lacrimas plurimas, quibus priscus carminis nitor plerisque in locis admodum attritus ut sit necesse est.

Atque haec ipsa faciunt, ut vix cum delectatione, nec visi ab ea, qui isor aliquantulum in poetarum lectione versatus sit, legi

possit hoc carmen. (1) Male enim cohaerent tot panni a diversis hominibus assuti, et natae sunt ex eo ipso corruptelae dictionis et sententiae plurimae. Aliter itaque in his carminibus instituenda fuit opera mea, quam in superioribus voluminibus, cum in interpretationis subtilitate maior studii nostri pars vericaretur. Nunc enim, ea fere tota ad criticas animadversiones, lectionemque constitucodam vel emendandam, transferenda erat. Propositam itaque velim hoc volumen adolescentibus, qui in critico studio exercere ingenia volunt, tamquam campum, in quo lusus huius ingenui periculum aliquod faciant aut gustum saltem sibi comparent: ut tamen nec, uno et altero ludentis ingenii successu et laude exultantes vel vanitate blanda tuentes, in hac studii parte subsistant, omque litterarum bonarum laudem et fructum in una coniectandi et voces sonosque variandi calliditate positum arbitrati, maiora et graviora consilia, quae in legendis scriptoribus classicis proposita esse debent, negligant, mox etiam contemnunt, se emendandis iis natos rati, quorum nec sententias, res et doctrinas assequuntur, nec elegantiae ac praestantiae sensum et iudicium rectum habent. Atqui critices studium subsidiarium esse debebat, haud primum.

Ceterum, antequam lectionis originem et progressum ed emendationem satis accurate cognoscere liceret, molestiae in hoc et sequentibus carminibus evarrandae devorandae fuere plurimae et neque maximae. Nunc satis mihi liquet Colicem statim in editione principe vulgatum, inde in multis aliis editionibus repetitum, vix tamen criticam manum esse expertum ante P. Bembum. Nam in Domitii Calderini, Pomponii Sabini, et Badii Ascensii commentariis, praeter vulgarem varietatem nihil occurrit, quod ad emendationem poetae faciat. Bembus autem praeter alterum illum codicem, qui totum Virgilium complectebatur, codicem peron-ticum adhibuit, truncum tamen et mutilatum, quippe cui, praeter *iuvenilis iudi* libellum et *Bucolica* ac *Georgicorum* primi libri partem, nihil supererat (conf. De Virgilio codd. Mss. a. VIII).

(1) *Pallio* sermone, octonis versibus in strophas coeuntibus, redditum est hoc carmen a Spensero, poeta nobili Britanno (*Virgil's Gnat*), in eius *Opp.* Nec sine voluptate illud facile perlegas. Adeo mihi vel hoc exemplo potuit, quanto expeditius

et vel poetam carmine vernaculo reddere, quam verba subtiliter interpretari. Nihil enim vetabat sententias integras immutatas efferre eluvas partes in quocumque place-ret sum desectere, aut verba corrupta aptis et idoneis permutare.

Liber autem ille iuvenilis ludi continebat *Culicem*, *Diras*, *Copam*, *Est et Non*, *Vir bonus*, *Moretum*, *Rosas*. Haec ipse Bembus exposuit in Dialogo *de Culice et Terentii fabulis*, in quo ex codice illo *Culicem* recensuit. Exiit ille liber primum a. 1530 apud fratres Sabbios Venetiis: eum ex eo codice recensio minorum carminum Virgilii dudum facta esset ab Asulano. Aldus enim, in epistola ad P. Bembum editiopi 1514 Nangerii auxilio emendatae praefixa, *Virgilius lusus*, quos Bembus correctissimos habeat, tunc se editurum esse promittit, cum ab eo acceperit, quod futurum putabat brevi; verum morte praeventus fidem non exsolvit Aldus; perfecit tamen Asulanus, qui 1517 *Diversorum poetarum in Priapum lusus*, P. V. M. *Catalecta*, *Copam*, *Rosas*, *Culicem*, *Diras*, *Moretum*, *Cirin* etc. edidit, emendata a se, ut ait, collatis pluribus exemplaribus. In hac *Culicis* recensione Bembini codicis lectio in multis locis recepta est, nec tamen in omnibus, quae Bembus mox ex codice suo constituisse videri voluit. Repetita illa est in sedibus heredum Aldi et Andreae soceri 1534, mutatis tamen passim lectionibus, imprimis in *Cirin*. Ut adeo triplex sit Aldina recensio; prima antiquior nec emendata ed. Ald. 1505, altera 1517 et tertia 1534. Quae passim a me excitatur tamquam melioris lectionis fundus, media est anni 1517. Aldinum non vidi qui ante oculos haberet, praeter Ge. Fabricium, qui alia et ipse emendasse aut aliorum emendationem admisisse videtur. Heinsius tractavit tertiam. Sed Bembina castigatio a multis recepta est, imprimis Venetis et Aotwerpiensibus. Comparavit mox veterem membranam, seu excerpta P. Pithoei, et aliam Aut. Contii Icti membranam, etiam editiones veteres, Iosephus Scaliger, idemque emendationes adiecit plurimas, doctas utique, sed raro ulla ingenii vel dictionis ac numeri facilitate se probantes. P. Pithoeus, qui haud multo post Scaligerum Epigrammata et Poemata vetera edidit, haecenus nonnihil in *Culicem* et *Cirin* contulisse videri debet, quod in eo lectiones occurrunt nonnullae, quas apud alios non observavi. Scaligeranus emendationes sine delectu recepit omnes Taubmannus, qui *Culicem* commentario instruxit, sed qui totus ex Scaligeri opibus aliisque eruditis copiis, imprimis Barthii, qui *Advers.* lib. XX, 13 et 19. XXI, 3 et 9 et 18. 20 et 23 *Culicem* emaculare voluit, consarcinatus est; qui eodem ingenio suo in locis lusuibusque adeo indulgere narratus est, Taubmannus, in re critica et perspicendo sensu nec ingenio nec iudicio suo ipse aliquid tribuisse videtur; adeo totus ex aliorum scumine pendet. Bem-

hinc hinc lectio e Scaligerana emendatione passim interpolari coepit; idque diversorum virorum doctorum opera. Nam et in Heinsianis ac Burmannianis editionibus satis inconstanter multa expressa esse vidi. Cum in prior editione, quoniam per totum Maronem hoc abeatus eram, lectionem editionis Burmannianae maiorem, quam in nonnullis ab Heinsiana, etiam a minore Burmanni, 1704, discrepare vidi, retinuissem: in nova hac recensione paullo licentius versatus sum in lectione mutando, quoties ratione satis idonea id me facere arbitrarer. His enim instructus eram copiis, ut aliquid mihi hac in opera sumero possem. Nam praeterquam quod lectionis origines investigaveram, ad manus erant cum edd. veteres, quae antiquam lectionem habebant, (1) tum Benbinae lectionis auctoritas cum reliquis edd., in quibus emendatus est Culex vel tentatus. Habueram iam in prior editione variam lectionem, quam e codice suo excerptam miserat ad me Io. Ge. Gu. Koehler, alteram codicis Helmstadiensis a. 1450 exarati mihi obtulerat Wernsdorff, viri doctissimi et humanissimi, benevolentia. In nova hac recensione ad manum fuere schedae Io. Schraderi cum descriptis ab eo achedis Nic. Heinsii, cuius sagacitatem in poetis emendandis nemo alius aequavit. (2) Nolui tamen ea, quae elegantius ille refixerat, obtrudere indotis grammaticis interpolatoribus; quorum frondes hunc eundem virum acutissimum tam parum odoratum esse saepius miratus sum. Ompino valde diversa inter se habenda sunt: restituere veteris poetae lectionem etiam haud bonam, si haud bonus est; et, poetam refingere, minusque probis substituere meliora. Hoc non critici est, sed iudicis.

Exstant adhuc passim in bibliothecis, imprimis in Regia Parisiensi, codices, qui poemata illa minora, quae sub Virgilio nomine venire solent, modo plura, modo pauciora, interdum Mo-

(1) Excussi edd. Vigenianam 1479 et Ven. 1486, Ven. 1482, Ven. 1484 Norimb. 1492, Vetr. 1495, Ed. s. l. et a. Culecis et alior. minorum carminum.

(2) Edidit nuper (1766) H. Frisemannus V. C. *Collectanea critica*, in quibus Cirin et Culecem exprimi curavit cum coniectura nonnullis Io.

Schraderi magistri sui, quae ad marginem libri adnotatae ab oblivione vindicare voluit; adiecit quoque ex eodem libro lectiones variantes in Cirin codicis Basleensis, in Culecem Pitaviani et Vossiani. Cum mihi plures Schraderi schedae obligissent multa licuit diligentius consuetare, et quae Heinsii essent, coniungere ac discernere.

retina tantum aut aliud carmen, exhibent. Quos codices si excussos, saltem inspectos a viris doctis, qui ea loca adeunt, audivero, multo magis iactabor, quam si tot vulgares libros, qui Aeneidem, Georgica, et Eclogas habent, quorumque comparatione vix ullus fructus ad illa carmina expectari potest, in medium proferri videam. Nisi enim, in codicum inspectione et usu, iudicio sano et recto utaris: nullum facile esse potest aliud studium tam ieiunum, futile et liberali homine vix dignum, quam hoc, quod in excutiendis librariae inertiae quisquiliis collocari solet.

P. VIRGILII MARONIS

CVLEX

AD OCTAVIVM (1)

ARGVMENTVM.

*P*astor gregem mane in pascua eductum sub. medium diem ad fontem in agro Thebano sub Cithaerontē (cf. ad v. 108) compulerat, qui erat in valle silvosa; ipse iuxta fontem recubuit, et obdormivit — 160. Ecce magnus serpens, ex hydrorum genere, in locis, quae circa fontem erant, paludosis aestum levare solitus advolvitur et pastori iratus imminet — 180; cum sorte fortuna, Culicis aculeo in oculi angulo infixo, expergefactus ex somno pastor manu ad vulnus delata miserum Culicem attritu interimat, vigilantibus autem oculis prospiciens serpentem sibi minantem adspicit. Itaque exilit et arripito trunco serpentem trucidat — 200. Nocte sequente Culicis umbra pastori se per somnum offert, graviterque cum eo expostulat, quod se, qui ei salutis auctor fuisset, manus afflictu vita privasset — 230. Tum exponit errores suos per loca iuserat, sede certa nondum assignata — 333. Pastor altero die, ut Culici officium persolveret, tumulum ei exstruit variis floribus fruticibusque consitum et titulo ornatum — ad fin. Videtur autem hoc, etsi diserte poeta non exposuit, eo consilio fecisse, ut ad sedem certam in locis inferis admitteretur umbra Culicis: ad eum morem, quo sine tumuli honore nec aliæ umbræ Stygem transire posse creditae sunt.

(1) Petaviano codici praescripta erant haec: « Poëtarum sapientissimi, P. V. M. condiscipuli Octavianus Cae-

saris Augusti mundi Imperatoris, juvenalis Iudi libellus, Incipit Culex. »

Lusimus, Octavi, gracili modulante Thalia;
 Atque ut araneoli, tenuem formavimus orsum.
 Lusimus: haec propter Culicis sint carmina dicta.
 Omnis ut historiae per ludum consonet ordo
 Notitiae, ducam voces: licet invidus adsit.
 Quisquis erit culpae iocos musamque paratus:
 Pondere vel Culicis levior famaue feretur.
 Posterius graviore sono tibi Musa loquetur
 Nostra, dabunt cum securos mihi tempora fructus:
 Vt tibi digna tuo poliantur carmina sensu.

Latonae magnique decus Iovis aurea proles,
 Phoebus, erit nostri princeps et carminis auctor
 Et recinente lyra factor: sive educat illum
 Alma Chimaereo Xanthus perfusa liquore,

Cum difficultates, quae in hoc carmine occurrunt, lectionis sece depravatae atribuuntur debeantur: ple-
 rorumque locorum enotatio ex Var.
 Lect. expositione erit petenda. (Adeat
 argo Heinli editionem, si quis hoc
 tanti putat. Nos officio nostro fungi
 credimus, textum haud prorsus nu-
 dum exhibendo. Tir.)

Exordium usque ad v. 40. conti-
 nuatur. Exposito argumento, Phoe-
 bus, Musae et Pater, tum Octavius
 invocati: quem puerum appetit, co-
 lusque nondum res illas gestas, quas
 commemorare posset, habuisse vide-
 tur. Octaviusque Caesarem vulgo in-
 telligi video; perperam atque. Cum
 ei primum commendatus est Maro a
 Maecenate, non iam Octavius erat,
 sed Caesar Octavianus; nec puer, sed
 iuuenis, ut in Ecl. I. Nec huc faciunt,
 quae de noui vocis pueri disputari so-
 lent. Videtur esse Octavius, cuius in
 Catleclia n. XIV mentio sit; nec ta-
 men constat, sitne idem, qui ap. Ho-
 rat. Octavius optimus. Nisi Statius
 cum Martiale et Suetonio Culicis

Virgiliani iam meminissent, Octavii
 nomen seorsum fecisse Grammaticis
 dicerem, ut ad Maronem auctorem
 carmen referrent.

4. *gracili Thalia* prava imitatione
 dictum ex illis: *gracili avena, tenui*
carmine. Al comparatio, ab araneae
 texturam ordientis conatu petita,
 suavis.

4, 5. *ut omnis ordo notitiae histo-*
riae, pro historicae, consonet per lu-
dum, ducam voces, h. deducam,
 canam. Sed vide Var. Lectionis.

43. *educat*, debet esse pro tenet;
 habet; ut *nutrire, τρῆσθαι, πᾶσθαι*. *du-*
dictum imitatione loci Aen. X, 518:
totidem quas educat Vjens, viventes
rapit. — *Alma Chimaereo Xanthus*
perfusa liquore. Xanthus urbs Lyciae,
 Apollini sacra, cum tota Lycia; nec
 multum aberat Latonae templum, cō
 Ἀντίον, nobile, v. Strab. XIV, pag.
 981 B. C., situm cum urbe p̄d flum.
 Xanthum; unde h. l. *Xanthus perfusa*
liquore Chimaereo: h. urbs, quam al-
 luit amnis Xanthus. Sane is quidem
 in monte Chimaera, quae pars Cragi

Sen nemus Asteriae, seu qua Parnassia rupes 15
 Hinc atque hinc patula praepandit cornua fronte,
 Castaliaeque sonans liquido pede labitur unda.
 Quare, Pierii laticis decus, ite, sorores
 Naides, et celebrate denum plaudente chorea.
 Et tibi, sancta Pales, ad quam ventura recurrit 20
 Agrestum bona cura, sequi sit cura tenentis
 Aereos nemorum tractus silvasque virentes.
 Te cultrice vagus saltus feror inter et astra.
 At tu, cui meritis oritur fiducia chartis,
 Octavi venerande, meis adlabere coeptis, 25
 Sancte puer: tibi namque canit non pagina bellum;
 Phlegra Giganteo sparsa est quo sanguine tellus;
 Nec Centaureos Lapithas, compellit in ensis;

fuisse et ad mare pertinuisse vide-
 tur, ortum habere via potuit. Itaque
 ad geographicam subtilitatem poeta h.
 l. non revocandus; sed satius Chi-
 marram, partem montis, pro toto
 montis tractu et iugis, dictam esse
 putandum est.

15. *nemus Asteriae*. Delus, vetere
 nomine. v. Callimach. in Del. 36, 37.
 Plin. IV, s. 23.

15, 16. Parnassus mons longe pro-
 currit versus septentrionem; donec
 cum Octaeis iugis contiguatur. v.
 Strab. IX, p. 638 B. Sed auctor par-
 tem montis versus meridiem in the-
 tri modum patentem describere vo-
 luit. Ib. p. 640 A. τὸ δὲ νότον (αὐ-
 τοῦ μέγος κατίχου) οἱ Διῶσι πε-
 ραῖτες χωρίον, διαρροῖς κατὰ
 κόρυμβον ἔχον τὸ μέγιστον καὶ τὸν πό-
 λιν. Subiecta erat camporum planities
 versus mare declivis, qua Iudii Py-
 thici habebantur.

18. *sorores Naides*, h. l. Musae.
 Ad 20, 21 v. Var. Lect. Si legimus:
 Et tibi, sancta Pales, ad quam ven-
 tura recurrit Agrestum futura, sequi

sic cura tenentis... sententia est: etiam
 tu adias, o Pales, ut tibi cura sequendi
 Naidas, tibi, quae tenes saltus; et
 paullo ante, ad quam recurrit, redit,
 cui mandata est, futura agrestum, se-
 tor pecudum, quas agrestes pascunt.

23. *te cultrice*, dum tu colis memora
 et silvas, sed saltus, h. e. pascua,
 vagor ego inter, per, saltus et astra,
 ut legendum.

24. At tu, qui iam meritis es car-
 mina; Octavi, ades mihi.

26. Namque nec Gigantomachiam
 nec pugnam Lapitharum cum Cen-
 tauris nec bellum Persicum cantare
 aggredior: verum argumentum leve
 ac humile in quo, ne assis escidam,
 minor metus esse debet. Nec obscura
 autem illa ratio, ut quae poeta canit,
 en in actum producat verba: nec
 compellit. nec Oriens urit etc. conf.
 Eclog. VI, 62.

27. *Phlegra, tellus*, apponit; pro
 vulgari: Phlegraea tellus, quae etiam
 Pallene. Sic flumen Metaeum, terrā
 Gallia. conf. Scallig. et Taubm. It.
 Barth. Advers. XIX, 13. — 28. *mae*

Vrit Eriichthonias Oriens non ignibus aëres ;
 Non perfossus Athos, nec magno vincula Ponto 30
 Iacta, meo quaerent iam sera volumine famam ;
 Non Hellespontus pedibus pulsatus equorum,
 Graecia cum timuit venientis undique Persas ;
 Mollia sed tenui percurrere carmina versu,
 Viribus apta suis, Phoëbo duce, ludere gaudet. 35
 Et tu, sancte puer, venerabilis, et tibi certet
 Gloria perpetuum lucis mansura per aëvum ;
 Et tibi sede pia maneat locus, et tibi sospes
 Debita felici memoretur vita per annos,
 Grata bonis lucens. Sed nos ad coepta feramur. 40
 Igneus aethereas iam Sol penetrarat in arcis,
 Candidaque aurato quatiebat lumina curru ;
 Crinibus et roseis tenebras Aurora fugarat :
 Propulit ut stabulis ad pabula laeta capellas
 Pastor, et excelsi montis iuga summa petivit, 45
 Lucida qua patulos velabant gramina collis ;
 Iam silvis dumisque, vagae iam vallibus abdunt
 Corpora ; iamque omni celeres e parte vagantes
 Scrupea desertae perrepunt ad cava rupis.
 Tondentur tenero viridantia gramina morsu, 50
 Pendula projectis carpuntur et arbuta ramis,
 Densaue virgultis avide labrusca petuntur.

Centaurus dixit improprie, arma :
debat axa et alipites memorare.

29 sq. Novum hoc, quod poëta, extra fabulas veteres argumentum carminis quaerit, et ex historia petit, h. l. belli Medici. Primum in Pro-
perio talia ex historiis, heroum vita
serioribus, occurrere memini. Athe-
nas a Persis crematas vs. 29 quis no-
scit? item pontem a Xerxe Hellesponto
impositum, vinculaque et flagra ad-
mola,

36—40. Etiam Octaviu aliquando
celebratum iri ait: sed versum cor-
ruptis et interpolatis.

47 sq. Luxuries ornamentorum in
capellis pascendis facile offendat etiam
minus morsum. Laudat Traubmann.
locum e Colum. VII, 6, unde haec
omnia expressa videri possint. Sed in
similibus rerum phantasmata quis facile
poëta incidere, etiam Columella
non lecto.

Haec suspensa rapit carpente cacumina morsu,
 Vel salicis lentae, vel quae nova nascitur alnus;
 Haec teneras fruticum sentes rimatur; at illa
 Inminet in rivi praestantis imaginis undam. 55

O bona pastoris, si quis non pauperis usum
 Mente prius docta fastidiat, et probet illis
 Omnia luxuriae pretiis incognita curis,
 Quae lacerant avidas inimico pectore mentes: 60
 Si non Assyrio fuerint bis lauta colore,
 Attalidis opibus data, vellera; si nitor auri
 Sub laqueare domus animum non tangit avarum;
 Picturaeque decus, lapidum nec fulgor in ulla
 Cognitus utilitate manet; nec pocula gratum 65
 Alconis referent. Boetique toreuma; nec Indi
 Conchea bacca maris pretio est: at pectore puro
 Saepe super tenero prosternit gramine corpus;
 Florida cum tellus gemmantis picta per herbas
 Vere notat dulci distincta coloribus arva; 70

61 sqq. Locus ornatissimus et Virgiliana dictione dignus. Color orationis: Si pon — At passim et alibi occurrit, et in ipso loco, quocum haec conveniunt, Ge. II, 461 sqq. Lucret. II, 24 sqq. Si (et) non fuerint vellera, his lauta colore Assyrio (dibapha, v. Plin. IX, 39, s. 63) data (composita, emta) Attalidis opibus (ingenti pretio quippe cum ea purpura in libras denariis mille non posset emi id.) Nam data vetat, quominus ad ipsam texturam locus revocetur: etiam non exciderit animo Plinii locus: Aurum intexere invenit Attalus rex; unde nomen Attalidis. — 64. lapidum fulgorem, h. lapides fulgentes, ad murorum politorem et picturam munitariam referre lubet cum Barth. XX, 49 Traubmann., quia de gemmis nova

derum v. 68 agatur. Itamen uniones commemorantur, non gemmae. Porro memet cognitus debet esse dictum pro cognitus est, ut alii si non fulgor lapidum, gemmarum, inter res utiles ab ipso refertur, cognitus ipsi est ullius utilitatis esse; sed v. Var. Lect. Variat autem id, quod simpliciter erat: si non habet purpuram, aurum, gemmas etc. — 66. Alcon Mylenus, staliarius et caelator apud Ovid. Met. XIII, 683, 684 (etsi hic ad fabulosam Anali, qui Deli rex et sacerdos erat, retrahitur) et Plin. XXXIV, 41, s. 40 occurrit. Boethius paullo mollior est inter caelatores v. XXXIII, 42, s. 55. toreuma proprie de opere existente, anaglypho, est accipiendum.

Atque illum, calamo laetum recinente palustri,
 Otiaque invidia degentem ac fraude remota,
 Pollentemque sibi, viridi cum palmitè ludens
 Tmolia pampinea subter doma velat amictu.
 Illi sunt gratae rorantes lacte capellae,
 Et nemus, et secunda Pales, et vallibus imis.
 Semper opaca novis manantia fontibus antra.
 Quis magis optato quaeat esse beator aeo,
 Quam qui mente procul pura sensuque probando
 Non avidas agnovit opes; non tristia bella,
 Nec funesta timet validae certamina classis;
 Non, spoliis dum sancta deum fulgentibus ornet
 Tempia, vel evectus finem transcendat habendi,
 Adversum saevis ultro caput hostibus offert.
 Illi falce dens colitur, non arte, politus;
 Ille colit lucos; illi, Panchaia tura,
 Floribus agrestes herbae variantibus, adsunt;
 Illi dulcis adest requies, et pura voluptas,
 Libera, simplicibus curis: huc imminet, omnis
 Dirigit huc sensus, haec cura est subdita cordi,
 Quolibet ut requie victu contentus abundet,
 Iucundoque liget languentia corpora somno.
 O pecudes, o Panes, et o gratissima Tempe
 Fontis Hamadryadum: quarum non divite cultu
 Aemulus Ascræo pastor sibi quisque poetae
 Securam placido traducit pectore vitam.
 Talibus in studiis baculo dum hixus apicis

71—74. Ille sub umbraculis viteis
 otium fallit caelo.

82—84. Qui non caput discrimini
 pugnae obicit, dum ornet, h. e. eo
 consilio, ut hostium spoliis, manu-
 biis, templa deorum ornet, vel ma-
 gnas et immodicas opes e praeda sibi

paret. Respicit militiam, quae illa
 aetate inter artes et vias divitiarum
 parandarum erat. vid. Tibull. l. 1 pr.

97—105. Inter delicias has vitae
 rusticae dum pastor tempus canendo
 fallit, ad meridiem sole progressus,
 in umbram compellat gregem.

Pistor agit curas, et dum non arte, canora
 Conpacta solitum modulatur arundine carmen:
 Tendit inevectus radios Hyperionis ardor,
 Lucidaque aethereo ponit discrimina mundo,
 Qua iacit Oceanum flammæ in utrumque rapaces.
 Et iam compellente vagæ pastore capellæ,
 Inna susurrantis reprobant ad vada lymphæ,
 Quæ subter viridem residebant caerulea muscum,
 Iam medias operum partis evectus erat Sol:
 Cum densas pastor pecudes cogebat in umbras,
 Et procul adspexit luo residere virenti,
 Delia diva, tuor: quæ quondam victa furore
 Venit Nyctesiam fugiens Cadmeis Agave
 Infandas seclerata manns e caede cruenta;
 Quæ gelidis bacchata iugis requievit in antro.
 Posterius poenam gnati se morte futuram,
 Illic etiam viridi ludentes Panes, in herba
 Et Sátyri Dryadesque choros egere puellæ
 Naiadum coetu: Tantum non Orpheus Hebrum
 Restantem tenuit ripis silvasque canendo
 Quantum te, Peneu, remorantem dia chorea,
 Multa tibi laeto fundentes gaudia vultu,

108. Lincum sub Cithærone monte describit Dianæ sacrum, in quem casu pastor gregem compulit, prospiciens in umbra recubantes pecudes in luo tuo, o Diana: in quem quondam venit Agave, Cadmi filia, e Bacchico furore resipiscens Pentheo filio la-niato.

114 seqq. Iteritum luxuriatur seu poetæ seu interpolatoris ingenium in describendo luo et antro, quo pastor conседit. Alia aliterum poetarum lumbus astuta. De singulis vid. Var. Lect. Comparari potest similis arborum enumeratio ap. Ovid. Met.

X, 16 sq. in cantu Orpheus quem locum auctor huius emblematis ante oculos habuisse videri potest.

118. Si pro Peneu, legitur ex Aldina pernix, sensus est: Non tantum Orpheus cantu suo Hebrum, quantum te, o dia, dea Diana, chorea Panum, Satoryrum et Dryadum voluptate audiendi videndique tenuit, gaudantium. Pro hoc: chorea fundens, et pro hoc, fundentes gaudia, quis daret (cum is daret ea gaudia) ipse loci natura. Scabra tamen vel sic oratio.

Ipsa loci natura, domum resonante susurro, 420
 Quis dabat, et dulci fessas refocibat iu umbra.
 Nam primum prona surgebant valle patentes
 Aëreae platanus: inter quas inopia lotos,
 Inopia, quae socios Ithaci maerentis abegit,
 Hospita dum nimia tenuit dulcedine captos. 425
 At, quibus insigni curru proiectus equorum
 Ambustus Phaethon luctu mutaverat artus,
 Heliades teneris amplexae brachia truncis
 Candida fundebant tentis velamina ramis.
 Posterius, cui Demophoon aeterna reliquit 430
 Perfidiam lamentandi mala, perfida multis.
 Quam comitabantur fatalia carmina quercus:
 Quercus ante datae; Cereris quam semina, vitae
 Illas Triptolemi mutavit sulcus aristis.
 Hic, magnum Argonae navi decus, edita pinus 435
 Proceras decorat silvas hirsuta per artus.

424. *inopia lotos*, *Inopia*, quae; nota figura. Horatii exemplo iam a Scaligero notata: *Inopia*, nam quid p. m. *Inopiae* de Carm. III, 44, 30, 31, et Catull. LXIV, 404, 405. *Inopia* spectat haud dubie ad iniuriam Vlyssii lectam sociis relictis. *abegit*, scilicet ab Vlyssii navi, avocavit: Intercessit loti sorvitas, quod minus socii Vlyssii ad naves redirent (v. Odys. I, 94 eqq.). Ceterum confudit poeta diversi generis lotos: Lotus illa Vlyssii in Africa reperta non erat Boeotiae domesticus.

426—429. Populi arbores, vel abni (nam utraque Virgilius agnoscit Ecl. VI, 62 et Aen. X, 490), in quas mutatae Phaethontis sorores, Heliades, tamquam Solis et Clymene filiae. Factio ex luctu de fratris casu suscepto; unde poeta: *Phaethon luctu sua mutaverat artus*. Mor v. 428, 429

hoc valle videtur poeta: populos illas sororias illa intel se condensatas situ fuisse, ut implicarent mutuo nexu ramos et umbraeula facerent: *fundebant tentis ramis velamina* (ut v. 74 *Troiaque pampineo subter coma velat amictu*) *candida*; scilicet populus alba est intelligenda. *amplexae brachia truncis*, probabilius, *inplectas*. vid. Var. Lect.

430, 431. Postea stabat arbor amygdala, in quam mutata fuit Phyllis Demophoontis perfidiam lamentata.

432—434. De quercu Dodonaea faticosa nota est fabula. *quercus carmina*, ex appposito, h. e. quae carmen reddunt, vel e quibus carmen redditur, ennoiae. *Carmen* adeo pro e sententia; vaticinium pro vate. conf. Tacitum. *fatidica* igitur, quid de oraculo. Glandes ante frugum sationem a Triptolemi monstratam meministi

Adpetit aereis contingere montibus astra
 Illic et nigrae species, et laeta cupressus;
 Umbrosaeque manent fagus, ederaeque ligantes
 Brachia, fraternos plangat ne populus ictus; 140
 Ipsaeque excedunt ad summa cacumina lentae,
 Pinguntque aureolos viridi pallore corymbos.
 Quis aderat veteris myrtus non nescia fati.
 At volucres patulis residentes dulcia ramis
 Carmina per varios edunt resonantia cantus. 145
 His suberat gelidis manans e fontibus unda:
 Quae levibus placidum rivis sonat orta liquorem;
 Et, quamquam geminas avium vox obstrepat auris,
 Hanc querulae referunt voces, quis nantia limo
 Corpora lymph a fovet. Sonitus alit aeris Echo; 150
 Argutis et cuncta fremunt ardore cicadis.
 At circa passim fessae cubuere capellae,
 Excelsisque super dumis: quos leniter adflans
 Aura susurrantis possit confundere venti.
 Pastor, ut ad fontem densa requievit in umbra, 155
 Mitem concepit proiectus membra soporem,
 Anxius insidiis nullis: sed lentus in herbis
 Securo pressos somno mandaverat artus:
 Stratus humi dulcem capiebat corde quietem:
 Ni Fors incertos iussisset ducere casus. 160

vel ex Ge. I, 7, 8. *mutavit*, *permuto*. — 138. *Ilex nigra*, diversas a quercu, nunc cum cupresso iuncta: novo more.

141, 142. *Hederae* fagos amplexae bene descriptae sunt. Earum racemi cum acinis, *corymbi* dicti, *aureoli* sunt; est ergo de genere *hederae* cum fructu croceo intelligendum hoc; sed foliis albis; ergo *viridi pallore* distinguitur corymborum flavor. Est

aliquid simile in loco Ecl. III, 39, *vitis Diffusa edera vestit pallente corymbos*: ubi vid. Not. et II, 30, *Mollia luteola pingit vaccinia caltha*.

143. In myrtum mutata femina *Myrsine* v. Serv. ad Aen. III, 23. *Geopon.* XI, 6.

148. Et, quamvis avium cantus aures obtundit, *hinc* (ita leg.) referunt voces querulae ranae.

VJAG. Tom. III

Gg

Nam solitum volvens ad tempus tractibus isdem
 Inmanis vario maculatus corpore serpens,
 Mersus ut in limo magno subsideret aestu,
 Obvia vibranti carpens gravis aera lingua,
 Squamosos late torquebat motibus orbis. 165
 Tollebant aerae venientis ad omnia visus.
 Iam magis atque magis corpus revolvibile volvens
 Adtollit nitidis pectus fulgoribus, et se
 Sublimi cervice rapit: cui crista superne
 Edita purpureo lucens maculatur amictu, 170
 Adspectuque micant flammantia lumina torvo.
 Metabat late circum loca: cum videt ingens
 Adversum recubare ducem gregis. Acrior instat
 Lumina diffundens intendere, et obvia torvo
 Saepius adripiens infringere, quod sua quisquam 175
 Ad vada venisset: naturae comparat arma;
 Ardet mente, furit stridoribus, intonat ore;
 Flexibus eversis torquetur corporis orbis;
 Manant sanguineae per tractus undique guttae;
 Spiritus et rumpit fauces. Cui cuncta paranti. 180
 Parvulus hunc prior humoris conterret alumnus,
 Et mortem vitare monet per acumina. Namque,
 Qua diducta genas pandebant lumina geminis,
 Hac senioris erat naturae pupula telo
 Icta levi. Tum prosiluit furibundus, et illum 185
 Obtritum morti misit; cui dissitus omnis
 Spiritus excessit sensus. Tum torva tenentem
 Lumina respexit serpentem comminus: inde

166 aqq. Iterum ingenii intemperantia expallatio in tortibus et gyris hydri; aut potius hominum scholarum lusus. Tandem v. 172 videt pastorem ad fontem recubantem. Ab aditu fontis ita se exclusum sentiens exasperatur serpens et adoritur. Tum

v. 180 culcis moris, somno excitatus pastor, trunca arripit serpentem necat. — 185-200. De singulorum versuum corruptelia v. V. L. Versu 166 voluerat interpolator dicere: Omnia undique loca pallebant ad sensum halitus virosi.

Impiger, exanimis, vix compos mente, refugit,
 Et validum dextra truncum detraxit ab orno: 490
 Qui casus sociaret opem, numenve deorum.
 Namque illi dederitne viam casusve, deusve,
 Prodere sit dubium: voluit sed vincere tales
 Horrida squamosi volventia membra draconis:
 Atque reluctantis, crebris foedeque petentis 495
 Ictibus, ossa ferit; cingunt qua tempora cristae.
 Et, quod erat tardus, somni languore remoto,
 Nescius adspiciens, timor obcaecaverat artus:
 Hoc minus implicuit dira formidine mentem.
 Quem postquam vidit caesum languescere, sedit. 500
 Iam quatit et bijuges oriens Erebo cit equos Nox.
 Et piger aurato procedit Vesper ab Oeta:
 Cum, grege compulso pastor, duplicantibus umbris,
 Vadit et in fessos requiem dare comparat artus.
 Cuius ut intravit levior per corpora somnus, 505
 Languidaque effuso requierunt membra sopore:
 Effigies ad eum Culicis devenit, et illi
 Tristis ab eventu cecinit convicia mortis.
 Inquit: Quid meritis, ad quae delatus acerbas.

Vss. 194—194. Sunt fetus inepti interpolatoris: qui hoc dicere voluit: pastorem consilii inopem percussisse serpentem ramo arboris arrepto, seu casus seu numinis providi beneficio, oblato. Lectionis iunctura haec videtur fuisse: *Et validum dextra truncum detraxit ab orno, atque reluctantis — ossa ferit, cingunt qua tempora cristae; Quem postquam vidit caesum languescere sedit*, nam etiam vss. 197. 8. 9. insitilli sunt: ut in V. L. dictum est.

207. Sequitur locus, in quo poëta non modo luxuriatur, sed adeo ineptit; dum fabulas de rebus inferis non tantum molesta copia relexit;

nam, etiam maior earum pars ex interpolatione irrepsisse videri debet, tamen aliquis saltem, at vel illas a re alienas, a poëta profectas esse probabile est; verum etiam partes narrantis Umbræ Culicis tribuit, qui iustis sibi nondum persolutis nec dum loca ea adierat, sed e longinquo propexerat. *Effigies*, h. l. *σῆμα*, umbra Culicis, ut bene Scaliger monuit. Mox v. 244 pro ea viscera dixit miro modo; dum corpus et corporis umbram cogitaret. *cecinit convicia* ut 208, doctius quam *fecit*, ex antiquo sermone; ut in XII Tabl. *occenare* Sed *ab eventu* v. 208 quorsum referemus? an, cecinit convicia pro-

Cogor adire vices? tua dum mihi carior ipsa 210
 Vita fuit vita, rapior per inania ventis.
 Tu lentus refoves iucunda membra quiete,
 Ereptus tetrus e cladibus: at mea Manes
 Viscera Lethaeas cogunt transnare per undas;
 Praeda Charontis agor. Viden' ut flagrantia taedis 215
 Lumina conlucent infestis omnia templis;
 Obvia Tisiphone, serpentibus undique comta,
 Et flammās et saeva quatit mihi verbera poenae;
 Cerberus et diris flagrat latratibus ora,
 Anguibus hinc atque hinc horrent cūi colla reflexis, 220
 Sanguineique micant ardorem luminis orbes.
 Heu! quid ab officio digressa est gratia, cum te
 Restitui superis leti iam limine ab ipso?
 Praemia sunt pietatis ubi? pietatis honores
 In vanas abiēre vices; et rure recessit 225
 Iustitiae prior illa fides; instantia vidi
 Alterius, sine respectu mea fata relinquens;
 Ad pariles agor eventus; sit poena merenti;
 Poena sit exitium; modo sit dum grata voluntas!
 Existat par officium! Feror avia carpens, 230

pter id, quod evenerat. Nisi magis
 placet ad effigiem transferre, ut ea sit
 tristis ab eventu.

216. Scabra oratio: violant, ut
 omnia limina (sic leg.) in fœnis tem-
 plis (pro locis) collucent flagrantia
 taedis! h. a. Furis faces quæstulentibus
 omnia loca esse obsessa.

222. Heu, quid, quare, gratia di-
 gressa est ab officio! quam parum
 persolvisti mihi gratiam debitam!
 Officium est eius, qui beneficium
 accepit; et digreditur ab officio, qui
 gratiam non solvit: more vulgari
 hominum.

228, 229. Omnia his duabus jac-

ptis lacinis, reliquis hunc sensum
 habent: vs. 226. vidi mortem instare
 nil, ei que subveni, mel ipsius discrimi-
 nis inamemior, sine respectu relin-
 quens, haud respiciens, haud curans.
 Nunc existat par officium: praeste-
 tur a te mihi hoc, ut corpus meum
 terra condatur, meaeque umbra, eis
 Acherontem adhuc vagari coacta,
 anue trajecto ad sedes quietas ad-
 mittatur.

230. Ad loca infera delatus vagatur
 per avia lucorum Cimmeriorum,
 quos hic in remotia Orci partibus
 versus Tartari limina collocat. In Tar-
 taro enim scelera torquent supplicia pro-

Avia Cimmeriis inter distantia lucos :
 Quem circa tristes densentur in omnia poenae.
 Nam vinctus sedet inmanis serpentibus Otos ,
 Devinctum maestus procul adspiciens Ephialten ,
 Conati cum sint quondam rescindere mundum ; 235
 Et Tityos , Latona , tuae memor anxius irae ,
 Inplacabilis ira nimis , iacet alitis esca.
 Terreor ah tantis insistere , terreor , umbris ,
 Ad Stygias revocatus aquas. Vix ultimus amni
 Restat , nectareas divum qui prodidit escas. 240
 Gutturis arenti revolutus in omnia sensu.
 Quid , saxum procul adverso qui monte revolvit ,
 Contempsisse dolor quem numina vincit acerbus ,
 Otia quaerentem frustra ? Vos ite puellae ,
 Ite , quibus taedas accendit tristis Erinnyis : 245
 Sicut Hymen praefata dedit connubia mortis :
 Atque alias alio densat super agmine turmas ;
 Inpietate fera vecordem Colchida matrem
 Anxia sollicitis meditantem volnera gnatis ;
 Iam Pandionias miseranda prole puellas , 250
 Quarum vox Ityn , et Ityn , quod Bistonius Rex ,
 Orbis epops maeret volucris evectus in auras.
 At discordantes Cadmeo sanguine fratres
 Iam truculenta ferunt infestaque volnera corpus

spicere debuit Cules : Oti et Ephial-
 tae , Alkiderum : Aen. VI, 582 sq.
 Tityi, ibid. 595 Tantali , Damidum ,
 Medae , Philomelae et Procris , 250.
 Eteocles et Polyneices 253 : Inde vs.
 259 ad Sedes Piorum (ad quas vs.
 295 sq. pervenit) fertur : sed in
 limine Campos Lugentium prospicit :
 inque iis heroides Alcestin , Penelo-
 pen , Eurydicen. *feror carpens*, corpo
 avia.

238, 239. Haec coniungenda sunt

cum v. 257, 258; *anferor ultra* In di-
 versa magis. Errabat umbra Culicis
 per loca infera avia et ad limen Tar-
 tari pervenerat. Ibi vero terribia mon-
 stris eorumque supplicia refugit et
 tandem deferretur in alteram partem ,
 ad Elysios campos. Mirum in mo-
 dum omnia sunt corrupta : quae vid-
 in V.L.

250. Procrin et Philomelam videt
 in Tartaro, tum vs. 253 Eteoclem
 et Polyneicem sibi mutuo volnera in-

Alter in alterius: iamque aversatus uterque, 255
 In pia germani manat quod sanguine dextra.
 Eheu! mutandus nunquam labor. Auferor ultra
 In diversa magis: distantia limina cerno:
 Elysiam tranandus agor delatus ad undam.
 Obvia Persephone comites Heroidas arguet 260
 Adversas perferre faces. Alcestis ab omni
 Inviolata vacat cura, quod saeva mariti
 Ipsa suis fatis Admeti fata morata est.
 Ecce, Ithaci coniux, semper decus, Icarioris
 Feminæ incorrupta decus; manet et procul illa 265
 Turba ferox iuvenum telis confixa procorum.
 Quin misera Eurydice tanto maerore recessit,
 Poenaeque respectus et nunc manet, Orpheus, in te.
 Audax ille quidem, qui mitem Cerberon unquam
 Credidit, aut ulli Ditis placabile nomen; 270
 Nec timuit Phlegethonta furem ardentibus undis,
 Nec maesta obtentu diro et ferrugine regna,
 Defossasque domos, ac Tartara nocte cruenta
 Obsita, nec faciles Ditis sine iudice sedes,
 Iudice, qui vitae post mortem vindicat acta. 275
 Sed fortuna valens audacem fecerat Orpheam.
 Iam rapidi steterant amnes, et turba ferarum

ferentes; 258, *Eheu mutandus nunquam labor*, de poena nunquam finem habente. 257. aversatus haec ulterius pergit Culex in diversas partes.

257—294. Nunc Umbra ad Elysios campos tendens campos Lugentium prospicit; si recte salebrosos versus interpretor: ut antequam ad Elysium pervenisset, videat Culex Heroidas a Proserpina coactas ferre nuptias infestas: ex his memorat Alcestem pro marito Admeto mortem

oppellentem, Penelopem a prociis infestam, et Eurydicen ab Orpheo, iam in vitam eum revocata esset, iterum in Orcum retractam.

276: *Fortuna audacem fecerat Orpheum*; scilicet quod tantam cantus sui vim in aliis rebus alio tempore iam saepe antea expertus fuerat, quae nunc enumerantur: hoc tamquam successu elatus ille audebat nunc adire loca infera. *Fortuna valens*: simpl. ornans epitheton; plerumque alias

Blande voce sequax regionem insederat Orphei;
 Iamque imam viridi radicem moverat alto
 Quercus humo, steterantque amnes, silvaeque sonorae;
 Sponte sua cantus rapiebant cortice amara.
 Labentes biuges etiam per sidera Luna
 Pressit equos; et tu currentes, menstrua virgo,
 Auditura lyram tenuisti nocte relicta.
 Haec eadem potuit Ditis te vincere coniux,
 Eurydicenque ultro ducendam reddere. Non fas,
 Non erat in vitam divae exorabile numen.
 Illa quidem, nimium Manes experta severos,
 Praeceptum signabat iter; nec retulit intus
 Lumina, nec divae corrupit munera lingua.

fortuna potens. — 277, 278. *regionem*, locum, in quo Orpheus canens cithara conederat, *turba ferarum, sequax blanda voce*, propter blandam vocem Orphei, iam alias saepe suavi cantu allecte, *insederat*. — 279, 280. Hic peccavit poëta, quisquis ille fuit (nam totum episodij de Orpheo ab alio, sed docto, humine profectum videtur), cum Ovidio et alijs, quod vim cantus Orphei in arbores nimis dilute descripsit. Recte vetus poësis arbores carmine motas et delinthes dicere potuit. Sed ineptum erat, huic phantasmati immorari at ipsam motus rationem describere velle. Quercus radicibus evulsus ad vatem accedere debuit secundum poëtam nostrum. Mox redit ad eandem u. 280, 281 *silvae sonorae* (ornat h. l. epitheton proprium arborum vento strepentium) *rapiebant cantus*, avidè audiebant, arripiebant, idque ornavit adiecto *cortice*; ut alias *auribus rapimus cantum*: aonus autem per corticem penetraret. — 282. Etiam Luna repraesentat ligas per caelum insectas;

cursum inhibuit. *Bigne* nunc equorum sunt, alias taurorum. Parum suaviter mox eandem alloquitur: et tu, *menstrua virgo*, propter vices lunas menstruas, ut audires lyram, *tenuisti currentes equos, nocte relicta, cursu*, quo noctem efficit, regit. — 285-287. Haec eadem lyra, o coniux Ditis, potuit te vincere, ut redderes Eurydicen. *haec potuit reddere*, solito poëta more, efficere, ut redderetur. *ducendam*, reducendam in vitam; reliquis sunt scabra.

288. Eurydice quidem, severum et strictum ius inferorum deorum iam experta, iter praescripto modo faciebat, neque, uti sumi erant, respexit, neque verbum elocuta est. Ingeniosus sic poëta non modo Orpheo interdictum, ne retrospiceret, verum et novam legem Eurydice datam memorat, qua nostros poëtas nondum uti vidi: ut *per illa silentium vocis rumpere*: quae lex longe durissima fuit, utpote feminæ dicta. Post tamen illa magis compes linguae,

Sed tu crudelis, crudelis tu magis, Orpheu,
 Oscula cara petens rupisti iussa deorum.
 Dignus amor venia, parvum si Tartara nosset
 Peccatum ignovisse. Sed et vos sede piorum,
 Vos manet Heronum contra manus. Hic et uterque 295
 Aeacides: Peleus namque, et Telamonia virtus
 Per segura patris laetantur numina, quorum
 Connubis Venus et Virtus iniunxit honorem.
 Hunc rapuit serva: ast illum Nereis amavit.
 Assidet hac iuvenis, sociat quem gloria, fortis, 300
 Acer, inexcussus, referens a navibus ignes
 Argolicis Phrygios torva feritate repulsos.
 O quis non referat talis divortia belli,
 Quae Troiae videre viri, videreque Graii!
 Teucra cum magno manaret sanguine tellus, 305
 Et Simois, Xanthique liquor; Sigeaque praeter
 Litora cum Troas, saevi ducis Hectoris ira,
 Videre in classis inimica mente Pelasgas
 Vulnera, tela, nece, ignis inferre paratos.
 Ipsa iugis namque Ida, potens feritatis, et ipsa 310
 Aequa faces altrix cupidis praebebat alumnis,
 Omnis ut in cineres Rhoetei litoris ora

quam maritus amoris. *signare iter*,
 vestigiis impressis.

294. Nunc ipsum Elysium adit
 Culex, et recensum heroum facit, ex
 loca incolentium, primo, Graeborum,
 tum Troianorum. Si manet ex. 295
 sincerum est, debet expectandum esse,
 ut et heroinae aliquando in Elysium
 admittantur.

303. *divortia belli*: quod inter
 diversus duo populos geritur, quasi
 ad duo divertitur: ut *divortia via-*
rum, aquarum; et ex altera parte
 similiter, *iurgia belli, discordia pu-*

quae, dici solent. Elegans translatio,
 quam nescio num aliunde acceperit
 poeta. Mox 304 facit iterum in di-
 gressionem novam digressionem de
 bello Troiano poeta: nisi tota haec
 lacinia cum tot aliis aucta est ab alio.
 Cogitandum autem de *τιτομαχία*
 Iliad. N. in qua Atreus Telamonius
 ignem a classe propulsavit 107 sq.
 Tum alter Aescides, vs. 322 Achil-
 les, Hectorem interemit.

306. *Sigeaque praeter*, ante; *lito-*
ra cum videre, supple ex vers. 304
Troas (pro Troiae) viri et Graii.

Classibus ambustis flamma superante daretur.
Hinc erat oppositus contra Telamonius heros,
Obiectoque dabat clipeo certamina; et illinc 315
Hector erat, Troiae summum decus: acer uterque,
Fulminibus coelo veluti fragor editus alto;
Ignibus hic telisque super, si classibus Argos
Eripiat redditus: ille ut Vulcania ferro
Vulnera protectus depellere navibus instet. 320
Hoc erat Aeacides alter laetatus honore:
Dardaniaeque, alter, fuso quod sanguine campis
Hectoreo victor lustravit corpore Troiam.
Rursus acerba fremunt, Paris hunc quod letat, et huius
Alma dolis Ithaci virtus quod concidit icta. 325
Huic gerit aversos proles Laërtia vultus,
Et iam Strymonii Rhesi victorque Dolonis;
Pallade iam laetatur ovans; rursusque tremiscit
Iam Ciconas, iam iamque horret Laestrygonas atrox.
Illum Scylla rapax canibus subeincta Molossis, 330
Aetnaeusque Cyclops; illum metuenda Charybdis,
Pallentesque lacus, et squalida Tartara terrent.
Hic et Tantai generis decus, amplius Atrides,
Assidet, Argivum lumen: quo flamma regente
Doris Erichthonias prostravit funditus arces. 335
Reddidit, heu, gravius poenas tibi, Troia, ruenti;

321. *Aeacides alter*, Ajax Telamonius, qui a navibus ignes a Troianis filatos depulerat; *alter*, Achilles, Hectoris caeli corpus circa muros Troiae raptavit. Aen. I, 483.

324. Achilles Paridis, Ajax Vlyssis fraude cecidit.

326. Sedet in Elysio Vlysses averso ab Aiae vultu; ipse apud se reputans, quae grassaret.

328. *Pallade ovans* potest esse, Palladia auxilio; sed verius, Pallade

rapta, Palladio, ut iam Ascensius. vid. Aen. II, 463 sqq.

336. *Reddidit heu gravius*, ut sensus sit, lege Graius pro Graii; nam de naufragio in reditu Achivorum agere incipit. *Nellespontiacae aquae* laeus dictae pro mari Aegaeo. *Arx Erichthonia* v. 343 est *Pergamum*: Erat Erichthonius Dardani filius, qui post fratrem Ilium Ilii regnum tenuit Apollod. III, 42, 2:

Hellespontiacis obiturus reddidit undis.
 Illa vices hominum testata est copia quondam,
 Ne quisquam propriae fortunae munere dives
 Iret inevectus coelum super; Omne propinquo 340
 Frangitur invidiae telo decus. Ibat in altum
 Vis Argea petens patriam, ditataque praeda
 Arcis Erichthoniae: comes huic erat aura secunda
 Per placidum cursu pelagus; Nereis ad undas.
 Signa dabat, pars inflexis super acta carinis; 345
 Cum, seu coelesti fato, seu sideris ortu,
 Undique mutatur coeli nitor; omnia ventis,
 Omnia turbidibus sunt anxio. Iam maris unda
 Sideribus certat consurgere; iamque superne
 Conruere et Sol iis, et sidera cuncta, minantur. 350
 Ac venit in terras coeli fragor. Hoc modo laeta
 Copia nunc miseris circumdatur anxio fatis,
 Iamoriturque super fluctus, et saxa Capharei,
 Euboicas et per cautes Heracaeque late 354
 Litora: cum Phrygiae passim vaga praeda peremptae
 Fluctuat omnis in aequoreo iam naufraga tractu.
 Hic alii sidant pariles virtutis honore
 Heroes, mediisque siti sunt sedibus omnes:
 Omnis Roma decus magni quos suscipit orbis.
 Hic Fabii, Deciique; hic est et Horatia virtus; 360
 Hic et fama vetus nunquam moritura Camilli;
 Curtius et, mediis quem quondam sedibus urbis
 Devotum bellis consumsit gurgitis haustus;
 Mucius et prudens ardorem corpore passus,
 Legitime cessit cui fracta potentia Regis. 365
 Hic Curius clarae socius virtutis, et ille
 Flaminius, devota dedit qui corpora flammae.
 Iure igitur talis sedes pietatis honorat.

357. Nunc heroes Romani, h. e. clarissimi viri, memorantur in Elysio.

Illic Scipiadaeque duces: devota triumphis 369
 Moenia quos rapidos Libycae Carthagini horrent.
 Illi laude sua vigeant; ego Ditis opacos
 Cogor adire lacus, viduos a lumine Phoebi,
 Et vastum Phlegethonta pati: quo maxima Minos
 Conscelerata pia discernit vincula sede.
 Ergo iam causam mortis me dicere vinctae 373
 Verberibus saevo cogunt ab iudice Poenae:
 Cum mihi tu sis causa mali, nec conscius adsis,
 Sed tolerabilibus curis haec inmemor audis;
 Quae tamen, ut vanis dimittens omnia ventis,
 Digredior nunquam rediturus; tu cole fontis 380
 Et viridis nemorum silvas et pascua laetus:
 Et mea diffusas rapiantur dicta per auras.
 Dixit; et extrema tristis cum voce recessit.

Hunc ubi sollicitum dimisit inertia vitae:
 Interius graviter mentem aeger nec tulit ultra 385
 Sensibus infusum Culicis de morte dolorem.
 Quantumcumque sibi vires tribuere seniles,
 (Quis tamen infestum pugnans devicerat hostem)
 Rivum propter aquae, viridi sub fronde latentem
 Conformare locum capit inpiger hunc et in orbem 390
 Destinat, ac ferri capulum repetivit in usum,

371 sqq. Miro phantasmate poëta
 Culicem per diversas inferorum par-
 tes vagotum, cum primum lucos Cim-
 merios, monstrorum sedes (v. 230
 sq.), mox Impiorum loca (v. 238
 sq.) tum Elysias sedes (v. 257 sqq.
 ad v. 370) a limine salutasset, nunc
 in eo esse narrat, ut coram Minœ iu-
 diciū subeat. Scilicet corpore se-
 pulito et funeris honore sibi persoluto
 sperare poterat, iri se admissum ad
 certam in inferis sedem. Nam ad
 humanae umbræ exemplum haec ad-

umbrata sunt.

384. Exsurgit a somno pastor et
 Culiei tumultum parat. Etsi enim non
 diserte de eo Culex conqueritur, quod
 iustis sibi non praestitis umbra in
 inferis sedem habitura certam non sit,
 totam tamen poëtae fabulam eo at-
 temperatam esse apparet. 390. capit
 conformare: suscipit, ut supra com-
 parat dare. v. 204 et in fessos requiem
 dare comparat artus. Aliud est locum
 capere, quod Scaliger huc vocal. 394,
 ferri capulum, de ligone accipio.

Gramineam ut viridi foderet de cespite terram.
 Iam memor inceptum peragens sibi cura laborem
 Congestum cumulavit opus, atque aggere multo
 Telluris tumulus formatum crevit in orbem: 395
 Quem circum lapidem laevi de marmore formans
 Conserit assiduae curae memor. Hic et acanthus,
 Et rosa purpureo crescit rubicunda colore,
 Et violae genus omne hic est, et Spartica myrtus,
 Atque hyacinthus; et hic Cilici crocus editus arvo; 400
 Laurus item Phoebi surgens decus; hic rhododaphne,
 Liliaque, et roris non avia cura marini,
 Herbaque turis opes priscis imitata Sabina,
 Chrysanthusque, ederaeque nitor, pallente corymbo,
 Et Bocchus Libyae Regis memor; hic amarantus, 405
 Bupthalmusque virens, et semper florida pinus.
 Non illinc Narcissus abest: cui gloria formae
 Igne Cupidinea proprios exarsit in artus;
 Et quoscumque novant vernantia tempora flores.
 His tumulus super inseritur: tum fronte locatur 410
 Elogium, tacita format quod litera voce:
*Parve Culex, pecudum custos tibi tale merenti
 Funeris officium vitae pro munere reddit.*

CVLEX

PROBABILITER RESTITVTVS

CVM NOTATIONE INTERPOLATIONVM (1)

Lusimus, Octavi, gracili modulante Thalia;
 Atque, ut araneoli, tenuem formavimus orsum;
Lusimus: haec propter Culicis sunt carmina dicta,
Omnis ut historiae per ludum consonet ordo.
Notitiam ducunt voces. Licet invidus adsit. 5
Quisquis erit culpae iocos Musamque paratus,
Pondere vel Culicis levior sumaque feretur.
 Posterius graviore sono tibi Musa loquetur
 Nostra, dabunt cum securos mihi tempora portus,
 Ut tibi digna tuo poliantur carmina sensu. 10
Latonae magnique Iovis genus, aurea proles,
Phoebus erit nostri princeps et carminis auctor
Et recinente lyra fautor; seu detinet illum
Alma Chimacreo Xanthus perfusa liquore,
Seu nemus Asteriae, seu qua Parnassid rupes 15
Hinc atque hinc patula praepandit cornua fronte,

(1) Quoru ne tolerabilis quidem lectio Culicis sit, nullaque inde omnino percipi possit voluptas: periculum feci, an mutata eius lectione, tum ex librorum corruptelis, tum ex viro- rum doctorum emendationibus et con- iecturis, interpolationibus vero cha- ractere litterarum diverso notatis, exiturum esset carmen, quod sine of- fensione legi possit. Me non omnes mutationes praestare aut veram ac genuinam lectionem ubique restitutam vaudicare, vix opus est ut moneam.

In his, quae interpolatorum intempe- rantia et mala aedulitate interposita sunt, haud pauca legi suspicor me- liora: his, quae ipsi erant commenti parum docte ac acite. Licebat simi- lem operam Ciri commodare. Verum specimen proponere volebam; in quo expoliendo, impugnando, defendendo, qui velint, ingenia exercent! Lusta ingenii et hic esto.

v. 3 seqq. et 11 seqq. Interpolatio variorum.

Castaliaeque sonans liquido pede labitur unda.

*Vos quoque Pierii laticis decus, ite, sorores
Naiades celebrare deum plaudente chorea.*

*Et tu, sancta Pales, ad quam ventura recurrit 20
Agrestum fetura; tibi sit cura canentis.*

*Aerios nemorum tractus silvasque; virentes,
Te cultrice, vagus saltus feror ipter et antra.*

*At tu, cui meritis oritur fiducia chartis,
Octavi venerande, meis adlabere coeptis. 25*

*Triste Iovis Coeque canit non pagina bellum,
Phlegra Giganteo sparsa est quo sanguine tellus;*

Nec Centaureos Lapithas compellit in enses.

*Vrit Erichthonias Oriens non ignibus arces;
Non perfossus Athos, nec magna vincula ponto 30*

Iacta, meo quaerent iam sera volumine famam;

Non Hellespontus pedibus pulsatus equorum,

Graecia cum timuit venientes undique Persas;

*Mollia sed tenui percurrere carmina versu, et
Viribus apta suis Phoebos duce ludere gaudet. 35*

*Et tu, sancte puer, memorabere; sic tibi perstet
Gloria perpetuum lucis victura per aevum;*

Et tibi sede pia maueat locus, et tibi sospes

Debita felices inmoretur vita per annos

Grata, bonis lucens. Sed nos ad coepta feramur. 40

Igneus aetherias iam Sol penetrarat ad arces,

Candidaque aurato quatiebat lumina curru;

Crinibus et roseis tenebras Aurora fugarat:

Propulit ut stabulis ad pabula laeta capellas

Pastor, et excelsi montis iuga summa petivit: 45

Vvida qua patulos velabant gramina colles.

Iam silvis dumisque vagae, iam vallibus abund

4: 48. Nova Interpolatio. Item , Interiecti ab alia manu v. 33, 36
20. ad 40, et v. 43, 53, 54, 55, 56.

Corpora ; iamque omni nemoris de parte vagantes
 Scrupea desértae perrepunt avia rupis.

Tondentur tenero viridantia gramina dente : 50

Pendula proiectis carpuntur et arbuta ramis.

Densaque virgultis avide labrusca petuntur.

Haec suspensa rapit rodente cacumina morsu ,

Vel salicis lentae vel , quae nova nascitur , alni ,

Haec tenerae fruticem sentis rimatur , at illa 55

Imminet e ripa prostans in imaginis umbram.

O bona pastoris , si quis non pauperis usum

Mente prius docta ruris fastidiat ; illi

Omnia , luxuriae pretiis , incognita , curis

Quae lacerant avidas inimico pectore mentes. 60

Si non Assyrio fuerint bis lauta colore ,

Attalicis opibus data , vellera ; si nitor auri

Sub laqueare domus animum non tangit avarum

Picturaeque decus : lapidum nec fulgor ab ulla

Cognitus utilitate movet ; nec pocula Graium 65

Alconis referunt Boethique toreuma ; nec Indi

Conchea bacca maris pretio est : At pectore puro

Saepe super tencro prosternit gramine corpus ;

Florida cum tellus gemmantes picta per herbas

Vere novat dulci distincta coloribus arva ; 70

Atque illum calamo laetum recinente palustri ,

Otiique invidia degentem et fraude remota ,

Pollentemque sui , viridi cum palmite ludens

Tmolia pampineo subter coma velat amictu.

Illi sunt gravidae roranti lacte capellae , 75

Et nemus , et secunda Pales , et valle sub ima

Semper opaca novis manantia fontibus antra.

Quis magis optato queat esse beatior aeo ,

Ab v. 78 inde interpolationes variorum ; saltem novae sunt accensiones
 v. 85 , 93 et 97 sq.

Quam qui mente procul pura sensuque probando
Non avidas inhiavit opes; non tristia bella 80
Nec funesta timet validae certamina classis;
Non, spoliis ut sancta deum fulgentibus ornet
Templa, vel evectus finem transcendat habendi,
Adversum saevis ultro caput hostibus offert!
Illi falce deus colitur, non arte, politus; 85
Ille colit lucos; illi Panchaia rura,
Floribus agrestes herbae variantibus, adsunt;
Illi dulcis adest requies, et pura voluptas,
Libera; simplicibus curis: huic imminet, omnes
Dirigit huc sensus, haec cura est subdita cordi, 90
Qualibet ut tenui victu contentus abundet,
Lucundoque liget languentia lumina somno.
O pecudes, o Panes, et o gratissima Tempe,
Naides ac Dryades: quarum non divite cultu
Aemulus Ascræo pastor sibi quisque poëtae 95
Securam placido traducit pectore vitam!
Talibus in studiis baculo dum nixus agresti
Pastor agit curas, et dum, non arte, canorus,
Compacta solitum modulatur arundine carmen:
Tendit iam evectus radios Hyperionis ardor, 100
Lucidaque aethereo ponit discrimina mundo;
Qua iacit Oceanum flammæ in utrumque coruscas.
 Et iam compellente vagæ pastore capellæ
 Lene susurrantis reprobant ad vada lymphæ,
 Quæ subter viridem resonabat garrula muscum: 105
 Iam medias operum partes evectus erat Sol:
 Cum densas pastor pecudes cogebat in umbras,
 Et procul adspexit luco recubare virenti,
 Delia diva, tuo: quo quondam victa furore

Interpolationes variorum inde a v. 120 seq. 132 sq., aliae deteriores,
 106, aliae praeclaræ, ut v. 114, 115, ut v. 112, 113; 118-119, 130, 131,

Venit Nyctelium fugiens Cadmeis Agave 110
Infandas scelerata manus e caede cruenta;
Et gelidis bacchata iugis requieuit in antro,
Posterior poenam gnati de morte datura.
Hic etiam viridi ludentes Panes in herba
Et Satyri Dryadesque choros egere puellae, 115
Naiadium et coetus: Tantum non Orpheus Hebrum
Restantem tenuit ripis silvasque cauendo:
Quantum te pernix remorantem, diua, chorea;
Multa tibi laeto suudentes gaudia vultu.
Ipsa loci natura domum resonante susurro 120
His dabat, et dulci fessas refovebat in umbra.
Nam primum prona surgebant valle patentes
Aeriae platanus; inter quas impia lotos;
Iapia, quae socios Ithaci moerentis abegit,
Hospita dum nimia tenuit dulcedine captos; 125
Ac, quibus insigni carru proiectus equorum
Ambustus Phaethon lucta mutaverat artus;
Heliades teneris implexae brachia truncis,
Candida paudebant lentis velamina ramis.
Posterior, cui Demophoon aeterna reliquit 130
Persidiae lamenta, * dolis dum lusit inultis *
Quam comitabantur, fatalia carmina, quercus,
Quercus ante datae, Cereris quam semina, vitae;
Illas Triptolemi mutavit sulcus arïstis.
Hic, magnum Argoae navi decus, edita pinus 135
Proceras decorat silvas hirsuta per artus;
Ac petit aeriis contingere frondibus astra
Hicis et nigrae et species haud laeta cupressus;
Umbrosaeque putent fagus: hederæque ligantes
Brachia, fraternos plangit quae populus ictus; 140
Ipsae succedunt ad summa cacumina lentae,

Prava interpolatio v. 110, 143, 147, 152-154, 159 et 160.

VIRG. TOM. III

Hh

Pinguntque aureolos viridi pallore corymbos;
Quis aderat veteris myrtus non nescia futi.
At volucres patulis residentes dulcia ranis
Carmina per varios edunt resonantia cantus; 145
Adstrepit et gelidis manans e fontibus unda,
Quae levibus placidum rivis sonat orta liquorem;
Et circum geminas avium vox obstrepit aures;
Hinc querulas referunt voces, quis nautia limo
Corpora lymphæ foveat; sonitus alit æris echo, 150
Argutis et cuncta fremunt arbusta cicadis.
At circa sessæ passim cubuere capellæ
Excelsis subter dumis, quos leniter adflans
Aura susurrantis possit confundere venti.

Pastor, ut ad fontem densa requievit in umbra, 155
 Mitem concepit proiectus membra soporem,
 Anxius insidiis nullis; sed lentus in herbis
 Securo pressos somno mandaverat artus;
 Stratus humi dulcem capiebat corde quietem:
 Ni Fors incertos voluisset ducere casus. 160
 Cum solitum volvens ad tempus tractibus isdem
 Immanis vario maculatus corpore serpens,
 Mersus ut in limo magnos subsideret aestus,
 Obvia vibranti lambens gravis ore trilingui,
 Squamosos late torquebat nexibus orbes. 165
 Pallebant herbae visus viventis ad auram;
 Iam magis atque magis corpus resolubile volvens
 Attollit nitidis pectus fulgoribus, et se
 Sublimi cervice rapit: dum crista superne
 Edita purpureo lucens maculatur amictu, 170
 Adspectuque micant flammantia lumina torvo.
 Metabat late circum loca; tum videt * herba *

Ornamenta serpentis aliunde illata
 a v. 166 ad 180. A deteriore poetâ

v. 181 insertus et locus turbatus, ille-
 rumque v. 191, 192, 193 et 197-

Adversum recubare ducem gregis. Acrior instat
Lumina diffundens intenia, ore obvia torvo . . .
Saepius arripiens infringere, quod sua quisquam 425
Ad vada venisset; matura et comparat arma.
Ardet mente, furit stridoribus, intonat ore;
Flexibus et versis torquetur corpus in orbes;
Manant sanguineae per tractus undique guttae:
Spiritus et rumpit fauces: quo cuncta parante, 180
Parvulus humòris pastorem exterret alumnus,
Et mortem vitare monet, per spicula; namque
Qua diducta genas pandebant lumina gemmis,
Hac senioris erat naturae pupula telo
Icta levi. Sic prosiluit furibundus, et illum 185
Obtritum morti misit; cui dissitus omnis
Spiritus excessit membris. Tum torva tenentem
Lumina prospexit serpentem cominus; inde
Impiger, exanimis, vix compos mente, refugit,
Et validum dextra truncum detraxit ab òrno; 190
Qui casus sociarit opem numenve deorum:
* Namque illi dederitne vitam casusve deusve *
Prodere sit dubium: voluit sed vincere talem.
Horrida squamosi volventis membra draconis,
Atque reluctantis, crebris foedeque patentis 195
Ictibus, ossa ferit, qua cingunt tempora cristae.
Et quod erut tartus, somni languore remoto:
* Nescius adspiciens; timor occaecaverat artus *
Hoc minus implicuit dira formidine mentem;
Tum, postquam vidit caesum languescere, sedit. 200
 Iamque atro biuges oriens Erebo cit equos Nox,
 Et piger aurato procedit Vesper ab Oeta:
 Cum, grege compulsò, pastor, duplicantibus umbris,
 Vadit, et in requiem fessos dare comparat artus.

Cuius ut intravit levior per corpora somnus, 205
 Languidaque infuso requierunt membra sopore :
 Effigies ad eam Culicis devenit, et illi
 Tristis ab eventu cecinit convicia mortis.
 En, quid, ait, meritus, aut quo delatus, acerbis
 Cogor adire vices? tua dum mihi canior ipsa 210
 Vita fuit vita, rapior per inania Averni.
 Tu lentus refoves iucunda membra quiete,
 Ereptus tetrus e cladibus: at mox Manes
 Viscera Lethaeas cogunt transnare per undas.
Praeda Charontis agor; video ut flagrantia taedis 215
Lumina * collucent infestis omnia taedis.*
* Obvia * Tisiphonè, serpentibus undique cincta,
Et flammis et saeva quatit mihi verbera Poena.
Cerberus et diris flagrat latratibus ora,
Anguibus hinc atque hinc horrent cui colla replexis, 220
Sanguineumque micant ardorem luminis orbes.
Ecquid ab officio digressa est gratia; cum te
Restitui superis leti iam limine ab ipso?
Praemia ubi pietatis? ubi pietatis honores?
In vanas abiere vices; et rure recessit 225
Institia, et prior illa Fides. Instantia vidi
Alterius, sine respectu mea satis relinquens:
Ad paciles agor eventus; sit poena merenti;
Poena sit exitium; modo sit dum grata voluntas,
Existit par officium. Feror avia carpens, 230
Avia Cimmerios inter distantia lucos;
Quae circum, tristes densentur in omnia poenae.
Nam victus sedet immanis serpentibus Otos,

Ab versu inde 215 variorum hominum ingenia et consulas ornamenta nova inserendi et laconias alias super aliis assuenda cognoscere in promptu est. Ita a v. 422 alieno loco sen-

tentiae interpositae sunt, quae adscriptae fuerant ad v. 209-214. Inferas res persequuti sunt plures, quibus pessimus versificator alia intertexuit, ut v. 231, 232, 238, 239,

Devinctum moestus, procul adspiciens Ephialten;
Conatū cum sint quondam rescindere mundum: 235
Et Tityos, Latona, tuae memor anxius irae,
(Implacabilis ira nimis!) iacet alitis, esca.
Terreor ah, tantis insistere terreor umbris
Ad Stygias revocatus aquas: Vix ultimus anni
Extat, nectareas divum qui prodidit escas, 240
Gutturē ab arenti revolutis fluminis undis.
Quid, saxum praecluso adverso qui monte revolvit;
Numina contempsisse dolor quem vincit acerbus,
Otia quaerentem frustra sibi! quidve puellas,
Dira quibus taedas accendit pronuba Erinnys, 245
(Sicut Hymen praesaga dedit, connubia mortis);
Atque alias alio denset, super agmine turmas?
Impietate fera vecordem Colchida matrem
Anxia sollicitis meditantem vulnera natis?
An Pandionias miserandus prole puellas? 250
Quarum vox cit Ityn et Ityn, quo Bistonius rex
Orbus epops maeret volueres, evectus in auras,
At discordantes Cadmeo semine fratres
Iam truculenta ferunt infestaque lumina corpus
Alter in alterius; iamque aversatur uterque, 255
Impia germani manat quod sanguine dextra.
Heu! heu! mutandus nunquam labor! Auferor ultra
In diversa. Magis distantia limina cerno;
* Laeta loca * Elysiamque vagor delatus ad umbram.
Obvia Persephone comites heroidas urguet 260
Adversas perferre yices, Alcestis ab omni
Inviolata vacat cura, quod saeva mariti
Ipsa suis fatis Admeti fata morata est.
Ecce Ithaci coniux * Laertiadae * Icariotis
Femineum incorrupta decus! manet et procul illa 265
Turba ferōx iuvenum telis confixa mariti.
Quid misera Enrydice! tacito moerore recessit,

Poneque respectantem et nunc manet Orphea serium,
 Audax ille quidem, qui mitem Cerberon unquam
 Credidit, aut ulli Ditis placabile numen; 270
 Nec timuit Phlegethonta furentem ardentibus undis
 Nec moesta obtutu dira et ferrugine regna
 Defossasque domos ac Tartara nocte tremenda
 Obsita, nec faciles Ditis sine iudice sedes,
 Iudice, post mortem qui vitae vindicat acta. 275
 Sed fortuna favens audacem fecerat Orphea;
 Iam rapidi steterant amnes, et spissa ferarum
 Blanda voce sequax insiderat arva corona;
 Iamque imam viridi radicem emoverat alta
 Quercus humo, sequiturque cones, silvaeque sonoros 280
 Sponte sua cautus rapiebant cortice amara.
 Labentes biunges etiam per sidera Luna
 Pressit equos; et tu, currentes, menstrua virgo,
 Auditura lyram tenuisti nocte relecta.
 Haec eadem potuit, Ditis, te vincere, coniux, 285
 Eurydicenque viro ducendam reddere. Non fas,
 Non erat, invitam. Divae exorabile numen!
 Illa quidem, nimium Manes experta severos,
 Praeceptum signabat iter: nec retulit intus,
 Lumina, nec divae corrupit munera lingua. 290
 Sed tu, crudelis, crudelis tu magis, Orpheu,
 Oscula cara petens rupisti iussa deorum:
 Dignus amor venia, gratum si Tartara nosset
 Peccatum ignovisse. Sed et vos sede Piorum,
 Vos manet, heroës, contra nemus. Hic et uterque 295
 Aeacides, Peleus nempe et Telamonia virtus,
 Per patris securi locantur numina; quorum
 Connubis Venus et Virtus iniunxit honorem:

Locus de Orpheo inde a v. 269 sq.,
 etsi alieno loco interpositus, est ta-
 men ex felicioribus.

Vss. 282, 283, 284, 287, 294
 sqq. varias manus experti sunt. At vss.
 303 sqq. a docto poeta profecti sunt.

Hunc cepit serva, ast illum Nerets amavit.
Assidet his iuvenis, sociat quem gloria; foris, 300
Acer, in exustis referens a navibus ignes.
Argolicis Phrygiis, torva feritate repulsos.
O quis non repetat talis disortia belli,
Quae Troës videre, viri videreque Graii!
Teucra cum multo manaret sanguine tellus; 305
Et Simois Xanthique liquor; Sigeaque, propter,
Littora cum Troas, saevi ducis Hectoris ira,
Videre in classes inimica mente Pelasgus
Vulnera, tela, neces, ignes, inferre paratos.
Ipsa iugis namque Ida patens vernantibus, ipsa 310
Ida faces atrix cupidis praebebat alumnis,
Omnis ut in cineres Rhoetei littoris ora
Classibus ambustis flamma superante daretur.
Hinc erat oppositus contra Telamonius heros,
Obiectoque dabat clipeo certamina; et illino 315
Hector erat, Troiae summum decus, acer uterque,
Fulminibus coelo veluti fragor editus alto;
Ignibus hic taedisque furens, si classibus Argos
Eripiat reditus; ille at Vulcania ferro
Vulnera protectis depellere navibus instat. 320
Hic erat Aeacides alter, laetatus honore;
Dardaniis alte fuso quod sanguine campis
Hectoreo victor lastravit corpore Troiam.
*Rursus acerba fremunt, Paris hanc quod letat, et huius
*Alma dolis Ithaci virtus quod concidit icta. 325
Huic gerit aversos proles Laertia vultus,
Et iam Strymonii Rhesi victorque Dolonis,
Pallade iam laetatur ovans; rursusque tremiscit
Iam Ciconas, iam rursus atrox Laestrigonas horret;

Diversorum forte ingeniorum co-
 natu sunt versus 314 sqq., utique vs.
 324 sqq., interpositi a mala manu

324 et 325, et iterum 336, 337. Prae-
 clarus locus sequitur inde a v. 341.

Illum Scylla rapax canibus succincta Molossis, 330
Aetnaeus Cyclops illum, Zancleaea Charybdis,
Pallentesque lacus et squalida Tartara terrent.
Hic et Tantalei generis decus, amplius Atrides,
Assidet, Argivum lumen; quo flamma regente
Doris Erichthonias prostravit funditus arces. 335
Reddidit heu Graius poenas tibi, Troia, ruenti!
* Hellespontiacis obiturus reddidit undis.*
Illa vices hominum testata est copia quondam,
Ne quisquam vinum fortunae munere fidens
Tenderet evectus coelum super; omne propinquo 340
Fraugitur invidiae telo decus. Ibat in altum
Vis Argeia petens patriam ditataque praeda
Arcis Erichthoniae; comes, huic erat aura secunda;
Per placidum cursus pelagus; Nereides undis.
Innabaut, pars inflexas circum acta carinas: 345
Cum seu coelesti fato, seu sideris ortu
Vndique mutatur coeli nitor; omnia ventis,
Omnia turbinibus sunt, concita; iam maris unda
Sideribus certat consurgere, iamque superne
Corripere et solēs et sidera cuncta minatur; 350
At ruere in terras coeli fragor. Hic, modo laeta,
Copia nunc miseris circumdatur anxia fatis,
Immoriturque super fluctus et saxa Capherei,
Euboicas et per cautes Aegaeaeque late
Littora: tum Phrygiae passim vaga praeda peremtae 355
Fluctuat omnis in aequoreo navifraga flactu.
Hic alii sidunt pariles virtutis honore
Heroes mediisque siti sunt sedibus omnes;
Omnes Roma decus magni quos suspicit orbis,
Hic Fabii Deciique; hic est et Horatia virtus: 360
Hic et fama vetus nullum peritura per aevum

Pessima interpolatio vs. 358, 365, 368, 377 sq.

Curtius, in mediis quondam quem sedibus urbis
Devotum tetri consumsit gurgitis haustus.
Mucius et prudens ardorem corpore passus,
« Legitime, cessit cui fracta potentia regis. » 365
Hic Curius, clarae socius virtutis et ille
Fabricius; cessit cui fracta potentia regis.
Iuve igitur tales sedes pietatis honorat.
Illic Scipiadaeque duces, devota triumphis
Moenia quos rapidis Libycae Carthaginis horrent. 370
Illi laude sua vigeant: ego Ditis opacos
Cogor adire lacus, viduatos lumine Phoebi,
Et vastum Phlegethonta: atro quo, flamine Minos
Conscelerata pia discernit limina sede,
Ergo iam caussam mortis, iam dicere vitae, 375
Verberibus saevo cogunt a iudice Poenae:
Cum mihi tu sis causa mali, nec conscius adsis;
Sed tolerabilibus curis haec inmeior audis;
Haec, vanâ ut, rapidis dimittens, somniis ventis.
Digredior, nunquam rediturus. Tu cole, fontes 380
Et virides nemorum silvas et pascua laetus.
Et mea diffusas rapiantur dicta per auras.
Dixit, et extrema tristis cum voce recessit.
Hunc ubi sollicitum dimisit inertia somni;
Ingemuit graviter, mentem aeger; nec tulit ultra 385
Sensibus infusum Culicis de morte dolorem.
Quantumcunque sibi vires tribuere seniles,
Quis tamen iustum pugnans devicerat hostem,
Rivum propter aquae, viridi sub fronde latentem
Conformare locum parat impiger; hunc et in orbem 390
Destinat, ac ferri capulum repetivit in usum,
Gramineam ut viridi foderet de cespite terram.

398. ieiuni versificationis conatus, et 392 sq. et 396, 397. Inde doctus poeta manum admovit.

Iam memor inceptum peragens sibi cura laborem
Aggestam cumulat vit humum; iamque aggere multo
Telluris tumulus formatum crevit in orbem. 393
« Quem circum lapidum laevi de marmore formans
Couserit, assiduas curas memor: hic et acanthus
Et rosa purpureo crescit rubicunda colore,
Et violae genus omne hic est: Spartanaeque myrtus
Atque hyacinthus; et hic Cilici crocus editus autro; 400
Laurus item Phoebi surgens decus; hic rhododaphne
Liliaeque et roris non avia cura marini,
Herbaeque turis opes praecis imitata Sabinis,
Chrysanthosque, ceteraque nitor pallente corymbo,
Et Bocchus Lybiae regis memor; hic amarantus 405
Buphthalmusque virens, et semper florida pinus;
Non illinc Narcissus abest: cui gratia formae
Ignis Cupidineo proprios exarsit in artus;
Et quoscumque novant vernantia tempora flores.
His tumulus super ingeritur: tum fronte locatur 410
Elogium tacita quod format littera voce:
Parve Culex, pecudum custos tibi tale merenti
Funeris officium vitae pro munere reddit.

P. VIRGILII MARONIS

CIRIS

PROOEMIUM

IN CIRIN

Carmen hoc, etsi inter Virgiliata opuscula vulgo referri solet, an Virgilium tamen auctorem habeat, fides nos satis certa deficit. Sunt quidem multa, quae probabile hoc faciant: nec dubitationis tamen causae desunt ex parte altera; itaque aegro ferendum non est, si in diversas opiniones discessisse viros doctos videas. Scilicet de rationibus, quibus contenderunt inter se, videndum erat; inter eas autem multas esse leves ac futes negari nequit. Ea tamen omnia, quae de his dicta sunt, ut iterum recte apponam necesse, puto, non est; ut potiora summam pro more meo exponam, iudicio meo qualicumque interposito, hoc forte est, quod lector a me expectet.

Qui Virgilio carmen vindicant, argumentis fere utuntur iis, quibus carmen hoc politissimum, praestantis ingenii poëta, ipsoque Marone, non indignum declarent. Ita vero non evictum est, habendum quoque esse Virgiliani ingenii fetum, si quod carmen est, quod eum non dedecet. Vetus aliqua esque idonea auctoritas allata in medium non est. Nam, quod ex Seneca vulgo laudatur Ep. 92 ut ait *Virgilius noster in Scylla*, non viderunt viri docti ad Ann. III, 426 sq. spectare, et in *Scylla*, esse in loco de *Scylla*. Quid? quod nec a Pseudodonato, qui reliqua carmina Virgilio tributa recenset, nec, quantum memini, ab alio vetere Grammatico, in simili instituto, Ciris mentio fit. Indocti enim Monachi, Servianis in Aeneidem commentariis in fronte adnotas, pannus, in quo Cirina scribitur, (1) memorari adversus me vix potest. Quod autem poemati praestantiam verbis quoque orant, ut Scaliger id nulli Latinorum neque nitore, neque elegantia cedere dicat, Barthius vero luculentissimum inter

(1) Ita etiam in ms. Helmsted. exaratum erat. *Decirina*, non, Ciria.

omnia antiqua poemata appellet, in eo studium virorum doctorum video, iudicii subtilitatem desidero. Nos enim satis circumscribunt praedicationem suam, eoque, dum ultra terminos evagantur, ne id quidem obtinent, quod in medio positum erat, quodque recte se habebat. Quod in carmine hoc tantopere admirati sunt viri docti, si propius intuearis, nihil aliud fuit, quam orationis in plerisque locis digressus, ornatus praeclarus, splendor quoque; tum numerorum concinnitas. Haec sunt, quae viris doctis tantopere se probarunt; sed, an haec illa sint, quibus poeticae laureae decus parari possit, admodum dubito.

Omnino ab inventi felicitate, quae tamen res una omnium maxime poetae nomen et laudem continet, carminis huius laus magna vix peti potest: uti nec tractatio arte aliqua se commendat, nisi in locis singularibus iisque fere ad communem poetarum orbem spectantibus: cuiusmodi est nutritio opera in virginis dolore allevando, puellae miserae querela et sic alia. Contra sunt loca alia ad pedestrem orationem propiora: ut locus de diversis super Scylla opinionibus v. 63 sqq. — 90; alius super fabulae in Britomarti varietate 303 sqq. Haec et similia cum tractata nitescere nequeant, bonus poeta non facile ettinget. Alia ad rhetoricam dixerat egregie accommodata sunt, ut in querelis puellae: et, si quid est, quo adducar, ut Maroniani ingenii felum esse hunc putem, hunc propiorem ad tragicam vehementia et rhetoricam declamationem effectum esse dicam, quem iuxta Virgilio me agnoscere iam alibi accuratius exposui. (1) Accedit orationis poeticae facultas, quae in hoc poeta fuit eximia: quae ea ipsa causa fuit, quae adducti viri docti cetera etiam omnia in eo carmine pronuntiarent esse summa. Poetae Maronis ingenium agnoscere mihi videor etiam in eo, quod, cum argumentum hoc ab aliis poetis esset pertractatum, relictis ille iis, quae ab aliis praecpta erant, ingenium applicuit iis ornandis, quae ab aliis nondum essent occupata. Ita forte excusari potest, quod ille id, quod summum rei momentum, ipsa causa, erat, resectionem comae, verbo exposuit, et vero ne verbo quidem attigit ea, quae resectam Nisi comam subsequuta sunt, donec abstraheretur Scylla navi alligata. Expectabam in primo Minois conspectu, in pactione cum eo sancienda, in coma Nisi resectanda, tradenda, et fide Minois ex conditione pactionis exigenda, poetam diser-

(1) Vid. Vol. II Disquis. I, s. VIII extra s. XII Exc. ad Aen. II, p. 306, 7. Vol. II et Aen. X pr. Vol. III.

tum, copiosum et ornatum. Vix verbo memoravit haec omnia. Vitio hoc factum dices; nisi iudicio illi subtiliori illud tribueris. Levioribus equidem argumentis necensebo omne illud, quod a repetitis tot Virgilianis versibus ducitur, sive ut hinc colligas ipsam Maronem sive ut alium auctorem fuisse statuas. Vix enim firmo fundo nititur argumentum, quo Scaliger usus est, cum diceret: auctorem carminis ut esse Virgilium credamus, habere unam rationem vincere, versus crasbro hic repetitos, (1) qui passim in Aenide et in Georgicis atque in Bucolicis leguntur. Atqui potuit carminis esse alius serior auctor, qui ex Virgilio plurima mutuaretur, vel qui id ageret, ut Virgilii nomen et auctoritatem mentiretur.

Commemoravi adhuc ea, quae probabile facere possint, ad Maronem auctorem hoc carmen referendum esse. Alias rationes Barthii aliorumque nec commemorare iuvat, nec opus est, cum eas dedum exposuerit ac refellere studuerit doctissimus Praesul, Iustus Fontanus in Hist. Litt. Aquilei. p. 35. Eodem loco magna cum iudicii subtilitate ac doctrina vir doctissimus ex Virgilii Ecl. VI, 74 sqq. verum Ciris auctorem eruisse visus est, ut, quod Gifanius iam olim suspicatus erat, Barthio mox probante, is Gallus sit, cuius carmina illis versibus attigerit poeta plura, inter quae duo fuerint: alterum, quod nunc habemus, Ciris, de Scylla, Nisi f., in cirium mutata, alterum de Scylla Phorci filia: *Quid loquor? aut Scyllam Nisi? aut quam fama sequuta est Candida succinctam latrantibus inguina monstros Dulichias verasse rates et gurgite in alto Ah timidos nautas canibus lacerasse marinis?* Non equidem, tanquam satis valida, argumenta omnia amplectar, quae ille attulit; nec tamen quicquam ingeniosae coniecturae obstare video: convenit enim aetas Galli ac Messalae; nisi quod difficile est ad intelligendum, quo cum pudore tot ex Ciri versus Virgilius in sua carmina, aut ex his Gallus in Cirin, adaptare potuerit. Nam, quod Gallum Epicaeae philosophiae operam dedisse nunc ignoramus, morari potest omnem, quin assentiatur Praesuli dignissimo. Superest igitur, ut versus illos seriore aetate ab interpolatrice manu in Cirin insertos esse dicamus: quod nec improbabile fit.

Qui *Catullum* pro auctore carminis habere (in quibus Eglinus fuit, cuius *Vindiciae Ciris Catullianae* sunt) quandoquidem cum Epithalamio Thetidis et Pelei nonnulla posse comparari videbant; non animadverterunt, Messalae, cui inscripta est Ci-

(1) Apposuit eos Io. Schrad. Emendation. p. 33 sq.

ris, aetate se refelli: nam is paucos ante Catulli obitum annos natus est. Sed et haec accurate tractavit Fontaninus l. c. pag. 33—36: Quo argumento *Valerium Catonem* Ciris auctorem ediderit Delrius in Comment. ad Senecam, ex eius verbis intelligi nequit. Quod si tamen Virgilium auctorem Ciris adoptare cum Scaligero et aliis (1) malit aliquis, non tamen eam eodem Scaligero comminiscetur tot alia, quae probatione idonea destituuntur: paullo ante mortem suam, et Athenis aut adeo Megaris, Virgilium hoc carmen composuisse: etsi iam tum, cum Cirim scriberet, auctor carminis nonnulla carmine se tractasse, et, cum famae poeniteret, his depositis ad philosophiam se contulisse: narret ipse v. 1 sqq. 42 sqq. Iuventem tamen se testatur auctor satis manifeste vsq. 42 sqq. *Sed quoniam ad tantas nunc primum nascimur artes; Nunc primum teneros firmamus robore nervos: Haec tamen interea quae possumus, in quibus aevi Prima rudimenta et primos exegimus annos, Accipe.* Si porro Messalam iuvenum doctissimum v. 36 appellare potuit, iuvenili aetate constitutum eum et ipsam tum fuisse necesse est, cum Maro illa scriberet; id quod temporum docet comparatio. (2) Rem tamen vel sic in medio relinquere satias duco.

Inter haec, etsi carminis facies omnino satis liberalis est: negari tamen nequit, varices passim et ulcera corpus obsidere, loca occurrere pluviosa scabra et horvida, versus duriores aut pedestri oratione depressos, alios prorsus corruptos ac sensu carentes, ut interdum honestas illa pris foede contaminata ac prorsus oblitterata sit. Scilicet primum id, quod in carminibus his minoribus evenisse videtur fere omnibus, etiam in Ciri factum arbitror, minore tamen cum audacia quam in Culice, omnium udo maxime foedato carmine, ut iam antiqua satia aetate in ea exercerent se poetarum seu versificatorum ingenia, variando et amplificando carmine. Adscripti in margine versus, saepe imperfecti, a librario, qui describebat codicem, in textum sunt recepti, nonnulli satis arguti, alii ex similibus veterum poetarum locis retracti vel adumbrati; qua de re supra ad Cu-

(1) Nuper quoque Io. Schraderus Emendat. c. 3 pag. 31 Virgilio Cirim vindicavit: nec tamen is argumentis gravioribus, quam olim, suffultus. Idem docte adversus Galli nomen disputat p. 48, et adversus Catullum

auctorem p. 46, Scaligerum autem refellit p. 41.

(2) Natus enim Virgilius a V. C. 684, Messala a 675, nec hic claruit ante 718, aet. 23.

liceam dictum est. Accessit alia calamitas, ut carmina illa per plura saecula ignota et sepulta iacerent, et ut vix unum vel alterum exemplar ad nostram aetatem perveniret; quod cum obscuris fugientibusque litteris oculos librarii recentioris, nam etiam operarum typographicarum, falleret; corruptelâ infinitas inferri necesse fuit.

Conspirant itaque in corruptelis editiones fere omnes, nec o libris scriptis, qui et numero paucissimi, et, quantum intelligo, omnes recentiores sunt, auxilium expectari posse videtur. Nic. Heinsius in epistola ad Octavium Falconerium fatetur, Ciris exemplar sibi nullum evolvere licuisse, autem artem typographicam inventam descriptum. Evolvit tamen ille postea ms. Basilensem, aut variantem lectionem ex eo accepit; ut tamen et ille fuit ebartaceus, et, quantum intelligo, in corruptelas vulgares ubique consentit. Absuit Ciris a prima Virgilii editione, etsi ea minora Virgilii poemata complectitur; accessit vero in Romanam altera: vid. Recensum edd. h. a. Omissa hinc ab aliis, ab aliis addita: cf. Fontanin. Hist. litt. Aquilei pag. 40. Enarrare eam primus aggressus est Domitius Calderinus in edit. Ven. 1483 per Baptistam de Tertis, hinc 1489—1491, 1492 et al. Paulo doctior commentator successit Iulius Pomponius Sabinus, commentariis a. 1486 vulgatis, et 1519—1544 hincque in edd. Henricopetrinjs repetitis: tum copiosior commentator Ascendus a. 1500—1505. et al. Tandem etiam critica manus accessit, eaque viri summi Iosephi Scaligeri in Appendice Virgiliana Lugd. 1573; multas ille attulit emendationes praeclaras, alias durissimas, nonnullas prorsus non fereudas. Lectiones eius et interpretationes recepit omnes Taubmannus, vir doctus, qui, quod supra iam diximus, ex aliorum indicio totus pendebat, suo parce uti solitus, edita Ciri a. 1618. Vix his terve Barthium comparat, qui, interea 1608. Cirim commentario instruxerat, valde tum adolescens, et omnino doctrinae copia praestantior quam iudicii subtilitate. Attigit idem loca nonnulla in Adversarij XX, 20. XXII, 9. XXIII, 9 et 21. XXX, 24, et, ut eo loco se facturum profitetur, de novo Cirim edere constituerat, si exemplum aliquod manuscriptum nancisci, uquam posset. cf. Fontanin. l. l.

Equidem comparatis antiquis, quae ad manum erant, editionibus, omnes fere inter se in easdem lectiones et vitia conspirare intellexi. Quod cum semel animadversum esset, satis habui, Venetam 1484 per Thomam de Alexandria expressam, niox quoque Aldinam primam 1505, comparare. Maquam emendatricem

non experta est Ciris nisi in Aldina: *diversorum veterum poetarum in Priapum lusibus* etc. 1517, de qua editione ab Asulano curata et 1534 repetita iam in prooemio ad Cnlicem dictam est (1). Ex Bembino codice, cuius ope Culex tam praeclare fuit emendatus, Ciris nihil auxilii consequi potuit; quandoquidem in eo codice illa exarata non erat. Alios igitur codices Asulano in Ciri ad manum fuisse necesse est, de quibus nunc nihil constat; proficitur quoque vir doctus in praefatione, se haec carmina *collatis pluribus exemplaribus* emendasse. Aldinam recensitionem expressit in plerisque editio Veneta apud Aloysium de Tortis 1541, sed pleraeque aliae, quod mireris, Aldinam deservere et veterem lectionem repetivere. Occurrunt mox editiones, uti Ven. apud Hieron. Scotum 1544, apud Bonellum 1558, Georg. Fabricii, Plantini, quae in margine varias lectiones habent, quarum magnam partem emendationes virorum doctorum esse vidi. Nam fuisse passim, qui singula loca in Ciri, ut in aliis veterum libris, emendarent. Sic, ut unam vel alteram Iani Parthenii et Pauli Leopardi correctionem taceam, plurima correxerat in Miscell. Epiphyl. VIII, ad sqq. Iac. Nic. Loensis, qui ab amico Leopardo exemplum Ciris acceperat ex prisca editione descriptum, addita eius castigatione. Hanc ipsam editionem Catalectorum intelligo fuisse illem, quam Heinsius diu se frustra quoesivisse sit in Epist. ad Osannum Tom. V Sylloges Burmann. p. 218; nam Berthius in Adversariis ea non ipse usus est, sed ad Loensis fidem provocat. In Miscell. Obs. vol. IV loca nonnulla ex Ciri refractarunt viri docti: sed levioris fere momenti.

Cum a nemine adhuc operam datam viderem, ut lectionum origines, et causas indagaret: studium in ea re posui praecipuum, ob id res molestae plus quam credi potest haberet. Quandoquidem autem inde intellexeram, librorum scriptorum auctoritatem nos fere desistere: confectandi licentiae materiam in hoc libello relictam vobis esse putavi tanto maiorem. Ea itaque ita usus sum, ut, quam aliis ventura dederim, vicissim et mihi ipsi a viris doctis potui.

* * *

In nova recensitione anni LXXXVIII ad manus fuere Schedae

(1) Editio illa 1517 intelligenda, normis in nova recensitione nactus eram, quoties Aldina, tamquam emendatior, a me excutatur. Reliquas duas

Heinsianae, de quibus supra ad Galicem dictum est, tum Io. Schraderi; hae tamen tam moleste ac perplexae scriptae, ut iis extricandis vacare vix possem; imprimis cum in Cirin meliora iam ipse in Emendationibus ~~relegisset~~. Cum a viro docto *Eduardo Burnaby Green* ad calceum Apollonii Rhodii t. I versam in Anglicum sermonem Cirin recorderer, multis emendationibus appositis (1780): has quidem enotere institueram; mox tamen sensu calamo frenum iniectum, cum perpaucae in iis sint, quae sermonis idoli conveniant aut sententiam expeditam habeant.

P. VIRGILII MARONIS

CIRIS (1)

AD MESSALAM

ARGVMENTVM.

M. Valerio Messalae inscriptum est carmen: eique in exordio satis diserta ad v. 100 illud offert poeta. Narrare inde incipit fabulam de Scylla, Nisi Megarensium regis filia. Habebat Nisus in vertice crinem purpureum, urbi ac regno fatalem, ut capi Megara non possent, quamdiu ille incolumis esset. Minos, Cretae rex Megara urbem cum obsideret, Scylla, cum ex muro forte eum prospexisset, insano eius amore correpta est: quo illa victa noctu surrexit, ut crinem illum fatalem clam rescinderet, quo sibi Minos amorem conciliaret. Exeuntem cubiculo animadvertit nutrix, Carne, Iovi olim amata, ex quo illa Britomartin pepererat. Ea alumnae meliora primum persuasit, mox autem multis frustra tentatis ut Nisus pactione bellum componeret, in nutriciae sententiam concessit. Resecta igitur Niso coma aurea et cum urbe Minoi tradita. Is vero facinus tam atrox et impium aversatus, cum in Cretam rediret, puellam, ne piaculo tanto classem contaminaret, ne navi quidem recipere voluit, sed ex navis exteriori latere alligatam secum duxit. Tum illa multa diu conquesta in avem Cirin mutata est; additus tamen mox ei pater Nisus in haliaetum mutatus, qui Cirin avem interncino odio persequitur.

(1) Ciris quænam veteribus avis dicta fuerit: nondum satis expedita res est. Accipitris genus fuisse quid putarent; idque Etymol. M. firmat: *Κίρρις, αἰδὲ; ἰππῶς* Inde alii eandem eam cum circo tradidere. vide Munker. ad Illyin. f. 108 De halia-

eto. (haliaetum scribunt alii, non satis bene) minor est dubitatio: cum ipsam nomen aquilam marinam prodet, et Aristoteles Hist. Anim. IX, p. 32 inter sex aquilarum genera *ἀλκυονίδας* recensent. Addit aliis Plinius lib. X, 3. cf. Munker. ad Anto-

min. c. 11. Thysoequilam, seu potius Donoquiltam, nunc appellari. Lucianus tradit in Miscell. Epiphyl. VIII, 26, quoniam versatur in dunia seu collibus arenosis iuxta Marc. Cuniculis quoque eum insidiari et fetus depredari.

Percilem alios putasse esse cirim, quae solitaria avis sit, disco ex Iulio Sabino. Notus edidit poëta ipse has: esse eam pulcriorem cygno vs. 489, in vertice cristae purpurea 501, pluma vario colore 502, crura rubentia 505, 506, degit solitaria in locis desertis 518, 519, odium in eam pertinax est haliaeti 532 aeqq. Adde eam in Graecia, et Italia forte, habitare, et inter serenae ex pluvio caelo tempestatis praesagia referri in Georg. I, 404 sq., si in conspectum veniat haliaetus cirim fugans. Quae de ciri commemoravimus, vix videntur in alaudam cadere, quam uno cristae argumentum multi in ea quaeivere: in quod avium genus saevire solet accipiter fringillarius, dictus inde alia Nisus. Scaliger ad Cirim v. 528 falconem interpretatus est haliaetum, Cirim autem Egrettam: quo nomine appellatae videtur Ardeam albam minorem, Garzettam quoque appellatam. Inter haec nihil effici potest, nisi avium per istos tractus genera melius feneamus; sit enim probabile, domesticam Megarensibus avem Cirim fuisse. Mergum Megaridem frequentare (αἰθνας): ex Paus. I, 5, p. 13 didici.

In fabulae autem translatione per hoc carmen mirum videri potest, multa vix verbo attingi, quae tamen posita narrationis capita esse videbantur, ut comae ipsa recectio et Scyllae cum Minos super ea pactio. Quae quidem res but poëtae vitio aut loci luxatione accidere debuit, aut a poëtae arte profecta est, dum ille

leviter tantum attigit ea, quae ab aliis diligenter erant ornata. Fabula enim a multis iam erat tractata. Genes scilicet poëtae, et variis signmentis etiam per interpretationem, exemplo ipsius Callimachi, in Αἰθνας, variata: quod in ipso earmine, etsi parum poëtae, exponitur, vs. 54 aeqq., ubi vid. not. Neque Hyginus inscitiae accusandus erat, qui fab. 198 in piscem mutatam esse Scyllam narravit. Tradiderat et hoc scilicet alius poëta, forte Tragicus aliquis. Aeschylus monili aureo corruptam Scyllam, πορφυρὴν Ἐρύλλαν, Minoi patrem immortalis capillum (ἀθάνατον τρίχην) prodidisse: *νύχθαι δὲ μὲν Ερμῆς*; quod ad Nisum refert eiusque mortem Scholiae; nisi de Scylla illa accipienda putes, ut exquisitior aliqua fuerit narratio de poena per Mercurium, ab ea sumta. Prior tamen explicatio cum eo convenit, quod apud Apollod. ex III, 15, 8, *τρίχην ἀργυρεομένην* talivtrā. Ceterum Aeschylus ad aversionem refert Scyllae facinus, quod alii ab amore incesto repetunt. Capilli color purpureus a plerisque traditus: etiam a Callimacho apud Suid. in Κρίνα. *Πορφυρῆν ἤμωσα τρίχην, δέματι δὲ ὀρίνῃ* purpureum: cf. Toup. Curiae noviss. p. 81 et Apollod. Auream comam narravit nonnulli, confusa forte fabula simili cum Pterelao Neptunus immortalitatem dedisset *ἐν τῇ κεφαλῇ χαυροῦ ἐνθάδε τρίχην* Apollod. II, 4, 5, ubi cf. Obs. Omnino haud assequaris, quid antiquos homines in his fabulis ad hoc signmentum adduxerit, ut, quod etiam de Samsone narratum novimus, in capilli natura mirabilem aliquam virtutem latuisse narrarent.

Cum Κρίνη et ipsa sit inter aves carnivoras aliis infestas (v. Aristot. H. Anim. IX, 1 et 17), putabam forte nominis huius fabulae opportunitatem dedisse: nec tamen eam

Et si me vario iactatum laudis amore,
 Inritaque expertum fallacis praemia vulgi,
 Cecropius suavis exspirans hortulus auras
 Florentis viridi Sophiae complectitur umbra:
 Num mea quaeret eo dignum sibi quaerere carmen?
 Longe aliud studium atque alios adcineta labores,
 Altius ad magni suspendit sidera mundi,
 Et placitum paucis ausa est adscendere collem:
 Non tamen abistam coeptum detexere muntis.
 In quo iure meas utinam requiescere Musas,
 Et leviter blandum liceat deponere morem.
 * Quod si mirificum proferre valent genus omnes
 * Mirificum saeculi, modo sit tibi velle libido;

avem in hac fabula memoratam vidi. Sed Scyllam a Minos ex navī suspectam, et quidem gubernaculo alligatam, inde in cirinr avem mutatam, tradiderat quoque Metamorphosedu libello, qui nunc inter deperditos est, Partheuius; ut ex Eustathio ad Dionys. Perieg. 420 didici (v. de eo Mellmann. de causis et auctorib. Narrat. de mutatis formis pag. 83). Iam hunc nostro poëta ante oculos fuisse probabile facit studium Partheui le- gendi et latine convertendi, quod inter Latinos poëtas magnam fuit: Hos autem in argumentis mythicis, a poetis poëta Graecia tractatis, imprimis ingeola exercuisse, tot illis carminibus, quorum nonnulla quoque servata sunt, satis constat. Cecum similia argumento carminis nostri sunt nonnulla in Propertii El. IV libri IV de Tarpela, quas Sabini Capitolium prodidit.

Cum difficultas huius carminis interpretandi plerumque ex depravata lectione proficiscatur; ad criticos ani-

madversiones pleraque relinere et hic necesse fuit.

1-9. Iungenda sunt: *Eti*... non tamen abistam. In primis versibus se, abiectis iis studiis, quibus apud vulgus inclarescere voluerit, philosophiae Epicuri operam dare ait. Color orationis similis est Catulliano carmini LXIV: *Eti me assiduo confectum cura dolore deprecatur a doctis, Hortale, virginibus vario amore laudis*, variis modis ac viis laudem et famam venatus erat. Sed vid. Var. Lect. *irrita praemia*, h. vana, inania; nam autem ipsa fama et gloria, quam carmine consequi studuit. 3. *Cecropius hortulus*. Epicuri sectam ac disciplinam per hortum eius, quem Athenis habuit, in quo docere solebat, declarari notissimum. Illustrat locum Barth. Advers. XX, 20, et lo. Schrader. Emendat. p. 31 sq.

5-8. *Musa*, cuius nomen in corruptis vs. quarti verbis latere necesse est, acineta aliud studium et labores, h. aggraum aliud studium, philoso-

Si me iam summa Sapientia pangeret arce,
 Quatuor antiquis quas heredibus est data consors;
 Vnde hominum errores longe lateque per orbem
 Despicere, atque humilis possem contemnere curas:
 Non ego te talem venerarer munere tali;
 Non equidem; quamvis interdum ludere nobis,
 Et gracilem molli liceat pede claudere versum;

phiae scilicet (ut Ach. IV, 493 *magicas invitam astringer arces*); *suspēdit* (vel *sq.*, h. *suspensa* est, *suspensio* animo contemplator, vel *me*, ut Iulius Sabinus explet, aut, quod mellius, *subtendit*) *aliquis ad magni sidera mundi*, et quia est, Collem Sapientiae, ad quem pauci emergunt, ascendere: abulviam tūtem coeptum carmen. Videtur carmen iam olim coeptum, mox sepositum esse. Ceterum carminis initium habet aliquam similitudinem cum epigr. VII iof. in Catalectis.

14-41. Si in philosophiae studio iam satis proficissem, — ut maius carmen de rerum natura conscribere possem: hoc tibi dedicarem. Haec subiiciuntur vs. 36 sqq. *summa arce*, cf. ad v. 8. *me pangeret*, figeret, statueret, collocaret. 15. Arx, quam quatuor summi philosophi tenent, Plato, Aristoteles, Zeno, Epicurus. (Pro Zenone Pythagoram veteres interpretes nominant) *arx data est consors*, elegantius, quam *ius consortibus*, quatenus heredes sunt Socratis. Expressus autem totus locus ex Lucretii notis vs. lib. II, 9 sqq.

21 sqq. Celebratissima res in Panathenaeis magnis, quae Athenis quinto quoque anno agebantur, populum Minervae. vid. Meurs. Panathen. c. 17 sqq. Ducebatur occultis ma-

chinis per terram navis, ad speciem remis instructa, ad Minervae templum; populum, pro velo suspensum, mox utrum pro veste Minervae signo instructum, an sedentis gretho appositum, an, quod probabile sit, pro cultus praetextum, sit, nulla auctoritate expressa doceri posse video. Ceteroqui Aulacis signis docuum obductis in stylo passim fuisse satis constat: unde etiam in ultimam opinionem proniores sumus cum Sturto (*Antiqu. of Athens* T. II, p. 7). Pollucis auctoritas, qui VII, 50 *νίκηλον* etiam *ἐνίσθηται* fuisse ait, idque colligi posse ex *ἐνίσθηται* *νίκηλον* de amiculo vel indumento est accipiendum: id enim ipsi est *ἐνίσθηται*. Populo intextae res a Pallade gestae, imprimis pugna cum Titanibus et Gigantibus: mox quoque strenuorum ducum Athenis egregis facta, sicut viri docti, Scaliger ad h. l. et Meurs. l. c. Volunt id docere ex Aristoph. Equ. 563, ubi maiores praedicantur digni ea urbe vel *νίκηλον*. Hoc tamen clariorem locum affectri velim: nam Comicum poemam Panathenaeam respicere potius arbitror, quae annuali incedebant viri. Etiam Pepli nomen, quo Aristoteles librum inscripsit, quoniam de heroum tumulis confecerat, virtute hinc illustrant. Nostri poetae locus rem non magis probat. cf. ipf. ad v. 36,

Sed magno intexens, si fas est dicare, peplo,
 Qualis Erechtheis olim portatur Athenis,
 Debita cum castae solvuntur vota Minervae,
 Tardaque confecto redeunt Quinquatria lustro,
 Cum levis alterno Zephyrus concrebuit Euro, 25
 Et prono gravidum provexit pondere currum.
 Felix ille dies, felix et dicitur annus;
 Felices, qui talem annum videre, diemque.
 Ergo Palladiae texuntur in ordine pugnae:
 Magna Giganteis ornantur peplo tropaeis; 30
 Horrida sanguineo pinguntur praelia cocco;
 Additur aurata deiectus cuspide Typho,
 Qui prius, Ossaeis consternens aethera saxis,
 Emathio celsum duplicabat vertice Olympum.
 Tale deae velum sollemni in tempore portant. 35

24: *si fas est dicere*: non tam ad religionem refero, quam ad audaciam coepti; et olim, pro tum, sequente etiam cum. Agn. VIII, 391: *Non secus atque olim, ut dicitur*.

25, 26. *Cum levis alterna Zephyrus concrebuit Euro*: alternis Zephyrum cum Euro spirare ait, eoque tempus Panathenaeorum habendorum declarat: quod hic ad primum ver retrahere videri potest. Mense tamen Hecatombaeone, et quidem die XXIII, tertio cuiusque Olympiadis anno, ea celebrata esse satis constat; est ille primus mensis anni Attici, quem a primo plepilonio post solstitium aestivum processisse quis ignorat? Aestatis igitur ingressae tempus declarari hoc verum dicendum est: quod tamen quam commode per pugnam Zephyri cum Euro designetur, non dicam. Etsi Zephyri fluitas non modo ver, sed et aestatem incuntem alibi quoque indicant, cf. Georg. III, 322. Hactenus itaque illud ferri potest. Si

tamen, quod paulo ante memoravi, navis, etsi machinis acta, velis expansis ventum excipere vix est: expedita est vs. 25 et 26 sententia, cf. V. L.

29-34. Locus, etsi ab h. l. forte alienus, classicus tamen post Enrip. Hecub. 466 sq. de peplo Minervae. confl. ad vs. 24. *Giganteis tropaeis*; praelio et victoria de Gigantibus Pallante et Echione Enceladoque prostratis inprimis dea tum inclaruit. *pinguntur*, quod vs. 29 *texuntur*. Typho vel Typhoeus, diversum a Gigantibus nimirum, saepe tamen in eorum censum a poetis relatum, procellarum et turbinum, cumque iis eructantium ignis montium, symbolum aptis frequentatum: Ab aliis ille a Iove prostratus narrari solet: quae vel ex Apollodoro tenent. Minervae in ea victoria partes etiam Horatius tribuere videtur in noto loco Carm. III, 4, 53. Stans eum: hasta capiti prostrati montis imposita dea occur-

Tali te vellem, iuvenum doctissime, ritu
 Purpureos inter Soles et candida Lunae
 Sidera, caeruleis orbem pulsantia bigis,
 Naturae rerum magnis intexere chartis;
 Aeternum Sophiae coniunctum carmine nomen 40
 Nostra tuum senibus loqueretur pagina saeculis.
 Sed quoniam ad tantas nunc primum nascimur artes;
 Nunc primum teneros firmamus robore nervos:
 Haec tamen interea, quae possumus, in quibus aevi
 Prima rudimenta et primos exegimus annos, 45
 Adcipe dona, meo multum vigilata labore;
 Et praemissa tuis non magna exordia rebus:
 In pia prodigiis ut quondam exterruit amplis
 Scylla, novaeque avium sublimis in aëre coetus
 Viderit; et tenui conscendens sidera penna 50
 Caeruleis sua tecta supervolitaverit alis;

ria in patera Medicea apud Demstar.
 l. V. *Enathius vertex*, Palion esse
 debet, Olympo l. l. impositus, ut
 Georg. I, 291 Osse.

36. *Tali ritu*, hoc modo sit auctor
 vellet se, tamquam peplum, carmen
 de rerum natura scribere etque Mes-
 salias nomen intaxera. 37, 38. Luna,
 quae invehitur per orbem; caelutq;
 bigis. Sidera Lunae pro sidera, et
 pulsare de curru, seu aquis curru
 tracto solum quatientibus sollemne.
purpureus pro pulcer, frequens poetia.

40, 41. *Nomen tuum, coniunctum*
Sophiae, carmine (h. nomiui Sophiae
 in carmine), *pagina nostra loqueretur*
aeteris saeculis senibus, h. seria.

42. *ad tantas artes*: non de poetica,
 ut perperam post ceteros Pontanus
 quoque Hist. litt. Aquilae. p. 37 sta-
 tuit, sed de philosophia studio ac-
 cipt, ad quod nunc primum accessit.

47. *Et praemissa*. Si sensus inest,

debet poeta significare, se praemit-
 tare quasi exordia, s. praeludia, car-
 minis, quo aliquando Messalias res
 gestas persequetur, hos lusus, ut
Scylla in avem mutata sit: quod ela-
 ganter extulit: ut... *novos avium, su-*
blimis in aëre, coetus Viderit, et *tenui*
conscendens sidera penna Caeruleis sua
tecta supervolitaverit alis. 48. Cor-
 ruptis verbis declarat verum ipsam
 Scyllam exterritam fuisse forma sua
 mutata, videns scilicet se eveni factam.

54 seq. Multi poetas Scyllam in Sa-
 rum Scyllasum, naufragis infame,
 in Italiae extremae ab occidente oris,
 haud longe a Freto Siculo, mutalam
 narrant, cf. ad Aen. III, 555. No-
 ra est, de Scylla diversas fabulas
 tradi, et plures Scyllas ab aliis ma-
 morari, ab aliis confundi. conf. ad
 Ecl. VI 74. et ibi Eac. IV, *monstra*
conversa in animum Scyllarum pro mon-
stro, canibus maribus, quibus succincta

Hanc pro purpureo poenam scelerata capillo,
 Proque patris solvens excisa funditus urbe.
 Conplures illam, et magni, Messalla, poetae
 (Nam verum fateamur: amat Polyhymnia verum) 55
 Longe alia perhibent mutata membra figura;
 Scyllaeum monstra in saxum conversa vocari;
 Illam esse, aerumnis quam saepe legamus Vlyxi
 Candida succinctam latrantibus inguina monstria.
 Dulichias vexasse ratis, et gurgita in alto 60
 Deprensos nautas canibus lacerasse marinis.
 Sed neque Maeoniae haec patiuntur credere chartae,
 Nec malus istortum dubiis erroribus auctor.
 Namque alias alii vulgo finxere puellas.
 Quae Colophoniaci Scyllae dicantur Homero. 65
 Ipsi seu Lamiae mater sit, sive Crataeis,
 Sive illam monstro genuit Persea biforini,
 Sive est neutra parens: atque hoc in carmine toto
 Inguinis est vitium et Veneris descripta libido;
 Sive etiam est iactis speciem mutata venenis, 70
 Infelix virgo: quid enim commiserat illa?
 Ipse Pater nudam saeva complexus arena

erat Scylla. conf. Aen. III. 424 sqq.
 431. 432.

66. Ordo sententiae ab his usque
 ad v. 89 sqq. procedit: Sed ipsi seu
 Lamiae mater sit, seu Crataeis, seu
 Persea, h. e. Hecate: sive illa alle-
 gorica est libido Persea, sive puella
 a Neptuno oppressa et in monstrum
 mutata, sive puella quacunque corporis
 faciens: Quicquid est, de ea potius
 agamus Scylla, quae in Cirin mutata
 est. Lamiae filiam tradiderat Scyllam
 Stesichorus. vid. Schol. Apollonii IV,
 828. Crataeidis autem Homerus Od.
 p. 424. Persea est Hecate, Perseae
 ex Asteria filia: monstrum biforini,
 dupes, Phoreys vel Phoreya.

68, 69. Seu fabula Scyllae alle-
 gorica est libidinis narratio. Simili
 modo eam interpretatur Fulgentius
 Planciades Mythol. II, c. 42 et He-
 raclides in Allegor. p. 496.

70. Ex poetis verbis talis fabulae
 habitus esse debuit: Scylla a Neptuno
 oppressa Amphitrite iram in se con-
 citaverat; quae eam aliquanto post ita
 ulta est, ut, cum marito per mare
 vela, veneno aquas inficeret, quo illa
 aqua marina corpus lavans in mon-
 strum mutaretur. — 62. Ipse pater,
 Neptunus, ex noto scelerum more
 de Iove, de Plutone et Neptuno. Alii,
 pro mari, fontem, in quo Scylla se
 lavaret, Amphitrite medicaminibus

Coniugium carae violaverat Amphitrites;
 Attamen exegit longo post tempore poenas,
 Vt, cum cura sui veheretur coniugis alto,
 Ipsa truce[m] multo misceret sanguine pontum.
 Seu vero, ut perhibent, forma cum vinceret omnis,
 Et cupidos quaestu passim spoliaret amantes:
 Piscibus et canibus rabidis vallata repente,
 Horribiles circum vidit se sistere formas.
 Heu quoties mirata novos expalluit artus!
 Ipsa suos quoties heu pertimuit latratus!
 Ausa quod est mulier numen fraudare deorum,
 Et dictam Veneri votorum vertere poenam:
 Quam, mala multiplici iuvenum quod saepta caterva
 Dixerat atque animo meretrix iactata ferarum,

inquinasse narrarunt: ex quibus Tzet-
 ta rem exponit ad Lytophr. 45-648.
 Circes artibus id factum treditur in
 vulgari narretione de Glauci amoribus
 apud Ovidium, Hyginum et Elios. —
 75, 76 ut misceret Amphitrite pontum
 nullo sanguine, quod pro veneno di-
 ctum esse necesse est. Dum involu-
 batur mari cura coniugis: ipsa Am-
 phitrite. Olim ad Scyllam nautas la-
 niantem referebam, ut multo sanguine
 misceretur mere.

77-88. Sive Scylla fuit puella exi-
 mian fœmine, quae corporis quaestum
 fecit et a Venere in monstrum mari-
 num est mutata.

83, 84. Laeserat, ad horum pos-
 tarum mentem, Scylla meretrix nu-
 men; intervertendo et intercepto
 poenam votorum dictam Veneri a iu-
 venibus, quos illa amore sui irretie-
 rat. Vt voti reus aliquis dicitur, cui
 successu secundo, ex voto persolvenda
 sunt, quae taceat; sic spectat poena
 ad reatum quasi votorum, quibus se
 obligaverant Veneri, quaeque ipsi

nunc erant persolvenda; sed iuvenes
 ea, quae ex voto debebant, aut voti
 solvendi causa Veneri destinaverant,
 ad puellam, quae quantum faciebat,
 apportabant. Scilicet aliter accepit
 novum more Graecorum, debitam
 mercedem: an quod noluit persolvere
 decimas quaestus sui, quae taceat
 Veneri? sed tunc melius legeretur:
 avertere, an quod melius est, mer-
 cedem a iuvenibus accipiebat, iuvenes
 ipsos excludebat? Haec Scaliger;
 sed in poetæ verbis vix ea latent.
 Scyllem de acorio avesq. etiam He-
 racleitus de incredib. cap. 2 exposuit.

85-88. Quam merito tali custore
 infamem fuisse, recteque adeo illa
 de ea narrata esse, testatur Palaephatus,
 quod, septa meretrix multiplici
 iuvenum caterva, atque animo fera-
 rum (hi sepo ac caero) iactata, agi-
 ta, mala dixerat, frandas, mendacia;
 quo latratus, pro poena Scyllae mu-
 tatae attributus, requirere videtur.
 Ceterum, cum de lectione Palaephatus
 vix dubitari possit, apparere

Infamem tali merito rumore fuisse,
 Docta Palaephathia testatur voce papyrus.
 Quidquid, et ut quisque est tali de clade locutus,
 Omnia sint: potius liceat notescere Cirin;
 Atque unam ex multis Scyllam non esse puellis.
 Quare, quae, cantus meditantī mittere certos,
 Magna mihi cupido tribuistis praemia, divae
 Pierides: quarum castos altaria postes
 Munere saepe meo inficiunt, foribusque hyacinthi
 Deponunt flores, aut suave rubens narcissus,
 Aut crocus alterna coniungens lilia caltha,
 Sparsaque liminibus floret rosa: nunc age, divae,

videtur etiā hoc ex loco, nos verum Palaephathium non habere, et esse alterius auctoris libellum *ἡπὶ ἀνέκτων*, qui a nobis teritur; nam in hoc c. 71 diversa utique ratione, etsi satis inepta, de navi Tyrrhenorum pituitica, fabula exponitur. Viderunt hoc iam Grotius et Scaliger. Nisi forte permistavit auctores poëta; nam is, qui nunc sub Heracliti nomine venit, *ἡπὶ ἀνέκτων* scriptor fabulam fere ad istum modum interpretatur. In eodem c. 14 occurrit simile quid de Sirenibus; quod sub Palaephathi nomine profert Hieronymus Chron. Euseb. a. 843. Miror tamen, hominem nostrum ad Palaephathum provocare, cum notior ei esse debere Callimachi auctoritas Fragment. CXXXIV: is sive in *Alcēis*, sive in *Hecle* (ut Toup. Cur. novis. ad Suid. p. 80 putabat), Scyllam mulierem libidinosam ediderat: *Σκύλλα, γυνὴ παρὰ φρενὰ, καὶ οὐ ψύδιος οὐδὲ μ' ἱχθυόσας*. Scylla, meretrix, nec falsum nomen habet. Dixerat de eadem: *πορρωπρεπὴν ἡμῶς κρηνα*, h. e. *τρίχης*, v. ad pr.

89 *sqq.* Verum cuiusque modi laec omnia sint, quicquid et ut quisque

de iis narravit; equidem de ea Scylla agam, quae in Cirin mutata est: inclarescat illa meo carmine, nec sit una de multis, ignobilis. Clades videtur ipsa perniciose puella esse: *furdi nostri calamitas*.

92—100. Quare — divae Pierides — nunc age, divae, nunc praecipue adspirate labori nostro, is ordo sententiae: ideoque pravam interpunctionem emendavi.

94, 95. De sacrificio Musis fieri solito agit: quarum castos postes altaria saepe inficiunt munere meo. Ara in templi aditu vel vestibulo stabat; ita, victimae sanguine, postes ac ianua templi adaspergi poterant. Ita saltem ea, quae habemus, interpretanda sunt. Sintne integra, alia est quaestio. Videtur potius de corollis et sertis agi, quibus ornantur fores templi et parietes. Scaliger inficiunt ad nidorem refert: *κισσῶσαι*. Durum hoc, meo sensu.

96, 97. Vestigia Virgilianae Musae: Ecl. III, 63, *suave rubens hyacinthus*. Ecl. II, 50, *Mollia luteola pingit vacetnis caltha*.

Praecipue nostro nunc adspirate labori:
 Atque novum aeterno praetexite honore volumen. 100
 Sunt Pandionis vicinae sedibus urbes;
 Actaeos inter collis et candida Thesei
 Purpureis late ridentia litora conchis:
 Quarum non ulli fama concedere digna
 Stat Megara, Actaei quondam munera labore 105
 Alcathoi, Phoebique; deus namque adfuit illi:
 Vnde etiam, citharae voces imitatus acutas,
 Saepe lapis recrepat Cyllenia munera pulsus;
 Et veterem sonitu Phoebi testatur honorem.
 Hanc urbem, ante alios qui tum florebat in armis, 110

101 sqq. Ornate. Inter alias Athenis
 vicinas urbes fuit Megara. Pandio-
 nem Athenarum regem fuisse notum
 est. *litora candida* propter marmor
 candidum; et *ridentia conchis*, accurate
 ad naturam loci: nam, quod Scaliger
 iam monuit ex Pausania lib. I, 44,
 totus ille tractus agri Megarensis la-
 pide conchita abundat, candido ad-
 modum colore, cui plurimae insunt
 conchae marinae.

105 sqq. Fabula Megarensium do-
 mestica v. Pausan. I. I, 42 pr., quam
 iam Theognis attigit vs. 774, 772.
 Alcathous Pelois f. Megaram, seu ve-
 rius acropolis, Nisaeum, muris cin-
 xisse ferebatur, Phoebæ operae con-
 sorte: unde seu saxum aliquod, cui
 Phoebæ cithara fuerat imposita (sic
 Pausan. l. c. et Epigramma a Staligero
 laudatum, quod vide in Antholog. lib.
 IV, p. 490, Steph. p. 351. nunc Ana-
 lect. T. III, p. 192. Jacobs. T. III, p.
 160.) seu turris erat, quae lapillo
 percussa, in citharae tastae morem,
 resonabat (Ovid. Met. VIII, 14 sqq.)
 Alcathous *Asotus* h. l., quatenus Me-
 garensis ager Atticae pars haberi po-

terat, et olim in Atheniensium ditione
 fuisse credebatur; cf. Pausan. I, 39,
 p. 91. f. 95. Nam aliqui e Pelepon-
 neso advenerat Alcathous, Pelopis
 quippe filius.

107. *imitatur saxum citharae sonum.*
Cyllenia munera, lyram a deo Cyl-
 lenio, Mercurio, inventam. Lapis
 igitur pulsus, si percussus fuerit, *re-*
crepat lyram, h. resonat, imitatur
 sonum lyrae. *veterem Phoebi hono-*
rem: videtur hoc eodem sensu dictum,
 pro munere, invento, Apollonia, ci-
 thara, cuius sonum saxum refert,
 adeoque memoriam lyrae si imposi-
 tae servat.

110. *florebat absolute*: cum aliis
 adici solet, laude, virtute. Sic Ca-
 tull. *florantem Iacchum absolute* di-
 xerat, scilicet annis, LXIII, 254, ob
 sempiternam iuventutem. *remige*:
 docte: nam cum classe advenerat Mi-
 nos, cuius *Sulavoxporia* illustra-
 vimus in Commentar. Soc. R. Gotting.
 T. I, P. II, p. 71 sqq. — 112. Causa
 belli Niso a Minos illati memoratur,
 quod Polydus, qui Creta aufugerat,
 a Minos armis repetebatur: v. V. L.

Fecerat infestam populator remige Minos:
 Hospitio quod se Nisi Polyidos avito,
 Carpathium fugiens et flumina Caeratea,
 Texerat. Hunc bello repetens Gortinius heros
 Attica Cretaea sternebat rura sagitta.
 Sed neque tunc cives, neque tunc rex ipse veretur
 Infesto ad muros volitantis agmine turmas
 Ducere, et indomita virtute retundere mentis;
 Responsum quoniam satis est meminisse deorum.
 Nam capite a summo regis, mirabile dictu,
 Candida caesaries; florebat tempora lauro;
 At roseus medio fulgebat vertice orinis;
 Cuius quam servata diu natura fuisset,
 Tam patriam incolumem Nisi regnumque futurum,
 Concordes stabili firmarunt numine Parcae.
 Ergo omnis caro residebat cura capillo;
 Aurea sollemni contum quoque fibula ritu
 Mopsopio tereti nectebat dente cicadae.
 Nec vero haec vobis custodia vana fuisset,
 Nec fuerat: nisi Scylla novo concepta furore,
 Scylla, patris miseri patriaeque inventa sepulcrum,
 O nimium cupidis si non inhiasset ocellis!
 Sed malus ille puer, quem nec sua flectere mater

116 sq. Sed Megarenses et Nisus
 non cunctantur Minos occurrere et
 muros urbis defendere: quippe ca-
 pito purpureo (de quo v. ad pr. Ciris)
 confat etc.

123. Cuius—natura, pro qui. crinis.
 Bithius Advers. XXIII, 2 laudat ex
 Avien. Periég. (v. 57) *pigra ponti Se*
natura tenet, h. pontus.

127, 128. Fibula aurea nectebat eum
 crinem dente lareti cicadae. Erat sci-
 licet fibula in cicadae formam facta
 ritu Attico. Nota nunc res, Athe-

nienses τερτυροποῦστρα; fuisse, ha-
 buisse cicadam auream crinium cin-
 cinnis innexam. Post Scalig. et Taub-
 mann. ad h. l. et Meurs. v. Perisom.
 ad Aelian. IV, 22. Sed princeps locus
 est Thucid. I, 6.

133. Non ignobilis de Amoris po-
 tentia locus, etai a multis tractatus,
 et alienus forte ille ab h. l., cum ira
 Cupidinis nullum, in sqq. locum ha-
 beat: quo tamen viam sibi posita struit
 ad ipsam narrationem a v. 139 sqq.
 Quae tamen inde sequuntur omnia

Iratum potuit, quem nec pater atque avas idem
 Iupiter; Ille etiam Poenos domitare leones, 135
 Et validas docuit vires mansuescere tigris;
 Ille etiam divos, homines; sed dicere magnum est;
 Idem dum tristes acuebat parvulus iras
 Iunonis magnae: [cuius periuria divae
 Olim se meminisse diu periura puellae 140
 Non ulli liceat:] violaverat inscia sedem,

aunt foede corrupta et interpolata
 usque ad 163. Obscura quidem res
 est, sed Scyllam apparet religionem
 Iunonis violasse, cum inter luum
 pillae cum aequalibus in loco sacro
 ulterius, quam fas erat, processisset.
 Ita evenisse, ut Minoem prospiceret
 eiusque amore capta insaniret. Nec
 vero apparat a poëtae verbis: pecca-
 tumne fuerit in hoc, quod locum
 sacrum et arcana religionis imprudens
 adierit; an quod nudaverat corpus;
 qua quidem re Iunonem tantopere
 exarsisse quis non miretur; ferres,
 si Diana aut Minerva esset. Nostri
 poëtae multa haberent, quibus haec
 probabiliter fingi possent. De ludis
 Iunoni, quales Pans. V, 16 memorat,
 institutis agi non videtur. Quid? quod
 nec Iunonis templum aut praecipua
 aliqua religio Megaris fuisse videtur.
 Certe Pausanias ne aedem quidem vel
 signum Iunonis in ea urbe memorat.
 Videtur aliquid de periurio puellae
 attingi, quo Iunonem laeserit. Sed
 locus tam sribliginosus est et in-
 interpolatus varils vefsificatorum laci-
 nifis, ut nihil habeas cui satis confi-
 das. Exspectabam cum Scaligero, ut
 studio ludendi provectam ad ipsa ur-
 his moenia pervanisse diceret puellam
 poëta, unde illa cum prospiceret,
 Minoia amose esset correpta. Sed in
 poëtae verbis nihil, quod eo ducat,

video. Poterat a poëta causa irae Iu-
 nonis ex eo adstrui, quod Minos Iovis
 erat filius ex pellice. Nec illud satis
 dilucide exposuit poëta, quare et qua-
 tenus Amor Iunonis irae ac vindictae
 in amore puellae iniciendo indulse-
 rit. Veneris impulsu Minoem a Scylla
 amatum esse prodiderant alii, quos
 Hygin. sequitur f. 198. Moniti aureo
 Inductam Scyllam Aeschylus: vid.
 sup. ad pr. Ciris.

134. *pater atque avas idem Iupiter.*
 De hoc v. docta disputatio Valkenarii
 ad Eurip. fragm. pag. 459. add. Mus-
 gravii ad Hippol. 539. Scilicet a di-
 versis poëtis Venus Iovis filia et eadem
 mater Amoris e Iove tradita fuerat;
 unde nunc Iunus. Iungenda autem:
Sed malus ille puer, — Idem tuum va.
 138.

Vs. 138. *Idem tristes.* Quantum ex
 loco salebroso assequi licet: puella
 religionem templi Iunonis violaverat,
 inter ludendum cum aequalibus pila
 in sacrarium temere emissa; quan-
 cum repelsum ivisset, in templi po-
 netrale irruperat. Ut puellam puniret,
 infausto amore eam a Cupidine in-
 flammari curavit Iuno.

141. *Violata loci sanctitas esse vi-*
detur inter ipsa sacra facta, puella
procurrente ante coetum matronarum
et puellarum. sedem de templo et
ruptu accipie. sacris operata deae

Dum sacris operata deae-lascivit, et extra.
 Procedit longe matrum comitumque catervam,
 Suspensam gaudens in corpore ludere vestem.
 Et tumidos agitante sinus Aquilone relaxans: 145
 Necdum etiam castos agitaverat ignis honores,
 Necdum sollemni lymphâ perfusa sacerdos.
 Pallentis foliis caput exornarat olivae:
 Cum lapsa e manibus fugit pila, cumque relabsa
 Procurrit virgo: quo utinam ne prodita ludo 150
 Aurea tam gracili solvisset corpora palla!
 Omnia, quæ retinere gradum, cursumque morari
 Possent, o tecum vellem tua semper haberes!
 Non unquam violata manu sacreria divae,
 Iurando infelix nequidquam iura piasses. 155
 Et si quis nocuisse tibi periuria credat,
 Causa pia est: timuit fratri te ostendere Iuror.
 At levis ille deus, cui semper ad ulciscendum
 Quaeritur ex omni verborum iniuria dicto,
 Aurea fulgenti depromens tela pharetra, 160
 Heu nimium tereti, nimium Tirynthia visu,

lascivit, sacris dum operatur, puella cum aequalibus ludit. — 144, 145. *Veste* igitur recincta, soluta, procurrit: ita ipso cursu auram movet vestis agitata.

146, 147, 148. Obscura sententia, quam nec Scaliger habet quomodo expedit. Videamus verba: *honores ignis castos nondum agitaverat sacerdos*, h. e. nondum flabello aura agitata ignem succenderat in ara; *nec dum sollemni* — nec ea rite lota caput ex more sacrorum sertis et infolis velaverat: cum pila eius manu elapsa est. — 150: *prodita* in fraudem inducta, ut religionem violaret. — 152. Obscura et hiulca tota haec oratio.

Utinam veste impedita, relenta suis, quominus longius procederes! Sic nunquam violatae religionis poenam dedisses. Si modo ea per periurium declarari potest; periurii tamen proprie dicti nulla hic subest ratio. vid. Var. Lect.

159. *ex omni verborum dicto*: Est ex Scaligeri sententia dictum h. l., ut *eros*, res; sed potius ad iusiurandum voluit referre incitus homo, qui hos versus seu struxit seu interpolavit: *iniuria verborum*, offensio.

161, 162. Vid. Var. Lect. Ex toto loco electis quæ ab inductis interpolatoribus illata sunt, sana videntur habenda esse haec v. 129. nisi Seyl.

Virginis in tenera defixerat omnia mente.

Quae simul ac venis hausit sitientibus ignem,

Et validum penitus concepit in ossa furorem.

Saeva velut gelidis Ciconum Bistonis in oris,

Ictave barbarico Cybeles antistita buxo,

Infelix vingo tota bacchatur in urbe;

Non styrace Idaeo fragrantés picta capillos,

Cognita non teneris pedibus Sicyonia servans,

Non niveo retinens baccata monilia collo,

Multum illi incerto trepidant vestigia cursu.

Saepe redit patrios adscendere prodita muros,

Aeriasque facit caussam se visere turrès.

Saepe etiam tristis volvens in nocte querelas,

Sedibus ex altis coeli speculatur amorem;

Castraque prospectat crebris lucentia flammis.

Nulla colum novit: carum nec respicit aurum.

Non arguta sonant tenui psalteria chorda;

Non Libyco molles plauduntur pectine telae.

la, novo concepta furore, Minos cupidis si non inhians ocellis! Sed malus ille puer, quem nea sua flectere mater Iratum potuit, quem neo poter atque avus idem, Aurea fulgenti depromens tela pharetra Virginis in tenera defixerat omnia mente.

163. Comparat Scaliger Catull. LXIII (Epithal. P.), 91 sq. aud. Apollon. III, 280 sq., et ad v. 165 Nicand. Alexipharm. 217 sqq. H. 271 *τερυοπόρος*; etc.

166. Ictave, h. tibia Phrygia audita stimulat et in furorem acta. Alias Gallos nominare solent poëtae: nunc una ex Maenadibus intelligenda, cf. Catull. LXII (de Aty), 22 sq.

167. Cf. Aen. IV, 800 sqq. de Didone, et VII, 376 sq. de Amata. Sed

sqq. adumbrata sunt ex Catullo XXIII, 63 sqq.

168. Styrax, frutex et succus ac gummi officinis adhuc nostra pharmaceuticis frequens, storax vulgo dictus, ex Syria plerumque prebatur. Plin. XII, 17, 40. Styracem Idaeum h. Creticum, Plin. XII, 17, 40. Plinio parum probari lib. XII, 25, 55, iam a Scaligero notatum est.

179. Libyco pectine: citrino vel lotino, ait Scaliger: nisi malis cum Taubmanno de eburneo accipere. Nam et *ebor* ex Libya. Iulius Sabinus *Palladium* interpretatur, quia Minerva Tritonia a Libyae palude Tritonide dicta: quod nimis subtile. — *plauduntur*, pulsanter *telae*. Propria lotus vel corpus texantis plu-

Nullus in ore rubor. Vbi enim rubor, obstat amor.¹⁸⁸
 Atque ubi nulla malis reperit solatia tantis,
 Tabidulamque videt labi per viscera mortem:
 Quo vocat ire dolor, subigunt quo tendere fata,
 Fertur; et horribili praeceps inpellitur oestro:
 Vt patris, ah demens, crinem de vertice ferret
 Furtim, atque arguto detonsum mitteret hosti.
 Namque haec conditio miserae proponitur una.
 Sive illa ignorans: quis non bonus omnia malit,
 Credere, quam tanto scelere damnare puellam?
 Heu tamen infelix (quid enim imprudentia prodest?)¹⁸⁹
 Nise pater: cui, direpta crudeliter urbe,
 Vix erit una super sedes in turribus altis,
 Fessus ubi exstructo possis considerare nido.
 Tu quoque, avis, moriere: dabit tibi filia poenas.
 Gaudete, o celeres, subnixae nubibus altis,
 Quae mare, quae virides silvas, lucosque sonantes
 Incolitis; gaudete, vagae blandaque volucres;
 Vosque adeo, humani mutatae corporis artus,
 Vos o crudeli fatorum lege, puellae
 Dauliades, (crudele) venit carissima vobis.
 Cognatos augens reges numerumque suorum

datur, pulsatur, ex statu et motu dum
 pectinem, radium, cum subtemine,
 Inter stamina inserit. Ita pulsatur cor-
 pus subinde admittunt et ierit aut
 el parti, cui tela detexta induitur;
 dicta h. l. voce generali, tela; trans-
 fertur nunc res ad hanc ipsam telam,
 quae appulso corpore et ipsa pulsatur,
 plauditur. Latus plaudere dictum simili
 modo a Tibullo II, 1, 66, ubi vid.
 Obs. et supra Exc. I, ad Aen. VII, 1.

188. Laudatum iam ab aliis tam-
 quam ex Ovidio: Non bene conve-
 niunt pudor atque amor. In nostro

vereor ne nimium acumen illatum
 sit.

188. Sive illa ignorans, scilicet hoc
 fecit, ut crinem Niso patri auferret,
 cum nesciret fata regni in eo esse
 posita.

189. Non male inventa, quae se-
 quuntur. Nam si Niso Pandionis II
 Athenarum regis fuit filius, Philo-
 melam et Procnem, Pandionis I filias,
 quarum altera Tereo, Daulidia regi,
 nupta fuit, ei cognatione coniunctas
 fuisse necesse est. Vos, o puellae
 Dauliades, crudeli fatorum lege mu-
 tatae (κατά) artus corporis humani.

Ciris, et ipse pater; vos, o pulcherrima quondam
Corpora, caeruleas praevertite in aethera nubes,
Qua novus ad superum sedes Calcheius, et
Candida concessos adscendat Ciris honores;

Iamque adeo dulci devinctus lumina somno
Nisus erat; vigilumque procul custodia primis
Excubias foribus studiū iactabat inani
Cum furtim tacito descendens Scylla cubili
Auribus adrectis nocturna silentia tentat
Et pressis tenuem singultibus aera captat
Tum suspensa levans digitis vestigia primis
Egreditur; ferroque manus armata bidenti
Evolat: at demtae subita in formidine vires
Caeruleas sua furti prius testatur ad umbras.

Nam, qua se ad patrium tendebat semita limen,
Vestibulo in thalami paulum remoratur; et altum
Suspicit ad culti nutantia sidera mundi
Non adepti piis promittens munera divis.

Quam simul Ogygii Phoenicis filia Carme
Surgere sensit anus (sonitum nam fecerat illi
Marmoreo aeratus stridens in limine cardo)
Conripit extemplo sessam languore puellam;
Et simul, o nobis sacrum caput, inquit, alumna
Non tibi nequidquam viridis per viscera pallor.

202. Vos, Philomela et Procepe in aves mutatae, advolate, in occursum (praevertite nubes in aethere), qua novus haliaetus (ut pro Calcheius legendum) et ciris in aves et ipsi mutati evolvunt.

206 sqq. Qui sequitur, locus magno poëta dignus videri potest.

208. studiū iactabat inani, excubias agebat: sed respectu Scyllae, quae eos fefellit.

212. Ovid. Fast. I, 425: Surgit animas, animamque tenens vestigia furtim Suspensa digitis fert taciturnaque gradu. Mox ferrum bidentis int. forcicem.

220. De Carme et Britomarti vid. Excurs. ad h. I.

223. Corripit Carme eam, ut sustineat lapsum, Ceterum comparari cum sqq. potest Quidii locus de Myrrha eiusque nutrice Met. X, 382 sqq. — 225. viridis pallor ex χλωρός pro

Cui Pareas tribuere nec ullo vulnere laedi
 Dicendum est; frustra circumvehor omnia verbis,
 Ille mea, illo idem oppugnat praecordia Minos.
 Quod te per divum crebro obtestor amores,
 Perque tuum memoris haustum mihi poctus aluminae,
 Ut me, si servare potes, ne perdere malis.
 Sin autem optatae spes est incisa salutis,
 Ne mihi, quam merui, invideas, nutricula, mortem.
 Nam nisi te nobis malus, o malus, optima Carme,
 Ante hunc conspectum casusve detusve tulisset
 Aut ferro hoc (aperit ferrum quod veste latebat)
 Purpureum patris demissem vertice crinem
 Aut mihi praesenti peperissem volnere letum

Vix haec ediderat, cum clade exterrita tristi
 Intonsos multo deturpat pulvere crinis
 Et graviter questu Carme conplorat anili
 O mihi nunc iterum crudelis reddite Minos,
 O iterum nostrae Minos inimice senectae
 Semper et, aut olim nata, o te propter eundem

reges *Διογενῆς* sunt, a Iove regnum habent; vel quod Minos a Iove genus ducit. Sed alterum 270 Cui Pareas tribuere nec ullo vulnere laedi, obscurum est; fabulam reconditam continere videri potest. Minorem tamen vulnerari nequiusse, non aliunde constat. Sed expeditur locus, si cogites te in auctore versari, qui a proprietate verborum saepe recedit. Haud dubie immortalis fore Minorem, inter deos aliquando recipiendum herodem, declarare vult. Aliis huius loci partibus non deest elegantia sua.

275. Laudavit viri docti ad h. l. illud ex Medea Ovidij: *Servare potius pendere an possim, rogas?* ex hocque versus Ciris auctorem proficiscere cre-

diderunt. Antiquiorem auctoritatem Aristophanis Nub. 1179, Νῦν δὲν δρῶν *ἀνδρῶν* p. 601, *ἀνδρῶν* commemorat Burmann. Sec. ad Anthol. T. I, p. 149; verum nec ex hec nec ex illo versum hunc fluxisse arbitror. Est sententia, quae se ipse ingenio pollicae in tali rerum articulo offerre debuit.

280. *aperit ferrum quod veste latebat.* Avē. VI, 406, *aperit ramam quod veste latebat.*

286 sqq. Respicit fatis *Bliss* Herodem, cuius amore Minos exarserat; quem illa fugiens a Dictynnaeo promontorio in mare se praecipitare malperat. vid. Est. ad v. 220, 229. Et semper propter te eundem aut olim

Aut amor insanæ luctum portavit alumnae,
 Tené ego tam longe capta atque avecta nequivi,
 Tam grave sèrvitium, tam duros passa labores,
 Effugere, ut sistam exitium crudele meorum?
 Iam iam nec nobis ea, quæ senioribus, ullum
 Copia vivendi vitæ genus. Vt quid ego æmens
 Te erepta, o Britomarti, mææ spes una salutis,
 Te, Britomarti, diem potui producere vitæ?
 Atque utinam celeri ne tantum grata Dianæ
 Venatus esses virgo sectata virorum.
 Cnossia neu Partho contendens spicula cornu
 Dictæas ageres ad gramina nota capellas
 Nunquam, tam obnixè fugiens Minois amores,
 Præceps æreis specula de montibus isses:
 Vnde alii fugisse ferunt, et numina Aphæ
 Virginis adsignant: alii, quo notior esses,
 Dictynnam dixere tuo de nomine Lunam.
 Sint hæc vera velim: mihi certe, gnata, peristi.
 Nunquam ego te summo volitantem in vertice montis
 Hyrcanos inter comites agmenque ferarum
 Conspectiam, nec te redeuntem amplexa tenebo.
 Verum hæc tum nobis gravia atque indigna fuere,

notâ, Britomartis (te fugiendo), aut (nunc) amor alumnae Scyllæ luctum mihi attulit.

290. *capta atque tam longe avecta.* Ex Creta igitur Carme captiva abducta Megara pervenisse putanda. Nec tamen hic Minoem se effugisse videt. — 293, 294. Iam nec in senio quidem mihi vita tolerabilis relinquitur! Sed verba sunt scabra.

297. Britomartis venatrix a Minos concepta, et, ut eius insidias fugeret, præcepit in mare delata cf. Var. Lect. et. Exc. ad v. 220, ubi et de vsa. 303

sq. in quibus illa nomina *Aphæ* nymphæ et *Dictynnae* accepisse narratur.

305. Alii Lunam tuo de nomine Dictynnâ appellavere: id quod penit tacite, Dictynnae nomen Britomarti fuisse inditum. At illa fuit Dictynna dicta a Dianæ nomine; quæ h. l. eadem cum Luna esse editur. Diverſitas ntique narrationis in hoc fuit, quod alii Dictynnâ interpretabantur Dianam, alii Dianæ nympham. conf. sup. ad v. 223.

310. *indigna, intolerabilis, ut scopus*

Infamem tali merito rumore fuisse,
 Docta Palaephathia testatur vocē papyrus.
 Quidquid, et ut quisque est tali de clade locutus,
 Omnia sint: potius liceat notescere Cirin;
 Atque unam ex multis Scyllam non esse puellis.
 Quare, quae, cantus meditantī mittere certos,
 Magna mihi cupido tribuistis praemia, divae.
 Pierides: quarum castos altaria postes
 Munere saepe meo inficiunt, foribusque hyacinthi
 Deponunt flores, aut suave rubens narcissus,
 Aut crocus alterna coniungens lilia caltha,
 Sparsaque liminibus floret rosa: nunc age, divae,

videtur etiam hoc ex loco, nos verum Palaephathiam non habere, et esse alterius auctoris libellum *ἡ Palaephathia*, qui a nobis teritur; nam in hoc c. 21 diversa utique ratione, etsi satis inepta, de navī Tyrrhenorum piratica, fabula exponitur. Videntur hoc iam Grotius et Scaliger. Nisi forte permixtavit auctores poëta; nam is, qui nunc sub Heracliti nomine venit, *ἡ Palaephathia* scriptor fabulam fere ad istum modum interpretatur. In eodem c. 14 occurrit simile quid de Sirenibus; quod sub Palaephathi nomine profert Hieronymus Chron. Euseb. n. 843. Miror tamen, hominem nostrum ad Palaephathiam provocare, cum notior ei esse debere Callimachi auctoris Fragment. CXXXIV: is sive in *Alcistis*, sive in *Hecale* (ut Toup. Cur. noviss. ad Suid. p. 80 putabat), Scyllam mulierem libidinosem ediderat: *Σκύλλα, γυνὴ καταισχρὰ καὶ οὐ φίλος οὐδὲν ἔχουσα*. Scylla, meretrix, nec falsum nomen habens. Dixerat de eadem: *καυρὸν ἔχουσα*, h. e. *τρίγυς*, v. ad p.

89 atq. Verum cuiusque modi haec omnia sint, quicquid et ut quisque

de his narravit; equidem de ea Scylla agam, quae in Cirin mutata est; inlarescat illa meo carmine, nec sit una de multis, ignobilis. Clades videtur ipsa perniciose puella esse: *ἡ Palaephathia* nostri calamitas.

92—100. Quare — divae Pierides — nunc age, divae, nunc praecipue adspirate labori nostro, is ordo sententiae: ideoque pravam interpunctionem emendavi.

94, 95. De sacrificio Musis fieri solito agit: quarum castos postes altaria saepe inficiunt munere meo. Ara in templi aditu vel vestibulo stabat; ita, victimae sanguine, postes ac ianua templi adapergi poterant. Ita saltem ea, quae habemus, interpretanda sunt. Sintne integra, alia est questio. Videtur potius de corollis et sertis agi, quibus ornantur fores templi et parietes. Scaliger inficiunt ad nidorem refert: *κωιδωμένη*. Durum hoc, meo sensu.

96, 97. Vestigia Virgilianae Musae: Ecl. III, 63, *suave rubens hyacinthus*. Ecl. II, 50, *Mollia luteola pingit botetina caltha*.

Praecipue nostro nunc adspirate labori:
 Atque novum aeterno praetextite honore volumen. 400
 Sunt Pandionis vicinae sedibus urbes;
 Actaeos inter collis et candida Thesei
 Purpureis late ridentia litora conchis:
 Quorum non ulli fama concedere digna
 Stat Megara, Actaei quondam munera labore 405
 Alcathoi, Phoebique; deus namque adfuit illi:
 Vnde etiam, citharae voces imitatus acutas,
 Saepe lapis recrepat Cyllenia munera pulsus,
 Et veterem sonitu Phoebi testatur honorem.
 Hanc urbem, ante alios qui tum florebat in armis, 410

404 sqq. Ornate. Inter alias Athenia vicinas urbes fuit Megara. Pandionem Athenarum regem fuisse notum est. *litora candida* propter marmor candidum; et *ridentia conchis*, accurata ad naturam loci: nam, quod Scaliger iam monuit ex Pausania lib. I, 44, totus ille tractus agri Megarensis lapide conchita abundat, candido admodum colore, cui plurimae insunt conchae marinae.

405 sqq. Fabula Megarensium domestica v. Pausan. I, 1, 42 pr., quam iam Theognis attigit vs 774, 772. Alcathous Palois f. Megaram, seu verius acropolis, Nisaeam, muris cinxerat ferebatur, Phoebæ operas consorte: unde seu saxum aliquod, cui Phoebæ cithara fuerat imposita (sic Pausan. I. c. et Epigramma a Scaligero laudatum, quod vide in Antholog. lib. IV, p. 490, Steph. p. 351. nunc Analect. T. III, p. 192. Jacobs. T. III, p. 160.) seu turris erat, quae lapillo percussa, in citharae tastae morem, resonabat (Ovid. Met. VIII, 44 sqq.) Alcathous *Asotus* h. l., quatenus Megarensis ager Atticae pars haberi po-

terat, et olim in Atheniensium ditione fuisse credebatur; cf. Pausan. I, 39, p. 91. f. 95. Nam alioqui e Peloponneso advenerat Alcathous, Pelopis quippe filius.

407. *imitatur saxum citharae sonum*. *Cyllenia munera*, lyram a deo Cyllenio, Mercurio, inventam. Lapis igitur pulsus, si percussus fuerit, *recrepat* lyram, h. resonat, imitatur sonum lyrae. *veterem Phoebi honorem*: videtur hoc eodem sensu dictum, pro munere, invento, Apollinis, citharae, cuius sonum saxum refert, adeoque memoriam lyrae ei impositae servat.

410. *florebat absolute*: cum aliis adici solet, laude, virtute. Sic Catull. *florantem Iacchum absolute dixerat*, scilicet annis, LXIII, 251, ob sempiternam iuventutem. *remige*: doctus; nam cum classe advenerat Minos, cuius *Σαλαεσπατίας* illustravimus in Commentar. Soc. R. Gotting. T. I, P. II, p. 71 sqq. — 412. Causa belli Niso a Minos elati memoratur, quod Polydus, qui Creta aufugerat, a Minos armis repetebatur: v. V. L.

Fecerat infestam populator remige Minos:
 Hospitio quod se Nisi Polyidos avito;
 Carpathium fugiens et flumina Caerata,
 Texerat. Hunc bello repetens Gortinius heros
 Attica Cretaea sternebat rura sagitta.
 Sed neque tunc cives, neque tunc rex ipse veretur
 Infesto ad muros volitantis agmine turmas
 Ducere, et indomita virtute retundere mentis.
 Responsum quoniam satis est meminisse deorum:
 Nam capite a summo regis, mirabile dictu,
 Candida caesaries; florebat tempora lauro;
 At roseus medio fulgebat vertice orinis:
 Cuius quam servata diu natura fuisset,
 Tam patriam incolumem Nisi regnumque futurum,
 Concordes stabili firmarunt numine Parcae.
 Ergo omnis caro residebat cura capillo;
 Aurea sollemni comtum quoque sibula ritu
 Mopsopio tereti nectebat dente cicadae.

Nec vero haec vobis custodia vana fuisset,
 Nec fuerat: nisi Scylla novo concepta furore;
 Scylla, patris miseri patriaeque inventa sepulcrum,
 O nimium cupidis si non inhiasset ocellis!
 Sed malus ille puer, quem nec sua flectere mater

116 sq. Sed Megarenses et Nisus non cunctantur Minos occurrere et muros urbis defendere: quippe capillo purpureo (de quo v. ad pr. Ciris) confisi etc.

123. Cuius—natura, pro qui-crimis. Barthius Advers. XXIII, 9 laudat ex Avien. Periég. (v. 57) *pigra ponti Se natura tenet*, h. pontus.

127, 128. Fibula aures necebat eum crinem dente tereti cicadae. Erat scilicet fibula in cicadae formam facta ritu Attico. Nota nunc res, Athe-

nienses τερτυροποδῖται fuisse, habuisse cicadam auream crinum cincinnis innoxam. Post Scilig. et Taubmann. ad h. l. et Meurs. v. Perizon. ad Aelian. IV, 22. Sed princeps locus est Thucid. I, 6.

133. Non ignobilis de Amoris potentia locus, etiam multis tractatus, et alienus forte ille ab h. l., cum ira Cupidinis nullum, in sqq. locum habeat: quo tamen viam sibi posita struit ad ipsam narrationem a v. 139 sqq. Quae tamen inde sequuntur omnia

Iratum potuit, quem nec pater atque avus idem
 Iupiter; Ille etiam Poenos domitare leones, 435
 Et validas docuit vires mansuescere tigres;
 Ille etiam divos, homines; sed dicere magnum est;
 Idem dum tristes acuebat parvulus iras
 Iunonis magnæ: [cuius periuria divæ
 Olim se meminisse diu periura puellæ 440
 Non ulli liceat:] violaverat inscia sedem,

sunt foede corrupta et interpolata usque ad 463. Obscura quidem res est, sed Scyllam apparere religionem Iunonis violantem, cum inter Iusum pilæ cum aequalibus in loco sacro ulterius, quam fas erat, processisset. Ita evenisse, ut Minoem prospiceret eiusque amore capta insaniret. Nec vero apparat e poetæ verbis: peccatumne fuerit in hoc, quod locum sacrum et artem religionis imprudens adierit; an quod nudaverat corpus; qua quidem re Iunonem tantopere exarsisse quis non miretur; ferres, si Diana aut Minerva esset. Nostri poetæ multa haberent, quibus hæc probabiliter fingi possent. De ludia Iunoni, quales Pans. V. 46 memorat, institutis agi non videtur. Quid? quod nec Iunonis templum aut præcipua aliqua religio Megaris fuisse videtur. Certe Pausanias ne sedem quidem vel signum Iunonis in ea urbe memorat. Videtur aliquid de periurio puellæ attingi, quo Iunonem laeserit. Sed locus tam striliginosus est et interpolatus varis versificatorum lacinis, ut nihil habeas cui satis confidas. Expectabam cum Scaligero, ut studio ludendi provectam ad ipsa urbis moenia pervenisse diceret puellam poetâ, unde illa cum prospiceret, Minois amore esset correpta. Sed in poetæ verbis nihil, quod eo ducat,

video. Poterat a poetâ causa iræ Iunonis ex eo adstrui, quod Minos Iovis erat filius ex pellice. Nec illud satis dilucide exposuit poetâ, quare et quatenus Amor Iunonia iene ac vindictæ, in amore puellæ iniciendo indulserit. Veneris impulsu Minoem a Scylla amatum esse prodiderant alii, quos Hygin. sequitur f. 498. Monili aureo inductam Scyllam Aeschylus: vid. sup. ad pr. Ciris.

434. *pater atque avus idem Iupiter.* De hoc v. docta disputatio Volkenarii ad Eurip. fragm. pag. 459. add. Musgravii ad Hippol. 539. Scilicet a diversis poetis Venus Iovis filia et eadem mater Amoris e Iove tradita fuerat; unde nunc Iusum. Iungenda autem: *Sed malus ille puer, — Idem tuus vs. 438.*

Vs. 438. *Idem tristes.* Quantum ex loco salebroso assequi licet: puella religionem templi Iunonis violaverat, inter ludendum cum aequalibus pilâ in sacrarium temere emissa; quam cum repelvit ivisset, in templi penetrale irruerat. Ut puellam puniret, infausto amore eam a Cupidine inflammari curavit Iuno.

441. *Violata loci sanctitas esse videtur inter ipsa sacra facta, puella procurrens ante coetum mistorum et puellarum. sedem de templo et rapta accipit. sacris operibus dene*

Dum sacris operata deae lascivit, et extra.
 Procedit longe matrum comitumque catervam,
 Suspensam gaudens in corpore ludere vestem,
 Et tumidos agitante sinus Aquilone relaxans: 145
 Necdum etiam castos agitaverat ignis honores,
 Necdum sollemni lymphâ perfusa sacerdos
 Pallentis foliis caput exornarat olivae:
 Cum lapsa e manibus fugit pila, cumque relabsa
 Procurrit virgo: quo utinam ne prodita ludo 150
 Aurea tam gracili solvisset corpora palla!
 Omnia, quæ retinere gradum, cursumque morari
 Possent, o tecum vellem tua semper haberes!
 Non unquam violata manu saceraria divae,
 Iurando infelix nequidquam iura piasses. 155
 Et si quis nocuisse tibi periuria credat,
 Causa pia est: timuit fratri te ostendere Iuno:
 At levis ille deus, cui semper ad ulciscendum
 Quaeritur ex omni verborum iniuria dicto,
 Aurea fulgenti depromens tela pharetra, 160
 Heu nimium tereti, nimium Tirynthia visu,

lascivit, sacris dum operatur, puella cum æqualibus ludit. — 144, 145. Veste igitur recincta, soluta, procurrit: ita ipso cursu auram movet vestis agitata.

146, 147, 148. Obscura sententia, quam nec Scaliger habet quomodo expediat. Videamus verba: *honores ignis castos nondum agitaverat sacerdos, h. e. nondum flabello aura agitata ignem succenderat in ara; nec dum sollemni* — nec ea rite lota caput ex more sacrorum sertis et infolis velaverat: cum pila eius manu elapsa est. — 150: *prodita in fraudem inducitur, ut religionem violaret.* — 152. Obscura et hiulca tota hæc oratio.

Utinam veste impedita, retenta fuisset, quominus longius procederes! Sic nunquam violatae religionis poenam dedisses. Si modo ea per perjurium declarari potest; perjurii tamen proprie dicti nulla hic subest ratio. vid. Var. Lect.

159. *ex omni verborum dicto:* Est ex Scaligeri sententia dictum h. l., ut *iræ*; res; sed potius ad iusiurandum voluit referre incitus homo, qui hos versus seu struxit seu interpolavit: *iniuria verborum, offensio.*

161, 162. Vid. Var. Lect. Ex toto loco cictis quæ ab inductis interpolatoribus illata sunt, sana videntur habenda esse hæc vs. 129. nisi Seyl-

Virginis in tenera delixerat omnia mente.

Quae simul ac venis hausit sitiētibz ignem,
Et validum penitus concepit in ossa furorem;
Saeva velut gelidis Ciconum Bistonis in oris,
Ictave barbarico Cybeles antistita buxo;
Infelix vingo tota bacchatur in urbe;
Non styrace Idaeo fragrantēs picta capillos,
Cognita non teneris pedibus Sicyonia servans,
Non niveo retinens baccata monilia collo;
Multum illi incerto trepidant vestigia cursu;
Saepe redit patrios adscendere prodita muros;
Aeriasque facit caussam se visere tūrrēs.
Saepe etiam tristis volvens in nocte querelas,
Sedibus ex altis coeli speculatur amorem;
Castraque prospectat crebris lucentia flammis.
Nulla colum novit: carum nec respicit aurum;
Non arguta sonant tenui psalteria chorda;
Non Libyco molles plauduntur pectine telae.

La, novo concepta furorē, Minos eu-
pidis si non inhiasset oculis! Sed malus
ille puer, quem nec sua stictere mater
Iratum potuit, quem nec poter atque
maus idem, Aurea fulgenti depromens
tela phaeatra Virginis in tenera desi-
xerat omnia mente.

163. Comparat Scaliger Catull.
LXIII (Epithal. P.), 94 sq. ad
Apollon. III, 280 sq., et ad v. 165
Nicand. Alexipharm. 217 sqq. H. et
repvovpōq; etc.

166. Ictave, h. thia Phrygia audita
stimulata et in furorem acta. Alias
Gallos dominare solent poëtae: nunc
una ex Maenpilibus intelligenda, cf.
Catull. LXII (de Aty), 22 sq.

167. Cf. Aen. IV, 300 sqq. de Di-
done, et VII, 376 sq. de Amata. Sed

sqq. adumbrata sunt ex Catullo XXIII,
63 sqq.

168. Styrax, frutes et succus ac-
gummi officinis adhuc nostris phar-
macenticis frequens, storax vulgo di-
ctus, ex Syria plerumque petebatur.
Plin. XII, 17, 30. Styracem Idaeum
h. Creticum, Plin. XII, 17, 30. Plinio
parum probari lib. XII, 25, 55, iam
a Scaligero notatum est.

169. Libyco pectine; citrino vel
lotino, ait Scaliger: nisi malis cum
Taubmaano de eburneo accipere.
Nam et ebur ex Libya. Iulius Sali-
nus *Palladiūm* interpretatur, quia
Minerva Tritonia a Libyae palude
Tritonide dicta: quod nimis subtile.
— plauduntur, pulsantur telae. Pro-
prie lotus vel corpus texantis plu-

Nullus in ore rubor. Vbi enim rubor, obstat amor.¹⁸⁸
 Atque ubi nulla malis reperit solatia tantis,
 Tabidulamque videt labi per viscera mortem:
 Quo vocat ire dolor, subigunt quo tendere fata,
 Fertur; et horribili praeceps inpellitur oestro:
 Vt patris, ah demens, crinem de vertice ferret.¹⁸⁹
 Furtim, atque arguto detonsum mitteret hosti,
 Namque haec conditio miserae proponitur una.
 Siue illa ignorans: quis non bonus omnia malit,
 Credere, quam tanto scelere damnare puellam?
 Heu tamen infelix (quid enim imprudentia prodest?)¹⁹⁰
 Nise pater: cui, direpta crudeliter urbe,
 Vix erit una super sedes in turribus altis,
 Fessus ubi exstruetò possis considerare nido.
 Tu quoque, avis, moriere: dabit tibi filia poenas.
 Gaudete, o celeres, subnixae nubibus altis,¹⁹⁵
 Quae mare, quae virides silvas, lucosque sonantes
 Incolitis; gaudete, vagae blandaque volucres;
 Vosque adeo, humani mutatae corporis artus,
 Vos o crudeli fatorum lege, puellae
 Dauliades, (crudele) venit carissima vobis.¹⁹⁹
 Cognatos augens reges numerumque suorum

dicitur, pulsatur, ex statu et motu dum
pectinem, radium, cum subtemine,
 Inter stamina inserit. Ita pulsatur cor-
 pus subinde admotum tunc interius aut
 ei parti, cui tela detexta induitur;
 dicta h. l. voce generali, *tela*; trans-
 fertur nunc res ad hanc ipsam telam,
 quae appulso corpore ei ipsa pulsatur,
 plauditur. Latius *plausi* dictum simili
 modo a Tibullo II, 4, 66, ubi vid.
 Obas. et supra Exc. I, ad Aen. VII, 4.

^{188.} Laudatum iam ab aliis tam-
 quam ex Ovidio: *Non bene con-
 uerunt pudor atque amor.* In nostro

vereor ne nimium acumen idatum
 ait.

^{188.} *Siue illa ignorans*, scil. hoc
 fecit, ut crinem Niso patri auferret,
 cum nesciret fata regni in eo esse
 posita.

^{195.} Non male iuuenta, quae ac-
 quantur. Nam si Nisus Pandionis II
 Athenarum regis fuit filius, Phillo-
 melam et Procnen, Pandionis I filias,
 quarum altera Tereo, Daulidis regi,
 nupta fuit, ei cognatione coniunctas
 fuisse necesse est. *Vos, o puellae
 Dauliades, crudeli fatorum lege mu-
 tatae* (κατά) *artus corporis humani.*

Ciris, et ipse pater; vos, o pulcherrima quondam
Corpora, caeruleas praevertite in aethera nubes,
Qua novus ad superum sedes Calcheius, et qua
Candida concessos adscendat Ciris honores:

Iamque adeo dulci devinctus lumina somno
Nisus erat; vigilumque procul custodia primis
Excubias foribus studio iactabat inaniter
Cum furtim tacito descendens Scylla cubili
Auribus adrectis nocturna silentia tentat
Et pressis tenuem singultibus aera captat
Tum suspensa levans digitis vestigia primis
Egreditur; ferroque manus armata bidenti
Evolat: at demtae subita in formidine vires
Caeruleas sua furta prius testatur ad umbras.
Nam, qua se ad patrium tendebat semita limen,
Vestibulo in thalami paulum remoratur; et altum
Suspicit ad culti nutantia sidera mundi
Non adcepta piis promittens munera divis.

Quam simul Ogygii Phoenicis filia Carme
Surgere sensit anus (sonitum nam fecerat illi
Marmoreo aeratus stridens in limine cardo)
Conripit extemplo sessam languore puellam;
Et simul, o nobis sacrum caput, inquit, alumna
Non tibi nequidquam viridis per viscera pallor.

202. Vos, Philomela et Procepe in aves mutatae, advolate, in occursum (praevertite nubes in aethere), qua novus haliaetius (ut pro Calcheius legendum) et ciris in aves et ipsi mutati evolvantur.

206 sqq. Qui sequitur, locus magno poeta dignus videri potest.

208. studio iactabat inani, excubias agebat: sed respectu Scyllae, quae eos fefellit.

212. Ovid. Fast. I, 425: Surgit animans, animamque tenens vestigia furtim Suspense digitis fert taciturna gradu. Mox ferrum bidentis iat. forcicem.

220. De Carme et Baïtomarti vid. Excurs. sq. h. I.

223. Corripit Carme eam, ut sustineat lapsum. Ceterum comparari cum sqq. potest Ovidii locus de Myrrha eiusque nutrice Met. X, 382 sqq. — 225. viridis pallor ex χλωρός pro

Aegrotas tenui suffudit sanguine venas;
 Nec levis, hoc faceres (neque enim potē), cura subegit:
 Haud fallor, quod te potius Rhamnusia fallit,
 Nam qua te caussa nec dulcis pocula Bacchi,
 Nec gravidos Cereris dicam contingere fetus?
 Qua caussa ad patrium solam vigilare cubile,
 Tempore quo fessas mortalia pectora curas,
 Quo rapidos etiam requiescunt flumina cursus?
 Dic age nunc miserae saltem, quod saepe petenti
 Iurabas nihil esse mihi, cum maesta parentis
 Formosos circum virgo moretēre capillos?
 Hei mihi, ne furor ille tuos invaserit artus,
 Ille, Arabis Myrrhae quondam qui cepit ocellos,
 Vt scelere infando, quod nec sinit Adrastia,
 Laedere utrumque uno studeas errore parentem.
 Quod si alio quovis animo iactaris amore:
 Nam te iactari, non est Amathusia nostri
 Tam rudis, ut nullo possim cognoscere signo;
 Si concessus amor noto te macerat igne:
 Per tibi Dictynnae praesentia numina iuro,

οἰζος, nota res est. — 228. quanquam
 utinam fallas, o Nemesis! De verbis
 v. V. l. — 230. gravidos Cereris fe-
 tus. Scaliger γονιμους, secundos vel
 fetificos, interpretatur. Ge. II, 443
 gravidae fruges et Ge. I, 349 gravis
 seges, ubi ad succum nutritium retuli.
 — 233. requiescunt, transitive, ut ob-
 vium est videre, pro retardare: uti-
 iam Eclog. VIII, 4 vidimus.

239. De Myrrha nota fabula ex Ov.
 Met. X. Arabi ex dicta, etsi Cinyrae
 Paphorum in Cypro regis filia fuerit,
 atque omnino narratio ex Cyprici fa-
 bulis ducta. Sed fuga delata est Myr-
 rha in Arabiam. ibique in arborem
 mutata, ut ipse Ovid. X, 477, lateoque

sagata per agros, Palmiferos Arabas
 Panhacaque rura reliquit — tandem
 terra requievit fessa Sabaea. — 240.
 utrumque parentem, sc. Myrrhae. Ar-
 gulatur Scaliger, qui Nisum et nu-
 tricem Carmen intelligere iubet. Vi-
 detur autem Carme suspicari, Cariam
 patris amore incesto exarsisse.

241. Procedit sententia ad vs. 249.
 Quod si alio quovis animo iactaris
 amore; nam te amore aliquo iactari
 bene intelligo; Si, inquam, concessus
 amor noto te macerat igne: sequitur
 apodixis: Per tibi D.

245. Dictynnā nunc de ipsa Diana
 poeta videtur accipere. conf. Exc. ad
 v. 220 f.

Prima deum quae te mihi dulcem donat alumnam;
 Omnia me potius digna atque indigna laborum
 Millia visuram; quam te tam tristibus istis
 Sordibus et scoria patiar tabescere tali.
 Haec loquitur: mollique ut se velayit amictu;
 Frigidulam iniecta circumdat veste puellam;
 Quae prius in tenui steterat succincta corona.
 Dulcia deinde genis rorantibus oscula figens,
 Persequitur miserae causas exquirere tabis;
 Nec tamen ante ullas patitur sibi reddere voces,
 Marmoreum tremebunda pedem quam retulit intra.
 Illa autem, Quid nunc me, inquit; nutricula; torques?
 Quid tantum properas nostros novisse furores?
 Non ego consueto mortalibus uror amore?
 Nec mihi notorum deflectunt lamina voltus,
 Nec genitor cordi est: ultro namque odimus omnis.
 Nil amat hic animus, nutrix; quod oportet amari;
 In quo falsa tamen lateat pietatis imago:
 Sed media ex acie, mediis ex hostibus. Heu heu,
 Quid dicam? quove ipse malum hoc exordiar ore?
 Dicam equidem: quoniam quid tu tibi dicere, nutrix
 Non sis; extremum hoc munus morientis habeto.
 Ille, vides, nostris qui moentibus adsidet hostis;
 Quem pater ipse deum sceptri donavit honore,

250. Vique ipsa, scil. Carme, amicta erant molli veste. Nota forma dicendi, pro quoniam, quandoquidem.

256. interrogat eam simulque intra cubiculum reducit: cf. 222-224.

260. notorum *vultus*, non noti, amici, *deflectunt lumina*. Aut se non aversum amore tangi, sed, quod vix credibile, hostium, ut Scaliger bene explicat. *Deflectunt lumina*, oculos nostros, ea, quae admiramur aut quorum amore et cupiditate incendimur,

ut ab intuitu male nobis temperemus atque eadem discedentes respiciamus. *Nec ultro* significatione accipiunt illa, qua pro ultra, insuper, posuimus habetur; immo vero, multo magis; ut Aeneid. XII, 3 et toties.

363. *In quo* f. puta, id patrem amaret: in quo lateat, etsi falsa, imago tamen pietatis: h. e. amoris in consanguineis, qui potestati possit.

269. *Quem pater ipse deum sceptri donavit honore*; vel quatenus omnes

Cui Parcae tribuere nec ullo vulnere laedi
 Dicendum est; frustra circumvehor omnia verbis,
 Ille mea, ille idem oppugnat praecordia Minos.
 Quod te per divum crebros obtestor amores,
 Perque tuum memoris haustum mihi pectus aluminae,
 Ut me, si servare potes, ne perdere malis.
 Sin autem optatae spes est incisa salutis,
 Ne mihi, quam merui, inideas, nutricula, mortem.
 Nam nisi te nobis malus, o malus, optima Carme,
 Ante hunc conspectum casusve deusve tulisset,
 Aut ferro hoc (aperit ferrum quod veste latebat)
 Purpureum patris demissem vertice crinem,
 Aut mihi praesenti peperissem vulnere letum.

Vix haec ediderat, cum clade exterrita tristis
 Intonsos multo deturpat pulvere crinis,
 Et graviter questu Carme conplorat anili.
 O mihi nunc iterum crudelis reddite Minos,
 O iterum nostrae Minos inimice senectae,
 Semper et, aut olim nata, o te propter eundem

reges διογενίς sunt, a Iove regnum habent; vel quod Minos a Iove genus ducit. Sed alterum 270 Cui Parcae tribuere nec ullo vulnere laedi, obscurum est; fabulam reconditam continere videri potest. Minos tamen vulnerari nequissae, non aliunde constat. Sed expeditur locus, si cogites te Io auctore versari, qui a proprietate verborum saepe recedit. Haud dubie immortalis fore Minos, inter deos aliquando recipiendum heroem, declarare vult. Aliis huius loci partibus non deest elegantia sua.

275. Laudavit viri docti ad h. l. illud ex Medea Ovidij: *Servare potui perdere an possim, rogatus ex hocque versu Ciris auctorem profecisse cre-*

diderunt. Antiquiorem auctoritatem Aristophanis Nub. 1179, Νῦν οὖν θεὸς αἰσγύς, μ', ἀνι, ἀπράσσεως commemorat Burmann. Sec. ad Anthol. T. I, p. 449; verum nec ex hoc nec ex illo versum hunc fluxisse arbitror. Est sententia, quae se sponte ingenio posita in tali rerum articulo offerre debuit.

280. *aperit ferrum quod veste latebat.* Avē. VI, 406, *aperit ramum qui veste latebat.*

286 sqq. Respicit fata filiae Bellomantis, cuius amore Minos exarserat, quem illa fugiens a Dictynnaeo promontorio in mare se praecipitare malperat. vid. Exc. ad v. 329, 328. Et semper propter te eundem aut olim

Aut amor insanæ luctum portavit alumnae,
 Tenē ego tam longe capta atque avecta nequivi,
 Tam grave sērvitium, tam duros passa labores,
 Effugere, ut sistam exitium crudele meorum?
 Iam iam nec nobis ea, quæ senioribus, ullum
 Copia vivendi vitæ genus. Vt quid ego amens
 Te erepta, o Britomarti, mææ spes una salutis,
 Te, Britomarti, diem potui producere vitæ?
 Atque utinam celeri ne tantum grata Dianæ
 Venatus esses virgo sectata virorum,
 Cnossia neu Partho contendens spicula cornu
 Dictæas ageres ad gramina nota capellas:
 Nunquam, tam obnixē fugiens Minois amores,
 Præceps æreis specula de montibus issēs:
 Vnde alii fugisse ferunt, et numina Aphæ
 Virginis adsignant: alii, quo notior esses,
 Dictynnam dixere tuo de nomine Lunam.
 Sint hæc vera velim: mihi certē, gnata, peristi.
 Nunquam ego te summo volitantem in vertice montis
 Hyrcanos inter comites agmenque ferarum
 Conspectiam, nec te redeuntem amplexa tenebo.
 Verum hæc tum nobis gravia atque indigna fuere,

nata, Britomartis (te fugiendo), aut (nunc) amor alumnae Scyllæ luctum mihi attulit.

290. *capta atque tam longe avecta.* Ex Creta igitur Cariae captiva abducta Megara pervenisse putanda. Nec tamen hic Minoem se effugisse videt. — 293, 294. Iam nec in senio quidem mihi vita tolerabilis relinquitur! Sed verba sunt scabra.

297. Britomartis venatrix a Minos conspecta, et, ut eius insidias fugeret, præceps in mare delata cf. Var. Lect. et Exc. ad v. 220, ubi et de vs. 303

sq. in quibus illa nomina *Aphæ* nymphæ et *Dictynnae* accepisse narratur.

305. Alii Lunam tuo de nomine Dictynnam appellavere: id quod ponit tacite, Dictynnae nomen Britomarti fuisse inditum. At illa fuit Dictynna dicta à Dianæ nomine; quæ h. l. eadem cum Luna esse editur. Diversitas utique narrationis in hoc fuit, quod alii Dictynnam interpretabantur Dianam, alii Dianæ nympham. conf. sup. ad v. 223.

310. *indigna, intolerabilia, ut scapo*

Tum, mea alumna, tui cum spes integra maneret;
 Et vix ista meas nondum violaverat aures.
 Tene etiam Fortuna mihi crudelis ademit?
 Tene, o sola meae vivendi caussa senectae?
 Saepe tuo dulci nequidquam capta sopore,
 Cum premeret natura, mori me velle negavi,
 Ut tibi Corycio glomerarem flammae luto:
 Quo nunc me (infelix) aut quae me numina servant?
 An nescis, qua lege patris de vertice summo
 Edita candentis praetexat purpura canos?
 Quae tenti patriae spes sit suspensa capillo?
 Si nescis, aliquam possum sperare salutem:
 Inscia quandoquidem scelus es conata nefandum.
 Sin est, quod metuo: per me, mea alumna, tuumque
 Expertum multis miserae mihi rebus amorem,
 Per me, et sacra precor per flumina Ithytiae,
 Ne tantum in facinus tam molli mente sequaris.
 Non ego te incepto, fieri quod non pote, conor
 Flectere, amore, neque est cum dis contendere nostrum:
 Sed patris incolumi potius te nubere regno,
 Atque aliquos tamen esse velis tibi, alumna, Penates.
 Hoc unum, exitio docta atque experta, monebo.

alias. Evenerunt haec acerba filiae
 facta tum, cum te alumnam haberem.
 — fuerunt, evenerunt. Sed oratio scabra
 et vis sana, vid. V. L. Mox 312
 vix ista de amore Nisi, et 314 vi-
 vendi caussa meae senectae, mihi deni.

313—317. Saepe Scylla infante in
 sinu dormiente, cum ipsa dolore ani-
 mi vieta vita se privare vellet, mor-
 tem distulisse se ait, ut antea viro
 nuptum eam videret capta, delectata:
 an, et ipsa ad somnum invitata, sed
 nequidquam? cum premeret natura,
 senectus moleste gravaret. De flamma,
 veste seu velo ne legamine, quo

novae nuptiae nubebantur, eoque flari
 coloris, nota sunt omnia. luto, her-
 ba, cuius succo inficiuntur vestes. v.
 ad Tibull. I, 6, 52. Corycium, a Co-
 ryco Ciliciae monte, croco, cui si-
 milis luteus color est, celebrato. Sed
 glomerare mire dictum est pro texere,
 proprie est colligere fila, quae pro
 stamine texiturae sint.

318. infelix? Dea iuxta, ut Scaliger
 monuit, sine regimine? ἀσχετος.
 Quae numina, et quo, nunc me ser-
 vant? Mox 320 Edita, nalis, et 325
 Expertum passivè.

Quod si non alia poteris ratione parentem
 Flectere: (sed poteris; quid enim non unica possis?)
 Tunc potius tamen ipsa, pio cum iure licebit,
 Cum facti causam tempusque doloris habebis
 Tunc potius conata tua atque incepta referto.
 Meque, deosque tibi comites, mea alumna, futuros
 Polliceor: nihil est, quod texas ordine, longum.

His ubi sollicitos animi relevaverat aestus
 Vocibus, et blanda pectus spe vicerat aegrum
 Paullatim tremebunda genis obducere vestem
 Virginis, et placidam tenebris captare quietem
 Inverso bibulum restinguens lumen olivo
 Incipit, ad crebros insani pectoris ictus
 Ferre manum, adsiduis muleens praecordia palmis.
 Noctem illam sic maesta super morientis alumnae
 Frigidulos cubito subnixa pependit ocellos
 Postera lux ubi laeta diem mortalibus alumnæ
 Et gelido veniens mani quatiebat ob Oeta;
 Quem pavidæ alternis fugitant optantque puellæ:
 Hesperium vitant, optant ardescere Solem:
 Praeceptis paret virgo nutricis, et omnis
 Undique conquirat nubendi sedula causas.
 Tentantur patriae submissis vocibus aures,
 Laudanturque bonae pacis bona; multus ineptae
 Virginis insolito sermo novus errat in ore.

334. quid enim non unica possis? cum unica sis filia. — 335. pio cum iure licebit, si parens negaverit nuptias cum Minoe inuensas. tempus doloris, cum tempus dolendi habebis iustum, adeoque erit, quod doleras, negatis a patre nuptiis. referto: iterum consilium hoc extremum reserandi capilli patrii revoca, repete. — 338. Meque deosque. Comparat Scaliger Graeca:

ὡς ἄνθρωπος ὅντος θεοῖς συλλυγόμενης σοί, οὕτως ποιοῦ. — 339. nihil est: non res est, quae non nisi longo tempore et multo apparatu perfici possit: sed res est brevi tempore expedienda. Verum recte lul. Sabinius in sententiam mutavit: nihil est longum, quod ipsa natura ordine texuit; et sic nunc interpunxi.

Nunc tremere instantis belli certamina dicit,
 Communemque timere deum; nunc regis amicos;
 (Namque ipso verita est orbari maesta parente) 360
 Cum Iove communis qui quondam habuere nepotes;
 Nunc etiam conficta dolo mendacia turpi
 Invenit, et divum terret formidine civis;
 Nunc alia ex aliis, nec desunt, omnia quaerit.
 Quin etiam castos ausa est corrumpere vates: 365
 Vt, cum caesa pio cecidisset victima ferro;
 Essent, qui generum Minoa auctoribus extis
 Iungere, et ancipites suaderent tollere pugnas.

At nutrix patula componens sulfura testa,
 Narcissum, casiamque, herbas incendit olentis; 370
 Terque novem ligat triplici diversa colore
 Fila; ter in gremium mecum, inquit, despue virgo,
 Despue ter, virgo: numero deus inpare gaudet.
 Inde Iovi geminat magno Stygialia sacra,
 Sacra nec Idaeis senibus, nec cognita Graiis; 375
 Pergit, Amyclaeo spargens altaria thallo,

349—351. Descriptio orientis diei; quae an cum iudicio ornata sit, vid. Var. Lect. Solem quater lumina dirigerat auctor Culicis v. 42. Paulo ante frigidulos oculos ex Catullo mutuatus est LXIII, 134.

359. *Communem deum*: belli fortunam. Alias dleimus Martem communem. Laudat Taubm. illud Annibalis Liv. XXX, 30, *Cum tuas vires, tum vim fortunae Martemque belli communem propone animo*. Sed et inf. in Catalect. XI, 50 *Communem belli nec timuisse deum*. Conf. Burn. Antholog. Lat. Tom. I, p. 299. De toto loco corrupto v. V. L.

369 sqq. Lucus, qui sequitur de magicis sacris, ob ann factis, antiquis acceptior et suavior, quam nobis esse

debut; nec male tamen a polito est tractatus, et aliorum poetarum exemplo, nec forte satis accommodato ad h. l., cum ea non ad amorem instillandum, sed ad Nisi parentis animum flectendum et, ut filiae cum hoste Mino nuptias probaret, impellendum valere debeant. Vs. 370. *Narcissum, casiamque; herbas incendit olentes*; compositum ad Hurn Eck. II, 44: *Allia serpillumque herbarum contundit olentes*. Vs. 374. *Terque novem ligat triplici diversa colore Fila*. Novem fila triplicis coloris necit ter, seu nodo facto, seu inter se implicata. Sumtum ex Eck. VIII, 73: *Terna tibi haec primum triplici diversa colore Licia circumdando*. Inde etiam vs. sq. repetit, *numero deus inpare gaudet*. Tum 376, 377

Regis Iolciacis animum defigere votis, ³⁸⁰
 Verum, ubi nulla movet stabilem fallacia Nisum,
 Nec possunt homines, nec possunt flectere divi
 Tanta est in parvo fiducia erino cavendi: ³⁸¹
 Rursus ad inceptum sociam se adiungit alumnae,
 Purpureumque parat rursus tondere capillum,
 Cum longo quod iam captat succurrere amor:
 Non minus illa tamen revelli, quod moenia crescant,
 Gaudeat: et cineri patria est iucunda sepulchro: ³⁸²
 Ergo metu capiti Scylla est inimica paternae
 Tum coma Sidonio florens succiditur oestro,
 Tum capitur Megara, et divum responsa probantur
 Tum suspensa novo ritu de navibus altis,
 Per mare caeruleum trahitur Niseia virgo. ³⁹⁰

Amyclaeus thallus, ὀλλέ, ramus, termes olivae esse videri potest, quod aram aqua adspersit. nam Aen. VI, 230 in lustratione: *Spargens rore levi et ramis foliis olivae*. Itaque olivarum preventum in Laconica fuisse ex h. l. patet, quod Scaliger partim ex studio palaestrae, partim ex Statio, qui *Eurotam oliviferum* appellavit, firmari posse putabat. Verum palaestrae studium non statim olivae culturam infert; et in Statio lectio est ambigua: Theb. IV, 227; nam illi *oliviferum Eurotam* habent, quod verius esse arbitror; nam idem Eurotas arundineus, ὀρυζοειδής, Theogn. 783, quales athletae, amant olivas; tum *olivifer* ad idem palaestrae studium inter Laconas referendum erat. Nec vero ad haec confugere necesse erat. De myrto accipiendum esse thallum, Amyclaeum, ex carmine Catulli patet, quod toties expressum. in Ciri. Nam. v. 82, *Quales Eurotas progignunt littora myrtus*.

Alioqui lauros ad Eurotam memoravit hinc Mith. Bel. VI, 83. *Politicis votis*, sup. devotiones Theselicarum. 383, 384, 385. Sententia esse debet: partim ut alumnae amor succurrat, partim quod in patriam se ac redituras etatem tumulois soli patrio habituram esse videri.

387 sqq. Potiora narrationis capita tantum verbo attingit vid. ad praecursum.

389. Mira Minos crudelitas, quod puellam navi alligat; cf. v. 446, 447; non additur, an in pira, ubi periculum erat: in quo forte fabulae potest origo, ac causa latere: cum puella efficta esset, quae suspensa per mare trahi videri posset; Tzetzes ad Lycophr. 648 *ἡρώεσσιν τὰς ἡρώεσσιν τὰς ἡρώεσσιν* etc. In diversa abiit Apollodor. III, 14, 8 Minos *ἡρώεσσιν τὰς ἡρώεσσιν τὰς ἡρώεσσιν* etc. Etiam alio fabulam sic exponam, notavit Scaliger. Praepost. III, 17, 26, *Pendes Co-*

Conplures illam Nymphae mirantur in undis;
 Miratur pater Oceanus, et candida Tethys,
 Et cupidas secum rapiens Galatea sorores;
 Illa etiam, iunctis magnum quae piscibus aequor
 Et glauco bipedum curru metitur equorum,
 Leucotheae, parvusque dea cum matre Palaemon.
 Illi etiam, alternas sortiti vivere lucas,
 Cara Iovis soboles, magnum Iovis incrementum,
 Tyndaridae niveos mirantur virginis artus.
 Has adeo voces, atque haec lamenta per auras
 Fluctibus in mediis questuolvebat inani,
 Ad coelum infelix ardentia lumina tollens,
 Lumina: nam teneras arcebant vincula palmas.
 Suppressite o paulum turbati flamina venti,
 Dum queror; et divos, quamquam nil testibus illis
 Profeci, extrema moriens tamen adloquor hora.
 Vos ego, vos adeo, venti, testabor, et aurae,
 Vos, matutina si qui de gente venitis,
 Cernitis: Illa ego sum cognato sanguine vobis
 Scylla; quod, ah, salva liceat te dicere Proce;
 Illa ego sum Nisi pollentis filia quondam:

taen tractu puella rite: ubi cf. Intpp.
 Potuit et hoc subesse poetae, qui
 primus finxit, animo, quod Scylla
 ob tantum facinus digna erat, cui
tellus pontusque negetur, ut verbis Na-
 sonis utar. Alii poetae fabulam aliter
 tractavere: Navi arietem in mare a
 Minot, ad Scyllaeum Argolidis pro-
 montorium delatam mortuam acce-
 perat Pausan. II, 34, pag. 492. Al
 dolore furentem, cum se a Minot
 relinqui videret, in mare se praeci-
 pitasse, et pappi abruentis navis inhae-
 sisse narrat Ovid. Met. VIII, 442 sq.,
 ubi similes querelas Scyllae compa-
 rent studiosi cum loco, qui sequitur,

non male elaborato a poeta: et in
 quo ille cum Catullo LXIII, 430 sqq.
 certasse videtur.

391. *Conplures illam Nymphae mi-
 rantur.* Frequentatum poetis phan-
 tasma: ut in Argonautarum historia.
 Proxime tamen Catullum respexisse
 videtur LXIII, 14, 15. In vs. 394,
 395, 396 disertus locus de Iao et
 Melicerta.

404-438. Lamenta haec Scyllae
 non sunt a poeta tenuioris ingenii
 profecta; desiderari modo severius
 iudicium in dilectu rerum et senten-
 tiarum.

Certatim ex omni petiit quam Graecia regno,
 Qua curvus terras amplectitur Hellespontus;
 Illa ego sum, Minos, sacro foedere coniunx
 Dicta tibi: tamen haec, et si non adcepis, audis.
 Vincane tam magni tranabo gurgitis undas?
 Vincata tot assiduas pendebo ex ordine lūces?
 Non equidem me alio possum contendere dignam
 Supplicio: quod sic patriam carosque Penates
 Hostibus inmitique addixi ignara tyranno.
 Verum esto. Haec, Minos, illos scelerata putavi,
 Si nostra ante aliquis nudasset foedera casus,
 Facturos, quorum direptis mœnibus urbis,
 O ego crudelis, flamma delubra petivi:
 Te vero victore, prius vel sidera cursus
 Mutatura suos, quam te mihi talia captae
 Facturum metui. Iam iam scelus omnia vincit.
 Tēn' ego plus patrio dilexi perdita regno?
 Tēn' ego? nec mirum, vultu decepta puella
 Vt vidi, ut perii! ut me malus abstulit error!
 Non equidem ex isto speravi corpore posse
 Tale malum nasci: forma, vel sidere fallor.
 Non me deliciis commovit rēgia dives,

414, 415. *Illā ego sum, Minos, sacro foedere coniunx* Dicta tibi. Aut exciderunt multa, aut non satis praestituta narrationem poëta. Intelligendum scilicet est, dato capillo, Scyllam filiam a Minosū matrimonii iungendi accepisse. Ad pactionem eandem sunt foedera referenda vs. 422. Ceterum cum his Scyllae querelis cf. eas, quas Ovid. Met. VIII, 168 sqq. eius ore profert, ut intelligas, in hoc ingenii lusum, in nostro posita doloris acerbissimam ex naturae veritate.

418. Non equidem aliud quid me-

rui quam tale supplicium — 421. *illos s. ... facturos, quorum*: Megarenses, si resciverint prodicionis consilia I. M. x 434 *speravi* pro metui, putavi, ut saepe: conf. Aen. I, 513. IV, 419 non in animum venit, tantum scelus a viro iam formoso perficisci posse; forma ego misera decepta sum.

433. *Non me commovit*: ut abstereretur a prodenda patria. Loquitur enim de Nisi patris regis, et de hominibus illis adhuc usque erat. — 436. *aequali corpore, aciale, aequales, opus* laetis nati, ut Scaliger illustrat.

Corallo fragili, ac electro lacrimoso;
 Me non florentes aequali corpore Nymphae;
 Non metus incensam potuit retinere deorum.
 Omnia vicit amor: quid enim non vinceret ille?
 Non mihi iam pingui sudabunt tempora myrrha,
 Pronuba nec castos adcendet pinns odores,
 Nec Libys Assyrio sternetur lectulus ostro.
 Magna queror; nec et illa quidem communis alumna
 Omnibus iniecta tellus tumulabit arena.
 Mene inter comites, ancillarumque catervas,
 Mene alias inter, famularum munere fungi,
 Coniugis atque tuae, quaecumque erit illa, beatae
 Non licuit gravidos penso devolvere fusos?
 At belli saltem captivam lege necasses,
 Iam sessae tandem fugiunt de corpore vires,
 Et caput inflexa lentum cervice recumbit;
 Marmorea adductisque labascunt brachia nodis.
 Aequeorae pestes, inmania corpora Ponti,
 Undique conveniunt, et glauco in gurgite circum
 Verbere caudarum atque oris minitantur hiatu.
 Iam tandem casus hominum, iam respice, Minos.
 Sit satis hoc, tantum solam vidisse malorum:

438-440. Ad nuptiarum sollennia referendum, quibus se nunc privatam conqueritur; sponsa perungitur: taedae lucent: purpureus torus sternitur; h. e. vestis purpurea in citrino lecto. Nam *Libys*, Libycus, lectus, ut *Libyem pecten* sup. 179, eburneum vel lotinum vel citreum. Ante oculos autem habuit poeta Catull. LXIII, 43, 48, 49.

442: Comparat Scaliger Catull. Epithal. Thetid. 453 *nequiti iniecta tremu- labor mortua terra*: et eam sqq. vix. ibidem versus (58 sqq. Scilicet cum ac etiam tumultu privati disisset; ad-

dit Scylla debuisse saltem tamquam captivam in Cretam abduci et in servitio coniugis Minos haberi. Mene non licuit famularum munere fungi? et fusos penso gravidos coniugis tuae devolvere? Imago servitutis poëta frequentata: et Catullo eodem loco in Ariadnes querelis (69 sqq. cf. Mitsch. Lectiones in Catull. pag. 407.

455. Si satis me unam omnium puellarum tantum miseriam experiri, h. nunquam aliam esse expertam maiora mala. 458. Non vulgarem magni ac generosi amoris sensum redditur hic versus: iniuriae culpam,

Vel fato fuerit nobis haec debita pestis,
Vel casu incepto, merita vel denique culpa
Omnia nam potius, quam te laesisse, putabo.

Labitur interea revoluta ab littore classis,
Magna repentino sinuantur linthea Cora,
Flectitur in viridi remus sale, languida sessae
Virginis in cursu moritur querimonia longo.
Deserit angustis inclusum faucibus Isthmon,
Cypselidae magni florentia regna Corinthi;
Praeterit abruptas Scironis, protinus arcis,
Infestumque suis dirae testudinis exit
Spelaëum, multoque cruentas hospite gaudes.
Iamque adeo tutum longe Piræcea cernit,
Et notas secum, heu frustra, respectat Athenas.
Iam procul e fluctu Minœia respicit arva,
Florentisque videt iam Cycladas, hinc Strophadasque;
Hinc sinus, hinc statio contra patet Hermionea.

etiam tam indigne ab amante habita, tamen deprecatur et ab eo in quodvis aliud transfert: putabo omnia potius laesisse me, causam, cur infelix sim, fuisse, quam te laesisse me, h. ius fraude ac scelere hoc factum. Aliter Ariadæ Catulli LXHI, 488 sqq., quae diras Theseo imprecatur. Mox v. 462 elegans descriptio vocis deficientis cum viribus.

463. Navigationis narratio laude sua non caret. Ex sinu Megarico inter Ægeas, Minoam et Nisaeam, in altum auctus a dextro Isthmum et Corinthum, quam unum ex Cypseli stirpe tenebat, et propiore loco Scironides petras habet, subter quibus specus est, quam testudo inhabitabat, devorans hospites a Scirone in mare projectos; est ea Testudo infesta suis, Megarensibus; nam Scylla loquitur. Vherius provecum Athenas praeterit,

tum, sinu Saronico relicto cursum tenet in medio Cycladum versus Cretam. Similes navigationes locorumque enumerationes sunt imprimis in Ovidii Metamorph. et Statii Achill. II pr. 469 *aeuum respectat*, h. respiciendo apud animum suum cogitat. Barthius iam comparavit ex Georg. I, 389 de cornice: *et sola in aëre aeuum spatiatur arena*; et ex Claudiano Epith. Pall. 47, *quid medio tectum modularis in aestu?* Scaliger notat *aeuum* per archaismum dictum volebat pro *sibi*. Elegans autem rō respectat, ut et alibi *respicere, aspernari*, ut Georg. III, 228. De reliquiis vid. Var. Leot. 471. *Florentes Cycladas*, propter silvas longe conspicuas navigantibus. Sic Ovidius inter Cycladas *florantem Cythron* Met. VII, 464, et noster poeta paullo post *viridem Donum* dixit; quod etiam Aen. III, 425 me-

Linquitur ante alias longe gratissima Delos
 Nereidum matri et Neptuno Aegæo.
 Prospicit incinctam spumanti litore Cythnon, 475
 Marmoreamque Paron, viridemque adlapsa Donusam,
 Aeginamque simul, sementiferamque Seriphum.
 Fertur, et incertis iactatur ad omnia ventis:
 Cymba velut, magnas sequitur cum parvula classis,
 Afer et hiberno bacchatur in aequore turbo. 480
 Donec tale decus formae vexavit, et aegros
 Non tulit, et miseros mutavit virginis artus,
 Caeruleo pollens contunx Neptunia regno.
 Sed tamen externam squamis vestire puellam,
 Infidosque inter teneram committere piscis 485

moraverat, etsi ibi Serv. ad *marmoream* *videre* respici ait. 476. *Marmoream Paron*, a marmorum fodinis, etiam Ovidius dixit Met. VII, 465, loco, quo eum ante oculos habuisse h. l. suspicor. *viridem Donusam*, iam Aen. III, 425 vidimus. Interea laboria huius laedium levare liceat alia observatione. In loco Aen. III, 425 Aeneas a Delo erectus iter faciens per Cycladas relinquit Naxum, Donusam, Olearon etc. Huc loco prospicit Scylla Cythnum, Paron, Donusam. Situs adeo huius insulae ex his ipsis aliqua ratione aestimari potest; quandoquidem accuratio ratio non suppetit. Corruptelam itaque in Stephano Byz. in *Δονουσία* (quam antiquam autis esse Eustathii alter ille locus ad Perieg. 530 declarat) etiam haec arguunt: *Δονουσία, ὅτερος πύρρον Πόδον*. Enimvero nimis longe ab ea abesse debuit, si Maro non turpiter errasse dicendus est. Sin Rhodiis eam paruisse dicere volebat, ὅτερος τῶν Ρωδίων dicturus fuisset; et quorsum hoc potissimum notandum veniebat

in hac insula? Immo ὅτερος πύρρον Πόδον, vel, ut alias amat Stephanus (v. c. in *Γύρρος*), ὅτερος, πύρρον Σποράδων. Quod ibid. subicitur, in eam insulam a Baccho ex Naxo Ariadnen tractatam, viciniam non minus arguit. Plinius IV, a. 23 Donusam inter Telon et Pathmon memorat, etsi ibi *acervatim* ponere se Sporadas ait. A Cellario alieno loco, infra Icariam, collocata est Donusa.

479, 480. Comparatur alligata navi Scylla cum minore navigio navi alligato. Ut ait: velut cymba parvula, cum sequitur magnas classes, et cum turbo Afer bacchatur in aequore; h. dum interea Afriens procellas movet. Eandem comparisonem Statius I Silv. 4, 120 sqq. adhibuit, ut iam alii notarunt. Paulo ante v. 474 ad omnia debet esse ad omnem motum, impulsu, venti.

484, 485, 486. Noli mutare in piscem, nam ita a belluis et priusibus devorata fuisset, qui minoribus piscibus insidiatur. *externam puellam*, in externa corporis superficie

Non statuit: Nimium est avidum pecus Amphitrites.
 Aereis potius sublimem sustulit alis,
 Esset ut in terris facti de nomine Ciris,
 Ciris Amyclaeo formosior ansere Ladae.
 Ac velut in niveo tenerae cum primitus ovo 490
 Effigies animantis et internodia membris
 Imperfecta novo fluitant concreta calore:
 Sic liquido Scyllae circumfusus aequore corpus
 Semiferi incertis etiam nunc partibus artus
 Undique mutabant, atque undique mutabantur, 495
 Oris honos primum, et multis optata labella,
 Et patulae frontis species, concrescere in unum
 Coepere, et gracili mentum producere rostro.
 Tum, qua se medium capitis discrimen agebat,
 Ecce repente, velut patrios imitatus honores, 500
 Purpuream concussit apex in vertice cristam.
 At mollis, varios intexens pluma colores
 Marmoreum volucris vestivit tegmine corpus,
 Lentaque perpetuas fuderunt brachia pennas.
 Inde alias partis, minioque infecta rubenti 505
 Crura, nova macies obduxit squalida pelli,

teneram committere inter pisces: pro piscibus, seu relinquere inter belluas marinas; insolenter dictum, scilicet metuens, ne ab iis devoraretur. *pecus Amphitrites*: antiqua poetarum formula. Notum est Naevii, quod et Taubmann. laudat, *Lascivum Nerei finum pecus*. add. Lucret. II, 342, 343, et imprimis notum illud Horatii: *Omne cum, Proteus pecus egit altis Viscere montes*. Max 488 in terris, inter homines appellatur Ciris ante tot scriptis, delecta patria coma.

490 seq. Totus locus de metamorphosi hac, et imprimis comparatio inchoatae metamorphosis Scyllae in aliam

cum vitello ovi in pullum abeunte, ex elegantissimis est, et miror, eam Nasoni, ingeniosissimo homini, non in mentem venisse. 491, 492. *internodia fluitant membris* pro vulgari *internodia membrorum fluitant*. 493. *liquido circumfusus aequore corpus*: nescio an arguer: sed malim non tam exemptum vineulis et mari natans quam potius, ut pallus in ovo liquore ambitur, sic humore seu nebula inclusum corpus, dum mutabatur, significari.

500: Est adeo Ciris avis cum cristâ purpureâ, ad imitationem eiinclina seu capilli purpurei patrii, quem

Et pedibus teneris unguēs confixit acutos.
 Et tamen hoc demum miseræ succurrere pacto
 Vix fuerat placida Neptuni coniuge dignum.
 Nunquam illam posthac oculi videre suorum 510
 Purpureas flavo retinentem vertice vittas;
 Non thalamus. Tyrio fragrans adcepit amomo,
 Nullae illam sedes. Quid iam cum sedibus illi?
 Quae simul ut sese cano de gurgite velox
 Cum sonitu ad coelum stridentibus extulit alis, 515
 Et multum late dispersit in aequore rorem;
 Infelix virgo nequidquam a morte recepta
 Incultum solis in rupibus exigit aevum;
 Rupibus, et scopulis, et litoribus desertis.
 Nec tamen hoc iterum poena sine: namque deum
 Omnia qui imperio terrarum millia versat, (rex,
 Conmotus talem ad superos volitare puellam,
 Cum pater extinctus caeca sub nocte lateret,
 Illi pro pietate sua (nam saepe tepenti
 Sanguine tauroŕum supplex resperserat aras: 525
 Saepe deum largo decorarat munere sedes).
 Reddidit optatam mutato corpore vitam,
 Fecit et in terris Haliaetus, ales ut esset.
 Quippe aquilis semper gaudet deus ille coruscus.
 Huic vero miseræ, quoniam damnata deorum 530

Scylla resciderat. *volaturo tegmen est*
 plumbeum, et *perpetuas pennas*, quae
 totas alas, olim brachia, obducunt;
 et 507 *confixit unguēs*, commisit,
 continua cute.

514 sqq. Elegans locus et sentibus
 rem subiciens graphice, *Et multum*
late dispersit in aequore rorem, ut
 solent aves madefactas alas concu-
 tere. *nequidquam recepta*, servata, a
 morte. Praestit, puto, hoc, quam
 ut mortem receperit, subierit; id

quod factum non est; mutatur enim
 in avem. *arvum incultum*, vitam aspe-
 ram et horridam.

520. Nunc Iupiter, indignatus, filia
 scelerata in avem mutata, parentem
 interea miserum apud inferos de-
 gregre, revocavit eum in vitam et pa-
 riter avem fecit; sed Ciri infestam,
 tamquam ad poenam a filia exigen-
 dam.

530, 1, T, quoniam damnata fue-
 rat ob crimen iudicio deorum et ipsius

Iudicio gnatique et coniugis ante fuisset,
 Infesti adposuitque odium crudele parentis.
 Namque, ut in aethereo signorum munere praestans,
 Vnum quem duplici stellarum sidere vidi,
 Scorpius alternis clarum fugat Oriona: 535
 Sic inter sese tristis Haliaeetus iras,
 Et Ciris, memori servant ad saecula fato.
 Quacumque illa levem fugiens secat aethera pennis,
 Ecce inimicus atrox magno stridorè per auras
 Insequitur Nisus: qua se fert Nisus ad auras, 540
 Illa levem fugiens raptim secat aethera pennis.

Minois, gnati, h. e. nati deorum, et quidem *Iovis*, et *coniugis*, pro amato a Scylla, ad poenam ab ea expetendam additus est pater infestus haliaeetus factus.

533 aqq. Arguta etiam haec est comparatio. Mutuo se persequuntur fugiuntque ciris et haliaeetus aves, quemadmodum duo sidera Scorpius et Orion ortu et occasu se fugere se quique videntur. Quoties enim Orion occidit, altera ex parte Scorpius exoritur, ut ex sphaerae fractione discere quisque potest. Idque etiam Aratus docet vsa. 304, 306, 309 Versa res a prisca hominibus in fabulam, ut Orioni Scorpium immixtum narrent. cf. Hygie. Astron. II, 26:

Itaque constitutum, ut, cum Scorpius oriatur, Orion occidat, et lib. III, 33: *hunc (Orionem) spectantem ad occasum et occidentem exorta Scorpionis posteriori parte*. Paulo diversa ratione ductum vidimus poeticum phantasma ab situ et ea specie, quam in sphaera celesti duo sidera oculis obliant: quo modo Pleias Piscem fugere dicta Georg. IV, 237, quod mihi illo loco molestiam facere non debebat: est enim res satis frequena. Iterum alio modo de Versa Aratus effinxit illud: *Ἡ τ' αὐτοῦ στήθεσσι καὶ ῥ' ὤμων δόρυται*: nam eadem tantum linea ex adverso moventur et Versa et Orion.

P. VIRGILII MARONIS

CATALECTA

125

1. The first part of the paper is devoted to a discussion of the general principles of the theory of the structure of the atom.

2. In the second part, we shall consider the question of the influence of the external magnetic field on the structure of the atom.

3. The third part of the paper is devoted to a discussion of the question of the influence of the external electric field on the structure of the atom.

4. In the fourth part, we shall consider the question of the influence of the external magnetic field on the structure of the atom.

5. The fifth part of the paper is devoted to a discussion of the question of the influence of the external electric field on the structure of the atom.

6. In the sixth part, we shall consider the question of the influence of the external magnetic field on the structure of the atom.

7. The seventh part of the paper is devoted to a discussion of the question of the influence of the external electric field on the structure of the atom.

8. In the eighth part, we shall consider the question of the influence of the external magnetic field on the structure of the atom.

9. The ninth part of the paper is devoted to a discussion of the question of the influence of the external electric field on the structure of the atom.

10. In the tenth part, we shall consider the question of the influence of the external magnetic field on the structure of the atom.

PROOEMIUM IN CATALECTA

Maronem *Catalecta*, h. e. in numerum relata, conscripta, collecta carmina, ^{κατάλεκτα ἔπη}, vel *Catalecton*, scil. libellum, scripsisse, pervulgata res est, eaque credita non modo librariorum fide, qui Virgilii nomini plura adscribere temere, quoniam ad calcem codicum Virgilii poemata modo haec modo illa, prout spatium, quod vacabat, caperet, appicta videbant; verum et Grammaticorum auctoritate, Pseudodonati in Vita Virgilii §. 28, et Pseudoservii ad Aen. I pr. Nam, neutrum locum ab antiquo aliquo Grammatico profectum esse, multa manifeste produnt; et, quam levis hominum fides sit, etiam hoc arguit, quod alia poemata Virgilio tribuunt, quae eius non esse liquido constat. Nam priore loco: *Poëticam puer auspicatus, in Balistam — Deinde Catalecton et Moretum, et Priapeia, et Epigrammata et Diras et Culicem*, cum esset annorum quindecim. Altero autem: *Scriptis autem septem sive octo libros hos: Cirinam, Aetnam, Culicem, Priapeia, Catalecton, Epigrammata, Copam, Diras*. Est tamen antiquior, eaque gravior, auctoritas Auspuii in Technopaegnio: *Dic quid significant catalecta Maronis?* Ergo iam saeculo IV tales Catalecton libelli extitere (vid. supra Prooem. in Culicem); *Epigramma Virgilii* (quod inf. Epigr. II est) memoratum iam est Quinctiliano Instit. Or. VIII, 3, 27, 28. Etsi ergo nomen serius accessit, antiqua tamen fama nonnulla saltem carmina breviter habita fuisse Virgiliana credere licet. An vero ex his, quae hic Virgilio tribui solent, carmen ullum sit vere ab Virgilio profectum, valde dubito: pignore tantum non contendere paratus, saltem iambos a liberali ingenio et indole honesta, quae in Marone fuit, proficisci haud potuisse: v. inf. ad Carmen VIII. Odio omnium ingenuorum et bonorum dignus est poeta, qui ad famam aliorum virulentis dictis lanian- dam sese componit. Non Musarum aut Phoebi; sed Eriaryum, afflatu talia carmina scribuntur.

In libris scriptis et prelo expressis antiquioribus subiiciuntur ea plerumque Priapeis, (1) ideoque in aliis, in quibus post Cirin aut alio loco collocantur, adhaerere in fronte nonnulla ex Priapeis. Porro omnia haec poemata in iisdem vetustioribus continua scriptura, tamquam unicum carmen exarantur, et quidem foedis vitis contaminatissima.

Cum Carmina haec suis iam locis Anthologiae Latinae Barmanni Secundi inserta essent, nolui aotum agere et variam lectionem, seu potius corruptelas adscribere. Itaque ea tantum commemoravi, quae a viro doctissimo plerumque posthabita videbam, ut sententiam versuum accuratiore interpretatione constituerem: etsi hoc maiorem plerumque difficultatem habet, quam ex librariorum stuporibus ariolando aliquid exculpere, quod non prorsus absurdum sit. Atque haec una res tolerabilem mihi operam reddere potuit, quam in hac operis parte posui; nam in his probris virulentis, criminibus, maledictis, quidnam sit, quod bonam mentem ingenui hominis delectare possit, equidem haud video; videant illi, quibus natura hoc dedit, ut ex aliorum probris ipsi crescere sibi videantur.

(1) De edd. v. Haries. Notit. script. Lat. To. II, pag. 276 sq. conf. sup. Proem. in Calicem.

P. VIRGILII MARONIS

CATALECTA

I. AD TUCCAM

**Delia, Tucca, tibi venit; sed saepe videre
Non licet: occultitur limine clausa viri.
Delia saepe tibi, non venit adhuc mihi: namque
Si occultitur, longe est, tangere quod nequeas.**

I. *Delia, Tucca, tibi venit.* Extat Authol. Lat. lib. III, 250, editum iam ante in vet. Poët. Catalect. pag. 153 (ad cale. Petron. ed. Patisson:) et a Scaligerò. Nec alia fides vel auctoritas est, qua Virgilio tribuitur. — *Delia* ex Scaligeri emendatione receptum est; cum legatur *de qua, T.* Idem Scaliger Epigramma hoc falsissimum et argutissimum appellat, et interpretationem subiicit, in qua tamen argutias illas vix expisceris; ut nec omnino inter meliorum censum carmen referam. Fugit nos causa et occasio; quam equidem suspicor fuisse hanc: Est servus aliquis vel libertus aut alius, puellae perductor, qui eam venire nuntiat. Illa tamen, surgit quidem et exire domo tentat, sed clausa a marito fores exire ventant. Apud Tibull. I, 9, 43: *Saepe insperanti venit tibi munere nostro (puella tua) Et lotuit clausas post adoperta fores;* ubi tamen latet puella pone fores per humum. Nil igitur iuvat amatorem, quod sibi dictum accipit, illam venire. Suspiciatur tamen

illum ipsum hominem, forte ex conlibertis puellae, interea illius amore positum: I, ergo, subiecit, et nuntia marito, eam rediisse. Ita excidisse videtur acumen in extremò versu: *cui redit.* » *Delia, Tucca, tibi venit.* » (sunt perductoris verba: cui respondet Tucca): *sed saepe videre Non licet* (forte fuit: *Delia nocte tibi venit; sed, Tucca, videre Non licet*); *occultitur limine clausa viri. Delia saepe tibi* (venit; nuntias saepe eam venisse; a te nuntialur venisse), *non venit adhuc mihi* (nondum eam teneo amplexu); *namque Si occultitur: longe est, tangere quod nequeas. Venerit illa tibi.* (Fac nuntiarì a te, eam venisse). Sed iam mihi nuntius iste *Quid prodest?* illi dicito, cui redit: h. e. l, cui eius reditus iucunditatem attulit ei, qui eam tenuit. — In saepe corruptela latet, forte nominis, aut compellatio, forte repetitio vocis *Tucca: sed, Tucca, videre non licet. Mox Venerit at emendabat Barmanus Sec., praestat: venerit illa tibi: quod paullo ante posui.* In fine illi,

Venerit aut tibi; sed iam iam mihi nuntius iste
Quid prodest? illi dicito, quae rediit.

II. IN C. ANNIVM CIMBRVM RHETOREM

Corinthiorum amator iste verborum,
Iste iste rhetor! Namque quatenus totus
Thucydides tyrannus Atticae febris,
Tau Gallicum spinæ ipsemet male illisit,
Ista omnia, ista verba miscuit fratri.

cui rediit, ad quem rediit, dicito eam
venisse ei, in cuius amplexus illa
venit. In Cephale Anthologia Misc.
Lips. Vol. IX, pag. 476 epigramma
est similia coloris: Ἀπὸ τοῦ ἀπὸ τοῦ
τοῦ δ' ὁμοῦ γίνεταί τινα. — Οὐρανὸς
τοῦτο δὲ (ut pro ἰσχυρῶς emen-
datum est a Toupio Cer. noviss. in
Suid. p. 12): Legitur illud nunc in
Analectis To. III, p. 411. Jacobs To.
III, p. 81. Similia color passim est
in aliis poematibus; ut Anal. III,
p. 458 Inert. XXXV. conf. To. II.
Stratonis XLIII, p. 369. Nil tamen
inde profeci ad carmen nostrum me-
lius expediendum.

II. Celebre inter eruditos viros epi-
gramma, a Quintiliano servatum
Inst. Or. VIII, 3, 28, qui expresse
Virgilii esse ait; et inter Maronis ca-
talecta illud refert Ausonius in Ma-
nosyllab. (Idyll. XII Techno pae-
gnion: Grammaticomastix v. 5-7).
Lepor, qui ei inest, magna ex parte
ad nostros sensus pertinet; nec sine
longa disputatione accurata crisis aut
interpretatio institui potest. Fecit
otium nobis hac in re Burmannus
Sec., qui hoc carmen Anibol. Lat.
Tom. I, lib. II, 242 exhibuit com-
mentariis et suis et aliorum instru-

etum: super aliis ad interpretes Quin-
tilianum et Ausoniu. tum ad Sam.
Petit. Miscell. lib. 9 remittit. Ut
paucis defungamur: Scriptum est
epigramma in C. Annivm Cimbriū
Rhetorem, qui fratrem venepo sustu-
lerat: idem malus Rhetor, qui aut,
quod in Gallia natus et in Britannia
forte artem professus erat, verba
barbaro more et soloeco pronuntiabat,
aut insolentia et barbara verba tam-
quam glossas affectabat (Quintilia-
nus tamen de vetustorum verborum
affectatione agit eo loco, quo verana
hos commemorat: ut omnis adhuc
huius carminis interpretatio parum
tuta mihi esse videatur). Dicit igitur
poeta, his ipsis vel barbare pronun-
tatis vel exoticis et barbaris verbis
eunt, tamquam veneno, fratrem ne-
casse. De lectione, admodum in-
certa, videndi sunt iidem
viri docti: addam Io. Schraderi con-
iect. Emendiorum pro Corinthiorum. Ut
tamen aliquid apponam, quod lecto-
rem in sententia assequenda iuvare
possit, hæc addam. Corinthia verba
(nam hæc tenenda cum Burmanno
statuo, donec verum repertum fue-
rit: natae sunt forte corruptelæ ex
vitiosa scriptura Chorynthiorum),

III. IN NOCTURNVM

Socer, beate nec tibi nec alteri,
Generque Nocturne, putidum caput,
Tuone nunc puella talis, heu tuo
Stupore, praessa rus abibit? Hei mihi!
Vt ille versus usquequaque pertinet:
Gener socerque, perdidistis omnia.

sunt mollia, fracta, calamistrata: a luxu Corinthiorum; at h. l. cum respectu venenorum Medesae. Alioqui vix multum inesset salis. *Thucydides tyrannus Atticae* febris esset, qui dominatur in frigore illo Atticismi affectati. Sed melior lectio: *Thucydides Britannus*. Versus quartus qui, ut legitur, palo transfixum, quod supplicii genus, declarat, debet nomina exhibere vel barbara vel affecta te aut barbare enuntiata. Amplectenda itaque haecenus aut Scaligeri lectio: *Taur Gallicum, min ipsum et al*, et illius: in eodem mortario venena illa satis nota; taurinum sanguinem, minum et allium, trivit, ut fratri misceret; ridicule igitur deeurtabat ille, quoties declamabat, verba, *taur*, pro tauro, *min* pro minio, *al* pro alio; aut Petiti emendatio, qui Graeca substituit: *Tau Gallicum* (h. Gallorum ille pessimus), *μιν, ἴψον* et *ἀλ'* si *intrinsece*: ut haec e glossis obscuris petita sint vocabula, quae ille pro stellulis suis declamationibus graece habitis inserere solebat. Est autem *ἴψον* ex Thuriorum glossa, *κισσός*, hedera, *ἀλ'* pro *ἀλ'*, Cyprii pro vino dicta *μιν* pro *αἶνον* (hoc omnium minime probabiliter), ut adeo vino hedera nigra misto inebriatum auferat fratrem Cimber. Sed, ut paullo ante diximus,

antiquata verba latere arbitramur, eiusmodi, forte, quae propius ad somnum medicaminum accedebant.

III. Vid. Anthol.-Lat. T. I, l. II Ep. 244. Quo iure hi. et sequentes Iambi Virgilio tribuantur, non dicam; nisi forte pro firmamento hoc est, quod Marius Victorinus Virgilium in quodam epigrammate Iambico ter *Thalauto* repetisse narrat: id autem factum extr. carm. versu. Tribuantur ei in antiquis catalectorum editionibus. Catullo tamen Pruterius, Calvo, idque magis sagaciter, Vossius tribuit. vid. Burmann. l. c. Ceterum fugit nos etiam huius epigrammatis causa et occasio, adeoque etiam eius *lepos* et *acumen*. Nisi forte hoc fuit: Nocturnus ducit Atilii filiam, hominis violenti, qui bona sua omnia consumserat, quemque gener secum habiturus erat: cum exitio adeo et suo et novae nuptae. Certe in Nocturnum et ipsam, putidum caput, odiosum hominem, videtur aliquid inclementius dicere velle.

4. *praessa*; oppressa, concta, *rus abibit*, in rus abducatur, forte quod maritus soceri violentia aere alieno obrutus in urbe durare nequit.

5. *ille versus*; ex noto epigr. Catulli XXVII in Caesarem, sed alio sensu: nunc uterque bona sua abligurissus dicuntur.

IV. IN EVNDEM

Superbe Noctuine, putidum caput,
 Datur tibi puella, quam petis, datur;
 Datur, superbe Noctuine, quam petis.
 Sed, o superbe Noctuine, ne vides
 Duas habere filias Atilium,
 Duas, et hanc et alteram, tibi dari.
 Adeste nunc, adeste, ducit, ut decet,
 Superbus, ecce, Noctuinus herneam.
 Thalassio! Thalassio! Thalassio!

V. IN LUCIUM

Iacere me, quod alta non possim, putas,
 Vt ante, vectari freta;
 Nec ferre durum frigus, aut aestum pati,
 Neque arma victoris sequi.
 Valent, valent mihi ira et antiquus furor,
 Et lingua, qua adsim tibi.

IV. Coniungit hoc cum antecedente
 Fruterius; vix bene. Collocandum
 quicquid exatim ante superius car-
 men.

5. Lusus videtur in hoc latere;
 quod hernea, vel hırnea, quae vasis
 potorii genus est, pro ipso patre vino-
 lento ponitur, et genero pro altera
 coniuge et filia Atilii assignatur. Nam,
 ne ipsam conjugem bibacem fuisse
 credamus, velat superius epigramma.
 Herniam autem legere ac herniosum
 socerum intelligere si velis, acumen
 frustra queras.

V. Cuius potius quam Virgilio di-
 gnium carmen, Archilochi metro et
 felle exaratum, et genulium licentiae
 lambionae exemplum, in Lucium quod-
 dam cinaedum, qui eum opprobrio

laccivical, quod attenuato per Ve-
 nerem et libidinem corpore fractis-
 que viribus militare amplius non
 posset (hoc enim est, iacere) posita.
 Hoc amollitur a se posita, recrimi-
 nando pueritiae impudicitiam, mox-
 que abligurito patrimonio egestatem
 ac sordes. Extat in Anthol. Lat. Lib.
 II Epigr. 246, ad quam lectores re-
 mittimus, qui laetiores dapes deside-
 rant: nos in coena admodum nou-
 setosa, apponemus tantum, quod satia
 sit, ne fame genulii crepent; nam
 ingenuae menti talia se probare ne-
 queunt.

2. vectari freta; ut ire, currere
 mare, pro per mare.

6. qua adsim tibi. Versui fulcrum
 deest. Optime Oudendorpius: qua

Et prostitutæ turpe contubernium
 Sororis. O quid me incitas?
 Quid, impudico, et improbande Caesari?
 Sed furta dicantur tua, 10
 Et heluato sera patrimonio
 In fratre parsimonia;
 Vel acta puero cum viris convivia,
 Vdaeque per somnum nates;
 Et inscio repente clamatum super, 15
 Thalassio, Thalassio.
 Quid palluisti, femina? an ioci dolent?
 An facta cognoscis tua?
 Non me vocabis pulcra per Cotytia
 Ad feriatos fascinos: 20
 Nec dein movere lumbos in crocotulam
 Prensus videbo altaribus,
 Flavum prope Thybrim et olentis nauticum
 Vocare: ubi adpulsæ rates

iam adsim tibi. *Adesse*, tum notione infesti et hostilis animi; ut alias *addi*, *apponi*. conf. ad Cirin 532.

7. Novam versus orditur sententiam: experitur scilicet nunc poëta, quid furor et lingua maledica valeat. Itaque *Ei* cum Scriverio, vel *Rei*, legendum.

10. Si legendum cum eodem. *Quid?* si furta dicantur tua?

15. Impurus homo muliebria passus tanquam præ nupta habitus, cui solenne illud acclamaretur. Hoc idem mos appellatus *femina*.

19. Noles me pergere et exprobrare foeda adolescentiæ flagitia. Hoc estulit: non me vocabis — nec videbo te movere — et vocare. neque (27) duces me in culinam, in quibus propodium illud olim versatum erat.

In sacris Cotytia (erant ea ex initiis a Thracibus acceptis, vld. Strabo, X, p. 721 B., qui classicus locus) Veneri ab impudicis hominibus habitis pompa fascinos gestatos esse, probabile sit: ergo *feriatos* pro *festos*, dictum videtur.

21, 22. Scaliger præclare emendavit: *altaribus*, ut *πρεσβύτη* sint *ἀλα* vestis crocotæ, quas ille muliebriter vestitus et muliebriter saltans, adducit, ne saltantem impediunt: in *crocotula* porro lenior est medicina, quam ea, quam Scaliger adhibet toto versus transposito: *Movere lumbos me deia, crocotulas Prensus videbo altaribus?*

24. Legendum cum Oedendorpio, Burmanno quoque susdente, *Flavum prope et Thybrim te olentes nauticum*

Stant in vadis coena retentae sordido , 25
 Macraque luctantes aqua.
 Neque in culinam, et uncta compitalia ,
 Dapesque duces sordidas :
 Quibus repletus ut salivosis aquis ,
 Obesam ad uxorem redis , 30
 Et aestuantes docte solvis pantices ,
 Os usque lambis saviis.
 Nunc laede , nunc lacesse , si quidquam vales !
 Et nomen adscribo tuum.
 Cinaede Luci , an te reliquerunt opes ? 35
 Fameque genuini crepant ?
 Videbo habentem praeter ignavos nihil
 Fratres et iratum Iovem ,

vocare ? ut olentes nauticum sint nau-
 tae , quos impurissimus homo praestolatur , ubi appulerint , ut eorum
 libidini serviat (probe est vitium
 edit. Scalig. pro *probe*).

27. Esprobrat famam et egestatem ,
 qua enectus adit culinas , h. loca in
 suburbis , in quibus inopum funera
 et epulae fugebres habebantur : tum
compiens , in quibus Laribus Compi-
 talibus et quidem ipso Compitalium
 die necesse est apponi solitas fuisse
 epulas , quas pauperes mox auferre
 solebant. Rem tamen aliunde decla-
 ratam nondum vidi. Factum itaque
 idem quod in coena Iherates . v. 28
duces dedit Burmanno. pro *duces* , pec-
 duces me in culinas ? h. e. non ego
 videbo te aduentem.

29. *Salivorum* Scaliger silesse quic-
 quid gustum reficit : Recte , sed quid
 porro *salivatis aquis* facimus ? Nisi
 corruptela in *aquis* latet , ut forte :
 ut *salivosis aquis* , salivam moventi-
 bus , scriptum fuerit : accipias aquam

salivorum de ipsa saliva. Repletus iis
 epulis ut . (quomodo !) redis saliva
 etismum ex recordatione affluente !
 Verum totum locum parum expedit ,
 nec expedire refert.

31. *pantices* de fortis seu farcimi-
 nibus accipiunt Scaliger et hinc alii ;
 nec male , cum *aestuantes* appellen-
 tur , ut farcinina distenta rumpi vi-
 deantur. Proprie *pantices* sunt inte-
 stina , quibus ad edulia facta uti solent.
 Sed quid : *docte solvis* ? Toup. ad
 Suid in *συναγωγῇ* Tom. III , p. 434.
 Opp. Vol. II , p. 468. ad obscenita-
 tem refert nescio quam ; nec intel-
 ligo quid tunc sit , *solvis pantices* ?
 an de *obesa uxore* ?

32. Legendum haud dubie , cum
 Burmanno secundum Colvium ad
 Apulei. *Olusque lambis saviis* , h.
 labilis.

35. Pro *an* fuisse suspicor *en* , et
 sine interrogatione lego.

37. Videbo te habere nihil praeter
 fratres ignavos — et palruum. — 39.

Scissumque ventrem, et herniosi patruī
Pedes inedia turgidos.

40

VI. AD VENEREM

Si mihi susceptum fuerit decurrere munus
O Paphon, o sedes quae colis Idalias,
Troius Aeneas Romana per oppida digno
Iam tandem ut tecum carmine vectus eat:
Non ego tunc modo, aut picta tua templa tabella
Ornabo, et puris sarta feram manibus:
Corniger hos aries humilis, et maxima taurus.
Victima sacros tinguet honore focos:
Marmoreusque tibi, dea, versicoloribus alis,
In morem picta stabit Amor pharetra.
Adsis, o Cytherea! tuus te Caesar Olympo,
Et Surrentini litoris ora, vocat.

40

scissum ventrem, pedicem, in *δι-
εξέσθαι* de *ἐκείνῳ*. — 40. *γυναικὸς*
Hesiodi Scut. 265, 266. Conf. Ovid.
Met. VIII, 807, 808, pedibus ex atro-
phia lumentibus.

VI. Dilectissimum poemation: quod
iam pro titulo exhibuimus in Tom. I,
ad calcem Carminum in Virgillum. Est
votum pro suscepto Aeneidis opere
Veneri nuncupatum, seu, ut Scaliger
ex conjectura ponit, suspensum pro
templo Veneris Surrentinae. Exstat in
Anthol. Lat. lib. I ep. 63 cum copiosa
virosum doctorum illustratione: quam
adesse qui vult.

1. Si mihi contigerit Aeneidem
absolvere: non modo tunc ei tabula
voliva et sertis plebs iam letatam fa-
ciam, verum sacro sollenni facto et
statua Cupidinis posita. — 2, 4. Splen-
dida rei species: invecia Venus cum
Aenea, tamquam dea curru, per Ita-

liam tamquam triumpho, ob Aenei-
dem absolutam.

5. *paeta* ediderat Heins. loco *zit*,
quoniam *picta* redit v. 10.

7. *hos humiles focos* iungendum, et
eum Heinsio legendum *sacros*. Nisi
eum Hermannus emendare placeat:
*Corniger humil aries humilis, sed ma-
xima taurus Victima*: quae praefero.

9, 10. Habemus igitur et hic mar-
moreum signum coloribus additis,
non tam in *alis versicoloribus*, quae
poëtae forte eo epitheto ornari pote-
rant, sed in *picta pharetra*. Noli ita-
que iniriari Dianam marmoream co-
thurnis puniceis Eclog. VII, 30, 31,
nec aegre ferre, me de Maronis iu-
dicio et gustu sculpturae ac picturae
dubitasse ad lib. VII Aen.

11, 12. *tunc te Caesar Olympo* —
vocat: non, puto, Iulium Caesar,
Divus: ut is caelo receptus Veneri

VII. RELICTIS ALIIS STUDIIS PHILOSOPHIAM EPICUREAM
AMPLECTITUR

Ite hinc, inanes rhetorum manipuli,
Inflata rore non Achaico turba,
Et vos, Sile, Albuti, Arquitique, Varroque,
Scholasticorum natio madens pingui;

supplicet: sanctorum more, qui in caelo degunt. Sed Caesar Augustus ipse invocat Venerem. In Olympo degentem. Quatenus autem *Surrentini littoris ora* pro Aeneida vota faciat, illustratum a viris doctis videre vellem. Villam Virgilium non longe a Nola in agro Campano habuisse, alio loco (in Donati Vita Virgilii i. 24) vidimus; litus igitur illud ad Craterem seu Sinum Campanum per promontorium Surrentinum, ad quod ea ora protenditur, declaravit. Potuit quoque in littore Surrentino Veneris sanum esse; et habebat forte in eadem ora praedium is, qui carmen hoc scripsit; scit enim ultimum hoc distichum, cum Caesar ipse et ora Campaniae pro Aeneide feliciter absolvenda vota facere dicuntur, ut potius ab amico aliquo Maronis, quam ab ipso poeta, profectum illud iudicem.

VII. Saepius editi et hi Scanzones extant in Anthol. Lat. Tom. I, lib. II, ep. 243, ubi vid. Burm. Comparandum est ex parte initium Ciris.

4. Curtius in fine versus est syllaba, et iam suppletus a viris doctis, — manipuli, is: vel ite hinc.

2. *Ros Achaicae*, ut *Cecropius ros*, de eloquentia; seu rorem, quo eicadae pascuntur, sen, quod malim, mel Atticum respici dixeris. *Achaicus* omnino pro *Grasco*, et *Graeca-*

nica eloquentia. *turba* in fine dudum emendatum pro *verba* a viris doctis et recte receptum est a Burmanno; *turba* rhetorum *inflata rore*, nequiter, ut alias, repleta, satiata, tuens, ubi de cibo vel potu agitur; *turba* rhetorum falso eloquentiam Atticam lactantium.

3. Versus varie tenitus. vid. Burmanno. l. c. Vossiana emendatio: *Et vos, Aetique Tarquitique Varroque*, scriptura revocata ad nota nomina se commendans, metro repugnat in *Aet*, ut bene monuit Ia. Schrader. praef. Emendat. pag. XXXIV. Si de priore syllaba in *Silo* constaret, haberet hoc locum. Nec vero hi quoque, versus de rhetoribus accipi possunt: quis enim Varronem inter rhetores relatum audivit? nec Scholastici h. l. declamatores esse possunt: sed Grammaticos memorare nunc videtur, homines in sermonis ratione et antiquitate illustranda occupatos. Ex eo genere Varro fuit, eiusque praeceptor L. Aelius Stilo (v. Gell. I, 18. XVI, 8), Varro autem senex Virgilium iuventam attigit: mortuus enim est V. C. 726, Virgilius a. XLIII agebat. L. Tarquitius libro de disciplina Etrusca et Ostentario claruit. Videtur idem verba eius disciplinae explicuisse aut alias Grammaticae partes attigisse.

4. Si Virgilii esset hoc vera poe-

Ite hinc, inanīs cymbalon iuventutis;
 Tuque, o mearum cura, Sexte, curarum,
 Vale, Sabine; iam valete formosi.
 Nos ad beatos vela mittimus portus,
 Magni petentes docta dicta Syronis,
 Vitamque ab omni vindicabimus cura.
 Ite hinc, Camenae; vos quoque limite saevae,
 Dulces Camenae; nam fatebimur verum,
 Dulces fuistis. Et tamen meas chartas
 Revisitote; sed pudenter, et raro.

mation, antiquissima forte esset vocis, *Scholasticorum*, auctoritas. *maderē pingui*. Dictum rō. pingue, pro adipe, omento, adeoque de stupore ingenii. *maderē* autem pro obduotum esse, adeoque, perfusum; imbutum. Vt ait: et vos o grammatici acumen falso iactantes.

5. Nolum est nomen Apioni Grammatico a Tiberio Caesare inditum, cum eum *cymbalon mundi* appellaret, quod ad iuvenum aures loquaciter et inaniter atreperet. Itaque *inaniū iuventutis* vix bene legitur; sed aut *inane cymbalon*, aut cum Burmanno, *Ite hinc, inanēs*, corrigendum. Ait igitur omnino, se rhetores et grammaticos valere iubere.

6. Heinsius castigavit feliciter: *Tuque, o mearum cura, Sexte, Musarum*. Id. Schrader. *chartarum*. Quis hic Sext. Sabinus fuerit; nunc ignoratur.

7. *formosi*. Si verum esset, in puerorum amorem praeiorem fuisse Maronem, lectio non abhorrens foret Burmann. conj. *famosi, fumosi*.

8. *Nos ad beatos vela mittimus portus*. Non ut Athenas naviget: sed ut ad philosophiam se conferre dicat, quae sapienti pro portu est et securitatem tranquillitatemque affert. Auct. divit autem Maro Syronem Romae. v. Phocae carmen v. 63 inter Carmina in Virgilium. Est autem *vela mittere* h. l. quod sollemnius tendere, pandere. Ex vñx σφιδαιν, πλυννν, dictum *mittere navem*, et nunc *vela*, putabimus? Sane et Ovid. ex P. IV, 14, 9: *In medias Syrtis, mediam mea vela Charybdi. Mittite praesenti dum coreamus humo.*

9. *Scironis*. Immo vero *Syronis*. vid. sup. Tom. I Vñta Virgil. s. 79.

11. Corruptus versus. Varias tentatas medelas vide ap. Burmann. l. c., quarum nulla satis facit. Antiqua scriptura: *Ite hinc Camoenae* vox *limite aene* vel *limite aene*, vel *saevae*, et expletum nam nos quoque, vel vos quoque. Latet, auspicio, exquisitius Musarum epitheton, et in *aene*, *divae*. Ita ad ductum litterarum foret: *Ite hinc Camenae, vos mellita divae; Dulces Camenae.*

VIII. DE SABINO PARODIA CATVLLIANA

Sabinus ille, quem videtis, hospites,
Ait fuisse mulio celerrimus;

VIII. Exhibet et hoc post Scalig. et alios Ant. Lat. T. I, l. II, epigr. 130 *De Sabino*. Immo vero id *P. Ventidium Bassum*, hominem vel ex Cicerone notum, infimo loco natum, et ad summum dignitatis et fortunae fastigium evectum: nam Picenus, genere humill, puer cum matre captiva ante Pompeii Strabonis triumphantis currum ductum erat; cum adolevisset, quactum sibi aegre paravit, ac sordide invenit comparandis mulis ac vehiculis, quae magistratibus, qui sortiti provincias forent, praebenda publice conduxisset; in isto quactu notus esse coepit C. Caesari, et cum eo profectus est in Gallias: huc cum commestus aliarumque necessitatum bellicarum curam egisset et pro eo, quem non bellicae rei commissarium (novimus hoc hominum genus provincia exitiosum) appellare solemus, foisset, mox in amicitiam Caesaris, inde in amplissimum ordinem pervenit, Tribunus pl., Praetor, tandem Pontifex, Consul quoque a. V. C. 714 creatus est. Idem Syriam regendam accepit et de Parthia primus omnium triumphavit. Narrat haec et alia Gell. XV, 4. adde Plin. VII, sect. 44. Bellis civilibus cum ad Antonii partes transisset; multorum sale fuit perfritus. Celebratum in eum est epigramma: *Concurrit omnes augures, draupices: Parthenon inuistatum conflatum est recens: Nave multos qui fricabat, Consul factus est.*

Virulentum hoc alterum in eum hominem epigramma an a Marone

profectum sit, graviorem auctorem, quam eum, qui Catalecta collegit, non habemus. Mihi quidem res est prorsus improbabilis, hominem ad generosos sensus et epicam gravitatem assurgentem, ingenio iam liberali, moribus candida et ingenua indole a natura instructum, tantam infamiam aliis inurere, et, conspurcando alioq probria, sui ipsius vitae integritatem et humanitatem suspectam facere: quia si quis vel leviter imbutam habet mentem, abhorret ab ista truculentia et atrocitate. Improbos odit optimus quisque; non exercet in eos carnificinam. Epigramma Catulli in Phaelum (epigr. IV), quod comparent studiosi necesse est, parodia expressum esse, obvia res est. Interpretes, acumen horum Ianiborum in singulis versibus illustrare contenti, de summa carminis nil monuerunt. Scilicet solebant Consules pro aede Castoris sedere: Ita sedens pro aede Castoris Antonius Phil. III, 44; nec mirum, eum in eadem aede saepe Senatus haberetur: Verr. I, 49 extr. At ante eandem aedem multae erant statuae: vide v. c. Cic. Phil. VI, 5. Fingit igitur apud animum poeta, Ventidium, et quidem Consulem, ut ex vs. 23, 24, 25 intelligas, in sella curuli pro Castoris aede sedentem, tamquam statuem eas dedicatum titulo hoc apposito. Quod Sabinum appellat, potest cum aliis de cruas factum esse, tum quod Picentes Sabinis vicini sunt.

2. *Ait fuisse*: tamquam pro titulo statuae haec sunt perscripta.

Neque ullius volantis impetum cisi
 Nequisse praeferire: sive Mantuam
 Opus foret volare, sive Brixiam.
 Neque hoc negat Tryphonis aemuli domus
 Negare nobilem, insulamve caeruli:
 Vbi iste, post Sabinus, ante Quinctio
 Bidente dicit adtondisse forfice
 Comata colla, nequa sordidum, iugo
 Premente, dura volnus ederet iuba.
 Cremona frigida, et lutosa Gallia,
 Tibi haec fuisse, et esse, cognitissima
 Ait Sabinus; ultima ex origine
 Tua stetisse dicit in voragine,
 Tua in palude deposuisse sarcinas,
 Et inde tot per orbitosa millia

5

10

15

3. *Neque ullius volantis impetum cisi Nequisse praeferire*: nullius, licet celerit cisi, cursum potuisse praeterire vel superare cisiium mullionis huius. Cisiium genus vehiculi levioris binis rostris instructi: vid. Barra. ad h. l. *neque nequisse* pro non potuisse, ut interdum fit. Graeco more.

6, 7. Legendum cum Is. Vossio: *Et hoc nec aut Tryphonis aemuli domum Negare* (scilicet aut) *nobilem, insulamve Caeruli*. Tryphon et Caerulus mulliones: alter hic custos insularius; h. insulae, sive oris, in aliqua urbe et aedificiorum locandorum curam habens.

8 sqq. Submullionem cum ante fuisse ait Quinctii alicuius. Heimsius conj. equito: quod alienum ab h. l. est: non de equorum armentis, sed de nullis rhedariis hic agitur. Pro forcipe, quod erat, forfice est positum: qua mulorum iuba in cervice attondetur; ne iugi attritu illa exulceretur; al forcipe prehenditur fer-

rum. In *adtondisse* media metro repugnat: igitur legendum *attondisse*. Mox v. 11 pro *dura*, adusta Heimsius conj.; nec hoc magis accommodate; non enim iuba, sed collum adurit attritu lubae.

13, 14. *Tibi haec fuisse et esse cognitissimum, Ait Sabinus, ultima ex origine*. Ita distinguunt alii. Altera ratio firmatur exemplo Catulli, quod sequutus est v. 14, 15. ut sit, inde a natalibus, a puero h. l. Sunt autem illa appellandi casu dicta: *Tibi, b Cremona* etc.

16. *deposuisse*, aut contrahenda est media, aut leg. *deponisse* ex *deposuisse*. Tum *tua in palude*, paludosis locis.

17 sqq. Vulgo: *Iugum tulisse: laeva sive dextera. Stringere mulas, sive utrumque coeperat*. Quomodo alii, etiam qui emendarunt, intellexerint locum, dicere non habeo. Sententia videtur esse haec: quoties altera vel utraque mula defecerat, demum illa

Iugum tulisse: laeva, sive dextera,
 Strigare mulas, sive utrimque coeperat.
 Neque ulla vota semitalibus deis
 Sibi esse facta, propter hoc novissimum,
 Paterna lora, proximumque pectinem.
 Sed haec prius fuere; nunc eburnea
 Sedetque sede, seque dedicat tibi,
 Gemello Castor, et Gemelle Castoris.

20

25

IX. AD VARIUM

Scilicet hoc sine fraude, Vari dulcissime, dicam:
 Dispeream, nisi me perdidit iste putus.
 Sin autem praecepta vetant me dicere: sane,
 Non dicam. Sed me perdidit iste puer.

ingum per multa millia mulionem portasse ex humeris suis. Acerbitas igitur et in hoc, quod mulas male curatas eum egisse narrat. *Strigare* pro *stringere*, quod editur, esse legendum, manifestum est, idque Scaliger docuit, et dudum in vett. edd., ut Ven. 1486, expressum vidimus. Accipiendum tamen hic non tam pro interquiescere, sed omnino prae nacie vel inedia deficere viribus, ut rhedae ducendae impares bigae sint. Nunc autem nec minus manifestum est, etiam reliqua sic constituenda esse: *laeva sive dextera Strigare mula, sive utraque coeperat*. Quod media in utraque producit, aliis, etsi seniorum poetarum, exemplis idem edoctos non male habebit. Si cui tamen iutulerabile hoc videatur, leget *utrumque*, vel cum viro docto apud Burm. *sive utraque coeperant*.

20, 21, 22. Tam feliciter omnia mulioni cessisse sit, ut ne vota quidem Jis stibus, evadant, unquam

suscipere necesse haberat, nec ullum susciperet, praeter hoc novissimum, quo, arte mulionica deposita, eius artis instrumenta, habenas et pectinem, ex more dedicavit. Sole clarius, leg. *praeter hoc n.*, tum arridet Heinssii conj. *bitumque pectinem*: inprimis eum *eburnea* sequantur. Nunc *proximum* int. iuxta lora suspensum, eodem pariete.

23. *eburnea sede*; curuli.

25. Igitur Dioscoria fingitur dedicata status: Consul Vontidius sedens pro sede Castoris.

IX. Vid. Anth. Lat. I, III, CCXLVIII. Edidit primus Scaliger.

2. *putus* vel *patus*, pro puero, unde *pasio*; prima syllaba longa; qua ex re, quod *putus* in metri rationem peccat, tota carminis in pusionem arguita pendet: sic quoque Burmann. iudicabat.

3. *Sin autem*. Micro: neminem maluisse: *Sin artis praecepta*.

X. AD VILLAM SYRONIS

Villula, quae Syronis eras, et pauper agelle,
Verum illi domino tu quoque divitiae:
Me tibi, et hos una mecum, et quos semper amavi,
Si quid de patria tristius audiero,
Commendo, in primisque patrem. Tu nunc eris illi,
Mantua quod fuerat, quodque Cremona prius.

XI. AD M. VALERIUM MESSALAM

Pauca mihi, niveo sed non incognita Phoebo,
Pauca mihi doctae, dicite, Pegasides.

X. t. *Syronis*. Immo vero *Syronis*, Epicurei philosophi, de quo modo Epigr. VII vidimus. Inter belli civilis calamitates et metus, consanguineos suos, inque his patrem, in Syronis villa, tamquam in tuto loco, aut per-fugio, collocasse videtur. Suspiciari utique licet, quod Scaliger facit, scriptum carmen, cum ex agro Mantuano assignato militibus Romam dis-cederet. Extat quoque in Anth. Burmann. lib. III, epigr. CCXLIX. In vs. 2 tum quoque bene emend. Io. Schrader.

XI. Vid. Anthol. Lat. I II; epigr. CXXII. cf. Harles brev. Notit. p. 254. Messalam victor carmine celebrat, tamquam victorem; 1-6: et poëtam summum — 12. recitat carminum eius argumenta: fuerit ea bucolica — 20. in amicam — 40. Celebrat laudes bellicas Messalarum, — 54. Sed illi laudibus non parem esse se canendis fatebitur. Virgilio attributum est a Pluthoe, hinc a Scaligero et aliis. Virgilio tamen non temere adscribendum esse, censebat Burmann. Sec. Dubitavi aliquando (ad lib. IV, t. Tibull.

p. 177 ed. tert. p. 192 Obs.), an omnino a vetere aliquo poëta hoc carmen perfectum esset: Sed ad seriora tempora vix retrahi potest tantis orationis cultus. Nunc toto carmine diligentius excusso Augustei saeculi setum agnoscere mihi videor etiam in toto eius colore et habitu. Deprehenditur enim in plerisque his poemata intus aetatis sermo Romanus ad dignitatem et ornatum verborum numerosque poeticos egregie comparatus: at in tota carminis summa, inque argumento ea, qua par est, copia et lumine orationis orationis explicando et feliciter disponendo, eiusque membris commode iungendis et perpetuo quasi vinculo comprehendendis, porro in dilectu rerum vel sententiarum, quae carmine feliciter tractari possint, magna cernitur imperitia. Haec eadem in hae elegia occurrunt, in qua summum orationis cultum et ornatum merito mireris, iudicium et subtilitatem in carminis summa eiusque partibus con-stituendis facile desideres. Licet enim diem, excidisse videri nonnulla et lacuna: carmen hiare: tamen illud,

Victor adest, magni magnum decus ecce triumphi.

Victor, qua terrae, quaque patent maria;

Horrida barbaricae portans insignia pugnae,

Magnus ut Oenides, utque superbus Eryx;

Nec minus idcirco nostros expromere cantus

Maximus, et sanctos dignus inire choros.

Hoc itaque insuetis iactor magis, optime, curis:

Quid de te possim scribere, quidve tibi.

Namque, fatebor enim, quae maxima deterrendi

Debuit, hortandi maxima causa fuit.

quod vs. 21 de puella cum heroinis comparanda sequitur, ieiunium est per se et ad fastidium extremum protractum. Messala inscriptum esse carmen ex vs. 40 patet. Verum, an ad M. Valerium Messalam illud scriptum sit, dubitavi aliquando, quod Messalae istius facta ac bella non attingat ea, quae ex historia nota sunt. Sed primum non occurrit ex Messalarum stirpe alius, ad quem haec opportunius referri possint, quae in carminibus memorentur; postea autem M. Messalam attigisse et potius amasse satis constat; tandem omnis difficultas tollitur, si ad Messalam iuvenem haec scripta statuas, cum ille, postquam stipendia variis in bellis meruerat, in Africa inprimis, Hispania et Lusitania (vs. 41 sqq. 51-54), aut in alterius triumpho inter primos duces laureatos incessisset, aut ipse ex Parthis triumphasset; quod ei a V. G. 715 (v. Vita Virgilii p. 200. dig. h. a.) adeoque non nisi viginti vel quod excurreret annos nato; contigit. Itaque de Aquitanico triumpho, in quem Tibulli 1, El. VII scripta est nullo modo hic cogitari potest. Ab his omnibus, ut solebat, dissensit et in contraria ivit doctiss. Wernsdorf, qui in Poët.

Lat. min. T. III iterum hoc carmen retractavit.

1. Quae pulcer Apollo cognoscere, quibus adesse non refugiat.

3. magni triumphi. Dalmatici: ut quidem arbitror, v. panno ante. decus triumphi, is, qui in pompa triumphali omnium maxime conspicuus est. Posset dici de eo, qui secundum triumphatorem maxima rerum gestarum laude inclaruit: sed nullus per hos annos triumphus occurrit, cui Messala interesse potuerit. → 4. Victor quae t. simpl. terra marique victor.

6. Oenides. Ita N. Heinsius edidit: cum antea legeretur: Aeneides, Aenides. Voss. cod. Eonides. Quomodo Diomedes ad triumphalem pompam declarandam aptus sit, non magis intelligo, quam unde Eryx huc veniat: quem hoc unum nobilitavit, quod, cum hospites caestu provocaret, ab Hercule occisus est. Pro Oenide Alcides bene substitui posset: quem in alibi laude Virgilius nominabat Aen. VI, 802 sqq., sed cum Baecho: Nec vero Alcides tantum t.

7, 8. Nec minus idem maximus puella. Et in hac laude nunc moratur in seqq. Hoc magis itaque insolito more sollicitus sum, quid ipse ad te

Pauca tua in nostras venerunt carmina chartas,
 Carmina cum lingua, tum sale Cecropio.
 Carmina, quae Pylum, saeculis adcepta futuris, 15
 Carmina, quae Pylum vincere digna senem.
 Molliter hic viridi patulae sub tegmine quercus
 Moeris pastores et Meliboeus erant;
 Dulcia iactantes alterno carmina versu,
 Qualia Trinacriae doctus amant iuvenis. 20
 Certatim ornabant omnes Heroida divi:
 Certatim divae munere quaeque suo.
 Felicem ante alias tanto scriptore puellam!
 Altera non fama dixerit esse prior.

scribam. Fateor enim hoc, quod me dehortari debebat, si cogitarem, me ad tam magnum poetam scribere, hoc ipsum me multo magis excitare, ut scribam.

13. *Pauca tua in nostras venerunt carmina chartas*: descripta a me sunt. Is enim illo tempore mos erat, ut studiosi carmina, quae in publicum esibant, in suos pugillares referrent. cf. Burmann. h. l.

14. *Carmina cum lingua tum sale Cecropio*. Quae sint carmina sale Cecropio, facile est ad intelligendum; sed quid sunt carmina lingua? Scilicet erit repetendum: lingua Cecropia. Ita vero Graeca carmina exarat noster poeta? Haud dubie Attica elegantia et Attico lepore imbutos versus declarare vult. Forte sic praestat legere: *Carmina cum lingua, tum sale. Cecropia*, h. quae sint Attica, Atticis similia, cum oratione, tum lepore.

15. *Pylum* his otiose repeti, vidit N. Heinsius et emendavit: *Carmina quae Peliam*; vel *Carmina quae Phrygium*; alterum hoc merito praefert Burmann., quem vide; ut sit Ti-

thonus vel Priamus. In ms. Helmst. hic versus deerat.

17. Quae sequuntur usque ad vs. 40 tractata esse necesse est in aliquo Messalae carmine, et quidem bucolici generis. Sed veretur, ut vs. 17-20 a poeta nostro, nec potius ab alio viro docto, qui huiusmodi esplere voluerit, profecta sint. Abiit quoque, quod Burmannum non fugit, ab edit. Ald. 1517. *Molliter hic erant* vix Latine dictum est. Vs. 20 *Trinacriae iuvenis*, qui non magis dici potest, emendatus est a Broukhusio: *Trinacria iuvenis*, Theocritus, è τῆς Τριναρίας. cf. Burmann.

21. Post ea, quae intercidisse videntur, ad amasiam Messalae, carminibus eius celebratam, progreditur. Sulpicia illa fuit, Servii filia. v. Tibull. nostrum in Vita et ad lib. IV, El. 2. In fine versus — *omnes heroida divi legendum esse*, manifestum est; non divae. Monitum quoque a viris doctis. vid. Burmann.

24. Erat: *alter non famam dixerit ipse prior*. Varie tentatus versus. Sententia in aprico est: Non aliam puel-

Non illa, Hesperidum ni munere capta fuisset, 25
 Quae volucrem cursu vicerat Hippomenem;
 Candida cyncneo non edita Tyndaris ovo;
 Non supero fulgens Cassiopea polo;
 Non defensa diu volucrum certamine, equorum.
 Optabant Graiae quam sibi quaeque manus; 30
 Saepe animam generi pro qua pater inpius hausit;
 Saepe rubro Eleis sanguine fluxit humus;
 Regia non Semele, non Inachis Acrisione;
 Inmitti expectant fulmine, et imbre, Iovem:
 Cuius et ob raptum pulsus liquere Penates 35
 Tarquinii patrios, filius atque pater;
 Illo, quo primum dominatus Roma superbos
 Mutavit placidis tempore Consulibus.
 Multa, neque inmeritis, donavit praemia alumnis;
 Praemia Messalis maxima Poplicolis. 40
 Nam quid ego inmensi memorem studia ista laboris?
 Horrida quid durae tempora militiae?

am fama priorem esse. Proximè ad corruptam lectionem accedit Munkeri emendatio: *Altera non fama dixerit esse prior*; per graecismum. Simpliciter quoque se commendat, quod raro fieri solet; Salmasii coniectura; *Altera nam fama vix erit etque prior*; nisi quod estus nullum.

25, 26. Atalanta, quae vicisset et cursu superata fuisset Hippomenem, nisi pomo aureo in fraudem adducta fuisset.

29—32. De Hippodamia, Oenomai filia, qui rex Elidis erat; unde *Eleidem terram* vs. 32 dicit; tandem a Pelope curuli certamine superatus. — *defensa* vs. 29 quid sibi velit, non dixerunt viri docti; an quatenus certaminis lex intercedebat, ne proci enim coniugem ferrent; an fuit de-

tenta? delinebatur enim certamine, quo minus proci ea potirentur. Mox Graiae manus, iuvenes proci. 34, — *generi*, h. l. pro proco, ut saepe, vid. Burmann.

34. *expectant*. Adversatur hoc orationis decursui. Esse debent expectantes. Nec expectans satis accommodatum. Itaque praefero Scaligeri emendationem *expectas*; ut sit: Semele et Danae, *expectas*, Iovem fulmine et imbre inmitti expectantes, descendere, venire.

35. Cuius et ob, h. et illa non prior fama est, cuius etc. Infrequens Lucretiae memoria in Romanis puëis, et propterea locus notabilis.

39. Roma multos honores in Messalis contulit.

41. *Iam quid* ego, cum Burmanno

Castra foro solitos, urbi praeponere castra,
 Tam procul hoc nato, tam procul hac patria?
 Immoderata pati nunc frigora, nuncque calores?
 Stertere vel dura posse super silice?
 Saepe trucem adverso perlabi sidere Pontum?
 Saepe mare audendo vincere, saepe hiemem?
 Saepe etiam densos inmittere corpus in hostes;
 Communem belli nec timuisse deum?
 Nunc celeres Afros, perituraque millia gentis,
 Aurea nunc rapidi flumina adire Tagi?
 Nunc aliam ex alia bellando quaerere gentem?
 Vincere et Oceani finibus ulterius?
 Non nostrum est, inquam, tantas adtingere laudes;
 Quin ausim hoc etiam dicere, vix hominum est.
 Ipsa, haec ipsa ferent rerum monumenta per orbem;

50

55

55

55

55

55

55

55

55

55

55

55

55

55

55

55

55

55

legendum; qui comparat Tibull. IV, 4, 82 sq. Transit autem ad gentis Valeriae virtutes bellicas praedicandas; in ea gente Messalae haud minimam laudem partem qui ferrent digni erant.

44. Corruptus versus. Variae melae apud Burmann. memorantur. *Tam procul hoc natos* scil. solo, vel *Tam procul hinc* Scaliger, *Tam procul agnatis* Salmasius, *Tam procul a nato* Franciscus coniecit; neuter satis comode. In altero membra uterque: *tam procul a patria*. In priore autem ne illud quidem satis faciat, si *Tam procul a natis* legamus. Forte scriptum fuit: *Tam procul, orbe alio: tam procul a patria*. Orbem ita dici vulgatum est: sic orbis diversus, ultimus, longinquus et al.

49. Legebatur: *Saepe avaleulo mare*. Cum Burmanno Brookhusiano illam, facilem et obviam, emendationem amplexus sum: *Saepe mare audendo*. Cum ex uno tantum alterove

Codice, qui superest, provenerint haec carmina, mirum non est, vitia vel manifesta editiones constanter obidere.

50. *Communem belli deum*, cf. Burmann. et sup. Ciris v. 359.

51. *perituraque millia gentis*. Saltem oppositè legendum p. *millia gentes*. Verum et hoc scabrum est. Sic quidem in Anth. l. I, ep. 107 *Memnon Producit gentis millia tetra suae*. Oudendorp. conj. *perituraque ultima gentis*. Anplecterer, quo libri ducunt (etiam ms. Helmstad. *peritorem*), *perituras*; sed reliqua parum placent. Excidit, suspicor, nomen gentis: v. e. *perituraque millia, Mauras vel Iberos*. Nam in bello inter Caesarem et Pompeium Messala loca illa aditasse videtur.

55. *Non nostrum est, unquam bene emendat* Burm. *Non nostrum tantum inquam est*, ms. Hejnst.

57. *Ipsa, haec ipsa ferent, sc. laudes illas*; alia una ex emendationibus ibi-

Ipsa sibi egregium facta decus parient.
 Nos ea, quae tecum finxerunt carmina divi,
 Cynthus, et Musae, Bacchus, et Aglaie.
 * Si laudes adspirem, humili sed adire Camena; *
 Si patrio Graios carmine adire sales
 Possumus: optatis plus iam procedimus ipsis.
 Hoc satis est, pingui nil mihi cum populo.

XII. IN POMPEIUM MAGNUM VEL IN MITHRIDATEM

Adspice, quem valido subnixum gloria regno
 Altius et coeli sedibus extulerat,

deum allatis amplectenda: seu Salma-
 sii: *Ipsa haec te ipsa ferent*, seu
 Heinsii: *Ipsa hunc*, vel Sese hunc *ipsa*
ferent, seu Oudendorpii: *Sed te haec*
ipsa ferent, seu: *Ipsa, haec te, ipsa*
ferent.

59—61. Non una haec laborant
 corruptela. Priora transpositione sa-
 nare annixus est Barmannus. Equi-
 dem v. 60, 61 ciliam: etiam etiam in
 62 insolens est *adire laudes* alterius,
 assurgere velie ad eas, aemulari.
Graii sales videntur esse de *Cecropio*
sate v. 14, Attico lepore accipiendi,
 qui Messalae versibus Istinis inerat.
 Sed sine libris frustra aliquid certae
 et exploratae opis expectatur. Appo-
 nam tantum varietatem lectionis ex
 Ald. pr. (ei alijs vett., ut Ven. 1486)
Si laudem adspirem, humiles sed adire
Sirenas. Varie hoc tantum viri docti
 apud Burn. Docte, etiam vix vere, re-
 finxit Scaliger: *Si laudem Asarae*
humilis, si Doridas heroinas, h. He-
 siodum et *μυῖλλας ῥολας*, *adire* pro at-
 tingere. In ms. Helmst. legebatur: *Si*
laudem adspirarem, humilis sed au-

dire cyrenas. Wernsdorf. in *Excurs.*
 ad h. v. multum operae posuit in
 aliqua loci constituendi ratione ex-
 putanda, et legit: *Si laudem adspi-*
rante, humili sed adire Camena Pos-
sumus.

XII. Disertum carmen, apertum pla-
 numque, sententiis verbisque gravi-
 bus. Anthol. Lat. lib. II, 123, p. 301.
 Sed, in quem scriptum illud sit, li-
 quido non constat: etiam vix assequi
 licet, quomodo modo tantae rerum con-
 versionis, quae hoc carmine narratur,
 auctor obscurus esse possit. Si ea
 colligas, quae de magno hoc viro, de
 fortunae fastigio delecto, memoran-
 tur: nemo in historia Romana, sive
 ante sive post Virgilium occurrit, cui
 satis ea convenient. *Pompeius Ma-*
gnus statim lectoris animo occurrit:
 in quo fortunae vicissitudo et incon-
 stantia etiam a poetis notari solet, v.
 c. Petron. 123, et multis epigram-
 matibus in Anthol. Lat. I. II, 25 sqq.,
 sed in eam parum proprie dici potest
 illud, quod *est patria pulsus in exilium*
 est. Dicendum igitur, scriptum esse

Terrarum hic bello magnum conquasserat orbem ;
 Hic reges Asiae fregerat et populos
 Hic grave servitium tibi, iam tibi, Roma, ferebat ;
 Cetera namque viri cuspide conciderant ;
 Cum subito in medio rerum certamine praeceps
 Conruit, e patria pulsus in exilium.
 Tale deae numen ; tali mortalia nutu
 Fallax momento temporis hora dedit.

XIII. AD ANTONIVM MVSAM

Quocumque ire ferunt variae nos tempora vitae,
 Tangere quas terras, quosque videre homines :

carmen illa temporis intervallo, quo Pharsalia fugatus Aegyptum petierat, necdum de eius caede constabat: aliqui multo magis haec commemoranda veniebat. Quod *valido subnixus regno*, quod *servitium Romae* parasse dicitur, non minus male me habent. Alter, in quem facile incidat et Scalliger quoque incidit, *Mithridates* est, Ponti rex, in quem omnia egregie conveniunt, praeter illud *e patria*; debebat enim potius *e regno* pulsus in exilium dici. Debit erga Romanum more dictum esse *e patria* pro ex regno. De Mithridate intelligendum esse, nuper iterum pronuntiavit Ruhnken. ad Vellei. II; 48, 3, sed quomodo is *e patria pulsus in exilium* dici possit, non docuit. Argumentum addit e Cic. pro Murena 45 *numtum* esse: unde etiam singulorum petenda sit explicatio. Sane ibi breviter exponuntur res Mithridatis regis: sententiarum poëtae vestigia ac semina non vident. Ad *Alexandrum M.* retulit Oudendorpius, ut e Burmanno disco: quod parum commode fieri videtur.

3 *Terrae hic belli* eleganter emendat Ruhnken. l. c. nec tamen necesse. Pro *magnum Magnus* conj. Burmann., ut sit Pompeius. In v. 2 malim: *Altius heu* s.

4. *fregerat, hic populos* Cod. Voss. et ed. Ven. apud Burmann.

5. *Hic grave servitium iamiam tibi* Voss. Cod. apud eundem.

9, 10: Distichon viros doctos non videtur moratum esse; equidem non satis expedit. Quid enim est: *dare mortalia*? Parte: *Tale deae numen: pessum mortalia nutu — dedit*: ut sit, pessum dare solet hora mortalia. Ruhnken. *Hora premit*, legebat l. c.

XIII. Antonii Musae, medici Augusti, nomen non obscurum est vel ex Sueton. Aug. 59 v. al. apud Burm., qui hoc poematum Anthol. Lat. inseruit lib. II, ep. 124. Nunc ex hoc praematio, quod non alio, quam eo auctore, qui catalecta collegit, Virgilii esse fertur, hoc discimus, fuisse eum poëtae amicissimum, omnibusque ingenii dotibus et artibus politissimum hominem. Haec etsi admittas, artem

Dispeream, si te fuerit mihi carior alter.

Alter enim quis te dulcior esse potest?

Cui Venus ante alios, divi, divumque sorores,

Cuncta, neque indigno, Musa, dedere bona;

Cuncta; quibus gaudet Phoebus, chorus ipseque

Doctior o quis te, Musa, fuisse potest? (Phoebi;

O quis te in terris loquitur iucundior uno?

Clio nam certe candida non loquitur.

Quare illud satis est, si te permittis amari;

Non, contra ut sit amor mutuus inde mihi.

XIV. IN OCTAVII MORTEM

Quis deus, Octavi, te nobis abstulit? an, quae

Dicunt, an, nimio pocula dura mero?

Vobis si culpa est bilis: sua quemque sequuntur

Fata; quod inmeriti crimen habent cyathi?

tamen medicam in ceteris laudibus
vix omittere potuisset auctor carmi-
nis. Ad rhetorem Musam, qui a Se-
necta in Controversiis aliquot locis
memoratur, cum viro docto referre
malim.

7. *Phoebi chorus ipseque Phoebeus*;
relingebat Scalig. cum aliis.

10. *Clio tam certe emendavit Ca-
saub.*

XIV. Vid. in Anth. Lat. l. II, Ep. 65.
Claudit hoc epigramma agmen cata-
lectorum, quae Maroni, vulgo tri-
buuntur. Quis hic Octavius sit, igno-
rari, eo magis mirationem facit, quod
scriptis multis inclarusse et historiam
Romanam aggressus esse narratur v.
5, 6. Eum iuvenem ante patrem. v.
7, 8 inter pocula, cum excaudisset,

repente mortuum esse ita, ut de causa
mortis dubitatio esset, a poeta disci-
mus, qui causam in iracundiam a
mero avertere allaborat.

2. *pocula dura* vix bene dicuntur;
melius *dura* cum Oudendorpio, vel
ducta cum Heinsio legas.

3. *Vobis si culpa est bilis*. Laborat
caput versus. Cod. Voss. *Vobiscum si
est culpabili*. Heins. *Vobis sic culpa est
bilis* vel *Haut necis in culpa est bilis*.
In promptu est multa comminisci: *An
magis in culpa est bilis?* vel *Fervida
an in c.* *An tamida in c.* Forte nihil
horum; sed: *Non culpa est illis; sua
q. sed quis ullum praestet?* Simpli-
citate ingeniose se commendat Iacobs
nostri conj. *Mortis si culpa est bilis*;
Animadvers. p. 318.

Scripta quidem tua nos multum mirabimur, et te
Raptum, et Romanam flebimus historiam.
Sed tu nullus eris. Perversi, dicite, Manes,
Hunc superesse patri quae fuit invidia?

XV. P. VIRGILII MARONIS

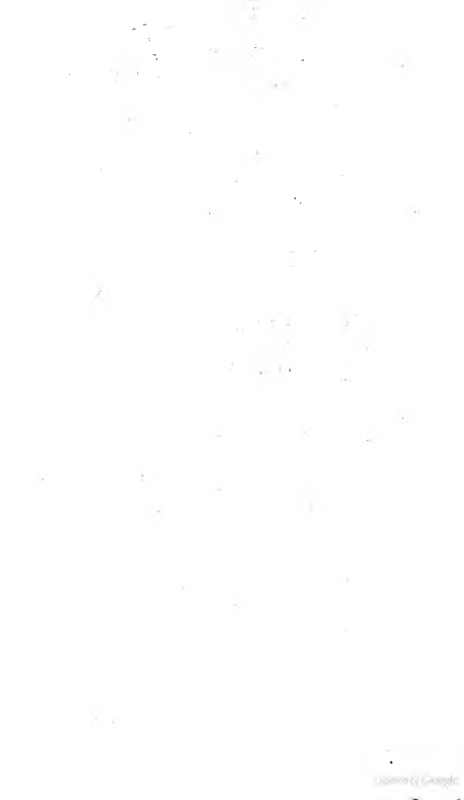
*Fragmenta ex Epistola, quam ad Augustum
Caesarem super Aeneide sua scripsit.*

Ego vero frequentes a te literas accipio. *Et infra:*
De Aenea quidem meo, si, me Hercules, iam dignum auribus haberem tuis, libenter mitterem. Sed tantum inchoata res est; ut paene vitió mentis tantum opus ingressus mihi videar: cum praesertim, ut scis, alia quoque studia ad id opus, multoque potiora, impertiar.

P. VIRGILII MARONIS

C O P A

PROOEMIUM

IN COPAM.

Superiora carmina ex Heiniana et Burmanniana recensione repetivimus. Ex ceteris Virgilio perperam vulgo tributis carminibus, quae Burmannus Secundus in Anthologia Latine nuper iterum excudenda curavit et multis eruditionis copis illustravit, duo adhuc subiungere placet, *Copam* et *Moretum*: quorum hoc prorsus ab eo praetermissum, illud interpretationis adhuc luce aliqua egere visum est, dignum certe, quod hic repeteretur, cum ex elegantissimis poetatis sit.

In *anum propodam* scriptum esse carmen vulgo aiunt. Ita vero omnis eius suavitas sublata et ad veram interpretationem via praeclosa videri debet. Immo vero invitatio est ad *compositionem et hilariter exigendum diem in taberna cauponaria*: cuius generis fuere olim plures, ut etiam nunc sunt, extra urbem, ad Tiberim et ad litus maris. Ad eas tabernas non modo sordida et nautica plebs confluebat: verum erant et aliae, quas lautiores et elegantiores homines adirent.

Quod *Copa* carmen inscriptum est, id a prima eius voce fluxit. *Copa*, *caupa*, *cupa*, mulier est cauponis, ut copiose Scaliger docuit. Nec tamen h. l. eam, quae cauponam ipse exercet, intelligere necesse est, sed simpliciter mulierem, quae in caupona vel taberna artem exercet. Est enim h. l. crotalistria, h. e. saltatrix cum crotalis, e gente Syrorum; cuius generis faminae, tibicinae, citharistriae vel fidicinae in his tabernis haberi solebant. Notae illae *Ambubaiarum* nomine sunt ex Horatio et Suetonio. Nec vero cum Scaligero de vetula cogitandum, quia mitrata esse narratur v. l., cum etiam puellas et iuenculos mitra, seu fascia ac diademate, interdum cum reticulo, comprehensam et involutam comam habuisse satis constet.

Carmen Virgilio vulgo tribuunt codices, qui minora poemata continent, etiam Grammaticus is, qui Servio in fronte Aeneidis suos attulit paucos, tum gravior ceteris auctor Sosipater Ca-

risius I Instit. Gramm. pag. 47 Putsch., ubi: *cupo*, *cuponis*, inquit, ut *fullo*, *fullonis*, quamvis *Virgilius* librum suum *Cupam* inscripserit. Vereor tamen, ne hoc ipsum serioris interpolatoris iudicium sit, a re et loco satis alienum. Prisciani ab aliis auctoritatem perperam laudari, Burmannus docuit l. c. Nuper doctiss. vir, Wernsdorf, hoc ipsum carmen repetiit in Poët. minor. T. II ad calcem *Septimii Sereni* fragmentorum, quem huius ipsius carminis auctorem esse malit. Adeant eum, qui plura ad illustranda verba carminis desiderant.

Ceterum elegi hi non modo orationis Romanae elegantia, sed etiam toto carminis habitu cultoque, non vulgares sunt nec contemnendi poëtae lusus. Etsi enim, maiore ex parte, earum rerum, quae ad hilaritatem invitare possunt, enumeratione absolvuntur; res tamen sunt iucundae et ad animum sensumque gratae. Auctumnali aetate die institutam computationem cogitare necesse est, cf. v. 11.

P. VIRGILII MARONIS

C O P A

Copa Syrisca, caput Graia redimita mitella,
 Crispum sub crotalo docta movere latus,
 Ebria sumosa saltat lasciva taberna,
 Ad cubitum raucos excutens calamps.

4. *Syrisca*. Scaliger Comparat Syriacum Martialis et Ausonio dictum, et Threiscum Θρηίσκον apud Iulium Capitolinum. Alia memorat Salmas. ad s. l. Sed nullum exemplum ex meliore aëvo allatum vidi; nisi quod ex Columella succurrit lib. X, 418, ubi scum *Scissam Libyscam* constanter libri legent. Attamen et ibi *Libyscam* unica verum iudicabat Gesnerus. Nec h. l. aliter legendum arbitror quam: *Copa Syrisca*, ut Threissa, Cilissa et al. Nulla autem alia huius et aeq. sententia est, quam haec: omnis in taberna instructa esse ad diem hilariter et suaviter exigendum. Ecce iam saltat crotalistris, et sic porro. *Campona Syra* e Lucilio apud Priscian VI, pag. 684 occurrit. *Graia redimita mitella*; fuit ergo Graecanici alicuius ritus ornamentum hoc: genus fasciae, quo capilli colligerentur. Talem crotalistrum mitratam in monumentis passim videre memini: unum et alterum exemplum est in picturis Herculanensibus. Nec diversi

generis sunt tibiцинаe, fidleinae, psaltria. Horat. 1, Epp. 14, 25, meretrix *tibiцина*, cuius *Ad strapitum salias terrene gravis*: ad villicum. Accommodate dictum *crispum latus movere*, *crispare*, de molli ac celeri flexu et motu. Quid in Syrorum institutis, religionis forte, fuerit, quod feminae crotalistras fingeret, ita ut in Italia quoque quæstum inde facerent, non reperio. Nomen quidem Syrorum late patuit. Potuere quoque ludæa feminae sub eo nomine comprehendere.

3. *sumosa taberna*. In prompta est conicere *sumosa*: nec parum mihi arridere fateor; sic quoque ms. Helmstad. exhibuisse video. Praefert tamen Burmann. vulgatum: melius enim convenire illud crotalistrinae lascivae et infami.

4. Crotalistris describitur, *Calami* sunt ipsa crotala, h. virgulae, alias aërae, sed nunc ex arundine scissae, quæ illa inter saltandum concutit cum manus gestivulatione: quæ, dum virgularum, quæ in edias digitis tenet

Quid iuvat aestivo defessum pulvere abesse, 8
 Quam potius bibulo decubuisse toro?
 Sunt cupae, calices, cyathi, rosa, tibia, chordae,
 Et trichila umbriferis frigida arundinibus.
 Est et Maenalis quae garrit dulce sub antro
 Rustica pastoris fistula more sonans. 10
 Est et vappa, cado nuper diffusa picato.
 Est strepitans rauco murmure rivus aquae.

pars inferior versus brachia comploditur, ad cubitum exsertere calamos h. l. dicitur.

5. Meo quidem iudicio, a quo si quis dissentiat, aequo animo feram, non Copae verba, quod vulgo credi video, sed poetæ, sunt: ex persona poetæ huiusmodi hortatus ad vitam exhibendam multo plus suavitatis et auctoritatis habent, quam ex ore meretriculae; a cuius persona pleraque alieni sunt; poeta pergit in eo, quod cras est. *aestivo defessum pulvere abesse* dictum pro *aestivo pulvere*, labore, defatigatum, viribus exhaustum *desidere domi*, nec se conferre in viam ad tabernaculum. Ad exercitationem campestris revocat unice Scaliger. Nilium a peregrinatione, mercaturae studio, et similibus petere usum totū *abesse*: sere ut Tibull. I, 4 *Nec semper longas deditus esse vine*, ubi ex h. l. ariolari possis: *Nec semper longa fessus abesse via*. Tum, ut nunc interpungitur, intelligendum est: *Quid iuvat — abesse potius quam*. Nisi placeat cum Barthio distinguere: *Quid iuvat — abesse? Quam potius, — toro!* acil. iuvat. *bibulum torum* vocat, Scaliger ait, in quo plurimum bibetur. Durum vero hoc. Accipio de cespite vel gramine aqua irrigato, ut laetum virescat. Poterat alio epitheto ornare: ut *fragilem, tenerum, sicum* cespitem

tem dicunt alii poetæ. Nunc hoc maluit, nec incite.

7. *Cupae* vel *Copae* sunt in cella vinaria vasa maiora. At lectionis varietas viris doctis emendandi facultatem attulit. Scaliger legit: *Sunt topia et calybae*: quae calicem genera sunt. Heinsius autem: *Sunt obba et calicea*. Cui accuratius haec cognoscere libet, ei adeundi sunt Intpp. ad h. l.

8. *Trichila* vel *trichilum* pergula est ex vitibus aliave arbore pedamentis et iugis firmata, implicitis frondibus concamerata vel arcuata ad umbram faciendam, notiore voce *hypampylos* dicta. v. Viros doctos ad h. l. et Columell. X, 378. Similem computationem sub umbraculo describit in Propert. IV, 8, 35 aqq. notavit Burmannus. Male in *triclina* incidere nonnulli; etsi sic quoque Pompon. Sib. *triclina* pro *triclina*. Etiam ms. Helmstad. *triclina umbrata*.

9. *Eu* et *Maenalis* alii, et recte, sonat.

10. *pastoris more*: immo in ore.

11. *diffusa* duo codd., variatione perpetua: v. c. Lucret. IV, 88. et id malunt viri docti: nam agitur de vino e cado, maiore vase, in minus defuso; non de vino in plura minora vasa diffuso.

12. *Et strepitans* legendum cum al.

Sunt etiam croceo violae de flore corollae;
 Sertaque purpurea lutea mista rosa;
 Et quae virgineo libata Achelois ab amne 15
 Lilia vimineis adtulit in calathis.
 Sunt et caseoli, quos iuncea fiscina siccant.
 Sunt autumnali cerea pruna die;
 Castaneaeque nuces, et suave rubentia mala.
 Est hic munda Ceres; est Amor; est Bromius. 20
 Sunt et mora cruenta, et lentis uva racemis.
 Est pendens iunco caeruleus cucumis.
 Est turgul custos armatus falce saligna;
 Sed non et vasto est inguine terribilis.
 Huc Calybita veni: fessus iam sudat asellus: 25

edd. *strepitans in crepitans, erepidant*, mutant viri ducti, iidem hoc in illud mutaturi, si alterum reperissent: huiusmodi correctiones dudum ex re critica sublatae et, explosae esse debellant; sunt enim nec minus ingeniosae quam non fructuosae.

43. *Sunt et Cecropio iunetae de flore corollae tres codd.* Vnde Burmann, non inducte coniicit: *Corycio iunetae de flore*, vel *Corycioque croco violae de flore corollae*. Mos v. 14 *rosam* in auctumno adeoque certi generis, senioris proveniunt, narrari necesse est.

45, 46. Snavissimum distichon: Cernis nympham calatho afferentem potantibus lilia. Ecl. II, 46 usq. Nymphae et Naiades formoso puero flores ferunt; sic h. l. Nympha Achelois, h. fontana, amnicola, ut unam ex Naiadibus significet. *Achelous* de aqua dici poëtis non infrequens. — *libata ab amne*, humefacta, violis in ripa florens, quam adeo alluit unda. Miror Heinssii acumen, *libata ab ore* legentis, *virginem anurem* suaviter

dixit purum, pellucidum. Comparat *fontes ingenuos* Lucretii I, 231 Wakefield. Nec ad Virginem aquam, quae Romae fuit, recurram.

47. *scirpea* Leid. et ed. Iunt., et *scirpea fiscina* Ald., doctius utique; ut *iuncea* pro interpretamento sit.

22. *Et pendens* melius alii; et porro ms. Helmstad. *Et pendet*. Tum *iunco* pendet cucumis, quo alligatur stipiti, vel pedatur.

23. *Et turgul* etiam h. l. alii melius. Sed totum distichon alienum ab h. l. et aliunde illatum: quod ordo sententiarum et loci ratio satis docet.

25. *Huc Alcibiades veni*. Silenum interpretabantur: qui tamen a loco et re alienus esse videtur, quando quidem hic in vera vita versatur poëta. *Alcibiades* pro *asinivehida* ex Plauto huc inferre voluere, Heins. Scalig. et Gesner. de Silenis T. IV Commentat. p. 45. Turnebi (*Advers.* XIII, 22) lectio: *Huc ad Liba veni*, facilitate se commendat; sed porum ad sensum facit. *Calybita* e codd., quibus Helmstad. adde, iam prebatur

Parce illi; vestrum delictum est asinus.
 Nunc cantu crebro rumpunt arbusta cicadae.
 Nunc etiam in gelida sede lacerta latet.
 Si sapis, aestivo recubans te prolue vitro;
 Seu vis crystallo ferre novos calices.
 Eia age pampinea fessus requiesce sub umbra;
 Et gravidum roseo nocte caput strophio;
 Candida formosae decerpes ora puellae.
 Ah! pereat, cui sunt prisca supercilia!

30

Salmasius, qui videndus ad Hist. Aug. p. 491, et alii, intelligentes Gallum matris deum vel dene Syriae sacra circumvehentem; hunc eundem esse puta agyrtam, qui adeo plebeculam praestigiis suis tripudiisque inter cymbalorum tympanorumque strepitum delectat. cf. Apulei, lib. VII. Occurrunt et hi homines passim in anaglyphis antiquis: v. c. *Cayl, Recueil T. I, tab. 29.* Calybe, καλὴ, templum vel sacrarium deae simulacrum recipiens. Substituunt καλὴν deae Κυβέαν viri docti in epigrammate Thylli Anal. II, p. 277. VI. Porro autem legendi venit: quod et cudeus unus offert. Etiam agyrtia huc venit, asello suo insidens. Tum suaviter subiicitur illud: *Parce illi* etc. nec tamen eum nimium ad cursum accelerandum flagris incita; contubernale robis, Galli, pecus est.

26. *Vestae delictum*, la. Vossii elegantissimam coniecturam amplectitur quoque Burmann. cf. Ovid. Fast. VI, 319 sqq. Vestam et Cybelen permolari, in eodem loco obvium est. Nec absurde tamen Gallorum delictum habetur asinus, cum tacita libidinis esprobatione. Laudant Intpp. commode Phaedr. III, 20, 8.

28. *Nunc vere*, vel *vero*, in libb.,

unde Helms. conj. *Nunc verna in gelida sepe lacerta latet.* Burmann. vero *Nunc viridis gelida sepe l. l.* Immo lege: *Nunc varia in gelida sepe lacerta latet.* et hoc nunc video diserte exhibere ms. Helmstad.

29. Vt multa alia in h. l. e Proportio petita esse, docuere viri docti, sic hoc, ex lib. IV, 6, 37, *Lygdamus ad cyathos, vitrique aestiva impeller.* Mox *Seu vis ferre pro, seu mavis asferre*, adhibere, *calices crystallo*, e crystallo factos; vel ut *calices sint pro vinis dicti.* Nisi ulcus latet: *Seu vis, crystallo verte novos calices.* Notum ex Marone: *Indulgent vino et vertunt crateras ahenos.* In ms. Helmstad. *cristalli.* Sic usitatius *cristalli calices.*

32. *strophium* pro vitta seu fascia, cui innectantur flores, adeoque pro sertu.

33. *decerpens* duo codd., sicque Helmstad. ms. *Formosum tenerae decerpens*; alii cum edd. ant. *Formosus tenerae decerpens*: hoc revocavit Wernsdorf.

34. *prisca*, qualia fuere priscorum hominum, severa, tristia, adducta, ut adeo bene lectionem hanc tueatur Burmann. adversus virorum doctorum commenta, et Leidensis codicia

Quid cineri ingrato servas bene olentia sarta? 35

Anne coronato vis lapide ista legi?

Pone merum et talos. Pereant, qui crastina curant!

Mors aurem vellens: vivite, ait, venio.

lectionem: *crispa supercilia*. Ms. Helmstad. *Ah pereant, quibus haec praece f.*

35. *cineri ingrato* ex Aen. VI, 212, cui nullus rei sensus est.

36. *legi* iam emendarunt et edide-

runt viri docti, pro *tegi*. Lapis sepulchralis coronis ornatus nota res est. In eo *legi* sarta, sane parum opportunum; Magis tamen si illa *lapidi* legantur, ut sit dativus cui.

P. VIRGILII MARONIS
MORETVM

1-1-1977

P R O O E M I U M

IN MORETVM.

Est hoc ex eo carminum genere, cuius nobis paucissima est antiquitate exempla relieta sunt: argumento ex vita privata et tenui hominum humili loco astorum petito. Licet id ad bucolicum genus referre aut pro Idyllio habere, quandoquidem eo nomine unum et alterum apud Teocritum habetur. Faciant viri docti carminis summam, *moretum*, h. edulii rustici genus, ex allio, apio, ruta, coriandro, bulbo, additis caseo, oleo et aceto, comparatum, quod Simulus conficit. Nec male ea res, arbitror, Idyllii huiusmodi argumentum constituat: repraesentata oculis animisque particula aliqua vitae rusticae. Sed, quantum equidem assequor, latius patet Idyllii huius argumentum. Describitur enim omnino *prima diei pars*, et *quae diuiculo vel mane gerantur a rustico*, antequam ad opus rusticum procedat. Surgit mane Simulus, qui conductum agrum arare videtur, cum Cybale, Afra genere, forte libertina, et primo loco ea parat, quibus per diem illum vitam toleret, h. e. famem expleat. Igitur pauem coquit, quod a v. 17 ad 52 procedit, inde, ut habeat, quò pro obsoulo utatur, *moretum* sibi parat, h. edulium acribus herbis oleo acetoque confectum, quo stomachum vellicet. Itaque malim dicere *describi hoc carmine primam diei partem vitae rusticae*. Suspicio autem aut fragmentum nos tantum habere maioris carminis, quo totum opus diurnum exponebatur: nam sub f. in agrum ad arandum procedit Simulus; aut successisse plura Idyllia, quae ceteras rustici operis partes exsequerentur. Sufficit Idyllium hoc esse ex elegantissimis, quod maiori eclogarum Virgilianarum parti praeferam, in quibus sententiae ex Theocrito mutatae annumerantur. Nisi forte huius poematis auctor et ipse e Graecis sua accepit. Certe Vossius in lib. de poëtia Gr. prodidit, in cod. Ambros. Moreto Virgillii esse adscripta verba: *Parthenius Moretum scripsit in Graeco, quem Virgilius imitatus est*. Quae res non improbabilis videri debet, cum poë-

tae ante et sub Augusteo saeculo in Graecis vertendis tantum studium consumserint. Si itaque a Maroniana oratione, quam in Bucolicis tenemus, aliena est indoles Moreti, hoc per se mirationem non facit, si quidem ex Graeco tantum conversa haec sunt. Versatur autem poeta in eo poetices genere, quod, rebus et vita humili et sordida petitis, ad animos tenendos omnium minime accommodatum esse, multi viri docti contenderunt. Alii hoc ipso se genere facile Homeriei carminis laudes attingere posse putarunt. Prius illud iudicium recte se habere nullus dubito, si in orbe rerum vulgari aut in sordibus vitae, iisque rebus, quarum adspectus nauseam facit, descriptio versetur; aut si expectatione eius, quid ex sigillatim descriptis rebus proventurum sit, animus non erigatur, aut si omnino arte et ingenio careat. Possunt tamen ex ea quoque vita, quam lubito suo nemo vivere malit, eum dilectu, remotis molestiis et sordibus, multa poetice reddi et ornari, ut placeant; modo ne tali carmini vim ac dignitatem carminis epici tribuere ausis, a qua illud longissima abesse necesse est. De quovis carmine statendum est ex eius genere generisque natura et indole; potestque, recto cum iudicio, ex omni genere fructus aliquis seu ingenii et artis seu honestae voluptatis peti. Virgilio carmen hoc tributum esse iam antiquitus, ex eo constat, quod in Vita Virgilio illud commemoratur: etsi, cum tot seniorum hominum nugis illa interpolata sit, quid veteres Grammatici iudicaverint, difficile inde eruitur. A. Septimio Sereno, poetae Falisco, de quo qui scripserint recensuit Burmann. ad Anthol. Lat. lib. I ep. 27 adscribendum esse suspicabatur Scaliger, tum Barthius Advers. XXXV, 8 et al loc., quia opuscula ille rustica (et haec unica causa affertur) composuisse dicitur: nuper autem doctissimus editor Poëtarum minorum Wernsdorfius T. II sine haesitatione Sereno carmen hoc vindicavit, tamquam partem priorem *Opusculorum ruralium*: etsi haec lyrico carmine variis metris exarata fuisse memorantur; potuisse enim praemitti carmen hoc hexametrum. Ita ad Vespasiani tempora illud reiiicitur. Monitum illud quoque a viris doctis est, scriptum iam a Suetio fuisse *Idyllium* Moretum, ex quo versiculos profert Macrob. II Sat. 14, sed admodum horridos, si eum nostro Moreto contendas.

Lectionem in antiquis edd. fere eodem modo corruptam vidi: etsi minus foedatum et interpolatum opus ad nos pervenit, quam cetera. Primum institutam recensionem novam deprehendi in Aldina 1517 Catalectorum: ea fundamentum facta correctioribus editioni-

bus; succedere tamen aliae antiquam lectionem retinentes, etiam Scaligerana. Quandoquidem in hoc poematio non habebamus exemplar, quod ex condito sequi necesse esset; in Heinsianis enim et Burmannianis non extat; liberum nobis relictum duximus, ut lectionem ipsi constitueremus, Aldina et Scaligerana emendatione pro fundo posita. Non erant ad manus editiones binae, quibus Moretum sigillatim prodiit, Colinaeana 1542, 8, cum Io. Ruellii scholiis, et Francofurtensis 1626, cum Taubmanni commentario; aliam cum notis Weitzii ad calcem Copae Francof. 1642, 8. inspexi; et veterem edit, Lips. Thanner 1519 cum Copa et aliis sub tit. *P. Virgilii Maronis, poetarum Achil-
lis, minutiora opuscula.* — (Aliam veterem editionem Moreti Colonicensem memorant Denis Supplem. p. 691 et Panzer Vol. I, p. 334, 433). Sed nec erat, quod multa inde sperari possent, quae non aliunde suppetere, imprimis ex Barthio, qui in Adversar. XXXV, 8. IX, 16, nonnulla loca attigit. Post priorem meam editionem retractavit hoc carmen et docto commentario expolivit Wernsdorf. in Poët. min. T. II.

Moretum. Multa de etymo nominis communiscuntur viri docti. Scaliger, a quo hoc carmen graecis versibus redditum est, P. Ronsardo inscriptum, a μυστὸν, μύττωτον, quod tritum, τρίμυζ, est, ducit. Alii aliunde (cf. nunc Wernsdorf. l. c. p. 256). Nos illud monere satis habebimus, occurrere vocem apud Ovid. Fast. IV, 365. Fuit quoque exquisitior eius conficiendi ratio alia, quam apud Columell. XII, 5; videre licet. Laudant quoque Apicium viri docti lib. I, cap. 35.

P. VIRGILII MARONIS

MORETVM

Iam nox hibernas bis quinque peregerat horas,
 Excubitorque diem cantu praedixerat ales:
 Simulus exigui cultor quum rusticus agri,
 Tristia venturae metuens ielupia lucis,
 Membra levat sensim, vili demissa grabato,
 Sollicitaque manu tenebras explorat inertes,
 Vestigatque focum! laesus quem denique sensit.

Parvulus exusto remanebat stipite fumus,
 Et cinis obductae celabat lumina prunae.
 Admoveret his pronam, submissa fronte, lucernam,
 Et producit acu stupas humore carentes,
 Excitat et crebris languentem flatibus ignem.
 Tandem concepto tenebrae fulgore recedunt;
 Oppositaque manu lumen defendit ab aura,
 Et reserat clausa, quae praevidet, ostia clavi.

Fusus erat terra frumenti pauper acervus;
 Hinc sibi depromit, quantum mensura patebat,

2. Gallum gallinaceum ornant passim poëtae, et notum est illud Prudentii: *Ales dici nuntius*, ubi plura dant Isopp.

4. Docte: ne diem impastus exigeret, ne sine pane esset.

7. *laesus*: supviter; offensa manu ad focum, vel cinere adusta.

10, 11. Lucernam olearem cogitare necesse est; eam admoveret inclinato capite, submissa fronte. At Barthius XXXV, 8 *frontem lucernae* interpretatur.

Quae bis in octonas excurrit pondere libras.
 Inde abit, adstititque molae; parvaque tabella,
 Quam fixam paries illos servabat in usus, 20
 Lumina fida locat; geminos tunc veste lacertos
 Liberat, et, cinctus villosae tergore caprae,
 Praeverrit cauda silices gremiumque molarum.
 Advocat inde manus operi, partitus utrinque:
 Laeva ministerio, dextra est intenta labori; 25
 Haec rotat assiduis gyris et concitat orbem.
 Tunsæ Ceres rapido silicum decurrit ab ictu.
 Interdum fessae succedit laeva sorori,
 Alternatque vices. Modo rustica carmina cantat,
 Agrestique suum solatur voce laborem. 30
 Interdum clamat Cybalen: erat unica custos,
 Afra genus, tota patriam testante figura,

18. XVI libras pondo frumenti mensura capit: ergo in sequentem quoque unum et alterum diem fumi prospicit. Nam demensum diurnum, quod servis Romae praebebatur, trium fere librarum erat, ut Opusc. T. I, p. 251 ex Catone de R. R. 56 docui: etsi ad illud exactum fuisse demensum coloni necesse non est. Sibi et servulae Cybala simul victum parare putandus est Simulus.

23. *cauda*, penicillo, quo ad verrendas mensas et alia utebantur veteres. Docuit ad h. l. Scaliger. Describit autem hinc poeta molam minuariam, trusatilem seu versatilem, binis saxis asperis sibi ita impositis, ut, inferiore manente immobili, superius, quod vs. 26 orbem appellat, circumactum attrito grana frangeret. Succeserat ea molae pristinae, quae mortarium erat, in quo pistillo frangebantur grana: ministerium laevae in congrendis et infundendis granis

consistere videtur. Tum *Tunsæ Ceres rapido silicum decurrit ab ictu*, v. 27, grana tunsæ, adeoque farinam, in subiectum vas, quod eam excipit, decidere significat.

26. orbem, lapidem molarem.

32. Qui sequitur, praecellens est locus de habitu corporum Aethiopum: qui idem prorsus est qualem nunc cernimus: ut, naturam sibi per omnia saecula constare, dubitare non liceat. Similis Petronii locus c. 102, quem iam viri docti excitarunt, ad alios Africae tractus spectat, et de servia ex Aethiopia agit, similibus iis, quos negros appellamus: *Atramenta... mutemus colores a capillis usque ad ungues. Ita tanquam servi Aethiopes... age numquid et labra posuimus tumore teterrimo implere? Numquid et arims calamistro invertere? numquid et frontes cinctricibus scindere: numquid et crura in orbem pandere: numquid et talos ad terram deducere?*

Torta comam, labroque tumens, et fusca colorem;
 Pectore lata, iacens mammis, compressor alvo,
 Cruribus exilis, spatiosa prodiga planta; 35
 Continuis rimis calcanea scissa rigeant.
 Hanc vocat, atque arsurâ focis inponere ligna
 Imperat, et flamma gelidos adolere liquores.

Postquam inplevit opus iustum versatile sinem:
 Transfert inde manu fusas in cribra farinas 40
 Et quatit. At remanent summo purgamina dorso;
 Subsedit sincera foraminibusque liquatur
 Emundata Ceres. Laevi tum protinus illam
 Conponit tabula, et tepidas super ingerit undas.
 Contrahit admistos nunc fontes atque farinas; 45
 Transversat durata manu, liquidoque coacto
 Interdum grumos spargit sale. Iamque subactum
 Laevat opus, palmisque suum dilatat in orbem,
 Et notat, inpressis aequo discrimine quadris.
 Infert inde foco: Cybale mundaverat aptum 50

numquid barbâ peregrina ratione figurare? Propria haec hominum istorum fuisse videntur. Alia loca a Iunio de pictura III, 8, 4, et Fea ad Winkelmann. Tom. I, p. 65 Wernsdorf. ad h. v. sunt congesta: sed ea diligentius sunt exquirenda et inter se comparanda; nam diversorum tractuum homines in his occurrere videntur: scire velim an ex interioribus Africae locis. Certe inter Aegyptiorum corpora in monumentis vetustis expressa, diversae stirpis formas deprehendi, dudum animadverteram, et postea ab aliis quoque animadversum vidi. Haliti quoque alii in deliciis, alii ad ministeria urbana, v. II, 3, 55. Theophr. Character, 24 et Casaub. nunc etiam in agro.

36. Etiam fissuras laza et acissuras cutis in pedibus esse Aethiopibus proprias in tanto solis calore aerisque siccitate et endemias, ex Blusienbachio coniunct. didici in lib. de geographia humanae varietate p. 96, ubi Hier. Mercurialis testis excitatur de decoratione c. 47.

39. *opus versatile*: quod versanda mola absolvitur. Mox eribratione opus esse videmus: adeoque elicium cribrandae farinae idoneum non erat hic molis manuaris attextum. Porro *liquatur* eleganter transfertur a liquidis ad farinam quasi liquando mundatam.

45. Representanda hic est animo pictoria opera in subigenda farina. Paoem autem hic videmus parari sine fermento, azymum; tum v. 49

Ante locum : testisque tegit ; super aggerat ignes.
 Dumque suas peragit Vulcanus testaque partes :
 Simulus interea vacua non cessat in hora ;
 Verum aliam sibi quaerit opem ; neu sola palato
 Sit non grata Ceres , quas iungat , comparat escas. 55
 Non illi suspensa focum carnaria iuxta ,
 Durati sale terga suis , truncique , vacabant :
 Traiectus medium sparto sed caseus orbem ,
 Et vetus adstricti fascis pendebat anethi.
 Ergo aliam molitur opem sibi providus heros. 60
 Hortus erat iunctus casulae , quem vimina pauca
 Et calamo recidiva levi munibat arundo ;
 Exiguus spatio , variis sed fertilis herbis.
 Non illi deerat , quod pauperis exigit usus.
 * Interdum locuples a paupere plura petebat. * 65
 * Nec sumtus erat illud opus. Sed regula curae : *
 Si quando vacuum casula pluviaeve tenebant ,
 Festave lux ; si forte labor cessabat aratro :
 Horti opus illud erat. Varias deponere plantas
 Norat , et occultae committere semina terrae , 70
 Vicinosque apte cura submittere rivos.
 Hic olus , hic late fundentes brachia betae ,

in quadras dissectum, quas Scaliger ad h. l. illustravit.

56. Cum homini nullum esset obsonium, nam in carnario non perna, sed caseus suspensus erat, adit hortum, et ex eo petit allium aliasque herbas, unde illud sibi paret. *Non illi vacabant*, otiose in pecu reposita habebantur, pro simplici: non ei erant, *carnaria*, h. e. unci ferrei, *iuxta focum suspensa*, penduli ex tholo seu camera; per appositum dicta, *terga suis sale durati truncique*; sed casei ei in promtu erant iunco, tanquam filo, in fascem colligati.

64. Hortulus casae accubabat exiguus, pro saepe munitus iuncis arundinibusque in parva fossa aquam ex imbris collectam servante prominentibus. *arundo recidiva*, iterum iterumque repullulans, si recisa fuerit.

67 sq. Memineris loci Georg. I, 259 sq. *frigidus agricolam*. c1 268 *Quippe etiam festis*.

69. Horti opus illud erat: suaviter: illud temporis intervallum addictum erat operae hortensi. Notabiles in sqq. plantae hortenses, *rumex*, *lappathum* silvestre, ap. Plin. XX, s. 85.

Fecundusque rumex, malvaeque, inulaeque virebant;
 Hic siser, et capiti nomen debentia porra;
 Hic etiam nocuum capiti gelidumque papaver, 75
 Grataque nobilium requies lactuca ciborum,
 Et gravis in latum demissa cucurbita ventrem.
 Verum hic non domini, quis enim contractior illo?
 Sed populi proventus erat; Nonisque diebus
 Venales olerum fasces portabat in urbem; 80
 Inde domum cervice levis, gravis aere, redibat;
 Vix unquam urbani comitatus merce macelli.
 Cepa rubens sectique famem domat area porri,
 Quaeque trahunt acri vultus nasturtia morsu,
 Intubaque et Venerem revocans eruca morantem. 85
 Tum quoque tale aliquid meditans intraverat hor-
 Ac primum, leviter digitis tellure refossa, (tum.
 Quatuor educit cum spissis allia fibris;
 Inde comas apii graciles, rutamque rigentem,
 Vellit, et exiguo coriandra trementia filo. 90
 Haec ubi conlegit, laetum consedit ad ignem;
 Et clara famulam poscit mortaria voce.
 Singula tum capitum numeroso cortice nudat,
 Et summis spoliatur coriis, contemtaque passim

76. *Grataque nobilium requies lactuca ciborum.* Bene notat Scaliger, eo adeo, quo scriptum est hoc Idyllion aevo, adhuc lactucis clausisse coenas suas homines. Nam Martialis aelate aliter, ut ex nolo epigrammate constat: *Claudere quae coenas lactuca solebat avorum, Dic mihi, cur nostras inchoat illa dapes?*

77. Colum. X, 234: *Et tenero cucumis, fragilique cucurbita collo.*

78, 79. *proventus* h. l. ut Georg. II, 518 *proventus sudorum*, ipsa illa

olera quae educat Simulus. Illis ipse non utebatur, sed populo illa vendebat ad urbem deportata. *Contractus* h. l. parvus, modicus.

81. Reminiscitur unusquisque versum Eclogae: *Non unquam gravis aere domum mihi dextra redibat.* conf. Colum. X, 340. Mox 82 *merx urbani macelli* carnes in macello emtae.

83. *Cepa rubens*; Plin. XIX, 6, 32, *rufa acrior quam candida.* Tum *sectum porrum* est sectile; *area porri* autem de area horti porris consilia accipienda.

Spargit humi atque abicit. Servatum gramine bul-
 bum 95
 Tingit aqua, lapidisque cavum demittit in orbem.
 Hinc salis inspergit micas; sale durus adeso
 Caseus adiicitur; dictas super ingerit herbas;
 Et laeva vestem setosa sub inguina fulcit.
 Dextera pistillo primum fragrantia mollit 100
 Allia; tum pariter misto terit omnia succo.
 It manus in gyrum; paullatim singula vires
 Deperdunt proprias; color est e pluribus unus;
 Nec totus viridis, quia lactea frusta repugnant,
 Nec de lacte nitens, quia tot variatur ab herbis. 105
 Saepe viri nares acer iaculatur apertas
 Spiritus, et simo damnat sua prandia vultu.
 Saepe manu summa lacrimantia lumina tergit;
 Inneritoque furens dicit convicia fumo.
 Procedebat opus. Non iam salebrosus, ut ante, 110
 Sed gravior lentos ibat pistillus in orbes.
 Ergo Palladii guttas instillat olivi,
 Exiguque super vires infundit aceti,
 Atque iterum commiscet opus, mistumque retractat.
 Tum demum digitis mortaria tota duobus 115
 Circuit, inque globum distantia contrahit unum:
 Constet ut effecti species nomenque moreti.
 Eruit interea Cybale quoque sedula panem;
 Quem lactus recipit manibus, pulsoque timore

96. Nunc de mortario agitur: quod cum mola superius commemorata male permiscuit Intpp.

109. fumo. Aut fumo ex igni, aut allio graveolenti: ut *fumus* sit odor ille ex allio diffusus vehemens, *δριμύς*, ut Scaliger. Repetitum tamen saepe

videtur postulare prius: quod et Werasdorf. sequitur.

117. *Constet ut effecti species nomenque moreti*, ut vere possit *moreti* loco et nomine haberi, quippe ad eum modum confectum et absolutum, quo *moretum* vulgo parari solebat.

Iam famis, inque diem securus Simulus illam, 420
Ambit crura ocreis paribus, tectusque galero
Sub iuga parentes cogit lorata iuencos,
Atque agit in segetes, et terrae condit aratrum.

421. Carminis lepos usque ad extremum servatus delectat; ocreae sunt
peronae.

MAG 2006350

INDEX RERVM

QVAE

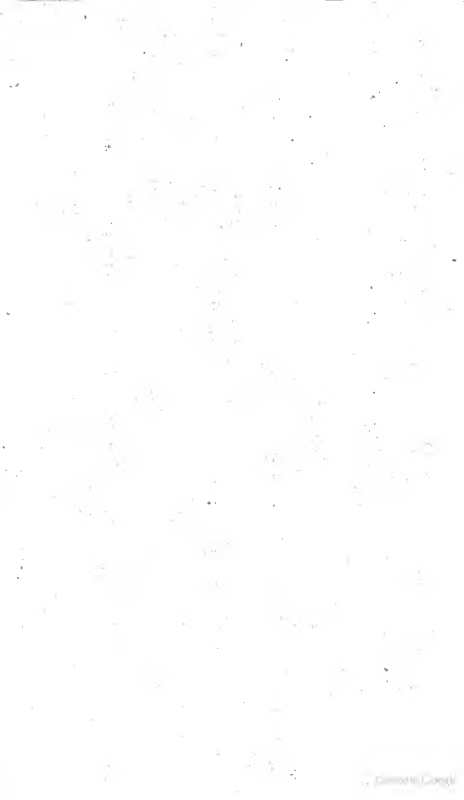
IN HOC TERTIO VOLVMINE

CONTINENTVR.

Aeneidos lib. VI	<i>pag.</i> 5
lib. VII	» 81
lib. VIII	» 145
lib. IX	» 199
lib. X	» 253
lib. XI	» 321
lib. XII	» 381
Prooemium in Culicem	» 449
Culex	» 457
Prooemium in Cirin	» 493
Ciris	» 500
Prooemium in Catalecta	» 535
Catalecta	» 537
Prooemium in Copam	» 561
Copa	» 563
Prooemium in Moretum	» 571
Moretum	» 575

FINIS VOLVMINIS TERTII

Facultate obținută.

89/

